
HW 28D8 5

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEÊRLANDS INDIE.

TIJDSCHRIFT

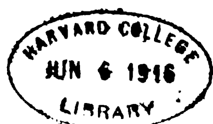
VOOR

NEÊRLANDS INDIE.

VIJFDE JAARGANG.

TWEEDE DEEL.

BATAVIA,
TER LANDS-DRUKKERIJ.
1843.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Taal- en Letterkunde.

Geschiedenis.

Biographie.

Pagina.

Land- en Volkenkunde.

Natuurkunde.

LAND- EN VOLKENKUNDE.

HERINNERING

AAN EEN REISJE IN DE RESIDENTIE *PALEMBANG*.

Na een 28jarig verblijf in de Nederlandsch-Indische bezittingen, en in dat tijdsbestek het schoone *Java* in alle Residentien doorkruist, de *Molukkos* voor het grootste gedeelte gezien, *Celébes* bezocht, en de West-Kust van *Sumatra* bijna vier jaren gade geslagen te hebben; na steeds reizende en werkende in verschillende graden van rang en commissien, of onder bevelen van anderen hooger in ambtsbetrekking, overal den tropischen atmosfeer in zijne verschillende nuances ondervonden, en de heerlijke schepping der Indische natuur bewonderd te hebben, -- heeft ook de Zuid-Kust van *Sumatra* ons hare goede en kwade zijde vertoond, en zijn wij in de gelegenheid geweest daar eenige opmerkingen te maken.

Ieder die met een' geest van opmerkzaamheid eenigen tijd in *Indië* heeft doorgebragt, zal weten dat, even als zich in den Archipel eene tallooze menigte volksstammen beweegt, zoo ook en zeden, en gewoonten, en godsdienst verschillend zijn. Zelfs de

kleinste aan elkander grenzende landschappen zijn van elkander onderscheiden, hetzij door vereering van een bijzonder Opperwezen, hetzij door *adats* (zeden) of afkomst. Ons eigenlijk voornemen is eenvoudig een klein verhaal in ruwen omtrek te geven van de wijze van reizen in het Palembangsche gebied, daar ook dit punt zoo zeer verschilt van hetgeen men ziet en ondervindt, wanneer *Java*, de *Molukkos* en zelfs *Sumatra* aan zijne West- en Noordzijde ons van de eene streek naar de andere gevoerd heeft. Vooraf echter willen wij een enkel woord mededeelen over de bevolking van *Palembang*, welk land gedeeltelijk Mahomedanen en gedeeltelijk Heidenen bevat.

Wanneer het Mahomedanisme een overwigt op het Heidendom verkregen heeft, blijft even raadselachtig, als zulks het geval is op de meeste eilanden van den Indischen Archipel. De eigenlijke beheerschers van *Palembang* zijn afstammelingen van Javanen, of ten minsten vermaagd aan Javaansch ras. Door verloop van tijd, door omgang met de volkeren uit de noordelijke streken van *Sumatra* en de eilanden in de *Banka*-zee gelegen, zijn er vele goede gewoonten verloren geraakt, en men kan gerust zeggen, dat de Palembanger, zoo wel de adel als de mindere klasse, tegenwoordig alle ondeugden, maar weinig goede hoedanigheden van den Javaan bezit. Hij is trotsch, lui, vadsig, valsch, speel- en schraapzuchtig.

De bevolking in de binnenlanden heeft zich moeten onderwerpen aan het despotiek gezag van den Palembangschen adel, maar blijft altijd afgescheiden in ze-

den en gebruiken, en zelfs zij, die uiterlijk de leer van *Mahomed* belijden, blijven in hun hart Heidenen, en handelen naar de voorschriften van onbeschaafde natuur-menschen, dat is ze zijn roof- en moordzuchtig. Ze erkennen geen gezag en orde; alleen vrees en phisike overmagt noopt hen aan de opgelegde verpligtingen te voldoen.

De Palembangsche adel is nog zeer uitgebreid. De vroegere Vorsten waren, behalve de talloose kinderen en klein-kinderen welke bij een Oostersch serail op hunne rekening stonden, bovendien niet karig met de uitdeeling van adelijke diploma's. Van daar, dat de menigte Pangerangs, Radins, enz., welke nog steeds vol trots op hun' rang en *paijong* zijn, soms hun dagelijksche rijst naauwelijks weet te verkrijgen.

Deze weinige karaktertrekken mogen dienen, om bekend te stellen met welke menschen wij te doen zullen hebben.

De mare was alom verspreid, en regts en links waren *Soeroeans* (zendelingen) geëxpedieerd, om den volkeren mededeeling te geven, dat de *Toean Besar* (Resident) met eene inspectie-reis in de binnenlanden een begin zou maken. Het vertrek uit de hoofdplaats was bepaald in eene gelukkige maand, maar vooral op eenen gelukkigen dag: dus alle voorteekenen werden in acht genomen, om den togt voorspoedig en aangenaam te doen zijn.

Op den ochtend van den 16den April 1842, lag aan den oever van de breede prachtige *Moessi*-rivier het vaartuig gereed, dat den vertegenwoordiger van

het Nederlandsche gezag zoude aan boord nemen.

Gelijk een trotsche zwaan statig en langzaam zich beweegt op een' spiegelgladden vijver, even zoo statig balanceerde *de jongman van Palembang* (*Boedjan Palembang* is de naam van het vaartuig van den Resident), op de korte, kabbelende golfjes van den stroom, schitterend met vergulde starren, prachtig met zijne twee groote Nationale vlaggen, (de distinctive teekenen van oppergezag), bemand met 25 roeijers, die allen waren uitgedost in nieuwe kleeding, en prijkende aan den blinkenden koperen boeg met een' adelijken afstammeling, in gala-tenue, om als loods dienst te presteren. Een weinig verder ontdekte het oog de *Pentjalang* no. 2 (1), met name *Massagnano*, aan welks boord eenige Officieren zich zouden begeven; de *Biddar* van den *Pangerang* (Rijksbestierder), de kleuren en waardigheids teekenen van den eersten Inlandschen ambtenaar ten toon spreidende; en voorts de vaartuigen waarop de troepen tot escorte dienende met slaanden trom werden ingescheept. De keuken-, dispens- en magazijn-praauwen behoorden allen tot den reis-trein.

De vlaggen wapperden van de toppen der op de reede liggende schepen en vaartuigen. 40,000 zielen bewogen zich, om den geheel met Oostersche pracht ingerigten aftogt gade te slaan. Ambtenaren en Officieren

(1) Het verschil van een *Pentjalang* en een *Biddar* ligt daarin, dat het eerste vaartuig geheel uit een' boomstam, en het laatste uit drie zware planken is gebouwd.

van de plaats vereenigden zich in de voorvertrekken van het Residentie-huis, waarbij zich voegde eene talrijke schare Inlandsche Grooten, Arabische en Chinesche Hoofden.

Toen alles tot het vertrek gereed was, vertoonde zich de Resident onder den gouden *paijong*. Links en regts groetende, stapte hij in *den jongman*, gevolgd door alle aanwezigen van rang, die hem eenige uren uitgeleide zouden doen. De trein kwam in beweging, *de jongman* doorkliefde het water met kracht en vaart; bevallig en schoon waren zijne bewegingen, ligt en vlug als die eener meeuw den dampkring doorsnijdende. Honderde van praauwen volgden den stoet.

Een waarlijk bevallig gezigt leverde de afvaart van alle de inlandsche vaartuigen, groot en klein, allen versierd naar den rang of het vermogen van den eigenaar; hier zag men de *Biddar* geschilderd, en gebeeldhouwd, een grimmige draak voorstellende; daar behangen met zwarte, roode of witte draperiën, rijk gestoffeerd met klatergoud en papieren starren; ginds praauwen getooid met allerlei levendige en afstekende kleuren; elders *Paijongs* groot en klein, muzijk in soort, verdoovend en krachtvol; vlag en wimpel en standaard van boeg of spiegel. Boven dit alles muntte uit de zoo smaakvolle en gemakkelijk ingerigte *jongman*, waarop zich de Resident met Europesche en Inlandsche Ambtenaren, allen in kostuum uitgedost, lieten zien.

Gelijkmatig, onder luidruchtig gezang van de roeijers, vielen de pagaijen in het water: overal wêêrgalmde vreugde-geschreeuw en gejoel; duizende men-

schen bezetten de boorden van de rivier; even als een guirlande van donkere bloemen en bladen, door den wind in beweging gebragt, zag men de duizende hoofden door en over elkander. Spoedig was men de zwarte muren van den voormaligen vorstelijken kraton, thans ingerigt, onder den naam van fort, voor het verblijf van het garnizoen van de hoofdplaats, voorbij; reeds lag het schoone Residentie-huis met zijne liefelijke bloemtuinen en grasperken in het verschiet, reeds naderde men de monding van den sterk stroomenden *Ogan*, waar de Hoofd-plaats van *Palembang* hare grenzen vindt; de ligte vaartuigjes gaven het afscheids-teeken; en nu roeide men voort tusschen het statige en hooge geboomte, waarmede de oevers van de *Moëssi* versierd zijn.

De *jongman* is een ligt en smaakvol vaartuig, omtrent 60 voet lang en 7 breed: het zoogenaamd *kaijoe-kloetong* levert de boomstammen, waaruit de *pentjalans* vervaardigd worden; een verblijf ruim en doelmatig ingerigt als slaapvertrek en een soort van voorportaal, waar men den dag doorbrengt, zijn de plaatsen voor den gast. Men zat vrolijk om den disch, en bij een ontoereikend getal stoelen plaatsten eenige Vorstelijke personen zich op koffers en kisten.

Het is genoegzaam bekend dat de *Palembangers* van aanzien, zoowel als die van minderen rang, hartstogtelijke liefhebbers van het kaartspel zijn: het *Vingt-et-un* is dan ook, zelfs in de verst afgelegen landstreken, vereerd, en wordt met geestdrift gespeeld. Naauwelijks was de hoofdplaats met hare drijvende

woningen (*Rakets*) aan den oostelijken gezigteinder, of de kaarten werden ter tafel gebragt; de opgeruimde gezigten van de vergenoegde gasten werden door een' nog helderder glans van vreugde beschenen. *Vingt-et-un*, midden op den dag, en dat zich eenige uren zoude kunnen uitrekken, was een extra-voorval: ieder was reeds bedacht op de rijke winsten waarmede hij huiswaarts zoude keeren. Arme dwazen! de winst van het spel is een geurige damp, die een oogenblik de zinnen streelt, en daarna vervliegt en zich oplost, en alleen de nadeelig werkende drift achter laat, die eenmaal verdriet en ongeluk berokkenen. Het geld klonk op den disch, het spel werd levendig, men vergat de natuur in al haar schoon en bevalligheid, de oevers vloden voorbij, de stemmen van honderde roeijers werden zelfs verdoofd onder het toen meer harmonisch geluid van » *dood, pas, nog eene kaart*", enz; tot dat de kleine doesson *Semanpir* genaderd was, waar de eerste nacht zou doorgebragt worden. Het gezelschap verliet de praauw om een oogenblik te verpoozen: het *dîner* was weldra gereed; en schoon de maag voedsel en kracht noodig had, maakten weldra dessert en couvert weder plaats voor de kaarten.

Te middernacht werd de laatste afscheids-groet door de uitgeleiders gebragt: zij die de reis met den Resident niet mede maakten, keerden naar *Palembang* terug: met den dageraad vervolgde de vloot den voorgenomen togt.

Wij zullen den lezer niet vermoeijen met het aan-

eengeschakeld dagverhaal van eenen togt, die twee maanden geduurd heeft. Immers hetgeen in *Indië* bij dergelijke gelegenheden voorvalt, is te wel bekend om in herhalingen te vallen. De oevers van de *Moessi*, *Rawas*, *Roepit*, *Lamatang* en andere groote rivieren, zijn boschrijk en hoog, en leveren voortdurend een pitoresk en vrolijk gezigt op. De *Doessons*, welke meest allen aan de oevers gebouwd zijn, verlevendigen het natuurtooneel; overal was feest, overal werd men begroet onder vreugde-kreten, geweer-schoten en gejoel: overal werden de gaven van *Pomona* en *Flora* rijkelijk ten toon gespreid, en de avonden veraangenaamd op sommige plaatsen door illuminatie en nationale dansen van maagden-rijen, of met krijgstooneelen. Overal waren de hoofden en minderen van aangrenzende districten bijeengestroomd.

Wanneer van maagden-dansen gesproken wordt, dan verbeelde men zich niet, dat de oogen gestreeld werden door het gezigt van jonge bevallige meisjes, die gratieus en lieftallig, als blanke lelien door eene zachte geurige Zephir bewogen, de welgemaakte leden op de toonen van harmonische klanken weten te bewegen of met de vlugheid eener Silphide over de planken glijden, zoodat naauwelijks de rozen-voet met den vloer in aanraking komt. Men herkent de *Palembangsche* maagden niet aan hare jeugd, schoonheid, of bevalligheid, maar aan een massa ringen, van koper of zilver, welke van de pols tot den boven-arm gestapeld liggen. Men vindt maagden van hoogen

ouderdom, van alle dimensie en zwaarte. De dans dezer natien heeft dan ook veel overeenkomst met lompe marionnetten, wier armen en beenen alleen door draden in beweging komen. Maar vraagt men nu, van waar *Palembang* een verschijnsel oplevert, dat in geen andere streek van den archipel gezien wordt, dan meene men niet dat deugdzame beginselen er de oorzaak van zijn, of dat de maagden haar leven, even als de vroegere Romeinsche vestalen, aan zekeren afgod gewijd hebben. Neen, eene ongelukkige landsgewoonte (*adat*) gebiedt, dat geen jongeling eene vrouw mag nemen, zonder bruidschat van 20 tot 80 sp. matten; en helaas! de jongeling wordt hier geboren, even als alle adamskinderen, naakt: in dat zelfde kostuum verlaat hij het ouderlijk dak, zijn dagelijksch leven ter naauwer nood met den arbeid kunnende onderhouden. Weinige zijn er die door *Fortuna* begunstigd worden, om eenmaal de bloemen van den echtelijken stand te kunnen plukken. —

Het is opmerkenswaardig de onvermoeidheid en vlugheid van de roeijers gadetesalaan, van wie eigenlijk in zeer snelle stroomen, tusschen zandbanken en klippen, het behoud der zoo ranke vaartuigen afhangt. Men moge denken dat een riviertogt in *Indië* van geen gevaren vergezeld gaat, maar laat ieder die de *Moessi*, *Ogan* en *Lamatang* bevaren heeft, daarvan getuigen. De zoogenaamde *Arakanen* (verval van water) zijn allermoeijelijkste plaatsen, en menige praauw is daarin omgeslagen, door den snellen stroom medegesleept: menigwerf hebben de ongelukkigen, die zich

daarin bevonden, hunnen dood in de bruisende golven gevonden. Het vaartuig wordt over eene *Arahan* opgetrokken met zware rotting-takels, aan boomen of klippen vastgemaakt: zoo de praauw niet regt in de stroomlijn ligt, kantelt ze en slaat om; de grootste *Pantjalan* heeft slechts 3 à 4 duimen boord, en schept onmiddelijk water: in dit geval zijn als met een' tooverslag alle roeijers links en regts buiten boord, en houden zwemmende de kiel boven water. Wij zelven zijn ooggetuigen geweest van het omslaan van vaartuigen en het in stukken slaan van anderen op klippen of boomstammen, evenwel zonder verlies van menschen-levens.

Na 18 dagen varens nadert men *Tebing Tingie*, de tweede hoofdplaats van de Residentie *Palembang*. Op een kwart mijl afstands onderscheidt men reeds de bamboes-gebouwen, en den stok versierd met Neerlands vlag. Onder het gebulder van een krakend tweegelederen-vuur, en het paraderen van het garnizoen, stapte het gezelschap aan land. *Tebing Tingie* scheen een mierennest. Duizenden van menschen waren bij één gestroomd. Prins en Koelie, arm en rijk, moordenaar en rustige burger — alles verdrong zich, om den *Toean Besar* te zien, even als men een wild dier op een Duitsche kermis ten toon stelt.

Een maand later kwamen de reizigers terug in de hoofdplaats *Palembang*, waar de terugkomst, met al wat pracht en luister kon bijzetten, gevierd werd; ten 12 ure 's middags van den 9den Junij was ieder weder bij zijne penaten, en was het gebeurde reeds

weder voor den geest, hetgeen een aangename droom op het gemoed werkt.

Palembang, *Junij 1842.*

Eenigen tijd later werd eene reis ondernomen naar eenige landstreken binnen de grenzen van de rivier de *Ogan*, zoowel om haar productief vermogen nategaan, als om bekend te worden met de zeden en gewoonten harer inwoners.

De rivier *de Ogan*, na de *Moessie*, de belangrijkste in de Residentie *Palembang*, zoo wel wat hare breedte, diepte en uitgestrektheid, als bevolking, nijverheid en inkomsten voor den lande betreft, rigt zich van het ZZW. naar het NNO. Zij is bevaarbaar voor groote praauwen tot aan de *doesson Batoe Radja*, hetgeen ongeveer eene uitgestrektheid beslaat van 120 Engelsche mijlen.

De divisie *Ogan* breidt zich ten ZW. uit tot de grenzen van het landschap *Soemendah*, ten NW. aan de *Lamatang*, en ten ZO. aan de *Komering*.

Zij is verdeeld in 28 districten, die den naam van *marga's* dragen. Over elk dezer *marga's* is een Hoofd aangesteld, onder den titel van *Passirah*, hetzij zijn persoonlijke rang *Pangerang*, *Jenang* of *Depattie* is; ieder *marga* bevat een zeker getal *doessons*, waarover weder mindere Hoofden, onder den titel van *Leerah*, het gezag uitoefenen.

Het beleid en de regeling van de geheele divisie *Ogan* is opgedragen aan een divisie-Hoofd, welke betrekking thans vervuld wordt door den *Krango Soera Nandita Kling*. De bevolking bedraagt p. m. 60,000 zielen, onder welke men telt 10,000 huisgezinnen. Het zijn deze welke de landrenten opbrengen ten bedrage van p. m. *f* 60,000 's jaars.

Den 27sten Augustus 1842 verlieten wij *Palembang* 's morgens ten negen ure, weder even als vroeger, vergezeld van een' grooten stoet. Eene menigte praauwen groot en klein bevatte gezelschap en gevolg. Hoe grooter de uiterlijke vertooning is, des te meer wordt de eerbied en het ontzag ontwikkeld bij een volk, welks herinneringen nog zoo levend zijn, aan al wat ten tijde der voormalige Vorstelijke regering geschiedde. Daarenboven wordt er eenig ontzag gevorderd, om met gerustheid die plaatsen te kunnen in oogenschouw nemen, waar de gehechtheid aan het Hollandsche bestuur nog niet geheel de gewenschte diepe wortelen heeft geschoten.

Tot de *doesson Peningbong* levert de *Ogan* weinig merkwaardigs op: de oevers van den stroom zijn laag: weinige kleine *doessons* en eenige *tolangs* vertoonden zich alleen aan het gezigt. De zoogenaamde *Poeloe Serieboe* (duizend eilanden), omstreeks een uur roeijens van *Palembang*, zijn thans verwaarloosde stukjes grond, ruïnen van voormaligen trots en verspilzucht. Vroeger waren het lusttuinen, waar de dag met spelen, visschen en plukken van vruchten werd doorgebragt. Het verwaarloozen van die eilanden

heeft dan ook ten gevolge gehad, dat behalve eenige *doerie-* en *mangestan*-boomen, alle sporen van vroegere weelde zijn verloren geraakt.

'sMiddags tegen vijf ure werd *Moeara Peningbong* bereikt, alwaar de eerste nacht werd doorgebragt. De *doesson Moeara Peningbong* wekt alleen eenig belang op, omdat daar de eerste *indigo*-fabriek, in den loop van dit jaar, een zeer klein produkt heeft opgeleverd. Gelijk alle beginselen moeijelijkheden in zich bevatten en deze vermeerderd worden, wanneer de gevorderde kunde ontbreekt om bepaald en met juiste berekening eene nieuwe kultuur intevoeren, zoo heeft men zich ook vergist in de plaatsing eener *indigo*-fabriek ter genoemde plaats, niet alleen omdat de omliggende gronden minder doelmatig zijn voor den aankweek van de *indigo*-plant, maar ook dewijl de ligging van de fabriek slecht gekozen is. Men heeft, om de fabriek van water te kunnen voorzien, eene *slokkan* moeten graven, in de verwachting dat deze *slokkan* genoegzaam konde gevoed worden en het water zuiver genoeg zoude wezen. Beide oogmerken zijn niet bereikt: behalve dat een groot gedeelte van het jaar de waterstand van de rivier verscheiden voeten beneden den bodem van de *slokkan* is, moet het water, dat staan blijft, zoodanig bezwangerd zijn met modderdeelen, dat het gebruik daarvan ten eenemale ongeschikt is. De gezegde *indigo*-fabriek zal dan ook verlaten, afgebroken en naar betere punten verplaatst worden.

Den volgenden morgen werden de in aanbouw zijnde

indigo-fabriekjes te *Saka tiga* en *Tanjong Saga* bezigtigd en de reis voortgezet tot de *doesson Tanjong Bali*, verblijf van den *Passirah* van de *marga Pegagan*.

De *marga Pegagan* kan zeer zeker als de grootste, meest bevolkte en gegoedste der geheele Residentie aangemerkt worden. Zij bestaat uit 14 meest alle fraaije en groote *doessons*, bevolkt met p. m. 10,000 zielen, waarvan 1,500 huisgezinnen eene landrente opbrengen van *f* 13,500..

De bevolking is gewillig en ijverig, en vindt haar bestaan in de aanplant van *kapas*, het maken van *areng*-suiker, en den aankweek van vruchten, alles voor de *Palembangsche* markt.

Voor den rijstbouw zijn de gronden even min geschikt, als voor de kultuur van koffij of peper. Van daar dat dan ook *Pegagan* zich bijzonder bereidwillig heeft getoond, om de *indigo*-kultuur te beginnen. Er zijn in die *marga* 5 fabriekjes in aanbouw, welke allen bij het einde van het jaar voltooid zullen zijn en in 1843 kunnen werken, indien namelijk de *indigo*-aanplantingen voldoende zullen wezen.

Tanjong Balie was in feest-gewaad gehuld: reeds vroeger had de *Passirah Jenang Wira Djaja* dikwijls het verlangen te kennen gegeven, om den Resident in zijne *doesson* te mogen onthalen.

Onder de ijverige en werkzame Hoofden kan de *Jenang* van *Pegagan* gerangschikt worden: sedert verscheidene jaren heeft in zijne geheele *marga* geen stoornis of onwil geheerscht: nimmer is hij nalatig

in het volbrengen zijner pligten en de voldoening zijner belastingen: vol vuur voor de belangen van het Gouvernements-bestuur, even als voor die zijner ondergeschikten, grijpt hij iedere gelegenheid aan om nijverheid en kultuur te ondersteunen, aantemoedigen en in te voeren: en in weerwil van den Priesterstand dien hij omhelsd heeft, en van eene bedevaart naar *Mekka*, kan hem gerust een vol vertrouwen geschonken worden. De bewijzen voor dit een en ander worden vooral gevonden in twee voorname en belangrijke maatregelen, welke hij in zijne geheele *marga* heeft weten in te voeren, namelijk de *koepokinenting* en het *afschaffen van de djoejoer*.

De heilzame kunstbewerking der vaccine, welke met groote moeite en inspanning in het *Palembangsche* wordt staande gehouden, vindt overal botsing en tegenkanting: immers de voornaamste Inlandsche Grooten en zelfs Inlandsche Ambtenaren heeft men niet kunnen overhalen, om de pogingen van het bestuur te ondersteunen, veel minder om zich of hunnen aanhang daaraan te onderwerpen. Indien dus op de hoofdplaats zelve bij Vorsten en Prinsen onwil bestaat, des te prijzenswaardiger zijn de edele handelingen van een klein Inlandsch hoofd.

De *djoejoer*, eene helsche instelling tot onderdrukking van menschelijken voortgang en goede zeden, waardoor de geboorte naauwelijks evenredig is aan de sterfte onder de bevolking, bestaat in den bruidschat, dien de jongman offeren moet aan de ouders van het meisje, en die in alle *doessons* van 20 sp. matten tot 500 ja 1,000 beloopt.

Zeldzaam kan een jongeling, bij den arbeid voor zijn dagelijksch onderhoud, iets meer verdienen, dan hij bepaaldelijk noodig heeft: zeldzaam dan ook dat aan de vorderingen van de *Djoejoer* voldaan kan worden. Van hier oneindig veel zedelijk kwaad, roof en diefstal; van daar dat een aantal meisjes en vrouwen ongehuwd ten grave daalt.

De instelling van de *Djoejoer* is als *adat* heilig en onschendbaar in de geheele Residentie. Het is het vooruitzigt van geluk voor een huisgezin, de fortuin in de toekomst, waarop hoop en gedachten gevestigd zijn. Immers de vader heeft eenmaal of *Djoejoer* betaald, of steeds als slaaf van zijn vrouw en haar aanverwanten geleefd. Zijn dochter moet hem nu terug geven, wat hij uitkeerde, of de prijs zijn voor zijn verlossing uit schulden en slavernij. Daarom is de uitroeijing van de *Djoedjoer* een reuzenwerk.

De *Jenang Wira Djaja* heeft het eerst ingezien alle voordeelen, welke physiek en moreel gelegen zijn in de afschaffing van een onberekenbaar kwaad. Zijn werk heeft ook reeds heilzame vruchten geleverd. Te *Pegagan* zijn de huwelijken thans talrijker en het aantal kinderen in de *marga* is drie-dubbeld bij dat van vroeger.

Het volks-gejoel liet zich hooren bij het naderen van *Tanjong Balie*, en de salvos uit een zestal lillas klonken krassend in de lucht. De stemmen van de menigte weergalmden: het was een waarlijk bevallig gezigt. De schoone *doesson* wier hooge oevers, rijk gestoffeerd met vruchtboomen en bloemen, bezet waren met duizende menschen allen in hun feestgewaad;

veertien hooge vlagge stokken; aan elk een nationale Nederlandsche vaan, voorstellende de 14 *Doessons*, onderhoorig aan *Pegagan*; de rivierkant levendig; aan de eene zijde van den landings-trap jongelingen dansende met lans en schild in oorlogs houding, aan de andere zijde *gadis* (maagden) in sierlijke zijden *sarongs* en *slindangs*, het hoofd getooid met bloemen en goud en diamanten. Alles was leven, alles was vreugde, alles liep door en over elkander. Hetgeen ook in weinig *doessons* gevonden wordt, is de netheid en zindelijkheid welke overal heerschten: de huizen zijn meest allen ruim, en van planken zamengesteld, waarvan een aantal met pannen gedekt; vooral muntte het huis van den *Jenang* en de zoogenaamde *Balei* (of vreemdelingen-loods) uit.

Een net en fraai bamboes koepeltje was opgetrokken, om het gezelschap te ontvangen, en een beter overzigt over de volksvermaken te verschaffen. Het *dîner* werd dan ook aan wal genuttigd, waarvoor karbouw, schaap en een aantal pluimvee op het altaar der gastronomie geofferd waren.

De goede diensten van den *Jenang* in alle opzigten erkend zijnde, werden hem, met alle daartoe mogelijke plegtigheid, geschenken uitgereikt namens het Indisch Bestuur, bestaande in een stok met zilverknop waarop het Nederlandsch wapen: de Resident voegde daarbij een Bengaalsche schwal voor tulband en een zijden kabaai.

Vooral bij de Inlandsche ambtenaren was de vreugde en geestdrift voor alle plegtigheden welke vertoond

waren en nog werden, zoo zeer gestegen, dat na tafel, toen de maagden-dans had plaats gemaakt voor eene *tandak*-partij van twee *ronging*, de *Pangerang Tommengong* en *Pangerang Tadil* zich met een paar andere hoofden als liefhebbers aan de *gambelang* plaatsten, terwijl de *Tommengong Mohiedin* en *Kranja Omar* (de eerste een grijsaard van 60 jaren, en beide, even als boven genoemde *pangerangs*, leden van de regtbank) zich vermaakten, door met de *ronging* te tandakken: en eindelijk zelfs de Kapitein Chinees van *Palembang*, die mede onder de reisgenooten zich bevond, een man van middelbare jaren, zwaar en dik, ook zijnen lusten moest bot vieren om een oogenblik te tandakken.

Ook was het, bij de Palembangers geliefkoosd, volksspel in volle glorie, dat namelijk waarin de partijen zich met in het vuur warm gemaakte dikke rottingen, slagen toe brengen. Wanneer de slag niet raak is telt hij niet; dikwerf gebeurt het dan ook dat een oor, een oog of stukjes vleesch van het ligchaam aan de rotting blijven hangen, hetgeen toch de vreugde niet vermindert en waarin de lijders als het ware eene eer stellen; de avond liep aldus af, maar de inwoners van *Pegagan* genoten de genoegens van de feestviering tot den vroegen morgen, geheel den nacht wijdende aan dans en zang, aan gejoel en vrolijkheid.

De volgende dagen, tot wij *Batoe Radja* bereikten, was het in alle *doessons* een nabootsing van het plaats gevondene te *Tanjong Balie*, ofschoon in een veel minderen graad. Eene schoone plaats waar ook

nachtkwartier gehouden werd, en waardig vermeld te worden, is de *Talang* met naam *Primpoenang*; daar zijn de oevers der *Ogan* een 50 à 60 voet hoog; het gezigt strekt zich ver en bevallig uit over bosschen en vlakten; de plaats is gekozen voor twee *indigo*-fabrieken, die in aanbouw zijn; latende het zich aanzien, dat de gronden even vruchtbaar zullen wezen voor een goed gewas, als alles zich vereenigt, om de hoop te koesteren dat de fabriekjes regt productief zullen worden.

Koffij-tuinen trokken wel onze aandacht, doch dit product even als de peper, is overal in de *Ogan* in een' mageren en deerniswaardigen toestand, daarom hebben de Hoofden dan ook met gretigheid toegegeven om met de *indigo*-kultuur een proef te nemen, zijnde reeds negen fabriekjes of voltooid, of op het punt van afgebouwd te worden.

Een ander niet onopmerkenswaardig plaatsje, is het punt waar het riviertje *Rembang* zich in de *Ogan* stort. Aan beide oevers bevinden zich zoogenaamde *Apen-Koloniën*. Wij verpoosden aan die plek, en dadelijk kwamen de apen met honderden bij ons, en zelfs op de praauw; wij vermaakten ons met aan deze dieren, welke hun woonplaats schenen gevestigd te hebben in de hooge boomen, die eenige oude graven beschaduwen, vruchten en gebak te geven, hetwelk alles gulzig verslonden werd. Na den maaltijd bragten zij onze lagspieren in beweging, door duizenden zonderlinge sprongen en gebaren.

Hoe hooger de *Ogan* opgevaren werd, des te meer

bereikten wij ondiepten: de waterstand was zoo gering, als maar zeldzaam voorvalt: in maanden had het niet geregend. Het is verwonderingswaardig de massa's houtstapels te zien, die den bodem der rivier bedekken, boomen van groote dimensiën en duizend mindere balken en stokken, alles als vastgenageld tusschen steenen en zandplaten; de vaartuigen lijden zeer en alle oogenblikken is men in gevaar omteslaan of de praauw te zien stuk stooten. Trouwens het gevaar is alleen voor het vaartuig, daar niet als in de *Moessie* en *Limatang* stroom en waterval het leven der reizigers bedreigen. Hoezeer geen aangenaam of voordeelig, is het toch een aardig gezigt een praauw in gevaar te zien. Op het oogenblik dat het vaartuig stoot, stuk en lek is, springen onmiddelijk alle roeijers in het water: zwemmende, of als het water niet te diep is, staande wordt de praauw in balans gehouden; andere personen scheppen onophoudelijk het binnenvloeijend water uit; dadelijk wordt door andere praauwen hulp aangebragt; de goederen worden overgeladen en verdeeld, en het lek gebouw wordt tot reparatie aan den oever gesleept. Het geschreeuw der Inlanders, die elkander verdringen, de moeijelijkheid der positie, vooral als een en ander zwemmende geschiedt, dit alles geeft een levendig tooneel.

Batoe Radja is de *doesson*, waar gewoonlijk het divisie-Hoofd zich ophoudt, het hoogste punt tevens tot waar de groote praauwen de *Ogan* kunnen opvavaren; ook deze *doesson* is sierlijk en net; het huis van den *Passirah* is de beste en fraaiste woning welke

wij nog in de geheele Residentie aantreffen; ruim, geheel geschilderd en verguld, zoowel aan de buiten- als binnenzijde.

In de omstreken van *Batoe Radja* heeft men een menigte rotsen gevonden van kalkachtige substantie; ten dienste van het Gouvernement zijn dan ook hier kalkbranderijen opgerigt, alwaar dagelijks 80 menschen gebezigd worden, om in de behoefte van kalk voor *Palembang* te voorzien; een dier gezegde hooge rotswanden bevat een vogel-klip, waaruit jaarlijks p. m. 20 *katties* vogelnestjes geplukt worden, hetgeen het eigendom van den *Passirah* is.

Batoe Radja was bestemd als verzamelplaats, om alle *Passirahs* uit de *Ogan* te ontmoeten, en met hen te handelen over de belangen van nijverheid en kultuur. Dit vond plaats op den 9den September, wanneer zij allen aan een middagmaal ten huize van den Resident deel namen, en ieder dier Heeren het zich tot pligt en eer rekende, zoodanig aan de gastronomie-liefde toetegeven, tot de adem hun moeijelijk viel: na het *dîner* had de plegtige uitreiking plaats van geschenken, bestaande in een *sarong*, *kabaai* en gouden *kopia* (hoofdtooisel).

De grootsche naam van *Batoe Radja* aan eene *doesson* gegeven, die althans geene meerdere aanspraak daarop heeft dan andere groote *doessons*, vindt zijn oorsprong in een volksverhaal, dat trouwens even als alle Inlandsche verhalen, allegorisch en verdicht is.

Aan de overzijde van de rivier *Ogan*, regt over *Batoe Radja*, zijn de oevers groote kalksteenmassa's,

die zoo wel door tijd als door den stroom van de rivier zelve, zonderlinge vormen hebben verkregen, en toonen de Inlanders den nieuwsgierigen drie voorname steenbrokken aan, die genaamd worden *Batoe Radja*, *Batoe Gadja* en *Batoe Andjien*.

Voor dat zich eenig menschelijk wezen in die streken ter woon had neergezet, was de plaatst een lusthof van eene voorname, en zeer schoone *Poetrie* (Prinses): de mare harer bevalligheid had zich verspreid, zonder dat het nog iemand gelukt was deze *Diana* offers van aanbidding te brengen. Een Prins nam zich voor, om niet alleen zich te overtuigen of zij haren roem van schoonheid waard was, maar ook om zich bij haar bemind te maken. Hij vertrok, gezeten op een' olifant, en alleen als reisgezel met zich nemende zijn' getrouwen hond. Aan de plaats gekomen waar de Prinses zich moest ophouden, was zijn ongeduld om de schoone te bewonderen, zoo ten top gestegen, dat hij alle welvoegelijkheid vergat, en met zijn olifant en hond, regtstreeks de plek naderde, alwaar een heldere waterkom, omschaduwd met vruchtboomen, en versierd met de schoonste en geurigste bloemsoorten, de lievelings-plaats vormde van de boschgodin; ongelukkig voor den verliefden was zij badende: betooverd op het gezigt van zoo veel bevalligheid der beroemde nimf, bleef hij haar aanstaren, zonder aan de onvoorzigtigheid te denken van zijne te verregaande nieuwsgierigheid: de schoone werd hem gewaar, en even als *Diana* hare eigenliefde gekrenkt gevoelende, strafte zij onmidde-

lijk haar' aanbidder niet als *Endymion*, door hem hoornen op het hoofd te doen groeijen, maar hij, en zijn olifant, en zijn hond, veranderden ieder in een rots, welke te gelijkertijd dienden, om voor den vervolge de bad-plaats voor het oog van nieuwsgierigen te beveiligen.

Het schijnt dat, even als zulks op *Java* het geval was, ook in de Z. W. streken van *Palembang*, *Hindoes* zich in vroeger eeuwen hebben opgehouden. Ofschoon de ruïnen en beelden de merkwaardigheid niet bezitten van die op *Java*, zoo vindt men toch een voorraad antieke overblijfselen, die de vroegere sporen van hun aanwezen bewijzen, vooral in de omstreken van het landschap *Balelij*. Ook aan de grenzen van *Soemindah* en *Pasoemah* worden beelden en andere overblijfselen gevonden: men bragt ons een beeld, dat omstreeks 4 voet hoogte en 2 middellijn heeft. Ofschoon door tijd en invloed van weer zeer beschadigd, zijn alle deelen in hun geheel; de steen waaruit het beeld gehouwen is, is grijsachtige *Lava-steen*.

In de *doesson Moeara Kwang* bevindt zich een klein metaal Olijfantje, dat de sporen van hooge oudheid draagt, en sedert onheugelijke tijden in de familien van de *doesson Moeara Kwang* bewaard wordt; aan dit beeldje wordt geofferd, vooral bij trouw-plegtigheden, wanneer men het met gouden ringen begiftigt. Het beeldje wordt zorgvuldig besloten in een metalen doos, tusschen wit linnen, en bij een' Priester op een daartoe expresselijk vervaardigd plaatsje, kort

onder het dak van zijne woning neergezet; wanneer het beeldje voor den dag wordt gehaald, om offers en gebeden van maagden of jonge vrouwen te ontvangen, gaat zulks vergezeld met plegtigheid en het onophoudelijk branden van *mejar* (wierook). Dit nu geschiedt in een *doesson*, waar het Mahomedanismus verkondigd wordt en de Priester van het kleine afgodbeeldje, tevens de verkondiger van de leer van *Mahomed* is: een treffend bewijs op hoedanige wijze het eenvoudige volk wordt om den tuin geleid. Fanatismus als de dekmatel van eigenbelang gebezigd! immers de Priester van *Mahomed* vindt zijn bestaan meer op het altaar van afgodendienst, dan in de zuivere leer van zijnen profeet.

PALEMBANG, *October 1842.*

HET KAKIHANSCH VERBOND OP HET EILAND *CERAM.*

Er zijn meermalen pogingen gedaan, om achter de waarheid te komen van het bestaan van de *Kakihan*, doch vruchteloos. De leden van dit verbond, of liever van deze instelling, zijn te bevreesd voor de gevolgen van eene zelfs de geringste openbaring, dewijl hun leven daarmede gemoeid is.

Het volgende is mij dienaangaande door eenen *Cerammer*, die zich te *Saparoea* in militaire dienst is komen engageren en daarna naar *Java* vertrokken is, medegedeeld, waartoe hij echter niet dan met veel moeite en door ruime belooning is kunnen gebragt worden, en door de hem gegeven verzekering dat van zijn' naam geene ontdekking zoude worden gedaan. Om beter van de waarheid van zijn verhaal overtuigd te zijn, zijn er nu en dan, op eene onverschillige wijze, aan de onder *Saparoea* staande *Ceramsche* Regenten nopens eenige voorname punten inlichtingen gevraagd, waarop het antwoord met zijn verhaal overeenkwam; doch dit ging steeds met veel vrees van de zijde dier Regenten vergezeld, en het eigenlijk punt of de hoofdzaak zelve hielden ze diep geheim, misschien om daardoor aan

anderen het denkdeeld te geven, dat dit van bijzonder gewigt is.

De *Kakihan* in eene instelling, welke op *Ceram* zoowel onder de strandvolken, Christenen en Mohamedanen, als bergvolken, *Alfoeren* of Heidenen bestaat, en, gelijk zij zeggen, dagteekent van het jaar of tijdstip, waarop de verwoesting van 99 negorijen van *Howamoal* op den hoek van *Sial* (*Ceram*) heeft plaats gehad, door de O. I. Compagnie, onder *Steven van der Hagen*, omdat de bevolking derzelver bezittingen aldaar had aangetast en 's Compagnie's, dienaren vermoord. Deze instelling is echter niet over het geheele eiland *Ceram* verspreid, maar alleenlijk van *Nuniale*, noordkust tot *Elpapoetie* westkust, door het binnenland heen; op het overige gedeelte, dat zich noordelijk en oostelijk van *Xepa* uitstrekt, bestaat ze niet, en daar hoort men ook niet van koppensnellen door de *Alfoeren*, gelijk de *Kapala Sanïrie's* (hoofden der land-vergaderingen) van *Tala*, *Sapulewa* en *Etij*, (drie rivieren), daar ook geen gezag uitoefenen. Deze personen zijn de beleggers van de volks-bijeenkomsten en dienen, als daartoe door het gouvernement aangesteld, om, wanneer er kwestiën tusschen de strandbewoners met de bergvolken of *Alfoeren* bestaan, die te schikken en in der minne te regelen.

Het geheele wezen van de *Kakihan* is eigenlijk niet anders dan een bedrog der mannen, om gedurende eenigen tijd lui en lekker te leven, en de vrouwen te noodzaken voor goed eten en drinken te zorgen, waartoe deze zich niet zouden leenen, zon-

der de vrees voor den duivel en voor hare kinderen.

Aan het hoofd van de *Kakihan* staat een Opper-afgodspriester, *Maûwen Lalamena* of *Voorste* genaamd, die drie andere afgodspriesters onder zich heeft, waarvan de tweede genaamd is: *Maûwen Lalamoerie* of *Achterste*, en de twee anderen *Maûwen Mäitele* of *Lastbrengers*, hebbende deze nog twee handlangers, die *Nisinieli* genoemd worden. Men vindt dezulken in elke negorij, waarin de opperste Priester meer te zeggen heeft dan het hoofd of de Regent der negorij, die eigenlijk daar een weinig beteekenend wezen is. Men kan echter deze Priesters niet kennen of onderscheiden, dewijl zij zich uiterlijk verborgen houden.

Wanneer nu de opper-*Mauwen* verneemt, dat er een genoegzaam getal jongens van den vereischt wordenden ouderdom, (zijnde achttien jaren) in de negorij zijn, om in 't verbond te kunnen worden opgenomen, roept hij de andere Priesters des avonds bij zich aan huis, om met hen daarover te raadplegen; waarna hij de beide *Nisinielies* gelast, om den volgenden avond ten zeven uren de *Gong* door de negorij te slaan, en met luider stemme bevel te geven, dat al degenen die aan de *Tala*, *Etÿ* en *Sapûlewa* wonen, den anderen morgen met hunne *Parangs* naar de rivier moeten gaan. Dit is een soort van formulier, hetwelk bij alle mannen bekend is, welke tot het verbond behooren, en in de landstaal wordt uitgedrukt met de woorden »*Saÿina suel Tala*, *saÿina suel Etÿ*, *saÿina suel Sapulewa*, *hala malape faerial waele*".»

Aan dit bevel wordt gevolg gegeven; zij, die daarin

mogten nalatig blijven, worden op last van den Opperpriester, die ze allen in de negorij kent, door de *Nisinielies* met een 20-of 30-tal personen gehaald. In de negorij gekomen, heffen ze met veel gedruisch een woest gezang en geschreeuw aan, de reden hunner komst bekend makende. Daarna keeren zij met de achtergeblevenen gezamelijk naar het bosch, alwaar de anderen met de Priesters zijn verbleven, terug. De Opperpriester vraagt dan aan de nieuw aangekomenen »of zij een Opperhoofd in de negorij hebben, ja dan neen"? waarop zij antwoorden »; geen".

Nu wordt aan de vergadering te kennen gegeven, dat er nieuwe lede-maten zullen aangenomen worden en dat daartoe al de kinderen, jongens die den ouderdom van 18 jaren bereikt hebben, bestemd zijn. Hij gelast daarop aan een gedeelte van de bijeengekomenen, om de noodige bouw-stoffen te verzamelen voor het oprigten van het voor de inwijding bestemde gebouw, terwijl aan een ander gedeelte wordt opgedragen, om voor de bij die plegtigheid gebruikt wordende levens-behoeften te zorgen. Allen begeven zich vooraf, met de Priesters aan het hoofd, op weg ten einde eene geschikte plaats in het bosch te zoeken, om daar de bedoelde woning te kunnen bouwen, en keeren, na die gevonden te hebben, naar de negorij terug, met veel gejuich en woest geschreeuw, brengende het overige gedeelte van dien dag of avond ten huize van den Opperpriester door, alwaar zij zeer vrolijk het eten en drinken, door derzelver vrouwen daar gebragt, nuttigen.

Den volgenden dag wordt door den Opperpriester aan alle vrouwen en kinderen verboden, om naar het bosch te gaan, op verbeurte eener boete van drie borden en drie schotels. Hij begeeft zich daarna met de mannelijke bevolking naar het bosch, om eigenhandig de hoofd- of eerste paal voor het gebouw te kappen, hetwelk met dezelfde plegtigheden of gebruiken geschiedt, als die voor eenen nieuwen *bailleo*, d. i. het raadhuis of een open gebouw, waarin het volk bijeenkomt om bevelen te hooren of over iets te beraadslagen. Zoodra al de materialen voor het gebouw bijeengebragt zijn, wordt de hoofd- of eerste paal door den Opperpriester opgerigt, doch daarmede mag niet eer een begin gemaakt worden, dan nadat men een menschen-hoofd bekomen heeft, waartoe eenigen zijn uitgezonden. Kunnen dezen daarin niet slagen, dan is men verpligt te wachten; ten ware dat er door anderen een kop mogt geneld zijn; b. v. door eenen hunner naburen, waarvan zij maar een stuk hoe klein ook behoeven te bekomen, zoo het slechts, instede van een geheel hoofd, onder de eerste paal als fondement kan gelegd worden.

Is zulks nu geschied, dan wordt onmiddellijk met het bouwen van het huis een aanvang gemaakt, en vervolgens door den Opperpriester aan de ouders gelast om hunne kinderen, die voor de inwijding bestemd zijn, bij hem te brengen, ten einde ze daartoe voor te bereiden. Zij worden dan met *kurkuma* op het gansche lijf ingewreven, dagelijks gebaad in eene daartoe gekozene rivier, *Ajer Mauwen* genaamd, en

zulks zoo lang tot dat de woning, voor de aanneming bestemd, gereed is. Die woning is van eene langwerpig vierkante gedaante, en afhankelijk van het getal aantenemen jongens; doch gewoonlijk zestig voeten lang en 24 voet breed, van *gabba gabba* met *atap* gedekt. Wij geven er hier eene afbeelding van in fig. I.

Het gebouw heeft twee ingangen, namelijk van voren en van achteren, *a* en *b*. De nieuwelingen gaan door *a*, de anderen, die onbekend blijven, door *b*, waar niemand anders komen mag. Vóór den ingang *a* is een afdak, waaraan zich een houten *pagger* met een' ingang aan beide zijden of vleugels aansluit, *d*, — daarvoor eene heining of scherm van hout, *e*. Het afdak en de heining of scherm zijn zoodanig gemaakt, dat men niet naar binnen kan zien, maar alles duister blijft. Vóór de heining *e* is eene loods of gebouw, waarin de jongens zich verzamelen, *f* — terwijl de twee nevenstaande gebouwen *g* dienen voor de moeders en nabestaanden, die de kinderen brengen en voor de spijzen en dranken zorgen, die dagelijks voor die daar binnen benoodigd zijn.

Binnen het gebouw zijn regts en links *h*, in de vier hoeken, de zitplaatsen der Priesters, die verheven zijn; de Opperpriester zit regts van den ingang *a*, voor welke zich ook de eerste- of hoofdpaal bevindt, welke het dak onderschraagt, in onze teekening door de stippen aangewezen, welke de palen beduiden. Links en regts *i* zijn de lig- of zitplaatsen van de verzamelden, *balie-balie*, hier genoemd *dego-dego*.

Aan de buitenzijde der gemelde heiningen worden

fig 1

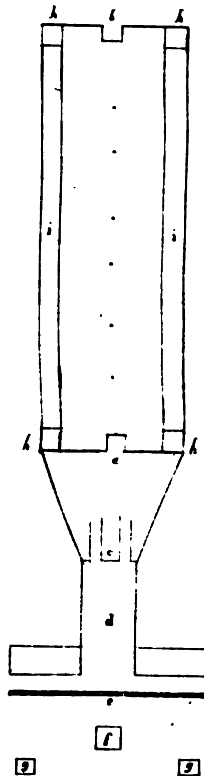
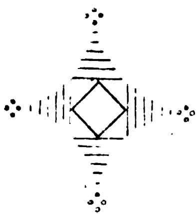
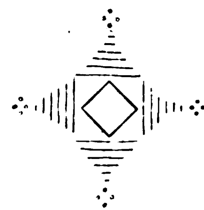

fig 2

fig 3

allerlei figuren geteekend, als: de zon, de maan, de sterren, slangen, vogels enz.

Zoodra het beschreven gebouw gereed is, worden de kinderen derwaarts door hunne ouders gebragt, om het vooreerst van buiten in oogenschouw te nemen; zij krijgen alsdan *katoepa* met spek te eten, gaan daarna allen naar de negorij terug, en brengen den avond onder eten en drinken vrolijk door, ten huize van den Opperpriester.

Intusschen zijn voor de ophanden zijnde plegtigheid de ingewijden der naburige negorijen genoodigd. De jongens, die aangenomen zullen worden, blijven, in afwachting dat alles daartoe gereed is, bij den Opper-afgodspriester. Des avonds hoort men den duivel in de negorij, die aan vrouwen en kinderen gelast om niet buiten het huis te komen. Reeds van verre doet hij zich hooren door een vreeselijk gerucht te maken, hetwelk hij veroorzaakt door op een trompet, van bamboes gemaakt, te spreken en te brullen. Deze trompet is van twee stukken bamboes (zie figuur 2), waaruit zich het geluid door de drie openingen op verschillende wijzen laat hooren. Hier en daar blijft de duivel voor de woningen staan, en vermaant de vrouwen om gehoorzaam en onderworpen aan hare mannen te zijn, en voor hen zoo mede voor de kinderen, die in de *Kakihan* zullen komen, goede zorg te hebben en hun goed eten en drinken te geven. Die kinderen noemt hij zijne kleine hondjes (*Asoe Niaja*). Weet hij dat hier of daar door de vrouw iets bijzonders bewaard wordt, gelijk, arak, genever,

tabak, enz.," dan wordt zulks door hem bij die gelegenheid aan de vrouw gezegd, dikwijls met opgave van de plaats waar het te vinden is, en gelast hij zulks aan haren man bij het feest te geven. Zij zijn daarover niet weinig ontsteld, en zeggen dan: »de duivel weet alles; wij kunnen hierin niet ongehoorzaam zijn."» Intusschen is de duivel daarvan door hare mannen onderrigt geworden. Hij, die voor duivel speelt, wordt daartoe door den Opperpriester gekozen en leert te voren zijn rol: — dit duurt tien of meer dagen, afhankelijk van het meer of min goede leven, dat zij gedurende dien tijd leiden.

Is eindelijk de daartoe door den Opperpriester bepaalde dag gekomen, dan worden de aantenemen jongens naar het boven bedoeld gebouw gebragt, elk vergezeld van twee mannen die hen bewaken en verzorgen moeten, (*Masalo* genaamd, en tot dat einde door den Opperpriester gekozen), en tevens als getuigen dienen. De ouders en bloedverwanten volgen, en des middags ten twee ure worden ze in de voor hen bepaalde loods *t.* geplaatst.

Wanneer allen tegenwoordig zijn, verheft de Opperpriester drie-à viermalen zijne stem en roept al de duivels bij elkander, om hen te ontvangen, waarop zich weldra een verschrikkelijk geraas binnen het gebouw, en een ontzettend gebrul en gestamp doet hooren, zoodat het gebouw schudt en de grond er van dreunt. Dit vervaarlijk leven wordt veroorzaakt door de genoodigden (naburen) welke reeds vroeger gekomen zijn, en hunnen ingang achter het gebouw

hebben. Zij blazen en spreken uit de boven-omschreven bamboezen, en slaan en stampen met handen en voeten tegen de wanden van het gebouw en op de *gabba-gabba*-zitplaatsen. De vrouwen en kinderen, die buiten staan, worden daardoor doodelijk bevreesd en maken veel gehuil en geschreeuw, dewijl zij bang zijn, dat de duivels de kinderen, die binnen moeten gelaten worden, zullen wegnemen.

Middelerwijl begeven zich de Priesters naar binnen en worden successievelijk gevolgd door de kinderen met de getuigen. Zulks gaat een vóór een. Zoodra het kind achter de heining is gekomen, hooren zij die buiten staan, den kap van de *Parang*, welke zij daarop bebloed boven gemelde heining zien uitsteken, hetwelk voor hen een teeken is, dat het kind het hoofd is afgeslagen en de duivel het naar de andere wereld heeft medegenomen, alwaar, gelijk zij gelooven, hunne kinderen herschapen worden. De ongelukkige moeders kermen daarop allerjammerlijkst en roepen, dat de duivel hare kinderen heeft weggehaald of vermoord.

Dit alles is echter slechts bedrog, want de kap der *Parang* geschiedt op een' ronden bos *Sago*-bladen; de *Parang* steken zij daarop in varkens-bloed, daartoe door hen bewaard van het geslagte beest, dat zij bij deze gelegenheid nuttigen. De buitenstaanden weten niet beter of het is het bloed hunner kinderen, welke intusschen reeds naar binnen zijn gevoerd, en door de aldaar verzamelden met entbloote *Parangs* met den dood gedreigd worden, zoo zij het minste van al het-

geen met hen gebeurd is of dat ze zien gebeuren, zullen durven openbaren.

De moeders en nabestaanden keeren spoedig daarop naar huis terug om te treuren en te weenen, tot dat zij eenige tijding van de getuigen (*Masola*) omtrent hunne kinderen bekomen, welke den anderen dag zich in de negorij vertoonen, en naar het huis van den Opperpriester gaan, alwaar zij nedervallen even als of zij het leven hebben verloren. Zij zien er dan zeer bemorst uit, geheel en al vol modder waarmede zij zich vooraf besmeerd hebben, hetwelk de beduidenis heeft, dat zij zoo even uit den grond zijn gekomen als van de andere wereld. Weldra verzamelen zich daar al de vrouwen, onder een vervaarlijk geschreeuw; met veel geweld slaan zij tegen de deuren en wanden van het huis, begieten de nedergevallenen met water en dansen en schreeuwen zoolang, tot dat dezen als het ware schijnen te ontwaken en zich daarna gaan afwasschen.

Van het baden teruggekeerd zijnde brengen zij den avond met eten en drinken door, hetwelk hier door de vrouwen gebragt wordt, die intusschen door hen omtrent het lot hunner kinderen zijn gerust gesteld.

Deze getuigen keeren den volgenden dag naar het gebouw van de *Kakihan* terug, alwaar zij zich met allen, die zich daar bevinden, nog vijf of negen dagen ophouden, welken tijd zij doorbrengen met eten, drinken en slapen.

De nieuw-ingewijden zijn verpligt, om, wanneer zij niet slapen, steeds in eene voorovergebogen houding

te zitten en mogen geene beweging met het ligchaam maken, als een bewijs van eerbied voor hunne duivels (of afgestorven voorouders, die zij gelooven dat in duivels veranderen), opdat dezen hun geen kwaad zouden doen. Na verloop der gemelde vijf of negen dagen, (welke tijdruimte langer of korter is, naar gelang zij aan niets gebrek hebben en zich lekker te goed kunnen doen), verlaten allen het gebouw, voorafgegaan door de Priesters, waarvan de minderen met lansen in de hand in staatsie den optogt openen: daarop volgen de Opper-en tweede Priester, de getuigen met de nieuw-ingewijden die ze in hun midden aan de armen vasthouden, en voorts al de overigen. Zij begeven zich regtstreeks naar het huis van den Opperpriester, en dit met veel geweld en gezang. Ten huize van den Opperpriester blijven de pas ingewijden twee dagen en nachten met eten en drinken den tijd vrolijk doorbrengen, waarbij steeds de *tifa tifa* gehoord wordt. Eerst dan keeren zij naar de woningen hunner ouders terug.

Daar gekomen zijnde, stellen zij zich zeer dom en onnoozel aan; zij komen, bijvoorbeeld, achterwaarts gaande naar binnen, even als of zij vergeten zijn met het aangezigt voorwaarts te gaan, waarin zij door de getuigen (*Masola*) worden teregt gewezen, welke hun alles moeten voorzeggen en wijzen hoe zij doen moeten.

Zij doen het ook voorkomen als of zij zeer zwak zijn, en het is een' iegelijk verboden, om hun hoofd aanteraken, op verbeurte eener zware boete. Ge-

durende zes maanden moeten zij afzonderlijk blijven en mogen dan met de oningewijden geen' omgang hebben. Intusschen weten zij allerlei valsche en verzonnen verhalen te doen van hun wedervaren, zoo als zij zeggen, in de andere wereld, alwaar zij allerlei schoone dingen gezien hebben, gelijk buitengewoon groote en schoone vrouwen, prachtige huizen en boomen enz. enz. Wanneer gemelde zes maanden verloopen zijn, wordt er door den Opperpriester getracht om een' verschen menschen-kop te bekomen om dien aan de duivels of *intoe's* (verdwenen voorouders) te offeren. Zoodra hij in het bezit daarvan is, worden op nieuw allen in de negorij, zoomede de naburen genoodigd, om zich naar het bosch te begeven, alwaar de vrouwen eten en drinken moeten brengen. Aldaar wordt dan weder een dag vrolijk doorgebragt. Door den Opperpriester worden *roetoe-roetoe*-bladeren genomen en op de hoofden der pas ingewijden gelegd, waarmede allen naar de negorij terugkeeren. In de negorij gekomen, worden gemelde *roetoe-roetoe*-bladeren van hunne hoofden afgenomen door de vrouw van den Opperpriester, welke hun tot dat einde is tegemoet gegaan, en hierdoor is het verbod, dat niet aan hun hoofd mag geraakt worden, opgeheven. Daarna zijn de geheele zaak en alle ceremonien afgeloopen en geeindigd, en keeren de nieuwelings ingewijden tot de overige bevolking terug.

Aan dezen is intusschen, gedurende en vóór het verlaten van het gebouw der *Kakihan*, een eeuwig diep stilzwijgen opgelegd en hun, als een teeken van on-

derscheiding dat zij tot dit verbond behooren, den dag na hunne wijding door den Priester een kruis links en regts met fijne dorens op de borst geprikt, waartoe zij een zeker soort van bladeren, *Majana* genaamd, benevens hunne *urine* bezigen. Wanneer iemand zich aan de openbaring van het een of andere dezer instelling heeft schuldig gemaakt, wordt hij vroeg of laat met den dood gestraft, waartoe geene middelen onbeproefd worden gelaten. Het lijk wordt of zorgvuldig verborgen of men vindt het van het hoofd beroofd. Hij, die bij de aanneming niet verkiest te doen, wat de Opperpriester begeert, wordt ter plaatse zelve gedood; allen zweren niets daarvan te zullen openbaren; terwijl zij daarna aan hen, die naar den vermiste mogten vragen, antwoorden dat hij reeds vóór hen vertrokken is of dat hij hen volgt en achter is.

De gedaante van het bovenbedoelde kruis of *tjap* der *Kakihan* is op de geheele borst, terwijl sommigen dit teeken ook op de armen geprikt hebben. Men zie de teekening er van in Fig. 3.

De kleur is blaauw gelijk bij onze zeelieden, welke zich gewoonlijk beprikken op de armen en borst. De veroorzaakte wonden zijn na drie dagen gedroogd.

Wordt iemand vermoord gevonden, die dit teeken draagt, dan zeggen zij u: de duivel heeft zulks gedaan, omdat hij het geheim heeft geopenbaard.

Gedurende den tijd, dat de pasgewijden nog geene vrijheid hebben om met de ongewijden omtegaan, maar zich afzonderlijk moeten houden, moet men hun

in alles toegeven en, hetgeen zij verlangen te bezitten, ofschoon het een' ander toebehoort, geven, op verbeurte eener zware boete door den Opperpriester vastgesteld.

Degenen, welke tot de *Kakihan* behooren, zijn er echter verre af te gelooven of zelfs het denkbeeld te koesteren, dat deze instelling niets anders dan bedrog zou zijn; integendeel zij hechten daaraan eene hooge waarde, hebben er veel eerbied voor en achten het een pligt daarvan lid te zijn.

Ziedaar Lezer! de vrijmetselarij op *Ceram!*

VON SCHMID

BATAVIA, *Junij 1843.*

BIOGRAPHIE.

DE GOUVERNEURS-GENERAAL

VAN NEDERLANDSCH INDIE.

„ Non me cuiquam mancipavi,
„ Nullius nomen prae me fero."
SENECA.

BRONNEN.

FRANÇOIS VALENTIJN, *Oud- en Nieuw- Oost-Indiën* (1723) IVde deel, blz. 261 en volgende. —J. P. J. DU BOIS, *Vies des Gouverneurs-Généraux* (1763).—FR. VON SAALFELD, *Geschichte des Holl. Kolonialwesens in Oost-Indiën* (1812). —N. G. VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa* (1831 seqq.) *Historisch Verhaal van de O. I. C.* (1768). —*Het leven van* JAN PIETERSZ. KOEN, door G. DE SERIÈRE, in de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, VIIIste deel.—W. R. VAN HOËVELL, LAURENS REAAL, *Gouverneur Generaal van N. I. in zijne verdiensten als dichter beschouwd* (Ind. Tijdschr., Iste deel, bl. 103 seqq.).—*Levensbeschrijving van eenige voorname meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen, uit echte stukken opgemaakt* (1777). VIIde, VIIIde, IXde

en Xde deelen.—*Handschrift* van den koopman en eersten klerk ter generale Secretarie te *Batavia*, Johannes Camphuijs, handelende over de *Verovering van het Koninkrijk Jaccatra* (1667). *Levensbeschrijving van* Johannes Camphuis door Onno Zwier van Haren. Het leven van Reinier de Klerk, *Gouverneur Generaal van N. I.*, door Arij Huijsers, (1792). Copij van *eigenhandige aanteekeningen* van den Gouverneur Generaal Rijkloff van Goens (geplaatst achter de Redevoering over het Ontwerp van Wet der geldleening ten behoeve van de Overz. Bezitt., door D. F. van Alphen, (1825).—G. K. van Hogendorp, *Verhandelingen over den O. I. Handel.*—Mr. Pieter Gerardus van Overstraten, *Kommissaris en Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indie*, door Mr. P. Mijer, (1840) Indisch Tijdschr. IIIde Jaarg., 1ste deel, blz. 201.—H. W. Daendels, *Staat der Nederlandsche O. I. Bezittingen* in de jaren 1803—1811. *De Redactie van het Tijdschrift van N. I., aan de nagedachtenis van Z. Exc. den Luitenant Generaal* D. J. de Eerens, *Gouverneur Generaal van N. I.*, (IIId. Jaarg., Ind. Tijdschr. 1ste deel, blz. 74), en een aantal onuitgegeven ter zake betrekkelijke *Handschriften*, nader afzonderlijk te vermelden.

INLEIDING.

Na een slechts zevenjarig bestaan had de, door het hoogste gezag in de Nederlanden, in 1602, geoctroijeerde vereenigde O. I. Maatschappij reeds zoo vele en voordeelige handelsbetrekkingen met verschillende volken en Regeringen in *Azië* aangeknoopt, dat zij er op kon en moest bedacht zijn, om dezelve in dat werelddeel onder een meer vereenigd *plaatselijk bestier* te brengen, dan tot nog toe door haar noodig en nuttig was geoordeeld.

De Staten Generaal hadden wel, bij het 35ste artikel van het eerste octrooi in dat jaar aan de voormelde Compagnie verleend, hare bewindslieden, onder anderen, gemagtigd, om "op hunnen naam *Gouverneurs* (in *Indië* aan) te stellen", — doch in de zeven eerste jaren, na hare oprigting, hadden deze zich slechts bepaald, om over iedere vloot, die zij naar O. I. zonden, een' afzonderlijken en geheel op zich zelven staanden Zeevoogd te benoemen, die met zijnen scheepsraad een volstrekt gezag over dezelve voerde, onafhankelijk van andere zeevoogden, die bereids met hunne vlooten in O. I. zich bevonden, en aldaar, in naam der Staten, en van de Compagnie, op eigen verantwoordelijkheid zoodanig handelde, als hij zelf goed vond.

Toen echter de handel der Compagnie in *Indië* binnen weinige jaren zoo zeer was toegenomen, dat *veertig*, voor de koopvaart zoowel als voor den oorlog, toegeruste, meerendeels groote schepen met *vijf duizend* zeelieden in denzelven gebezigd werden; toen zij met *Java*, *Sumatra*, *Ceilon*, *Johor*, *Queda*, *Bengalen*, *de Molukkos* en zelfs met *China* en *Japan* voordeelige handelsbetrekkingen had aangeknoopt, en dientengevolge op onderscheidene plaatsen in *Indië* »*handels-Comptoiren had opgerigt, waar zij personen in dienst had, of goederen, actien en credieten bezat*"; en toen eindelijk *Spanje*, bij het twaalfjarig bestand (1609), zich tot de verklaring verpligt zag, van den handel der Hollanders op de *Indiën* »*niet te zullen weren*" — toen eerst was het tijdstip gekomen, dat men er ernstig aan kon denken, om door de aanstelling van een' plaatselijken Oppergebieder den verkregen invloed in O. I. te bevestigen en zoo mogelijk uittebreiden.

Het ontwerp daarvan, volgens sommigen door Cornelis Matelief (*de Jonge*), een' onzer voortreffelijkste zeelieden, die zich in de dienst der Compagnie in *Indië* had onderscheiden, gevormd, werd door de vergadering van XVIIen den Staten Generaal ter goedkeuring aangeboden, met dit gevolg, dat Hunne Hoog Mogenden, op den 27sten November 1609, verklaarden: »dat zij het voor den welstand der vereenigde Nederlanden, en tot verzekering en goede regering van de landen, forteressen en plaatsen, die »*zij en de hunnen* in de O. I. hielden en bezaten,

» met de ingezetenen, zoo soldaten als anderen, on-
» der hun gebied aldaar zijnde, alsmede tot verzeke-
» ring van de landen, fortaressen en plaatsen, *kun-*
» *nentwege* aldaar gehouden wordende, nuttig oordeel-
» den, aldaar te *stellen*, *te committeeren* en *te hou-*
» *den* een' GOUVERNEUR GENERAAL."

Ziedaar, in weinige woorden, den oorsprong aangewezen der hooge waardigheid, welke ook nog tegenwoordig, meer dan twee honderd jaren na hare eerste instelling, wordt bekleed door den ambtenaar, die aan het hoofd des Bestuurs van 's Rijks Aziatische Bezittingen geplaatst is. Door alle tijden heen is dezelve, om het daaraan verbonden uitgestrekt gezag en om de voordeelen, die dezelve oplevert, als eene der eervolste, hoogste en aanzienlijkste bedieningen in den Nederlandschen Staat aangemerkt geworden; en men behoeft slechts de namen der personen te lezen, die bij opvolging tot de uitoefening dezer waardigheid zijn geroepen geweest, om tot de erkentenis te komen dat, met eenige zeer geringe uitzonderingen, dit eminent ambt steeds is bekleed geworden door de kundigste, verdienstelijkste en achtenswaardigste mannen onzer natie.

Uit de *Generale Instructie voor den Ed. Gouverneur Generaal en de bijgevoegde Raden van wege de Compagnie* van 26 April 1650, blijkt, » dat gedurende
» de (eerste) octrooijen van de Compagnie, nu en
» dan, ter vergadering van XVIIen is in deliberatie
» gelegd, of men de forme van regering (die bij de

aanstelling van den eersten Gouverneur-Generaal, dadelijk in denzelven en eenige hem toegevoegde Raden is gevestigd geworden), om verscheidene »redenen daartoe dienende, ook zoude behooren te »veranderen, en dezelve *zonder een Generaal Op»perhoofd* zou laten bekleeden bij zeker getal Raden, »dewelke, bij beurten, maandelijx, presideeren zou»den; doch (volgens dieselfde *Instructie*) was bij de »meeste advisen altijd verstaan, dat de voorneemde »form van regering, als voor de generale Compagnie »het *zekerste* en *respectueuste* zijnde, vóór alle an»dere verre gepraefereerd behoorde te worden." Tijdens de O. I. C. is dan ook deze waardigheid voortdurend in stand gebleven, en na hare ontbinding, ja zelfs tijdens en na de omwenteling, heeft men, ondanks de gedurige verandering van titels en namen, welke de toenmalige onrustige geest des tijds onophoudelijk uitdacht, deze reeds eeuwen heugende instelling, als allezins doeltreffend, in wezen gelaten.

Wij hebben gezien, dat aan de Staten Generaal der vereenigde Nederlanden de eer der eerste instelling van het Gouverneurschap-Generaal in O. I. toekomt. Wij moeten er hier bijvoegen, dat HH. Mogenden gelijktijdig den eersten Gouverneur Generaal hebben benoemd, en dat sedert, elke keuze of benoeming tot Gouverneur Generaal, door Bewindhebberen der Comp. ter vergadering van XVIIen aan de bekrachtiging van de Staten Generaal werd onderworpen.

Deze tusschenkomst, wel ver van bloot ceremoniëel te wezen, was veeleer een noodzakelijk uitvloeisel

van het gezag, hetwelk de Staten Generaal, als de Hoogste Overheid in de Nederlanden, zich, ongeacht het aan de Compagnie verleende octrooi, hadden voorbehouden op alle plaatsen, waar de Comp. zich in *Indië* zou vestigen, en over alle personen, die in hare dienst waren.

De maatschappij slechts handel en scheepvaart ten doel hebbende, kon in *Indië* geene Souvereine regten uitoefenen, dan *in naam* en *op het gezag van den Souverein, destijds de Staten Generaal.* Bij het eerste octrooi was dan ook niet alleen uitdrukkelijk voorgeschreven, dat de contracten en verbindtenissen door de Compagnie met de Prinsen en Potentaten in *Indië* te maken, zouden worden gesloten »*op den naam van de Staten Generaal der vereenigde Nederlanden*", maar er werd bijgevoegd, dat de door de Compagnie te benoemen Gouverneurs en verdere Burgerlijke, Justiciële en Militaire dienaren »*den eed van getrouwigheid zouden doen aan de Staten Generaal*" omtrent alles wat niet kon begrepen worden onder de »*neeringen en trafiquen*", voor welke alleen, door 's Compagnie's dienaren trouw werd gezworen aan die Compagnie. Die eed aan de Staten Generaal betrof vooral de »*conservatie van de plaatsen*, door de Maatschappij, voor en ten behoeve van den lande, in O. I. bezeten of in eigendom verkregen, alsmede »*de onderhoudinge van goede orde, Politie en Justitie* op die plaatsen"; in dien zin, dat de dienaren der Maatschappij, bij het uiteinde van het aan de Compagnie verleende octrooi, en bij niet-verlenging

van hetzelve (bijaldien de Staten Generaal zulks niet oirbaar oordeelden *voor den gemeenen welstand der vereenigde Nederlanden*), wel waren ontslagen van hunnen eed aan dezelve Compagnie, doch den eed van trouw verschuldigd bleven aan de Staten Generaal »tot conservatie der plaatsen" gedaan, omdat de Compagnie deze plaatsen met al de daaraan verbonden geregtigheden alleen op naam van Hunne Hoog Mogenden had kunnen verkrijgen.

Niets is dus natuurlijker, dan dat de Staten Generaal zich veel hebben laten gelegen leggen aan de benoeming van een' Gouverneur Generaal voor O. I; dat zij de daartoe betrekkelijke keuze van Bewindhebberen aan hun *Veto* onderwierpen, en den benoemde door den eed onder hun bedwang stelden. En hoezeer het nergens uitdrukkelijk is voorgeschreven, vloeit het toch voort uit den aard van het gezag, dat de Gouverneur Generaal namens de Staten Generaal in O. I. uitoefende, dat hij tijdens de O. I. C. wel degelijk ook was de vertegenwoordiger der toenmalige Hoogste Overheid in de Nederlanden, in alle die aangelegenheden, tot welker regeling het gezag en de invloed van de Staten Generaal vereischt werden. De hooge plaats, welke de Prins Stadhouder destijds in de Regering des lands bekleedde, maakte, dat men ook den naam van Zijne Princelijke Excellentie voegde bij die der Staten Generaal, zoo dikwijls, in hunnen naam, over O. I. zaken of personen werd gehandeld; waarbij echter moet worden opgemerkt, dat na de benoeming van Hendrik Brouwer tot Gouverneur Ge-

neraal (1632) tot aan de verheffing van JACOB MOSSEL (1752), geene Commissien tot Gouverneur Generaal door den Stadhouder zijn geteekend geworden, hetgeen eerst na de aanstelling van Prins WILLEM KAREL HENDRIK FRISO, tot *Opper-Directeur en Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië* (1749) wederom in gebruik is gekomen en tot aan de ontbinding der Compagnie gebruikelijk is gebleven.

De onmiddellijke meester en gebieder van den Gouverneur Generaal was de *Vergadering* van XVIIen. Hij was gehouden hare bevelen te gehoorzamen, kon alleen door haar, wegens daden in de uitoefening zijner waardigheid gepleegd, tot verantwoording geroepen en ontslagen worden, en hij moest bij de aanvaarding van zijn ambt onder eede beloven: »dat hij, bij missive van Gecommitteerde Bewindhebberen ter vergadering van XVIIen of te meerendeel van dien onderteekend, *gerevoceerd* zijnde, zich dadelijk op ontvangst van die missive, met de eerste naar het Vaderland keerende schepen *naar huijs* zou begeven, stellende alvorens provisionelijk, met advies van de presente Raden van India, goede ordre op het Generaal Gouvernement, volgens de Instructie daarvan zijnde." Na de ontbinding der Comp. ging het gezag van de *vergadering van* XVIIen over, eerst op het *Committé* tot *den Oost-Indischen Handel en Bezittingen* (1796) en daarna op den *Raad der Aziatische Bezittingen* (1800), tot welke collegien de Indische Regering in dezelfde verhouding is gebleven.

Omtrent den tijd, gedurende welken de Gouverneur

Generaal zijne waardigheid moest blijven uitoefenen; schijnt onder het Bewind der Comp. geene bepaling gemaakt te zijn. PIETER BOTH regeerde *vier*, VAN DIEMEN *tien*, JOAN MAATSUIJKER *vijf-en-twintig*, VAN OUTHOORN *dertien*, VAN DE PARRA en ALTING ieder *zestien* jaren als Gouverneur Generaal. Men had de gewoonte denzelven zoo lang in die waardigheid te laten, als hij zulks zelf verkoos; waarvan het nog al natuurlijk gevolg was, dat de meeste Gouverneurs Generaal van wege de O. I. C., tijdens de uitoefening hunner waardigheden in Indië zijn overleden, terwijl anderen uithoofde van hoogen ouderdom hun ontslag bekomen hebben, en slechts enkelen, uithoofde van ongeschiktheid, teruggeroepen en vervangen zijn geworden.

Goede trouw, *kennis* en *ijver* zijn tegenwoordig de hoedanigheden, op welke de Koning zich bij de aanstelling van een' Gouverneur Generaal verlaat; doch de O. I. C., eischte van denzelven nog andere hoedanigheden, van welke wij nu kortelijk zullen moeten spreken.

»Van den Gouverneur Generaal (zoo lezen wij in de » reeds vermelde Instructie) moet deriveren alle onder» houding van goede ordre en maximen in het stuk » van Justicie, Policie, Negotie en hetgeen daar meer » aan dependeerd, en deze kunnen nimmer meer on» derhouden worden, als de Gouverneur Generaal zelf » geen goede voorganger is in de observantie van zijns » meesters bevelen, want die zelfs geen ordre volgt, » kan een ander wel niet tot order houden, gelijk ver-

»scheiden exempelen in de wereld getuijgen. Nu is »kennelijk, dat het geheel welvaren van de O. I. C. »dezer landen daarin bestaat, dat dezelve privative-»lijk *met exklusie van alle anderen*, *genieten mag* »*de vruchten van den handel*, *haar alleen geoctroi-*»*jeerd*, zonder dat hare ministers, dewelcke voor hare »diensten tractementen en gagien trekken, direc-»telijk of indirectelijk, den voornoemden handel on-»derkruipen, en, in plaats van haar meesters, haar »eigen profeiten mogen zoeken. Waaruit dan volgt, »dat een Gouverneur Generaal, zoowel om alle zijne »bijhebbende Raden, als alle afwezende hooge en »lage ministers van de compagnie over geheel *Indië* »van hem zeer dependeerende, aan den Generalen »artikel-brief en den eed daarop gedaan verbonden »te houden, niet alleen van alle *particuliere hande-*»*ling*, maar ook zelfs van *suspicie* vrij en onbe-»zwaard behoort te weezen; dat de Gouverneur Gene-»raal tot particuliere handeling genegen zijnde, al-»tijd, zoo veel in zijn vermogen is, verkiezen zal »zoodanige subalterne ministers, dewelcke hem in zijn »voornemen believen en ten dienste zullen wezen, »en conseqentelijk, dat ijverige en getrouwe personen »gepostponeerd en gedisgracieerd, en alzoo met ter »tijd niets als baatzoekende dienaren in *Indië* ge-»vonden zouden worden.

»De particuliere handelinge (zoo drukken XVIIen »zich verder uit) »is als een put in 's Compag-»nie's ligchaam, dewelke geen tijd gegeven mag »worden, om verder intekruipen, maar met scherpe

»remediën geweerd en geextirpeerd moet worden, »alzoo dat kwaad, eens door den tijd regt ingeworteld »zijnde, zeer langzaam en dan nog niet zonder groote »verachtering van 's Compagnies handel, gedempt zoude »kunnen werden; *waarom bij de vergadering van »XVIIen, als representeerende de Regering van de »Nederlandsche geoctroijeerde O. I. C.*, als het fon-»dament van haar geheel welvaren, *vastgesteld moet »worden*, OM TOT HET GENERAAL GOUVERNEMENT VAN »INDIA NIEMAND TE ROEPEN OF TE PROMOVEREN, DIE »MET PARTICULIEREN HANDEL BESMET OF DAARVAN »NIET GEHEEL SUIJVER MOGT ZIJN." De Gouverneur Generaal moest dien overeenkomstig, bij de aanvaarding zijner waardigheid, onder eede beloven," dat hij, gedurende zijne dienst, *geen particuliere handel zou drijven of doen drijven*, noch eenige goederen anders dan van de Compagnie, zou zenden."

De Gouverneur Generaal moest, in de tweede plaats, »affectie hebben tot onderhouding van de goede ordre in »het stuck van de *Justicie* en *Policie*. De Justicie »is het *fondament van alle wereldsche Regering*, zon-»der dewelcke geen plaats kan bestaan, en moet »dienen om de goeden te beschermen en de boosen te »straffen; en de Gouverneur Generaal moet derhalve, »behalve den goeden wil tot de Justicie en Policie, »ook het oordeel hebben, om tot de administratie van »dien te helpen stellen zoodanige capabele personen, »die haer ambt met luijster bekleeden kunnen."

»Doch de Gouverneur Generaal als het Opperhoofd »van de gansche Regering, *buiten de Justicie*, moet

»met zijne aanwezende Raden ook goede zorg dragen »voor de *Policie*, dewelke de Justicie de hand moet »bieden; en om beide, Justicie en Policie, met mal»kander wel te doen gaan, is in den persoon van den »Gouverneur Generaal mede een goed oordeel van »nooden, daar hetzelve gebrekende, het een of an»der altijd manck zal gaan."

»En daar de Justicie en Policie vooral mede gese»condeerd moet worden met de *Christelijke Gerefor»meerde Religie*", zoo moest dezelve ook door den Gouverneur Generaal voorgestaan worden »op de fon»damenten in de Vaderlandsche Regering gelegd, »zonder buiten dezelve eenige publique exercitie van »andere, en inzonderheid van het *Pausdom*, te gedoo»gen."

Eindelijk moest de Gouverneur Generaal »met al »zijn vermogen en industrie arbeijden, om het oog»merck van de Compagnie te voldoen *in 't groote werck »van den Binnenlandschen Handel over geheel India*;" welke handel was drieerlei, »1°. uit eigen conques»ten, 2°. uit kracht van met de Compagnie gemaakte »exclusive Contracten, 3°. uit kracht van met som»mige Oostersche Koningen en Princen gemaakte ac»coorden, zoo als: vrije admissie, om als kooplieden »nevens alle andere natien in haar land te mogen »negocieren, zoo lang het haer belieft."

De andere hoedanigheden, welke de Compagnie in den Gouverneur Generaal eischte, behoeven niet afzonderlijk vermeld te worden, daar men dezelve uit den aard en het gewigt der bediening, als van zelve kan afleiden.

Wij kunnen dan ook nu overgaan tot de beschouwing van het gezag en de attributen van den Gouverneur Generaal, doch zullen ons slechts bij hoofdzaken bepalen, zonder aftedalen tot die geringe bijzonderheden, welke eigen waren aan een bewind, hetwelk (althans naar zijne oorspronkelijke bestemming), niet alleen in deszelfs gansche zamenstelling, maar ook in deszelfs verhouding tot zijne dienaren, in- en uit wendig, naar het bestuur van een groot en bedrijvig Handels-ligchaam geleek.

Ten einde in deze beschouwing de meeste naauwkeurigheid te betrachten, zal het noodig zijn ons te bedienen van de verschillende *Ordonnancien* en *Instructien voor den Gouverneur Generaal en de Raden van Indiën* successivelijk vastgesteld, voor zooverdezelve ter zake betrekkelijk zijn, alsmede van de aanschrijvingen van Heeren XVIIen, waarbij die Instructien worden aangevuld of gewijzigd. Ten tijde der Compagnie zijn er drie zoodanige Instructien en Ordonnancien uitgevaardigd, de eerste van den 22sten Augustus 1617, door de Staten Generaal bekrachtigd op den 3den November daaraanvolgende; de tweede van den 17den Maart 1632, en de derde van den 26sten April 1650, welke laatste sedert tot aan de ontbinding der Compagnie, of liever tot aan de komst van den Maarschalk Daendels, »*als het fondament der Regering in Indië*" is aangemerkt geworden.

Volgens deze Instructien voerde de Gouverneur Generaal in Indië het hoogste gebied en het opperste

gezag over alle Comptoiren, forten, plaatsen, schepen, officieren en dienaren aldaar in dienst, of onder het gebied der Ed. Compagnie zijnde. Voor het beleid der Regering waren den Gouverneur Generaal toegevoegd zes *permanente ordinaris* Raden van Indië, behalve twee *extra-ordinaris* met eene adviserende stem, die gezamenlijk een Collegie vormden, waarin alle zaken de Generale Compagnie betreffende, verhandeld moesten worden, en waarin de Gouverneur Generaal het praesidium bekleedde. De Raad van Indië moest altijd met »*zeven concluderende stemmen besogneren*", zonder dat de Gouverneur Generaal zich eene dubbele stem vermogt aantematigen; moetende bij ontstentenis of verhindering van een' ordinaris Raad, een extraordinaris inmiddels voor denzelven optreden. En ten einde »alle zijne actien ten dienste en profijt van de Generale Compagnie te beter te verantwoorden", waren er vaststaande vergaderdagen beraamd, om alle partijen te hooren, die iets van het gemeld Collegie te verzoeken of aan hetzelve hadden voortestellen, ten einde, naar gelegenheid van zaken, daarin te beschikken, zoo als de Regering zoude goedvinden. De Gouverneur Generaal was echter bevoegd om buiten de gewone vergaderdagen, zoo vele extra-ordinaire vergaderingen te beleggen, als Zijn Ed. verstond na voorval van zaken noodig te wezen, zonder dat iemand van de Raden door particuliere occupatien, anders dan ziekte, zich van de bijwoning derzelve mogt verschoonen, zijnde dezelve integendeel verpligt te verschijnen, zoo dikwijls er vergadering belegd werd, op

poene van tot civiele boete ten behoeve der armen verwezen te worden. En om het Collegie van de Hooge Regering »bij zijn luister" te houden, moest van de aankomst van alle Vaderlandsche en Indische schepen kennis worden gegeven aan den Gouverneur Generaal met toezending van de daarbij aangebragte brieven, die hij echter niet mogt openen, maar onverwijld in eene vergadering moest brengen, waar deze brieven geopend werden, »opdat zoo wel de Raden van Indië als de Gouverneur Generaal gezamenlijk de eerste kennis zouden hebben van derzelver inhoud." Den Gouverneur Generaal was als President van het Collegie bijzonderlijk aanbevolen zijn oog te laten gaan, dat de Raden van Indië al hetgeen hun was opgelegd, promptelijk uitvoerden, zonder in eenige zaken nalatig te wezen, en inzonderheid, dat de Directeur Generaal zorg drage, dat de Generale Boeken van Indië, zoowel het Journaal als Groot-Boek van dag tot dag, wierden bijgehouden en daarin niets verzuimd worde dat hoognoodig is; »want daarin eens verachterd zijnde, zou de lúst om het gebrekkige te herstellen, verflaauwen, waarom geene sloffigheid in zoodanige gewigtige zaak moest geduld worden."

De Gouverneur Generaal moest verder »het groote rad en den omslag van den handel der Comp. wel waarnemen, opdat het niet kome stiltestaan, en almede vigileren, dat de depeches van schepen en kargasoenen naar de respéctive comptoiren en residentien op den behoorlijken tijd en moussons werden

verzenden en buiten deze geen andere, dan wanneer het noodig was, geschiedden; en opdat daarin niets verzuimd zoude worden, moest de Gouverneur Generaal het schrijven van de brieven aan de Ministers in de gemelde respective quartieren gedeeltelijk, naar gelegenheid van zaken, op zich nemen, gedeeltelijk onder de Raden van Indië verdeelen."

Alle resolutien en condemnatien van den achtbaren Raad van Justitie des kasteels *Batavia*, moesten ongehinderd uitgevoerd worden, zonder dat de Gouverneur Generaal daarin mogt tusschen beide komen, of derzelver uitvoering vermogt te beletten, »als zijnde zoodanige proceduren en manieren van doen in den persoon van den Gouverneur Generaal *al te souverain, buijten ordre en tot vilipendie van de Justitie*;" behoudens evenwel de bevoegdheid van den Gouverneur Generaal en zijne Raden om collegialiter (waaronder verstaan werd *de compleete vergadering*) aan de veroordeelden remissie of pardon te verleenen, in zaken, waarin dezelve over misdaad *ter dood* zijn verwezen, *en anders of verder niet*, zonder dat de Gouverneur Generaal tegen het advies van de Raden, op eigen gezag, daarin zoude mogen dispenseren, zijnde hij in tegendeel gehouden te volgen hetgeen bij de meeste stemmen van het collegie besloten zal wezen.

Aan den Gouverneur Generaal in Rade stond de benoeming van 's Compagnies dienaren in Indië. De Raden van Indië, de President en Leden van den Raad van Justitie alsmede de kerkelijke Ministers werden echter door de vergadering van XVIIen zelve

aangesteld, en de Gouverneur Generaal kon slechts, ingeval zoodanige voorziening noodig was, de waarneming van gemelde ambten voorloopig aan anderen opdragen. Onnutte dienaren kon hij, ook binnen den tijd van hun verband, dat gewoonlijk op 5 of 12 jaren was vastgesteld, naar het Vaderland terugzenden, en de Raden van Indië, die elders aan het Hoofd van buiten-Gouvernementen stonden, ter verantwoording hunner gedragingen naar Batavia oproepen. Uit het voorgevallene met den Gouverneur Generaal VALCKENIER mag men afleiden, dat het met de beginselen der Compagnie niet streed, dat de Gouverneur Generaal, wegens misdaad, in Indië regterlijk werd vervolgd.

Vóór de verovering van *Jaccatra* in 1619, hadden de Gouverneurs Generaal geene vaste Residentie in Indië. BOTH, REIJNST en REAAL zwierven dan ook overal met hunne vloten rond en lieten, naar dat de zaken der Comp. het vorderden, het anker te *Bantam*, *Ternate* of *Ambon* vallen. De hierboven gemelde instructie van 1617 gaf zelfs den Gouverneur Generaal de bevoegdheid, om van Residentieplaats te veranderen en dezelve overtebrengen daar en waar de gelegenheid van zaken het vereischte, en hij met zijne Raden het nuttigste voor de Compagnie zou kunnen zijn. Na de verovering van *Jaccatra* vestigde KOEN aldaar » *het Generaal rendez-vous van de Compagnie*".

Alhoewel Bewindhebberen verwacht hadden, dat de zetel der Hooge Regering van Indië elders dan te *Jaccatra* zoude zijn gevestigd geworden (waarvan wij nader zullen spreken), namen zij echter niet alleen

volkomen genoegen met deze keuze van KOEN, maar gaven tevens te kennen, »dat nu voortaan nooit »aan verandering van het *Generaal Rendez-vous* moest »gedacht, maar gestadig gelet en in achting genomen »worden, om beide, het *Kasteel* en *de Stad*, voor »invasien en attentaten van openbare vijanden en ge»veinsde vrienden wel te verzekeren en te defendee»ren, tot luijster en welstand van de Generale Com»pagnie mitsgaders de goede Burgerije en Ingezete»nen van dien; en dat, tot dat einde, eerst en voor»al goede zorg gedragen moest worden voor de Re»gering van gemelde Stad, welke Regering aangezien »moet worden als in het Generaal en particulier van »de goede directie en beleijt van den Gouverneur Ge»neraal en de Raden van India dependerende, zoo »ten aanzien van de gagie treckende ministers en »dienaars van de Generale Compagnie, als ten reguar»de van de Burgerije en Ingezetenen, haar woon»plaats aldaar verkozen hebbende".

Niet alleen door haren edelen en voortreffelijken grondlegger, maar ook door alle zijne opvolgers is bestendig de meeste zorg aan den opbouw, de veiligheid en fraaiheid van *Batavia* besteed geworden, zoodat zij den eerenaam van »*Koningin van het Oosten*", heeft mogen verwerven, welke onderscheiding zij, in de dagen harer grootheid, ten volle waardig moet geweest zijn. Gedurende meer dan een en een halve eeuw bleef *Batavia* de zetel der Hooge Regering en de Residentie-plaats van den Gouverneur Generaal, waar al de Hooge Collegien en voornaamste Ambtenaren wa-

ren gevestigd, waar de voor het Vaderland bestemde Oostersche producten werden verzameld, waar de Vaderlandsche schepen aankwamen en afgingen, waar de Inlandsche Vorsten en Gezanten hunne hulde en eerbied den "Grooten Heer" kwamen aanbieden en overeenkomsten met denzelven troffen, waar, in één woord, de Hollandsche Heerschappij over geheel Indie werd gehandhaafd en gevoerd. Niet vóór het midden der vorige eeuw is het verblijf van den Gouverneur Generaal eerst naar *Weltevreden*, en zelfs nu en dan tijdelijk naar het nabij gelegen *Buitenzorg* overgebragt, op welke laatste plaats hetzelve in onze dagen meer bepaald is gevestigd geworden.

Het werkelijk bedrag der inkomsten van den Gouverneur Generaal tijdens de Compagnie, kan niet met cijfers begroot worden. Uit hare kas genoot hij een aan zijn hoogen stand zeer onevenredig vast traktement; dat echter, zoo door inkomsten uit andere bronnen voortvloeijende, als door allerlei vrijdommen, aanzienlijk werd vermeerderd. De meeste Gouverneurs Generaal hebben groote fortuinen nagelaten.

Een afzonderlijk costuum was voor den Gouverneur Generaal niet voorgeschreven. De meesten hunner droegen de destijds in gebruik zijnde deftige en smaakvolle Oud-Hollandsche kleeding der hoogere standen, welke, als zijnde algemeen bekend, niet behoeft beschreven te worden. De kleingeestige rang- en praalzucht, welke langzamerhand onder alle rangen der Compagnie in Indië was doorgedrongen, maakte het evenwel noodig hairklein te bepalen, van welke onderschei-

ding-teekenen geen ander dan de Gouverneur Generaal zich in het openbaar zoude mogen bedienen; dezelve staan beschreven in het Reglement van *praal* en *pracht* van MOSSEL van 30 December 1754. VAN IMHOFF, MOSSEL en VAN OVERSTRATEN waren tevens *Generaal der Infanterie van den Staat* en hadden dus persoonlijk het regt, om het aan dien rang verknochte costuum te dragen.

Bij aflijvigheid van den Gouverneur Generaal moesten de Raden van Indië, na alvorens den naam van God (tot Wien men destijds bovendien bij de opening en sluiting van elke zitting der Hooge Regering in een eerbiedig gebed ootmoedig opzag) over eene zoo gewigtige zaak aangeroepen en den eed dienaangaande in handen van den eersten Raad van Indië vernieuwd te hebben, » bij pluraliteit van stemmen en door besloten brieven of biljetten, staande voets (zonder daarvan met den anderen of iemand anders eenige communicatie te houden), *bij provisie en tot nadere orde van Bewindhebberen*, eenen nieuwen Gouverneur Generaal verkiezen en hem dadelijk den eed, bij den articulbrief geprefigeerd, afnemen"; aan welken aldus voorloopig benoemden Gouverneur Generaal werd gegeven » gelijke magt, als de vorige gehad heeft, tot tijd en wijle, dat bij Bewindhebberen uit het Vaderland anders zou werden geordonneerd; al hetwelk bij aflijvigheid van den tweeden, derden en verder als voren nieuw verkozen Gouverneur Generaal mede plaats zou hebben."

In zoodanig geval werd de Directeur Generaal, die in den Raad van Indië zitting had onmiddellijk naast den Gou-

verneur Generaal, doorgaans tot waarnemend Gouverneur Generaal benoemd, en er bestond zelfs een bijzondere last van Bewindhebberen (8 October 1714), dat de Regering »bij de keuze van een Generaal, reflexie op den Directeur Generaal zou nemen, wanneer op zijn persoon en gedrag niets te zeggen valt." — Het verdient nog al opmerking, dat onder het tweehonderdjarig Bewind der Compagnie, nimmer eenig persoon buiten de dienst der Compagnie in *Indië*, tot Gouverneur Generaal is gekozen, en dezelve altijd is benoemd geworden uit den aanwezigen Directeur Generaal en de Raden van Indië, die meest allen, langs de gewone trappen, uit de ondergeschiktste bedieningen tot dien rang waren opgeklommen.

Wij hebben getracht, in algemeene trekken, eene schets te geven van het standpunt van den Gouverneur Generaal tijdens de O. I. C., navolgens de bestaande *Instructien*. Het behoeft naauwelijks opgemerkt te worden, dat dit standpunt niet altijd hetzelfde is gebleven, en dat de verandering, door den loop der gebeurtenissen, in het bestaan der Compagnie zelve, voorgevallen, van uitgestrekten invloed is geweest op de bestemming en den werkkring van den Gouverneur Generaal.

In de eerste eeuw onzer vestiging in O. I., toen handel en scheepvaart nog het hoofd — ja het eenig doel van het bestaan der Compagnie uitmaakten; toen het mercantiel belang het levensbeginsel der Maatschappij was — toen was het niet alleen pligtmatig, maar zelfs mogelijk, de scherpe Placcaten te-

gen den particulieren handel met onverbiddelijke gestrengheid te handhaven, de daarbij vastgestelde straffen medoogenloos toetepassen, en werkzaam te zijn in den geest en naar den letter der Instructien. In de raadzaal en op het slagveld, op zee en te land, zien wij dan ook de Nederlandsche gebieders in O. I. voor dat doel ijveren en strijden; want zij kenden geen hoogeren pligt en geen grooteren roem, dan de vlag der Compagnie onder alle volken en op alle zeëen in Indië te doen erkennen en eerbiedigen »en het welvaren van de loffelijcke Nederlandsche geoctroijeerde Oost-Indische Compagnie te bevorderen."

Dan, toen in het begin der achttiende eeuw, de bestemming der Compagnie geheellijk veranderd was, eensdeels, door uitbreiding der magt van andere zeevarende volken van *Europa* en bijzonder van de Engelschen in Indië; anderdeels, door dat de Maatschappij zelve aldaar vaste grondeigendommen en bezittingen had verkregen en zelfs op *Java* en elders door de Indische Vorsten en volken als Souverein en Heer werd erkend en gehuldigd, en toen zich alzoo naast het mercantiel belang een nog veel grooter politiek belang voor haar had gevoegd — toen kon de speculatie-geest der Compagnie niet langer uitsluitend de geest zijn van den Oppergebieder over uitgestrek te landen en volken. Wel is waar werd het onderscheid tusschen het mercantiel beginsel eener Compagnie en het politiek Bestuur van groote en volkrijke landen, door de O. I. Maatschappij nimmer openlijk erkend; doch het bestaan van dat onderscheid is niet-

temin in de voormaals alhier bestaan hebbende inrigtingen zigtbaar, hoezeer dan ook de lijn toen nog niet zoo scherp wierd getrokken, als thans. Bewindhebberen zelve bestempelden langzamerhand de "Hooge Regering in Indië" al meer en meer als het ligchaam, »dat *den Souverein representeert*" en verleende haar, als zoodanig, onder anderen, zelfs »het Oppergezag over de Justitie," waarmede de Gouverneur Generaal zich, volgens de Instructie van 1650, volstrekt niet had te bemoeijen.

Het is hier de plaats niet, om in nog meerdere bijzonderheden aantetoonen dat, niet alleen door de veranderde bestemming der Compagnie in Indië, maar ook door hare veranderde verhouding tot het Staatsbewind in het Vaderland (vooral na den oorlog van 1780), de waardigheid van Gouverneur Generaal uit haar oorspronkelijk eenvoudig standpunt gerukt is en een geheel ander en grootscher karakter heeft aangenomen. Doch het is onbetwistbaar, dat al ware de O. I. C. blijven bestaan, het ook dan nog onvermijdelijk zou geweest zijn, de bestaande Instructien voor dat eminent ambt te wijzigen naar de ontwikkeling, welke hetzelve ongemerkt had ondergaan.

Toen echter de Republiek, bij de Staats-Regeling van 1798, de eigendommen en bezittingen der Compagnie in O. I. met al hare schulden, meerendeels onder verwaarborging van den Staat aangegaan, overnam, en als een gevolg daarvan het Bestuur over de Aziatische Bezittingen werd uitgeoefend door een Collegie, ondergeschikt aan het staatsbewind: toen

werd de Gouverneur Generaal de eenige en onmiddellijke vertegenwoordiger van de *Hoogste* Overheid in de Nederlanden, en was door dezelve alleen benoem- en afzetbaar.

De Commissie in 1802 door dat bewind ingesteld om aan hetzelve hare gedachten medetedeelen omtrent den voet, waarop voortaan de handel op 's lands Bezittingen in O. I. zoude moeten gedreven en het bestuur over en in dezelve gevoerd worden, beschouwde deze aangelegenheid, ook met opzigt tot den Gouverneur Generaal, in allen haren omvang, en was ten volle doordrongen van het noodige eener voorziening in de te dezen aanzien bestaande Instructien, blijkens haar Rapport van 31 Augustus 1803 en de daarbij gevoegde voorstellen, welke wij nu zullen moeten beschouwen.

Zij verklaarde, dat de plaatsing van een' ambtenaar aan het hoofd van het Bestuur onzer O. I. Bezittingen, onder den titel van GOUVERNEUR GENERAAL, » waarvan de nuttigheid door *een algemeen standvastig gebruik* boven alle bedenking schijnt gesteld » te zijn, haar inderdaad allerheilzaamst en nood» zakelijkst voorkwam. Zij geeft (zeide zij) klem » en waardigheid aan de regering, vooral in het » oog der Indische volken, die geene andere, dan de » éénhoofdige regering kennende, hetzelfde ontzag niet » zouden hebben voor eene Oppermagt, die zich als » beperkt of verdeeld aan hunne oogen zoude opdoen, » ja zich daarvan naauwelijks een begrip kunnen vor» men; om welke reden zelfs de Generale Commissie,

» in het jaar 1791, naar *Indiën* gezonden, ofschoon
» met de opperste magt, in die gewesten, in den
» volsten zin bekleed, verkozen heeft, gedurende haar
» verblijf aldaar, aan den Gouverneur-Generaal alle
» die betooning van uitvoerend gezag en al dat aanzien
» te laten, waaraan de Oostersche volken gedurende
» bijna twee eeuwen gewoon waren. De aard dezer
» bediening en de schakel der menigvuldige bezighe-
» den daaraan verknocht, zijn zoodanig, dat dezelve
» bij mogelijkheid, niet wel anders, dan door één'
» en denzelfden persoon, die door eene onafgebroken
» behandeling, met alle bijzonderheden daartoe be-
» trekkelijk naauwkeurig bekend is en bekend blijft,
» kan worden waargenomen. Ook vordert dezelve,
» vooral in moeijelijke tijden, begaafdheden, welke men
» niet wel onderstellen kan, altijd in de overige leden
» der hooge regering te zullen aantreffen; en daar de
» wijze van zien, zelfs bij lieden van gelijke be-
» kwaamheden en met dezelfde goede oogmerken be-
» zield, dikwijls zeer verschillende kan zijn, zoo
» zoude ook dit in Bezittingen, op eenen zoo verren
» afstand gelegen, van zeer nadeelige gevolgen kun-
» nen zijn voor de belangen van den Staat, wanneer
» de opperste magt van repraesentatie en uitvoering bij
» afwisseling, dan door dezen, dan door genen, zoude
» moeten worden uitgeoefend; en wij moeten zulks
» derhalve, zoo niet als geheel inpracticabel, ten
» minste als hoogstschadelijk en van gevaarlijke ge-
» volgen, ten eenemaal afraden." De onafgebroken in-
standhouding der waardigheid van Gouverneur Gene-

raal pleit voor de juistheid dezer beschouwingen, en de gehechtheid onzer natie aan vooronderlijke instellingen waarborgt hare bestendigheid.

In het hoogst Uitvoerend gezag over deze gewesten (in den persoon van den Gouverneur Generaal gevestigd), moest, naar het oordeel der Commissie, zijn opgesloten het *Opperbevel over de Land- en Zeemagt van den staat.* Het is bekend, dat de O. I. C., tot in het jaar 1780, alleen en uit eigen middelen in de verdediging harer bezittingen heeft voorzien. Sedert dat jaar heeft de staat, een en andermaal, schepen van oorlog herwaarts gezonden; doch het denkbeeld, dat sommigen van derzelver bevelhebbers zich nu en dan maakten van de Hooge Regering van Indië, heeft meermalen aanleiding gegeven tot groote moeijelijkheden, aangezien zelfs Kapiteins van oorlogsfregatten volstrekt weigerden, zich te stellen onder de bevelen van den Gouverneur Generaal. Dan eens werd de Regering door hen aangemerkt als de bloote Agent van een Commercieël ligchaam; dan wederom werd de Gouverneur Generaal, omdat hij geene afzonderlijke militaire hoedanigheid bezat in dienst van den staat, onbevoegd geacht, om aan eenig militair in deze dienst, bevelen te kunnen geven: en ofschoon deze verkeerde begrippen door de Indische Regering doorgaans met inschikkelijkheid werden behandeld, was het echter, zoowel voor haar aanzien en ontzag, als voor de veiligheid en het behoud dezer bezittingen noodig, daartegen, op de zekerste wijze, te voorzien. De Commissie wilde dienovereenkomstig, dat de Gou-

verneur Generaal zou zijn *Opperbevelhebber over de Land- en Zeemagt van den staat, beoosten de Kaap de Goede Hoop*, en dat alle zee- en landofficieren van de Republiek zich aldaar bevindende, zijne bevelen zouden gehoorzamen. Zij wilde alverder, dat hij bij zijne aanstelling, zou benoemd worden tot *Luitenant Generaal*, welke waardigheid, zoo als wij gezien hebben, reeds door sommige Gouverneurs Generaal tijdens Compagnie, doch slechts persoonlijk, is bekleed geworden; en dat hij voorts een bijzonder costuum zou dragen, opdat de, voor het oog van den Inlander, noodige onderscheiding tusschen hem en andere hooge Militaire bevelhebbers in Indiê, zou blijven stand grijpen. Het Staatsbewind had echter inmiddels reeds hierin voorzien, door namelijk bij een besluit van 26 Julij 1802 te bepalen, dat de uniform van den Gouverneur Generaal der O. I. Bezittingen zou bestaan »in een donker blaauwe rok met een goud borduursel afgezet, zonder epauletten, doch voor het overige, zoo als dezelve voorheen door de *Luitenant-Generaals* werd gedragen; voorts een rood kamisool en broek, en een driekanten hoed met een liggende witte pluim."

De Gouverneur Generaal zou, volgens de voorstellen der Commissie, moeten benoemd worden door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek uit eene nominatie van drie personen, geformeerd door den Raad der Aziatische bezittingen, en, na minstens vijf jaren dienst, genieten een jaarlijksch pensioen van acht duizend gulden, en bij zijn overlijden, zijne weduwe, een pensioen van vijfduizend gulden.

Hem zouden drie ordinaire en twee extra-ordinaire Raden van Indië moeten worden toegevoegd, om met hem uittemaken het ligchaam der Hooge Regering van Bataafsch Indië, welke Regering zoude hebben het beleid van alle zaken, *de policie en civiele regering* betreffende; doch de Commissie was van meening, dat, wanneer in zaken van groote aangelegenheid, de meerderheid der Hooge Regering ware van een ander gevoelen, dan de Gouverneur Generaal, zonder dat het mogelijk zij de bijzondere gevoelens te veréénigen, alsdan aan den Gouverneur Generaal de magt moest worden gegeven, het besluit optemaken overeenkomstig zijn eigen gevoelen, doch ook geheel alleen onder zijne afzonderlijke verantwoording; en zulks, »omdat het publiek welzijn ten hoogste zoude kunnen worden geëxponeerd, wanneer de man, door het Staatsbewind zelve, aan het hoofd der zaken geplaatst, en reeds als zoodanig met eene veel uitgestrekter verantwoording belast, dan de bijzondere leden der Regering, door overstemming, zoude kunnen worden genoodzaakt tot de uitvoering van maatregelen, welke hij, in conscientie, zoude vermeenen, tegen de wezenlijke belangen van den staat te strijden."

De Gouverneur Generaal mogt wijders, in geen geval, gedurende de uitoefening zijner waardigheid, in Indië vervolgd worden wegens misdrijf, omdat dit bij hen, voor welken hij »de Hoogheid van het Bataafsche volk moet vertegenwoordigen", den noodigen eerbied zou doen verliezen, doch zou hij wegens zoodanig misdrijf moeten teregtstaan voor het

Nationaal Geregtshof in het Vaderland. Hij zoude voorts de bevoegdheid hebben, om de zetel van zijn Gouvernement, voor een tijd, buiten *Batavia*, naar een ander gedeelte van het eiland *Java* te verplaatsen, en in sommige bepaaldelijk uitgedrukte gevallen, zich zonder zijn Raad derwaarts mogen begeven.

De aard en strekking van het onderwerpelijk geschrift gedoogen niet, dat wij de voorstellen der Commissie uitvoeriger ontwikkelen. Het is bekend, dat dezelve, uithoofde van den oorlog, die den kortstondigen vrede van *Amiëns* verving, niet zijn in werking gebragt, en dat dientengevolge de Indische Regering op den ouden, hoe langer zoo meer onzekeren, voet is werkzaam gebleven. Doch ieder, die de Instructie voor den Gouverneur Generaal Daendels heeft gelezen, en het Regerings-Reglement van 1815 (dat tot grondslag heeft gestrekt voor de volgende Regerings-Reglementen van 1818, 1827, en 1830) met de door gemelde Commissie voorgestelde Organisatie der O. I. Bezittingen heeft vergeleken, zal, onbevooroordeeld, moeten erkennen, dat dezelve, bijkans in haar geheel, is gevolgd en overgenomen geworden door de zamenstellers der latere Instructien en Reglementen op het beleid der Indische Regering.

De Maarschalk Daendels, die in 1808 het bestuur van den Gouverneur-Generaal Wiese overnam, heeft bitterlijk geklaagd over de vernederde gesteldheid der waardigheid, welke hij geroepen was te bekleeden. Zijne beide voorgangers, hoezeer achtingwaardig om

hunne braafheid en regtschapenheid, waren echter reeds afgemat van de dienst en onderdrukt door de rampspoedige omstandigheden, welke zij in Indië hadden bijgewoond, toen zij de teugels van het bewind in handen kregen, en mistten bovendien de in een gebieder over deze gewesten zoo noodige, of liever onontbeerlijke vastheid en zelfstandigheid van karakter. De Gouverneur-Generaal was in den Raad van Indië naauwelijks nog iets meer dan de *primus inter Pares* en zijne waardigheid vervallen in eene *automatie*, welke alle ontwikkeling in den weg stond.

Daendels de eerste, die het Koninklijk gezag in deze oorden zou vertegenwoordigen; de eerste, die zonder vooraf in mindere betrekkingen in Indië gediend te hebben, dadelijk in die hooge waardigheid uit het vaderland herwaarts was gezonden; de eerste, die met Europeschen krijgsroem overladen, zich in het verblindend gewaad van *Maarschalk* op Java vertoonde — daendels even forsch van karakter, als hard van inborst, was de man, die het Gouverneurschap-Generaal uit deszelfs vernedering zou verheffen en ontzag doen inboezemen. Naauwelijks had hij zijne waardigheden aanvaard, of hij beriep zich op het hem bij zijne Instructie toegekend *uitsluitend* regt, om voorstellen ter tafel der Regering te brengen; op de verpligting der leden om al hunne voordragten vooraf aan zijn *Veto* te onderwerpen; op zijne magt, om, desnoods, tegen het gevoelen der meerderheid, overeenkomtig zijne eigene persoonlijke meening, te besluiten; op zijn Opperbevelhebber-schap over Land- en Zeemagt. De Raad

van Indië ontmoedigd en ontsteld over deszelfs plotselinge terugzetting en ook niet bestand tegen een gezag, dat zijne meerderheid elk oogenblik openlijk en krachtig deed gevoelen, sloeg weldra over tot een geheel lijdelijk gedrag, zoodat het niet lang duurde, of deze gewesten stonden onder eene volstrekte alleenheerschappij, welke, onafhankelijk van personen en beginselen, haren eigen weg en wil ongehinderd volgde. Nimmer had een Gouverneur-Generaal zich durven aantematigen, wat DAENDELS zich verstoutte te doen. VALCKENIER vertoont in sommige trekken zijn karakter, doch bezat niet zijn genie. Het onder militaire bewaking in zijne eigen huis arresteren van een lid der Regering, hetwelk zijne gemoedelijke overtuiging niet wilde laten dwingen; het afzetten van den President en de leden van het Hoogste Regterlijke collegie, die eene onergerlijke conscientie boven de gunst van den gebieder stelden; het vernietigen van gewijsden, die niet met *zijne* begrippen van regt of staatkunde strookten; het ongemagtigd verleenen van ridderkruisen, die zijn Koninklijke meester alleen geregtigd was uit te deelen, en het toekennen van den *Professoralen* titel aan een der Bataviasche Predikanten: deze en meer soortgelijke daden behooren uitsluitend tot de Regering van 1808 — 1811. Mag men de overlevering gelooven, dat boezemde de houding van den Gouverneur Generaal DAENDELS zelfs bezorgdheid in aan NAPOLEON, die vreezende, dat hij zich onafhankelijk zou verklaren van zijn, toen ook op *Java* gehuldigd, Keizerlijk gezag, hem weldra naar *Europa* terugriep

en door een man van zijne persoonlijke keuze deed vervangen.

De *Divisie-Generaal* Janssens voerde den titel van *Gouverneur-Generaal van Z. M. bezittingen ten oosten van Isle de France* en Opperbevelhebber van H. D. land- en zeemagt aldaar; zijnde de voormalige Nederlandsche en Fransche kolonien *bewesten* dat eiland, toen bereids in handen der Britten. Hoe ver zijne magt zich uitstrekte, kunnen wij niet opgeven, daar zijne Instructien geheim zijn gebleven; doch met het oog op het Keizerlijk gezag, hetwelk hij vertegenwoordigde, mag men het er voor houden, dat dezelve zeer onbeperkt is geweest.

Onder het *Britsch Bestuur* ging zelfs de titel van *Gouverneur-Generaal*, binnen het voormalig Hollandsch gebied in O. I., verloren, en Java en onderhoorigheden werden, als *dependencien* van het collossaal Britsche Rijk in Indië, bestuurd door een' *Luitenant-Gouverneur* met een Vice-President en twee Regeringsleden, die ondergeschikt waren aan het Gouvernement-Generaal van Bengalen.

Na de herstelling van het Nederlandsch gezag in deze gewesten, kwam wederom een ambtenaar, onder den titel van *Gouverneur-Generaal*, aan het hoofd der Regering over dezelve, daartoe benoemd door den Souvereinen Vorst zelve (die later de Koninklijke waardigheid aannam), en Hoogstdeszelfs Oppergezag in O. I. vertegenwoordigende. In 1826 plaatste men echter een *Luitenant-Gouverneur-Generaal* aan het hoofd van het Indisch bestuur, met ondergeschiktheid aan een *Kommis-*

saris Generaal die, als de *alter ego* des Konings, H. D Oppergezag in deze oorden uitoefende. Eerst in 1830 werd de waardigheid van *Gouverneur-Generaal* wederom bepaaldelijk begeven, en alhoewel zij sedert, bij afwisseling, door onderscheidene personen, slechts is *waargenomen*, bleef zij zelve evenwel tot op den huidigen dag onveranderd bestaan.

In de reeds hierboven bedoelde successivelijk bekend gemaakte Regerings-Reglementen, staan de attributen en verpligtingen van den *Gouverneur-Generaal* breedvoerig omschreven, zoodat ieder, die daartoe lust mogt gevoelen, dezelve dààr naauwkeurig kan leeren kennen.

Van de invoering van het laatste Reglement op het beleid der Regering (26 September 1836), dagteekent eene nieuwe periode in de geschiedenis der waardigheid van *Gouverneur-Generaal*, door de opdragt van het Opperbestuur aan den *Gouverneur-Generaal* ALLEEN, door de toevoeging van een *Adviserende Raad* aan denzelven, en door de aanwijzing van een tijdelijken plaatsbekleeder, bij deszelfs afwezigheid of ontstentenis, in den persoon van den VICE-PRESIDENT *van den Raad van Nederlandsch Idiën*,

DE GOUVERNEURS-GENERAAL

VAN NEDERLANDSCH INDIE.

I.

PIETER BOTH.

1609—1614

Het is voorzeker geen gering bewijs voor de wijsheid, het doorzigt en de voorzigtigheid van de Bewindhebberen der voormalige O. I. Compagnie, dat zij bij de aanstelling van den eersten Gouverneur Generaal, hunne keuze hebben gevestigd op eenen man, die niet alleen *als vlootvoogd* zich waardiglijk had onderscheiden, maar ook bereids den grond van zijn toekomstig gebied had betreden. Bekendheid met de groote markten der toen reeds zoo bedrijvige Indische Handelswereld, en met de wegen, welke daar heen geleidden, was toch een onontbeerlijk vereischte in hem, wiens taak, althans aanvankelijk, grootendeels bestond in het verzamelen van voordeelige retouren en het opsporen van nieuwe bronnen voor den handel der Compagnie.

Pieter Both, van *Amersfoort*, was het voorwerp hunner keuze, welke door de Staten Generaal werd goedgekeurd. Geboren uit een oud aanzienlijk ge-

slacht, hetwelk lang aan het roer van den Utrechtschen staat heeft gezeten, stond hij daardoor alleen reeds in aanzien bij zijne landgenooten, die hem echter bovendien persoonlijk eerden, omdat hij behoorde onder het getal dier weinige edelen, die, met zeldzame onverschrokkenheid, den weg naar O. I. hebben gebaand, in een tijd, toen dezelve nog door Spaansche en Portugesche dwingelandij bloedig, doch niettemin vruchteloos, werd afgesloten.

Reeds in 1599 was Both als Bevelhebber over eene vloot van vier schepen, door de toenmalige *Brabandsche* Maatschappij uitgerust, naar O. I. gevaren, en van daar met eene rijke lading, welke hij te *Bantam* had ingekocht, in 1601 in het Vaderland teruggekomen. En alhoewel de geschiedenis niet vermeldt, dat hij sedert en vóór zijne benoeming tot Gouverneur Generaal, in eenige betrekking heeft gestaan tot de in Maart 1602 opgerigte vereenigde O. I. Maatschappij, moet hij echter bij het Bewind over dezelve al zeer gunstig bekend zijn geweest, daar het zonder dat onbegrijpelijk is, waarom hetzelve, bij de vervulling dier gewigtige bediening, aan hem de voorkeur heeft gegeven boven zeehelden van den stempel van een Waerwijck, van der Hagen, Spilbergen en Matelief *de Jonge*, die zich in hare dienst in Indië, bij onderscheidene gelegenheden, eervol hadden onderscheiden.

Het tijdstip der benoeming en uitzending van Pieter Both als Gouverneur Generaal naar O. I., was zeer gelukkig gekozen.

De euvelmoed der Spanjaarden en Portugezen was er bedwongen en gefnuikt. Hunne, bijna overal door het zwaard opgedrongen, invloed, was bij vele Indische Vorsten en Volken, allengs verminderd, en hunne meerderheid enkel en alleen in de overmagt hunner wapenen gelegen. De onzen daarentegen waren bijna overal in Indië toegelaten. Sedert 1603 hadden wij een steenen loods op *Bantam*, tot berging der peper, welke de Vorst van dat Rijk zich verbonden had, tot eene zekere hoeveelheid en volgens bepaalde prijzen, aan de Hollanders te leveren. De Koning van *Djoker*, niet verre van *Malacca*, had in Mei 1606 een contract met Matelief gesloten, waarbij hij zich verbond geen handel, dan met de Maatschappij te zullen drijven. Ook met *Sumatra* en *Coromandel* waren handelsbetrekkingen aangeknoopt, die slechts voortzetting en ontwikkeling behoefden, om voordeelig te worden; maar nergens was de Compagnie zoo gelukkig geslaagd, als in de *Molukkos*, het vaderland der geurige en kostbare specerijboomen. Niet alleen hadden de onzen toen reeds onderscheidene sterkten op *Djilolo*, *Ternate* en *Bachian* opgerigt; niet alleen hadden de *Bandanezen* in 1609 den vrede met de onzen gesloten en daarbij den alleenhandel in muscaatnooten aan hen toegekend; maar *Amboina* was, na eene bloedige worsteling tegen de Portugezen, overwonnen, en zoodanig aan het gezag der Compagnie onderworpen, dat dit eiland toen reeds als de *eerste bezitting* der Maatschappij in O. I. kon worden aangemerkt. Voegt men bij

dit alles, dat omstreeks dezen tijd het twaalfjarig bestand een aanvang nam, hetwelk de onzen met Spanje hadden gesloten, dan mag men op goede gronden verklaren, dat het toenmalig tijdstip wel gekozen was voor de aanstelling van eenen plaatselijken Oppergebieder in O. I.

De Staten Generaal gaven aan BOTH, voor zijn vertrek, eene Instructie, gedagteekend 27 Nov. 1609. Merkwaardig is hetgeen zij daarbij omtrent de *Molukkos* zeggen, welke niet alleen in de eerste jaren der vestiging van de Comp. in Indië, maar zelfs gedurende bijkans de gansche zeventiende eeuw, het bestendig voorwerp van hare bijzondere belangstelling, en tevens het bedrijvig en soms zelfs bloedig tooneel harer handelingen en bewegingen geweest zijn.

»Doch om U (zoo drukken de Staten zich bij art. 22 der Instructie voor den Gouverneur Generaal BOTH uit) » in 't »particulier, zoo vele van onze inzigten ende goede mee»ningen medetedeelen, tot versterking voor uw oordeel, »ter bevordering van der landen en ons algemeen welva»ren in het opbouwen en continueeren van de Oost-Indi»sche traffique, als mogelijk is, so weet, dat wij »oordeelen, dat vóór alle zaken, als 't mogelijk, »zorg gedragen moet worden, dat de handel van de »*Molukkos* en de Mollouksche Eilanden, *Amboina* en »*Banda* daaronder begrepen, 't eenemale konne blij»ven en vastgemaakt worden aan de vereenigde Com»pagnie, sulxs geene andere natie van de wereld »daarvan ijtwes in handen valle, als *ons*, of dengene »die ons goeddunkt."

Aan den Gouvérneur Generaal BOTH werden voorts als Raden van Indië toegevoegd JAN LODEWIJKSZ. VAN ROSENGIJN, EN STEVEN DOENSZ. VAN GROENENDIJCK, met vergunning om, bij zijne komst in Indië, nog twee andere personen tot Raden van Indië te kiezen en van dezelve den eed van trouw aan de Algemeene Staten en de Compagnie aftenemen.

BOTH maakte zich na deze beschikkingen gereed tot aanvaarding der reize naar O. I., en stak, aan het hoofd eener vloot van acht schepen, met de *Amstel-dam*, in het begin van Januarij 1610, uit *Texel* in zee. Hij kwam echter, door allerlei tegenspoeden op zijnen togt, niet voor het begin van het volgende jaar 1611, met zijne schepen voor *Bantam* aan, waar hij dadelijk een gedeelte van zijn volk aan wal zette, ter versterking der manschap van de loge, welke eenigzins zwak was geworden, terwijl hij bij die gelegenheid tevens ontscheepte de vrouwen, die met de vloot uit Holland waren medegekomen, ten getalle van zes-en-dertig zielen.

Door zijn vorig verblijf te *Bantam* in 1599 wetende, dat er te *Jaccatra* eene voor den handel gunstig gelegen haven was, welke reeds destijds door vele Indische natien zeer druk werd bezocht, opende hij dadelijk na zijne aankomst ter eerstgemelde plaats, onderhandelingen met den Vorst van laatstgenoemd Rijk, welke ten gevolge hadden het sluiten van een verbond op den 28 Januarij 1611, waarbij die Vorst den Hollanders den vrijen handel in zijn Rijk toestond, aan dezelven een stuk gronds, ten oosten

van de rivier van *Tangerang* gelegen, verkocht, met vergunning om daarop eene loge of factorij te mogen bouwen, welke de oorsprong is van het later zoo vermaard geworden *Batavia;* terwijl hij tevens beloofde aan de Portugezen en Spanjaarden den toegang tot zijn Rijk te zullen verbieden.

Hierna, en voor dat hij zich naar de *Molukkos* begaf, waar het belang der Maatschappij hem bovenal riep, vestigde hij zijne blikken naar die gedeelten van Indië, waar nog een uitgestrekt veld van werkzaamheid voor de Maatschappij openlag, en wel naar *Japan* en *Ceijlon.*

Both zond tot dat einde het fregat *de Brak*, behoord hebbende tot de vloot, welke hij uit het Vaderland had overgebragt, naar *Patani*, een rijk, gelegen op de oostkust van het schiereiland *Malakka*, ten einde aldaar eenige in *Japan* zeer gewilde koopmanschappen intekoopen, om dezelve vervolgens naar dat Rijk overtebrengen. Het schijnt, dat Both den Opperkoopman Jacques Specx, die zich destijds in dienst der Comp. in *Japan* bevond, daartoe naar *Patani* heeft opontboden, want niet alleen bevond deze zich reeds daar, bij de aankomst van het genoemde jagt, maar hij stevende tevens met datzelfde vaartuig naar *Firando*, vergezeld van zekeren Pieter Segerszoon en eenige assistenten, bestemd voor de zaken der Compagnie in *Japan.* Dadelijk na hunne aankomst, legden Specx en de voornoemde Pieter Segerszoon een bezoek af bij het Japansche Keizerlijke Hof, door hetwelk zij zeer minzaam werden

ontvangen, terwijl SPECX van den Keizer AGOSSCHIO SAMA wist te verkrijgen een pas, gedagteekend 30 Augustus 1611, waarbij die vorst aan de Hollanders het voorregt verleende, om in het Japansche Rijk vrij te mogen handelen. Te *Firando* teruggekeerd, rigtte SPECX aldaar eene loge op, en legde daardoor den grond tot den aanzienlijken handel, dien de Hollanders sedert met dat Rijk hebben gedreven.

BOTH zond daarna MARCELLUS DE BOSHOUWER met het schip de *zwarte leeuw*, over de kust van *Coromandel* (waar de Comp. katoenen lijnwaten inkocht) naar *Ceÿlon*. De Keizer van dat vruchtbaar en gezegend eiland, ontving den gezant minzaam, en sloot met hem op den 11 Mei 1612 een verbond, zoo voordeelig, als er tot nog toe geen door de Maatschappij met eenig Vorst in O. I. was getroffen; waarbij die Vorst niet alleen zijne medewerking aan de onzen beloofde tot verdrijving der Portugezen, maar zelfs zich verbond, van jaarlijks, zooveel *kaneel*, als men bekomen kon, uitsluitend aan de Hollanders te verkoopen, en hen tevens vrijheid gaf tot het opbouwen eener sterkte in de hoofdstad *Candi* en het aanleggen van steenen pakhuizen; waartegen de Maatschappij aannam, om alle juwelen en andere fraaijigheden, welke zij op *Ceÿlon* zou aanbrengen, tegen betaling, alleen aan den Keizer te leveren. Drie jaren lang zouden de Indische volken vrijen handel op *Ceÿlon* genieten, en van de tollen, naderhand op dien handel te leggen, alsmede van de veroveringen,

welke men er op de Portugezen zou behalen, zouden de Nederlanders de helft en de Keizer de wederhelft trekken.

Inmiddels was BOTH zelf naar de *Molukkos* vertrokken, waar zoowel de trouwloosheid der Portugezen en Spanjaarden, als het verraderlijk gedrag der Indische volken, en inzonderheid der *Bandanezen*, veel nadeel aan de zaak der Maatschappij had berokkend.

Niettegenstaande men reeds op het einde van 1609 aldaar de tijding had ontvangen van het met *Spanje* getroffen twaalfjarig bestand, en hetzelve, op last van den Koning van *Spanje*, zoo binnen *Goa* als *Malakka* was afgekondigd, weigerden echter de Spanjaarden halstarrig hetzelve gestand te doen, in zoover het de Indiën betrof, voortdurend daden van geweld plegende tegen de schepen, manschappen en versterkingen der Compagnie. Zoo hadden zij zich niet ontzien, om den Landvoogd der *Molukkos*, PAULUS VAN CAARDEN (dezelfde, die in 1599 onder het bevel van BOTH, in O. I. is geweest, doch nu sedert 1606 aldaar in dienst der maatschappij was) op zijne reize van *Ternate* naar *Matsjan* opteligten en met dertig man in hunne vesting op *Gamma lamma* gevangen te nemen. De onder-Koning der *Philippijnen Don* JUAN DE SILVA had zelfs twee sterkten op het eiland *Djilolo* en *Ternate* aan de Nederlanders ontnomen en den Vorst van het laatst gemeld eiland aangezocht, om de onzen niet langer binnen zijn gebied toetelaten. BOTH verzuimde niets om dezen Vorst voor zich te winnen. Hij hield hem de trouwloosheid der

PIETER BOTH

Spanjaarden voor oogen, die in weerwil van het met de Hollanders gesloten bestand, nogtans voortgingen de ongehoordste daden van geweld tegen dezelve te plegen; gaf hem de verzekering, dat hij gerust met de Maatschappij handel kon drijven, en vorderde zoo-veel mogelijk herstel van het onregt, dat de Portugezen en Spanjaarden haar hadden berokkend. Doch de Koning van *Ternate*, hoezeer overtuigd geworden van het goed regt der onzen, verklaarde der Maatschappij geen genoegen te kunnen geven, zoolang de Hollanders en Spanjaarden niet onderling waren bevredigd, en Both ziende, dat hij op dit oogenblik bij den Vorst niets in zijn belang kon bewerken, liet het daarbij berusten, zich bepalende bij het inleveren van bezwaren over het gedrag der Spanjaarden aan de Algemeene Staten en de Vergadering van XVIIen.

Niet gelukkiger slaagde Both te *Banda*. In strijd met het verdrag van 1609, verkochten de inwoners van dat eiland hunne muskaatnoten aan de *Engelschen*, die hen tegen de Hollanders opruiden, zoodat zij tot vijandelijkheden tegen de onzen oversloegen. Both begaf zich nu in persoon derwaarts met 6 schepen, die echter slecht bemand waren. Bij zijne aankomst te *Banda* bespeurende, dat zijne magt ontoereikende was, om de *Bandanezen* aantevallen, bepaalde hij zich bij eenen afwerenden oorlog, doch gaf voor zijn vertrek tevens het bevel, om er een kasteel te bouwen, dat den naam van *Belgica* verwierf, en nog heden ten dage op *Banda* bestaat.

Vervolgens heeft hij met eenige *Moluksche* Vorsten

contracten doen sluiten, waarvan dat met den Koning van *Bouton*, door den Commandeur Appollonius Schot, op den 5den Januarij 1613 getroffen, wel het belangrijkste was. Van wege de Comp. werd bij die overeenkomst den Vorst beloofd bescherming tegen alle zijne vijanden, terwijl hij zelf aannam, den *Bandanezen* kennis te zullen geven, dat hij met de Maatschappij in Bondgenootschap was getreden en hen zoude vermanen, zijn voorbeeld te volgen. Hij stond voorts aan de Hollanders den uitsluitenden handel in zijne staten toe en zou geene zwarigheden in den weg leggen tegen het sluiten van huwelijken door de Hollanders met de vrije dochters van *Bouton*, aan welke hij het omhelzen van de Christelijke Godsdienst almede niet zou beletten. Dezelfde gezant opende aan de Maatschappij den toegang tot de rijken van *Solor* (ten zuiden van *Bouton* gelegen) en *Timor*, waar de Vorsten zich genegen betoonden handelsbetrekkingen met de Maatschappij aantegaan.

Both schijnt na het sluiten der overeenkomst met den Vorst van *Bouton*, de terugreize naar *Bantam* aangenomen te hebben. Kort na zijne komst te dezer plaatse, kwam daar tevens aan de Heer Gerard Reijnst, die reeds in 1613 door Bewindhebberen tot zijn' opvolger was aangesteld, en den 20sten December 1614 het Gouvernement-Generaal van hem overnam. Both vertrok daarop den 2den Januarij 1615, met het schip *Delft* en nog drie andere rijkgeladen bodems naar het Vaderland, doch op de hoogte van *Mauritius* komende, waar hij wilde binnenloopen

om er eenige ververschingen intenemen, beliep hem een zware storm, die drie zijner schepen, waaronder het schip *Delft*, op hetwelk Both zelf zich bevond, op de klippen wierp en verbrijzelde, waardoor hij met het grootste gedeelte der manschap het graf in de golven vond. Het vierde schip was ter naauwernood het gevaar van vergaan ontkomen, en bragt vervolgens deze droevige mare in het Vaderland, waar Both door zijne begunstigers en vrienden met ongeduld werd gewacht, doch die nu zelfs geene eerlijke begravenis konden bezorgen aan een' man, die op vele plaatsen in Indië, den eersten steen heeft gelegd aan het grootsch gebouw, dat door een later geslacht in deze gewesten is opgetrokken, en die daarom verdiend had, dat zijn naam, door een betamelijk grafschrift, bij de nakomelingschap in dankbare herinnering ware gebleven.

MENGELINGEN.

SARA SPECX.

BATAVIA IN 1629.

De tijd verandert veel.
Dr. Mises.

I.

Het was een schoone mei-avond. De klok sloeg negen ure. De poorten van het kasteel te *Batavia* werden gesloten, en de sleutels, volgens gebruik, den Opperlandvoogd overhandigd. Naauwelijks konden twee mannen, zich te lang in diens woning opgehouden hebbende, de landpoort bereiken om nog, vóór het sluiten, naar buiten te komen. Zij woonden in de naauw half-volbouwde stad en wandelden stilzwijgend naast elkander over het groote plein buiten die poort, gingen door het hek op de steenhouwersbrug, werden dáár door de schildwacht, wien het verboden was na dat uur iemand van de bezetting door te laten, naauw opgenomen en als stadsbewoners herkend, en bevonden zich toen aan den ingang van de Prinsestraat, die regt op het Stadhuis aanloopt. Bij het licht der Obors, (flambouwen)

door twee slaven gedragen, bespeurde men een groot verschil in de gestalte dier wandelaars, niet wat de lengte betrof, want die was bijna gelijk, maar in den omvang hunner ligchamen. Zoo dik en rolrond als de een zich voordeed, zoo onderscheidde de ander zich door eene schraalheid, welke hem het voorkomen gaf van een gekleed wandelend geraamte. Beiden waren deftig naar den smaak diens tijds in het zwart gekleed, droegen een kort manteltje over den regterschouder en hadden groote spitstoeloopende hoeden met breede randen op. Een degen met stalen gevest hing aan eene zilveren ketting hun op zijde. Statig en stilzwijgend bleven zij voortwandelen tot nagenoeg op de helft der Prinsestraat, wanneer de schrale het woord opvatte en dat zwijgen afbrak door te vragen: »Wel Dokter *Bontius!* hoe maakt het uw patient? Mij dunkt, gij zijt heden avond vrij lang in het slaapvertrek van den Opperlandvoogd gebleven."

»Fameus, Fiskaal", was het antwoord; »Fameus! een weinig koortsig — maar toch — de Dyssenterie mindert dagelijks. — Geen nood; — ik help Zijn Hoog Edelheid naar de regelen der kunst en zal hem weldra grondig"....

»Zeer wel Dokter! evenwel komt het mij voor, dat Zijn Hoogedelheid sterk in krachten afneemt."

»Fameus! naar het ligchaam, maar niet naar den geest, Mr. *van den Heuvel.* Ik heb daarvan heden avond nog een staaltje gezien. Er schijnen geruchten te bestaan, dat die Javaansche dwarsdrijvers, die, geloof ik, nimmer onze vrienden zullen worden, ons nog niet met rust willen laten en de Keizer van *Mataram* een nieuw beleg wil ondernemen. Wel bekome het hem. Ik dacht dat hij in het afgeloopen jaar genoeg van ons kruid en lood geproefd had; — maar zie, nu wil hij het nog eens wagen, ofschoon

hij ondervonden heeft, dat ook wij de handen uit den mouw kunnen steken, als het er op aan komt. De Generaal *Koen* moet intusschen zekere tijdingen gekregen hebben, want ik vond Zijn Hoog Edelheid in een druk gesprek met den serjant-majoor *Verbeek* en den geheimschrijver *van der Lee*. Zij hadden den platten grond van *Batavia* voor zich, en de Generaal wees met den vinger de zwakste punten aan, die nog versterkt moesten worden. Hij raakte daardoor in een vuur en maakte zich zoo driftig, dat ik vreesde, dat hij er onder bezwijken zoude. Fameus! doch geen nood, Fiskaal! ik help Zijn Hoog Edelheid naar den grond der....."

» Dat weten wij, Dokter! daarvan zijn voorbeelden genoeg; — maar ik had wel gewenscht, dat gij uwe visite wat korter gemaakt hadt en bij ons in de achtergalerij gekomen waart."

» En wat zoude ik dáár gedaan hebben, Fiskaal! dáár waren geen zieken, of gij moest gewond zijn".

» Ik?" vroeg de Fiskaal verwonderd.

» Ja gij of uw hart, dat wel hetzelfde is, (antwoordde de Dokter lagchende); Fameus! door de pijl der liefde, die nog erger moet doordringen dan een Javaansche piekstoek. Maar om dat te genezen, Fiskaal! daartoe ben ik te oud, ik herinner mij niets meer van de praktijk van Dokter *Amor*, en buitendien, ik bemoei er mij niet mede, want dat zijn wonden, die zich nooit in den grond laten genezen".

» Gij schertst, Dokter, en wilt mij zeker niet gelooven; — maar waar is het; ik heb mij doodelijk verveeld".

» Doodelijk verveeld! wel Fameus! en dat in gezelschap van die goede Mevrouw de Generaalse en van die lieve, Engelachtige *Sara*? Hm, ik dacht dat gij een' witten voet bij haar hadt?".

» Mis — Dokter! — mis; — ik ben het niet die zoo hoog

in hare gunst sta aangeteekend. Mevrouw *Koen* was stil en ongerust, naar het scheen. De ziekte van haren echtgenoot bekommert haar en zij bemerkt wel, dat hij te veel zijne krachten inspant, om het nog lang op de been te kunnen houden. *Sara* was even afgetrokken; naauwelijks verwaardigde zij mij met een' flaauwen opslag harer schoone oogen, veel minder nog met een woord, en toen ik, om toch wat te zeggen, haar vroeg, voor wien zij die mooije mailen stikte, waarmede zij zich onledig hield, was 't antwoord kort en spijtig: »Voor mij"—»En niet voor *hem*?". fluisterde ik haar in het oor,—doch toen hadt gij dat anders zoo lief gezigtje eens moeten zien. Zij kleurde, fronsde de wenkbraauwen en sloeg een' blik op mij die mij verpletterde.—Gij weet, ik val anders niet zoo bleu bij de vrouwtjes; — maar deze maal — de duivel hale mij, Dokter! — was ik geheel uit het veld geslagen en wist niets meer te zeggen."

» Fameus! en wie is dan die *hem*?" vroeg Dokter *Bontius* meesmuilende en met een gelaat, waarop het genoegen over des Fiskaals teleurstelling te lezen was.

» Kom Dokter! houd u niet van den domme, even als of gij niet weet dat het niemand anders is, dan die waaghals, — die losbol, *Kortenhoef*, welke zich zoodanig bij haar heeft weten in te dringen, dat er geen plaatsje in haar hart voor een' ander overblijft. — Maar binnen kort hoop ik toch, ... ik loer slechts op eene gelegenheid om hem.....

» *Kortenhoef! Kortenhoef!* de Assistent, — de vaandrig van de burgerij? — wel man! dien ken ik; — van dien weet ik te spreken. Fameus! — Begrijp eens, toen de onzen in het afgeloopen jaar, — den 20 September was het, geloof ik, — dien verwoeden uitval deden, waarbij de veld-

heer der Javanen *Tommongong Boeraksa* sneuvelde, moet hij er dapper op ingehouwen hebben, want onze burgers waren niet de achterste. Maar ook hij werd gewond, en dat Fameus! vat ge» — en dit zeggende bleef hij stilstaan en greep den Fiskaal bij den mantel om hem op zijn gemak te kunnen vertellen:» — Ze bragten hem bij mij, buiten bewustzijn, zoo als ik meende, maar ja wel! hij had eene borst-wond die gaapte als een oven, en scheen gevoelig tegen een Javaansche piek opgetornd te zijn. — Fameus! dacht ik -- dat is er nog een -- die zal ik helpen, want ziet ge Fiskaal! 'dat was geen hart.- maar eene borst-wond en die laat zich van tijd tot tijd nog al genezen. Ik bevoelde, betastte de wond en wilde haar juist sonderen, toen hij mij in eens bij den arm greep, zoo ferm, dat die wel veertien dagen bont en blaauw bleef, en met eene stentors-stem uitriep:" — Gij vermoordt mij kwakzalver!" -- »Fameus! -- begrijp eens: ik een kwakzalver, ik een moordenaar; -- ik -- de Lijfarts van den Opperlandvoogd; stads Opperwondheeler, ik *Medicinæ-Chirurgiæ et Artis Obstetritiæ Doctor!* gestudeerd, geëxamineerd, met de kap gepromoveerd op onze wereldberoemde Akademie te *Leiden*; --- ik, een kwakzalver, — ik een moordenaar? Fameus! dat vergeef ik hem nooit."

» Ik kan toch niet merken, dat gij uwe wraak ver gedreven hebt, *Bontius!* — Hij is immers weer hersteld en mij even mooi in den weg als te voren."

» Nu -- nu -- zoo erg meenen wij het niet; maar hoe weet gij, Fiskaal! dat *Kortenhoef* een goed oog heeft op *Sara*, en deze hem wel lijden mag? Indien er een dergelijke betrekking tusschen hen bestaat, moet die nog wel zeer geheim wezen, ofschoon er nu een licht bij mij op-

gaat; -- Hm! Fámeus! -- als dat waar was; -- de arme meid! hèt zou mij spijten, maar wie zich brandt....

» Wel Dokter! wel Dokter, ik ben niet blind, zoo als gij schijnt te zijn, hoort ge; wat prevelt gij van branden? he! zij heeft zich niet gebrand; maar is verliefd tot over de ooren, en op denzelfden dag dat *Kortenhoef* u zoo onwaardig behandelde, die deugniet, zijn ook mij de oogen geopend. -- Ik had het gevecht aangezien, -- op een' afstand, -- want digt bij, -- daar behoor ik niet te huis. Ik zag den vijand vlugten en ook de gewonden binnen brengen. Op een drafje liep ik naar het Kasteel om Mevrouw de Generaalse gerust te stellen, en ontmoette *Sara* in de voorgalerij. Haar gelaat teekende de grootste ongerustheid en met eene belangstelling, die mij niet weinig verwonderde, vroeg zij naar het gebeurde, doch vooral of er ook iemand gewond was; en toen ik haar den naam van *Kortenhoef* noemde, werd zij in eens doodbleek en viel flaauw op eene rustbank neer. In het begin had ik medelijden met haar, maar toen ik de oorzaak van dit ongeval naging, liet ik haar aan haar lot over, riep hare slavinnen en liep verwoed de deur uit. Toen eerst begreep ik, waarom zij mij altijd zoo koel behandelde en onverschillig bleef bij al mijne pogingen om haar te behagen."

» Hm! Fiskaal! *Kortenhoef* is geen vriend van mij, -- gij wel, -- dat weet ge, -- en toch -- als ik alles op de keper beschouw, dan heeft *Sara* geen ongelijk.

» Hoe zoo Dokter! -- ik ben zoo oud nog niet -- slechts 30 jaren, en ik heb eene goede betrekking en....."

» Naar ik merk, ééne goede eigenschap, waarop niet veel jongelieden van dezen tijd kunnen roemen. -- Gij ziet, geloof ik, nooit in den spiegel, dat onmisbaar stuk huisraad voor zoo velen in onze dagen."

» En wat zou ik daarin zien, Dokter?"

» Niet veel! Fameus, Fiskaal! -- een weinig borstelig rood haar, een lang baardeloos gezigt, hetgeen vrij sterk het kenmerk draagt hoe gij reeds in uwe jeugd, toen gij de kinderpokken hadt, wist waartoe de natuur ons nagels gegeven heeft;--een paar oogen klein en gluipend, en van eene kleur die moeijelijk te bepalen is -- zoo wat zeegroen met roode randjes, -- een neus zoo spits als een naald, en een kin, die binnen kort, als uwe tanden u adieu zeggen, wel met dezen in aanraking zal komen; -- en gaat ge dan op eenigen afstand van den spiegel staan, -- niets anders dan een paar spille beentjes, die schijnen te weigeren u langer te dragen. -- Hm! Fameus! » ging de Dokter voort, terwijl hij schaterde van het lagchen, » als *Sara* u vergelijkt met *Kortenhoef*; -- bijna zes voeten lang, krullend zwart haar, een fijn besneden tronie met een paar fiksche knevels, die hij om de vingeren kan winden, -- een mannelijke baard -- een vlug gestel en eene gestalte, die, bij mijn ziel! indruk te weeg brengt; ziet ge vriend! — neem het mij niet kwalijk, — dan kan ik haar geen ongelijk geven. En wat uwe betrekking aangaat, Fiskaal! Foei! — Sints wanneer vraagt een meisje naar geld? — Sints wanneer bekoort haar alléén rang en staat? — Zij immers kent slechts de liefde, — de eenige trouwe, onverbreekbare, belanglooze liefde! Begrijpt ge Mr. *van den Heuvel!* en dat is nu al weder eene ziekte van het hart, die zich moeijelijk in den grond genezen laat. *Hippocrates* schreef, -- en met vrucht, zegt men, want de goede man wist het wel in zijne dagen--daartegen eene *potie Sal. Mirab. Glaberi, quantum sufficit,* voor; — maar thans, — de tijd verandert veel, — helpt dat wonderzout niet meer, en het eenigst geneesmiddel is eene ruime dosis

even trouwe, even belangloose wederliefde. Of gij die nu".....en hij wierp een' spottenden blik op den Fiskaal, en haalde de schouders op.

Mr. *van den Heuvel* beet zich op de lippen en zweeg. Gansch niet gediend met die vriendschappelijke vergelijkende beschrijving zijns persoons en tastbare zinspeling op het doel, dat hij bij een huwelijk met *Sara* beoogde, namelijk om zich daardoor des te spoediger in de hoogte te werken, dacht hij bij zich zelven: dat zal ik u betaald zetten, Dokter! en spoedig ook — maar Fameus!

Hij zette derhalve de wandeling weder voort, en weldra kwamen beiden op het plein en tot op de graauwe steenen voor het bordes van het Stadhuis. Hier hielden de burgers de wacht en waren, zoo uithoofde der geruchten die de Dokter zijnen vriend verhaald had, als door de noodzakelijkheid, waarin zich toen ieder bevond om zich tegen de verraderlijke listen en lagen der nog niet geheel onderworpene Inlandsche bevolking te wachten, waakzamer dan gewoonlijk. De schildwacht liep op en neder, doch bij het schijnsel der lantarens de hem naderende personen ontwarende, hief hij, - zonder hen aanteroepen, dat men toch in onze beschaafde dagen beleefdelijk, en nog wel tot driemaal toe, doen zoude, - zijne piek in de hoogte en deed ze toen gevoelig en krachtig op het hoofd des Dokters nederdalen, die juist weder het gesprek wilde hervatten, doch, hierin nu verhinderd, onder zijn' gewonen uitroep: »Fameus"! wel drie voeten achteruitsprong, met behulp zijner beide handen, hoezeer met moeite, zijn' over de oogen gegleden hoed weder te regt zette en, verschrikt in het rond starende, zoo hard hij kon, schreeuwde:

»Fameus! Fiskaal! wat is dat?"

Deze lachte nu op zijne beurt, want hij kende de oor-

zaak dezer ruwe ontmoeting; — een nieuw wachtwoord, dat eerst op dien dag, onder andere maatregelen van voorzorg, was uitgegeven.

»Fiskaal!" herhaalde *Bontius* nog eens, »wat beteekent dit?

»Och! niets, dan eene gevoelige herinnering, of liever verbod, om het Stadhuis niet te digt te naderen."

»Gij wist dus, dat.....

»Terug Dokter!" voegde hem nu de schildwacht toe, die hem inmiddels herkend had, »terug of ik doorrijg u."

»Fameus! en gij verzweegt dit voor mij, Fiskaal?"

Alvorens deze kon antwoorden, waren zij geheel omringd door al het wachtvolk, dat op den loer gezeten had, om toetezien, wie toch wel het eerst de gevolgen van dit nieuw bevel zou ondervinden, en den goeden ronden Dokter nu niet weinig beetnam. Ook de vaandrig der wacht schoot toe. Het was *Kortenhoef*. — Naauwelijks had *Bontius* hem in het oog of hij greep hem driftig bij den arm, scheen het gebeurde te vergeten, en sleepte hem, tot verwondering der aanschouwers, eenige schreden met zich voort.

»Wat wilt gij, heer *Bontius*?" vroeg *Kortenhoef* even verwonderd, »waartoe dat geweld?"

»Stil, vaandrig! stil! Fameus! wat hebt gij gedaan? jongenlief! wees voorzigtig; — men loert op u — gij hebt een' grooten vijand, — gij zijt te ver gegaan, maar anderen moogt gij blinddoeken, mij kunt gij dat niet. Hm! een' Dokter een rad voor de oogen te draaijen, Fameus! dat gaat niet, vaandrig! *Sara* is....(en hij fluisterde hem een woord in het oor) en als dat ruchtbaar wordt, dan zijt gij, dan is zij, verloren. — Begrijpt ge 't nu *Kortenhoef*! Fameus!"

Deze stond verstomd; zijn geheim, dat hij nog geheel verborgen waande, was dan verklapt of door scherpzigtige oogen ontdekt! Besluiteloos, als aan den grond vastgenageld, wist hij niet wat aantevangen, wat te doen— »Dokter! beste Dokter!" riep hij in eens uit, »geef mij in Gods naam raad? Hoe zal ik het aanleggen?"

»Hm! Dokter, beste Dokter! Fameus! en dus geen kwakzalver?"

»Och Dokter! wat maalt u dat nog in de zinnen,"—antwoordde *Kortenhoef*, van bezorgdheid de handen wringende; »vergeet een woord, dat ik waarachtig niet meende, maar alleen in drift....ik heb immers aan uwe kunst èn hulp het leven te danken."

»Nu ja, 't is goed, jongenlief! ik vergeef het u en zal de oude koeijen maar in de sloot laten liggen, want genoeg ezels zullen naar u schoppen, als gij in het ongeluk komt, doch wees dan ook niet achterhoudend en stel vertrouwen in mij. Het is immers....."

»Ik kan het niet ontkennen, heer *Bontius?*

»Welnu! beken het dan ook aan Zijn HoogEdelheid, beroep u op zijne belofte aan uw ziekbed. Mogelijk vergeeft hij het u zoo wel als haar, en maakt u beiden nog gelukkig. Gij wilt immers door een huwelijk uw' misstap weder goed maken?"

»God geve het," antwoordde *Kortenhoef*, eene diepe zucht lozende, en omkijkende zag hij den Fiskaal, die op zijne teenen hem zoo digt mogelijk genaderd was, en zweeg. Deze evenwel had eenige woorden opgevangen, die, hoe onaaneengeschakeld ook, eene gedachte bij hem deden geboren worden, welke hem woedend maakte en een grenzeloos verlangen naar wraak deed opwellen.

Ook de Dokter bemerkte *van den Heuvels* nabijheid,

leide den vinger op de lippen, fluisterde *Kortenhoef* in: »Wacht u voor de geteekenden, Fameus!" knipoogde daarbij, reikte hem de hand en wenschte hem een' goeden, rustigen nacht. Doch toen hij den hoek van het Stadhuis, na ook den Fiskaal gegroet te hebben, wilde omgaan, om zich naar huis te begeven, greep de Serjant van de wacht hem bij den mantel, en zeide, eerbiedig den hoed afnemende: »Dokter! daar gij toch zoo gelukkig geweest »zijt, het eerste de kracht van het nieuwe wachtwoord te »gevoelen, zulkt gij toch wel een paar kannen wijn, ter »vervrolijking der wacht en om op uwe gezondheid te le»digen, over hebben?"

»Fameus! een paar kannen wijn? en dat na dien vriendelijken groet met de piek? Hebt geduld, Mannen! tot dat gij eens ziek wordt, dan zal ik u uit loutere dankbaarheid om niet in den grond genezen, de schildwacht het eerst, en dat Fameus! begrijpt ge? Eene goede aderlating, een once of twaalf bloed minder, zal zijn' arm wel eenige kracht ontnemen en anderen behoeden voor eene te gevoelige aanraking, verstaat ge?"

Lagchende ging hij zijnen weg en ook de Fiskaal begaf zich, in diepe gedachten verzonken, naar zijne woning op de groote rivier. Hij knarste van kwaadaardigheid op zijne tanden en bromde in zich zelven: —» te ver gegaan — verleren — bekennen — gelukkigmaken — huwelijk — geteekenden.—Het is dan zeker—maar ook het uur der wraak nadert. — Niet ongestraft zal ik die teleurstelling ondervinden—alleen dat huwelijk had mij kunnen helpen—der gunst van Zijne HoogEdelheid kon ik niet ontgaan, — spoedig was ik.....Neen! ongewroken laat ik mij niet hoonen. Hij of ik, — al ware het ook zij — al zoude het ook bloed kosten. Wreken zal ik mij."

Kortenhoefs gemoed was te vol om zich met de vrolijke stemming van het nog lagchende wachtvolk te kunnen vereenigen. Hij verzocht stilte, doch werd slechts schoorvoetend gehoorzaamd. Langen tijd liep hij in zijne wachtkamer op en neder,—doch dààr werd het hem eindelijk te eng, te benaauwd. Haastig zocht hij de opene lucht, wendde zijne schreden naar het midden van het doodstille plein, rigtte een' vochtigen blik naar den helderen met sterren bezaaiden hemel en riep, ootmoedig de handen vouwende, uit: »Ja! aan zijne voeten wil ik het beken»nen, nog morgen aan den dag.—God! vermurw zijn hart. »Gij toch hebt mijne gelofte gehoord. — Gij toch kent mijn »verbond met haar, die mij het dierbaarste is op aarde. »Alleen haar geluk beoog ik, Almagtige! en moge, om dat »te bereiken, het streng gelaat van den Opperlandvoogd »door U opgehelderd worden en een straal uwer zacht»moedigheid in zijn binnenste nederdalen."

II.

Ira furor brevis est.
(De gramschap is eene korte razernij).

Onze voorouders hadden eene goede gewoonte, die namelijk om vroeg op te staan en vroeg naar bed te gaan, vroeg te werken en vroeg te rusten, zoodat de werkzaamheden voor hen ten 7 uren begonnen en ten twaalve het rustuur sloeg. — Dan aan het middagmaal en een middagslaapje. — Gelukkige eeuw! zelden toch zag men in dien tijd na dat uur lange, bleeke, afgematte gezigten, zich als het ware in de galerijen der kantoren voortslepen, of geeuwende en gapende achter de lessenaars zich uitrekken.

Geen wonder derhalve, dat men in een tijdperk, toen men zich den koelen morgenstond wist ten nutte te maken, reeds ten 7 ure des morgens toegang verkreeg tot den Opperlandvoogd en alle deuren zijner woning voor hem, die Zijn Hoog Edelheid spreken wilde, geopend waren.

Het was evenwel geen geringe taak in die dagen het gezag over het naauw ontkiemende Nederlandsch bezit in Indië te voeren; zwaar drukte het hem op de schouders, die er zich mede belast zag. Immers slechts dertig jaren waren er verloopen, dat sommigen waren Vaderlanders het denkbeeld bezielde om den toenmaligen algemeenen met zoo veel regt gehaten vijand, den Spanjaard, zoo gelukkig weerstaan in het Moederland, tot in zijne verstverwijderde bezittingen schade en afbreuk te doen, en het vuur der oorlogen en der vernieling over te brengen in die oorden, waar de bronnen gelegen waren, die hem veroorloofden de felste dwingelandij uit te oefenen. Reeds hadden talrijke scharen van onderneemzuchtige, doch tevens dappere en beproefde mannen zich vereenigd, en was weldra de weg, die hen tot dat edel doel moest leiden, door hunnen moed en volharding gebaand. Geene hinderpalen werden geacht; geene beletselen waren onoverkomelijk, geene opofferingen te groot om Néerland's roem in het Oosten te verspreiden, en der bevolking in het morgenland eerbied en achting aftedwingen voor eene natie, die door hare vijanden in het hatelijkst daglicht was afgeschilderd, en slechts als een hoop hun goed geluk beproevende zeeschuimers gemaald werd. Doch weldra ondervonden zij, wat éénheid van zin, wat moed en trouw, wat zelfstandigheid van karakter vermogen, — en de Portugesche vlag week voor den dapperen leeuw, — de Spanjaard ontvlood zijne klaauwen—de Engelschen werden gevoelig gefnuikt in hun-

ne hoop om zich ook in deze gewesten te vestigen: en tot in de verste oorden van den Indischen Archipel, tot op het vasteland van *Azië*, wapperden de drie Nederlandsche kleuren, en met ontzag staarden de grootste Inlandsche Vorsten, de magtigste beheerschers van millioenen in slavernij gedompelde onderdanen, dat Palladium aan van een klein aantal vreemden van wie zooveel krachtsbetooning uitging. Op de puinhoopen van een veroverd Rijk, — dat getracht had door verraad en ontrouw de ontluikende magt dier moedigen te knotten, doch duchtig gestraft, te laat zijne vrijheid betreurde en rouw voerde over zijn bestaan, - verrees eene stad, eene sterkte, die de geesel werd van die magt, het spil waarom zich alles draaide, en tot op den huidigen dag de verblijfplaats is van hem, die, met het oppergezag belast, het lot van die koningen en Vorsten in handen heeft, en millioenen oosterlingen van verschillenden landaard, Godsdienst, zeden en gewoonten, na een tijdverloop van bijkans twee en eene halve eeuw, nog onder dat gezag vereenigt. — Op die puinhoopen, - uit den modder die ze omringt, - in den mistwalm welke er over zweeft en de eerste stralen der zon verduistert, hief eene wereldstad het hoofd omhoog en werd de bron van een' algemeenen handel, van de welvaart van duizenden en van den bloei van een landje, dat, nietig in omtrek, groot was door zijne daden. Ten tweedemale stond aan het hoofd dier naauw ontwikkelde magt, in de overzeesche gewesten van dien kleinen Staat van Nederland, een man, wien, — op een' twintigjarigen ouderdom zijn moederland verlaten hebbende, om ook zijner bakermat een offer te brengen en zijn leven harer welvaart te wijden, — door ondervinding gerijpt, onvermoeid, geene hinderpalen bij zijn' eens begonnen arbeid konden afschrikken, maar die, zonder

talmen doortastende, dáár wáár hij vermeende zulks in het belang der hem aanvertrouwde taak te moeten doen, getoond had, het in hem gesteld vertrouwen dubbeld waardig te zijn; een man die *Koen* was in zijn' naam en hart, *Koen* in zijn heldendaden, *Koen* zelfs tot in zijn' dood, met lauweren overladen; en die in zijne ondergeschikte betrekkingen reeds den manmoedigen geest had doen kennen, welken de natuur hem geschonken had. (Immers reeds toen leide hij den grond tot de uitbreiding des handels van de O. I. kompagnie tot naar *Persië* en in de roode zee.) Een man, die tot algemeen' Bestierder van den handel verheven, de boeken dier Maatschappij regelde en uitblonk door zijne diepe, doorziende kennis van zaken; die als Resident van *Bantam*, welke waardigheid hij tevens bekleedde, de onmatige eischen van de Vorsten van dat land breidelde en hunne hoogheid fnuikte. Een man, die, in 1617 tot vierden *Opperlandvoogd* der Asiatische bezittingen benoemd, den zetel van het *gezag*, tot dan verre op het aan de magt der Spanjaarden ontwrongen eiland *Amboina* gevestigd, overbragt naar *Jakatra* en, na de bloedigste gevechten, in weerwil der tot verijdeling zijner plannen strekkende vereenigde pogingen der Engelschen en *Bantammers*, den eersten steen leide van *Batavia* en hare sterkte; — die *Japara* gevoelig strafte voor den verraderlijken moord aan sommigen zijner onderhoorigen gepleegd; — de trouwloosheid der Bandanezen door eene volslagene vernietiging voor eeuwig eindigde; en na alles, voor zoo verre de omstandigheden en de geringe magt, waarover hij beschikken kon, zulks gedoogden, op den besten voet geregeld te hebben, het roer van Staat aan andere handen overliet en in 1623 naar het moederland, dat zoo veel verpligting aan hem had, terugkeerde, om daar van zijnen zwaren arbeid uit te rusten en in de alge-

meene erkentelijkheid zijne beloening te vinden. Maar kort was die rust, want reeds in 1627 zien wij hem weder het oude tooneel zijns roems betreden, en op nieuw de teugels van het bewind opvatten om het gewrocht van zijnen moed, het kind zijns geduld, de naauw ontloken spruit zijner grootsche ondernemingen, van den rand des afgronds te redden, en *Batavia* nogmaals op te beuren uit het slijk, waarin het dreigde weldra terug te keeren.

Op last des Keizers van *Mataram*, door *Tommongong Boeraksa* met een Heir van honderdduizend Javanen belegerd, afgesneden van alle gemeenschap met de overige veel zwakker Nederlandsche bezittingen, gefolterd door hongersnood en gebrek, afgemat door de langdurige verdediging in een klimaat, hetwelk zoo velen onverwachts ten grave sleepte, hadden de bewoners dier nog niet geheel omwalde stad,—had die naauwelijks uit den grond verrezene sterkte, het Kasteel,—moeijelijk den verwoeden aanval van die duizenden kunnen wederstaan, indien zich niet in hun midden een man bevonden had, die door zijn doorzigt, door zijn' moed en beleid de hevigste pogingen zijner vijanden altijd wist te verijdelen en hen eindelijk dwong met schaamte en schande, met achterlating van ontelbare dooden, waaronder ook hun veldheer, en van al hun geschut, terug te trekken en der nieuwe stad verademing te schenken. Dit alles was het werk van den onvergetelijken *Jan Pieterszoon Koen*, de held zijner eeuw, die in al zijn doen en laten, een vijand van praal en pracht, ingetogen, meer handelde dan hij sprak; —die matig in spijs en drank, onvermoeid en onverdroten in den arbeid, zich in alles wist te redden; in alle voorvallen zijns levens nimmer om raad noch uitkomst verlegen was, en bemind door de goeden, gevreesd door de kwaden, door de stiptste

regtvaardigheid, het helderste doorzigt en door zijnen persoonlijken moed den grondslag gelegd heeft, waarop zijne opvolgers voortgebouwd en de O. I. kompagnie tot het toppunt harer grootheid gebragt hebben. — In een woord, de grootste van alle opperlandvoogden van Nederlands Indië, wien men geene gebreken toekende dan slechts één, en wel eene ligt ontvlammende, doch, helaas! niet zoo ligt uitdoovende gramschap, waardoor hij zich tot de grootste onregtvaardigheden, ja zelfs tot wreedheid liet wegslepen, en die eene vlek wierp op zijn anders zoo beminnenswaardig karakter, — eene vlek, welke onuitwischbaar in de geschiedenis van Nederlands Indië staat aangeteekend en geen menschelijk vermogen der vergetelheid ontrukken kan. Onbegrijpelijk is het, hoe iemand, zulk een edele inborst bezittende als de opperlandvoogd *Koen*, in sommige gevallen zijns levens, kon overgaan tot uitersten, verre beneden de menschheid, en die den roem, welke hem onverwelkbaar kroonde, verduisterde. — O! hadde een traan der menschelijkheid die vlek voor het latere geslacht kunnen uitwisschen; — had het geheugen zich enkel het goede mogen herinneren, wat in zijn karakter gelegen was, en een' mantel kunnen werpen over een oogenblik, — over weinige dagen slechts zijns levens, waarin hij die gramschap zoo noodlottig botvierde, — om hem immer te kunnen hoogschatten als groot en edel, en der dankbaarheid eener door hem ten bloei gestegen natie ten volle waardig! — Maar, ach! ondoorgrondelijk is het hart des menschen, en onvolmaaktheid, helaas! zijn deel op aarde.

Van dag tot dag viel het den Opperlandvoogd *Koen* al zwaarder en zwaarder den last der Regering te torschen. Hij had de zekere tijding ontvangen, dat de Keizer van *Mataram* op nieuw eene belegering van *Batavia* zou doen

ondernemen en, het kostte wat het wilde, stellig voorgenomen had, de Nederlanders van dáár te verdrijven. — Gebukt onder de inspanning zijner ziel en sedert lang lijdende aan eene ziekte, die in Indië zoovelen de poorten der eeuwigheid opent, had hij, — niettegenstaande zijne ligchamelijke krachts-vermindering, nog even werkzaam met den geest als vroeger, (zoo als Dokter *Bontius* den vorigen avond te regt verhaalde,) — reeds in den vroegen morgen eene wandeling op de stadswallen gedaan, om de zwakste punten in oogenschouw te nemen en versterking te bevelen. Afgemat kwam hij terug en vermoeid strekte hij zich op eene rustbank in zijn slaapvertrek uit, toen de Advokaat-Fiskaal *Antonie van den Heuvel*, na een' onrustigen slapeloos doorgebragten nacht, geheel bezield met het onderwerp zijner wraak, ordeloos gekleed, zich liet aandienen en om gehoor verzocht. Dadelijk werd het hem toegestaan, en binnen getreden wees hem de Opperlandvoogd met de hand een' stoel aan om zich te zetten, doch bleef zelf uitgerekt op zijne bank liggen, even met het hoofd den nederigen groet des Fiskaals beantwoordende. Deze echter, te vol van zijn hatelijk plan, te doordrongen van zijne boosaardige voornemens, bleef staan; plaatste zich aan Hoogstdeszelfs voeteneinde en sprak niet in den beginne, niet wetende hoedanig het gesprek aan te vangen, nu hij Zijn HoogEdelheid in zulk een' afgematten toestand voor zich zag.

» Wat verlangt gij?" vroeg eindelijk de Opperlandvoogd, dat talmen moede.

» Uw HoogEdelheid vergeve mij; — gaarne wenschte ik Uw HoogEdelheid over een gewigtig onderwerp te spreken, doch, tot mijn innig leedwezen, zie ik, dat de staat uwer gezondheid gij niet toelaat, zich te vermoeijen, en

de gevolgen van mijn gesprek konden wel eene onaangename sensatie bij Uw Hoog Edelheid te weegbrengen, hetwelk ik wenschte te vermijden. Ik verzoek daarom op eenen anderen tijd te mogen terugkomen, om Uw Hoog Edelheid iets, dat haar zoo na betreft, voor te dragen."

De huichelaar meende daarvan niets; hij kende de prikkelbaarheid van *Koen's* karakter en zijne zwakke zijden, en wist te wel, dat hij het regte oogenblik getroffen had.

»Spreek!" antwoordde de Opperlandvoogd, »en zij kort. Wat hebt ge te zeggen?"

»Ik vrees dat mijne voordragt Uw HoogEdelheid heden zeer te onpas zal komen en uwe driften opwekken. - Dien....."

»Onverschillig, Fiskaal! betreft het mij, zoo spreek en talm niet!"

»Niet zoo zeer UwHoogGeëerden persoon, Uw HoogEdelheid!, dan wel de eer van uw huis....."

»De eer van mijn huis?" riep de Opperlandvoogd, zich driftig oprigtende, uit, »en wie is zoo vermetel die aan te randen, wie durft die belagen? zeg!"

Uw HoogEdelheid heeft eene slang in den boezem gekoesterd, die met ondankbaarheid de weldaden beloont, die zij geniet." — »Eene slang? Fiskaal! en wie is dat?"

»Mijn geweten, mijn ambt zelfs, (prevelde deze binnen's monds, echter verstaanbaar genoeg voor Zijn HoogEdelheid), leggen mij de verpligting op die te noemen en u te zeggen, dat *Sara Specx* zich....."

»*Sara Specx*, *Sara Specx!*", antwoordde de Opperlandvoogd *Koen*, zich met een' glimlach op het gelaat weder nederzettende, »wat heeft zij, een kind van 14 jaren, de dochter van mijn' vriend, die ik als staats-juffer bij mijne gemalin geplaatst heb, wat heeft zij met uw ge-

weten, met uw' pligt, met uw ambt te doen, Fiskaal! Foei! mij heeft het lieve meisje nimmer reden van klagen gegeven, en waarom gij dan? Nog eens, Foei! Mr. *Antonie*!, ik weet wel, waar u de angel steekt en sedert lang heb ik bemerkt, dat gij een goed oog op haar slaat en misschien een stellig voornemen hebt, — doch dat zijn huisselijke zaken, waarmede ik mij niet bemoei, — en ik had gedacht, dat indien gij mij ooit eens over haar kwaamt spreken, gij een' anderen zoeteren toon zoudt voeren. — Mogelijk dat ge, door ijverzucht verblind....."

»Neen, Uw Hoog Edelheid", waagde het de van kwaadaardigheid op zijne tanden knarsende Fiskaal Hoogstder zelve in de rede te vallen; en, een' stap voorwaarts doende, riep hij op eenen eenigzins oneerbiedigen, zelfs verwaandenden toon uit:" »Neen! die tijd is voorbij en mijne hoop vervlogen; — *Sara* is verloren, — niet alleen voor mij, maar ook voor ieder ander; — de eerbare Jufvrouw *Sara Specx* heeft zich vergeten, en....." doch verder durfde hij niet te gaan, want de Opperlandvoogd stond in eens op zijne voeten; — krampachtig bewogen zich zijne handen; — het bloed steeg hem naar het hoofd; — het vermagerde gezigt ontvlamde van woede en met een stentorsstem donderde hij den Fiskaal toe, ...» En met wien? God beware u, zoo gij liegt!"

» Met *Kortenhoef*, UwHoogEdelheid!" antwoordde hij gedwee en ootmoedig, verschrikt door de woede, waarmede *Koen* hem aanblikte.

» Met *Kortenhoeff*, den Assistent? — Onmogelijk Fiskaal! — Bewijs, lasteraar! want niet ongestraft zult gij de eer van een onschuldig kind aan de kaak zetten en haar in opspraak brengen; — Bewijs, zeg ik u, of mijne gramschap zal u verpletteren."

»UwHoogEdelheid overtuige zich zelve. Op het oogenblik zijn zij zelfs op hare kamer bij elkander; — indien..."

» Onmogelijk;" riep de Opperlandvoogd nog eens — doch zijne gramschap niet meer kunnende beteugelen, greep hij gedachteloos den staf van kommando, die immer voor hem op tafel lag, vatte den sidderenden, doch inwendig van genoegen blakenden Fiskaal bij den kraag, sleurde hem voort en snelde, hoe krachteloos ook, het slaapvertrek uit, in de deur bijkans den goeden juist binnentredenden Dokter *Bontius* omverloopende, die, dadelijk bevroedende wat de oorzaak was dier driftige voortsleuring, den Fiskaal een' blik van verachting toewierp en onder een treurig, diep uit de borst komend: Fameus! den Opperlandvoogd op de hielen volgde.

Werkelijk waren de gelieven bij elkander. *Pieter Jacobszoon Kortenhoef*, die reeds in zijne jeugd zijne betrekkingen in *Amsterdam* verlaten had, om zijn geluk in *Indië* te beproeven, toen 27 jaren oud, had zich altijd doen kennen als een braaf en oppassend jongeling. Assistent in dienst der O. I. Kompagnie, vaandrig der Bataviasche burgerij, vlug en werkzaam gedurende zijn kantoortijd, dapper in oogenblikken van gevaar, welke zich toen zoo dikwerf voordeden, was hij door iedereen bemind en had zich de onderscheiding van den Opperlandvoogd en daardoor ook den toegang in Hoogstdeszelfs woning verworven, — eene gunst, aan lieden van zijn rang destijds weinig te beurtvallende. Hier ontmoette hij eene Engel, indien het vergund is broze stervelingen bij de hemelingen te vergelijken; een meisje dat in eens zijne blikken boeide en hem voor het eerst een gevoel inboezemde, dat de bron is van zoo vele vreugde, van zoo veel heil, maar ook, Helaas! dikwerf van zoo vele smart,

van zoo vele droefheid. Ook hij was zoo gelukkig van eene zuivere, welgemeende wederliefde te verwerven. *Sara Specx*, eene onechte doch tijdens het huwelijk verwekte Dochter van *Jacques Specx*, — destijds als Ordinair Raad van Indië naar het Vaderland vertrokken, doch kort daarna teruggekeerd en den Heer *Koen* als Opperlandvoogd opgevolgd, - had naauwelijks veertien malen het noodlottig uur harer geboorte kunnen vieren. Nog had zij, zonder betrekkingen, ouderloos en als het ware aan vreemden overgelaten, geen vijftien zonnekringen zien voltooijen, en was als Staatsjuffer bij *Koens* echtgenoote, die haar overigens moederlijk behandelde, geplaatst, toen het rampzalig oogenblik vóór haar naderde, waarin zij aan de schandelijkste verguizing, aan de wreedaardigste mishandeling zou worden blootgesteld. De Natuur was mild omtrent haar geweest; rijkelijk had zij al hare gaven, zoo haar geest als naar ligchaam, over haar uitgespreid, en wanneer men in de naauw voltooide straten van *Batavia* eene ligtbruine gestalte, — eenvoudig gekleed in *sarja* en *kabaija*, met blinkend gitzwart haar, een gezigtje om te stelen zoo bevallig, en een paar oogen die geheel het gevoel, dat haar bezielde, liefde en zachtaardigheid, uitdrukten, — zag zweven, dan riep ieder met bewondering uit: daar gaat de *Schoone Sara!* Nederig, vriendelijk jegens iedereen, won zij aller harten: de ouders stelden haar ten voorbeelde aan hun'n Dochters; hare speelnooten konden haar dit niet benijden, want daartoe was zij te heftallig, en de jongelingen wierpen menigen heimelijken blik op haar en dachten: O! mogt zij mijne vrouw worden! Doch, hoe jong ook, reeds had zij de liefde leeren kennen; haar hart was reeds veroverd, luid had het geklopt bij de eerste ontmoeting met *Kortenhoef*; en toen hij la-

ter, stoutmoediger geworden, haar zijne vurige liefde had bekend, eeuwige trouw gezworen en haar om wederliefde gesmeekt, toen had ze lispelend: Ja, ja!" gezegd—»voor eeuwig de uwe en alleen Gij! gij!" - - - en innig en opregt was zij aan den schoonen dapperen jongman gehecht.

Even als de Advokaat Fiskaal een' door haat en zucht naar wraak veroorzaakten slapeloozen nacht had ondervonden, zoo ook waren de lange nachtelijke uren voor *Kortenhoef* te traag en te slepend voorbijgegaan, en zijne wacht was hem nooit zoo onaangenaam, zoo lastig geweest dan op dien nacht. Vurig had hij alle oogenblikken uitgezien naar den dagenden morgenstond, want een onbeschrijfelijk verlangen doorwoelde zijne borst. Hij haakte naar eene ontmoeting met zijne *Sara*; hij hoopte op een vertrouwelijk gesprek met zijne geliefde, om daarna met hare toestemming een hem door de dringende omstandigheden, waarin zij zich beiden bevonden, heilig geworden voornemen ten uitvoer te brengen. Naauwelijks dan ook schemerde slechts een flaauwe tint aan den Oostergezigteinder,—naauwelijks zag men een' zweem van licht, of *Kortenhoef* dankte zijne wacht af, begaf zich naar huis, verkleedde en spoedde zich naar het Kasteel om zijne beminde reeds vroegtijdig te kunnen spreken. Welstaanshalve echter kon hij niet vóór 7 ure de woning van den Opperlandvoogd binnentreden en slenterde dus onrustig, vol gepeins, zoo lang totdat het uur sloeg, in de nabijheid op en neder. Doch de laatste klokslag trilde nog in het luchtruim, toen hij, die woning omgaande, een achterpoortje insloop en op *Sara's* kamerdeur klopte, juist op het oogenblik, dat *van den Heuvel* de lange binnengalerij doorging om zich naar den Generaal *Koen* te begeven, en daardoor als het ware getuige werd zijner geheime poging om haar te

ontmoeten. *Sara* zat, zoo even het bad verlaten hebbende, in een wit morgengewaad, met de haren los op een' om den hals geslagen doek over de schouders hangende, op een' stoel, zoo als het scheen, diep in gedachten verzonken, toen *Kortenhoef*, na het hooren van een zacht »binnen" de kamer intrad. Verbaasd staarde zij hem eenige oogenblikken aan, als verwonderd over zijne stoutmoedigheid, liep hem te gemoet en riep hem toe:

»*Pieter!* beste *Pieter!* gij waagt te veel, — op dit uur?"

»Niets te veel, lieve *Sara*, als het uw geluk betreft."

»Maar *Pieter!* indien men u hier zag, — wat zoude men zeggen? De Generaal zou mij verstooten; — zijne gemalin mij verachten, en wat zou er dan van mij, die eenig en alleen op de wereld sta, worden? Ik was verloren, voor altijd verloren. Gij kent mijnen toestand, het lot dat mij over het hoofd hangt, en waarom dan door uwe onberaden stappen dat nog te verzwaren? — Het is onverantwoordelijk dat gij zoo lossinnig handelt. Ga heen *Pieter!* vóór men u ziet, ga heen, spoedig," en de tranen van wanhoop biggelden langs hare schoone wangen.

»*Sara!*" sprak *Kortenhoef*, in wiens mannelijk oog een traan van hartelijk medelijden parelde — »*Sara!*" sprak hij vol gevoel: »de Hemel zij mijn getuige, dat ik u geen leed wil aandoen, geen verdriet berokkenen. Reeds te veel heeft mijne onbezonnenheid u tranen doen storten en uwe gezondheid ondermijnd; — reeds te veel hebt gij uw zielenleed voor mij verborgen gehouden. Kondet gij in mijn hart lezen, dan zoudt gij zien, dat alleen bezorgdheid voor u het mij doet wagen, zoo vroeg, op dit uur, in uwe kamer te treden, want,...."

»Wat is het dan, *Pieter!*" antwoordde zij, hem liefelijk, teeder aanblikkende. »Niemand toch weet het nog."

» Gij vergist u, Engel! Gisteren avond sprak ik Dokter *Bontius*, uw' huisarts, op mijne wacht, die mij ronduit verklaarde, wat hij vermoedde, en tevens waarschuwde mij te wachten voor den » geteekende," en hij bedoelde den Fiskaal *van den Heuvel* die bij hem was; want dat deze een oog op ons had, en slechts loerde op de gelegenheid om ons te verraden. Hij schijnt onze vijand te zijn. Ook raadde de Dokter mij aan, om alles zoo spoedig mogelijk aan Zijn HoogEdelheid te bekennen.

» Neen, in Gods naam! nog niet — *Pieter!* nog eenige dagen geduld, nog slechts eenige etmalen uitstel. Ik kan mij nog niet aan de gedachten gewennen, — want ik ken het karakter, dat zoo ligt opbruist, van den Generaal en vrees alles, — dat die brave lieden, die mij liefhebben en koesteren, als waren zij mijne eigene ouders, mij zullen verachten en als eene verworpeling beschouwen. » Lieve Hemel," riep zij, de handen wringende, » welk een lot hebt gij mij beschoren. Gij waart het dus *Pieter!* wien die ellendige Fiskaal bedoelde, toen hij mij gisteren avond zoo valsch in het oor fluisterde: » En dus niet voor hem!" O! die hatelijke mensch, ik veracht hem te veel om...."

» Gij zijt een weinig onvoorzigtig geweest, beste meid! beter ware het, dat gij *van den Heuvel* vriendelijker behandeld hadt. Doch ik wil u geen verwijt doen".

» Hoe konde ik zulks, gij weet hoe ik u bemin, hoe ik u alleen liefheb en slechts om u denk... Hoe kon ik een goed woord over hebben voor een' hatelijken indringer, die mij dag en nacht met zijne laffe vleijerijen vervolgt, en voorgeeft dat zulks den Generaal welkom en aangenaam is. Maar niet te haastig, *Pieter* — nog eenige dagen en gij moogt ... want ik wanhoop".

» Houd goeden moed, *Sara* — wanhoop niet — nog is

niet alles verloren. De Opperlandvoogd is mij genegen;— Mevrouw bemint u als haar eigen kind. Nog is er hoop. —Kom, werpen wij ons aan hunne voeten—bekennen wij onzen misstap; waarom langer gedraald? Mogelijk is het nu nog tijd; binnen weinige dagen, binnen weinige uren kan men ons vóórzijn en dan.... *Sara*, dan zijn wij voor altijd ongelukkig. Immers,"—en teeder omhelsde hij haar en trok haar aan zijne borst, » in dat heilig uur, toen gij het volste vertrouwen in mij steldet,—toen gij mij alles, alles opofferdet,—in dat uur heb ik voor den Almagtige beloofd, en die belofte heden nacht onder den reinen sterrenhemel herhaald, uw echtgenoot te zullen zijn, wat er ook gebeure,. en voor u te zorgen, als hadde de kerk onzen geheimen band reeds ingezegend;— en ook gij—gij beloofdet stille berusting in uw lot, liefde en vooral gehoorzaamheid aan mij, dien gij van dat oogenblik als uwen echtgenoot wildet beschouwen,—en nu—nu ik den eersten, den meest gewreeëden stap wil doen tot uw geluk, nu ik u wil vrijwaren voor de verachting der menschen en u in aller oogen wil eeren, hoe veel het ons ook kosten moge en misschien mijn eeuwig ongeluk berokkenen, nu wederstaat gij mij en wilt mij weêrhouden om te vergoeden, wat in dat oogenblik...."

»O! herinner mij dat oogenblik niet *Pieter!* het knaagt mij als een worm aan het hart, en geen' gerusten dag, geen' slaaprijken nacht heb ik sedert meer beleefd. Rusteloos breng ik den tijd door, en de gedachte alleen aan het uur der ontdekking doet mij beven;—koortsige rillingen overvallen mij en het koude zweet breekt mij uit, als men mij aanziet. In ieder' zie ik een' verrader, een' aanbrenger—een ieder jaagt mij schrik aan. Alleen de hoop op uwe standvastige liefde, de hoop, dat als ik eenmaal

moeder ben, (en dat oogenblik nadert met rassche schreden,) mijn kind niet vaderloos wezen en een heilige band ons openlijk vereenigen zal, heeft mij in mijne diepste ellende ondersteund, en Mevrouw's scherpe blikken, haar herhaald dringend aanstaren, —want zij begint, geloof ik, achterdocht te voeden, —doen verdragen. Maar nu—nu," en zij stikte bijna in hare tranen; —»ook dat nog en zoo onverwachts, —zoo onvoorbereid; —neen *Pieter!* nog een paar dagen geduld tot dat ik kalmer, gelatener ben, —in 's hemels naam—ik ben te angstig—nu—heden—heden—niet."

»*Sara! Sara!* lieve Engel! bedenk u wel; —een langer uitstel is onmogelijk, — onmogelijk, zeg ik u..... om onzer liefde wille, bid, smeek ik u"—en hij wierp zich voor haar op de knieën;" —» om het pand onzer liefde, dat gij onder het hart draagt en voor wiens geluk gij bij God verantwoordelijk zijt, — bedenk u—nog is het niet te laat."

»Nu dan! *in den naam van Hem*, die in onze ellende alleen onze toeverlaat kan zijn, —*in zijn' naam Pieter!* onderwerp ik mij aan het harde lot, dat wij helas! voor oogen hebben;" —en zij sloeg de teedere armen om zijnen hals, kuste hem vurig en verborg het schaamtevolle hoofdje op zijne borst; en beider tranen van aandoening en innige verknochtheid vloten te zamen en reinigden en louterden voorzeker in het oog van Hem, die alles weet en ziet, de bron huns ongeluks—de vurige onveranderlijke liefde, die hen bezielde.— Gewis op dien stond juichten in hooger Sferen reiner wezens voor den troon van den Almagtige en verheugden zich, dat de ingeschapen gloed, die een' menschelijken misstap kan te weeg brengen, niet het eeuwig verderf berokkende van twee, wel schuldige doch berouw hebbende, onsterfelijke zielen.—Lang duurde hunne

omhelzing; — nokkende staarden zij elkander met weemoedige oogen aan; en reeds wilde *Kortenhoef* zich uit hare armen losscheuren en naar het spreekvertrek van den Opperlandvoogd snellen, in de hoop van hem daar te ontmoeten en hunnen misstap te bekennen, — toen op eens de kamerdeur met eene woedende kracht werd opengeworpen, -- en op den dorpel stond een schraal, ziekelijk man, van meer dan gewone lengte, met een bleek uitgeteerd gelaat, dat echter nu van woede kleurde, diep in het hoofd staande oogen, welke vlammende blikken van gramschap schoten, gekleed in een geel damasten wambuis, een fijne lub of kanten kraag om den hals en een wijde zwarte broek met veelkleurige linten en strikken aan; — en die man was .... *Jan Pieterszoon Koen*, Opperlandvoogd van Nederlands Indië, pleegvader van *Sara*, beschermer van *Kortenhoef!* .. en achter hem stonden eenige hellebardiers, die slechts op zijne bevelen wachtten om hunne prooi te grijpen, welke de hoonend lagchende roodharige Fiskaal zeker was dat hem niet zoude ontgaan; terwijl de bedrukte *Bontius*, de oogen vol tranen nederslaande, niet kon nalaten een zacht maar weemoedig: Fameus! van zijne lippen te doen vloeijen.

De gelieven waren als verpletterd, de schrik benam hun de spraak, en als standbeelden elkander al inniger en inniger omhelzende, als gevoelden zij dat hun lot van nu af onafscheidbaar was, staarden zij den Opperlandvoogd aan, die hen weldra met eene donderende holle grafstem uit hunne bedwelming als het ware in het leven terug riep, en toevoegde: »Schande over hen die mij tot schande maken; -- mijn vloek over den ellendigen verleider, -- mijn vloek over haar die mijn huis besmette! -- Wraak, — gestrenge wraak over uwe schuldige hoofden!«

»Vergeving, — vergeving" -- riepen beiden, zich van elkander losscheurende en aan zijne voeten werpende ;--»vergeving, Uw HoogEdelheid! -- geen vloek, die ons voor altoos zou vernietigen!"

»Neen eervergetenen! geen vergeving, maar de wraak der wet over uwe hoofden reinige de smet mijn huis,-- mijner eer -- aangedaan! ... Fiskaal!"

Deze schoot toe, doch eer hij de hand naar *Sara* kon uitstrekken, stootte hem *Kortenhoef* uit den weg, greep de regterhand van *Koen*, bragt die eerbiedig aan zijne lippen en mannelijk het hoofd omhoog heffende, sprak hij: --»Niet op haar, -- niet op die onschuldige dale, uw toorn, Uw HoogEdelheid! maar op mij, die alleen de schuld draag harer schande. Reeds lang beminden wij elkander; -- reeds lang koesterden wij het denkbeeld en hadden het stellige voornemen opgevat, uwe en uwer gemalin's toestemming tot ons huwelijk af te smeeken, toen het vuur des oorlogs mij te midden mijner wapenbroeders riep en daardoor het uitstellen van dat verzoek noodzakelijk werd. -- Nog was zij niet gevallen. -- Nog stond zij rein daar voor het oog des hemels en der menschen. -- Maar smartelijk waren voor haar de uren, die zij doorbragt zonder mij te zien, zonder mij te kunnen ontmoeten. Uw HoogEdelheid kent het deel, dat ik in den hevigen strijd op den 20sten September nam; -- hoe gelukkig ik was in persoon den zoon van den *Tommongong Boeraksa* neêr te vellen; -- doch, duur moest ik dat geluk koopen. -- Eene diepe borstwond bragt mij aan den rand des grafs, kluisterde mij aan mijne legerstede, en verwijderde mij gedurende twee lange maanden van haar, die dag en nacht, naast God, mijne eenigste gedachte was. — Het uur des wederziens was ons noodlottig. -- Ik vond haar alleen,

verrukking, liefde, zuivere liefde straalde uit hare oogen; de eenzaamheid, de vreugde, de bedwelming onzer zinnen verblindden ons,—wij vergaten ons zelven;—doch ook in dat rampzalig oogenblik—in dat wrange liefde-uur, wierpen wij ons demoedig ter aarde, smeekten God en Uw HoogEdelheid om vergeving, riepen den Almagtige tot getuige van den heiligen band, die ons voor zijn alziend oog vereenigde, en zwoeren elkander eeuwige trouw! Stoot ons niet van u af, Uw HoogEdelheid!—schuldig maar berouwvol smeeken wij om uwe toestemming tot ons huwelijk, om onzen jeugdigen misstap te vergoeden. Laat haar, die voor uwe voeten kruipt en die gij als een kind bemind hebt, niet te vergeefs op uw mededoogen hopen;—stort hem niet in het bederf, wien gij eens beloofdet een vader te zullen zijn. Onvergetelijk is mij het oogenblik, waarin Uw HoogEdelheid zich verwaardigde mij aan mijn ziekbed te bezoeken, mijn' betoonden moed te prijzen, en beloofde mijn verder lot ter harte te zullen nemen.—Dat oogenblik is daar, Uw HoogEdelheid! matig uwe gramschap en zegen hen, die u als uwe kinderen beminnen, als hunnen vader eeren zullen en dankbaar zich nogmaals aan uwe voeten werpen, overtuigd, dat gij hun dien zegen, die vergeving niet onthouden zult!"

Geen spoor van aandoening kwam op het strakke gelaat van den Opperlandvoogd; zijne blikken waarden gramstorig in het ronde. De lange magere regterarm hief zich langzaam in de hoogte, en met den in de hand beknelden staf van kommando op de knielenden wijzende, riep hij nog eens, even verwoed als te voren, uit» :—Neen!—geene vergeving!--geen zegen -- geen huwelijk -- maar wraak-- wraak voor de schande mijns huizes -- voor de geschonden eer mijns persoons! -- Bij God zal ik het verantwoorden.--

Hellebardiers! neem hen gevangen -- Fiskaal! doe uw pligt!"--en haastig verwijderde hij zich uit hun midden.

De Hellebardiers sprongen toe, knevelden de ongelukkigen en leidden hen naar de gevangenis. Meesmuilende en innig vergenoegd lagchende volgde de Fiskaal, doch de Dokter, op wien dit tooneel een' diepen indruk achterliet, schoot hem op zijde en fluisterde hem in het oor: -- » Fameus! Satan! gij hebt uw doel bereikt -- maar denk er om -- dit oogenblik zal u nog eens op het geweten branden als het vuur der helle, waar gij t'huis behoort -- begrijpt ge -- Fiskaal! Fameus!"

(Het vervolg hierna.)

KATHA SARIT SAGARA.

(Vervolg van bladz. 778.)

TWEEDE BOEK.

Geschiedenis van Udaijana, Koning van Vatsa.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Wat eens *Pushpadanta* op den berg *Kailasa* van *Siva* hoorde, en op aarde omdwalende aan *Kanabhuti* verhaalde, hetgeen *Kanabhuti* verder aan *Gunadhija* en *Gunadhija* weder aan *Satavahana* oververtelde; hoor dat nu: De wonderlijke lotgevallen van *Vidijadharas*.

Geschiedenis van Udaijana, Koning van Vatsa.

Er bestaat een zeer schoon land, *Vatsa* genaamd, hetwelk *Brahma*, de schepper, op aarde maakte, als wilde hij den glans van het paradijs verduisteren; midden in dit land ligt de groote stad *Kausâmbi*, de vaste woonplaats des geluks, een waar kleinood des aardbols.

Hier heerschte Koning *Satanika*, gesproten uit het geslacht van *Pandava*, Zoon van *Janamejaija*, Neef des Konings *Parikshit*, achterneef van *Abhimanyju*, en *Arjuna* als stamvader vereerende, een held, wiens krachtige arm zelfs *Indra* als steun tegen de vijandelijke demonnen diende. Zijne bruid was de bewoonde aarde, en

zijne echtgenoote de Koningin *Vishnumati*, de eene gaf hem edelgesteenten, terwijl de andere hem helaas! geenen enkelen zoon schonk.—Eens doorkruiste de Koning op de jagt het bosch en ontmoette aldaar den heiligen *Sandilija*; de Koning sprak tot dezen van zijnen levendigen wensch, om eenen Zoon te bezitten, en de heilige liet zich zoo verre bewegen, dat hij naar *Kausâmbi* ging, waar hij voor de Koningin een heilig offer met magtige tooverspreuken ontstak; ingevolge hiervan werd den Koning een zoon geboren, welken hij *Sahasranika* noemde, en die hem met nieuwen glans omgaf. Toen de knaap den bepaalden ouderdom bereikt had, wijdde *Satanika* hem tot Kroonprins.

Maar de Koning had tot nu toe slechts de vreugde zijner waardigheid, en niet de moeijelijkheid der regering gekend. Op dezen tijd brak er een oorlog uit tusschen *Asuras* en de Goden, waarop *Indra*, de Opperste Godheid, dadelijk zijnen bediende *Mâtali* naar den Koning zond, om dezen tot hulp opteroepen. *Satanika* gaf dadelijk zijn rijk en zijnen Zoon in handen van zijn' eersten Minister *Yogandhara* en zijnen veldheer *Supratika*, waarna hij met *Matali* naar *Indra* ging, om *Asuras* in den strijd te vernietigen. Vele démons, den *IJamadanshtra* en anderen versloeg de Koning voor de oogen van *Indra*, maar eindelijk vond hij in dit gevecht zelf den dood. *Matali* bragt het lijk des verslagenen Koning's bij deszelfs echtgenoote, die hem weldra in den dood volgde, zoo dat nu de Koninklijke heerschappij op zijnen Zoon *Sahasranika* overging. Naauwelijks had hij als heerscher den heerlijken troon zijns vaders bestegen, of van alle zijden kwamen de Vorsten bij hem, om hem onderdanig hunne hulde te betoonen.

Toen *Indra* vervolgens een feest aanregtte, om de zegepraal over zijne vijanden te vieren, zond hij *Matali* tot *Sahasranika*, om hem als zoon zijn's vriend's ten hemel te voeren. De jonge Vorst zag daar de Goden in het *Nandana*-bosch met hunne vrouwen rondwandelen, waarop hem op eens eene hevige zucht naar eene waardige echtgenoote aangreep. *Indra* echter, welke zijne gedachten begreep, zeide tot hem: »Geef u niet aan vertwijfeling over, mijn Vorst, uw wensch zal vervuld worden, want er leeft op aarde een meisje, dat reeds sedert lang tot uwe waardige echtgenoote bestemd was.—Hoor hoe dit gekomen is, ik zal het u verhalen.

Eens ging ik in de vergadering der Goden, om den vader der menschen en Goden te vereeren; achter mij ging één mijner dienaren, een *Vasu*, *Vidhuma* genaamd. Terwijl wij daar stonden, om *Brahma* te vereeren, kwam er eene der hemelsche danseressen *Alambusha* genaamd, welke door den wind van hare kleederen beroofd was. Naauwelijks had *Vasu* haar gezien, of hij werd door zijne liefdedrift overmeesterd, en ook de *Apsarase* zag, door zijne schoonheid getroffen, met verlangen naar hem om. Toen ik dit bemerkte, zag ik den op den *Lotus* troonenden *Brahman* aan, en zijn voornemen wetende, sprak ik vertoornd over beiden den vloek uit: »Daalt gij beiden, die van de zeden afdwaalt, in de sterfelijke wereld af; daar kunt gij als man en vrouw leven!"

Deze *Vasu* nu zijt gij, *Sahasranika*, geboren als zoon des Konings *Satanika*, tot sieraad van het mansgeslacht; *Apsarase* echter werd in *Ayodhya* als dochter des Konings *Kritavarma* geboren, en heet *Mrigâvati*; zij zal uwe vrouw worden. De liefdevlam, door deze woorden van *Indra* aangewakkerd, brandde met vernieuwde kracht

in den boezem des Konings. *Indra* overlaadde hem hierop met rijke geschenken, en zond hem op zijnen wagen met *Matali* naar zijne hoofdstad terug. Toen hij zoo den hemel langs reed, zag hem de *Apsarase Tilottamâ* met welgevallen aan; zij riep hem toe: »O Koning, ik wil u iets zeggen, wacht een weinig!" Hij hoorde haar echter niet, daar hij alleen aan zijne geliefde *Mrigavati* dacht, en ging voorbij; toen sprak *Tilottamâ*, in haren trots gekrenkt, toornig den vloek over hem uit: »Van haar, aan welke gij nu alleen denkt, zoodat gij zelfs mijne woorden niet hoort, van die zult gij eens veertien jaar gescheiden worden!"

Alleen *Matali* hoorde dezen vloek, want de Koning, met ziels-verlangen naar de geliefde verwuld, ging wel met den wagen naar *Kausambi*, maar zijn hart was te *Ayodhya*. Zoodra hij aankwam, verzamelde hij den *Jogandhara* en de overige Ministers en verhaalde hun, daar zijn hart van liefde overvloeide, alles wat hij van *Indra* wegens *Mrigavati* vernomen had; en, niet in staat, een langer uitstel te verdragen, zond hij de Gezanten naar *Ayodhya* tot *Kritavarma*, den Vader van het meisje af, om haar tot echtgenoote te vragen. De Koning *Kritavarma* hoorde verheugd de gezanten van *Sahasranika* aan, en deelde dadelijk de boodschap aan zijne Vrouw *Kalavati* mede, die tot hem zeide: »Zeker, O Koning, moeten wij *Mrigavati* aan *Sahasranika* tot vrouw geven, want ik herinner mij nu, dat een *Brahman* mij dit reeds in eenen droom voorzegd heeft." Nu geheel verheugd, riep de Koning zijne Dochter *Mrigavati* tot zich, en toonde den Gezanten hare onvergelijkelijke schoonheid, en hare zeldzame vaardigheid in het dansen, zingen en andere schoone kunsten. Kort daarop gaf *Kritavarma* zijne Dochter, die

alles wat het leven schenkt in zich vereenigde, aan den Koning, als het ware gelijk de in menschelijke gedaante op aarde wandelende liefelijkheid der maan; de echt van *Sahasranika* en *Mrigavati*, wijl hunne wederzijdsche deugden ineensmolten, was even, als wanneer de bevalligheid de wijsheid vergezelt.

Korten tijd hierna werden eenige Ministers des Konings Zonen geboren; *IJagandhara* kreeg een' Zoon dien hij *IJangandharâyana* noemde, *Supratika* kreeg er een, *Rumanvan* genaamd, en de vriend, die hem zoo dikwerf door zijne scherts opvrolijkte, een' Zoon *Vasantaka* genaamd. Na eenigen tijd kreeg ook de Koningin *Mrigavati* het uiterlijk van zwangerschap, en door een' onoverkomelijken lust gedreven, bad zij den Koning *Sahasranika*, die zijne oogen niet aan haar kon verzadigen, den vijver van haren tuin met bloed te laten vullen; om daarin te baden.

De Koning stond haar dezen wensch toe, maar daar hij zijne vrome beginselen wilde getrouw blijven; zoo liet hij den vijver met *Lakscha* en andere roode verwstoffen vullen, zoodat het juist de kleur van bloed had. Terwijl nu de Koningin zich in den vijver baadde, kwam er plotseling een vogel van het *Garuda*-geslacht op haar neder vliegen, die, daar zij geheel met *Lakscha* was bedekt, in den waan verkeerde dat het een stuk bloedig vleesch was. Dadelijk voerde de vogel haar verre heen, en de Koning, hevig geschokt naar ligchaam en ziel, wilde haar navolgen, om haar weder op te zoeken, maar, even als had de vogel hem met zijne echtgenoote, ook zijn hart geroofd, stortte hij wezenloos ter aarde. Toen de Koning weder bij bezinning kwam, kwam *Mutali*, die door zijne Goddelijke magt alles wist, uit den Hemel neder, ging naar den Koning en troostte hem, daar hij hem den vloek

van *Tilottama* en den tijd, waarop die eindigen zou, verhaalde, zoo als hij denzelven vroeger gehoord had; hierna verdween hij weder. De Koning echter, door eene hevige smart aangegrepen, riep, zich luid beklagende, uit: » O geliefde, de schandelijke *Tilottama* heeft haren verderfelijken wensch bereikt!" Daar hij nu wist dat een noodlottige vloek op hem rustte, en door zijne Ministers met raad en daad gesterkt werd, verdroeg hij, hoewel moeijelijk, het leven, in de hoop zijne geliefde vrouw nog eenmaal weder te zien.

De vogel voerde de Koningin *Mrigavati* in een oogenblik verre weg; toen hij echter bemerkte dat het een levend wezen was, liet hij haar, door Goddelijke beschikking gedreven, op den *Udaya*-berg neder; zoo bevond zich dan nu de Koningin, door kommer en verdriet overstelpt, zonder de minste hulp op eenen ontoegankelijken bergspits; toen zij nu, verlaten en slechts door één kleedingstuk bedekt klagende in het bosch rondzwierf, kwam er opeens een groote slang te voorschijn, welke dadelijk op haar toesprong, om haar te verslinden; doch evensnel verscheen er uit den Hemel een man welke de slang doodde, maar ook weder dadelijk verdween, en zoodoende de Koningin, welke nog eene vrolijke toekomst zou hebben, bevrijdde. Zij echter wenschte te sterven, en wierp zich daarom voor eenen wilden olifant neder; deze echter, even als werd hij door medelijden bezield, verschoonde haar. Wonderbaar, dat hij niet, even als elk wild dier, de voor zijne oogen liggende doodde! Maar wat gebeurt er niet, als *Siva* het wil? Vermoeid zette de Koningin zich eindelijk aan de helling eener rots neder, en daar zij zich haren echtgenoot voor den geest stelde, begon zij luid te weenen.

Dit hoorde de Zoon een's vromen hermiets, die om vruchten en wortelen te zoeken hierheen gekomen was: hij ging naar de Koningin, die hem als de smart in persoon voorkwam, toe; vraagde haar naar alles wat haar bejegend was, zocht haar te troosten en nam haar vervolgens, door diep medelijden gedreven, naar de hermitage van *Jamadagni* mede; daar zag zij nu den vromen *Jamadagni*, den in menschelijke gedaante omdwalenden troost, die door den glans zijner deugden den *Udaya*-berg verlichtte, even als ging hier de zon nimmer onder. Toen de heilige de Koningin aan zijne voeten zag liggen, werd hij door medelijden getroffen, en zeide tegen de over de smarte der scheiding van haren echtgenoot diep bedroefde, daar hem de blik in de toekomst vergund was: » Hier, mijne Dochter, zult gij eenen Zoon baren, die den Vader in alles gelijken zal, en ook zult gij nader weder met uwen echtgenoot vereenigd worden, daarom zijt niet bezorgd!" De met trouwe liefde aan haren echtgenoot verknochte *Mrigavati* nam na de woorden des heiligen haren intrek in de hermitage, door de hoop geleid, den geliefde nog eens weder te zien.

Na verloop van eenige dagen, baarde de onberispelijke eenen schoonen Zoon. » Een Koning, wiens roem zich alom zal verbreiden, is geboren, zijn naam zal *Udayana* zijn; en eenmaal zal hij eenen Zoon hebben, welke over alle *Vidhyadhara*'s heerschen zal!" Zoo sprak eene stem uit den Hemel welke in de Koningin *Mrigavati* de lang vergetene vreugde weder opwekte. De jonge *Udayana* groeide in dit heilige bosch voortreffelijk op, en werd met schoone eigenschappen bezield. *Jamadagni* voldeed aan alle heilige gebruiken, welke bij eene spruit uit den krijgsmansstand in acht moeten genomen worden; hij onderrigtte

hem in de wetenschappen, en toen hij krachtiger werd, leerde hij hem het gebruik van pijl en boog benevens andere wapens kennen. Zijne Moeder *Mrigavati* trok eenen ring, in welken de naam van *Sahasranika* gegraveerd was, van haren vinger, en stak denzelven, uit liefde voor haren Zoon, aan de hand van *Udayana*.

Eens dwaalde *Udayana* rond, om herten te vangen, en zag eene slang in het bosch, die door eenen *Savara*, een der aldaar in het wild wonende boschmenschen, gevangen was. Medelijden hebbende met die schoone slang, zeide hij tot den *Savara*: »Ik gelast u, deze slang de vrijheid te geven!" Hierop zeide de *Savara*: »Mijn waarde Heer, hiermede win ik mijn brood, want ik ben arm, en leef er van, om slangen te vangen en die dan vervolgens door toovergezangen te temmen. De slang, die ik vroeger bezat, is gestorven, en daarom heb ik deze, toen ik in het bosch zocht, door toovermiddelen getemd en gevangen." Door deze woorden nadenkend geworden, schonk *Udayana* aan den *Savara* den door zijne Moeder aan hem gegevenen ring, waarop deze de slang vrijliet, en, nadat hij den ring aangenomen had, heen ging.

De slang echter vol dankerkentenis wierp zich nederig voor *Udaÿana*'s voeten, en zeide: »Ik heet *Vasunemi* en ben de oudste broeder des slangen-Konings *Vasuki*. Neem van mij, die gij zoo gelukkig bevrijd hebt, deze luit aan, wier snaren den liefelijksten klank geven en die naar wensch op halve- en kwart-toonen gestemd is; insgelijks moet gij deze bloemen met de kunst, om er nooit verwelkende hoofdkransen van te vlechten, van mij aannemen." Na deze woorden verliet de slang *Udaÿana*, die met zijne geschenken naar de woning zijner moeder terugkeerde.

Onderwijl had *Savara* het bosch verlaten, en kwam, door het geweld des noodlots gedreven, in de stad *Kausambi* aan; aldaar wilde hij den ring, dien *Udaÿana* hem gegeven had, op de markt verkoopen, doch werd door de dienaars des Koning's *Sahasrânika*, toen zij dien's naam op den ring gegraveerd zagen, gebonden naar het paleis gebragt. — De Koning vroeg hem met een angstig gezigt: »waar hebt gij dezen ring van daan?" Hierop verhaalde *Savara* alles, wat er met hem op den *Udaÿa*-berg was voorgevallen; hoe hij daar die slang gevangen had en verder voor hare vrijlating den ring ontvangen had. — Toen *Sahasranika* dit van *Savara* gehoord had, en overtuigd was dat het dezelfde ring was, dien hij vroeger aan zijne vrouw gegeven had, werd hij door hoop en twijfel zoodanig geslingerd, dat hij niet instaat was zich aan eene gedachte vast te houden. — Daar verscheen eene stem uit den Hemel: »De vloek, O Koning, die op u rustte, is verdwenen; op het *Udaÿa*-gebergte in de hermitage van *Jamadagni* leeft uwe vrouw *Mrigavati* met uwen zoon!" Even als den dorstigen paauw een regenstraal, zoo verheugde deze woorden den Koning, wien het verlangen om de geliefde weder te zien reeds zoo lang de borst doortintelde. — Toen nu eindelijk deze dag, die den ongeduldigen oneindig scheen, om was, stond de Koning *Sahasranika* den anderen morgen vroeg op om de sedert lang vermiste geliefde weder te vinden; hij droeg aan *Savara* de leiding van den togt op en ging, door eene goede wacht omgeven, naar de hermitage op den *Udaÿa*-berg op weg.

(*Het vervolg hierna.*)

BERIGT VAN INTEEKENING.

Volgens de laatst ontvangen berigten is in Nederland een werk van de pers gekomen, dat niet nalaten kan de belangstelling van allen, die den roem des Vaderlands slechts eenigzins op prijs stellen, in hooge mate gaande te maken. Immers strekt hetzelve om de eer van Nederland optehouden en haar tegen de aanrandingen van vreemden te verdedigen. Zulks kan voor het nationaal gevoel, dat ook de ingezetenen dezer gewesten bezielt, niet anders dan streelend en welgevallig zijn. Ons bestek verbiedt ons ten aanzien van den inhoud van het werk in bijzonderheden te treden, doch verwijzen wij onze lezers naar hetgeen deswege in de Javasche Courant van 28 Junij jl. No. 51, wordt vermeld gevonden, twijfelende wij niet of een ieder zal het met ons eens zijn, dat er niets overdrevens gelegen is in de straks gebezigde woorden, dat het bewuste werk de roem des Vaderlands verdedigt.

Wij hebben dan ook gaarne gehoor willen verleenen aan het ons gedaan verzoek, om door onze tusschenkomst de verspreiding van het meerbedoelde werk, ook in Indië bevorderlijk te zijn, en bieden onzen lezers, bij dit ons Nummer, een bewijs van inteekening op hetzelve aan, met verzoek dat bewijs met hunne handteekening te willen vereeren, en daarna aan ons adres terugtezenden. — Wij beschouwen ons in het belang der zaak verpligt, onze medewerking in deze te leenen, en vleijen ons dat zij goede vruchten moge opleveren.

De Redactie.

BEWIJS *van Inteekening op het werk getiteld:*

Eclaircissemens sur l'histoire de l'invention de l'imprimerie, etc:

NAAM EN BETREKKING.	WOONPLAATS.	GETAL EXEMPLAREN.

Het werk zal den prijs van *f* 4 niet te bovengaan en franco aan heeren inteekenaren worden toegezonden.

Door een ongeluk aan den steen, kan het portret van den Gouverneur Generaal REIJNST, *niet bij dit nummer gevoegd, maar zal te gelijk met het volgend nummer verzonden worden.*

Red.

LAND- EN VOLKENKUNDE.

KORT TOPOGRAPHIESCH VERSLAG VAN EEN REISJE DWARS DOOR HET EILAND SUMATRA.

Van de monding der rivier *Moesie*,—die de zeelieden de rivier van *Palembang*, en de Inlanders *Koeäla Soensang* noemen, liggende aan de *Straat Banka*, op cc $2\frac{1}{3}°$ Z. Br. en $105\frac{1}{12}°$ Ooster-lengte van *Greenwich*, in het Z. W. t. Z. $4\frac{1}{2}$ geographiesche of Duitsche zeemijlen van *Muntok*, - kunnen vrij groote vaartuigen tot aan *Palembang* opzeilen, doch groote diepgaande schepen moeten, met uitzondering van springtij, de *Koeäla* (monding) *Banjoeassien* binnenloopen, uithoofde de geul tusschen de banken aldaar dieper dan vóór de *Koeäla Soensang* is. De tijd, door de schepen benoodigd tot het opzeilen der rivier, is niet te bepalen, daar zulks geheel en al van den wind en de afwatering der *Moesie* afhangt en verscheidene dagen kan verschillen; de kortste tijd, waarin gewoonlijk het traject gedaan wordt, is tien à twaalf uren. Zoo voor het opzeilen van het vaartuig de omstandigheden ongunstig zijn, en de passagier zijne

reis wil bespoedigen, dan kan hij zich van eene met *kadjang* gedekte *soensang*-praauw bedienen: de prijs voor het huren der praauw is twee gulden zilver, en twee gulden van dezelfde specie voor ieder' roeijer. Het met zich nemen van eenige bagage en vivres voor de reis wordt zonder eenige meerdere betaling toegestaan. Met eene dusdanige praauw, bemand met acht roeijers, wordt *Palembang* bereikt binnen de achttien uren, en wel in tijden waarin een schip het niet binnen de vijf à zes dagen zou doen.

Van de zeer groote kampong *Soensang*, die visch in overvloed oplevert, de *Moesie* opvarende, worden de volgende kampongs, waar *rijst*, *obie*, *kippen* en *eijeren* verkrijgbaar zijn, aangetroffen, als: *Koendoer*, *Kemang*, *Pradjien*, *Slatkemoedie* ook *Slatdjarang* genaamd, (kunnende deze kampong gerekend worden, op de helft van den afstand tusschen de *Soensang* en *Palembang* te leggen), *Oepang* en *Slat Soedimara*. De eilanden, die men passeert, zijn: *Paijong*, *Banjak*, *Anso* ook *Engries* genaamd, *Lebardaauwn*, *Sedendang*, *Boeroeng*, *Borrang*, *Anjar*, *Semandieng*, *Salanama* en *Gembora*.

Palembang is door de vaak genoemde rivier *Moesie* in tweeën gedeeld, en heeft aan den linker-oever eene zeer groote sterke en welbezette vesting, zijnde de *kraton* van den voormaligen Sultan; binnen haar *raijon* bevinden zich het schoone steenen Residentie-huis met den fraaijen tuin, de ambtenaars-woningen, de Zoutpakhuizen en de Societeit *Schoonverbond*, welke allen van planken gebouwd zijn, benevens het Residen-

tie-kantoor en den Raadzaal, die uit bamboezen zijn zamengesteld. *Palembang* heeft eene lengte, de strekking der rivier volgende, dat is van het N. O. naar het Z. W. van plus minus zes, en eene gemiddelde breedte om de N. W. van drie, en om de Z. O. van twee mijlpalen, hieronder de breedte der *Moesie* begrepen, die daar gemiddeld *drie honderd dertig* Nederlandsche ellen is.

Deze zeer volkrijke plaats is, in weerwil harer schoone ligging, uithoofde van den moerassigen grond (waarom zij echter in het geheel niet ongezond is, zoo als men zou vermoeden) zeer onregelmatig gebouwd. Doch, ofschoon zij noch op goed gerooide straten, noch op fraai geconstrueerde huizen, noch op goed onderhoud van dezelve roemen kan, en ten dien opzigte voor de meeste plaatsen in deze gewesten moet onderdoen, — zoo kan zij nogtans roemen op hare Chinesche en Mahomedaansche kerken, welke, volgens verklaring van verscheidene Chinesche, Arabische, Maleische en andere reizigers, de schoonste gebouwen van dien aard zijn, welke in dezen Archipel zijn te vinden; *Singapoer* alleen zoude, wat de Chinesche kerk betreft, de eenigste mededingster naar den prijs der schoonheid kunnen zijn, dewijl aldaar dat gebouw, even als te *Palembang*, uit eene gelijke ruime beurs en door dezelfde metselaars, timmermans en schilders-bazen vervaardigd is.

De Chinezen, die met uitzondering van eenige weinige Arabieren en Maleijers, als de eenigste en voornaamste handelaars kunnen beschouwd worden, wonen

allen op *rakits* of vlottende planken-woningen, alwaar zij hunne waren uitventen. De voornaamste onder hen hebben den moerasgrond, achter hunne *rakits*, opgehoogd en er tot berging hunner goederen pakhuizen gebouwd.

Palembang heeft eene zeer goede reede; de laagste stand van 't water is van *tien* tot *twaalf* en deszelfs gemiddeld verval twee Ned. ellen. Groote schepen kunnen op een geweerschot afstand van den *kraton* ankeren, lossen en laden, en kleinen kunnen dit aan en tegen het brugge-hoofd op een pistoolschot afstand van den *kraton* doen.

De *Residentie Palembang* beslaat, met uitzondering van de *Ampatlawang*, alwaar thans door het Gouvernement een divisie-hoofd en wel te *Moeara-Danauw* in het *Lientangsche* geplaatst is, eene oppervlakte van ongeveer 18,720 vierkante mijlpalen, telt 1,529 kampongs en gehuchten, en hare bevolking kan op ruim 270,000 zielen geschat worden (1).

Hare hoofd-rivier is de *Moesie*, die haren oorsprong van den berg *Oeloe-moesie*, gelegen tusschen het onafhankelijk *Lebong* en het *Barissan*-gebergte, heeft. De daarop volgende zijn de *Banjoe-assien*, de *Saleh*, de *Oepang*, de *Ogang* de *Komering*, de *La-*

---

(1) Ofschoon zij, volgens opgave van de Divisie-Hoofden, die hierin voor als nog moeijelijk nategaan zijn, en wier eigenbelang het ook niet medebrengt om meer optegeven, slechts 245,616 zoude bedragen.

moetang, de *Lekok*, de *Rawas*, de *Lakitan*, de *Kliengie* en de *Blitie*. De mindere zijn: de *Limpoijang*, de *Blitang*, de *Loempoor*, de *Penoekal*, de *Kroh*, de *Toengal*, de *Dawas*, de *Roepit*, de *Semangoes*, de *Kikiem*, de *Iniem*, de *Salien*, de *Limaauw*, de *Bantoong*, de *Betoong*; de *Iboel*, de *Soepat*, benevens eene menigte anderen van weinig beteekenis.

De Residentie is verdeeld in negen Afdeelingen, te weten in die van *Moesie Oeloe*, *Moesie Ielier*, *Komerieng Oeloe*, *Komerieng Ielier*, *Lamatan Oeloe*, *Lamatan Ielier*, *Rawas* en de *Banjoe-assien*; ieder heeft haar respectief Divisie-Hoofd, doch die zich meestal op de Hoofdplaats zelve ophoudt.

Er zijn in deze Residentie, behalve de *kraton*, nog vijf welbezette militaire Posten, te weten: één te *Tebiengtiengie*, aan den linkeroever der *Moesie*, één te *Lahat*, aan den linkeroever der *Lamatan*, één vóór de Monding der *Kliengie* aan den regteroever der *Moesie*, één vóór de monding der *Rawas*, insgelijks aan den regteroever der *Moesie*, en één vóór de monding der *Roepiet*, aan den regteroever der *Rawas*. Behalven deze is er vóór de *Blietie*, aan den regteroever der *Kliengie*, nog een, doch deze is slechts door *Predjoeriets* bezet. De bezetting te *Moeära Koempeh* aan de *Jambiesche* rivier staat mede onder de bevelen van den Militairen Kommandant te *Palembang*. Van *Palembang* leidt de weg naar *Tebiengtiengie*, een afstand van *twee honderd vier en dertig palen*, over de kampongs genoteerd op de

hier sub La. A. bijgevoegde tabelle, eerst door het *Banjoeassiensche* tot aan de, eenige jaren geleden door de *Lienganesche* zeeroovers geplunderde, kampong *Soepat*, welker inwoners, mede tot den geroofden buit behoorende en door den Rijksbestierder Pangerang, KRAMA DJAIJA, vrijgekocht zijnde, thans uitsluitend aan dit Inlandsch Hoofd dienstpligtig zijn. Van daar leidt de weg, of beter gezegd het voetpad, links *twee en twintig palen* door een geheel onbewoond en onbebouwd land tot aan de kampong *Tanabang*, gelegen aan den linkeroever der *Lekoh*. Deze rivier, hoewel niet breed, en in de oost- of drooge-mousson waadbaar, zwelt in de west- of regen-mousson vrij hoog, is dan snel stroomende en alzoo onwaadbaar. Haar over zijnde, gaat de weg door tot *Toman*; van deze aan den linkeroever der *Moesie* liggende kampong wordt hij dienzelfden oever opwaarts tot aan de kampong *Broega* vervolgd, alwaar de, op deze plaats *een honderd zestig ellen* breede en (bij gewonen waterstand) *zes ellen* diepe, rivier per bamboezen vlot overgestoken wordt. Alsnu wordt die zelfde regteroever der *Moesie* tot aan de kampong *Pankalantaroem* gevolgd, waar men wederom de, alhier *een honderd en tachtig ellen* breed zijnde, *Moesie* per vlot of praauw oversteekt; en alsdan leidt de weg, om zoo te spreken, regelregt tot *Tebiengtiengie* toe.

Tusschen *Palembang* en *Tebiengtiengie* zijn, op onderlinge afstanden van zestien tot negentien palen, loodsen van britsen voorzien voor een vijftigtal door-

trekkende militairen opgerigt, welke tot rust en vernacht-plaatsen kunnen dienen.

De omschrevene communicatie-weg van *Palembang* naar *Tebiengtiengie* is in de west- of regen-mousson niet praticabel, daar, uitgezonderd het buitengewoon hoogliggende *Tebiengtiengie*, bij zware en aanhoudende regens in de hoogere bovenlanden, de boorden der *Moesie*, welke hooger dan de meer landwaarts liggende gronden zijn, niet alleen overstroomd worden, maar zelfs de *zeven en een halve el* boven den gewonen stand der *Moesie* liggende kampong *Pankalantaroem* meer dan *een el*, en alzoo het geheele land, onder water staat. Waaruit noodwendig moet voortvloeijen, dat deze nu kortelings aangelegde weg, met zijne weggespoelde bruggen over de kleine rivieren en spruiten, 's jaarlijks zal moeten worden vernieuwd, hetgeen door de geringe bevolking langs de boorden der *Moesie* niet zal kunnen geschieden, en dat hij alzoo zal moeten vervallen. De reiziger zal dan de *Moesie* dienen optevaren, waartoe hem de hier sub La, B bijgevoegde tabelle van dienst kan zijn.

Van *Tebiengtiengie*, gelegen in het W. Z. W. van *Palembang*, in het N. O. van de *Ampatlawang*, in het W. van het *Kikiemsche* en in het O. Z. O. van het *Blietiesche* aan den linkeroever der rivier *Moesie*, op ruim 3¼° Z. Br. en 103½° Oosterlengte van *Greenwich*, leiden twee wegen naar *Benkoelen*, welke elkander eerst te *Renakepaijang*, een verlaten dorp op eenige palen afstand van het Fort *Marlborough* te *Benkoelen*, ontmoeten.

De éene weg leidt door de aan de *Moesie* liggende kampongs, voorkomende bij tabelle La. D.

Van *Tebiengtiengie* wordt de linkeroever tot tegenover de, uit 26 woningen bestaande en eene *passeebaan* hebbende, kampong *Lampar* gevolgd; de *Moesie* alhier overgestoken hebbende, gaat of liever kruipt men, een half uur gaans afstand, langs de steile glooijing van het bergje *Boekiet Mas*, tot tegenover de, van 23 huizen en insgelijks van eene *passeebaan* voorziene, kampong *Remantaij*. Nu blijft de allezins moeijelijke schier niet te begane weg, of beter het impraticabel voetpad, weder den linkeroever volgen, en leidt voor het grootste gedeelte langs de zuidelijke glooijing van den bergrug *Boekiet Balaij*, tot aan de slechts twaalf woningen hebbende kampong *Ambong-idjoe*, alwaar men insgelijks weder de *Moesie*, doch voor het laatst, overgaat, en zulks door middel van een' vier voet breeden, zeer langen bamboezen allergevaarlijksten bij het daarovergaan slingerenden brug, hangende *acht ellen* boven de *zeven en dertig ellen* breede, bij gewonen waterstand *een en een vierde el* diepe, snel stroomende *Moesie*, aan eenige op de oevers zich bevindende zware boomen. Vervolgens leidt de weg door de kampong *Kotta Agoeng*, verblijfplaats van den welbekenden Depattie *Baauwn*, alsdan over het bergje *Ingries*, en eindelijk tot aan de, aan eene bogt der *Moesie* hoog liggende, kampong *Temeda*, van waar de koers regelregt door de kampongs *Tertik* en *Kandang* naar het gebergte *Ba-*

rissan gesteld wordt, en wel naar het gedeelte genaamd *Riendoe-Atie.*

Van dezen zeer hoogen en moeijelijk te beklimmen top is het gezigt allerprachtigst op den nog ver afgelegen Indischen Oceaan, waarin zich *Poeloe Baij* en *Rat-Island* of *Poeloe Tiekoes* voordoen.

Den weg vervolgende, wordt de kampong *Pembezaar*, vervolgens nog eenige andere dorpen en eindelijk de hoofdplaats *Benkoelen*, gelegen op c. c $3\frac{3}{4}^{0}$ Z. Br. $102\frac{1}{2}^{0}$ Oosterlengte van *Greenwich* en 150 palen afstand van *Tebiengtiengie*, aan den westkant van het genoemd gebergte, aangetroffen.

Een andere weg leidt door het *Blietiesche*, en voorts benoorden-om *Boekiet Balaij* over *Kesambi*, (voormalige verblijfplaats van de muitelingen *Penjammer*, *Ramboetpandjang* en hunnen aanhang), *Lobo-kwouw* en het gebergte *Barissan*, en wel bepaaldelijk over dat gedeelte, hetwelk *Rassam* en *Tjemara* genaamd wordt, tot aan *Benkoelen*, — zijne strekking nemende door de kampongs vermeld bij nevensgaande tabelle La. C en wel aldus:

Vier uren gaans van *Tebiengtiengie* heeft men de kampong *Lobo-depong*, gelegen aan de rivier *Salien*, verblijfplaats van den *Passirah*; van hier wordt deze om de Zuid zich strekkende rivier tot aan *Taba* gevolgd, als wanneer de weg westwaarts leidt naar *Talang* (gehucht) *Banjoewan*, alwaar een zeer vruchtrijke tuin doch maar één huis is. Hier wordt de dertig ellen breede en drie ellen diepe

(1) *Baloe-an*, aan wier overkant de aan de *Blietie* liggende kampong *Tandjoeng Poera* zich bevindt, doorgetrokken en voorts de regteroever van de *Blietie*, waaraan *Tandjoeng Poera* of *Nieuw Deratie* ligt, opwaarts tot voorbij *Merantaauw*, tegenover kampong *Oela-tembangang*, gevolgd. De *Blietie* moet hier doorwaad en haar linker-oever zuidwestwaarts op, tot aan *Kottagierie* gevolgd worden, als wanneer zij geheel verlaten wordt, aangezien de weg vervolgens om de westzuidwest over *Soeban*, *Aijer-lang*, *Danauw* (*Meer*), *Oeloekliengie* en *Kasambie* tot het gehucht *Kebon* loopt.

Alsdan heeft de weg, even als de *Moesie*, waarvan *Kebon* niet ver af is, eene zuidelijke strekking tot aan het gehucht *Giendee*, leidende over *Talang* (gehucht) *Toko*, (alwaar zich om den derden dag naburige volkeren, zoo als van *Merigie*, *Bramanie*, enz., tot het door hen zoo geliefkoosd spel der hanenvechterij verzamelen), als ook over *Poelo Getok*, beteekenende in de *Redjangsche* taal *allang-allang* of riet-Eiland, aldus genaamd omdat vóór het oprigten der kampong, deze hooge steile van rondom door de *Moesie* en *Kal* bespoelde heuvel met *allang-allang* of riet begroeid was. — *Poeloe Getok* werd tijdens

(1) De diepten der rivieren zijn hier gesteld bij drooge-mousson. Bij regen-mousson zwellen de rivieren in deze bovenlanden dermate, dat er, aangezien er nergens bruggen zijn, niet gereisd kan worden.

het Engelsch bestuur tot een militair punt gebezigd; de woningen werden van de bewoners der kampong afgehuurd; twee stukken zwaar- en vier stukken ligt geschut benevens vijfhonderd Baijonnetten waren de verdedigings-middelen. Van de aarden borstwering en van de veertig ellen diepe waterput zijn geene overblijfselen meer. De eerste is eenigen tijd, nadat de Britten dit eiland verlaten hebben, door eene aardbeving ingestort, en de tweede is in later' tijd door de inwoners gedempt.

Bij *Talang Giendee* steekt men de vijftien ellen breede en vier dito diepe *Moesie* per bamboezen vlot over, naar het aan den regteroever dier rivier liggende gehucht *Lobokwouw*. Van daar worden de schreden westwaarts naar het gebergte *Barissan* gerigt, waarvan het alhier te beklimmen gedeelte de *Boekiets Tjemara* en *Rassam* genaamd wordt. Deze hooge bergen zijn moeijelijk te bestijgen, als ook de, tusschen *Lobokwouw* en de bedoelde toppen liggende zestig ellen hooge, steile en bij regenachtig weder allerglibberigste heuvel, genaamd *Djaroeng*, waarvan de top eene bijna kegelvormige gedaante heeft. Van *Boekiet Rassam*, welke de hoogste der beide toppen is, één en één vierde uur voortgaande, wordt *Penoembang* bereikt. De weg leidt vervolgens zonder bijzondere moeijelijkheden, door de kampongs *Bedang*, het verlaten gehucht *Renakepaijang* (grensscheiding van *Benkoelen* en *Redjang Benkoelen*,) *Pagardien*, *Tebat gedang* en *Bentiering*, gelegen aan den linkeroever der Rivier *Benkoelen* -- Deze, naar gissing

vijftig ellen breede en één en een halve el diepe, rivier per vlot overgestoken hebbende, volgt men ze tot digt bij de kampong of bazaar *Kroeän*; van daar slaat de weg links, en leidt vervolgens door specerij-tuinen tot aan de, op *een honderd een en zestig en een halve* paal afstand van *Tebiengtiengie* gelegene, Hoofdplaats *Benkoelen*.

Hij, die eene spoedige reis van *Benkoelen* tot *Palembang* en wel in acht of negen dagen tijds wil maken, en wien het niet aan moed ontbreekt, en die vooral weet hoe met den Inlander omtegaan, zich ontberingen laat getroosten, en niet uit het oog verliest dat hij in een land reist, waar 's Gouvernements wetten en bepalingen voor als nog van zeer weinig invloed zijn, -- die neme zoo weinig volk en bagage met zich als maar eenigzins mogelijk is, en volge den weg van *Benkoelen* tot *Penoenjo*, een digt bij *Aijer Senga* (koudwater) (vide tabelle La. D.) liggende kampong; van dáár begeve hij zich over het gebergte *Barissan* tusschen *Riendoe Atie* en *Rassam* naar de zeer groote, van eene aarden borstwering en loopgracht omgeven, veilige Doessoen (kampong) *Tebatmono;* van dáár over *Tertiek* naar de, een kwartier uur gaans beneden *Kottabriang* (vide tabelle La, D.) aan den linkeroever der *Moesie* gelegene, kampong *Lobo-paauw*, voormalige verblijfplaats van den Inlander *Akip*, wiens hoofd te *Benkoelen* ten toon staat, en wien in het plegen van gruweldaden zijne nog ter welmelde kampong zich ophoudende broeders zijn opgevolgd.

Hier voorzie hij zich van bamboezen vlotten, die uit niet meer dan ééne laag dikke of groote, of twee lagen dunne of kleine bamboes mogen bestaan, ten einde niet op de platen van kittelsteenen of *napal*-gronden te blijven vastzitten. Met deze met den stroom mede drijvende, door vier of zes man (die, naarmate men afzakt, door anderen moeten verwisseld worden:) met de klippen, ondiepten, neren en draaikolken der rivier wèlbekende stuurlieden, (ieder vlot wordt door vier of zes stuur-riemen in bedwang gehouden) zakke hij tot *Tebiengtiengie* toe af, alwaar hij zich voorzie van de noodige praauwen, en roeije verder tot *Palembang* door.

De gevaarlijkste klippen, banken en steile uit graniet- en anderen steen bestaande oevers, waar de stroom vliegend tegenaanstuit en zijne wending neemt, zijn de volgende:

Tusschen *Moeära Betoeng* en *Batoe Bidang*: *Poeloe Blientjong*.

Tusschen *Moeära Lientan* en *Poeloe Laboe*: *Glombang*, *Soeroman*, *Karang Damparan*, *Batoe Sieboeng*, *Karang Roeöep*, *Karang Reöpattie*, *Oelar Pisang*, *Batoe Begantoeng*.

Tusschen *Kembahan* en *Toenko Tiega*: *Karang Kembahan*, *Batoe Tadjam*, *Batoe Badak*, *Toeboe Pisang*, *Poeloe Karang Lalan*.

Tusschen *Talang Lalet* en *Ramantaij*: *Batoe Redjan*.

Bij doessoen *Lobo Biengen*: *Karang Joenghoet*.

Bij doessoen *Broega*: *Karang Broega*.

Van de benting *Moeära Rawas* leidt een voetpad 1°. langs den regteroever der *Rawas*, (hare bogten nogtans afsnijdende), tot aan de benting *Moeära Roepit*. 2°. Van daar langs den linkeroever dier rivier tot de kampong *Klabang*, gelegen aan den voet eens heuvels aan den oorsprong van meermelde rivier *Rawas*, (vide tabelle La. E.) 3°. Van daar, volgens opgave van den Jambinees, *Kemaas Jamien*, 's Gouvernements Zendeling, tot aan de kampong *Djoedjoen*, gelegen aan het groote meer *Danaauw Krientjie*. 4°. Na drie uren varens tot aan de, aan de overzijde van dit meer liggende, kampong *Soendarnagoen*. 5°. Van daar over de *boekiets Sekoenkoeng* en *Gedang*, en door het zeer zwaar en groot bosch *Gedang*, tot aan de kampong *Broeän*, gelegen aan de, aan de noord-westkust van *Sumatra* zich ontlastende, rivier *Indrapoera*, twee à drie uren gaans van het zeestrand. 6°. Het strand volgende tot aan de kampong *Slidoh*. 7°. En eindelijk, eenigzins meer landwaarts gaande, tot de hoofdplaats *Padang*.

La. A. *Kampongs langs den weg van de Hoofdplaats Palembang tot Tebiengtiengie.*

NAMEN.	Hoeveelheid woningen.	Passeebaan.	Onderlinge afstanden, uren gaans.	NAMEN.	Hoeveelheid woningen.	Passeebaan.	Onderlinge afstanden, uren gaans.
Palembang	»	»	»	Broega	12	»	»
Tatal	7	»	»	Soegie waras	30	1	»
Limaauw	14	»	$6\frac{1}{8}$	Kemang	40	1	5
Lalang	5	»	»	Gnoela	81	1	2
Lankang	14	1	»	Pegagoh	40	1	»
Pankalan balie	64	1	»	Djoet - toea	18	»	»
Satario	15	1	»	Probomolee - toea	9	»	»
Biõekoe	13	1	»	Semetee	22	1	»
Lobo Lantjang	14	1	$6\frac{1}{3}$	Pinang	80	1	»
Gomoroh	12	1	»	Semangoes	60	1	$6\frac{2}{3}$
Babat	9	»	»	Biengien	35	»	»
Seremoh	12	»	»	Kliengie (Benting)	»	»	4
Soepat	27	1	12	Poeloe Pangong	75	1	»
Tanabang	16	1	$7\frac{1}{2}$	Plawee	30	»	6
Toman	20	1	»	Pankalantaroem	60	»	6
Babat	20	1	»	Tebiengtiengie (Benting)			$10\frac{1}{2}$
Mangoenjaija	6	1	$6\frac{1}{8}$	TOTAAL *uren gaans*	....	....	78

La. B. *De Rivier Moesie, bij gewone afwatering in de oostmousson opvarende met eene Bidar en een keuken-praauw (zoo als in het Palembangsche gebruikelijk is), ieder door veertien vaste roeijers en twee roergangers bemand, besteedt men gewoonlijk:*

NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstanden varens.		NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstanden varens.	
		uren.	*minut.*			*uren.*	*minut.*
Palembang	,,	,,	,,				
Bentaijang	10	9	,,	Oela patje	30	1	40
Rantoe baijoor	17	8	,,	Napal	26	1	,,
Telok kedjieng	20	12	,,	Rantoe kassie	20	0	30
Rantoe kroija	6	3	,,	Karang briengien	40	1	30
Danauw tjala	10	3	30	Oela tebro	80	1	10
Beljoelango	40	6	,,	Kasmarang	60	1	,,
Loempatan	50	5	,,	Toman	20	0	30
Kaijoeara	50	2	30	Babat	20	0	45
Skaijoe	60	1	30	Mangoenjaija	6	2	30
Soekaramee	32	4	,,	Poenjoeng	8	1	30
Ratoe padang	24	1	30	Broega	12	0	45
Karang anjar	20	1	,,	Soegiwaras	30	1	,,
Tandjoeng jatie	30	2	15	Serêka	25	1	30

NAMEN	Getal woningen.	Onderlinge afstanden varens. uren.	minut.	NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstanden varens. uren.	minut.
Kebang	28	1	„	Moeära Semangoes	60	0	10
Kemang	40	3	30	Kromodjaija	7	0	45
Moeara rawas (Benting)	„	1	40	Ramaijoe	9	0	10
Troesan menting	11	1	„	Pendiengan	11	0	40
Gnoela	81	2	„	Biengien	35	3	„
Gnoenang	25	1	30	Mambang	50	5	45
Pengagoh	40	2	35	Lobo	25	3	„
Djoet baroe	42	0	55	Moeära kliengie (Benting)	„	0	45
Nanti baroe	15	0	30	Tandjoeng	13	3	„
Aijer baloewie	32	0	30	Poeloe pangoeng	75	4	30
Probo molee	42	2	50	Benjaai	10	3	15
Moeära loekitan	53	1	15	Lobo paauw	15	3	15
Semetee	22	3	45	Plawee	30	3	30
Soengie Pinang	80	1	30	Tambangan	50	4	30
Moeära rengas	4	1	45	Tamboen	10	„	15
Anjar	11	1	20	Sadoe	10	5	40
Napal	5	0	10	Pankalantaroem	60	4	„

NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstanden varens.		NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstanden varens.	
		uren.	*minut.*			*uren.*	*minut.*
Kartaijoe	8	5	„	Dono seg'lie (afgeloopen) .	„	3	35
Kartoeja	15	1	„	Kotta gadieng	11	7	„
Sienganaik	12	4	30	Lobo kloempang	6	1	50
Soengie boenoet	15	9	„	Tebiengtiengie (Benting) ..	„	4	30
Goenoeng kembang	16	3	„				
Soegiwaras	12	13	„				
Batoe radja	16	9	„	TE ZAMEN .... Roeijens	....	209	55

La. C. *Kampongs langs den weg van Tebiengtiengie door het Blitiesche naar Benkoelen.*

NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstanden gaans uren.	Onderlinge afstanden gaans minut.
Tebiengtiengie	„	„	„
Lobo depong	23	4	„
Soeka tiengie	4	„	18
Sóeka kaija	22	„	26
Soeka raija	7	„	12
Taba	7	„	50
Boeta	8	1	38
Banjoewan	1	1	1
Tandjong poera	15	„	12
Kotta padang	18	2	4
Tandjoeng agoeng	30	„	20
Lobo bliembieng	2	1	12
Benoe agong	16	„	17
Lobo biengien	17	„	35
Goenoeng mandie	18	„	19
Soeka kaija	4	„	45

NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstanden gaans. uren.	Onderlinge afstanden gaans. minut.
Merantaauw	30	„	18
Oela tembangan	12	„	40
Pengambang	13	„	41
Karang pinang	15	1	13
Lobo alaij baroe	1	„	17
„ „ ielier	4	„	9
„ „ oeloe	12	„	21
Kottagierie tiengie	5	„	14
„ endep	10	„	2
Soeban ielier	5	1	28
„ oeloe	6	„	30
Agerlang	10	1	27
Danauw kliengie	2	4	45
Stambang	3	6	30
Padoemba	4	„	23

NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstandan gaans.		NAMEN.	Getal woningen.	Onderlinge afstanden gaans.	
		uren.	*minut.*			*uren.*	*minut.*
Kesambie	20	„	42	Giendie	2	„	17
Kebon	3	„	19	Lobo kwouw	3	„	4
Toko	2	„	39	Penoembang	11	4	50
Pemanko getoh	2	„	35	Kliendang	13	2	29
Poeloe getok	30	1	6	Batoe bedang	10	1	52
Segramoentjar	10	„	48	Rena kepaijan	0	„	13
Soeroh	15	„	6	Pagardien	18	1	„
Poenghoet	2	„	10	Tebat gedang	16	„	30
Taba gedang	10	„	34	Bentierieng	10	1	30
Oedjan mas	15	„	19	Benkoelen	„	3	„
				TE ZAMEN....	....	53	50

La. D. *Kampongs langs den weg van Tebiengtiengie door de Ampatlaxang naar Benkoelen.*

NAMEN.	NAMEN.	NAMEN.
0 Tebiengtiengie	17 Karang anjar	34 Ambong idjoe ....
1 Rantoe tenang	18 Mambang	35 Kotta agoeng ....
2 Oela biang	19 Tapa	36 Temeda ....
3 Segoerieng	20 Tanga rasa	37 Tertiek ....
4 Troesan	21 Karang dapo	38 Kandang ....
5 Auwer gadieng	22 Lobo poedieng	49 Pembezaar ....
6 Batoe pantjee	23 Bandar	40 Heram ....
7 Oela menkoedoe	24 Moeära betoeng	41 Aijer senga ....
8 Oedjoeng alie	25 Keban	42 Lobo toembee ....
9 Lampar	26 Kotta briang	43 Lobo sinie ....
10 Ramantaij	27 Aijer goelo	44 Soekaramee ....
11 Lalet	28 Karang tandjoeng	45 Kariem ....
12 Padang	29 Gedong dong	46 Rena kapeijan (verlaten) ....
13 Semboeraauw	30 Pager agoeng	47 Pagardien ....
14 Tebat tenga	31 Kebon agoeng	48 Tebat gedang ....
15 Keok	32 Gelega	49 Bentiereeng ....
16 Lobo boendar	33 Loempatan	50 Benkoelen ....

La. E. *Kampongs langs den weg van Moeara Rawas (Residentie Palembang) naar Padang.*

NAMEN.	Aan den regter- of linker-oever.	NAMEN.	Aan den regter- of linker-oever.	NAMEN.	Aan den regter- of linker-oever.
Langs de Rivier, Rivier Rawas.					
1 (Benting) Moeära rawas ..		13 Loboe Roembee	L.	25 Sankal balarie	L
2 Paauw..................	L.	14 (Benting) Moeära Roepit .		26 Poeloe alee.............	L.
3 Batoe koetjieng	R.	15 Karang Pandjang.........	L.	27 Saungnaga..............	L.
4 Blanie	R.	16 Ramban	L.	28 Lobo Mas	L.
5 Biengien telok	R.	17 Moentab	R.	29 Doerên	L.
6 Mandie angieng..........	R.	18 Lessoen batoe	R.	30 Jangkat	R.
7 Alaij	L.	19 Soeroelangoen	R.	31 Poeloe kida	L.
8 Bijaro	L.	20 Soengie baauwn..........	L.	32 Lobo mas...............	R.
9 Boeijou..................	L.	21 Poeloe lebar.............	R.	Benkoelen...............	R.
10 Karang dapo	R.	22 Pantai moedo............	L.	33 Napal	R.
11 Batoe kadem	R.	23 Batoe betoedoeng........	L.	34 Kotta lawang...........	R.
12 Pantaij	R.	24 Teladas.................	L.	35 Tandjoeng klabang	R.

NAMEN.	Aan den regter- of linker - oever.	NAMEN.	Aan den regter- of linker - oever.	NAMEN.	Aan den regter- of linker - oever.
Van den Oorsprong der Rawas tot Padang.					
1 Tandjoeng klabang		12 Lempoeng		Toeänkoe aijer adjie	
2 Kladie		13 Djoedjoen		Plangie	
3 Talang assaij		14 Soendar nagoen		Kembang	
4 Docrên boengien		15 Sleman		Batang kapeh	
5 Ranto naauw		16 Oedjoengtana		Slidoh	
6 Wriengien tiengie		17 Tanakampong		Warong belantaij	
7 Kotta moetong		18 Sckoenkoeng		Boengoer	
8 Kotta baroe		19 Binjai		Padang	
9 Mentenang		20 Lobo broeän			
10 Serampeh		21 Toeänko			
11 Tanjong tielang		22 Poeloe tjienkoe			

J. M. JOUKES.

Batavia, 1 *Januarij* 1843.

IETS OVER DE MAHOMEDAANSCHE TIJDREKENING OP *JAVA*.

Sedert eenige jaren met het zamenstellen van eene jaarlijksche almanak voor *Nederlandsch-Indië* belast zijnde, en daarin natuurlijk melding moetende gemaakt worden van de tijdrekening der Javanen, was deze omstandigheid oorzaak dat ik op dit punt eenige onderzoekingen in het werk stelde, welker uitkomst niet geheel naar mijn genoegen uitliep, en welke misschien wel de moeite waardig zal zijn hier mede gedeeld te worden. Daar in den *Nederlandsch-Indischen* Archipel, door de inlandsche bevolking, thans vrij algemeen de Mahomedaansche godsdienst belijdt wordt, moeten aldaar dezelfde feestdagen, als in Mahomedaansche landen, (*Turkije, Arabie* enz) in gebruik zijn en deze feestdagen op dezelde tijdstippen gevierd worden. — Opdat zulks bestendig plaats vinde, moet ook dezelfde wijze van tijdrekening of jaartelling gevolgd worden, daar anders op den duur, de verschillende tijdstippen, van den aanvang van elk jaar, of van elke maand, of van elke feestdag, niet kunnen overeenkomen. Dit nu schijnt te *Soerakarta* niet het geval te zijn, want, mij indertijd gewend hebbende tot den WelE. Gestr. Heer *C. F. Winter*, translateur in de Javasche talen, om eenige inlichting te verzoeken, over den grondslag welke men aldaar voor de tijd rekening volgde, was ik zeer verwonderd, uit de goedguntige mededeelingen van gemelden Heer, op te merken dat er belangrijke verschillen bestaan, tusschen dezelve in ver-

vergelijking met die welke in *Turkije* enz gevolgd wordt, en is het mij niet mogelijk geweest op te lossen, hoedanig men te werk gaat om de ontstaande verschillen op eene regelmatige wijze te vereffenen.

Om de zaak duidelijk te maken zal het beste zijn, hier eene korte opgave en vergelijking te voegen, der Mahomedaansche tijdrekening volgens de *Turksche* en *Soerakartesche* rekening.

De Mahomedaansche jaartelling draagt den naam van *Hedjirat* of *Hedjirah* dat *ontvlugting van den geboorte grond* beteekent en aanvangt met den dag van Mahomed's vlugt van *Mekka*, de plaats zijner geboorte, naar *Medina*. Deze dag staat gelijk aan den 16den Julij van het jaar 622, volgens de jaartelling der Christenen, naar de *Juliaansche* tijdrekening. Deze uit maan-jaren bestaande jaren, hebben twaalf maanden, die beurtelings 30 of 29 dagen hebben. De namen der maanden zijn:

1. *Muhharrem*, dat is: *de maand des verbods*; zij wordt ook *Soero* genaamd en heeft 30 dagen;
2. *Tsafar*, *Safar* of *Sapar*, heeft 29 dagen;
3. *Rebioe'l-âwal*, de eerste lentemaand, heeft 30 dagen, en wordt ook *Moeloed* genaamd, ter zake van het geboorte feest van *Mahomed*, dat op den 12den dezer maand gevierd wordt, beteekenende *Moeloed* geboorte;
4. *Rebioe'l-âchir*, de laatste lentemaand heeft 29 dagen.
5. *Djoemâdi'l-âwal*, heeft 30 dagen;
6. *Djoemâdi'l-âchir*, heeft 29 dagen;
7. *Redjab* of *Redjaboen*, heeft 30 dagen;
8. *Sjabân*, heeft 29 dagen, en wordt ook *Roewah* genaamd;

9. *Ramadlân* of *Ramâdan*. Deze naam van *Ramadla* (*Ramada*) gloeijen, ontleend, werd aan deze maand ter zake der hitte gegeven, waarin zij bij den aanvang der tijdrekening voorviel. In dezelve wordt de groote vaste gehouden, die van den op-tot den ondergang der zon, iederen dag der maand plaats heeft;
10. *Sjawâl*, heeft 29 dagen;
11. *Dzoe'l-khaédah*, heeft 30 dagen en wordt ook *Hapit* genaamd.
12. *Dzoe'l-hhidsjah*. (*Doel-khadji*) heeft 29 dagen.

Deze maan-jaren zijn daargesteld om iedere maand met nieuwe maan te doen aanvangen, doch daar iedere maans omloop nagenoeg 29 dagen, 12 uren en 44 minuten (1) duurt, is ieder Mahomedaansch jaar 8 uren en 48 minuten te kort, het welk in 30 jaren, 264 uren of, 11 dagen bedraagt.

Dit te kort wordt in dertig jarige tijdkringen hersteld, door aan het 2de, 5de, 7de, 10de, 13de, 16de, 18de 21ste, 24ste, 26ste en 29ste jaar eenen dag toetevoegen,, die den 30sten dag van de maand *Dzoe'l-hhidsjah* wordt.

Een zoodanige tijdkring bevat alzoo 10631 dagen, zoodat een gemiddeld jaar 354 $\frac{11}{30}$ dagen bevat, en daar nu een middelbaar Juliaansch jaar 365$\frac{1}{4}$ dag inhoudt, zoo is het verschil tusschen de beide jaren 10 dagen, 21 uren en 12 minuten.

---

(1) Eigenlijk duurt elke maans omloop 29 dagen 12 uren 44 minuten 3 sekonden 11 tertiën zoodat ieder Mahomedaansch jaar 8 uren en 48 minuten 38 seconden 12 tert. te kort is. Behalve dus de vereffening der 8 uren en 48 minuten in 30 jarige tijd kringen blijft er een verschil van 38 seconden 12 tert. 's jaars over, dat in 2262 jaren eenen dag zoude uitmaken.

Nu overgaande tot de Javaansche tijdrekening, is mij daarvan het volgende medegedeeld. De Javanen hebben onder de regering van den eersten Sultan van *Dhemak*, de Mahomedaansche tijdrekening aangenomen; hoewel het met geene zekerheid, valt op te geven in welk jaar der regering van gemelden Sultan zij daarmede begonnen zijn. *Dhemak* werd gesticht in het Jaavaansche jaar 1400. Dit tijdstip is ongeveer 372 Mahom: jaren geleden en dus overeenstemmende met het jaar 888 der *Hedjirah*, of het jaar 1483 der Christelijke jaartelling. In stede nu van hunne tijdrekening, of het jaar 1 te veranderen en te rekenen van *Mahomed's* vlugt, hebben de Javanen het verschil van 512 jaren behouden zoodat b. v. het jaar 1844 der Christelijken jaartelling overeenstemt met het jaar 1260 der *Hedjirah* of het jaar 1772 der Javaansche jaartelling.

Overigens hebben zij dezelfde maanden en benamingen der maanden ingevoerd, die evenzoo naar den loop der maan berekend worden en beurtelings 29 en 30 dagen hebben; doch in stede van het ontstaande verschil even als de *Turken* in 30 jarige tijdkringen te herstellen door aan eenige jaren bij de laatste maand eenen dag bij te voegen volgen zij eene andere *méthode*. Zij hebben namelijk tijdvakken van acht jaren die zij *Wiendoe* noemen en aan elk der verschillende jaren in zoodanigen *Wiendoe* weder eenen afzonderlijken naam toekennen als: *Alip*, *Ehé*, *Djimawal*, *Djé*, *Dal*, *Bé*, *Wawoe* en *Djimakir*. De Javanen geven in het jaar *Dal* aan de maanden *Sapar* en *Dzoe'l-hhidsjah* 30 in plaats van 29 dagen, en aan de maanden *Moeloed* en *Djoemadi'l-âwal* 29 in plaats van 30 dagen, terwijl ook in de jaren *Ehé*, *Djé* en *Djimakir* eenen dag meer aan de maand *Dzoe'l-hhidsjah* of *Bezar* wordt toegekend.

Aan elk der maanden geven de Javanen een zeker getal,

hetwelk zij *Neptoe* noemen, en waaruit zij door middel der *Cheroops* (dagen) kunnen weten, wanneer of op welken dag de eerste van elke maand invalt.

Er zijn drie *Cheroops* in gebruik, namenlijk: *Arbongiah*, *Kamseah* en *Djamngiah*, welke *Arabische* woorden zijn en beteekenen Woensdag, Donderdag en Vrijdag. Dezelve regeren de acht Javaansche jaren namenlijk *Kamseah* in de maanden *Soero*, *Sapar*, *Rebioë'l-âkir* en *Djoemadi'l-âwal*, van het jaaa *Dal*; *Djamngiah* in de maand *Moeloed* van dat zelfde jaar, terwijl de overige maanden van dat jaar, en der overige zeven jaren volgens *Arbongiah* berekend worden. Hier volgen de twaalf maanden en acht jaren met de aan dezelve toegekende getallen of *Neptoe*, te weten:

Maanden.		Jaren.	
Soero	7.	*Alip*.	1.
Sapar	2.	*Ehé*.	5.
Moeloed	3.	*Djimawal*	3.
Rebioe'l-âchir . . .	5.	*Djé*	7.
Djoemadi'l-âwal . .	6.	*Dal*.	4.
Djoemadi'l-âchir. . .	1.	*Bé*	2.
Redjab	2.	*Wawoe*	6.
Roewah	4.	*Djimakir*	3.
Ramadan of *Poewoso*. .	5.		
Sjawal.	7.		
Djoe'l-khaédah. . .	1.		
Dzoe'l-hkidsjah. . .	3.		

Wanneer men nu weten wil, wanneer het de eerste dag van zekere maand is, of op welken dag de maand begint, dan telt men de *Neptoe* van de maand en die van het jaar te zamen. Men begint vervolgens te tellen, van de *Cheroop* die dat jaar regeert, tot dat het verkregen getal uit is,

dan is de dag waarop dat getal eindigt de eerste der gezochte maand. Bij voorbeeld: de maand *Soero* heeft 7 tot *Neptoe*, en het jaar *Alip* 1 tot *Neptoe*, hetwelk te zamen uitmaakt 8. Nu regeert de *Cheroop Arbongiah* in het jaar *Alip*, hetwelk Woensdag is, en nu 8 tellende van dezen dag te beginnen, verkrijgt men Woensdag voor het begin van de maand *Soero* in het jaar *Alip*. Het volgende zal welligt duidelijker zijn:

De maand *Soero* heeft tot *Neptoe* het getal 7.
Het jaar *Alip* » » » » » 1.

Som 8.

1. Woensdag. 5. Zondag.
2. Donderdag. 6. Maandag.
3. Vrijdag. 7. Dingsdag.
4. Zaturdag. 8. Woensdag de eerste der maand *Soero* des jaars *Alip*.

De dagen, zoo wel volgens rekening der Turken als volgens die der Javanen, nemen eenen aanvang met zonsondergang. Zoodat zij, b. v. onzen Vrijdag avond: *Zaturdag avond* noemen enz.

Uit het bovenstaande blijkt dat:

1.	Het jaar	*Alip* . . .	heeft	354	dagen;
»	»	*Ehé* . . .	»	355	»
»	»	*Djimawal*	»	354	»
»	»	*Djé*. . . .	»	355	»
»	»	*Dal* . . .	»	354	»
»	»	*Bé*. . . .	»	354	»
»	»	*Wawoe*. .	»	354	»
»	»	*Djimakir*.	»	355	»

en verder dat een tijdkring van 8 jaren of *Wiendoe* bevat 2835 dagen of een middelbaar jaar 354$\frac{3}{8}$ dag. Een Javaansch en Mahomedaansch jaar verschillen alzoo 354$\frac{3}{8}$ min 354$\frac{11}{30}$ dagen of $\frac{1}{120}$ dag, betwelk in een tijdvak van 120 jaren eenen geheelen dag, en sedert de waarschijnlijke invoering van de Mahomedaansche tijdrekening op *Java*, reeds 3 dagen bedraagt.

2. Het getal dagen der verschillende Javaansche en Mahomedaansche jaren stemt niet overeen, want men heeft volgens hunne verschillende tijdkringen:

Javasche Wiendoe.		Mahomedaansche tijdkring.	
1ste jaar 354 dagen.	1ste jaar 354 dagen.	16de jaar 355 dagen.	
2de » 355 »	2de » 355 »	17de » 354 »	
3de » 354 »	3de » 354 »	18de » 355 »	
4de » 355 »	4de » 354 »	19de » 354 »	
5de » 354 »	5de » 355 »	20ste » 354 »	
6de » 354 »	6de » 354 »	21ste » 355 »	
7de » 354 »	7de » 355 »	22ste » 354 »	
8ste » 355 »	8ste » 354 »	23ste » 354 »	
	9de » 354 »	24ste » 355 »	
	10de » 355 »	25ste » 354 »	
	11de » 354 »	26ste » 355 »	
	12de » 354 »	27ste » 354 »	
	13de » 355 »	28ste » 354 »	
	14de » 354 »	39ste » 355 »	
	15de » 354 »	30ste » 354 »	

Hoedanig men nu deze beide reeksen vergelijkt, dat is, met welk jaar der Mahomedaansche tijdkring men het jaar 1 of *Alip* der Javaansche *Wiendoe* laat aanvangen, kunnen nimmer de verschillende jaren overeenstemmen, daar men in de eerst genoemde reeks soms 3 achtereenvolgende jaren elk van 354 dagen aantreft, terwijl in de laatst genoemde

reeks zulks nimmer met meer dan 2 achtereenvolgende jaren het geval is.

3. Het aantal dagen der verschillende maanden komt ook geenzins in beide tijdrekeningen overeen, want men heeft namelijk:

In het Mahom. jaar.		In het Javaansche jaar		
		In de 1e, 2e, 3e, 4e, 6e, 7e, en 8e, jaren der *Wiendoe*.		In het 5e jaar der *Wiendoe*.
1ste maand	30 dagen	1ste maand	30 dagen	30 dagen
2de »	29 »	2de »	29 »	30 »
3de »	30 »	3de »	30 »	29 »
4de »	29 »	4de »	29 »	29 »
5de »	30 »	5de »	30 »	29 »
6de »	29 »	6de »	29 »	29 »
7de »	30 »	7de »	30 »	30 »
8ste »	29 »	8ste »	29 »	29 »
9de »	30 »	9de »	30 »	30 »
10de »	29 »	10de »	29 »	29 »
11de »	30 »	11de »	30 »	30 »
12de »	29 of 30 »	12de »	29 of 30	30 »

waaruit blijkt dat volgens de Javanen soms 4 achtereenvolgende maanden, van 29 dagen elk, en 4 achtereenvolgende maanden, van 30 dagen elk, voorkomen; terwijl volgens de Mahomedaansche tijdrekening, hoogstens 3 achtereenvolgende maanden, van 30 dagen elk, en 1 maand van 29 dagen, kunnen aangetroffen worden.

Op welke wijze het verschil van eenen dag in een tijdvak van 120 jaren vereffend wordt, is mij te *Soerakarta* niet opgelost kunnen worden, daar de Javanen beweren, dat er nimmer eenen dag minder aan hun jaar wordt toegekend. Hoewel nu geenen vasten regel schijnt te bestaan voor die vereffening, blijkt het toch dat zij soms, hunne tijdrekening eenen dag verschuiven, want ik heb vernomen, dat Z. H. de Soesoehoenan, vernemende dat de loop der maan, in vergelijking met

de tijdrekening, eenen dag ten achteren was, sedert de maand *Soero* 1771 (Februarij 1843) den eersten dag van elke maand verschoven heeft. Deze verandering, die te *Soerakarta* in acht genomen wordt, heeft ten gevolge, dat de eerste dag of het begin van hunne jaren *Alip*, 1771 en *Ehé* 1772, (1259 en 1260 volgens de Turken), overeenstemmen met 1 Februarij 1843 en 22 Januarij 1844, volgens de Christelijke tijdrekening.

Berekent men den aanvang van genoemde jaren, volgens de bovengezegde hulp der *Neptoe*, dan verkrijgt men:

Alip 1771.		*Ehé* 1772.	
het jaar *Alip* . . . . *Neptoe*	1	het jaar *Ehé* . . . . *Neptoe*	5
de maand *Soero* . . »	7	de maand *Soero* . . »	7
som	8	som	12

de *Cheroep* voor beide jaren is *Arbongiah* of Woensdag

1 Woensdag.	1 Woensdag.
enz.	enz.
8 Woensdag.	12 Zondag.

dit vergelijkende met de opgave der Engelsche Nautical Almanac die natuurlijk zeer juist is, heeft men:

'tbeg. v. 'tjaar 1771 (1259) volg. de Alm. *Woensd.* 1 Febr. 1843
1843. » » *Neptoe* . . *Woensdag*.
hetbeg. » » 1772 (1260) » » Alm. *Maand.* 22 Jan. 1844
1844. » » *Neptoe* . . *Zondag*,

waaruit blijkt, dat zulks voor het jaar 1771 wel, doch voor het jaar 1772 niet, overeenstemt.

Eene tijdrekening, die niet op vaste en onveranderlijke regels gegrond is, en waarin somwijlen willekeurige veranderingen gemaakt worden, kan nimmer juist zijn, en bij vergelijkingen van datums, enz. kan zulks na verloop van tijd zwarigheden geven, die tot onnaauwkeurigheid moeten leiden,

P. Melvill van Carnbee.
Luitenant ter zee.

OPPERVLAKTE VAN HET EILAND JAVA.

In de laatst uitgekomen Géographische werken zijn de opgaven voor de oppervlakte van het eiland *Java* en deszelfs verschillende residentiën zoo uiteenloopende, en voor sommige gedeelten zelfs zoo onbegrijpelijk verkeerd, dat het niet geheel onbelangrijk kan geacht worden, om de berekening daarvan op eenigzins goede gronden gestaafd, te zien bekend gemaakt. De onderstaande opgave is geschied volgens eene zoo naauwkeurig mogelijk berekening op de jongste Hijdro- en Topographische kaarten, en het is waarschijnlijk dat dezelve niet veel van de waarheid zal afwijken.

	vierk. Géogr. mijlen.	vierk. Eng. mijlen.	vierk. palen.	vierk. Géogr. mijlen.	vierk. Eng mijlen.	vierk. palen.
Bantam.	154,4	2471	3731			
Prinsen eiland.	3,0	49	73			
andere eilandjes.	2,5	40	60	159,9	2560	3864
Batavia.	40,5	647	977			
eilandjes.	1,0	16	24	41,5	663	1001
Buitenzorg.	66,5	1064	1607	66,5	1064	1607
Preanger-Regents.	379,8	6077	9177	379,8	6077	9177
Krawang.	96,1	1538	2323	96,1	1538	2323
Cheribon.	127,7	2042	3084	127,1	2042	3084
Tegal.	53,1	850	1284	53,7	850	1284
Banjoemaas.	97,0	1552	2343			
Noesa-Kambangan.	2,3	37	56	99,3	1589	2399
Baglen.	57,7	923	1394	57,7	923	1394
Kadoe.	39,4	631	953	39,4	631	953

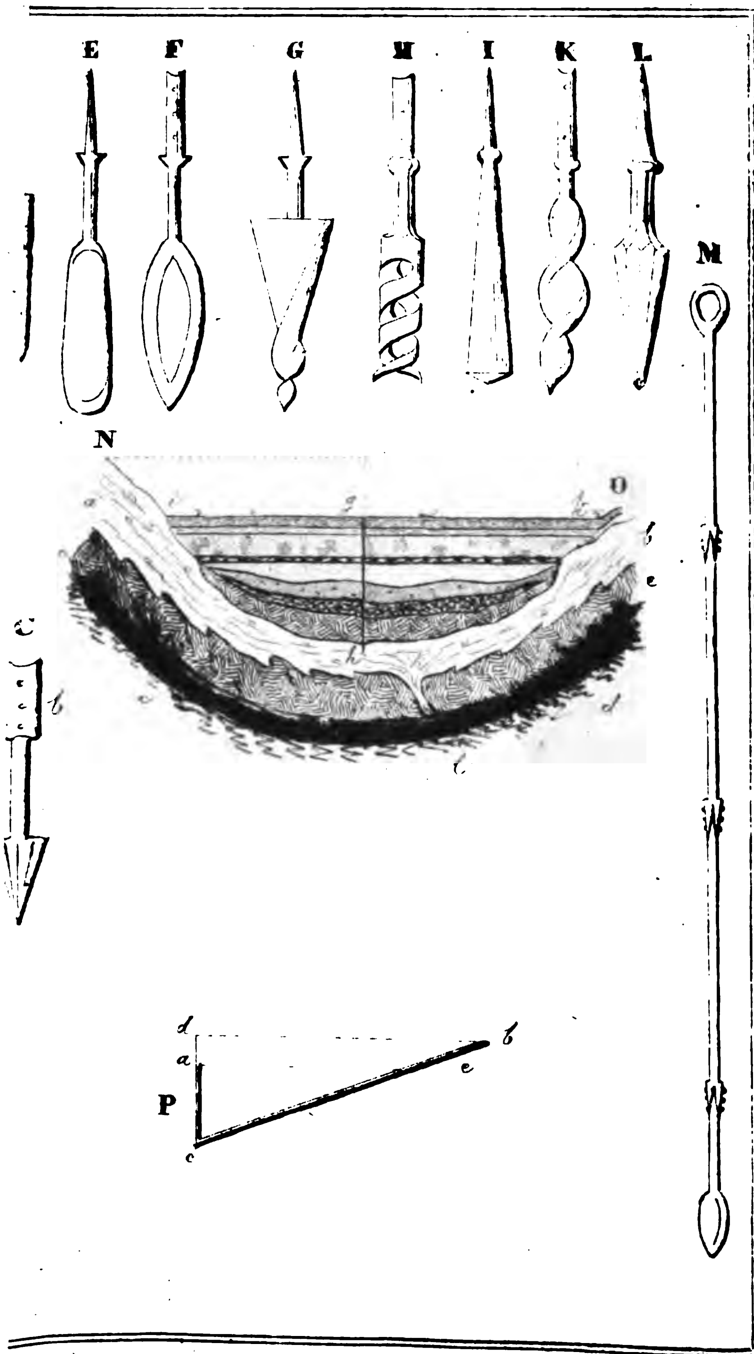
	vierk. Géogr. mijlen.	vierk. Eng. mijlen.	vierk. palen.	vierk. Géogr. mijlen.	vierk. Eng. mijlen.	vierk. palen.
Pekalongan.	29,1	466	704	29,1	466	704
Samarang.	88,9	1423	2149	88,9	1423	2149
Soerakarta.	112,7	1803	2723	112,7	1803	2723
Djocjokarta.	57,9	926	1398	57,9	926	1398
Japara.	40,2	644	972			
Crimon-Java eilanden enz.	1,8	28	42	42,0	672	1014
Rembang.	124,0	1983	2995	124,0	1983	2995
Madioen.	98,8	1580	2387	98,8	1580	2387
Patjitan.	48,3	773	1167	48,3	773	1167
Kediri.	128,4	2054	3102	128,4	2054	3102
Soerabaija.	104,9	1679	2535			
Eil. Madura.	97,3	1557	2352			
Kangeang enz.	18,3	292	440			
Poele Bawean.	3,6	58	87	224,1	3586	5414
Passoeroean.	111,0	1776	2683			
Eil. Sempoe.	0,5	8	12	111,5	1784	2695
Bezoekie.	256,6	4105	6199			
Noesa Baron.	1,3	21	32	257,9	4126	6231

Oppervlakte van het eiland *Java*, met de eilanden die onder zijne residentiën behooren 2444,6 39113 59065

waarvan voor het eiland *Java* afzonderlijk. 2313,0 37007 55887

NB. De Géographische mijl is $\frac{1}{15}$ graad of gelijk 7407,4 ellen.
De Engelsche mijl is $\frac{1}{60}$ graad of gelijk 1851.8 »
De paal is 400 rijnlandsche roeden of gelijk 1507,0 »

P. Melvill van Carnbee.
Luit. ter zee.

E
F
G
H
I
K
L
M
N
O
C
b
P
a
b
c
d
e

NATUURKUNDE.

IETS OVER ARTESISCHE BRONNEN.

Het denkbeeld om door uitboring onderaardsche watermassa's op te voeren is niet nieuw. Duizenden van jaren reeds was dit middel den Chinezen bekend om zoutlagen, vermoedelijk onder het oppervlak der aardkorst gelegen, optesporen; en men houdt het voor zeker dat zij reeds lang vóór onze tijdrekening, dit middel hadden toegepast om ook bronnen te doen opwellen; ten minste men verhaalt dat er in dat onmetelijk groote rijk oneindig vele dergelijke kunstbronnen bestaan, en dat de inwoners in dit werk praktisch zoo ervaren zijn, dat zij gemakkelijk tot eene diepte van duizend en meerdere voeten doordringen, ofschoon het later in zwang gekomen gebruik van solide stangen bij hen ten eenenmale onbekend was en onbekend is gebleven.

Ook in *Europa* is het gebruik van de *aard-boor* niet van zeer jonge dagteekening. Men zegt dat reeds in de veertiende eeuw dit middel is beproefd geworden, zoo wel tot wetenschappelijke als meer industriële oogmerken; en ongeveer ten tijde, dat men in

11*.

Duitschland deze werkingswijze aanwendde om zout- en steenkool-lagen te ontginnen, schijnt het dat men in *Frankrijk* op de gedachte is gekomen om hierdoor onderaardsche waterstroomen tot het oppervlak der aarde optevoeren; immers vindt men omstreeks de helft van de zeventiende eeuw bij *Fransche* schrijvers daarvan gewag gemaakt.

De eerste praktische proefnemingen, om door boring overloopende bronnen daartestellen, schijnen in het Noordelijke gedeelte van *Frankrijk* genomen te zijn, ofschoon deze in het zuiden van *Oostenrijk* en in *Italie*, bij *Bologna* en *Modena* voorlang naar men verhaalt, in aanwezen geweest zijn. In dat gedeelte echter van *Frankrijk*, naar hetwelk deze bronnen genoemd zijn, namelijk hetgraafschap *Artois*, was de toestand van de aardkorst voor dergelijke bronboringen bijzonder gunstig. Sedert den aanvang onzer eeuw verspreidde zich deze boor-wijze over geheel *Frankrijk*, en kwam gelijktijdig in de zuidelijke graafschappen van *Engeland* in zwang, alwaar de gelijksoortige gesteldheid van den bodem veelal daartoe de aanleiding gaf. De grootste uitbreiding echter verkreeg de zaak in de laatste 15 of 20 jaren dezer eeuw, niet alleen door gansch *Europa*, maar ook in de overige werelddeelen; getuigen de beide voltooide putten te *Samarang* en de ondernomen boringen te *Batavia*, *Soerabaija* en in het Fort Willem I in deze Kolonien.

Ten einde aan mijne lezers in korte trekken een overzigt in deze zaak te geven, zullen wij, na eene beknopte beschouwing van den toestand der aardkorst,

de werktuigen beschrijven *waarmede* en de wijze *hoe* deze bronnen geboord worden. Het is hier slechts mijn doel om eenigzins uit een te zetten, hoedanig in het algemeen bij bron-boringen wordt te werk gegaan, en op welke gronden dergelijke onderneming steunt. Mijne lezers houden dus mijne pogingen mij ten goede, en verwachten in deze korte schets geene volledige verhandeling over dit onderwerp; maar nemen het gegevene aan als eene bijdrage tot de verspreiding dezer nuttige wetenschap; en tevens wekke het bij hen de lust op om, tot nadere kennis van dit onderwerp, de schrijvers (1) in dit vak te raadplegen. Ik eindig mijne inleiding met de toegevenheid mijner meer ervaren lezers dringend interoepen.

Hetgeen wij gewoon zijn de aarde te noemen, is eigenlijk slechts de korst der aarde. Hetzij men met *Werner* en *de Luc* aanneme, dat deze korst haar ontstaan verschuldigd zij aan nederploffingen uit eene vloeistof, welke in de oorspronkelijke tijden de kern der aarde geheel bedekte en omringde, en alle hedendaagsche mineralische en organische stoffen, deels vermengd deels chemisch in zich opgelost, bevattede; of dat men met *Buffon* en anderen stelle, dat ze een gewrocht zij der allengs plaats gevonden hebbende afkoeling van eene door vuur gesmoltene massa; — deze aardkorst bestaat uit zeer vele lagen van verschillende zamenstelling en digtheid, en, voor zoo

(1) *Fromman*, *Garnier*, *Bruckman* en anderen.

verre men tot heden in dezelve is doorgedrongen, zijnde omstreeks 2,000 voet, heeft men bevonden dat de onderste diepere lagen allen uit zeer harde steensoorten bestaan, aan welke men in de Geologie den naam van *Grondgebergten* heeft gegeven. Hunne vorming moet plaats gehad hebben in eenen toestand van rust, gelijk uit hunne crijstallisatie en regelmatige legering (bedding of schichting over elkander) genoegzaam blijkt. Graniet, Gneis, Glimmerlei, Leemlei, Porfier, Siënit, Grondkalksteen, Grondgips, Keileisteen Serpentijn en Grondtrap zijn hunne voornaamste bestanddeelen. Op deze grondgebergten volgen de *Overgangsgebergten*, welke zich van de vorige onderscheiden door hunne meer bewerktuigde zamenstelling die zij aan den dag leggen, en door de eerste versteenselen en afdrukken van organische wezens welke daarin voorkomen. De voornaamste in deze formatie voorkomende steensoorten zijn de Graauwak, Overgangsleemleisteen, Overgangs-kleileisteen, Overgangs-kalkgips en -trap.

Na een langdurig tijdperk van rust, hetwelk op de vorming van de Grond- en Overgangs-gebergten gevolgd was, en gedurende hetwelk zich reeds eene wereld van talrijke organismen van het plantenrijk en latere dierenrijk had begonnen te ontwikkelen, ontstonden als derde formatie de *Vlotgebergten*. Het eerste en meest magtig voorkomende in deze formatie is de Zandsteen, dan de Vlotkalksteen (de Alpenkalksteen, de Jurakalk, de schelpkalk en de krijtgebergten), het vlotgips, het steenzout en de steenkolen.

De over den ganschen aardbodem het meest verstrooide maar niet onderling zamenhangende formatie is die der *Vlot-Trap-gebergten*. De gebergtesoorten, deze formatie bijzonder eigen en kenschetsende, zijn het Basalt, Wack, Groensteen, Amandelsteen, Porfierlei, Graauwsteen en Traptuf; en, behalve deze, ook nog leem, zand, gruis-steenkolen, bruinkolen, zandsteen, kalksteen en leem-ijzersteen, welke laatstgenoemde bestanddeelen echter niet eigenaardig der *Vlot-Trap-formatie* toebehooren.

Gelijk nog heden, en als ware het voor onze oogen, door aanspoelingen kleine massa's van vast land ontstaan, zoo is in een vroeger tijdperk van de geschiedenis der aarde, hetwelk men beschouwen mag als op den Vlottijd gevolgd te zijn, insgelijks een zeer aanzienlijk deel van het thans droog liggende, bijzonder van het heuvelachtige en vlakke land, door geweldige watervloeden ontstaan, die op eenen tijd, toen de aarde na het afloopen der vroegere wateren wederom met planten en dieren van allerlei soort bevolkt was, het grootste gedeelte dezer organismen, alsmede de gebergtemassa's wederom verwoestten, en de overblijfsels in grooter of kleiner afstand nederzetteden. Het verloop van dezen laatsten vloed schijnt met dat al veel stiller dan dat van vroegere tijdperken geweest te zijn; want bijna alle stukken der tot het aangespoelde land behoorende Gebergtesoorten zijn horizontaal gelegen. De overblijfselen van land- en zoet-water-dieren, welke hierin voorkomen, zijn gedeeltelijk versteenselen, deels loutere verkorstingen. Bui-

ten enkele zeldzame gevallen, vormt het aangespoelde land nergens zulk een vast gesteente als de Grond- en Vlot-gebergten, maar de overblijfselen van de verwoeste massa's zijn los, of ten hoogste door een broos verbandmiddel vereenigd, zoodat het geheel meestal een kruimelig, ligt verbreekbaar zamenstel oplevert. Al het aangespoelde land onderscheidt men voorts in gebergtesoorten van het Hoog- en van het Vlakke land. De gebergtesoorten van het hooge land worden Zeep-gebergten (1) in de bergwerkers-taal genoemd; de nagelsteen en kalknagelsteen worden ook tot deze formatie gebragt. Deze beide laatste soorten vormen den overgang van de aangespoelde gebergten der hooge landen tot die van de lagere landen. Deze worden onderscheiden in veengrond, zandgrond, en klei- of leemgrond, waarin dikwerf lagen van bitumineus en ander fossiel hout, aluinaarde, aardkolen, papierkolen, veenkolen en gemeene bruinkolen, barnsteen, zwavel, slakachtig aardpek en honigsteen benevens de verschillende soorten van den ijzersteen (in moeras-, poel- en weide-ertsen verdeeld) gevonden worden. Men schrijft het ontstaan dezer gebergtesoorten van het hooge land aan mechanische nederzakkingen toe, daar men integendeel in chemische werkingen en nederploffingen de oorzaak van het

(1) Omdat men, door middel eener bijzondere manier van wasschen (welke men *Zeepen* noemt), de daarin dikwerf voorkomende schijven en korrels van ertsen en edelgesteenten inzamelt.

aanwezen van kalk-tuf en kalksinter in de aangespoelde gebergten van het lage land meent te moeten zoeken.

De *Vulkanische* gebergtesoorten sluiten deze opeenvolgende reeksen van formatien. Zij zijn geen eigenaardige, van de Grond-, Overgangs-, en Vlotgebergten wezenlijk verschillende, en tot eene bijzondere formatie behoorende gebergten, maar behooren tot de drie evengemelde soorten, welke echter door de inwerking van het vulkanische vuur, verbonden met het water en andere werkende krachten, derwijze veranderd zijn, dat zij hunne grondbeelden meer of min ongelijk zijn geworden. Zij onderscheiden zich in het algemeen door een droog, opgescheurd, blazig en slakachtig voorkomen. Waarschijnlijk zijn ze later ontstaan dan de gebergten der Voor- en Vlottijden. Men onderscheidt ze in *echte* en *onechte* vulkanische gebergtesoorten. De echt-vulkanische gebergten zijn meest uitgeworpen, als gruis, rapilli en asch; deels gloeijend uitgestroomd als lava; deels water-vloeibaar als vulkanisch tuf, deels gesublimeerd als zwavel, salmiak enz.. Onder de onechte vulkanische gebergtesoorten rekent men het porselein, jaspis, aardslakken, de gebrande klei, de gebrande ijzersteen, de coaks, het polituurlei, en ook het zwavel en de salmiak. Als een voorbeeld van eene alluviale of aangespoelde formatie beschouwe men de figuur Q.

Het is voor de theorie der artesische putboringen voorzeker van het grootste gewigt, dat men, behalve met den aard, ook met de legering der onderscheidene

formatien naauwkeurig bekend zij. Niet alle formatien zijn horizontaal opeengelegen, maar meestal in schuinsche vlakken ter zijde van de onder haar vulkanisch opgeworpen grondgebergten opeengelegerd. Dit is vooral het geval met de tweede en derde formatien, waarover de alluviale vormingen dan weder in horizontale lagen uitgespreid liggen.

In de figuur N O aanschouwen wij een gedeelte van de aardkorst in doorsnede tot op de granietlaag *c. d.* waarover eene kleilaag *e.* is uitgespreid, waarover weder kalksteen, die in het midden doorgezakt en naar *a.* en *b.* opwaarts is gebogen, en waar *i. k.* de bovenste aangespoelde lagen zijn. Hieruit kan men zich ligtelijk eene voorstelling van deze schuinsche lagen, zoo als ze vooral in leem-lei-steen, kalk-steen en krijtlagen gevonden worden, maken. In de meesten nu van deze aardlagen bevindt zich water, en, ten einde niet vruchteloos te boren, behoort men te weten, waar men mag veronderstellen, dat het zich bevinde. De gansche aardkorst is met waterstroomen als met zoo vele aderen doorweven, welke tusschen spleten en kloven in de onderaardsche steenlagen zich eenen weg trachten te banen, hier en daar kleinere of grootere watermassa's daarstellen, van welke centraalpunten naar alle rigtingen zich weder stroomen uitstorten, hoe en waar de gesteldheid van de omringende massa's dit slechts toelaat. Deze onderaardsche beken hebben in de diepte haren oorsprong niet, maar komen allen van de oppervlakte af, zich door de lossere lagen heendringende. Een groot ge-

deelte van de gevallen en ingezogen regen; de rondom bergen en heuvelen zich opeenstapelende wolken; zeeën, meren en rivieren dragen hiertoe gemeenschappelijk het hunne bij; zoodat, waar slechts ruimte aanwezig is, men zeker kan zijn kleinere of grootere waterstroomen inwendig te zullen aantreffen. Het van de toppen der bergen aldus in de aardkorst indringende water zoekt zich echter aldra eenen uitweg aan de bergruggen, heuvels of in de vlakten, hetgeen wij *bronnen* plegen te noemen. Vinden deze doorgezakte wateren echter geenen door de natuur gebaanden uitweg, zoo zakken zij in daartoe geeigende aard- of steenlagen dieper in en hoopen zich aldaar op, waardoor het gebeurt dat, als men op de eene of andere wijze tot die diepte weet doortedringen, het niet anders kan of het teruggehouden water zal den aangeboden uitweg zoeken, met eene snelheid evenredig aan de hoogte vanwaar het zijnen oorsprong heeft.

Edoch van dit alles zoude niets plaats vinden, bijaldien alle aardlagen even poreus en geschikt waren om water doortelaten. Ware het aldus gesteld, dan zoude het door de bergtoppen opgenomen water naar alle zijden uit de bergruggen weder uitvloeijen, en dat, wat in de dalen en vlakten werd ingezogen, even schielijk in de rivieren of zeeën uitgestort worden. Dit is echter niet het geval. Niet alle lagen laten het water doorzijgen. Dit is hoofdzakelijk slechts het geval met de lossere steensoorten en aardlagen. De vastere lagen, zoo als de vaste massa's kalksteen en kleisoorten, zijn ondoordringbaar, en behouden de

waterstroomen tusschen zich besloten. Uit deze natuurlijke gesteldheid volgt derhalve de mogelijkheid, om door kunst tot die teruggehoudene watermassa's doortedringen en ze tot boven het oppervlak der aardkorst optevoeren. Beschouwen wij, tot opheldering van het gezegde, de figuur NO. Laat er in *g* eenen artesischen put geboord worden; *i k* is een effen dal hetwelk bij *i* aan het vrij zich voordoende kalksteengebergte N, bij *k* echter aan eenen met dam- of tuinaarde bedekten heuvel O grenst. Het water hetwelk bij *h* zal gevonden worden, kan of uit den heuvel O komen, waar het door de aardlagen heen tot de kalksteenlaag *b* doordringt; of ook uit den bergtop N, waar het door den naakten bergrug ingezogen is geworden; *e. e.* is eene vaste ondoordringbare klei-laag.

De kleinere waterstroomen moeten alzoo in kalksteen of kiezel tot bij *h.* voortdringen, onverschillig of de afstand van *a.* tot *h.* of van *b.* tot *h.* groot of klein ware. Bij *g.* nu beginnende te booren, kan men reeds in de eerste lagen water aantreffen, want hetgeen van de hoogte N. afdaalt, kan reeds bij *i.* in de lossere aard-lagen eenen uitweg vinden.

Van deze aderen geen gebruik wenschende te maken, uit hoofde van den geringen toevoer van water, en, indien men hoop mogt voeden om, dieper borende, rijkere bronnen te vinden, zoo sluit men deze waterstroomen door, *op* of *in* elkander passende buizen (over welke nader zal gehandeld worden) af, en dringt door, tot men op eene vaste aard-, leem of steen-laag zij geraakt. Hier gekomen heeft men hoop om, na

het doorboren van deze laag op grootere watermassas's te zullen stuiten, hetgeen ook, tot *k.* doordringende werkelijk het geval zal zijn. Het hangt nu, eenmaal in deze laag zijnde, geheel van bijzondere locale omstandigheden af, of het water zal opwellen al dan niet. Vindt, zoo als vele malen het geval is, het in deze laag besloten water bij *l.* eenen vrijen weg, zoo verzinkt de boor in eene klove, en, ofschoon water aanduidende zal dit echter niet opwaarts komen, ten zij de capaciteit van dit uitloosgat kleiner is dan van den geboorden put; doch het verliest alsdan in evenredigheid in snelheid of springkracht. Dit verschijnsel verklaart zich zeer eenvoudig uit de wetten der waterweegkunde. Figuur P bijv. zij eene gebogene buis van ongelijk hooge armen. Giet men hier vocht in, zoo stelt zich zulks à niveau bij *a.* en *e.* Te vergeefs zal men den langeren arm tot *b.* trachten te vullen, immer zal het vocht bij *a.* uitvlieten, en dan eerst tot daar kunnen opklimmen als men *a.* tot in *d.* verlengt. — Bevindt zich echter bij *c.* eene opening in de buis, zoo zal reeds hier het vocht gedeeltelijk uitvlieten, en slechts met verminderde snelheid tot *a.* opwaarts rijzen. Indien wij dit voorbeeld op de Fig, N. O. overbrengen, zien wij ons het geheim der Artesische putten duidelijk voor oogen gesteld. De hoeken *g. h. b.* en *g. h. a.* stellen ons gelijksoortige buizen voor. Komt het water van *b.* zoo zal het in het boor-kanaal slechts van *h.* tot *z.* oprijzen en uitvlieten. Komt het echter van de hoogte bij *a.* zoo zal het van *h.* tot op eene gelijke hoogte als N, van waaraf de vloeistof

haren druk ontvangt, boven den bodem opspringen. Is er daarentegen bij *l.* eenen vrijen aftogt, zoo zal het in het geheel niet opwellen maar dezen weg volgen, indien dezelve namelijk genoegzame capaciteit aanbiedt.

Lang verkeerde men in het dwaalbegrip dat de kracht, waarmede het water uit het boor-kanaal opwelde aan onderaardsche dampen of aan de ontwikkeling van gassoorten moest toegeschreven worden. Bij sommige-mineraal bronnen moge deze gas-ontwikkeling tot de opheffing en voortstuwing van het water krachtdadig medewerken; bij de Artesische putten komt alleen de wet van evenwgit der vloeistoffen in aanmerking. Twee hoofd-vereischten bestaan er dus, als men het boren van eenen Artesischen put zal volbrengen. 1o. dat men gelukkig genoeg zij om spoedig in eene, veel water bevattende, aard- of steenlaag te geraken, welke tusschen twee waterdigte lagen besloten is; en 2o dat alsdan het aldaar vloeijende water zijnen oorsprong vinde aan punten hooger gelegen dan de monding van den te boren put. Er moet dus een gat in den grond geboord worden, dat somwijlen eenige honderden voeten diep moet zijn, en tevens zoo naauw mogelijk, om, zoo veel het kan, de moeijelijkheden te vermijden aan het uithalen van den grond en het draaijen van de boor-instrumenten verbonden. Een eerste vereischte van het boor-gat, hetwelk gemiddeld op eene wijdte van een' halven voet wordt bepaald, is, dat hetzelve zuiver vertikaal zij; anders zoude het bij eenige diepte onmogelijk zijn de instrumenten intebrengen en uittehalen.

De eerste leiding, die men aan de boor geeft, is alzoo van het grootste belang. Om deze leiding te verkrijgen, plaatst men in den grond een' vierkanten houten leikoker, goed van ijzeren banden voorzien; deze koker heeft binnenwerks een wijdte gelijk aan den te boren put en is gewoonlijk 12 voet lang. Tot het stellen van denzelve is men genoodzaakt eerst eene kuil te graven, ter diepte waar de onderkant van denzelve komt te staan; aldaar een raam met armen, waar tusschen de koker geplaatst wordt, goed in den grond te bevestigen, waarna op den beganen grond een soortgelijk raam, juist boven het eerstgenoemde, wordt gelegd; dienende deze beide ramen om den gezegden leikoker onwrikbaar in zijne positie te houden. De koker wordt zuiver te lood gesteld, hetwelk men, door middel van kleine wiggen tusschen denzelve en de raam-houten te slaan, verkrijgt. De koker aldus gesteld zijnde wordt de kuil digt geworpen en aangestampt, tenzij men verkiest deszelfs wanden met houten te beschieten, even als zulks bij de oorlogs-mijnen wordt gedaan, hetgeen in sommige gevallen van nut kan zijn. Het bestek laat niet toe om over deze bijzonderheden en verschillende boor-methodes uit te weiden: het doel is hier slechts om een denkbeeld van de zaak te geven.

Het eerste werk alzoo verrigt zijnde en alvorens tot het boren overtegaan, dient men een *bok* of *schrank* boven den koker te plaatsen; want het inbrengen der boor-instrumenten met derzelver stangen is geene ligte taak, dewijl op eenige diepte komende, het gewigt

der opgeschroefde stangen aanmerkelijk wordt; en, daar het bij het uithalen meermalen gebeurt, dat het instrument beklemd raakt, waardoor meestal het een of ander der werktuigen breekt en in den put blijft steken, heeft men dikwerf eene kracht van 50,000 en meer ponden aantewenden. Aan deze schrank is een blok bevestigd, waarover een sterk touw loopt, dat door middel van een voetblok met een' kaapstander in verbinding wordt gebragt. Aan het uiteinde van het touw is een haak verbonden, om daaraan het stangen-stel te hangen door middel van een mutsje met beugel, dat successievelijk op elke stang wordt opgeschroefd.

Daar, zoo als wij gezien hebben, de aardkorst uit verschillende lagen van steen- en aardsoorten bestaat, van welke sommige niet dan met de meest mogelijke kracht en inspanning zijn door te breken, vóór dat men tot de onderaardsche waterstroomen kan geraken, zoo heeft men onderscheidene boor-werktuigen noodig, waarvan onder *a. b. c. d. e. f. g. h. i. k. l. m.* de meest gebruikelijke zijn afgebeeld. Deze boorstukken worden gemeenlijk in vier soorten onderscheiden.

Tot de eerste soort behooren die, waarmede men zachtere aard- en klei-lagen doorgraaft. Onder deze is de aardboor de voornaamste. Het is gewoonlijk een cylinder van plaat-ijzer, op de vereeniging geklonken en gesoldeerd, hebbende eene middellijn gelijk aan de wijdte die men den put wil geven. Dezelve is van onderen voorzien van een stalen bek of

snijder, waardoor dezelve gemakkelijk in den grond snijdt. Of men gebruikt hiertoe een boorstuk gelijk D.

Tot de tweede soort behooren die boorstukken, waarmede men zeer harde klei-, krijt- en kalksteen-lagen tracht door te dringen. Hiertoe behooren de onder fig: E, F en G, afgebeelde boren.

Tot de derde soort rekent men de onder A, afgebeelde boor, welke men gebruikt als men kieselsteen aantreft, en de schroef-boor H, waarmede kleinere en losliggende steenen verbroken en uitgehaald kunnen worden.

Tot de vierde afdeeling behooren de bijtelboor I, waarmede bijv. marmer-lagen werden doorbroken; de gedraaide kroon-boor K, welke men bij zeer diepliggende en harde klei-lagen aanwendt; en ten laatste de zoogenaamde sterkroon-boor L, welker voorname doel is, om het geboorde kanaal door de verschillende aard- en rots-lagen heen van gelijke capaciteit te maken. Sommigen maken van de klep- en trechtervormige boren eene vijfde soort. Zij dienen om de losgewerkte aard- en steen-fragmenten te doorboren en optevoeren.

Daar men bij den aanvang van het werk nimmer eenige bepaling kan maken, hoe lang de boor moet wezen, worden er naar behoefte ijzeren stangen van 1½ R. d. dikte aan het boorstuk bevestigd, hetzij door de platte einden *b*, van het eene stuk juist tusschen de beide uiteinden *a*, (fig. A. B. C.) van het andere te vatten en, door middel van dwars doorgedreven

ijzeren pinnen onbeweegbaar aan een te hechten; of dezelve door middel van schroeven te vereenigen, of ook wel door middel van een vierkant ijzeren buisje, hetgeen door spiëen onwrikbaar aan de stengen is geklonken. Aan deze stengen wordt de borende of ronddraaijende beweging door middel van sleutels of bouten gegeven, welke in eenen schroefdraad passen, die of in het kopstuk A is ingesneden, of op de stang zelve tot meerder eenvoudigheid wordt aangebragt. In fig. M, zien wij de onderscheidene stukken in hunne verbinding. Het instrument, genoegzaam in den grond gedrongen en gevuld zijnde, hetgeen niet meer dan 80 of 85 Ned. duimen mag bedragen, of, indien men zonder vrucht werkt, wordt door het touw opgehaald en geledigd. Gedurende de bewerking van het inbrengen en uithalen der stangen, worden dezelve, genoegzaam gezakt of opgehaald zijnde, door een vork bij derzelver kop gegrepen, en in dezen toestand gehouden tot men eene volgende stang of het mutsje opgeschroefd en daaraan den haak heeft geslagen.

De grond-soorten, die men te doorboren heeft, bepalen welk instrument men heeft te gebruiken; zoo als wij bij de beschrijving der boorstukken gezien hebben.

Eene niet geringe zwarigheid bij het boren der putten is het instorten van derzelver wanden, zoodat men in lossen grond genoodzaakt is hierin voorzieningen te doen. Deze bestaan in het bekleeden door middel

van gegoten of geslagen ijzeren- ook wel koperen- of blikken-buizen. (1)

Deze buizen, gewoonlijk 3 of 4 voet lang, worden op elkander geschroefd; de geslagene echter worden opéén gesoldeerd door middel van een klein vereenigings-buisje tusschen elke 2 buizen. De eerste of onderste buis is van een' stalen rand voorzien, om den te gemakkelijker te kunnen indringen.

Met het inbrengen der buizen wordt een begin gemaakt, nadat men vooraf genoegzaam heeft geboord; naarmate men vordert, wordt dit buizenstel doorgedrukt en worden er telkens nieuwe buizen opgezet. Bij dit drukken wordt op de bovenste buis een losse muts met ooren geplaatst, waaraan de kracht, tot het indrukken vereischt, door zware hefboomen of wel door persschroeven, die aan balken verbonden zijn, wordt aangebragt. Bij gegoten ijzeren buizen kunnen dezelve met een gewoon heiblok worden ingeslagen.

Bij deze bewerking behoort men vooral voorzigtig te zijn en immer het boorgat genoegzaam te hebben opgezuiverd, waartoe men een zwaar instrument heeft, dat van onderen van ronde bijtels, volgens het beloop van het boorgat, is voorzien. Dit instrument, hetwelk *voorbachter* genoemd wordt, is met ijzeren verzwaar-

(1) Zijn de aardlagen zacht en gemakkelijk te doordringen, zoo worden er ook wel houten buizen aangewend, maar deze vereischen een wijder boorkanaal, derhalve meer werk.

stukken belast om daardoor met meer kracht in eenigzins steenachtigen grond te kunnen werken, en het boorgat zoodanig zuiver te maken dat de buizen goed kunnen passeren.

Is de grondlaag, die men doorboort, geheel steenachtig, zoo kan men de buizen niet doordrukken, hetgeen dan ook minder noodig is, tenzij men onder deze laag weder losse specie aantreffe, die geene genoegzame consistentie heeft om te blijven staan. Men moet dan een tweede stel buizen van zulk eene mindere middellijn inbrengen, dat dezelve gemakkelijk door de eerste kunnen ingebragt worden, en boort dan verder op de gewone wijze, doch natuurlijk met kleinere instrumenten. Het is niet alleen in het opgenoemde geval dat men een tweede stel buizen inbrengt, —zelfs in doorgaande losse lagen wordt men hiertoe genoodzaakt, indien de buizen door de wrijving van den grond zich te moeijelijk of soms in het geheel niet meer laten indrukken. Op deze wijze heeft men bij diepe putten verschillende stellen buizen in elkander moeten stellen, waardoor de middellijn van het boorgat merkelijk naauwer is geworden. De figuur Q, stelt in doorsnede voor eene opeenvolging van lagen in evenredigheid harer magtigheid, zoo als ze bij eene putboring te *Merville* zich opdeden, (*a.* is gewone dijk- of tuin-aarde, *b.* drijfzand; *c.* graauwe klei; *d.* zandsteen; *e.* groenachtige klei; *f.* ijzerkies; *g.* zwartzand; *h.* groenzand; *i.* zwart aardachtig-zand; *k.* zwart drijfzand; *l.* zandachtige klei; *m.* groene, zeer harde met kies gemengde klei; *n.* zwarte

zeer vaste klei; *o.* krijtachtige kalksteen). Men ziet hier het boorgat inwendig bekleed met ineengeschoven blikken buizen. Tot *b.* is de eerste, tot *l.* de tweede daarin passende buis door de lossere zandlagen heen gestuwd; de afbrokkelende harde klei-laag maakte eindelijk de verlenging van deze buizen noodzakelijk; maar, daar de tweede zich niet verder naar beneden liet voortdringen, moest men er eene engere derde tot in *v.* inbrengen. Soms laat men de buizen geheel en al weg, indien namelijk de wanden van het boorgat en de toestand der overige lagen zekerheid aanbieden, van niet door den zijdelingschen druk intestorten of door de elasticiteit der klei te zamen of toegezogen te worden. In Indië is het evenwel tot nog toe niet mogen gelukken, om zonder bekleeding van buizen te kunnen doorwerken.

Verschillende ongelukken kunnen bij het bekleeden met de buizen plaats hebben; natuurlijk kunnen deze niet zeer dik gemaakt worden, dewijl anders, bij het inbrengen van mindere middellijnen, de ruimte te veel afnemen en men daardoor het werk zoude moeten opgeven. Deze geringe sterkte der buizen is oorzaak, dat ze zich begeven, of door hoekige steenen, die men niet genoegzaam heeft kunnen ruimen, worden gedeukt. Dergelijke zwarigheden worden niet zeer gemakkelijk verholpen, in aanmerking genomen de kleine ruimte, waarin men werken moet, en dat soms op belangrijke diepten.

Deze zijn echter niet de eenige moeijelijkheden, die men bij het boren heeft te doorworstelen: — het be-

klemd raken en breken van instrumenten, of het laten invallen van het een of ander voorwerp, door onvoorzigtigheid der werklieden, komen vooral in aanmerking. Men heeft daarom verschillende *haken*, *tangen*, *grijp-instrumenten met* en *zonder veeren*, die naar het inzigt van den Ingenieur worden aangewend, en waarbij hij dikwerf nieuwe moet uitdenken en laten vervaardigen, om in speciale gevallen te kunnen aanwenden. Is bijv. een stang boven een aanhechtingspunt gebroken, zoo als in fig. R bij *b*, dan kan men gemakkelijk eenen haak volgens fig. S aanzetten, de zamenvoeging vatten en de stangen ophalen. Is de breuk echter, zoo als in *a*, dan vermeerderen zich de moeijelijkheden en men dient tot andere werktuigen zijne toevlugt te nemen.

Het herstellen van ongelukken is het moeijelijke punt bij het boren, dat op zich zelven zeer eenvoudig is. Geen oogenblik mag de Ingenieur zich van het boren verwijderen, om immer te kunnen weten, indien er een ongeluk plaats heeft, onder welke omstandigheden zulks is voorgevallen, en zich een goed denkbeeld te kunnen vormen van de middelen tot herstel aantewenden, waartoe zeer veel oplettendheid en een gezond oordeel wordt vereischt. Het geduld kan hierbij op een zware proef worden gesteld, want, om soms een jaar lang, zoo als bij de put te *Grenelle* en ook thans te *Soerabaija* plaats vindt, zonder iets te vorderen, in een naauw boorgat te werken, kan onder de zeer onaangename en ontmoedigende bezigheden gerangschikt worden. En heeft men dan nog eenig

succes en geluk genoeg, om de zwarigheden te overwinnen, zoo heeft men minstens eenige voldoening van zijnen arbeid; maar hoe dikwerf gebeurt het niet, dat onder het herstellen van ongelukken er weder nieuwe, of eene combinatie van ongelukken plaats grijpen, en het werk, na veel tobben, evenwel nog moet worden gestaakt, waarbij niet slechts ondank maar onaangename vitterijen het loon van den Ingenieur zijn. Uit al hetgeen wij gezegd hebben ziet men, dat het boren van Artesische putten alleen aan deskundigen mag opgedragen worden; aan mannen, aan wier oordeel over plaats en omtrek men vertrouwen kan schenken, en wie het niet aan geduld en bedaard overleg ontbreekt. Want, hoewel niet altijd schielijk het doel wordt bereikt, mag men evenwel als algemeene regel aannemen, overal water te zullen aantreffen, als men slechts diep genoeg boort, en zich niet dadelijk laat afschrikken of door ongevallen, of door dat men na het doorboren van ondoordringbare lagen het water niet dadelijk ziet oprijzen. Iets dieper doordringende bereikt men zeker zijn doel.

Een bewijs van deze stelling gaf eene bronboring, bij *Blendel* in het *Tervoisische* dal ondernomen, waarvan fig. T eene doorsnede daarstelt. Men boorde hier 80 voet diep in kalksteen, en verkreeg zelfs geene sporen van water. Men verliet daarop de plaats *a* en begon een nieuw gat te boren bij *b*. De boor bleef op 110 voet diepte in grove kiesel vastzitten, waarop men bij *c* een derde boring ondernam. Op 120 voet diepte kwam men in eene laag van mergelachtige

waterdigte klei, en naauwelijks was deze taaije laag doorboord, of het water kwam in overvloed opwellen; een resultaat, hetgeen men eveneens zou hebben verkregen, als men bij *a* slechts geduldig dieper geboord hadde.

Wat aangaat de diepte van verschillende Artesische bronnen, zoo is voorzeker die van *Grenelle* te *Parijs* de merkwaardigste, zijnde het water eerst bij eene diepte van 1600 voet te voorschijn gekomen.

Ten slotte: men heeft de opmerking gedaan, dat digt aan zee geboorde bronnen aan ebbe en vloed onderhevig zijn. Uit hetgeen wij aangaande het verband tusschen het water van zeeën en rivieren met de onderaardsche stroomen aanhaalden, laat zulks zich gemakkelijk verklaren. Ofschoon het mij onbekend is, of zulks te *Samarang* en *Soerabaija* ook is waargenomen, is dit zeker, dat te *Soerabaija* het water op eene diepte van 370 voet steeds brak was, hoewel de klei hard en ondoordringbaar scheen te zijn.

Januarij 1843. O.

LANDBOUW EN NIJVERHEID.

NOG IETS OVER DE NAGELTEELT OP *JAVA*.

(*zie Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, derde Jaargang No. 5: en vierde Jaargang No. 11*).

Sedert lang was men bezig met de oorzaken te zoeken van het spoedig afsterven, zelfs van weelderig groeijende kruidnagel-boomen: dit is echter tot dus verre vruchteloos geweest, of wel heeft men de oorzaak daarvan ten onregte aan de witte mieren toegeschreven.

Ik vermeen den belanghebbenden geen ondienst te doen, door hun datgene mededeelen, wat mij bij ondervinding bekend is geworden, alsmede welke de beste middelen zullen zijn, om deze kultuur beter, dan tot dus verre het geval was, te doen slagen.

Men verkeerde vroeger algemeen in het denkbeeld, dat de witte mieren de oorzaak waren van het afsterven der kruidnagel-boomen, en wel om de gezonde reden, dat men, wanneer men een' dergelijken boom,

van twee duim af tot zes voeten toe, die begon te kwijnen, uit den grond trok, daaraan eene menigte dezer insecten vond, die den geheelen wortel rondom sterk afgeknaagd hadden. Deze zaak kwam mij evenwel verdacht voor, daar het anders zelden of nooit gebeurt, dat zij levende en weelderig groeijende planten aandoen, zoo ze niet door verplanten of andere omstandigheden aan het kwijnen zijn gebragt. Het aanhoogen der aarde om eenen anders welig tierenden heester, kan echter, zoowel als het dieper planten dan de plant vroeger gestaan heeft, oorzaak zijn, dat de witte mieren dat gedeelte, wat vroeger aan de lucht was blootgesteld en nu met aarde bedekt is, afknagen. Men drage dus zorg, bij het verplanten van diverse planten, om ze niet dieper dan ze vroeger gestaan hebben aanteplanten.

Daar echter ditzelfde ook bij vele andere sterke aromatische planten het geval was, dacht ik de oorzaak er van aan dit aromatische te moeten toeschrijven. Een nader onderzoek heeft mij eindelijk op een ander spoor gebragt, hetwelk niet alleen op den kruidnagel-boom, maar ook op de noten-muscaat, koffij enz., en vooral op de sterk aromatische planten toepasselijk is. Het is namelijk de dikke, vette, witte worm, waaruit de zoogenaamde meikever geboren wordt, bij den Inlander bekend onder den naam van *Koeöek*, terwijl de kever, welke daarvan komt, *Leggeh* genaamd wordt; deze *Koeöek* vreet de schil van al de voormelde heesters even onder de opper-

vlakte der aarde, rondom weg, (en schijnt de sterk aromatischen bij voorkeur te zoeken) gemeenlijk niet dieper dan een paar duimen naar beneden, en kiest daarvoor enkel den stam en de dikste wortelen, terwijl de fijnere onaangeroerd blijven. In dezen staat kan een boom of heester nog eenigen tijd staan alvorens hij begint te kwijnen, en kan men zulke aangedane heesters zelfs nog daarbij verplanten, zonder iets gewaar te worden, zoo men namelijk geen naauwkeurig onderzoek aan den stam en wortels bewerkstelligt; ook kunnen zij nog eenigen tijd, verplant zijnde, er frisch en weelderig blijven uitzien; doch eindelijk begint het afgevreten deel droog te worden, en kan dus niet langer genoegzaam voedsel aan de plant verschaffen, waardoor deze begint te kwijnen. Nu blijven de witte mieren niet in gebreke, om ook aan het doode of reeds droog gewordene deel hun best te doen, waardoor de geheele plant spoedig geheel verdort en afsterft, voltooijende zij hun werk door het afknagen van al de nu doode wortelen.

Een middel, om deze gevaarlijke kever-wormen te vernielen of wel uitteroeijen, is mij tot dus verre nog niet bekend. Het onder water zetten van het terrein, waarop de aanplanting geschied is, al zijn het zelfs *sawa*-beddingen, is niet voldoende, om ze te doen sterven, en vangen of uitgraven is dààrdoor niet mogelijk, wijl zij tot diep in de aarde dringen, en aldaar meestal hun verblijf houden, zonder eenig spoor van hun aanzijn. Andere insecten leveren hier

op *Java* geen bezwaar op tegen de aanplanting van den kruidnagel-boom.

Het beste middel, dat mijns inziens nog aantewenden is, zal zijn om bij de planting van jong plantsoen, een gat ter grootte van een' voet vierkant of zelfs grooter te maken, en dit met zuiver rivier- of ander zand aantevullen, om daarin de plant te zetten, en vervolgens zorg te dragen, dat de stam des heesters of booms tot eenige duimen onder de oppervlakte der aarde steeds ruim van dit zand voorzien zij. De wormen zijn daarvan geen liefhebbers, en zullen zich liefst in vette en kleiaarde ophouden.

Dit is mijns inziens ook de reden, waarom men, voor den aanplant van kruidnagel-boomen, heeft aangeraden eene zwartachtige met koraal en steen vermengde aarde: het zwartachtige zal wel het teeken voor de vruchtbaarheid van den grond moeten zijn, terwijl koraal en steen ook gevoegelijk door zwaren zandgrond kunnen vervangen worden. Men schijnt dus het doel geraden te hebben, zonder de oorzaken er van te weten, want ook op klei- en andere goede gronden groeit de kruidnagel-boom zeer weelderig, doch het afknagen der wortelen is een al te groote hinderpaal om eenig voordeelig resultaat te durven verwachten. Men kieze dus op *Java* zulke gronden welke hiervoren als de beste en geschiktste zijn aangewezen, en welke men welligt zal vinden, of aan de zeestranden, of aan de voeten der Vulkanische bergen, welke vroeger eene zoodanige massa hebben uitgeworpen.

Een hellende, aan den voet der bergen gelegen grond, is even doelmatig voor den aanplant, als gelijke velden, zoo de bodem slechts gunstig zij.

Volgens den Heer WEDDIK draagt deze boom op zijn achtste jaar reeds vruchten, doch volgens den Heer DE STEURS, niet dan tegen zijn vijftiende jaar; beide mogen gelijk hebben, dewijl de eerste voor *Java* en de laatste voor de *Moluccos* schreef; de grond en het klimaat doen hier veel af. Zoo evenwel een boom op zijn achtste jaar op *Java* vruchten begint te dragen, zal zulks evenmin 50 ponden bedragen als in de *Moluccos* op zijn 15de jaar, maar dit begint langzamerhand toetenemen nadat de boom meerdere uitgebreidheid en ouderdom bereikt heeft. Op *Java* geeft een boom van acht jaren evenwel reeds eenige vruchten.

Dat het nadeelig voor de zaadnagelen zou zijn, om het vleezige omkleedsel bij de aanplanting er om te laten, is hier niet gebleken, maar zelfs als zeer doelmatig voor de ontkieming bevonden, en men heeft van de insecten, die zich daaraan zouden vergasten, volstrekt geen' last.

Het planten dezer zaden op een duim diep in de aarde is dan alleen doelmatig, wanneer men daartoe zeer losse gronden bezigt, die behoorlijk vochtig kunnen gehouden worden en genoegzaam van schaduw voorzien zijn, terwijl ze in vaste kleigronden, op deze wijze aangeplant en niet beschaduwd zijnde, stellig niet zullen ontkiemen. Wanneer men ze enkel op de aarde legt, en met fijn gekapt gras, of andere ruigte

bedekt, en de noodige schaduw en vochtigheid in acht neemt, zal zulks even doelmatig zijn: de aanplanting in het klein kan gevoegelijk in kisten geschieden, doch in het groot zal het doelmatiger zijn daarvoor kweekbeddingen direct aanteleggen, waarop men voren maakt, ter diepte van een' duim, de zaden daarin een vingerbreed van elkander leggende, en ze of met zeer losse aarde of met eenige ruigte bedekkende.

Deze voren kunnen een voet van elkander gemaakt worden, om het jonge plantsoen op zijnen tijd van onkruid te zuiveren.

Het niet-schoonmaken van den grond, voor en aleer de vrucht half rijp is geworden, zoude hier slechts dan doelmatig zijn, wanneer de gronden niet bezet waren met onkruiden, welke blijvende wortelen hebben, die diep in de aarde dringen, zoo als *alang-allang*, *lampoejangan* en *tekie;* dewijl deze den grond te veel uitmergelen en zeer nadeelig voor alle aanplantingen zijn; die soorten van onkruid, welke onder de zaaiplanten behooren, en dus spoedig van zelve weder sterven, zijn minder gevaarlijk, als ook die grassoorten, welke slechts even met de wortelen in den grond dringen, zoo als gewoon gras, *bedjang*, *badjang*, *kaka watan* enz.

J. E. Teijsmann.

Buitenzorg, *23 December 1842.*

BIOGRAPHIE.

DE GOUVERNEURS-GENERAAL

VAN NEDERLANDSCH INDIE.

II.

GERARD REIJNST (1).

1614—1615

GERARD REIJNST is geboren te *Amsterdam*, vermoedelijk kort vóór- of onmiddellijk na de komst van den Spaanschen Hertog ALVA in de Nederlanden. Zijn naam prijkt onder de eerbiedwekkende namen van de allereerste bestuurders der éénmaal wereldberoemde vereenigde O. I. Maatschappij, zijnde hij dadelijk bij hare vestiging, in 1602, aangesteld tot haren Bewindhebber ter kamer van zijne geboortestad, welke aan-

(1) Zoo wordt hij door de meeste schrijvers en ook door VALENTIJN in zijne » levens der Opperlandvoogden" genoemd, zoodat het eene vergissing is, dat *onder zijn portret* (bij den laatstgenoemden schrijver) GERRIT REIJNST geschreven staat.

zienlijke bediening hij nog bekleedde, toen hij, elf jaren later, op den 20sten Februarij 1613, tot Gouverneur Generaal werd benoemd.

Dat Heeren Zeventienen zijne bekwaamheden en diensten op hoogen prijs stelden, blijkt niet alleen uit zijn gedurende elf achtereenvolgende jaren voortgezet Bewindhebberschap, maar laat zich tevens afleiden uit de gunstige voorwaarden, waaronder zij hem de hooge betrekking van Gouverneur Generaal hebben opgedragen.

Volgens dezelve moest Reijnst deze waardigheid gedurende den tijd van vijf jaren, de heen- en terugreize daaronder niet begrepen, in O. I. uitoefenen. Hij zou, als zoodanig, eene maandelijksche bezoldiging van zeven-honderd gulden genieten, en bovendien duizend gulden jaarlijks voor zijne tafel; terwijl hem tevens het voorregt werd verzekerd, dat hij, na volbragte dienst in het vaderland terugkomende, zijne plaats als Bewindhebber zoude kunnen hernemen, onaangezien dezelve inmiddels door een' ander mogt zijn ingenomen of het personeel der Amsterdamsche kamer voltallig mogt wezen. De Staten-Generaal begiftigden hem met een gouden halsketen ter waarde van duizend gulden, versierden hem bovendien met eene eerepenning, en gaven hem de bemoedigende belofte, dat zijne diensten in O. I. erkentelijk zouden beloond worden.

De door Gecommitteerden uit de vergadering van XVIIen op den 1sten Maart 1613, *geraamde* Instructie voor den »Erntfeste en Manhafte Gerard Reijnst

Gouverneur Generaal", werd door de Staten Generaal der vereenigde Nederlanden, onder het voorzitterschap van JOAN VAN OLDENBARNEVELT, op den 11den Mei 1613, »in alle pointen geratificeerd en geapprobeerd" en zijne acte van aanstelling almede met de handteekening van Prins MAURITS bekrachtigd.

Bij de bedoelde Instructie werd hem, onder anderen en wel voornamelijk, opgedragen »om alle ge- »conquesteerde landen ende nog te conquesteren lan- »den met discretie uittedeelen, opdat dezelve mogen »gebouwd en de vruchten gebeneficeerd worden; »principalijk lettende op de landen van *Banda*, want »op 't eiland *Neira* een groot getal huijsgesinnen hen »zouden kunnen generen, alzoo hetzelve geheellijk is »geconquesteerd, en als zullende dit vooreerst wel »de beste gelegenheid geven, om den kost rijkelijk »te verdienen, als men hen de noten en foelie tot een »redelijke prijs afneemt". Het blijkt uit dit gedeelte der Instructie voor den Gouverneur Generaal REIJNST, dat men destijds in *Europa* nog niet juist was onderrigt van den waren staat van zaken op de Banda-eilanden, die, zoo als wij in de levensschets van BOTH hebben gezien, vooral door de misleidende inblazingen der Engelschen, het in 1609 met de Maatschappij gesloten verdrag trouwloos hadden verbroken en hoe langer zoo meer van de onzen afvielen. De taak van den benoemden Gouverneur Generaal was daardoor zeer moeijelijk geworden en waarschijnlijk moeijelijker, dan hij zelf op dat oogenblik heeft kunnen gissen.

Den 2den Junij 1613 vertrok REIJNST met eene aanzienlijke vloot, onder anderen bestaande uit de schepen *Amsterdam*, *Nassau*, *Walcheren* en *Vlissingen* (welke twee laatste ter kamer van Zeeland waren uitgerust), uit *Texel* naar de plaats zijner bestemming, welke hij echter eerst na eene reize van ongeveer een- en een half jaar bereikte. Hij zelf had zich op de *Amsterdam* ingescheept, terwijl de Koopman PIETER VAN DEN BROEK, die (volgens VALENTIJN) als een van zijne Raden, hem naar O. I. vergezelde, zich op de *Nassau* bevond. Onder weg voorzag REIJNST de vloot, op onderscheidene plaatsen, zoo als te *Illade Brava*, *Annabon*, *Anguwanie*, van water en andere ververschingen, en hij hield zich zelfs eene volle maand aan laatstgenoemd eiland op. Dáár was het, dat hij met zijnen scheeps-Raad tot het besluit kwam, om een gedeelte der vloot en wel 't schip *Nassau*, onder het bevel van den wakkeren VAN DEN BROEK, dien hij met den titel van »Kapitein Majoor" begunstigde, naar de »Roode zee" te zenden, waar tot nog toe geen Hollandsch schip was heêngevaren. VAN DEN BROEK scheidde daarop den 2den Augustus 1614 van de vloot, kwam den 9den daaraanvolgende aan Kaap *Dor Fui*, in een inham gelegen, welken hij *Nassau's-baai* noemde; vervolgde van daar zijne reize naar gelukkig *Arabie*, hetwelk hij den 26sten van die maand bereikte; bezocht er achtereenvolgend de haven van *Aden*, de steden *Chihiri* (Sequire) en *Cutsini* of *Kissen* aan den mond van de straat van *Babel Mandel* gelegen; verkreeg van den Koning vrijheid om han-

del met zijne onderdanen te drijven en er tot dat einde eene factorij opterigten, en leide alzoo de eerste grondslagen van een handelsverkeer, hetwelk naderhand niet onvoordeelig voor de onzen geweest is. VAN DEN BROEK zeilde vervolgens van *Arabië* regtstreeks naar *Java*, en kwam op den 30sten December 1614 voor *Bantam* ten anker, waar hij door JAN PIETERSZOON KOEN, destijds Opperhoofd van de aldaar gevestigde *Hollandsche loge*, minzaam werd verwelkomd.

Inmiddels was de Gouverneur Generaal REIJNST met zijne vloot behouden op *Java* aangekomen en reeds tien dagen te voren in de uitoefening zijner waardigheid getreden. Hij schijnt, na de overname van het bewind, onverwijld naar *Jaccatra* vertrokken te zijn; althans vindt men nergens vermeld, dat hij, bij de komst van VAN DEN BROEK te *Bantam*, mede aldaar tegenwoordig is geweest.

Te *Jaccatra* hernieuwde REIJNST de reeds vroeger met den Koning van dat Rijk aangeknoopte vriendschapsbetrekkingen, tot dat einde een verdrag met hem sluitende, waarbij die Vorst eenige belastinge en heffingen op de binnen zijn gebied ingezameld wordende producten voor zich bedong, waartegen hij aan de Hollanders op nieuw de meeste vrijheid van handel aldaar verzekerde, terwijl hij tevens beloofde, ter voorkoming van brand, al de houten huizen, die bij de Hollandsche loge te *Jaccatra* stonden, te zullen doen afbreken en niet te zullen gedoogen, dat aldaar andere dan steenen gebouwen zouden worden opgetrokken.

Hierna keerde Reijnst naar *Bantam* terug, waar hij dadelijk de noodige toebereidselen maakte voor zijnen togt naar de *Moluccos*, met het doel om de weêrspannige *Bandanezen* door geweld tot onderwerping te brengen. Elf wel bemande en gewapende schepen werden voor deze onderneming, welke de Gouverneur Generaal in persoon vergezelde en bestierde, uitgerust en bestemd. In den aanvang van 1615 zeilde de vloot eerst naar *Japara*, waar weldra van den Broek met de *Nassau* ook aankwam, en van Reijnst eene bestemming bekwam naar het eiland *Bouton*, ten einde aldaar de noodige maatregelen te beramen ter beeindiging der ongeregeldheden, welke door 's Compagnies Gezagvoerder waren veroorzaakt, welken dienaar van den Broek door een' ander' daartoe geschikten persoon moest doen vervangen, terwijl hij daarna de reize naar de *Moluccos* zou vervolgen, om zich te voegen bij de vloot van den Gouverneur Generaal, die nu regtstreeks derwaarts stevende.

Reijnst kwam in het begin van de maand April 1615 te *Amboina* aan en hield er zich slechts eenige weinige dagen op, om de Engelschen vandaar te verdrijven, die er zich zonder bewilliging der Maatschappij hadden gevestigd en niets onbeproefd lieten om zich meester te maken van den handel in kruidnagelen, welke de ingezetenen, volgens de bestaande verdragen, uitsluitend aan de onzen moesten leveren.

Op den dag van het vertrek van den Gouverneur Generaal van *Amboina* naar *Banda*, braakte de *Goenong Api*

zijne vulcanische grondstoffen met verpletterend en verdoovend geweld over den ganschen omtrek uit, allerwege angst en schrik verspreidende. Zonderlinge overeenkomst voorwaar met hetgeen twee honderd en negen jaren later, in dezelfde maand, te *Banda* plaats had, toen de Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN, met de *Eurijdice* van *Amboina* derwaarts stevenende, *Neira* niet kon binnenloopen, omdat dezelfde vuurberg onverhoeds den ganschen omtrek met asch- en rookkolommen overdekte. Destijds evenwel werd daardoor niet zoo veel schade aangerigt, als thans. Het fort *Nassau* werd nu door de uitgeworpen steenen en asch zoodanig overstelpt, dat het geschut daaronder als begraven lag en langen tijd onbruikbaar bleef. Te midden van een' fellen oorlog, die vooral van de zijde der Bandanezen met woede werd volgehouden, zoude dit voorval het noodlottigste gevolg voor de Hollandsche bezetting aldaar hebben kunnen na zich slepen, indien de tijdige aankomst van REIJNST met eene ontzagwekkende scheepsmagt dezelve niet op eene bemoedigende wijze uit hare benaauwdheid en verslagenheid had gered.

Den 7den April 1615 kwam de Gouverneur Generaal met zijne vloot voor het fort *Nassau* te *Neira* ten anker, en reeds den volgenden dag voegde VAN DEN BROEK met de *Nassau* zich daarbij, waarna dadelijk maatregelen werden genomen tot uitvoering van het plan der onderwerping van de trouwlooze en stoutmoedige Bandanezen.

Reeds op den 14den Mei 1615 zond de Gouverneur

Generaal de schepen *Nassau*, *Aeolus*, *Neptunus* en de *Morgenster*, met twee fregatten, een bark en tien gewapende sloepen naar het westelijk gelegen *Poeloe Aij*, met den last, om hetzelve aantevallen en te veroveren. Van den Broek, den persoonlijken moed en de koelbloedige bedaardheid van Reijnst kennende, had getracht hem te bewegen om in persoon dezen eersten aanval te besturen, er bijvoegende, dat die het hem afrieden, zijne vrienden niet waren; doch de Gouverneur Generaal, oordeelende, dat hij niet dan in de uiterste noodzakelijkheid zich persoonlijk zoude mogen blootstellen, en op het beleid van zijne bevelhebbers ten volle vertrouwende, sloeg het voorstel van van den Broek af en droeg het commando op aan Adriaan van der Dussen. Negen honderd Europesche en Japansche krijgslieden werden onder zijne bevelen gesteld. Na de aankomst der vaartuigen voor *Poeloe Aij*, ontscheepte men dadelijk de manschappen, die zich nu zonder verwijl in beweging stelden tegen de vijandelijke verschansingen, welke het eerst door de *Japansche* hulpbenden werden aangevallen, doch niet dan na een' bloedigen tegenstand door de onzen werden veroverd en door de ingezetenen ontruimd, welke laatsten daarop met overhaasting de vlugt namen naar het digt begroeid gebergte.

Doch de onzen, instede van met verdubbelde zorgvuldigheid te waken voor hetgeen zij met zoo veel opoffering en moeite hadden verworven, gaven zich over aan eene zorgelooze gerustheid, voor welke zij echter al ras zwaar hebben moeten boeten. De verdre-

van inwoners namelijk, door twee van de onzen, die verraderlijk tot hen waren overgeloopen, hiervan onderrigt zijnde, keerden onverwijld in stilte van de landzijde naar hunne vroegere verschansingen terug, bezetteden ongemerkt en ongehinderd de eene zijde der vesting, welke alleen door een' muur van den zeekant was afgescheiden en door de Hollanders onbewaakt werd gelaten; staken de met rijst en nagelen opgevulde magazijnen in brand, overvielen vervolgens gewapenderhand de argelooze overwinnaars, die daarop zoo zeer in verwarring geraakten, dat zij naar alle kanten de vlugt namen en zich alleen op de schepen ter reede van *Poeloe Aij* in veiligheid konden stellen tegen de woede der ingezetenen. In deze laatste worsteling telde men, aan onze zijde, meer dan vijf- en twintig dooden en honderd- en zeventig gekwetsten.

Het berigt van deze nederlaag sloeg den Gouverneur Generaal Reijnst geheel ter neder. Hij zag nu zijne dwaling in en gevoelde veel berouw, dat hij den goeden raad van den verstandigen van den Broek niet had opgevolgd; want het was maar al te duidelijk, dat deze slechte uitkomst het gevolg was van gebrek aan krijgstucht en beleid, terwijl het tevens boven allen twijfel zeker is, dat, wanneer Reijnst persoonlijk de onderneming had bestierd, men dan op alles wat beter order zoude hebben kunnen stellen, terwijl men nu in de verwarring eerst volk moest zenden naar *Neira*, waar Reijnst was achtergebleven, om zijne nadere bevelen te vernemen. Reijnst achtte het echter niet raadzaam

dadelijk een' tweeden aanval tegen *Poeloe Aij* te ondernemen, en daar de westmousson weldra zoude invallen, keerde hij terstond naar *Java* terug, waar hij in October 1615 behouden aanlandde.

Het blijkt niet, op welke plaats, *Bantam* of *Jaccatra*, Reijnst zich sedert heeft opgehouden; alleen weet men zeker, dat eene zware ziekte (de buikloop) hem, kort na zijne aankomst op *Java*, heeft aangetast, aan de gevolgen van welke hij, na éénjarige Regering in Indië, op den 20sten December 1615, is overleden.

MENGELINGEN.

SARA SPECX.

BATAVIA IN 1629.

(Vervolg van bladz. 114.)

III.

Neen, weerhou, in het 't bang verdriet,
Meisje lief! uw tranen niet;
Laat ze vrij uw koontjes vlekken;
Waartoe zou u 't blosje strekken?
Uw verlokkend schoon verdween.
Zonder onschuld is er geen.

TOLLENS.

Het stadhuis, dat thans als een der grootste gebouwen in *Batavia* pronkt, bestond in 1629 nog niet. Eerst in het begin der XVIII eeuw is dat gebouwd, den 25 Januarij 1707 begonnen en den 1 Julij 1710 voltooid. Op dezelfde plaats echter, waar het tegenwoordige staat, was tijdens ons verhaal een gebouw tot het zelfde einde bestemd, ofschoon kleiner van omtrek, en daarin werden alle geregtszaken verhandeld. Eenige dagen waren aan de gevangenneming van *Kortenhoef* en *Sara* vervlogen, toen men op een' morgen in dat stadhuis eene grootere drukte ontwaarde, dan gewoonlijk. De wacht was

nu niet aan de burgerij, maar aan een gedeelte der bezetting van het Kasteel opgedragen. Onze goede, algemeen geachte en door zijne bekwaamheden en dienstvaardigheid hooggeschatte Dokter *Bontius* liep onrustig op het bordes op en neder, en scheen in eene hevige gemoeds-gesteldheid. Zijn anders zoo opgeruimd gelaat, waarmede hij gewoonlijk ieder' vrolijk aanblikte, stond betrokken, en hoe vaak ook zijne rolronde, korte gestalte en rond gezigt den lachlust van menigeen opwekte, waagden de militairen het op dat oogenblik niet hem tot het voorwerp van spotternij te maken. Hoe bedrukt hij ook was, kon hij zich evenwel niet onhouden, door nieuwsgierigheid gedreven, van tijd tot tijd het oor te leenen aan de gesprekken van het wachtvolk, die voornamelijk liepen over de moeijelijkheden gedurende het beleg in het vorige jaar ondervonden. Menig roemrijke daad, in vergetelheid gezonken, werd opgehaald, -- menige onbeloond geblevene onverschrokkenheid te berde gebragt, doch inzonderheid trof hem het verhaal van de manmoedige verdediging der kleine redoute: *Het Maagdelijn*, in het zuidelijkste gedeelte der stad in den nacht van den 20 October. »Ja!" zeide er een -- »Sergeant *Harmssen* heeft zich daar dapper verdedigd, maar meer eer dan voordeel behaald."

»Beide kwamen hem ook niet toe," -- klonk het antwoord, »want, zoo als ik gehoord heb, is het de bosschieter *Klaaszoon Diederiks* geweest, die de list verzon, waardoor de vijand de vlugt nam."

»Daar weet ik van te spreken," -- nam een derde het woord - »want ik was er bij -- maar ik moet u zeggen, *Pietersen*, dat ofschoon gij ook eene goede portie schepels gort op hebt, gij echter nog verduiveld dom gebleven zijt. -- Wel jongenlief! weet ge dan nog niet, dat wij,

arme dreummels! zelden verkrijgen wat wij verdienen, of het moest met den stok zijn, en anderen met onze veeren pronken -- Maar laat u daar geen grijs haar over groeijen. -- Dat zijn wereldsche zaken waaraan gij of ik toch niets veranderen kunnen, maar ons zoetjes onderwerpen moeten tot dat wij eens in de gelegenheid komen om het ook te doen, en dan zullen wij zijn even als de rest. Het *mijn* voorop -- het *dijn* gaat me niet aan. Maar om op de redoute terug te komen; -- wij waren met vijftien mannen daarin. De vijand viel razend op ons aan en in zulk een aantal, dat wij de handen vol hadden. Kruid en lood waren op. -- De Serjant wist geen' raad. -- » Wacht!" riep *Klaaszoon Diederiks*, » ik zal ze wel helpen, die satanskinderen!" en in eens vloog hij naar beneden, doch kwam dadelijk weder boven met een provisie, die hij de Javanen op het lijf wierp. -- Deze riekten dit eer nog, dan zij het voelden, -- kozen, zoo hard zij konden, het hazenpad en scholden ons uit dat het een lust had. » *Tjisch*," riepen zij, » *binatang Hollanda -- Tjisch, andjing Hollanda, bakalaij dengan....*"

» Wacht naar buiten!" riep de schildwacht.

» Fameus" riep de Dokter.

De soldaten, in hun gesprek door dien uitroep gestoord, vlogen op, en het bordes af, schaarden zich in twee gelederen en presenteerden het musket, want een twaalftal net gekleede Hellebardiers duidden de aankomst aan van Zijn Hoogedelheid *Koen*, die, gevolgd door 25 musketiers met brandende lonten, zich naar de Nieuwpoort begaf om de nieuw aangelegde werken te bezigtigen. Deze gewapende voorzorg was niet overbodig voor zijnen persoon, want meermalen had men getracht hem om het leven te brengen en alleen aan die waakzaamheid was het te danken, dat hij het gevaar van door eenige Bantammers,

die opzettelijk daartoe in vruchtpraauwen gezonden waren, overvallen en vermoord te worden, ontsnapt was, toen hij in het vorige jaar een avondbezoek bij het hoofd der Chinezen afleide.

Dokter *Bontius*, dien wij tot dus verre alleen in zijne geneeskundige betrekking kennen, maar die tevens lid van den Geregts-Raad was, groette den Opperlandvoogd zeer onderdanig, en begaf zich toen naar de geregtszaal, waar hij den Advokaat Fiskaal, achter een' berg papieren als begraven, reeds werkzaam vond.

» Fameus!" riep hij -- » Fiskaal! al bezig? Ik merk wel dat de zaak u ter harte gaat, -- maar evenwel -- God geve u eene ruime dosis gematigdheid; -- uw ijver belooft mij niet veel goeds voor die ongelukkigen. Ik hoop toch *niet*, dat gij al die papieren bij het proces van heden noodig hebt? Ik bedoel om een vonnis te vellen over *Kortenhoef* en *Sara Specx*."

» Nog meer dan dat!" antwoordde *van den Heuvel* grijnzende zonder op te zien, maar ijverig in die papieren zoekende en snuffelende. -- » Ik schiet te kort. Het oud Romeinsch -- ons Hollandsch regt -- niets baat mij -- niets geeft mij voldoend licht. -- Waarachtig!" (ging hij voort), den Dokter in eens aankijkende, » ik ben een vroom Christen, maar in dit geval wenschte ik dat wij Mahomedanen waren, dan zou ik het gemakkelijker kunnen vinden." --

» Ho! ho! Fameus! -- wensch voor u zelven -- als het u belieft, voor mij... ik dank u wel. Ik heb aan mijne huisplaag genoeg - die kan mij het leven zuur genoeg maken -- De hemel beware mij dat ik er vier had, zoo als een regt geloovig Muselman -- ik wist mij niet te bergen en ook u wensch ik ze niet toe, want ik twijfel er aan of gij ze wel in orde zoudt kunnen houden. Begrijpt ge

Mr. *Antonie!*.... vier vrouwen -- 't is om van te beven -- Maar gij meent het immers niet?"

» Zeker Dokter!

» Fameus! Mahomedaan? welk een wensch en dat een vroom Christen, zoo als gij u zelven noemt," en hij schudde het hoofd. — » Goed dat *D. Abrahamus de Roij* het niet hoort; hij zou u den volgenden Zondag kapittelen manlief! Fameus! dat de lappen u afvlogen, en waarlijk hij zou gelijk hebben — want regtzinnig is uw wensch niet. Maar, in ernst, zoude het u helpen, indien gij een *Muselman* waart?"

» Gewis, want dan zoude de *Koran* mij den weg aanwijzen, dien ik heb inteslaan."

» En wat zegt dan dat boek van den valschen Profeet, in wien gij zoo veel vertrouwen schijnt te stellen, in het geval eener misdaad, indien gij het zoo noemen wilt, — want ik denk er menschelijker over, — gelijk die onzer ongelukkigen?"

» *Dat* men ze," hervatte de Fiskaal barsch, » in den grond moet begraven tot aan den hals en ieder voorbij-ganger ze met steenen werpen, tot dat de dood....."

» Afschuwelijk! Fameus! ik hoop toch niet dat gij uwen eisch op die leest wilt schoeijen?"

» Mogelijk -- niet veel minder ten minste -- u, die in den Raad zit, kan ik het vooraf reeds zeggen....."

» Wat eischt gij dan, Fiskaal?"

» Onthalzing voor *Kortenhoef*; --"

De Dokter verbleekte -- » En voor *Sara*?" vroeg hij.

» Het steken in eenen zak, en verdrinken."

» Fameus! Monster!" riep *Bontius*, verschrikt terug deinzende, » ik heb mij dan nimmer in u vergist, wreedaard! wilt gij aldus uw' haat en nijd op die onschuldigen bot

vieren en uwe wraak koelen? Is dat de handelwijs van een' Christen, die zijn' evenmensch lief moet hebben? Is het zijn schuld, dat *Sara* hem liever zien mag, dan uw pokdalig, venijnig aangezigt? Is het haar schuld en volgt zij niet den drang der Natuur, dat zij den braven, dapperen jongeling, die zoo innig aan haar gehecht is, meer bemint dan het leven? -- Foei! schaam u -- nimmer geef ik mijne stem tot zulk een onregtvaardig vonnis - nimmer zal ik het gedoogen dat gij her wreedaardig in het verderf stort. -- Genoeg reeds dat zij openlijk ten toon gesteld, met schande en oneer overladen worden, en wilt gij hen nu ook nog het leven moeijen? gloeit er dan niets dan wrok, en geen aasje menschelijkheid in uw binnenste? -- Zonder uwe lastertong, -- zonder uwe venijnige inblazingen toch, zoude de Opperlandvoogd wel tot lankmoedigheid geneigd en een huwelijk een goed einde aan deze zaak gemaakt hebben. -- Maar nu..... God beware ons! welk eene onregtvaardigheid; -- Monster! -- ik wasch mijne handen in onschuld; Fameus! nimmer krijgt ge mijne stem -- verstaat ge Fiskaal?"

»Mij geheel onverschillig," antwoordde deze koelbloedig. »Gij zijt de eenigste niet die beslist -- de meeste stemmen gelden -- u de rol van *Pilatus*, zoo gij wilt, maar onderteekenen zult gij, want het is de wil van den Opperlandvoogd, en dien te wederstaan, op mijne beurt: Fameus! verstaat ge Dokter?"

Bontius barstte van inwendigen toorn. De deur der geregtszaal ging open en *Pieter Vlak*, de voorzitter van den Raad, trad binnen. Zijn kaal hoofd, langwerpig bleek gezigt, lange gestalte en zwarte kleeding gaven hem het voorkomen van een' verkondiger des doods, en schrikten ieder' van den omgang met hem af. Zijne temerige spraak,

steeds met de zoetste en godvruchtigste woorden doorspekt, boezemde weinig vertrouwen in, en algemeen was hij bekend als een valschaard, een huichelaar en te willige dienaar van de luimen der Opperlandvoogden. In zulke handen kon het lot der ongelukkigen gemakkelijk voorspeld worden en was vooraf reeds zoo goed als beslist. De Kapitein van 't Kasteel, *Deutekom*, later landvoogd van *Amboina*, de schepenen *Drent* en *Ertman* volgden hem en waren, even als Dokter *Bontius*, leden van den Raad. Weldra namen zij hunne zitplaatsen en de vergadering werd, onder de aanroeping Gods! geopend, en den Advokaat Fiskaal gelast de gevangenen te doen binnen komen.

Daar verschenen die gelieven, die ongelukkige gelieven, geboeid en vernederd voor eene regtbank, waarin slechts één hart voor hen klopte; -- daar verschenen zij, te midden hunner hardvochtige bewakers, voor regters, van wier regtvaardige beoordeeling hunner zaak zij niets te hopen hadden, want de voorzitter was, zelfs tegen zijn beter weten aan, met een geweten dat zich door niets liet binden, de vuige slaaf van den wil des Opperlandvoogds. Verblind door de magt, welke deze bezat, durfden ook de Raden dien wil niet wederstreven en de eischer R. O. smaakte een genoegen, dat geen pen beschrijven kan; -- een helsch genoegen, dat hij gedurende het pleidooi niet kon ontveinzen en op zijn gelaat stond uitgedrukt. Geen straal van menschelijkheid daalde in hem neder en toen hij *Kortenhoef* en *Sara* in het gewaad en de kluisters van misdadigers voor zich zag, toen kon hij zijne vreugde niet betoomen, maar mompelde in zich zelven: -- Ziedaar! dan het oogenblik, waarnaar ik haakte; -- maar, neen, -- hun bloed moet stroomen en

dan eerst zal mijne wraak voldaan, -- dan eerst mijn haat uitgedoofd kunnen worden -- Hun leven alleen kan mij verzoenen. --

Manmoedig sloeg *Kortenhoef* een' verachtenden blik op zijnen vijand, *Sara* hare oogen bedeesd ter neder. De Fiskaal deed zijnen eisch, in den zin en bijna met dezelfde woorden als hij bereids *Bontius* te kennen had gegeven. Op *Pieter Vlaks* aangezigt kwam geen zweem van ontroering of deelneming; — koud en koel zat hij daar als een standbeeld. — De overige leden rilden maar zwegen. Afgemeten waren de vragen door den voorzitter den beschuldigden gedaan, en die *Kortenhoef* beleefdelijk, doch krachtvol beantwoordde. *Sara* knikte slechts met het hoofd, wanneer het woord tot haar gerigt werd, en -- getuigen... doch waartoe die? — Hier immers sprak de daad en de gulle bekentenissen der schuldigen; spoedig dan ook was het somber verhoor afgeloopen en werden de gevangenen weggeleid. De onderlinge beraadslaging van den Raad begon, in het begin zeer gematigd, doch werd hevig toen *Bontius* zich ronduit tegen den eisch verklaarde, driftig zijn gewoon Fameus! herhaalde malen den overigen leden toeduwde, en zich op de menschelijkheid, op hun eigen vaderlijk gevoel beriep, — ja hen smeekte hun geweten niet met die gruwelen te bezwaren; -- doch te vergeefs, -- niets hielp, -- onherroepelijk werd er besloten die menschelijkheid, het leven, de eer der gevangenen aan den wil van den Opperlandvoogd op te offeren. Ook *Bontius* werd gedwongen te teekenen; hij deed het huiverende, uitroepende: »nog een middel is er om hen te redden en dat wil ik beproeven, hoe gij ook allen beeft voor den Generaal; hem zal ik spreken!... En toen de gevangenen weder werden binnen geleid, las *Pieter Vlak* met een hui-

chelend gezigt, op een' weemoedigen, temerigen toon, een vonnis voor, waarbij *Pieter Jacobszoon Kortenhoef* werd veroordeeld tot den zwaarde, dat er dood na volgt, met verbeurd-verklaring zijner goederen, en *Sara Specx* tot strenge geeseling in het stadhuis met opene deuren! —

Het is niet meer in onze eeuw, dat men den ziels-toestand dier ongelukkigen in zulke verschrikkelijke oogenblikken kan beschrijven, want de wreedheid, de koelbloedige moordzucht van vroegere tijden is van ons geweken, en zulk een toestand daardoor voor ons onkennelijk geworden. Wel beweren velen, dat de beschaving en verlichting der latere eeuwen der zedelijkheid niet zeer bevorderlijk is geweest, en thans ondeugden bij ons zijn ingeworteld, welke onze voorouders niet kenden; — het moge zoo zijn -- maar zeker is het ook, dat de menschelijkheid, bij iederen stap, welken die beschaving, welken die verlichting voorwaarts deed, gewonnen heeft en het ons moeijelijk maakt die droevige tooneelen van vorige dagen weder voor den geest te roepen. Doch desniettemin zal het gewis niemand verwonderen, dat *Kortenhoef*, zijn eigen leed vergetende, niet denkende aan den korten tijd, die hem van het broze leven overig bleef, zijn' eersten blik wierp op de schuldelooze *Sara*, (want wie onzer durft op dat kind der Natuur der eersten steen te werpen,) op haar, die op de bank der beschuldigden nederzeeg; en zijne geboeide handen naar zijne ontmenschte regters uitstekende, dezen meêdoogenloozen toeriep: »Haar bloed kome over u, die geen medelijden kent; -- onregtvaardig hebt gij ons gevonnisd, --- maar hier boven," -- en hij hief zijne armen in de hoogte, --»hier boven is een wreker der onschuld en deze zal uw euveldaad niet onbeloond laten." Geen wonder, dat hij zich op de bank

naast haar nedervleide, zijner aandoeningen lucht gaf, haar zocht te troosten en door de zoetste liefkozingen in het leven terug te doen keeren, met kussen overstelpte, tot dat de onwaardige Voorzitter, op een' wenk van den haatdragenden Fiskaal, wien dit liefdevol tooneel een doorn in de oogen was, daaraan een einde maakte door te roepen: »Genoeg; —men leide hen weg"; — en vlug sprongen de dienaars des geregts weder toe, namen *Kortenhoef* in hun midden en droegen de bewustelooze *Sara* naar de gevangenis terug.

IV.

Kroone anderen thans dan de eere-loover,
En hang' het luistrend oor aan 't galmen van hun lied;
'K heb tranen voor den rampspoed over,
Maar zangen heb ik niet.

TOLLENS.

De zandlooper in het wachthuis, aan de landpoort van het kasteel te *Batavia*, had zijn laatste korrel laten doorglippen en de schildwacht sloeg met de hand het half uur van zevenen, toen men eene kleine gestalte, in een' grooten mantel gewikkeld, den hoed diep in de oogen, het achterpoortje der woning van den Opperlandvoogd, welks ingang *Kortenhoef* eenige dagen vroeger zoo noodlottig was geweest, zag binnen sluipen. Het was de Advokaat Fiskaal *van den Heuvel*, die, volgens geheimen last van den Generaal, Hoogstdenzelven den uitslag van het vonnis kwam mededeelen, en het was alleen aan diens *ziekte* te wijten, dat het hem niet reeds ter ooren was gekomen, dewijl ieder er over verontwaardigd was en den mond er vol van had, en menigeen een hartelijk woord voor

de veroordeelden bij den Opperlandvoogd wenschte intebrengen, dat nu echter moeijelijk geschieden kon. De Gouverneur, wiens toestand van dag tot dag verergerde en wiens onuitbluschbare gramschap niet weinig zijne krachten ondermijnde, lag weder op eene rustbank uitgestrekt in zijn slaapvertrek, toen *van den Heuvel* binnentrad. Krampachtig sprong hij op, toen hij hem zag en vroeg: »Welnu, Fiskaal! is mijn wil volbragt?

»Niet geheel UwHoogEdelheid! *Sara* brengt er het leven af, maar streng gegeeseld en dus onteerd.”

»Nu, ook al goed, Fiskaal! maar ik had verwacht, dat men mij meer eerbiedigen en niet tegenwerken zou; --ik zal het niet vergeten en ook gij hadt uwe snaren strenger en beter moeten spannen, ten einde....”

»Dat heeft hij gedaan, *Fameus!* UwHoogEdelheid!” riep Dokter *Bontius* in eens, die onaangediend binnenkwam, — »die gevloekte duivel, die onmensch! — hadde het alleen van hem afgehangen, dan zoude ook *Sara's* bloed op het schavot moeten stroomen. *Fameus!* — maar het is niet gelukt; -- daartoe kon ik nimmer mijne stem geven, en hield mijne streng zoo vast dat ook de andere leden toegaven. Ik had nog te veel menschelijk gevoel.”

»Wie vraagt u daarnaar, Dokter? als geneesheer acht ik u, doch als Lid van den Raad, — wat gaat mij uw gevoel aan? mijn wil bovenal!” voerde de Generaal hem grimmig toe.

»Ik hoop toch dat UwHoogEdelheid zich zal laten verbidden. *Accipere præstat quam facere injuriam.* (1) De liefde toch, de liefde alleen verblindde die ongeluk-

---

(1) 't Is beter ongelijk te lijden, dan aan te doen.

kigen en dit is zoo menschelijk. Geen boos opzet om UwHoogEdelheid te beleedigen. Zij koesterden immers het voornemen om hun' misstap eerlijk voor het altaar te vergoeden en smeekten u om den zegen der kerk. Immers genoeg zijn zij gestraft; -- genoeg hebben zij geleden door hunne gevangenneming, onteering, den schrik van het harde vonnis. Te veel reeds hebben zij de gevolgen uwer gramschap ondervonden. -- Zij hebben gedwaald, -- maar indien niet dit huis getuige geweest ware van hunne dwaling, zouden zij nimmer aan eenige vervolging zijn blootgesteld geweest. Laat uwe belofte, eenmaal aan het ziekbed van den jongeling gegeven, u heilig zijn! -- O! mogt het vaderlijk gevoel voor *Sara*, bij wie Gij de plaats van vader bekleedt, nog eens opwellen! -- UwHoogEdelheid heeft het regt van gratie -- het is zoo schoon -- zoo edel" -- en *Bontius* vouwde de handen en zag smeekende den Generaal aan, -- »te vergeven, wanneer gramschap ons mogelijk verleid heeft tot eene daad, die ons later zwaar op het geweten kan drukken. Schenk hun gratie, UwHoog-Edelheid!"

»Nooit, Doktor!"

»Het is zoo schoon, UwEdelheid! een nuttig, heilrijk gebruik te maken van dat voorregt, dat Gij alleen bezit, dat u naast God plaatst en het lot uwer medemenschen in uwe handen stelt, vooral....."

»Doktor!" riep de Generaal verwoeder uit; -- »nimmer kunnen zij daarop hopen; -- gij weet, ik verspil mijn' tijd nooit in onnutte woorden; -- men late mij alleen. -- Fiskaal! zorg, dat de zaak overmorgen voor den Hoogen Raad kome -- die moge beslissen."

En die Hooge Raad vergaderde -- en die Hooge Raad, bestaande uit den Opperlandvoogd, den algemeenen bestier-

der van den handel en de vijf Ordinaire Raden van Indië, zat op den 5den Junij 1629, des morgens ten 8 ure, aan de met een prachtig groen tapijt bedekte tafel in de groote vergaderzaal in de woning van eerstgenoemden. Allen zagen er bedrukt uit en schenen reeds de zaak te kennen, welke men zou behandelen; — zelfs ontglipten aan sommigen eenige schampere woorden, doch een gestrenge blik van den gevreesden Generaal bragt hen tot de orde terug. Statig traden de Leden van het geregt binnen. Op den hem eigen, lijmigen toon las de Voorzitter, *Pieter Vlak*, het vonnis voor en ondersteunde hetzelve door beweegredenen, die in menig hart de grootste verfoeijing deden opwellen. Doch ook hier in dezen Raad — ook hier liet zich geen stem der menschelijkheid hooren. Aller blikken waren naar den Opperlandvoogd gerigt, en zelfs toen deze de zaak in omvraag bragt, durfde geen dier aanwezigen de onregtvaardigheid, de onmenschelijkheid van het vonnis betoogen, noch het stilzwijgen afbreken. De vrees hield aller tongen beklemd. Men kende den wil van den Generaal, en dien in die dagen van slaafsche ondergeschiktheid te wederstreven, daartoe behoorde eene zielskracht, welke hun op dat oogenblik niet ten deele viel.

De Opperlandvoogd gevoelde zich gehoond door dit stilzwijgen; het scheen als of men een' twijfel wierp over de billijkheid zijner handelingen. Gebelgd over de terneder-geslagen oogen, die hij rondom zich zag, en die zijn' vurigen blik niet konden verdragen — riep hij eindelijk uit: — » op mij dan kome de zaak, — op mij; — zij moge dan regtvaardig zijn of niet — maar geen uwer huizen is onteerd, niemand heeft uw vertrouwen geschonden — maar mij hebben zij tot schande gemaakt — mij, den hoogsten persoon

in den lande, bespot, gehoond en *dat* mag niet ongestraft blijven. *Van der Lee!* een pen?" -- en hij teekende zonder huivering, en hij besliste voor eeuwig het lot dier ongelukkigen met één pennestreek en wierp verwoed den Advokaat Fiskaal het vonnis toe.

»Op morgen de executie, Fiskaal!"

Deze boog zich.

»Men roepe een' Predikant, indien een der geestelijken hem wil troosten, en vergunne hun één uur tot afscheid. Geheel onmenschelijk ben ik niet en hun eeuwig heil gaat boven alles." -- En hierop de vergadering met een' knik des hoofds groetende, verliet hij waggelende de vergaderzaal, die weldra door de aanwezigen ontruimd werd, dewijl ieder na die droevige zitting naar verademing haakte.

De laatste uren der beproeving van onze gelieven naderden, want weldra vernamen zij van *Bontius*, dat zij geen hoop meer konden voeden. Afgezonderd bragten zij die oogenblikken door. *Sara*, afgemat door de gedachten aan het schrikkelijk lot, dat haar voor oogen stond, snikte, weende, en hét was haar, het was het zwakke vrouwelijke, nog kinderlijke hart, te vergeven, dat zij geen' troost vond bij zich zelve, geene leniging harer smarten in het woord van Hem, die ons zelfs in den bangsten strijd niet verlaat. *Kortenhoef* onderwierp zich gelatener in zijn lot. Hem toch bezielde te veel geestkracht, hem toch waren te vroegtijdig reeds de beginselen onzer Godsdienst ingeprent, om niet in het *gebed*, in de vertrouwvolle opdragt zijner ziel aan het eenigst Opperwezen, dien troost te vinden, welke alléén zijne krachten kon onderschragen. Een Krankbezoeker, door *Pieter Vlak* van de straat geroepen en tot hem gezonden, verontwaardigde

hem door den toon, waarop hij sprak, en *Kortenhoef* gaf zijnen wensch te kennen om alleen te blijven tot het oogenblik waarop hij *Sara*, — *Sara*, die hij in het ongeluk gestort had, — die na het Opperwezen zijne geheele ziel vervulde, nog eens en wel voor de laatste maal zoude aanschouwen. — Ook dat oogenblik verscheen. — De laatste schemering was van het aardrijk verdwenen en de klok sloeg 7 uur, toen hij in haren kerker werd gebragt. Snikkende ontving hem *Sara* en vloog hem om den hals; — doch hij ontwrong zich aan die teedere omhelzing en voor haar knielende, riep hij uit:

»*Sara!* vergeving in dit laatste uur mijns levens! — vergeving dat ik u, die ik zoo vurig beminde, door mijne heillooze liefde zoo veel leed berokkend, tot eeuwige schande gedoemd heb. — Ach! nog zoo jong en reeds der oneer prijs gegeven! — wat zal uw lot zijn, als ik.....vergeving *Sara!*"

»Niet alzoo *Pieter!* aan mijn hart alleen, aan dat hart, dat zelfs na den bangen stond van morgen onveranderlijk voor u kloppen zal. — Ik heb u niets te vergeven, — niets *Pieter!* — want, indien wij door onze liefde schuldig zijn, — indien wij gedwaald hebben, dan ook ben ik schuldig, want die liefde was mijn leven, mijne hoop, mijn alles, — en zonder u ....Ach! troost mij *Pieter!* ik wanhoop aan de toekomst.....Ik sidder voor dien stond, voor dat uur, waarop ik openlijk.... — Ik zal het niet doorstaan, die schande.....en ook gij, gij, mijn eenigste steun ontvalt mij; — ook gij zult... Op wien zal ik nu nog vertrouwen, nu ook gij, *Pieter!*...."

»Op God! en uwen vader, indien deze eens weder terug mogt keeren. — Hij zal u, schuldelooze! niet verstooten, even min als de Almagtige ons den menschelij-

ken misstap zal aanrekenen, dien wij zoo willens waren te vergoeden, zoo slechts onze wreede regters ons dit niet verhinderd hadden. Doch in dit uur mag geen wrok ons meer bezielen. -- In dit uur, het laatste dat wij elkander zullen zien, -- het laatste onzer liefde, -- smeek ik u: leef geduldig, lieve *Sara!* om der vruchts wille die gij onder het hart draagt, om dat pand onzer voor God geslotene, vereeniging, die geen menschelijke magt vernietigen kan; troost u in uw lot en draag het gelaten; leer het kind, wanneer het eenmaal het levenslicht zal aanschouwen, mijn' naam, den naam zijns vaders stamelen; leer het te vertrouwen op Hem, voor wiens troon wij eens hereenigd de wederwaardigheden zullen vergeten, die ons hier zoo smartvol treffen. In zijn oog *Sara!* — onze Godsdienst geeft mij daarvan de zekerheid, -- in zijn weldadig oog is onze misstap door ons lijden uitgewischt, en zijne genade zal ons niet ontgaan. Belooft gij mij, *Sara!* voor u zelve, voor uw kind te zullen leven en niet te wanhopen?"

»Ik beloof het," stamelde *Sara* snikkende.

»Kom dan! gij, eenigste liefde die ik ooit gekend heb, nog slechts weinige oogenblikken blijven ons over; -- werpen wij ons op de knieën en bidden wij."

En zij wierpen demoedig zich neder en baden.... En zij zonken op de kille steenen van het sombere kerkergewelf ter aarde, en bij het schijnsel der flaauw brandende lamp verhieven zij hunne zielen tot onzer aller Oorsprong! Weggesleept door het gevoel, dat hen in dit oogenblik beheerschte, straalde een hoogere reine verrukking hun uit de oogen, en als onstoffelijke wezens, als reeds van deze aarde gescheidenen, knielden zij daar en vonden troost -- innigen troost in de woorden: »kom tot mij, Gij vermoeiden! --

en zacht opende zich de kerkerdeur --- en *Bontius*, --- de goede *Bontius* stond voor hen, en door hunne geestvervoering,, door hun vertrouwen op den Almagtige tot smeltens geroerd, leide hij hun, als het ware door eene Hemelsche ingeving vervuld, de handen op de hoofden en zeide plegtig: » kinderen! want mijne kinderen zijt gij, nu alles u verlaat, --- nu gij buiten God geen' steun meer vindt op aarde, --- kinderen! ik zegen u in den naam van Hem, die u zoo zwaar beproeft, om u voor reiner Hemelkringen te louteren. *Kortenhoef!* verlaat deze wereld met het bewustzijn van een boetvaardig geweten; --- met de overtuiging dat u geene zonde meer drukt, want dáár boven is uw misstap u vergeven. Verlaat dit leven met onbezorgdheid voor haar, die u zoo dierbaar is, want *Sara* is mijne Dochter, en ofschoon ik haar niet aan het wreede uur der beproeving kan onttrekken, zal ik voor haar zorgen als voor mijn kind --- als voor mijne Dochter, en mijne laatste bede zal zij met mij deelen,...."

En de klok sloeg acht uren, en *Kortenhoef*, verheerlijkt door dat gebed, versterkt door die belofte, sprong op, omhelsde kort maar vurig zijne *Sara*, en eer zij nog ééns de armen naar hem konde uitstrekken, knarsten reeds de grendels der achter hem en *Bontius* digtvallende kerkerdeur.

Op den 6den Junij 1629 zag men vroegtijdig voor het Stadhuis te *Batavia*, alwaar een schavot was opgeslagen, eene menigte burgers vergaderen, en eenige vaandels der bezetting rukten uit het Kasteel en bezetteden de toegangen. Eene plegtige stilte heerschte onder die menigte en aller oogen wendden zich slechts naar één punt; ---

naar het bordes voor dat gebouw — en in die oogen stond geene nieuwsgierigheid maar wel het hartelijkste, opregste medelijden te lezen. Menig' vriend ontglipte een traan om den vriend, den speelnoot zijner jeugd, dien hij weldra zoo droevig zou verliezen. Menig dappere betreurde den dappere, wiens laatste stond naderde. Ook de natuur scheen in rouw en als met een doodfloers overdekt. Eene diepe nevel zweefde over de stad. Flaauw slechts konden de eerste stralen der opgaande zon zich een' doortogt banen door dien zwaren walm, en taanden bleek en waterachtig op het aardrijk. Daar verscheen *Kortenhoef*, gekleed als vaandrig der schutters doch blootshoofds en met open hals. Hij had den nacht biddende doorgebragt en was kalm en bedaard. Geen zweem van onrust zweefde op het schoone, indrukwekkende gelaat. Mannelijk stond hij daar, even als of hij nogmaals den vijand te gemoet zoude gaan. Vriendelijk wenkte hij met de hand de droeve naar hem starende menigte een' morgengroet toe, wierp zich op de knieën en bad... *Bontius*, de hem tot zelfs in dit veege uur niet verlatende edele *Bontius* — knielde mede, en alle aanschouwers ontblootedden de hoofden, en toen de eerste doffe toonen der doodklok zich lieten hooren, vergezelde hun weemoedig *amen* de laatste woorden van den ongelukkige, — en op dat geluid rigtte hij zich op; — omhelsde zijn' opregten vriend; — staarde voor één oogenblik naar de zon, als wilde hij zich in hare bleeke stralen nog eens verkwikken; - - zag om naar de open deur van het Stadhuis om nog één' blik, één' oogopslag slechts zijner *Sara* optevangen — knielde toen bedaard voor den zandhoop; — deed zichzelven den blinddoek om en ontving, luide zijne ziel Gode aanbevelende, den doodelijken zwaardslag, op het tijdstip, dat de holle

gewelven achter hem weergalmden van de eerste klaagtoonen, van de smartkreten, welke de hevigste foltering aan *Sara's* mond, aan hare teedere lippen, die niets dan liefde kenden, die niets dan liefde ademden, zoo wreedaardig ontpersten.

Werpen wij een' sluijer over haar lijden.

De Opperlandvoogd *Koen* overleefde slechts korten tijd dien geregtelijken moord, die treurige onmenschelijke strafoefening. Op den 20sten September 1629 overleed hij aan de gevolgen zijner ziekte te midden eener dappere verdediging der stad, toen op nieuw door eene groote menigte Javanen belegerd, en werd op het Stadhuis, destijds tevens tot kerk dienende, statig met al de versierselen, pracht en eerbewijzingen van een' Oppergebieder in Nederland's Indië bijgezet. Hij stierf gelijk hij had geleefd, als een dapper, beleidvol krijgsman, en toen bij zijne uitvaart het met scherp geladen geschut op alle punten en sterkten ter zijner eere werd gelost, verspreidde zijn dood zelfs nog schrik en verwarring onder zijne vijanden.

Dokter *Bontius* kon het den Fiskaal *van den Heuvel* nimmer vergeven; dat hij, de foltering van *Sara* tot het uiterste drijvende, met haren toestand geen deernis had gehad. Immer vermeed hij sedert dien tijd zijn' omgang, behandelde hem, wanneer hij hem toevallig ontmoette, met verachting, waarschuwde iedereen zich te wachten *voor den geteekende* en noemde hem nooit anders dan *den roeden satan*.

Twee dagen na *Koen's* dood verscheen op de reede van *Batavia* het schip *Hollandia*. Aan boord bevond zich, als Ordinair Raad van Indië, de Heer *Jacques Specx*, met last der Heeren *Zeventienen* om zitting

te nemen als het eerst op den Gouverneur Generaal volgende.

Door diens overlijden echter en ten gevolge van dezen last, werd hem die waardigheid dadelijk en eenparig door de overige Raden bij zijne ontscheping opgedragen, en hij later als zoodanig uit het Vaderland bevestigd. Moedig verdedigde hij *Batavia*, tot dat ook deze maal de vijand genoodzaakt was het beleg optebreken, doch nergens vindt men aangeteekend, dat hij zich veel aan het lot zijner ongelukkige zoo hevig gefolterde en onmenschelijk mishandelde Dochter heeft laten gelegen liggen. Wel zegt de geschiedenis, dat hij, verontwaardigd over het gedrag en de handelwijze der Heeren *Vlak* en *van den Heuvel*, en zelfs de goede bedoelingen van Dokter *Bontius* miskennende, met dezen nimmer aan ééne tafel het Heilige Avondmaal wilde genieten, en hun gedurende zijne regering het leven *Fameus* veronaangenaamde. *Sara* echter schijnt hij vergeten, zelfs verstoten te hebben en niets wordt meer van haar vermeld, zoodat het twijfelachtig is of *Bontius* langen tijd zijne belofte aan haar heeft kunnen vervullen, en men integendeel met grond vermoeden mag, dat zij, onder den last harer schande bezweken, spoedig haren *Kortenhoef* naar zaliger gewesten is gevolgd. Maar gelukkig moge voor het oog der wereld de Heer *Jacques Specx* geweest zijn door de grootheid die hem omringde, de schatten die hij verzamelde, door de eerbewijzingen die hij genoot; --- het inwendige zwijgt niet eeuwig en, hoe verborgen ook, zal toch weleens eene *vaderstem* bij hem zijn opgeweld. Te midden van al die pracht, al dien glans, al die vermaken, zal ook weleens ééne gedachte aan die verstotene zich lucht verschaft hebben; --- ééne wroeging voor het lot van haar, die aan hem het leven verschul-

digd was; --- aan dat kind der natuur, hetwelk hij zoo rampzalig aan zichzelve had overgelaten, --- zijn binnenste vervuld en het genot dier wereldsche grootheid verbitterd hebben; --- en ook aan hem is het woord bewaarheid: »dat de misdaad der vaders aan de kinderen bezocht wordt tot in het tweede en derde geslacht."

W. L. Ritter.

Batavia, November 1842.

KATHA SARIT SAGARA.

(Vervolg van bladz. 123.)

TWEEDE BOEK.

Geschiedenis van Sridatta en Mrigankavati.

TIENDE HOOFDSTUK.

Toen de Koning eenen grooten togt gemaakt had, sloeg hij voor dien dag zijn leger in een bosch, aan den oever van een meer, op: vermoeid leide hij zich neder om te slapen, toen nog laat zijn sprookjes-verhaler *Sangataka*, die hem steeds op eene aangename wijze wist op te beuren, tot hem kwam. De Koning sprak hem aan: » Vertel mij toch een verhaal, hetwelk mij het hart vervrolijkt, dewijl ik zeer begeerig ben naar het lang gewenschte gezigt van den *Wangenloto* mijner *Mrigavati*." Toen hernam *Sangataka*: » Mijn Koning, waarom kwelt gij u zonder grond! De vloek is immers verdwenen en de vereeniging met de Koningin u genaderd. Dikwijls scheiden en terugvinden is het lot der menschen. Tot een bewijs voor u strekke het volgende verhaal, mijn vorst!"

Geschiedenis van Sridatta en Mrigankavati.

In *Malava* leefde eens een deugdzame Bramin *IJajnasoma* genaamd, welke twee zonen kreeg, die bij alle menschen

bemind waren; de een heette *Kalanemi*, de andere *Vigatabhaÿa*. De vader stierf, toen de beide broeders pas den kinderleeftijd vaarwel hadden gezegd: zij gingen daarop uit zucht voor de Wetenschappen naar de stad *Pataliputra*, en toen zij daar hunne studien geëindigd hadden, gaf hun Leeraar *Devasarma* zijne beide Dochters hun ten huwelijk.

Kalanemi, met een nijdig oog de rijkdommen van andere familie- hoofden beschouwende, onderwierp zich aan eene strenge gelofte, en vereerde door bloedige offers de Godin der rijkdommen, *Sri*. De Godin, over deze offers verheugd, verscheen hem in zigtbare gedaante en zeide tot hem: »Gij zult vele schatten en ook een' zoon verkrijgen, die eens de aarde zal beheerschen, maar ten laatste zult gij de schandelijke doodstraf ondergaan, die den roover boven het hoofd hangt, daar gij met eene onreine ziel in het heilig vuur bloed en vleesch geofferd hebt." Na deze woorden verdween de Godin. *Kalanemi* werd allengskens zeer rijk, en ten bestemden tijde werd hem ook een zoon geboren. Dewijl hij door de genade van *Sri* dezen zoon verkregen had, zoo noemde hij denzelven *Sridatta*, en hiermede waren de wenschen des vaders vervuld. *Sridatta* wies voorspoedig en sterk op, en werd, ofschoon hij een Bramin was, evenwel een held, die in het gebruik van de wapens, van den boog en in het vuistgevecht geen gelijken op aarde vond.

De jongere broeder van *Kalanemi*, *Vigatabhaÿa* verliet zijn Vaderland en ging naar een vreemd land, om bij heilige vijvers en bedevaart-gangersplaatsen troost te zoeken voor het verlies zijner echtgenoot, die aan eenen vergiftigen slangenbeet gestorven was.

De Koning van *Pataliputra*, *Vallabhasakti*, bemerkte weldra de voortreffelijke eigenschappen van *Sridatta* en

koos hem daarom tot makker van zijnen eigenen zoon *Vikramasakti*, en zoo leefde dan de koene *Sridatta* gedurende zijne jongelingsjaren met den trotschen Koningszoon in eene en dezelfde woning. Twee krijgslieden, *Vakusali* en *Vajramushti* genaamd, in het land *Avanti* geboren, zochten de vriendschap van *Sridatta* te verkrijgen; even zoo verbonden zich aan hem zonen van verscheidene voorname lieden uit het zuiden, die hij in den strijd overwonnen had, en die gaarne zijne dapperheid erkenden, *Mahabala*, *Vjjaghrabhata*, *Upendrabala* en *Nishthuraka*. Zij allen leefden zamen in hartelijke vriendschap.

Eens ging *Sridatta* met den zoon des Konings en door zijne vrienden begeleid uit de stad, om aan de oevers van de *Jahnavi* te wandelen. De bedienden verkozen dáár den Prins tot hunnen toekomstigen beheerscher, en terstond daarop wijdden daarentegen de vrienden van *Sridatta* dezen tot Koning. De Prins, toornig opspringende, en door trotschheid verblind daagde weldra *Sridatta* tot een tweegevecht uit: zij streden en *Sridatta* overwon den zoon des Konings: deze, diep beleedigd, vatte het besluit op, om, wanneer hij werkelijk de koninklijke magt zoude verkregen hebben, *Sridatta* ter dood te brengen: *Sridatta* echter doorzag de voornemens van den Prins en vlugtte daarom met zijne vrienden uit zijne nabijheid.

Terwijl hij aldus ronddoolde, zag hij midden in de Ganges een meisje, hetwelk door een' draaikolk medegesleept, op het punt was van te verdrinken: terstond sprong *Sridatta* in het water om haar te redden, terwijl hij zijnen vrienden toeriep, aan den oever te blijven staan. Het meisje was reeds diep gezonken en, terwijl hij haar bij de haren vatte en haar nazwom, zonk hij ook onder het water.

Naauwelijks echter was *Sridatta* ondergedoken, of hij ontdekte eenen prachtigen tempel van *Siva*, terwijl het water zoowel als het meisje verdwenen was. Vol verwondering zag hij in het rонde, boog zich vol eerbied voor dien God en bragt, daar hij vermoeid was, den nacht in een' schoonen tuin van den tempel door. Den volgenden morgen zag hij het meisje naderen, om hare hulde aan den God *Siva* te brengen: toen zij hare Godsdienst geëindigd had, ging zij naar hare woning terug. *Sridatta*, die hare bewonderenswaardige schoonheid gezien had, volgde haar en kwam aldus bij hare woning, die men bij de Paleizen der Goden konde vergelijken; zij ging, even als of zij door deze vermetelheid beleedigd was, verschrikt het huis binnen, en zette zich, zonder een woord te spreken, in hare kamer op een' stoel neder; terstond ijlden er duizende meisjes om haar te bedienen. *Sridatta* volgde haar ook daarheen en zette zich naast het zachte meisje: toen begon zij plotseling hevig te weenen, en daar de tranen onafgebroken op haren boezem vielen, zoo sloop het medelijden terstond in *Sridatta's* hart: hij vraagde haar daarop: »wie zijt gij? en van waar komt deze smart tot u? spreek, schoon meisje, want het is misschien in mijn vermogen, uw lijden te verminderen." Toen antwoordde het meisje met inspanning: wij allen, die hier zijn, zijn de schoondochters van *Bali*, beheerscher van *Asura*: ik ben de oudste en *Vidyutprabha* genaamd; onze grootvader werd door *Vishnu* gedurende een' geruimen tijd in den kerker opgesloten; en onze vader door denzelfden magtigen God in een tweegevecht gedood. Toen deze gestorven was, werden wij uit onze stad verbannen, en een Leeuw, die den ingang verdedigt, aan derzelver poort geplaatst. Zoo beheerscht deze de

plaats onzer geboorte en vervult ons hart met kommer. De Leeuw echter is een *IJaksha*, dien de vloek van *Kuvera* in een' Leeuw veranderde; eene overwinning op denzelven door menschenhanden werd als het einde van zijne vervloeking bepaald, want aldus heeft *Vishnu* het bevolen, toen wij hem smeekten om het middel te noemen, waardoor het terugkeeren naar de stad voor ons mogelijk zoude zijn. Overwin nu dezen Leeuw, onzen vijand, want om deze reden heb ik u, magtige held, hier naar toe gevoerd. Wanneer gij den Leeuw overwint, zal hij u een zwaard, *Mriganka* genaamd, schonken, door welks tooverkracht gij de geheele aarde overwinnen en Koning zijn zult." *Sridatta* stemde dit terstond toe, en nadat hij dien dag rustig in het Paleis had doorgebragt, brak hij den volgenden morgen op, en kwam, door het *Asura*-meisje geleid, bij de stad aan; daar overwon hij in een tweegevecht den magtigen Leeuw, die nu, van zijnen vloek bevrijd, eene menschelijke gedaante aannam. Uit dankbaarheid dat hij denzelven van zijnen vloek verlost had, schonk hij aan *Sridatta* zijn zwaard en verdween terstond, dewijl hij de smart der dochters van den Vorst van *Asura* niet kon verdragen. *Sridatta* kwam daarop met het *Asura*-meisje en hare jongere zusters in de heerlijke stad aan. Het meisje schonk hem toen eenen ring, die de kracht had, om de werking van vergif te vernietigen. Terwijl de jongeling zich daar ophield, ontwaakte in hem eene hevige neiging tot het schoone meisje: *Vidjutprabha* echter zeide listig tot hem: » Baad u toch in dit meer en, wanneer gij uw zwaard medeneemt, kunt gij gerust onderduiken, daar gij voor den aanval der slangen en andere watermonsters beveiligd zijt. *Sridatta* volgde haren raad, maar nauwelijks was hij in het meer gedo-

ken, of hij bevond zich weder op dezelfde plaats, van waar hij vroeger in het water was gesprongen. Toen hij echter het zwaard en den ring zag, kon hij er niet aan twijfelen, dat hij uit de onderwereld opgestegen was, doch tevens was hij bedroefd en verbaasd, dat hij door het schoone *Asura*-meisje misleid was geworden.

Vervolgens ging hij naar zijne woning, om de achtergelatene vrienden optezoeken: terwijl hij onder weg daarheen was, zag hij zijnen vriend *Nishthuraka*, die terstond naar hem toe kwam en hem begroette. Toen *Sridatta* hem vroeg om tijdingen van zijne ouders, nam *Nishthuraka* hem schielijk ter zijde en sprak: »Wij zochten u vele dagen toen gij in de rivier gesprongen waart, doch toen wij u niet vonden, vatten wij het voornemen op ons het leven te benemen. Doch daar klonk eene stem uit den Hemel, die ons toeriep;" Handelt niet zoo schielijk en gewelddadig, want uw vriend zal levend tot u terugkeeren. » Deze woorden verhinderden ons voornemen. Wij gingen daarop naar de stad terug, om alles aan uwen vader te verhalen, toen er iemand op den weg schielijk naar ons toe kwam en tot ons zeide:" Gij moogt thans niet de stad betreden, want de Koning *Vallabhasakti* is gestorven, en de ministers hebben eenparig de koninklijke heerschappij aan *Vikramasakti* opgedragen. Naauwelijks was hij Koning geworden, of hij ging den volgenden dag in het huis van *Kalanemi* en vroeg hem, bleek van toorn. » Waar is uw zoon *Sridatta?*" *Kalanemi* antwoordde hem! » Ik weet het niet." Daarop liet de Koning, geloovende dat *Kalanemi* zijnen zoon ergens had verborgen, denzelven aan een ijzeren stang spiesen, alom bekendmakende dat hij een roover was.—Toen zijne echtgenoote dit zag, brak haar het hart. Want hij, die eene bloedige

daad begaan heeft, ontvangt, alhoewel het lang mooge wegblijven, toch eens straf voor zijne onregtvaardige handelingen. *Vikramasakti* zoekt nu overal *Sridatta* en u, zijne medgezellen, om u omtebrengen: daarom gaat weg van hier.'' Aldus sprak deze man: wij, door smart diep getroffen, overleiden, wat wij doen moesten en besloten naar onze geboorteplaats *Ujjayini* te gaan. *Vakusali* en de vier andere vrienden braken daarheen op; ik echter bleef achter om u, mijn vriend, dit alles medetedeelen. Kom nu, laat ons naar de overige vrienden gaan. Toen *Sridatta* dit van *Nishthuraka* gehoord had, dacht hij met diepe smart aan zijne ouders, en zag, door zijne begeerte naar wraak bezield, altijd weder op zijn zwaard; maar, dewijl hij een gunstig tijdstip wilde afwachten, brak hij, door *Nishthuraka* begeleid, naar de stad *Ujjayini* op, om daar zijne vrienden terug te vinden.

Terwijl *Sridatta* alles aan zijnen vriend verhaalde, wat er met hem van het oogenblik af, dat hij in de rivier ondergedoken was, voorgevallen was, zag hij een meisje op den weg zitten, hetwelk bitterlijk weende en hem toeriep. »Ik, arm meisje, ben verdwaald, daar mijn weg naar *Malava* gerigt was.'' Hij, vol medelijden, veroorloofde haar, verder met hem te gaan. Op dien dag bleef hij en zijn vriend *Nishthuraka*, uit zorg voor het vermoeide meisje, in eene door hare bewoners geheel verlaten stad. Des nachts ontwaakte hij plotseling, en zag dat het meisje *Nishthuraka* vermoord had, en nu met graagte zijn vleesch verslond: hij sprong op en greep naar zijn zwaard; terwijl het meisje echter hare vreeselijke *Rakshasa*-gedaante aannam. *Sridatta* vatte de duivelin bij de haren, om haar tedooden, maar op hetzelfde oogenblik veranderde zij in een wezen van he-

melsche gedaante, en sprak tot hem: »Dood mij niet, edele man, laat mij los, ik ben geene *Rakshasi*, slechts de vloek van den heiligen *Kausikiden Visvamitra* heeft mij tot deze afschuwelijke gedaante veroordeeld, want ik werd door de Godheid tot hem, die in strenge boetedoening leefde om de waardigheid van den God der rijkdommen te verkrijgen, gezonden om hem in zijne vrome boetedoeningen te hinderen; maar toen ik niet in staat was hem door mijne schoonheid in zijn heilig werk te storen en zondige begeerten in hem optewekken, toen nam ik, beschaamd, de vreeselijke gedaante van eene duivelin aan, om hem te verschrikken. Toen de heilige mij aldus zag, sprak hij zijnen vloek over mij uit: »Blijf, ellendige, eene *Rakshasi*, menschen vermoordende en verslindende! Doch (voegde hij er bij) mijn vervloeking zal eindigen, wanneer gij mijne haren zult vatten." Zoo wandelde ik nu in dezen jammervollen duivelschen toestand rond. Ik heb alle inwoners van deze stad omgebragt, maar daar gij eindelijk heden mijne vervloeking hebt geeindigd, zoo kunt gij eene gunst van mij verzoeken." Nadat de Godin deze woorden gesproken had, zeide *Sridatta* vol eerbied: »welk eene andere gunst zoude ik kunnen wenschen, moeder, dan dat mijn vriend weder tot de levenden terugkeere." „Dit zij zoo", hernam de Godin, en nadat zij zijnen wensch vervuld had, verdween zij, terwijl *Nishthuraka* levend en ongeschonden zich verhief. Beide waren zeer verheugd en tevens verbaasd over deze zonderlinge gebeurtenis: zij braken den volgenden morgen op en bereikten gelukkig *Ujjayini*. Daar verheugde *Sridatta* zijne vrienden, die reeds sedert eenen geruimen tijd steeds verlangend naar den weg hadden uitgezien, door zijn verschijnen, even als eene genaderde

wolk de van dorst ten hemel blikkende blaauw-beestjes. *Vahusali* bewees hem al die eer, welke een' gast toekomt, en bragt hem in zijn huis, waar *Sridatta* de nieuwsgierigheid zijner vragende vrienden door het verhaal van zijne wonderlijke lotgevallen bevredigde; ook de ouders van *Vahusali* beijverden zich hem ieder gemak te bezorgen, zoo dat hij daar met zijne vrienden leefde, even als of hij in zijn eigen huis was.

Toen eens het groote lentefeest gevierd werd, ging hij met zijne vrienden in het bosch, om de optogten en de plegtigheden te bezien. Daar zag hij een meisje, *Mrigankavati* genaamd, de dochter van den Koning *Vimbaki*, die hem verscheen, even als of de geheele schoonheid der lente in eene zigtbare gedaante rondwandelde. Naauwelijks had hij haar gezien of zij begon reeds in zijn hart te heerschen, en ook haar smachtend oog kondigde het ontluiken der eerste liefde aan, wanneer het op hem gerigt was, terwijl hetzelve, even als eene vertrouwde vriendin, de gevoelens der liefde over en weer droeg. Zij ging vervolgens in het binnenste van het bosch, en toen *Sridatta* haar niet meer beschouwde, voelde hij plotseling eene zoodanige ledigheid in zijn hart, dat hij noch hemel noch aarde zag. Zijn vriend *Vahusali*, die de verschillende kenteekenen der liefde kende, zeide tot hem: „Ik heb uw hart geraden, mijn vriend! Geef u niet aan de vertwijfeling over, ga liever mede, en laten wij ook naar die plaats gaan, waarheen de Konings dochter gegaan is." *Sridatta* keurde dit goed, en wilde juist naar de plek gaan, waar zij was, toen zich een luid geschreeuw verhief: »Wee, wee, de dochter des Konings is door eene vergiftige slang gebeten!" *Sridatta* gevoelde zich bij die woorden even als of eene koorts zijn gemoed had aan-

gegrepen; *Vahusali* echter ging naar een' der kamerdienaars en zeide. „Mijn vriend bezit eenen ring, die het slangenvergift onschadelijk maakt, terwijl hij tevens de noodzakelijke tooverspreuken kent." De kamerdienaar ging terstond naar *Sridatta*, viel hem smeekend te voet, en bragt hem schielijk bij de Prinses; hij stak zijnen ring aan haren vinger en mompelde daarbij de tooverformulieren: kort daarop keerde zij in het leven terug. Alle omstanders gaven luid hunne lofuitingen ter eere van *Sridatta* te kennen, en ook de Koning *Vimbaki* snelde toe, toen hij de zaak vernomen had; maar *Sridatta* keerde met zijne vrienden in de woning van *Vahusali* terug, zonder dat hij den ring teruggevraagd had. de Koning zond hem daar uit dankbaarheid alle soorten van schatten, die *Sridatta* echter alle aan den vader van zijnen vriend *Vahusali* gaf.

Sridatta, die altijd slechts aan de geliefde dacht, verkwijnde zoodanig dat zijne vrienden niet wisten, wat zij tot zijne genezing zouden doen: toen kwam op zekeren dag *Bhavanika*, de vertrouwde vriendin der Koningsdochter tot hem, onder voorwendsel, hem den achtergelaten ring te overhandigen; daarbij seide zij tot hem: „Gij moet, Edele Heer, de echtgenoot mijner geliefde vriendin, die u meer dan haar leven bemint, worden, of zij zal sterven; dit is haar vast voornemen." Deze woorden van *Bhavanika* deden *Sridatta* besluiten, om *Vahusali* en de overige vrienden bij zich te roepen, ten einde met hen een plan te smeden: zij kwamen overeen, om de Prinses door list en in het geheim te rooven en dan onbemerkt naar *Mathura* te vlugten, om zich daar te vestigen. Toen zij dit plan rijpelijk overdacht en ieder' aangewezen hadden, wat hij bij de volvoering moest doen,

ging *Bhavanika* weder weg. Den volgenden morgen vertrok *Vahusali*, door drie vrienden begeleid, naar *Mathura*, onder voorwendsel van daar handel te drijven, terwijl zij op die plaatsen, langs welke zij trokken, voor snelle paarden zorgden, die voor het gebruik der dochter des Konings in het geheim gereedgemaakt werden. *Sridatta* bragt des avonds eene vrouw met hare dochter in de vertrekken der Prinses, nadat hij dezelve door wijn dronken gemaakt had; daarop stak de Prinses, terwijl zij fakkels tot verlichting eischte, het paleis in brand, en vlugtte toen heimelijk met *Bhavanika*. *Sridatta*, die buiten op haar wachtte, ving haar terstond op, en zond haar tot den reeds vooruitgereisden *Vahusali*, terwijl hij haar twee vrienden benevens *Bhavanika* ter begeleiding medegaf. De dronkene vrouw met hare dochter verbrandde in het paleis, terwijl men geloofde dat de dochter des Konings met hare vriendin verbrand was. *Sridatta* vertoonde zich den volgenden morgen, even zoo als hij gewoon was in *Ujjayini*, en ijlde eerst in den tweeden nacht, van zijn tooverzwaard voorzien, de vooruitgereisde geliefde na. Hij leide, door liefde gedreven, gedurende dezen nacht een groot gedeelte van den weg af, zoo dat hij bij het aanbreken des dags reeds de bosschen van het *Vindhija*-gebergte bereikte: in het eerst bemerkte hij hoegenaamd geene sporen van zijne vrienden, doch eindelijk zag hij ze allen en ook *Bhavanika*, met wonden bedekt, op den weg liggen. Verschrikt ging hij naar hen toe: toen zij hem zagen, zeide een van hen: „Wij zijn door roovers overvallen, die heden in eene groote menigte op ons toekwamen; de Prinses, die door den schrik bewusteloos was geworden, werd door een' der ruiters op zijn paard getild en weggevoerd, terwijl de anderen ons door

hunne aanvallen in dezen hulpeloozen toestand bragten. Ga gij haar, dewijl zij nog niet ver weggevoerd kan zijn, in deze rigting achterna. Blijf niet bij ons, want zij heeft het meest van ons allen hulp noodig." *Sridatta* door zijne vrienden zelven voortgedreven, legde met groote snelheid den weg af, langs welken de Konings-dochter was gevoerd geworden. Overal zag hij rond om een spoor en van te ontdekken: nadat hij ver was voortgetrokken, bereikte hij eindelijk de ruiterschaar, in wier midden hij een' jongen krijgsman als aanvoerder bemerkte, op wiens paard de geroofde Prinses zat. Hij trad den krijgsman terstond op zijde en verzocht hem vriendelijk het meisje vrij te laten: daar deze zulks niet wilde doen, rukte hij hem met geweld van het paard en verbrijzelde hem den schedel tegen eene rots. Schielijk sprong hij op het paard des gedooden en greep moedig de overige ruiters aan, die woedend op hem losstormden. Toen hij reeds velen gedood had, maakte de vrees zich van de overigen meester, zoo dat zij, ziende dat eene dusdanige kracht meer dan menschelijk was, in verwarring de vlugt namen. *Sridatta* keerde nu, de geliefde *Mrigankavati* in den arm houdende, naar zijne vrienden terug. Nadat zij een klein gedeelte van den weg afgelegd hadden, stegen zij af, dewijl het paard in het gevecht gevaarlijk gewond was geworden; kort daarop stortte het neder en stierf. *Mrigankavati* echter, door den schrik en de inspanning der vlugt zeer vermoeid, door een' hevigen dorst gekweld, was buiten staat *Sridatta* terstond te volgen; hij liet haar daarom op die plaats achter en ging overal rond om water te zoeken, doch verwijderde zich zoo ver, dat de zon onderging, voordat hij aan den terugkeer dacht. Hij had nu wel is waar water gevonden, doch daar hij

verdwaalde en den regten weg niet weder konde vinden, moest hij dien nacht alleen in het bosch doorbrengen, terwijl hij klaagde even als de *Chakravaka*, wanneer deze van zijn wijfje gescheiden is. Den volgenden morgen vond hij wel de plaats terug, waar het nedergestorte paard nog lag, maar nergens zag hij de geliefde Konings-dochter: nu beklom hij eenen boom om haar, terwijl hij naar alle kanten uitzag, misschien in de verte te zien, terwijl hij dwaaselijk zijn zwaard op den grond leide. Toevallig ging daar ter zelfder tijd een *Savara*-hoofdman voorbij, die naauwelijks het zwaard aan den voet des booms zag liggen, of hij bukte zich en nam het op. Zoodra *Sridatta* den *Savara* bemerkte, klom hij uit den boom en vroeg hem diep bekommerd, of hij hem geene uitkomst omtrent zijne geliefde konde geven. » Ga naar mijn dorp" hernam de *Savara* » ik weet dat zij daarheen gegaan is, ik ga er nu ook heen, daar zal ik u ook uw zwaard teruggeven". *Sridatta* ging vol verlangen, door den *Savara* uitgenoodigd, naar het dorp, terwijl het echter geheel tegen zijn' zin was dat hij zich in dusdanig veracht gezelschap bevond. Hij kwam in het huis van het dorpshoofd aan, waar zijne begeleiders hem toeriepen: » dat hij zich van zijne vermoeidheid zoude uitrusten"; en daar hij zeer vermoeid was, sliep hij weldra in. Toen hij echter ontwaakte, zag hij dat zijne beide voeten door ketens waren vastgemaakt: met smart dacht hij aan de geliefde terug, die, even als het veranderlijke noodlot, hem hier een oogenblik vreugd geschonken had, om hem in het volgende zijn bitter lijden geheel te laten voelen.

Eens kwam eene der vrouwelijke bedienden, *Mochanika* genaamd, tot hem en zeide: » van waar komt gij, edele man, die hier een' zekeren dood te gemoet gaat? want

onze hoofdman, die thans om eenige gewigtige bezigheden afwezig is, zal u bij zijne terugkomst aan de Godin *Chandika* offeren. Om die reden heeft hij u, toen hij u in het *Vindhya*-gebergte aantrof, onder een listig voorwendsel hier heen gelokt en vervolgens in deze ketens geklonken, en daar gij tot een offer voor de heilige Godin bestemd zijt, wordt gij steeds van schoone kleederen en goede spijzen voorzien. Ik zie slechts één middel om u te redden, wanneer het u gelukt. De hoofdman heeft namelijk eene dochter, *Sundari* genaamd, welke van het eerste oogenblik af dat zij u zag, door de hevigste liefde werd ontstoken; indien gij de liefde mijner vriendin verhoort, dan kunt gij zeker op geluk en vrijheid rekenen." Nadat *Sridatta* aldus door het meisje was aangesproken, stemde hij zulks toe, daar hij vurig naar zijne bevrijding verlangde, en trouwde in het geheim met *Sundari*, volgens de wetten van het Gandharvische huwelijk. Zij kwam elken nacht bij hem en maakte zijne ketens los. Kort daarna gevoelde *Sundari* dat zij moeder zoude worden. De trouwe vriendin *Mochanika* ging nu naar hare moeder en vertelde haar alles; deze kreeg *Sridatta*, toen hij op deze wijze haar schoonzoon was geworden, lief, ging tot hem en zeide: »Mijn zoon, de vader van *Sundari*, *Srichanda*, is een toornig mensch; hij zal u zeker niet sparen, vlugt daarom, doch vergeet mijne dochter *Sundari* niet." Na deze woorden gesproken te hebben, maakte de schoonmoeder zelve zijne ketenen los, en liet hem vrij: hij zeide nog tegen *Sundari*, dat het zwaard, hetwelk haar vader nu droeg, hem toebehoorde, en daarop vlugtte hij.

Sridatta ging vervolgens, nog bezorgd, naar het bosch, om verder het spoor van *Mrigankavati* na te vorschen. Hij bemerkte een gunstig voorteeken, en hierdoor

geleid keerde hij naar dezelfde plaats terug, waar zijn paard dood nedergestort en zijne geliefde geroofd was geworden. Reeds van verre zag hij een' jager op zich aankomen, en zoodra deze hem bereikt had, vroeg hij hem om berigten van zijn meisje, wier oogen aan die van eene ree gelijk waren. »Wat", riep de jager uit, »zijt gij *Sridatta*"? Zuchtende antwoordde deze, »Ja, ik ben die ongelukkige." Toen sprak de jager: »Nu dan kan ik u tijdingen mededeelen, hoor, mijn vriend! Ik zag uwe echtgenoot, toen zij, u overal zoekende, met eene klagende stem riep: ik vroeg haar, wie zij was en wat met haar voorgevallen was, troostte haar en voerde haar uit het bosch naar mijne armoedige hut. Daar zag zij met schrik vele jongelingen van den wilden stam der *Pulinda's*: ik bragt haar daarop naar het dorp *Nagasthala*, hetwelk nabij *Mathura* gelegen is en voerde haar in het huis van eenen ouden *Bramin*, *Visvadatta* geheeten, aan welken ik haar als een heilig onderpand op het dringendst heb aanbevolen. Daarna keerde ik weder naar deze plaats terug, nadat zij mij nog eerst uwen naam genoemd had. Ga nu schielijk naar *Nagasthala*, om haar terugtevinden." Op deze berigten van den jager reisde *Sridatta* met grooten spoed verder en bereikte ook den volgenden avond het dorp *Nagasthala*: hij betrad het huis van *Visvadatta*, en toen men hem bemerkte, zeide hij smeekend: »Geef mij mijne geliefde terug, die een jager in uw huis bragt." *Visvadatta* antwoordde op deze woorden: »In *Mathura* leeft een mijner vrienden, een Bramin, een vriend der deugdzamen, tevens leeraar en staatsdienaar van den Koning *Surasena*; ik heb uwe gemalin in zijne handen overgeleverd, want dit dorp is bijna niet bewoond en daarom niet geschikt, haar te beschermen. Ga morgen

naar de stad, en rust heden bij mij uit.” *Sridatta* nam deze uitnoodiging aan en bleef dien nacht bij den eerwaardigen Bramin: den volgenden morgen vertrok hij vroegtijdig en bereikte des anderen daags gelukkig de stad *Mathura*. Geheel met stof bedekt en zeer vermoeid zijnde door den grooten togt, nam hij buiten de stad in eenen kleinen vijver een bad. Midden in het water vond hij een kleed, hetwelk een dief in hetzelve geworpen had, en tusschen welks vouwen een kostbare halsband was vastgemaakt: hij nam zonder iets kwaads te denken het kleed op, dewijl hij den halsband niet bemerkt had, en betrad de stad *Mathura*, slechts begeerig om de geliefde terug te zien. De stadwachters herkenden terstond het gestolene kleed, en toen zij ook den halsband vonden, bonden zij *Sridatta* en voerden hem als een’ dief weg: zij bragten hem vervolgens naar den eersten overheids-persoon van de stad, aan wien zij alles verhaalden: deze gaf daarvan aan den Koning berigt en deze beval dat men hem ter dood zoude brengen. Toen *Sridatta*, door trommelslagers begeleid, ten gevolge van dit bevel naar de strafplaats werd gevoerd, zag *Mriganhavati* hem van verre. Zij ijlde ontsteld in het huis van den eersten Minister, waar zij toen juist woonde, terwijl zij uitriep: »Daar wordt mijn echtgenoot ter dood gevoerd.” De Minister beval terstond aan de beulen om de strafoefening op te schorsen; maakte den Koning met de toedragt der zaken bekend en bevrijdde dus *Sridatta* van den dood: daarop liet hij hem in zijn huis brengen. Naauwelijks had *Sridatta* den Minister naauwkeurig beschouwd, of hij herkende hem en riep, terwijl hij zich voor zijne voeten wierp, uit: »Gij zijt mijn oom *Vigatabhaya*, die reeds lang geleden in vreemde landen reisdet, en dien ik heden

door eene gunstige beschikking als Minister des Konings terugvind!" De Minister herkende met verbazing in *Sridatta* den zoon zijns broeders; hij omarmde hem vurig, en vroeg hem naauwkeurig naar het lot der zijnen. Toen verhaalde *Sridatta* alle zijne lotgevallen aan zijnen oom; terwijl hij begon met de vermoording van zijnen Vader: *Vigatabhaija* stortte vele tranen om zijnen ongelukkigen broeder, nam vervolgens *Sridatta* ter zijde en zeide tot hem: »Gij zijt niet hulpeloos en verlaten, mijn zoon; eene *IJakshini* is mij genegen, die mij vijf duizend paarden en zeven millioenen gondstukken schonk, en dewijl ik geen' zoon heb, zoo kunt gij mijn geheel vermogen krijgen." Nadat de oom deze woorden gesproken had, gaf hij *Sridatta* zijne geliefde *Mrigankavati*, die hij nu, daar hij waardigheid en schatten gekregen had, huwde. Hij leefde in *Mathura* gelukkig met zijne echtgenoot, even als de Lotus, wanneer de vriendelijke maan denzelven beschijnt. Maar ofschoon hij nu ook alle zijne wenschen vervuld zag, zoo bleef er echter, wanneer hij aan zijne vrienden *Vahusali* en de anderen dacht, eenige droefheid in zijn hart, die zijn gelaat verdonkerde, even als eene wolk, die voor de helder schijnende maan heentrekt.

Eens zeide de oom tot *Sridatta*, toen zij alleen waren: »Mijn zoon, de Koning *Surasena* heeft eene nog ongetrouwde dochter: hij heeft mij den last opgedragen, haar naar *Ujjayni* te brengen om haar daar aan den Koning uit te huwelijken; ik zal mij deze gelegenheid ten nutte maken, om de Prinses te rooven en haar aan u als uwe gemalin over te geven; vervolgens zult gij binnen kort, met behulp van het u begeleidende gevolg en met mijn talrijk leger, het u door de Godin *Sri* beloofde Koningrijk vermeesteren." *Sridatta* keurde dit plan goed: de

Prinses werd aan de zorg van den oom overgegeven, en zoo braken ze beide, door eene menigte bedienden en een leger vergezeld, op. Naauwelijks waren zij tot bij het *Vindhya*-gebergte gekomen, of plotseling stortte eene talrijke rooverschaar op hen los en verhinderde door eenen waren pijlregen hunnen verderen togt. *Sridatta* stortte, met wonden bedekt, bewusteloos neder, werd gebonden en door de roovers naar hun dorp gevoerd, nadat zij het geheele leger verstrooid en zich van alle schatten meester gemaakt hadden: daarop sleepten zij *Sridatta* in den vreeselijken tempel van *Chandika*, om hem aan de Godin te offeren onder het luiden der klokken, even als of zij den dood er bij wilden roepen: daar zag hem *Sundari*, de dochter van den hoofdman van het dorp, die door een' knaap vergezeld naar den tempel was gegaan, om haren eerbied aan de Godin te bewijzen; zij stiet de verzamelde roovers op zijde, en geleidde, met de levendigste vreugde vervuld, *Sridatta* naar hare woning. Nu gaf *Sundari* hem het bestuur over de geheele landstreek, die haar vader, daar hij zonder mannelijke nakomelingen gestorven was, haar nagelaten had: aldus kreeg *Sridatta* tegelijk met zijne gade zijn voortreffelijk zwaard terug, en zijn oom keerde met zijn gevolg, hetwelk de roovers overmeesterd hadden, naar hem weder. Hij huwde nu tevens nog de dochter van den Koning *Surasena*, en werd op die wijze een magtig Vorst; daarop zond hij boden naar zijne beide schoonvaders, de Koningen *Vimbaki* en *Surasena:* daar zij beide hunne dochters innig beminden, erkenden zij hem gaarne als hun' bloedverwant en trokken met een groot leger naar hem toe. Toen zijne vrienden, *Vahusali* en de overigen, die van hunne wonden geheel hersteld waren, deze vrolijke tijding vernamen, sloten zij

zich aan het leger en ijlden naar hem toe. *Sridatta* trok vervolgens met de krijgsmagt van zijne schoonvaders tegen den Koning *Vikramasakti*, die zijnen vader had laten vermoorden, en offerde hem aan zijnen toorn op. Zoo heerschte dan *Sridatta* over de geheele door de zee omgevene aarde, en leefde gelukkig met zijne *Mrigankavati* zonder ooit weder gescheiden te zijn.

(*Het vervolg hierna.*)

TAAL- EN LETTERKUNDE.

DE PANNITI SASTRO. (1)

VOORBERIGT.

De *Panniti-Sastro* is een soort van leerdicht, waarvan er in de Sanscritsche taal verscheidene voorhanden zijn, en sedert de komst der Brahmanen op *Java* in het oude *Kawi* en later in de Javaansche taal op meer dan eene wijze zijn nagedicht geworden. Hetgeen van de meeste voortbrengselen der *Kawi* litteratuur te zeggen is, kan ook van deze *Panniti Sastro* gezegd worden; namelijk, dat de Javaansche geleerden er eene reeks van navolgingen van vervaardigd hebben, die allengs nader bij aan de nieuwe Javaansche taal komen, en dus gemakkelijker te verstaan zijn. Het ware *Kawi* wordt aan den fabelachtigen Vorst *Widhojoko* of *Hadji Soko* toegeschreven, die in de eerste eeuw onzer tijdrekening uit *Indië* op *Java* overgekomen, voor de Javanen eene soort

(1) Dit is eene Sanscritsche benaming en beteekent eigenlijk *Boek des gedrags*.

van Cadmus is, voor zoo ver hij hun de eerste beginselen van beschaving en daarbij het letterschrift overbragt. Doch over deze taal kan alleen de kennis der Sanscritsche eenig licht verspreiden; en dezelve zou wel voor altijd in de duisternis blijven liggen, indien de verklaring derzelve werd overgelaten aan de onwetenschappelijke vinding der Javanen zelve. Het ontbreekt ons wel niet aan Javaansche commentarien op het genoemde gedicht; doch het is moeijelijk te bepalen in hoe ver men op dezelve vertrouwen kan. De Javaan schijnt zoo wel den oorsprong zijner eigene letterkunde als dien zijner volksbeschaving vergeten te zijn, en de taalkundige overleveringen van het *Kawi* zijn voor hem schier verloren. De omwentelingen, welke hun volksbestaan door de invoering van den *Islam*, en later door de overheersching der Europeërs ondergaan heeft, zullen daarvan wel de voornaamste oorzaak zijn.

Om mij nu te bepalen tot de *Panniti-Sastro*, zoo is het bekend, dat daarvan in het jaar der Javaansche tijdrekening 1725 (A. C. 1798) eene dichtmatige overzetting in het *Kawi Miring* (1) is gemaakt, waarop in het Javaansche jaar 1735 (A. C. 1808) eene andere in het *Kawi Djarwo* (2) gevolgd is, die

(1) *Miring* beteekent in het Javaansch *overhellen*. Door *Kawi Miring* verstaat men dus een naar het Javaansch overhellend *Kawi*.

(2) *Djarwo* beteekent *verklaring*. *Kawi Djarwo* is dus een opgehelderd *Kawi*.

weder in het Javaansche jaar 1746 (A. C. 1819) door *Radhen Pandji Poetpo Wilogo*, in Javaansch proza op eene vrij onnaauwkeurige wijze is overgezet.

De text van de *Miring*, die door *Kijahi Ngabehi Joso Dhipoetro* opgesteld is, en die der *Djarwo*, die het werk is van *Radhen Toemmenggoeng Sastro Negoro*, zijn, wat inhoud en zin betreft, bijna geheel aan elkander gelijk. Ook is de eene niet sterker met *Kawi* woorden bezwangerd dan de andere, en valt dus niet moeijelijker te verstaan. Het verschil is alleen gelegen in de vers-maat en in de wendigen van den stijl.

Naar welk handschrift de vertaling der *Pannitî-Sastro* gemaakt is, welke in the History of *Java* by *T. S. Raffles*, vol. I Chap. VI, pag. 256, Ed. 4°. voorkomt, is mij onbekend. Daarin erken ik noch de *Miring*, noch de *Djarwo*, noch een der mij bekende handschriften. Het beloop en de aard der spreuken, zoo als de Engelsche vertaling dezelve opgeeft, hebben met de Javaansche bewerkingen wel eene algemeene overeenkomst, doch kunnen met geen manuscript in het bijzonder vergeleken worden. Dit brengt mij op het vermoeden, dat de Engelsche steller, die welligt geen Javaansch verstond, zich den inhoud van dit gedicht door eenen geleerden Javaan in het Maleisch heeft laten voorzeggen, en daarbij naar eigen goedvinden deze spreuken zoo wat besnoeid, omgezet en geanglisteerd heeft, met weglating van alwat hij niet begreep of nietswaardig achtte.

Ik heb mij zulke vrijheden niet willen geven met

eenen text, die geschreven voor mij ligt, en waar van de waarde voor ons niet in het Aesthetische en Didactische, maar veel eer in het eigendommelijke gelegen is. Het is niet te ontkennen, dat er in deze *Panniti-Sastro* vele sententies, voorkomen welker toepassing, indien zij niet zeer geheimzinnig is, dan weinig te beteekenen heeft; zoo dat het mij niet gemakkelijk viel dezelve over te brengen in eene vertaling, die zoo veel mogelijk getrouw is, zonder geheel onleesbaar of onzinnig te worden. Ook de Heer Winter, wiens onderwijs ik in de Javaansche taal geniet, verzekert dat de Javaan, alleen om het vermaak te hebben van eenige woorden in versmaat te zien gebragt, en naar de regelen zijner zangwijzen op te zingen, zich wel eenige onzin en onverstaanbare phrasen getroost. In zijne poësie vordert de Javaan van lateren tijd geenszins die netheid van stijl en uitdrukking, noch die grammatikale keurigheid, waarop de Latinist bij het lezen van Horatius en Virgilius verlekkerd raakt. De lectuur van zulk een gedicht als de *Panniti-Sastro* is dus alleen maar dienstig, om met de Javaansche taal en dichtkunde kennis te maken, en ook het karacter van het volk te leeren kennen.

Ook voor den philoloog, indien hij het der moeite waardig vond, zou hier veel te verrigten vallen: hij zou de stoutheid van eenen Bentley noodig hebben, om de lezingen, ik wil niet zeggen te herstellen, maar te veranderen en te verbeteren; en de bijl der kritiek, welke in lateren tijd op voortbrengselen der

klassieke dichters is aangewend, zou ook hier vereischt worden, om in de opvolging dezer spreuken meer verband en licht te brengen, en daardoor aan het geheele stuk een beter fatsoen te geven. In de hier nevensgaande vertaling kan men zien, dat het niet veel meer schijnt te wezen dan eene reeks van versnipperde spreuken en fragmenten, die zoo maar aan elkander zijn geregen. Hierin eene andere schikking te brengen zou van deze *Panniti-Sastro* eigenlijk iets anders maken dan het geen het nu is: het zou ook in de kennis en in de behandeling van het Javaansche metrum eene grootere vaardigheid veronderstellen, dan ik bezit, en heeft voor de beoefening der taal zelve eigenlijk weinig nut.

Na dit gezegd te hebben, kan ik ten voordeele der Aesthetische en Didactische schoonheden van de *Panniti-Sastro* niet veel aanvoeren. Het is een leerdicht, van denzelfden aard, zoo men wil, als de spreuken van Salomo, het Carmen Noetheticon van Phocliydes en de werken van andere Gnomici; want er is bijna geene litteratuur, waarin niet eenige soortgelijke zedeboeken in dichtmaat geschreven zijn; en daarmede kan ook deze *Panniti-Sastro*, alhoewel niet gelijk gesteld, toch vergeleken worden. Dezelve schijnt over het algemeen het werk van Panditen of schriftgeleerden te zijn; want bijna op iedere bladzijde wordt den lezer eene groote onderworpenheid aan den persoon en aan het onderwijs der Panditen voorgeschreven. Door hun beroep en door de kennis der geschriften alleen, beweert de dichter,

is het dat een volk deugdzaam en gelukkig wordt. Voorts behelst deze *Panniti-Sastro* eenige precepten van levenswijsheid. Het maakt den rijken de liefdadigheid en andere vrome werken ten pligt, en gebiedt hem vooral aalmoezen aan de geestelijken uittedeelen, als zijnde dit het eenige middel om zalig te worden. Ook wordt er veel gesproken van hetgeen er tot eene goede opvoeding behoort. Kinderen en ouders, landvoogden en veldheeren ontvangen hierin ook de noodige lessen in de kunst van zich te gedragen, van te regeren of oorlog te voeren. De vriendschap en de eensgezindheid worden in het kleed eener fabel aangeprezen. Men kan niet ontkennen, dat de geest, welke in deze spreuken heerscht, den Javaan niet tot oneer strekt. Een groot aantal van zinnebeeldige gezegden, die echter niet alle even zinrijk schijnen, worden ook in deze *Panniti* aangetroffen.

Nu zal ik er de vertaling van laten volgen, waarbij ik mij aan den text van het *Kawi Djarwa* gehouden heb.

HET BOEK DER PANNITI-SASTRO,

of het keurig Onderzoek der Geschriften, *in het* DJARWO, *of taal der uitlegging*, *opgesteld door Radhen Toemmenggoeng* SASTRO NEGORO. (1) *1746* (*A. C. 1819*). (2)

I. (3) Om den last van den Vorsten-zoon (4) te volbrengen, breng ik de voortreffelijke gelijkenissen (5) over, te *Soerakarta* uitkomende, in 1735

---

(1) Deze *Sastro Negoro* was een kundig Javaan, bedreven in het *Kawi*, en die zich in de Javaansche letteratuur, door de bewerking van eenige daartoe behoorende gedichten, verdienstelijk heeft gemaakt. Hij heeft den oorlog tegen *Dhipo Negoro* overleefd, en is in eenen hoogen ouderdom gestorven.

(2) Deze datum van 1746, welke op mijn handschrift voorkomt, is van geene beteekenis, en is er misschien bijgevoegd door dezen of genen copiïst, die zich een afschrift van deze *Panniti-Sastro* maakte.

(3) De Romeinsche getalmerken wijzen het begin van elken nieuwen zang, en de kleine cijfers dat van elke strofe aan. Zang heet in de Javaansche taal *Tembang* of *Sekar*, eene strofe heet *Podho*, en elke regel eener strofe noemen zij *Klimah*. Het aantal zangmaten, welke de Javanen bij afwisseling gebruiken, is zeer groot, en

(6) (A. C. 1808), in welk jaar zij voor het eerst verkondigd worden. *Niti Sastro* worden zij genoemd, uitgedrukt in *Kidhoeng* of dichtmaat (7), en als het ware eene soort van *Djarwo* of verklaring.

Gaat men ter plaatse van brave lieden, dan is het goed, dat er aandachtig bij hen opgelet worde. 2.

---

elk derzelve heeft zijnen bijzonderen naam. In het algemeen worden zij verdeeld in de *Tembang Kawi* of de groote, in de kleine *Tembang*, en ten derde in eene tusschensoort van *Tembang*. De naam van *Matjapat*, die ook wel aan de kleine *Tembang* gegeven wordt, is niet regt te verklaren; want *Matjapat* of, zoo men wil *Mantjapat*, beteekent zoo wel *vier woorden*, als *omliggende buren*. In hunne poëzij zijn de Javanen gewoon, in den laatsten regel van elken zang, den naam der volgende zangwijze optegeven, en dezen naam somtijds met de woorden der zinsnede zoodanig te vermengen, dat de zin tweeledig wordt, hetwelk echter wel eens eenige stijfheid en onverstaanbaarheid ten gevolge heeft.

(4) Deze Vorsten-zoon of Kroon-prins was de zoon van *Pakoe Boewono* IV, en broeder van den thans regerenden *Soesoehoennan Pakoe Boewono* VII. Hij zelf heeft in lateren tijd van 1821 tot 1824 te *Soerakarta* geregeerd.

(5) Het Kawische woord *Pralampito* beteekent eigenlijk iets, waarvan de zin ingewikkeld en verborgen is.

(6) Dit jaartal 1735 is in den text aldus geschreven:

Toto. Tri. Gooro. Ratoe.

dat is: regel, drie, geluid. koning.

5 3 7 1

Deze vier woorden worden volgens de bepalingen van de

Mensehen uit wier gedragingen blijkt, dat zij geene welgemanierdheid kennen, worden eigenlijk zoo veel als domme menschen geheten. Dom wil hier zeggen, dat zij van geene zwarigheden weten. Domme menschen zijn dus de onkiesche of zij die laag in hunne keuze zijn; en welgemanierdheid bestaat vooreerst in eene ordentlijke wijze van zitten, (8) en ten tweede in ordentlijk te spreken (9). 3. Door betamelijke

---

Javaansche *Sengkolo* of tijdrekening aldus gebezigd en gerangschikt om de vier cijfers van dit jaartal 1735 uit te drukken.

(7) De dichtmaten van dit opstel behooren tot de *Tembang's* der twee laatste soorten.

(8) Dit *zitten* of eigenlijk *op den grond zitten*, in het Javaansch *lenggah*, *loenggoeh* of *linggih*, is iets, waarop de Javanen bij de opvoeding zoo sterk letten, dat zij eene goede opvoeding voor een groot gedeelte daarin gelegen achten. Deze gewoonte, op hunne ideeën van onderworpenheid gegrond, is in hem, die dezelve naauwkeurig nakomt, met één een bewijs, dat hij zijn wereld verstaat, en aan menschen van hoogeren rang dan hij, den verschuldigden eerbied weet te betoonen.

(9) Dit is het in het Javaansch zoo eigenaardige onderscheid van *Kromo* en *Ngooko* of hooge en lage taal. Het zou een zeer groot bewijs van oneerbiedigheid en onbeschaafdheid wezen, wanneer een Javaan eenen aanzienlijkeren dan hij, in de lage taal dorst aan te spreken. Deze wijze van zitten en spreken is een trek, waardoor de zeden der Javanen zich op eene zeer eigendommelijke wijze onderscheiden.

taal verstaat men er eene waarvan de woorden goed zijn; wanneer gij b. v. in een deftig gezelschap zijt, dan zitte men er, zoo als het goed is. Een bekkel of baas en de knecht moeten niet verward door elkander zitten; en ook hun spreken dient niet het onderste boven te zijn gekeerd. 4. De hooge en lage rangen der menschen, met Zijne Hoogheid den Vorst te beginnen, zijn den onderdaan een' wet en regel; overtreed dezelve dus in geenen deele, want de Koning heeft het zoo goed gevonden. Nog meer, indien iemand van geene welgemanierdheid weet, dan is hij even als een man, die de zes smaken niet kent, t. w. zuur, peperheet, zoet, bitter, zout en klappersmaak: dit zijn de zes smaken alle. 5. Als nu een man, die den smaak van 't siriblad en 't pinangbootje niet kent, dat is, die geen' kinang eet, (10) zich in een fatsoenlijk gezelschap bevindt, met zijn dof gelaat en bleeke lippen, zulk een man, indien er bij geval over de letteren gesproken wordt, houdt zich maar stil, en om dat hij niet kan, doet hij niet mede; 6. hij zou van alles mede willen weten, en kan niet. (11) Zijn mond hangt maar open, gelijk het gat eener grot. Zoo gaat het onder de menschen.

---

(10) Het *siri* kaauwen of kinang eten is onder de Javanen zoo algemeen in den smaak gekomen, dat het iemand als het ware misstaan zou, in deze gewoonte niet te deelen.

(11) Even zoo, doch nadrukkelijker, zegt de Schrijver der Spreuken kap. XVII. v. 28. *Een dwaas, zoo lang hij zwijgt, wordt voor wijs gehouden.*

Leer ieder der vergiften kennen. In hem die den verhevenen *Iwang* huldigt, is het een vergif, indien de vuilheid in zijn hart zit, en hij gewoon is zich steeds in onreinheden rond te wentelen; want zijne hulde wordt niet aangenomen. 7. en zijne vereering is, helaas! te vergeefs. Als iemand eet, b. v. is het hem vergif, indien hij het niet fijn kan kaauwen en zijne tanden bezeert. En een man, die geen geld bezit, dat is een arm man, die het altijd mis heeft in al zijn zeggen, geene hulp erlangt, en niet slagen kan, die is zich zelven een vergif, om dat hij zijnen zin niet krijgt, 8. en zijne wenschen niet vervuld worden. Zoo is het vergif eener maagd eigenlijk, wanneer zij reeds oud is, en de grijze hairen te voorschijn komen: dat is haar zelve een vergif, want allen die haar zien, haten haar in gedachte, en willen haar niet gaarne aanschouwen. Maar een best mensch wordt hij genoemd, die de harten verheugt; 9. als hij gezeten is met zijne kameraden, de gemoederen verblijdt. Zulk een man wordt niet geschuwd, in zijn spreken laat hij niet wachten; hij slaat in stilte de gelaatstrekken van ieder een gade, en in zijn gedrag is hij steeds voor gevaren op zijne hoede. De ellendige mensch wordt niet (door hem) verstoten; hij kan den moed der menschen en hunne dapperheid in den oorlog opwekken; 10. aan de harten van alle goede menschen kan hij behagen, en edel is zijn voorkomen. Dit nu is het karakter van dien besten mensch; hij heeft alles in zijn bezit, en groot is zijne goedertierendheid.

Als een manspersoon bij zijne vrouw, echtgenoote of bijwijf komt, dan zal hij wel doen, (in de zangwijze *Sinnom* (12) wordt nu gesproken), II. haar in bed liefelijk toe te spreken, en minzame woorden te uiten, dat hij zacht en smeekend, teeder en kozend zij, om zich hare wederliefde te verwerven, en dat hij haar vooral het hart niet grieve.

Wanneer gij te zamen zit met Panditen, ondervraag hen dan over elk woord der schriften, 2. dring door in de wetenschap, en sterk en volmaak u in de vereering (Gods); wanneer gij eenen oorlog onderneemt, spreek dan over de krijgskunst, en wees dapper, om de overwinning te bekomen: want bovenmenschelijke kracht in het gevecht, verwekt kloekmoedigheid in het leger.

Het venijn van eene slang en de vinnigheid van eenen tijger kunnen waarlijk nog verijdeld worden 3. door eene tooverspreuk of mantra, die dit vergif stillen; en de razernij van eenen olifant bezwijkt voor eenen haak, ten gevolge waarvan zijne woede verdwijnt. Maar de toorn van groote, op het slagveld vermaarde menschen, die het overschot van gesneuvelde vijanden zijn, deze wordt door geene tooverspreuk of mantra geeindigd; 4. dan eerst houdt hun vreesselijk vermogen op, wanneer zij ter dood

(12) *Sinnom* beteekent eigenlijk jonge tamarinde-bladeren, en ook de fijne hairen op het voorhoofd eener vrouw. Doch deze beteekenis is op de zangwijs van dezen naam niet gemakkelijk toe te passen.

zijn. En de kwaadheid van schelmen, lasteraars, schurken en deugnieten kan in de daad door geene tooverspreuk of mantra genezen worden.

Indien gij weten wilt, waaraan de diepte van het water kan erkend worden, welaan, ruk de bloem *toedjoeng*, die in het water groeit, er dan uit; 5. zoo ver als deze onder in het water steekt, is de juiste diepte van hetzelve. Maar om het teeken van een wellevend, welvoegelijk en bescheiden man te kennen, lette men vooreerst, of hij eene gepaste wijze van spreken heeft, en ten tweede hoe of hij in gezelschap zit. In zijne rustige wezens-trekken is te zien, dat hij een goed, bedaard, en in zijn hart een door en door standvastig man is, 6. scherpzinnig en kalm ziet hij er uit, en wanneer hij eet, is hij rustig en niet woelig; hij snatert niet, wanneer hij spreekt, bemint zijne medemenschen, en in zijn hart heeft hij eenen grooten voorraad van inschikkelijkheid. Begint hij over het een of ander punt te spreken, dan wil hij niet van den hak op den tak springen (13); ook zoekt hij het nadeel niet van zijnen naasten; 7. ja, dit is het kenmerk van een' man, zoo als het wezen moet: de ware mensch is zijn naam: en het bewijs van een' deugdzaam man is daarin te zien, dat hij niet achterwege blijft, dat wil zeggen, dat hij zijner beloften niet ongetrouw is. Deze definities zijn degelijk bevonden.

---

(13) De Javaansche uitdrukking zegt; *van het eene huis in het andere loopen.*

Hij, die Pandiet genoemd wordt, dat is een letter-vreter (14) onttrekt zich niet aan de vragen, die hem gedaan worden. 8. De schoone letteren worden door hem naar waarde behandeld. Zelfs alwat men van hem begeert, wordt met nederige woorden beantwoord. Zacht en vriendelijk let hij op ieders verlangen. Wat beoefend wordt, verklaart hij, en duistere denkbeelden heldert hij op: aan bedroefden geeft hij vreugde, en het hart zijner evenmenschen beurt hij op. Doorkundig in alle levens-zaken, verstaat hij den zin der geschriften. 9. Zulk een Pandiet heeft de geschriften gekaauwd, die in het voorwerp van zijn streven volmaakt is, en in zijnen handel geen' onraad sticht.

Indien een man, die rijk is aan geld en schoone kostbaarheden, zich evenwel slordig kleedt, en zijne kleedij niet in het minste overeenkomstig zijnen stand is; indien hij niet lekker eet, 10. niets aan de Panditen geeft, en gierig is voor den armen Fakir, dan schijnt die man niet te weten, hoe kortstondig zijn aardsch bestaan is, en waant dat zijn leven lang en eindeloos wezen zal. Maar over 's levens duur kan niemand iets met zekerheid zeggen. Even zoo is de man, die in den geheelen zin der geschriften, 11. en in de staatsregeling ervaren is, maar op den dwaalweg is gekomen, en den gang van boosdoeners en deugnieten volgt. Dan is die mensch niet

---

(14) De letterlijke vertaling is: *die de geschriften kaauwt, of die dezelve pumineert*

veel beter dan een onwetende: zijne kennis baat hem niet, en zijne knapheid is vruchteloos: zijne bedrevenheid in de geschriften is louter voor niets. 12. Wanneer een oud man, die lang geleefd heeft, geen behagen schept in het goede, in het verstand der geschriften engeoefend is, in zijn hart geene welwillendheid heeft, en volstrekt niet gedienstig is; zulk een man mag den naam dragen van een voor de wereld verloren mensch. Zijn leven is nutteloos geweest, 13. gelijk dat der dieren, welke men niet gewoon is te eeten.

De zoogenaamde kwaden (15) der wereld zijn vier in aantal, vooreerst de raaf, deze is de slechtste onder de vogelen; onder de viervoetige dieren, wordt het de tijger genoemd; onder de menschelijke geaardheden is hij het, die lust 14. noch behagen schept in het goede: den Oppersten regter *Iwang* niet aanbidt, en zich slaafs aan de weelde overgeeft; en hiermede zwijgen wij over dat derde kwaad. Het vierde dat vertoond wordt, is wanneer een trouw en eensgezind vriend eenen verkeerden stap doet, vriendschap en eendragt vergetende. 15. Bij zoo iets vergeleken, staan de drie eerste kwaden ten achter en

(15) Het woord *Tjandolo*, dat in den text meer dan eens voorkomt en de beteekenis heeft van *slechten*, is ook de eigennaam van eenen volksstam, waarvan in de *Romo* en in andere Javaansche dichtwerken gewaagd wordt, en die uit een' hoop van vagebonden, dieven en ander slecht volk bestond.

worden door dit alleen overtroffen, hetwelk als het ware een pest der aarde is, de lasteraar en groote deugniet.

Het teeken, dat eene flesch vol water is, bestaat daarin, dat het van nature niet heen of weder zal schudden, indien zij niet ten halve maar geheel gevuld is; maar onbewegelijk blijft, wanneer zij in de hand gedragen wordt, aangezien dezelve vol is. 16. Hieraan onderkent men de koe; wanneer zij hard schreeuwt, dan heeft zij maar weinig en geen' lekkere melk. Even zoo is het ook met den armen man gelegen, menigvuldig zijn zijne gebaren en geluiden om wat te krijgen en genoegzaam te eten te hebben. Even zoo de ongevormde man, hetwelk beteekent de lompe en mismaakte man; III (zangwijze *Gamboeh*) (16), veel beweegt hij zich om schoon te schijnen, en hij plooit zijn gezigt om er aanvallig uit te zien. Als iemand zich tegen het woord der geschriften verzet, 2. onbeschoft in zijn spreken is, halstarrig, en naar geene waarschuwingen luistert, woelig en onrustig is, zoodra hij iets hebben wil, die zich in zijne manieren overal tegen aan stoot, in zijn doen altijd achteraankomt en mistast; 3. die man is niet zoo als het betaamt, hij groeit op voor louter vodderij, die geene waarde heeft. In een gezelschap van kiesche lieden verstomt hij, en wordt hij aangesproken, dan maakt hij verwarring, zoo woest is hij. Wacht u alle voor hem — O menschen!

---

(16) *Gamboeh* beteekent eigenlijk een *dansser*.

4. Onder getrouwe vrienden moet het niet gaan, zoo als de tijger en het bosch deden, die in den beginne eensgezind en elkander getrouw en door wederzijdsche bescherming veilig waren, en daarna in onmin geraakten. 5. Zich vervelende, streden zij om den voorrang, en aldus twistende hielden zij op eensgezind te zijn. De tijger zeide: »wel, bosch, gesteld »dat ik hier niet ware, en hier de wacht niet hield, »6. dan kon het zoo waar niet missen, of weldra »waart gij door de menschen verwoest, omgehakt en »tot een tagalveld gemaakt; en evenwel, o bosch, »mort gij er over, dat gij door mij bewoond wordt." 7. Toen sprak het bosch: »Heer tijger, indien ik u »eens niet verscholen en verborgen hield, dan waart »gij reeds voorlang door alle menschen gezien. 8. Ja, »tijger, gij zoudt uw heil dan niet ligt vinden, en »zeker spoedig door de menschen gedood worden; en »echter zegt gij mij telkens kwade woorden." 9. De tijger ging dadelijk van deze plaats, en het bosch verlatende, zette hij aan de helling van eenen berg zich op den rand van een tagalveld neder. Niet lang daarna werd hij gezien, en dit aan de dhessa-lieden geboodschapt. 10. De kameraden en de buren kwamen met hunne wapens en vielen gezamenlijk op hem aan. De tijger was spoedig omsingeld en werd met geweld doodgeslagen en door alle man in stukken gescheurd. Maar te gelijker tijd met den dood van den tijger 11. hield ook het bosch op onveilig te zijn. Met dat de baas verdwenen was, werd het er ledig en stil. Door het dhessa-volk omgehakt zijnde, verdween het geheel

en al, want het was nu niet moeijelijk meer; vermits het gevaar er uit was, 12. werd er door de dhessa-mannen niet getalmd. De ondergang van tijger en bosch had te gelijker tijd plaats. De tijger stierf en het bosch werd omgehouwen tot een tagalveld. Dat is nu het ongeluk der menschen, wanneer zij haspelen, elkander beschuldigen, 13. en om den voorrang vechten. Dit is de vrucht van die onwaardige tweedragt.

Het is voor alle levenden het beste, groote en goede helpers te hebben. IV (*Poetjoeng* heet de zangwijs waarin verhaald wordt). Men handele rijpelijk in het maken van kennissen en vrienden, met brave, uitmuntende, geschikte, milddadige en eerlijke menschen. 2. De slang, b. v. verdient hierin te worden nagevolgd. Toen zij eens door den Vorst der vogelen werd achterjaagd, begaf de slang zich dadelijk bij 3. haren vriend *Bathoro Srambo*. Deze zeide; »wel slang, »wat loopt gij zoo hard?« »*Bathoro*, sprak de slang »4. ik word door uwen vogel *Garoedo* vervolgd, en »ben ongemeen bevreesd van ongetwijfeld door hem »opgegeten te worden.» Al sprekende keek de slang angstig naar alle kanten. 5. *Bathoro Srambo* zeide: »welaan slang, indien gij leven wilt, dan zal ik u »helpen.» 6. De slang hervatte: »o zeer gaarne wil »ik leven, en ik smeek u ernstig om hulp, opdat ik bij *Bathoro* mijne redding vinde.» 7. Met eene geurige stem zeide *Bathoro* weder: »Spoedig »dan, kronkel u gelijk een halsband om mijnen hals.» Aanstonds maakte de slang haar kompliment en wik-

kelde zich om *Bathoro*. 8. Daar komt der vogelen koning en ziet de slang reeds op het ligchaam van *Bathoro*. Dus verdween de gramschap van *Garoedo*, 9. want hij vreesde voor *Bathoro*. Hij wilde hem dus zijn kompliment maken, maar hij schaamde zich boven alle gedachte voor de slang. Maakte hij zijn kompliment niet, dan vreesde hij voor *Bathoro*, 10. dat hij welligt gevloekt en voor zijne overtreding zou gestraft worden. Dit nu zoo zijnde, bragt *Garoedo* hem zijne vereering van boven uit de hoogte. Na aldus gedaan te hebben, vertrok *Garoedo* spoedig. 11. Ziedaar het nut van eenen vriend of helper.

Er is nog meer te zeggen. Het is het beste, dat een kind, al wat zijn vader doet, navolge, 12. en in al zijn doen en laten, even eens als zijn vader handele. b. v. Tijdens dat de schildpad hare eijeren legt, worden deze in het zand begraven. 13. Langen tijd worden ze daar in het zand gelaten. Maar wanneer de eijeren zijn uitgebroeid, dan zijn de jongen, zonder eenige afwijking of verschil, als hun vader en moeder van gedaante. 14. In allen opzigte en in hunne neigingen bootsen zij hunne ouders na. Ook de jongen der visschen worden, wanneer zij nog eijeren zijn, door hunnen vader en moeder achtergelaten. 15. Tijdens de uitbroeijing zwemmen zij tegen den stroom op, naar het voorbeeld van hetgeen de vader en moeder doen, zonder daarvan af te wijken: en met de jongen der vogels is het even eens. 16. Maar wat de menschen betreft, is het niet zoo. Zij passen hunne kinderen op, van kindsbeen worden

deze verpleegd, en tot hunnen ouderdom van kleederen en eten voorzien, 17. en in eene gepaste manier van zitten onderwezen. Weinigen echter volgen de gewoonte van hunnen vader na, en velen laten de handelingen hunner ouders varen. 18. Kinderen van Panditen gedragen zich veelal slecht, zijn zondig in hunne taal, en deugen niet in de conversatie. Somtijds wordt het kind van eenen schelm 19. een groot, deugdzaam en edelaardig Pandiet, die zijnen vader niet navolgt.

Het is moeijelijk voor de menschen, zoo ligt het goede en het kwade verspreid. V (*Dangdang Goelo*). Ja, compleet van alles is er in de menschen: alles wat wij zien, zijn voorbeelden, en velerlei is derzelver goede beteekenis. Het beste is, dat een *Wikoe* (17) niet ophoude *God* te vereeren, en in zijn kluizenaarswerk volharde, opdat het hem gelukke den luister der natie te verkrijgen. Indien de aanbidding van alle heiligen opregt is, dan zal metéén ook het land voorspoedig zijn. 2. Indien iemand zonder af te wijken de geboden der geschriften opvolgt, dan zal hij standvastig van aard zijn, van eenen aard die naar het edele streeft; door zijne nederigheid kan hij zich liefde verwerven, en het is ver van hem iemand ter wereld kwaad te doen.

Wat eenen landvoogd betreft, zou het goed zijn, dat hij zijn geld en zijn goud aan zijn volk, 3.

(17) *Wikoe* is hetzelfde als *Pandiet*.

en aan al zijne kleine onderdanen wegschonk, en dat er rijst en vleesch algemeen en gelijkelijk onder hen uitgedeeld werde. Zijn voordeel daarbij is, dat zijne heerschappij erkend en zijne bevelen zullen opgevolgd worden; dat zij hem vreezen met eene vrees van liefde, en dat de vrede van het land tot in de verst-afgelegene dhesa's zal stand houden, wanneer de gaven van den Koning geopend zijn.

Eene vrouw, wat haar betreft, trachte, wanneer zij gehuwd is, eenen zoon te krijgen, 4. die dapper zij, maar niet dapper gelijk eene tijgerin, die jongen heeft, want deze is slechts dapper voor een enkele maal.

Het hoofd aller kleederen, dat door de goeden het hoogste geschat wordt, is niets anders dan het hofkleed: en, indien het het voedsel geldt, dan is het de koemelk, die door de heilige Bramanen van het vaste land verkozen wordt. 5. Dat is zoo, omdat deze Bramanen voormaals van kindsbeen met melk gelaafd werden, en de koe hun tot eene moeder strekte. Maar hetgeen door de opregte braven boven alles geacht wordt, is niets anders dan de kern der spreuken, bedaardheid en eene edele geaardheid: en het hoofd der vrouwen is geene andere dan zij, die een' zachten boezem heeft en streelend in bed is.

6. In de voortreffelijk schoone letterkunde kan men niet buiten de verklaringen der Panditen, want altijd was het hunne taak, indien zij schriftgeleerden waren, zich in de heilige letteren te oefenen, en worden de wenken des geschriften alle door hen betracht.

Verders worde u geleerd, hoe men zijn geld op

eene eerlijke wijze kan verkrijgen. Is het door eigen' arbeid en vlijt voortgebragt, dan is het goed; 7. onverschillig is het, indien het geld zijnen oorsprong heeft van uwen vader; en laag is het, geld te krijgen zoo het van uwe moeder komt. Daar zijn nog meer lage middelen om er aan te komen. Maar zoo men het geld van zijne kinderen en vrouw, dat wil zeggen van zijnen schoonvader gekregen heeft, dan is dit wel de schandelijkste aller schandelijke winsten. Verders is het van alle deugdzame winsten 8. wel de deugdzaamste, wanneer het geld uit den oorlogsbuit der overwinning komt; 't welk eene gaaf van meer dan menschelijk vermogen wordt genoemd.

Wanneer gij eenen veldslag onderneemt, houd u dan vier dingen tot eenen stelregel, waarvan de listige strekking voor het leger een geheim is. Deze vier zijn namelijk: gelijkheid en onderscheid, straf en belooning, want ondanks alle uwe waakzaamheid over uwe knechten, kastijdingen en vergiffenis, 9. als gij van geene belooningen gebruik maakt, dan komt er niets van. Met geschenken en belooningen houdt men in den oorlog zich staande; en wanneer gij ten opzigte dezer vier listen geslaagd zijt, dan zullen de vijanden, door de dapperheid uwer knechten geslagen en in den oorlog overwonnen worden. Opdat het krijgsbedrijf wel verstaan worde, hebbe men de vrees der vijanden en de zwakheid der tegenstanders aan den dag te brengen; 10. maar zoo uw eigen hart vrees gevoelt voor den vijand, laat het uw leger niet blijken. Indien uwe vrees voor den vijand hun waar-

lijk bekend was, dan zou het de harten uwer dienaren doen inkrimpen. Maak alles gereed, wat den wil kan aanwakkeren, uwe onderdanen tegen den vijand kan verbitteren, dapper te moede in het tegentreden van moeijelijkheden, en onverschrokken in het aandurven der bestrijders. 11. Ook terge men den vijand, noch dage hem uit met een dreigend geschreeuw; dit maakt den vijand achterdochtig en zeer voorzigtig: men bezige liever de gewoonte van het vuur, dat zich beweegt zonder geraas te maken, alwat het aangrijpt versmelt en reddeloos verschroeit.

De hoofdzaak van voortreffelijke vrienden is niet anders dan beleefd in den omgang, 12. en lief en aangenaam in het spreken te zijn. Maar geen grooter vijand van het menschdom is er dan een besmet gemoed; ja, dit is de vijand der menschen. De grootste kracht en magt der stervelingen kan evenwel de nog grootere kracht der Goden niet overtreffen: Een mensch weegt daar niet tegen op. 13. Onder de vogelen is er geene zoo heerlijk als de vogel Bejo. Zij is schoon van gedaante, en spreekt bijna als een mensch. Onder de vrouwen is zij de voortreffelijkste, die het sterven betracht, en daarbij schoon en deugdzaam is. Het sterven te betrachten beteekent, 14. met haren man, wanneer hij sterft, mede te sterven: of, geen' vrijwilligen dood stervende, dan toch op zijn graf haar verblijf te nemen: of ten minsten, wanneer haar man is komen te sterven, tot haren dood geen tweede huwelijk te willen aangaan. Zulk eene vrouw betracht het sterven, die zich voorneemt geenen

tweeden man naar de andere wereld te volgen, om hiernamaals hand aan hand met hem te gaan. VI. (Zangwijze *Kinanthi*). Wanneer iemand zich met de borst op de goede werken toelegt, en het woord der geschriften tot voorbeeld neemt, en het kwade volstrekt niet wil, dan zal hij naderhand zonder gebreke een verheven personaadje, 2. en met zijne geheele familie geroemd worden. De ongeletterde menschen zal hij overvleugelen. (18). Daarom, menschen, schept behagen in her verstand der geschriften. Gij zult er gewisselijk veel bij winnen. 3. Zoo spreekt hij, die zich op de geschriften bevlijtigt: alwat deze aarde bevat, dat wordt alles in de geschriften aanwezig gevonden, indien men er zich wezenlijk in oefent. 4. Wanneer gij derzelver beteekenis geheel en al weten wilt, dan zijt gij b. v. aan den man gelijk, die eenen wilden en grooten olifant wil temmen, welke nog in een ontoegankelijk bosch is. Even zoo is ook dit boven alle gedachten bezwaarlijk. 5. Wilt gij degelijk bedreven worden in de geschriften, dan moet gij noodzakelijk alles terug wenschen, dat wil zeggen, u van ouds herinneren wat uw meester u geleerd heeft, en leggen het op in uw hart. 6. Door eenen grooten Wikoe wordt niets zoo hoog geschat als de vereering van den Allerhoogsten.

Wanneer een jong mensch, die veel te zeggen heeft, en zoo lekker leeft als een vorst, 7. die in al zijn

---

(18) De Javaansche uitdrukking zegt hier *overstroomen.*

doen geëerbiedigd wordt, en al wat hij wenscht, bereiken kan; indien hij, helaas, dom in de geschriften is, dat wil zeggen, indien hij noch lezen noch schrijven kan, dan moge hij schoon van gedaante zijn, 8. en overvloed van vrouwen hebben, en rijk zijn in goudstukken, zijne huisbedienden mogen voltallig zijn, en hij bedreven zijn in alle zangwijzen; zulk een man is niet te min dof en flaauw van uitzigt: dat is niet goed; 9. stom zit hij, wanneer hij in gezelschap is, beroerd en onopgelet: even als de winowari-bloem, b. v. gloeijende en roodkleurig, maar verlaten en zonder geuren. Indien een bloem niet lekker riekt, 10. dan is dezelve waarlijk nutteloos.

Zoo als ook b. v. nog het kenteeken van een goed man in zijn gezigt, en in zijne manier van zitten en spreken en in de rigtigheid zijner woorden te zien is; 11. al wat hij doet, is wel; lief en minzaam in zijn spreken, zonder onderscheid voor alle menschen. De teekens in de gelaatskunde zijn als deze: indien een man voorgeeft alle dagen lekker te eten, 12. dan is dit gemakkelijk te onderkennen. Is hij vet van ligchaam, dan is het waar; is hij mager, dan heeft hij het gelogen. Indien iemand voorgeeft ingetogen te zijn, en het regiem van een boeteling te kunnen volhouden, dan onderkent men zulks op deze wijze: 13. is hij mager van ligchaam en zuiver van gelaat, dan is het waarlijk geen leugen: maar is hij vet, dan liegt hij zeker, en is niet in staat om in de onthouding te volharden. Het teeken, dat iemand 14. zijne vrienden bemint, is niets anders dan een vrien-

delijke groet. Het teeken eens Pandiet's is alleen de opregtheid zijns gebeds. Tot zoo ver.

Het venijn van eene duizendpoot, dat komt in haren kop te liggen; 15. dat van eene scorpioen in zijnen staart. Der slang zit het in de slagtanden. Al wat vergiftig is, heeft voor dat vergif zijne plaats. Alleen van het vergif der slechte menschen is de plaats niet bekend. 16. Zij zijn overal geheel vergif: hun ligchaam is er vol van; ja, elk deel huns ligchaams is een en al vergif; geen plekje, waar geen vergif is.

Zeg mij nu ook eens dit. 17. Een kind vermag buitengemeen veel, wanneer het nog door vader en moeder wordt opgepast, en alle de huisbedienden bij zich heeft; indien het schreit, dan wordt het aanstonds geholpen, door zijne moeder getroeteld, en in zijne begeerte toegegeven. 18. De riviervisch vermag het meeste, zoolang hij in het water, of in de breede diepte is, en het water helder is. De vogels zijn het sterkste, wanneer zij van vederen en vleugels compleet voorzien zijn, 19. hard kunnen vliegen, en snel door de lucht gaan. De koning is dan het magtigste, wanneer de onderdanen van 's vorsten volk voltallig zijn, (19) en hij de Oppermantri's aanstelt, die gezamentlijk vier in getal zijn. 20. Dan

---

(19) Hetzelfde zegt *Salomo*, Spreuk. XIV v. 28. *In menigte van volk is - 's Vorsten heerlijkheid; ja volks gebrek des Konings ondergang*.

kan het den koning niet missen, magtig en op aarde beroemd te worden. (20).

Twijfelt niet aan het onderwijs der heiligen, gij zoudt welhaast rampzalig worden. Deugdzaam is het wat te geven. VII. (Zangwijze *Hasmoro Dono*). Twijfelt niet, gij alle menschen, aan de geschriften; 't zou naderhand voor u gewis eene groote smart zijn; en twijfelt ook niet aan het onderwijs van uwen leermeester; want zoo waar! uw dood zou nabij zijn, gelijk een schotel, die op de steenen valt, 2. breekt, en niet vermaakt kon worden. (21). Evenzoo is het, b. v. met een tagalveld gelegen, dat zijn gras verliest; dan, weldra door het grazend wild verlaten, wordt het ledig en zonder aanzigt. En wanneer eene rivier uitgedroogd is, 3. dan wordt zij door geene watervogels meer bezocht. En wanneer een Pandiet, b. v. zijnen godsdienst verzuimende, juist op eenen goeden,

(20) In den text der *Kawi Miring* komen te dezer plaatse nog de volgende regelen voor: de goede lieden mogen van acht dingen niet eten; deze acht dingen zijn, de hond, de lanoelo, de gekko, de cameleon, de kikvorsch, de slang, de vlieg en de muis; want deze acht dingen maken het ligchaam ziek.

(21) Dit zelfde zinnebeeld treffen wij in de Propheten aan: Jezaias, Kap. XXX v. 14, *En die verbrijzeld wordt gelijk een aarden kruik, die zonder verschooning in stukken wordt gestoten, van wier verbrijz'ling zelfs geen scherf gevonden wordt, om vuur te nemen van den haard of water uit een gracht te scheppen.* En Jeremias,

dat is heiligen dag, vergeet te bidden, dan is hij wel verre van den Heere; 4. en als een Pandiet ver van den Heere is, dan zal hij daarvan ook de ongelukkige gevolgen ondervinden. Even zoo gaat het den grooten koning, indien hij niet waakt voor zijn volk, zonder genade en steeds knorrig en toornig is, 5. dan kan het niet uitblijven, dat hij weldra door alle de onderdanen zijner natie verlaten en de stad ledig worde. (22).

Indien een man, die rijk in geld en rijk in vrouwen is, komt te sterven, dan kan noch het een noch het ander door hem in den dood worden medegenomen, (23). 6. Zij volgen hem niet in het graf, en willen ongaarne met hem onder de begravenen wezen. Wanneer de vrouwen en kinderen, die hem begeleid hebben, terugkeeren, dan schreijen zij bij hunne tehuiskomst, en zijn van overgroote smart voor eenige oogenblikken met hem gestorven; 7. maar het duurt niet lang, en spoedig zijn zij weder bedaard. (24). Daarom, o stervelingen, toen gij voor dezen nog in

---

Kap. XIX v. 11, *Aldus zal ik dit volk en deze stad verbreken, gelijk men een pottebakkers vat verbreekt, hetwelk niet weder geheeld kan worden.*

(22) Zie het aangehaalde in Aant. 19.

(23) Vergelijk hiermede Horatius. Lib. II. Od. XIV. v. 21. *Linquenda tellus et domus et placens uxor.*

(24) Hetzelfde heeft Simonides gezegd in het zesde zijner voor ons bewaarde fragmenten, waarvan ik de woorden,

bloei en in leven waart, had gij u niet zoo slaafs en gedurig aan overdaad, aan eet- en drink-vermaken moeten te goed doen. Maakt uwe inborst weldadig, 8.
doet liefdegiften aan de armen, en indien gij veel geld hebt, besteed er dan de eene helft van tot uw welzijn voor het tegenwoordige, terwijl de andere helft zijn nut in de andere wereld heeft; (25) zoo zult gij bij uw vertrek van deze en bij uwe komst in de andere wereld gelukkig zijn, 9. en den zegen dezer aarde en in den hemel beide volop verkrijgen. Een jong mensch wordt eindelijk oud, en een levend mensch moet eindelijk sterven; en is hij dood dan kan er van al zijn geld toch niets in den dood worden medege-

---

bij ontstentenis aan Grieksche letters, in het Nederduitsch aldus overzet:

Aan den overledene denken wij niet ligt.

(Indien wij *slechts aan hem denken*), *langer dan één dag.*

(25) Vergelijk deze woorden met die van den Zaligmaker, Matth. VI. 19 en 20. *vergadert u geen schatten op de aarde, waar motte en schietworm ze verteren en waar dieven doorbreken en stelen, — maar vergadert u schatten in den Hemel, enz:*

Matth. XIX. v. 21. *zoo gij volmaakt wilt zijn, ga heen, verkoop wat gij hebt, en geef het den armen; zoo zult gij een schat hebben in den Hemel.*

Lucas XII. v. 33. *verkoopt wat gij hebt, en besteedt het tot Aalmoezen! zoo maakt gij u buidels, die niet verouden, een' onuitputbaren schat in den Hemel, waar geen dief bijkomen en dien geen mot verteren kan.*

nomen. (26). Het gebrek aller ligchamen is, 10. dat er niets van medegenomen wordt in den dood. Zij verdwijnen en vergaan, zonder dat er iets van teregt komt.

Wanneer een man schoon van gedaante maar gemeen van persoon is, dan is alles wat hij doen kan, in gezelschap netjes gekleed te zitten, en de oogen van die hem zien te behagen. 11. Maar een man, goed van persoon, deugdzaam en welgemaakt, zal in het vervolg door den grooten koning uitverkoren worden. Een goed geletterd man, die bedaard is als hij zit, zal zelfs, wanneer hij met goede lieden te zamen is, 12. niet uitgeworpen worden, dat wil zeggen, dat het gelaat van eenen man, die in de geschriften bedreven is, de harten verheugt; veler wil en zelfs die van den koning kan hij vervullen. Zulk een man is het kleinood van den vorst.

13. Indien een vorstenkind zijn volk beminnen wil, dan legge hij hun in vier zaken een naauwkeurig onderzoek op: vooreerst in hunne manier van zitten; ten tweede in hunne bekwaamheid; 14. ten derde in hun bedrijf; ten vierde in hunne dapperheid. Ook het goud, b. v. om het te beproeven, wordt vooreerst

---

(26) Even zoo zegt Phocylides in zijn Carmen Noetheticon, v. 103 en 104. *Wees niet gierig op uwen rijkdom: bedenk dat gij sterfelijk zijt.*

Het is niet mogelijk naar de onderwereld welvaart of schatten met zich mede te nemen.

op den steen getoetst, ten tweede in het vuur gebrand, ten derde door midden gebroken. — 15. Het is de ware pligt van eenen koning, naauwkeurig over zijn volk te waken, en in het maken van leerzame parabelen een aangenaam tijdverdrijf te vinden, opdat de onderdaan in al zijn doen zich niet te buiten ga. Dit moet hem, indien hij koning is, evenmin vervelen als eten en slapen. 16. Het geheim van eenen vorstenzoon, wanneer hij eenen dienaar wil verwijderen of tot zich nemen, is ook vierledig, te weten een voor een: hij worde vooreerst op de proef gesteld met eene vrouw, ten tweede met geld, 17. ten derde in zijne dapperheid, en ten vierde in zijne bekwaamheid. Ingeval hij nu, met eene vrouw op de proef gesteld zijnde, zich verraderlijk aanstelt; indien hij in de geldproef, hetzelve zonder toeven er door lapt; indien hij, in het werk beproefd, 18. het ongeslaagd en onverrigt liggen laat; indien hij, beproefd in dapperheid, een lafaard is; indien dit viervoudig onderzoek vruchteloos afloopt, en het er niet bij hem in wil, dan is die man niet waard, dat hij in het zitten met brave lieden gelijk worde gesteld. VIII. (Zangwijze *Sinnom*). Verwijder hem ver van alle menschen, hij verdient niet met hen zamen te zijn. Maar indien hij afstamt van goede menschen of van eenen trouwen onderdaan, verban hem dan niet al te spoedig. Heb geduld met hem of hij ook tot inkeer kome; bestraf hem met eene scherpe berisping, voor de tweede maal met eene geldboete; indien hij zich dan nog niet betert, laat hem dan pijnigen tot zijne straf, 2. en als de

pijniging ook niet helpt, straf hem dan met den dood. Dit zijn de vier manieren, waarop een vorst in het beheer over zijn volk er het oog ophoudt. Tot zoo ver deze vier stelregels.

Daar mag niet getwijfeld worden aan eenig woord der geschriften. Zij moeten in elk punt gehoorzaamd worden.

Vreugde en leed, dat is wel de schuldenaar en de schuldeischer: 3. wanneer zij eene geldleening sluiten, dan noemen zij elkander' broeder en broertje; dat is goed. Maar is de tijd van aangemaand te worden daar, dan betaalt hij slechts met uitstel, en al te veel aangeport, heeft het een proces ten gevolge; en gebroken is dan hunne vriendschap. Zoo als een man b. v. die zich in de vermaken verlustigt, en zich toelegt op allerlei genot, 4. gaat ongetwijfeld zijn leed te gemoet, en 't verdriet staat hem wezenlijk te wachten: dat wil zeggen, dat zijne verledene vermaken niet duurzaam zijn. Gelijk eene vrouw, wanneer zij nog door haren man beslapen wordt, dan is zij zeer hartelijk blijde; maar als de tijd der zwangerschap daar is, en de barens-maand is gekomen, dan is hare smart zonder wedergâ. 5. Maar niet lang duurt hare smart, of liever zij is er voor 't vervolg niet van afgeschrikt, en nooit verveelt het haar. —

Medicijn, b. v. en vergif, indien het bijeen gemengd is, neem er dan de medicijn van voor u, en werp het vergif weg; medicijn beteekent hier al wat het ligchaam lekker smaakt en verkwikt; 6. en vergif wil hier zeggen al wat het ligchaam schaadt en ver-

hit. Dat heet vergif. Gesteld dat goud vereenigd is met drek, neem dan slechts het goud voor u, en werp de drek voort weg, en wasch het (goud) schoon met water. 7. Even zoo is het met de wetenschap; waar ter plaatse deze ook zij, doet gij wel dezelve tot u te nemen. De armzalige, die dezelve bezit, moet ook met onderscheiding en goed behandeld worden. Hij is geen voorwerp van afschuw, men moet er van zien te maken, al wat er van worden kan. Wanneer eene vrouw schoon is van gedaante, dan is het niet te laken, dat zij (ten huwelijk) genomen worde; 8. ofschoon hare afkomst armzalig is, toch is zij geen voorwerp van afschuw.

Laat ik nog meer zeggen: van al wat deze aarde draagt, is er niets zoo als het geld, wanneer men het nog eerst krijgen moet. Dan drijft men handel en vaart op zee, om zijn geld te vermeerderen; en met dit vaste oogmerk slaaft en zwoegt men in ontberingen (27). 9. Ter bedoelder plaatse zijnde, vindt hij al wat er te krijgen is; maar te huis gekomen,

---

(27) Dit zelfde denkbeeld vinden wij uitgedrukt in het gesprek tusschen de luiheid en de gierigheid, bij Persius, Sat. V. vs. 132. 299.

Surge, inquit avaritia, eia
Surge; negas, instat; surge, inquit; non queo; surge.
En quid agam? rogitas? En saperdam advehe ponto;
Tolle recens primus piper e sitiente camelo;
Verte aliquid, jura.

wordt het hem allengs een last er op te passen, onophoudelijk opent hij de oogen in den slaap, want hij is van dieven omringd; en als hij zijn geld verliest, dan wordt zijn hartzeer hoe langer zoo grooter. Daarom, o menschen, die rijk zijt aan geld en goud, 10. bewaakt hetzelve zoo als het deugdzaam en goed is, dat wil zeggen, geeft aan de Panditen en maakt er vrome legaten van voor den armen Fakir. Den nooddruftigen te helpen strekt den onderdaan tot belooning (28). Wanneer een rijk man zoo ongelukkig is, van een vrek te zijn, en niets aan de Panditen wil wijden, 11. wanneer hij met de armoede geen medelijden heeft, niet mild is voor den behoeftigen Fakir, en voor zijne onderdanen niet zorgen wil; dan is hij even als een afgedamd en gestremd water, waaraan in het geheel geene waterleidingen zijn gegeven. Dan is het opgestopt; het blijft niet uit, dat het weldra bezwijkt, verdwijnt, verloopt, en zelfs de kaaijen worden medegesleept en vergaan. 12. Derhalve gij stervelingen, weest niet gierig voor den armen, weest niet gierig voor de Panditen. Gij zoudt den toorn van den heiligen *Iwang* op u laden, in de andere wereld zou het u niet goed gaan, en gij zoudt er zonder gebreke in uw ongeluk loopen.

Hij die onder al de Goden het allerhoogste gesteld

---

(28) Deze woorden kunnen vergeleken worden met die van Spreuken XIX. v. 17. *Die zich des armen ontfermt, leent den Heere.*

wordt, is geen ander dan *Bathoro* Blaauwhals (29).
13. Hij verfrischt en verkwikt al wat bestaat, nog meer dan de frischheid van het water. Hij verlicht de geheele aarde; minder glansrijk is de maan. En echter staat de verkwikking van *Bathoro Goeroe* ten achter: want nog veel verkwikkender zijn ook de spreuken der Maharsis (30). Ook de hitte van het vuur 14. gaat de hitte der zon te boven, en echter is er nog iets hetwelk de hitte van zon en vuur overtreft; want er is nog een uiterste van hitte, t. w. de gezegden van eenen slechtaard.

De vlieg, wier kracht in het vliegen is gelegen, is waard bij welriekende en geurige bloemen te komen;
15. en zie, daar komt zij bij vuile wonden; schurft en etter worden door haar aangedaan. Gelijk de vogel *Bango* (d. i. ooijevaar) wanneer hij vliegt, dan is hij uitmuntend, en als hij naar omhoog streeft en zich als het ware in de blaauwe wolken dompelt, dan is hij wel waard van meer dan aardsche kracht en schoonheid aan den hemel te verzoeken; IX (liever nu de

(29) Deze bijnaam werd aan *Bathoro* gegeven, om rede eener blaauwe of indigo-kleurige vlek, hem door eene bijna ingeslikte teug vergiftig water aan den hals toegebragt. Vergelijk hierover de Javaansche Mythologie van C. F. Winter, geplaatst in de eerste aflevering der vijfde Jaargang van dit Tijdschrift, alwaar op pag. 13 en 14, zoowel in den text als in noot 30. over deze vlek gesproken wordt.

(30) *Maharsi* is uit twee woorden zamengesteld, *Moho* groot, en *Resi* een heilige.

zangwijze *Dkemoeng*), straks daalt hij weder naar beneden, kuijert en loert daar met uitgerekten hals, en zoekt de stinkende krengen op, en eindelijk worden met zijnen snavel de kikkers opgepikt. Dat is niet overeenkomstig zijn karakter. Even zoo is het met de ondeugende en slechte lieden gesteld, ondanks het goede hunner harten; 2. alhoewel zij de deugdzaamheid des harten voorwenden en er zelfs op zweren, toch laten zij niet na hunnen evenmensch verdriet aan te doen.

Dat gene, wat in de harten der groote Wikoe's bij overlevering wordt voortgeplant, dat zijn voornamelijk de heilrijke en edele spreuken. 3. De starren en de maan strekken tot lamp in den nacht, en verlichten de gansche aarde. De zon is een lamp over dag. Maar hetgeen voor alle menschen gemaakt is, om hun hart te verlichten, dat is niet anders dan de geschriften over de goede zeden (31).

4. Daar wordt gesproken over een goed kind. Dat beteekent een schoon, verstandig en in alles bedreven kind, kundig in de edele geschriften, en dat in het spreken kiesche woorden heeft. Dat kind is het geluk van zijnen vader en moeder beide (32). 5. Maar

---

(31) Eene merkwaardige overeenkomst hebben deze woorden met die van Psalm CXIX. v. 105. *Uw woord is een lamp voor mijnen voet, en een licht op mijn pad.*

(32) Ook Salomo zeide dit reeds: Spreuk. X. v. 1. *Een wijs zoon verblijdt den vader; maar een dwaze zoon is zijner moeder droefheid.*

een zoon die trotsch, ingebeeld en hoovaardig is, die dom en voor alles ongeschikt is, die maar een snoevertje (33) is zonder geest noch verstand (34), die lof bejaagt en een verwaande fat is, onkundig en onbedreven in de geschriften, en geen lust heeft om nederig van persoon te zijn, 6 die geen les verkiest te nemen bij de Panditen, die zoo knap zijn; die mensch is een onwaardige, hij is de groote teleurstelling zijner ouders, zij verkrijgen (van hem) geen handvol (35) geluks; de genomene moeite is louter te vergeefs; zijn leven vloeit nutteloos daar heen. 7. Het kind van een braaf man, dat zich te buiten gaat, en op den duur zich zelven afbreuk doet, dat in zijn gedrag de zachtaardigheid vergeet, dat de ge-

---

(33) Het woord *Koementhoes*, 't welk in den text staat, beteekent eigenlijk *eene Kenthoes zijn* of *gelijk eene Kenthoes doen*. Dit is een viervoetig beestje, dat veel in de *Banjoemas* aangetroffen wordt. Het heeft de grootte eener kat en is van gedaante volkomen gelijk aan den wilden stier. Dit beestje, hoe klein en onschadelijk het ook zij, onderscheidt zich door eenen ongemeen trotschen aard, en zonder ooit eenen aanval op grootere beesten te wagen, bejegent het dezelve toch meestal met eene dreigende houding.

(34) Het Javaansche woord *mlinthas* beteekent eigenlijk *kaal*, en wordt overdragtelijk gezegd van lieden, die karig bedeeld zijn met verstand.

(35) Het in den text gebezigde woord beteekent: *zoo veel als tusschen duim en wijsvinger kan genomen worden*.

schriften als oudvuil behandelt, dat in zijn leven tegen alles aandurft, en naar eigene meening alles vermag, schranderheid in alles heeft, 8. en boven de meeste menschen uitmunt, dat over alles heenstapt zonder van berispelijkheid af te weten, dat zich verbeeldt in de gansche stad alleen te zijn, en er niemand te ontmoeten, en dat zijn persoon alleen er overeind gaat; het kind, dat los en slecht van tong is, — ja, zulk een kind is de schade en de schande zijner beide ouders (36). 9. Daarom, o gij brave lui's kinderen, laat u niet overmeesteren door de zucht om geprezen te worden; wandelt niet buiten het regte spoor, het maakt uw 's vaders verdriet, en het maakt het hartzeer uwer moeder. Het zou altijd duister (37) zijn in hunne harten, zij zouden treuren zonder verzoetinge. X (zangwijs *Madhoe*) (38) Wanneer een man aldus is, dan is hij goed om door de vrouwen verlaten te worden. Maar wanneer hij daarentegen zijnen vader navolgt, en de geschriften door en door beoefent, en zijn hart van goedheid overloopt, dan zullen vele vrouwen zijn verlangen gewillig te gemoet gaan, en de harten der brave men-

(36) Ook hier ter plaatse kan de in aant. 32 aangehaalde Spreuk van Salomo bijgebragt worden.

(37) *Duisternis* beteekent hier, *in somberen rouw gedompeld zijn*.

(38) *Madhoe*, hetwelk *honing* beteekent, is de naam derzelfde zangwijs, die ook wel *goelo*, dat is *suiker* genoemd wordt.

schen zullen behagen in hem scheppen. — Indien een man eenen zoon heeft, die een slechtaard en lasteraar is; 2. dan is hij gelijk een woud, uit droog en vermolmd hout bestaande, dat kraakt, wanneer het door den wind geschud wordt: gevolgelijk wordt het bosch verbrand en het woud door de vlammen vernield.

En ook dit, wanneer het zoo is: een goed mensch geve zich, in tegenwoordigheid van den Koning, niet al te spoedig voor dapper en zegevierend in den oorlog uit, zoo lang hij nog geene helden overwonnen heeft; 3. compleet honderd soldaten moeten het zijn, die (door hem) overwonnen en midden op het slagveld krijgsgevangen worden genomen. Men geve zich niet uit voor eenen Pandiet, zoo lang men geen Pandiet is, en nog geen honderd heiligen overwonnen heeft. En verzamel eens duizend knappe lieden en Panditen, dan zullen deze duizend echter nog ver overtroffen worden door den man, die zich geheel aan de Godsdienst wijdt. (39). 4. De man, die zich voor alles uitgeeft en alles op zich neemt, behoort niet te huis in de vergadering der brave menschen; het voegt hem niet zijnen moed en ondernemendheid zoo te verheffen, wanneer hij zich onder die brave menschen bevindt. Indien hij zijner be-

(39) Zich geheel en al aan den Godsdienst toewijden, heet in het *Kawi*, *Widhojoko*, welk woord ook als bijnaam aan *Hadji Soko* gegeven wordt.

lofte niet gestand doet, dan wordt hij in zijn spreken door de deugdzamen des lands niet meer geloofd. (40)

Dit is het woord van iemand, die knap was in het *Kawi:* wanneer men in de Kali-joogo (41). zal gekomen zijn, 5. dan zal er niets gaan boven de menschen, die rijk in geld zijn; van goede en slechte lieden zal dan in het geheel geene spraak meer wezen. Knappe en heilige menschen zullen allen staan beneden de Heeren des rijksdoms, dat wil zeggen, beneden die genen, die in den beginne armzalige menschen waren, en naderhand in het tijdperk van Kali-joogo schatrijk geworden zijn; 6. velen, velen zullen de listen en lagen der menschen zijn. De Koning is dan onbevreesd voor zijn vergrijp, en ziet niet om naar zijne regering. In het hart van den

(40) In zijne proza-overzetting heeft *Radhen Pandji Poespo Wilogo* er te dezer plaatse nog den volgenden zin bijgevoegd: *in alles steune men op den wil des Heeren.*

(41) Dit verbeeldt eene soort van prophetie te zijn, waarin de komst der *Kali-joogo* of van het vierde tijdperk, 't welk de Javanen naar hunne wijze van berekenen thans beleven, voorspeld wordt. Deze vier tijdperken, waarvan het denkbeeld den Javanen met de geheele Hindoesche Almanak is aangebragt, heeten *Karto-joogo, Tirto-joogo, Dwaporo-joogo* en *Kali-joogo.* De drie eerste benamingen zijn moeijelijk te verklaren. Maar de beide woorden, waaruit *Kali-joogo*, de naam van het vierde tijdperk, is zamengesteld, beteekenen in het Javaansch, het eerste *tijd* en het andere *goed.* Dus zou de Javaan,

Wikoe gaat die kalme standvastigheid verloren, die in den heiligen God geplaatst is. Te aller plaatse worden zij veracht en gesmart. De kinderen zondigen dan tegen hunnen vader, en vreezen noch voor zijnen vloek, noch voor dien der Goden. De vrouwen verliezen dan hare eerbaarheid. 7. Tot zoo ver.

Spreken wij nu over het hoofdkussen in het slapen. Indien het hoofdkussen van den slaper naar het westen is gekeerd, dan zal die man een lang leven hebben. Indien het hoofdkussen van den slaper noordwaarts gerigt is, dan heeft hij er dat voordeel van, dat hij telkens met geld bezocht wordt. Indien het hoofdkussen zuidwaarts ligt, dan is zijn dood spoedig

---

die den Hindoeschen oorsprong van soortgelijke zaken vergeten is, dezen naam in zijne eenvoudigheid zeer gemakkelijk kunnen vertalen door de *goede tijd*. Deze beteekenis is echter strijdig met het booze en zondige karâkter, 't welk de maker van dit gedicht aan dit vierde tijdperk toeschrijft. De ware beteekenis is zeker die, welke de Heer *van den Ham* er in het Sanscrit van vindt; t. w. *Kali* is de naam derzelfde Godin, die ook *Doerga* genoemd wordt, de Godin der verdelging, eene soort van *Saturnu* of *Kroné*, de alles barende en weder verdelgende tijd. *Joogo* beteekent in het Sanscrit eene *tijd-reeks*, zoodat *Káli-joogo* dus een tijdperk van ondergang en verderf te kennen geeft, en als zoodanig zeer juist kan vergeleken worden met de vierde of ijzeren eeuw der oude klassieken, door Ovidius, Metam. I. v. 127—150. zoo heerlijk beschreven.

op handen. En als het hoofdkussen oostwaarts ligt, dan zal die slapende man door vele menschen gehaat worden. 8. Tot dus ver.

Zoo handele iemand, die kinderen heeft. Wanneer het kind nog maar vijf jaren oud is, bedien het dan naar zijnen wil, als diendet gij eenen koning; daarin bestaat de oppassing van dat kind. Wanneer het reeds tien jaren is, dan zij uwe heerschappij over het kind, als of gij eenen onderdaan onder bedwang hebt; en de manier, om hem aan den toom der goede werken te houden, is hem de elementaire geschriften te leeren kennen. 9. Maar is het kind zestien jaren, dan moet gij in hem eenen vriend beminnen, op zijne gedachten letten, en niet spoedig aan zijne verlangens toegeven. Gisp hem met opmerkingen, woorden en aangename gelijkenissen, dril en prikkel hem met zinnebeelden en kastijd hem met parabelen. (42). En wanneer uw zoon ook een kind verwekt heeft, maak hem dan deze ideeën en parabelen kenbaar. 10. Sla al zijn doen en laten gade, toon hem het onderscheid tusschen regt en onregt in kwade en in edele zaken.

Dat een mensch het oordeel noch den raad van eenen slechten Pariah volge; want ten gevolge daarvan

---

(42) Met die gedachten, wenken, en zinnebeelden, waarvan het gebruik in de opvoeding telkens wordt aanbevolen, worden waarschijnlijk zulke zinnebeeldige spreuken en lessen bedoeld, als die waarvan er in deze *Panniti - Sastro* een groot aantal voorkomen.

zou hij door allen en door *Iwang* den Alwillende (43) bedwongen worden. Dat ook niemand den raad eener vrouw volge: want hij zou voor alle goede en eerlijke lieden beschaamd worden, 11. en bij al de menschen van het land schande krijgen. Indien gij den raad eener vrouw opvolgt, dan zult gij ongetwijfeld in ellende vervallen; en als het mislukt, dan zult gij en den dood bij vinden. Dit moet wel geweten worden: geen raad, indien dezelve van eene vrouw komt, al is zij ook nog zoo gepast en schoon, moet al te spoedig in werking worden gebragt. Bedenk u eerst, en laat dezelve integendeel 12. liever uit uw' eigen' wil voortspruiten. Zoo spreekt iemand, die kundig is in

(43) De qualificatie van *Alwillende* (Kajoen) is een van de twintig bijnamen, die door de Javanen thans aan *Allah* gegeven worden. Het gebruik dezer bijnaam is, in een opstel van Brahmaansche afkomst, dus eigenlijk een anachronisme. Doch de Javanen maken in het geheel geene zwarigheid, om Islamitische ideeën en woorden van de Arabische *ngelmi* te steken in dichtwerken, wier Hindoesch karakter er geheel vreemd aan is. En in de Javaansche poëzij van de drie laatste eeuwen is deze *Panniti-Sastro* niet dat gedicht, 't welk van zulke bastaardphrasen en uitdrukkingen de meeste voorbeelden oplevert. Doch aan het omgekeerde hebben de Javaansche schrijvers zich niet schuldig gemaakt, want het is hunne gewoonte niet, om op het wezen van *Allah* die benamingen over te brengen, welke in vroegere tijden als eigennamen voor de Hindoesche *Dewo's* of Goden gebruikt werden.

de geschriften: eene vrouw zal opregt van hart zijn, wanneer er eene witte kraai is, en de tandjoeng-bloem op de steenen groeit. Dan zal het hart eener vrouw edel zijn. Daarom, o menschen! weest voorzigtig, wanneer gij bij eene vrouw zit, weest niet getroffen door de zachtheid harer woorden. 13. Dit is het woord van iemand die ver in de wijsbegeerte is: eene vrouw is slechts een achtste van eenen man in wijsheid, in kracht en in voorzigtigheid, ja, maar een achtste. Daarenboven zegt *Dhewi-Dhroepadhi*, (44) dat eene vrouw nooit verzadigd is van eenen man. Weest derhalve voorzigtig in alle dingen, waar vrouwen bij te pas komen.

14. Wanneer een man den hoogsten rang verkrijgen wil, dan beginne hij met het onderwijs van zijnen leermeester niet te vergeten.

Over brooddronkene lieden: Het maakt den mensch zelven brooddronken en duizelig, indien hij vooreerst schoon van gelaat, jeugdig van aard, rijk en knap in zijn werk, en wat zijn' persoon betreft zonder mededinger is. Zulk een man, 15. in het bezit dezer vijf zaken geplaatst, wordt waarlijk duizelig; en wanneer die man duizelig is geworden, dan raakt hij ten gevolge daarvan in ellende, en is hij in ellende, dan zal hij gevolgelijk zich onder de menschen veracht en vernederd vinden.

---

(44) Deze *Dhewi-Dhroepadhi* was gehuwd aan *Joedhi-Sthiro*, koning van *Ngamarto*, en stond bekend als een voorbeeld van kuischheid.

Schimpt niet op de gebreken der menschen; want niemand is zonder gebreken. *Iwang-Goeroe* heeft een hals, zwart als inkt. Het gebrek van *Iwang-Wisnoe* is, 16. dat hij wilde buffels hoedt. Verders is het gebrek van *Iwang-Hendhro*, dat hij eene menigte oogen heeft, en dat al zijne leden een en al met oogen zijn. (45). Schimp dus op niemand, 't is wezenlijk zonder nut, de menschen te hekelen.

Indien iemand de berekening der goede en voorspoedige dagen verstaat, dan is het goed hem een' aalmoes te geven.

17. Het is eene wezenlijke waarheid: van bespraaktheid hangt het af, dit helpt ons om rijkdommen te vinden; en de weg om een lekker leven te vinden, is niet anders dan het woord dat wij zelve spreken. Het middel om eenen vriend te vinden, die bemint en bemind wordt, en het middel om zich pijn en smart, leven en dood te berokkenen, 18. is niet anders dan in onze eigene woorden.

Ledig is een gelaat, als het geen kinang eet. Ledig is eene vrouw, die geene kinderen heeft, wel is zij ledig; en ledig is een staat, waar geen koning is, en die bij gevolg in wanorde en in verval geraakt. Ledig zijn deze drie; maar een gebrek en dat wel het ledigste van allen, is een man die geen

(45) Deze *Iwang-Goeroe* en *Iwang-Wisnoe* brengen ons natuurlijk den *Appollo*, die het vee van *Admetus* hoedde, en den met oogen bezaaiden *Argus* voor den geest.

geld heeft. 19. Nooit bereikt hij iets van hetgeen hij wenscht, indien hij geen geld heeft. Hij is geheel ledig.

Daarom, o menschen, let toch vooral op de gedragingen des levens, want gij hebt nog wat te wenschen. Verstaat de opvatting van het woord der geschriften niet verkeerd, en laat u in uw doen en spreken niet misleiden. Einde der *Panniti-Sastro*.

D. L. MOUNIER.

SOLO, 12 Augustus 1843.

Deze vertaling is gegrond op de grammaticale explicatie, welke ik den Heer WINTER voor elk woord van den Javaanschen text te danken heb. —

LAND- EN VOLKENKUNDE.

BIJDRAGE
TOT DE
MEDISCHE TOPOGRAPHIE VAN BATAVIA.

I.

GESTELDHEID VAN GROND EN LUCHT.

Van af de tijden van derzelver stichting, is deze stad altijd beschouwd geworden als eene der ongezondste der wereld. Hare ongunstige ligging en ondoelmatige inrigting, gevoegd bij de verhoudingen waarin zich elke laag liggende tropenstad noodwendig bevindt, hebben haar dien ongunstigen naam inderdaad doen verdienen, maar in de laatste decennien vooral heeft de topische gesteldheid van derzelver grondgebied vele en belangrijke wijzigingen ondergaan, die in naauw verband stonden met de ziekte- en sterfte-verhouding, en waardoor *Batavia* tegenwoordig voor de gezondheid niet noodlottiger is, dan zoo vele andere nabij de zee liggende steden in de keerkringsgewesten.

Wij zullen deze bladen toewijden aan eene topognostische beschouwing dezer belangrijke stad, en vooraf een' slechts vlugtigen blik werpen op de geognostische gesteldheid van het eiland, waarop zij is gelegen.

Java bestaat uit eene aaneenschakeling van vulkanen, die in de residentie *Bantam* met de bijeengelegene *Junjing*, *Jalo* en *Goenong Karang* begint en in de residentie *Banjoewangie* met den *Talaga Woerong* en *Idjen* eindigt, om zich schijnbaar afgebroken door zeeëngten in de oostelijker gelegene eilanden voorttezetten. Van jongere vorming dan *Sumatra* en *Borneo* en prijkende met eene eigene, van die op laatstgenoemde eilanden verschillende *Flora* en *Fauna*, bestaat hetzelve voornamelijk uit basalt (1), of uit trachiet (2), hetwelk door vulkanische opheffing waarschijnlijk onmiddelijk uit den bodem der zee is opgerezen, terwijl deszelfs rotssoorten gemengd zijn en grootendeels bestaan uit grootere of kleinere onderling zamenhangende stukken of korrels veldspaath, hoornblende, augiet en magnetisch ijzer (3). Daarenboven bezit *Java* vele rotsen van kalksteen vooral aan deszelfs zuidkust, die op of tegen het basaltgebergte rusten, met het laatste uit zee zijn opgeheven en in hoeveelheid, ligging en tijd van ontstaan als het tweede gesteente kunnen aangemerkt worden. (4)

---

(1) *Reinwardt*, over de vuurbergen van den Indischen Archipel, pag. 6.—Ook *Horsfield*, on the Mineralogy of *Java*, verh. van het Bataviasche Genootschap, deel VIII.

(2) Volgens nieuwere schrijvers *Hörner*, *Junghuhn*.

(3) *Reinwardt*, over de natuurlijke vruchtbaarheid van den grond der Oost Indische eilanden, enz., pag. 13.

(4) Wij moeten hier evenwel aanteekenen, dat door *Hörner* in de residentie *Bantam*, tusschen de riviertjes

Java's vuurbergen liggen meestal binnen in het eiland en bevinden zich slechts hier en daar vrij nabij de kust. In vroegere tijden hebben dezelve veel nader bij de zee gelegen. Maar de immer werkzame natuur heeft de oorspronkelijke gedaante van het eiland successivelijk gewijzigd en het, voornamelijk langs de noordkust, met eenen breeden zoom lands van nieuwere vorming bekleed.

De aanhoudende afspoeling van grond van der bergen helling, de dikwijls zich herhalende overstroomingen door de geweldige regens, en de voortdurende aanslibbing aan deze kust, doen dezelve jaarlijks in uitgebreidheid toenemen en hebben allengskens dien breeden zoom alluviaal-formatie doen ontstaan, die zich, hier meer ginds minder ver, landwaarts uitstrekt en vooral in de residentien *Batavia* en *Krawang* zeer breed is.

Batavia is op dezen alluvialen grond gebouwd, en hoezéér de kust hier aan land wint, blijkt daaruit, dat de oude stad bij derzelver stichting zich onmid-

---

Tjikorsik en *Tjiliman*, over eene vrij groote uitgestrektheid goed gekenschetste hornsteen of roode porphier is aangetroffen, die in Europa voor veel ouder wordt geacht dan alle trachieten, dolorieten en basalten. Nog vreemder is het voorkomen van graniet-relsteenen in de rivieren aan *Bantam's* zuidkust. (*Hörner*. Verslag van eene mineralogische reis in de residentie *Bantam*, in Verhand. van het Bat. Gen. van K. en W. Dl. XVII. pag. 42), alsmede dat van granietblokken in het district *Jassinga*. (Rigg. Sketch of the Geology of Jassinga ibid. pag. 124).—

delijk aan de zee bevond, terwijl zij nu bij ebbe reeds een vijfhonderdtal roeden van dezelve verwijderd ligt.

De belangen van den handel hebben hierbij over die der gezondheid gezegevierd, en eene zoo schoone en veilige reede als men hier aantrof deed het ongezonde van den bodem over het hoofd zien of gering achten. *Batavia's* omstreken toch waren, in de eerste decennien van deszelfs aanzijn, bijkans geheel uit moerassen en kreupelbosch bestaande en daaraan schreef men toen reeds hare befaamde ongezondheid toe. Evenwel, die omstreken zijn met de toenemende bevolking en bebouwing veel verbeterd en allengs tot sawah's en tuinen gevormd. Maar is *Batavia* van deze zijde gunstiger geworden voor de gezondheid, niet zoo was dit het geval met den nieuweren aangespoelden grond, die grootendeels nog dààr ligt zoo als de natuur denzelven heeft gecreëerd. Immers kon het niet wel anders of het allengs zich vormend land bleef laag, terwijl de geringe oneffenheden in hetzelve aanleiding gaven tot het ontstaan van waterkommen, die, bij de zich ontwikkelende vegetatie, meestal uit kleinere planten en struikgewas bestaande, niet nalieten in poelen en moerassen te veranderen, wier vorming door het voor den plantengroei, doch ook voor de ontbinding der organismen zoo gunstig klimaat, nog hoogstens werd beverderd. Wanneer wij in aanmerking nemen wat een paar honderdtallen jaren heeft vermoogd, waarin de rustelooze natuur oud-*Batavia* reeds zoo ver van de zee heeft afgescheiden, dan komt onwillekeurig het vermoeden in ons op, dat een-

maal *Batavia's* schoone en ruime reede zal ophouden eene veilige ligplaats voor honderden schepen aantebieden, en dat zij trapsgewijze door aanslibbing tot land zal worden en welligt de talrijke omringende eilandjes met *Java* zal vereenigen. Hoezeer die tijd nog ver in het verschiet ligt, twijfelen wij niet of dezelve zal komen (1). Immers de reede bezit nu reeds eene slechts geringe diepte, die tusschen eenige weinige vademen verschilt; zij bezit reeds hier en daar ondiepten, die door de schepen moeten worden vermeden, en is bovendien door eene rei eilandjes gedekt, wier dierlijke bouwers (2) nog steeds voort-

(1) Wij herinneren hier, om van zoo vele andere voorbeelden geen gewag te maken, aan *Palembang*, op den uitgestrekten alluvialen grond van *Sumatra's* zuidoostelijk gedeelte, hetwelk in de oudere geschiedenis als eene zeehaven wordt vermeld en nu reeds 15 Duitsche mijlen van den mond der rivier ligt verwijderd. — Vergel. von Leonhard's Lehrb. der Geognosie und Geologie 1835, pag. 201.

(1) De eilandjes zijn meestal door polijpen gevormd (Madreporen-formatie), d. i. derzelver aan de oppervlakte der zee beantwoordende lagen. De namen derzelve zijn *Middelburg*, *Amsterdam*, *Schiedam*, *Rotterdam*, *Haarlem*, *Monnikendam*, *Hoorn*, *Kerkhof-eiland*, *Onrust*, *Purmerend*, *Edam*, *Alkmaar*, *Enkhuizen*, *Leijden*, *Vader Smith*. Bovendien bevat de reede nog verscheidene banken zoo als het wapen van *Purmerend*, *Rijgersdaal*, *Rijnlandsch Bank*, *Neptunusbank*, *Pas- op*, *Neerstuk*, *enz.*

gaan in de daarstelling der voorwaarden voor derzelver uitbreiding.

De bogt der reede door *Java's* kust gevormd en zich uitstrekkende van den hoek van *Krawang* tot *Ontong Java* of den hoek van *Tangerang*, is de aanslibbing niet dan bevorderlijk, terwijl talrijke rivieren zich afzonderlijk, of na zich meer binnenlands met elkander vereenigd te hebben, in de reede ontlasten (1) en er hare deponenda afzetten.

Al naarmate nu op deze wijze nieuw terrein te voorschijn komt, zullen ook nieuwe voorwaarden voor het ontstaan van moerassen worden gegeven, en zullen daardoor ook nieuwe oorzaken voor het ontstaan van ziekten worden geboren. Maar ook, al naar mate het terrein zich uitbreidt, zal men trachten van dezen nieuweren grond allengs voordeel te trekken, de kreupelbosschen uitteroeijen, (2) de moerassen te

---

(1) Van het westen naar het oosten 1° de *Tjiejantra* en *Tjidanie*, die na hare zamenvloeijing den naam van *Tangerang* dragen; 2° de *Passangrahan* en *Grogol*, die zich deels in de *Ankee*, deels in de kanalen der voormalige Europesche tuinen uitstorten; 3° de *Tjiliwong*, die in de oude stad de wateren der *Krokot* opneemt; 4, de *Antjol*; 5° de *Tjakong*; 6° *Bekassie* en 7° *Tjitarum*, die na opname der *Tjikarang*, *Loewong*, enz., den hoek van *Krawang* tot *Delta-land* vormt.

(2) Na het jaar 1660 zijn de digte bosschen, die toenmaals *Batavia* omringden, omgekapt, waartoe de militairen alstoen veel hebben moeten bijdragen. Zie *Valentijn*, Oost Indie, deel IV, pag. 243.

dempen of in vruchtbare sawah's en landerijen te herscheppen en aldus de ziektemakende oorzaken te verminderen, zooals men zulks verder van het strand reeds heeft bewerkstelligd.

Door dergelijke veranderingen in de plaatselijke gesteldheid der oude stad, is het niet meer waar, wat *Bontius* in zijnen tijd van de over *Batavia* strijkende land- en zeewinden heeft gezegd. In zijne *Historia naturalis et medica Indiae orientalis*, vinden wij namelijk gemeld, dat de landwinden voor *Batavia* de verderfelijkste waren (1) wegens de, de stad omringende, stilstaande wateren en moerassige plaatsen, terwijl daarentegen de zeewinden door hem voor veel gezonder werden gehouden, omdat zij de stinkende en moerassige dampen van de stad verwijderd houden, (2) welk laatste het natuurlijk gevolg was van hare ligging onmiddelijk aan de zee.—Nu is de zaak omgekeerd. De moerassen ten zuiden van oud *Batavia* zijn grootendeels in vruchtbaar land herschapen, en bestaan nog slechts voornamelijk tusschen en om de Chineesche graven. De landwind kan dus niet meer zooveel nadeel aan oud *Batavia's* atmospheer aanbrengen. Maar thans liggen uitgestrekte moerassen ten noorden van de stad, en daarom zijn het nu de noordelijke- of zeewinden, die

(1) »Ventus e continenti oriundus, serio nobis cavendus est."—*De conservand. valetud. etc. Dial prim.*

(2) » Causa in promptu est, quod illae (aurae e mare spirantes) foetidos illos ac paludosos vapores longe a nobis rejiciant aëremque verrunt et expurgant." Bont. l. c.

voor *Batavia's* ingezetenen het nadeeligste zijn. Gelukkig echter, dat de zeewinden eerst doorkomen op een gedeelte van den dag, waarop de moeras-uitwasemingen door de hooge temperatuur meer zijn gedilueerd en in den dampkring opgeheven en verspreid.

Om bij onze beschouwingen onze lezers niet in dwaling te brengen, moeten wij ze hier opmerkzaam maken, dat wij *Batavia* in de *oude* en *nieuwe* stad verdeelen, onder de laatste begrijpende *Molenvliet*, *Noordwijk*, *Rijswijk*, *Koningsplein*, *Weltevrede*, *Goenong Saharie*, enz. met de om- en bijliggende kampongs.—Wat wij hierboven gezegd hebben, willen wij van de oude stad verstaan hebben, terwijl wij, van de nieuwe stad sprekende, zulks telkens zullen aangeven.

Hoewel het eene waarheid is, wat uit het bovenstaande blijkt, dat *Batavia's* ligging voor de gezondheid zeer nadeelig is, — de vroegere bewoners hebben het zich zelve te wijten gehad, dat zij die ongezondheid nog hebben verhoogd, door niet te hebben willen begrijpen, dat de constructie eener tropenstad eene andere behoorde te zijn dan die onzer Europesche steden. Bij den opbouw der stad vond men goed haar de gedaante van een langwerpig vierkant te geven, hetwelk men met muren en bastions insloot en aan de noordzijde van een hecht kasteel voorzag. Hierin bestond echter de fout niet, want in die onrustige tijden, waarin de Provinciën met Brittanje in hardnekkige oorlogen werden gewikkeld, waarin men nog voor den inlandschen vijand zich moest hoeden,

was het wel noodzakelijk dat *Batavia* als eene vesting werd gebouwd. In de eerste decennien na de stichting lag de stad beoosten de *Tjiliwong*, doch de toenemende bevolking maakte weldra de uitlegging derzelve noodzakelijk, en weldra ook prijkte aan den westeroever der rivier eene even omvangrijke wijk, die in pracht weinig voor hare oudere zuster onderdeed. De *Tjiliwong* doorstroomde toen *Batavia* in deszelfs geheele lengte met snellen vaart, en verdeelde de stad in twee nagenoeg gelijke helften. Maar voor onze Hollanders was die rivier niet genoeg. Zij wilden eene Hollandsche stad hebben, doorsneden met talrijke grachten en kanalen. Men liet dan de stad oost- en westwaarts van de *Tjiliwong* met talrijke grachten doorsnijden, en de wallen tot meerdere verfraaijing met sierlijke Kanarie- en Tamarinde-boomen beplanten. — En om hunne tuinen, die zij allengs westwaarts van de stad lieten aanleggen, in dezelfde verfraaijing te doen deelen, werden ook deze met talrijke slooten en kanalen doorkruist, die, oostwaarts met de stads grachten en westwaarts met de rivier *Ankee*, in onmiddelijke gemeenschap stonden.

Dan, wat waren de gevolgen van dit grachtenstelsel? — De *Tjiliwong*, bij hare intrede in de stad, hare wateren nog met kracht voortstuwende, moest wel een gedeelte daarvan aan de grachten afstaan, werd aanmerkelijk in hare kracht gebroken, was niet meer vermogende de door haren vroeger sterken stroom medegevoerde onoplosbare deelen tot in zee voorttestuwen en zette dezelve reeds in de grachten af of

liet dezelve aan den mond der rivier vallen, om de zich daar bevindende bank nog te verhoogen en te vergrooten. — De schoone, snelvlietende *Tjiliwong* werd alzoo terug gebragt tot een' nietigen stroom, die de stad, in plaats van te zuiveren, door zijne praecipitaten in de grachten, en derzelver daaruit voortvloeijende ondiepte en onzuiverheid, groot nadeel aanbragt. (1)

Hierbij kwam nog de hevige aardbeving in den nacht tusschen den 4den en 5den Februarij 1699. Door het instorten van een gedeelte des oorsprongbergs der *Tjiliwong*, werd zij aanmerkelijk in haren loop gewijzigd. Hare wateren baanden zich een' weg door de omliggende landerijen en voerden, bij het weder treden binnen hare grenzen nader bij de stad, eene zoo groote menigte steenen en slijk aan, dat de stadsgrachten er geheel mede werden opgevuld, het drinkwater onbruikbaar werd en de visschen stierven, terwijl het slijk, dat niet in de grachten werd afgezet, op de aan de monding der rivier liggende bank praecipiteerde en deze in hoogte en uitgestrektheid veel deed toenemen. (2)

---

(1) Voeg hierbij de » *negen uuren bloemen*" uit de, door de slaven dagelijks in de grachten geworpen, faecaalstoffen zich ontwikkelende. — Zie *Valentijn*. Op. notissim. Dl. IV. p. 233.

(2) Zie uitvoeriger hierover: *A. Bogaert's* Historische Reizen. Boek I. p. 70. Met de *Tangerang*, die vele uit den *Salak* ontspringende spruitjes opneemt, had hetzelfde plaats. De *Salak* had kort te voren schrikwekkende teekenen van leven gegeven.

Men werd echter vooreerst nog niet wijzer. Men verontreinigde de grachten zelfs nog meer door het inwerpen van alle vuilnis.—Men liet het drabbig water deszelfs verpestende exhalaties uitstooten en de menschen sterven. Eerst wanneer de grachten onbevaarbaar waren of op het punt stonden zulks te worden, liet men ze wat uitbaggeren, en wanneer de bank voor de rivier wat al te hinderlijk werd, liet men de zeehoofden wat meer verlengen.

In plaats dus van de oorzaken dezer ongerieven te doen verdwijnen, ging men slechts palliatief te werk en men zal zich gereedelijk kunnen voorstellen, dat het uitmodderen der grachten (1) en het verlengen der haven telkens moesten worden herhaald.

Onder zulke ongunstige verhoudingen, kon het dan ook wel niet anders, of ziekten en sterfte heerschten schrikwekkend binnen *Batavia's* muren en de doodenlijsten doen ons ijzen over de duizenden die er de slagtoffers van werden. (2)

---

(1) Dit uitbaggeren moest om de twee maanden geschieden, wilde men de grachten bevaarbaar houden.

(2) Van 1759 tot en met 1778 zijn in en rondom de stad 74,254 menschen begraven, niet mede gerekend de verder landwaarts liggende kampongs, waar ieder de dooden op eigen grond begroef. De bevolking zou volgens eene onnaauwkeurige telling in die tijden ruim 120,000 bedragen hebben. Zie: Doodenlijsten van de stad *Batavia* van 1759—1778. — Verh. van het Batav. Gen. Dl. II. p. 378, 379. — Het gemiddeld getal sterfgevallen jaarlijks bedroeg dus ruim

De stad zelve was echter overigens niet bekrompen gebouwd. De straten waren breed en ruim en sneden elkander met regte hoeken. De huizen zelve, hoezeer aaneen staande, waren inwendig vrij wel naar de behoeften van het klimaat ingerigt en zoodra de toenemende Europeesche populatie het wenschelijk maakte, legde men de zuider-voorstad aan en begon men zich eenige landhuizen langs den weg van *Jacatra* en *Molenvliet* te laten bouwen. —De Chinezen vestigden zich midden tusschen de Europeanen en bezaten talrijke winkels, werkplaatsen en fabrijken en tevens ook, vooral na de ijzingwekkende gebeurtenissen in

---

3,790. Waarlijk geen groot verschil met de tegenwoordige sterfte-verhouding van *Amsterdam*. Wij moeten echter opmerken, dat de oudere opgaven volstrekt geen vertrouwen verdienen, daar zij zich ten sterkste tegenspreken. Ten bewijze daarvoor gelieve men slechts *Raffles* History of Java openteslaan, Vol. II. Append. A. Tab. I. en II. Wij vinden daar in Tab. II. voor het jaar 1751 een getal van niet minder dan 58,605 dooden, terwijl op Tab. I. aangeteekend staat, dat er in datzelfde jaar van de *Europeanen* en *Inlanders* 2781 zouden zijn gestorven, zoodat men 58,605 minus 2781=55,824 dier sterfgevallen als van Chinezen etc. zou moeten beschouwen. Volgens Tab. II. zouden er van 1730—1749, dus in 20 jaren tijds 967,764 menschen zijn gestorven, hetwelk een gemiddelde sterfte zou geven van 48,388 voor elk jaar!!! Indien deze opgave numeriek waar is, moet ze waarschijnlijk van de geheele toenmalige *landstreek Batavia* worden verstaan.

1740 (1), die wij huiveren hier ter sprake te brengen, in het Chineesche kamp, waarvan zij weldra eene soort van stad vormden, maar die door kleinheid en bekrompenheid der huizen, door engheid en bogtigheid der straten, door smalheid en drabbigheid der slooten, en voorts door de eigene onzindelijkheid der Chinezen, weldra het ongezondste gedeelte van *Batavia* uitmaakte. (2) — De inlanders trokken zich in hunne kampongs terug en woonden daar in de nabijheid der stad, zonder al de nadeelen van derzelver dampkring te ondervinden.

De ziekten, die *Batavia's* inwoners aantastten, waren voornamelijk pernicieuse koortsen en intensieve dijsenterieën, en het is niet overdreven te stellen, dat 5/6 der sterfgevallen de gevolgen dezer ziekten waren.

De lijken der Europeanen werden in den boezem der stad, die der Chinezen nabij dezelve ter wederzijde van den weg van *Jacatra* begraven. (3) Nieu-

(1) De moord der Chinezen; Zie *van Hoëvell, Batavia* in 1740. Tijdschr. v. N. I. 3 Jaarg. 1e dl. p. 477—556 en de Chronologische Geschiedenis van *Batavia* door een' Chinees, vertaald door *Medhurst* ibid. 3e Jaarg. 2e dl. p. 51—74, vooral merkwaardig door de wijze waarop een Chinees denzelven verhaalt.— Voorts de overige overbekende werken.

(2) Bij *Nieuhof,* Gedenkw. Zee en Landreize, in 1682 uitgegeven, vinden wij p. 215, dat toen nog de Chinezen » ook de oostzijde (van de stad) bijna in hebben.'' — De meeste Inlanders woonden toen op de *Rhinoceros*-gracht.

(3) Die der slaven op de slaven begraafplaatsen en die der Inlanders achter hunne Kampongs.

we en vermogende oorzaak voor de geboorte van nieuwe ziekten, voor de vernietiging van vele menschen leven.

Wij zien dus, dat de van natuur ongunstige gesteldheid der stad nog grootelijks is verhoogd door der menschen onverstand.

Eindelijk evenwel begon men intezien, hoezeer men had gedwaald. (1) Men begon het nadeelige van het grachtenstelsel te beseffen en men liet er eenige van dempen, om de rivier een' krachtiger loop te verzekeren. Men begon te begrijpen, dat vele moerassen en onbebouwde rijstvelden in den omtrek tot nut zouden kunnen worden aangewend en men liet ze daarom ophoogen en bebouwen. Men overtuigde zich, dat de nabijheid der graven, vooral der Chinesche, die bovendien nog in een' moerassigen grond lagen, noodlottige gevolgen na zich sleepte en er werd daarom bevolen, dat de begrafenissen op verder van de stad verwijderde plaatsen zouden geschieden. Men besefte eindelijk, dat men, om de telkens noodzakelijke ver-

---

(1) *D. van Hogendorp* deed, op het einde der vorige eeuw, de voornaamste middelen kennen om *Batavia's* atmospheer te verbeteren.—Zie zijn: berigt van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in O. I. enz. pg. 128.—Reeds vroeger echter was men aangevangen vele ziektemakende oorzaken wegteruimen. In het jaar 1753 was der Regering een verslag over die oorzaken ingediend, waarschijnlijk geprovoceerd door de verwoestende koortsen, die toenmaals *Batavia's* bevolking teisterden—Zie *Raffles* hist. of Java vol. II App. A. pg. 7.

lengingen der havenhoofden te voorkomen, een' anderen weg moest inslaan en men gaf daarom, hoezeer eerst in de laatste tijden, de *Tjiliwong* bij haar treden buiten de stad eene andere rigting, sloot haar van de haven af en noodzaakte haar zich een paar honderd roeden westelijker in de zee te ontlasten, waar zij nu zonder nadeel voor den handel hare praecipitaten afzet.

Dit was reeds veel gedaan, maar het was nog niet genoeg. Om *Batavia* tot eene stad te maken, wier gezondheid gelijk te stellen zou zijn met zoovele andere kuststeden der keerkrings gewesten, was nog een groote stap noodig. Die stap is gedaan door *Daendels*, en er werd slechts een twintigtal jaren vereischt, om *Batavia* schooner dan ooit te doen herrijzen op een hooger terrein, drie palen verder landwaarts, waar hetzelve nu als eene ruime en prachtige landstad het sieraad van Neêrland's Indië uitmaakt.

Daendels, wiens daden, als die van zoo vele groote mannen, eerst na zijnen dood naar waarde werden geschat, begreep in eens een einde te moeten maken aan de verderfelijke verhoudingen, waarin *Batavia's* ingezetenen zich bevonden. Zwanger van twee groote plannen, het een om *Sourabaija* tot hoofdplaats te maken van het Nederlandsch gezag in deze gewesten, het ander om, in de uitvoering van zijn eerste plan te veel tegenkanting ontmoetende, *Batavia* meer zuidwaarts te verleggen, en overtuigd dat *Batavia* nimmermeer voor een' inlandschen vijand zou hebben te vreezen, liet hij de wallen der stad omverhalen, het kasteel slechten en begon de vorming der nieuwe stad

door den bouw van nieuwe kazernes, nette officiers-woningen en van een voor de Gouverneurs Generaal bestemd Paleis op het terrein van *Weltevrede*. (1)

Dit voorbeeld vond algemeen navolging. Weldra prijkten *Molenvliet*, *Noordwijk*, *Rijswijk* en *Goenong Sahari*e met nieuwe, smaakvolle, van een staande en ruim gebouwde huizen, en reeds in het jaar 1816 was de oude stad nagenoeg geheel van Europesche bewoners verlaten en bestonden daar nog slechts de noodige Gouvernements en stedelijke bureau's, benevens de handelshuizen en kantoren.

De Chinezen en Inlanders, wier bestaan met dat der Europeanen in verband stond, volgden dit voorbeeld insgelijks en bouwden nieuwe kampongs in de onmiddelijke nabijheid der nieuwe stad, of breidden de daar reeds bestaande uit, voornamelijk, toen later ook der Europeanen woningen talrijk zich verhieven rondom het *Koningsplein*, te *Parapattan*, *Tanabang*, *Kramat* en verder langs den grooten weg naar *Buitenzorg*.

Wat was het gevolg hiervan voor de oude stad? Vele huizen vervielen en werden afgebroken; door de slechting van het kasteel, door de slooping der wallen en door de verminderde bevolking werd de stad ruimer, meer open, erlangde eene vrijere doorstrooming der lucht en ondervond natuurlijk minder de nadeelige gevolgen, noodwendig voortvloeijende uit eene te zeer zamengedrongene populatie. — Ook de oude stad werd

---

(1) *C. S. W. Graaf van Hogendorp*, Coup. d'oeil sur l'Ile de *Java*, etc. pag. 221.

dus merkelijk gezonder, en alleen het Chineesch kamp deelt nog in dezelfde voor de gezondheid nadeelige verhoudingen als vroeger.

De bodem der nieuwe stad is hooger (1), vaster en drooger en omringd door talrijke vruchtbare landerijen. Zij beslaat eene uitgestrektheid, veel grooter dan de oude stad, erlangt haar water van de *Tjiliwong*, de *Krokot* en van een spruitje *Menting* genaamd, hetwelk zich nabij het *Koningsplein* in de *Krokot* uitstort, en bestaat uit fraaije, ruim uiteengebouwde wijken, die de vrije doorstrooming der lucht niet dan begunstigen. De landen welke Nieuw-*Batavia* begrenzen zijn ten westen *Petojo* en *Laanhof*, ten zuiden *Menting* en *Mataraman*, ten oosten *Struiswijk* en *Tjampaka Poetie*, terwijl deszelfs noordelijke grens wordt daargesteld door de lagere velden, die de Nieuwe van de Oude stad afscheiden. Deze landen zijn grootendeels vrij gezond, liggen, al naar zij zich verder van het strand bevinden, hooger boven de zeevlakte en zijn ruim voorzien van vruchtbare sawahs, die door slokkans van uit de nabij stroomende rivieren worden gevoed en onder water gehouden.

Het was dus wel een zeer gelukkig plan, *Batavia* herwaarts te verplaatsen en het daardoor aan zoo vele schadelijke invloeden te onttrekken.—Echter is de ge-

---

(1) Het *Waterlooplein* te *Weltevrede*, ligt volgens *Junghuhn*, 30 Par. voeten boven de zeevlakte. Zie ej. Barometrische Höhemessungen auf *Java*, in *Poggendorff's* Annalen der Physic. 1841, Bd. LII, pag. 348.

steldheid des bodems niet even gunstig voor de gezondheid in de verschillende gedeelten der Nieuwe stad.

Molenvliet ligt, van alle wijken der nieuwe stad, het meest noordelijk, en sluit zich nagenoeg aan de zuider-voorstad van Oud *Batavia*. Het kanaal, waarvan het deszelfs naam ontleent (1), ontvangt deszelfs water uit de *Tjiliwong*, loopt midden door deze wijk heen en strekt zich in eene regte lijn van *Rijswijk*, noordwaarts tot de Oude stad uit, waar het zich in de grachten ontlast. Deze wijk ligt nog vrij laag, is westwaarts met laag liggende, deels moerassige kampongs omgeven en heeft oostwaarts van zich eene groote sawah, een paar kampongs (2) en de oude Chineesche graven. De verder westwaarts liggende landen *Sareaal*, *Tjilambar* en *Pising* zijn insgelijks laag en uit lossen alluviaalgrond bestaande, doch derzelver uitwasemingen zijn minder nadeelig dan die der bijliggende kampongs *Krokot* en *Pelak Seranie*, die in den regen- en kenteringstijd dikwijls grootendeels onder water liggen.

De Europeanen hebben hier reeds zeer fraaije huizen, vooral meer in de nabijheid van *Rijswijk*. Verder naar de oude stad toe loopen dezelve te veel in

---

(1) Het *Molenvliet* is in het jaar 1648 gegraven, op aanzoek van den Kapitein der Chinezen *Bingam*, die door de Compagnie met geld werd ondersteund. Zie *I. Hooijman*, Verh. over den tegenw. staat van den Landbouw in de Ommel. van *Batavia*. — Verh. v. h. Bat. Gen. Dl. I. 3e dr. p. 132.

(2) Kampong *Djawa* en *Pesaijoran*.

een met de winkels en werkplaatsen der talrijke daar woonachtige Chinezen.

Noordwijk, hoezeer reeds in eene gunstiger topische verhouding zich bevindende dan *Molenvliet*, bezit nog een' te vochtigen en lagen bodem, om voor de gezondheid voordeelig te kunnen beschouwd worden. De huizen der Europeanen liggen hier aan de noordzijde van het bij *Molenvliet* gemeld *Kanaal*, hetwelk hier oostwaarts tot de *Tjiliwong* zich uitstrekt. Sommigen verstaan, onder *Noordwijk*, ook nog dat gedeelte grond, hetwelk zuid- en oostwaarts door de *Tjiliwong* en ten noorden door de oude Chinesche graven wordt begrensd. Hier liggen nog veel minder aanzienlijke Europeesche huizen, eene volkrijke steenen kampong (1), en voorts op den achtergrond talrijke zonder orde verspreide bamboezen woningen van Inlanders en Chinezen. De gewoonte der Inlanders, om hunne huizen met geboomte te omringen, doet hier vooral hare nadeelige zijde kennen. De ongeplaveide, slijkerige, lage en ongelijke grond vangt de plasregens op, zonder dat er gelegenheid voor den geheelen afloop van het water naar de rivier bestaat. De bodem, reeds met water verzadigd, kan niet meer absorberen en de digte beplanting der kampongs met klapperpalmen en ander geboomte laat de inwerking der zonnestralen niet toe, die spoedig het overtollig water zouden kunnen opheffen. Van daar de drabbige grond en wegen in de kampongs gedu-

(1) Kampong *Bakaroe*, met eene druk bezochte markt.

rende de westmoesson; van daar die stinkende plassen en poelen, welke eerst gedurende de oostmoesson opdroogen; van daar die ongezonde kampongslucht, die door der boomen en planten exhalatie nog nadeeliger wordt, en die, door de te digte bebouwing en beplanting, bovendien nog buiten den invloed der hier toch reeds zwakke winden wordt gesteld.

Het gebeurt dan ook niet zelden, dat in de kampongs hevige ziekten heerschen, terwijl daarvan in de Europeesche wijken niets wordt waargenomen, dat pernicieuse koortsen de bevolking der kampongs dunnen, terwijl die onder de Europeanen niet of slechts onder een zeer goedaardig karakter zich voordoen. De verderfelijke gevolgen van deze wijze van wonen, in de laag liggende streken, zouden nog meer in het oog loopen, wanneer de Inlander niet door zijne matige en gezonde levenswijze veel van de nadeelige verhoudingen, waaronder hij in de kampongs leeft, krachteloos maakte. Zijn voedsel uit rijst en visch, met specerijen genuttigd, de zindelijkheid op zijn ligchaam, zijn dikwijls herhaald baden in de rivier en zijne onthouding van sterke dranken zijn zoo vele redenen, die zijn ligchaam beter bestand doen zijn tegen de schadelijke magten die hem omringen. De Chinezen daarentegen, welke veeltijds aan dezelfde invloeden zijn blootgesteld, zijn in evenredigheid veel meer de slagtoffers daarvan, en dit kan niet bevreemden, wanneer wij in aanmerking nemen, dat hunne levenswijze het organisme ten zeerste voor de ontwikkeling van ziekten praedisponeert.

Wat wij hier van de kampongs zeggen, is vooral van toepassing op die, welke *Molenvliet* en *Noordwijk* omringen. Die welke zuidelijker liggen en *Kwitang*, *Parapattan*, het *Koningsplein* en *Tanabang* begrenzen, zijn wel voor het grootste gedeelte op dezelfde wijze gebouwd, maar derzelver bodem ligt hooger en is vaster, terwijl zij meer zijn blootgesteld aan de zuivere landwinden en tegen de nadeeliger zeewinden voor een groot gedeelte zijn beschermd.

Rijswijk, ten noorden begrensd door *Molenvliet* en *Noordwijk*, ten westen door de rivier *Krokot*, ten zuiden door het *Koningsplein* en ten oosten door de *Frederiks Citadel*, bezit de voordeelen van eenen der gezondheid niet nadeeligen grond en van niet onmiddelijk door kampongs te worden omringd. De bevolking is geheel Europeesch en woont in fraaije, luchtige woningen, wier achter-erven zich meestal tot aan het ruim en open *Koningsplein* uitstrekken, zoodat van deze zijde volstrekt geene hinderpalen voor de vrije doorstrooming der lucht bestaan; iets, dat te meer van waarde is, omdat de van die zijde komende wind de landwind is. Dáár, waar de *Tjiliwong* tot de *Frederiks Citadel* is genaderd, gaat van dezelve het reeds bij *Noordwijk* en *Molenvliet* gemeld *Kanaal* af, aan welks zuideroever de meeste gebouwen van *Rijswijk* zijn aangelegd. Dit *Kanaal* is vrij diep en ontvangt het grootste gedeelte van het water der *Tjiliwong*, door dien men dezelve daar, waar zij naar *Goenoeng Sahárie*

loopt, door middel eener sluis of liever valdeur (1), kan noodzaken haar water aan voornoemd *Kanaal* aftestaan, door welken maatregel dan ook de gemelde wijken, zelfs midden in de oostmoesson, van zuiver stroomend water blijven voorzien.

Evenwel, *Rijswijk* heeft ook deszelfs nadeelige zijde. Westelijk van hetzelve ligt de Christen begraafplaats en de zigtbare dampen, die men in den vooravond en 's morgens vroeg als een wit floers over haar ziet uitgespreid, wier reuk alleen den vreemdeling doet weten dat hij hier is nabij eene rustplaats der dooden, die dampen strijken 's nachts en 's morgens vroeg met den landwind over het westelijk gedeelte van *Rijswijk* heen, en waarschuwen de bewoners zich aan derzelver invloed zoo min mogelijk bloottestellen. Echter ligt het meer oostelijk gedeelte van *Rijswijk* buiten den invloed der begraafplaats en ontvangt slechts derzelver exhalaties bij westelijke winden, als wanneer het *Koningsplein* insgelijks daaraan min of meer is blootgesteld. De overige Europeesche wijken, alle gezond, zijn nagenoeg met elkander gelijktestellen, waarom wij ze niet uitvoerig zullen beschouwen.

Het *Koningsplein* is eene ruime vierkante vlakte, van ongeveer 280 rijnl. voeten lengte en 250 breedte, met gras begroeid en met fraaije woningen omgeven. De gezondheid dezer wijk zou er niet minder om zijn, wanneer zij eene tweemaal mindere uitgebreid-

(1) De zoogenaamde *Sluisbrug*.

heid bezat, maar hare fraaiheid zou er veel door hebben gewonnen. Zuidwestwaarts van dezelve ligt *Tanabang*, hetwelk door den met talrijke huizen bebouwden zoogenoemden *Gang Schot* met het *Koningsplein* verbonden is. De eigenlijke kampong *Tanabang* echter ligt nog iets zuidelijker, op eene hoogte aan den oosteroever der rivier *Krokot*. Deze kampong bezit eene druk bezochte markt en bestaat voor een groot gedeelte uit steenen huizen. Hare ligging voor de gezondheid is zeer gunstig. *Weltevrede*, oostwaarts van het *Koningsplein* en van de *Tjiliwong* zich uitstrekkende, heeft midden in zich het *Waterlooplein*, en is overigens ruim genoeg gebouwd om de winden een' vrijen doortogt te verleenen. Alleen aan de zuidzijde is deze wijk in dit opzigt minder gunstig aangelegd, en wordt hier bovendien nog door *Kwitang* ingesloten, waardoor de landwind minder kan penetreren. Midden door *Weltevrede* loopt een afleiding-kanaal van de *Tjiliwong*, dat, zich verder oostwaarts omslaande en langs *Goenoeng Saharie* loopende, eenige roeden noordelijker zich weder in de *Tjiliwong* uitstort, dáár waar ook zij *Goenoeng Saharie* bereikt. *Goenoeng Saharie* zelf biedt niets bijzonders aan, dan dat het onmiddelijk aan de oostelijke winden ligt blootgesteld, die over uitgestrekte rijstvelden zijn gestreken. Het is eene minder aanzienlijke Europesche wijk, die noordwaarts de Chineesche graven nadert en zuidwaarts in *Kampong Lama* eindigt. — Deze kampong, onmiddelijk tevens aan *Weltevrede* zich aansluitende, is sterk bevolkt en in deze dagen

zoodanig in bloei en uitgebreidheid toegenomen, dat zij wel als een afzonderlijk stadje mag worden beschouwd. — De huizen, vroeger grootendeels van bamboes, worden tegenwoordig nieuw van steen opgetrokken en de gemeenschap tusschen de afzonderlijke deelen dezer kampong door nieuw aangelegde en meer regelmatige wegen bevorderd. — Alleen het oostelijk gedeelte dezer volkrijke kampong heeft nog een Javaansch aanzien en bestaat daar nog uit afzonderlijke, tusschen digt geboomte verscholen liggende, bamboezen woningen. Evenwel, de bodem is hier gezond en kan, bij de overvloedige regens der westmoesson, het overtollig water afstaan aan den grooten slokkan en aan het ooster-afleiding-kanaal der *Tjiliwong*, welke door en langs de kampong loopen. — Oostelijk wordt dezelve begrensd door de sawahs van het land *Tjampaka Poetie*. Eigenlijke moerassen treft men hier niet aan, maar slechts enkele poelen, wier exhalaties te gering zijn, om op den gezondheids-toestand der bevolking te influeren.

Tusschen *Weltevrede*, de *Tjiliwong* en *Kwitang* liggen nog eenige inlandsche huizen, tusschen die der Europeanen verspreid, doch zij zijn weinig talrijk. Met *Parapattan* is hetzelfde het geval, maar deze wijk ligt nog iets hooger dan derzelver omtrek, en is daardoor reeds nog gunstiger voor de gezondheid, terwijl zij tevens onmiddelijk door de *Tjiliwong* wordt besproeid. De maatregel om gestorvene paarden aldaar te doen begraven, is wel minder gelukkig gekozen.

Zuidwaarts van de nieuwe stad bevinden zich voorts nog eenige kampongs. *Pejambon* ligt zuidelijk van het *Koningsplein*, *Kwitang* van *Weltevrede*. *Kwitang* is wel de schoonste van alle kampongs, die de stad omringen, en vormt een' aangenamen, uitgestrekten doolhof, rijkelijk doorweven met vruchtbare akkers en moestuinen, rijkelijker nog beplant met die Vorsten (1) der tropische vegetatie, die aan het minste dorp zelfs een belangwekkend aanzien geven. Zij is almede sterk bevolkt met Inlanders en Chinezen, vooral langs den zuideroever van het meergenoemde oosterafleiding-kanaal van de *Tjiliwong* en langs den grooten weg naar *Meester Cornelis*, en geniet den invloed van den landwind, zonder het nadeelige van den zeewind te ondervinden.

Wij zijn de nieuwe stad in onze beschouwing vlugtig doorgegaan. Wij hebben echter nog geene melding gemaakt van de talrijke huizen der Europeanen, die langs den grooten weg naar *Buitenzorg* zich tot aan den eersten post *Bidara Tjina* uitstrekken. Deze vormen als het ware eene voorstad, die meer dan eene mijl lang is, en op een' heuvelachtigen grond ligt, die reeds bij *Meester Cornelis* ongeveer 100 voeten boven de zeevlakte is verheven. De in het oog vallende gezonde ligging dezer streek, de steeds rijzende bodem en de zuivere lucht, die men er in ademt, deden vele ingezetenen de voorkeur aan de-

(1) Principes. (Endlicher. Gen. plant. —) vormende zijne 22ste klasse, die de enkele orde der Palmen bevat.

zelve geven en hen in korten tijd die talrijke paleizen tot stand brengen, die in sierlijkheid, ruimheid en doelmatige inrigting dikwijls de zuilen-gebouwen der reeds genoemde wijken nog overtreffen.

Deze voorstad, welke meer nabij de nieuwe stad den naam van *Kramat* (1), en verder zuidelijk dien van *Meester Cornelis* draagt, wordt in derzelver geheele lengte naauw begrensd door twee stroomende wateren, westwaarts door de hier krachtvolle *Tjiliwong*, die hier door de landen *Mataraman* en *Kampong Malaijoe* stroomt en, van af *Parapattan* tot *Bidara Tjina*, langs talrijke kampongs vloeit (2); oostwaarts door den grooten slokkan, dien wij reeds bij *Kampong Lama* hebben gemeld en die hier de landen *Struiswijk*, *Oetang Kaijoe* en *Pondokh Bamboe* besproeit, welke minder talrijke bewoners bevatten.

Na in algemeene trekken de plaatselijke gesteldheid van *Batavia* te hebben aangegeven, zullen wij nog een' geognostischen blik op dit terrein terugwerpen, alvorens wij tot verdere beschouwingen overgaan.

---

(1) In de nabijheid van *Kramat* bevindt zich eene begraafplaats der Chinezen. Het ware wenschelijk dat zij buiten gebruik werde gesteld, daar zij nog te nabij de stad ligt.

(2) *Boenjarangan*, *Pangalingan*, *Tjiekienie*, *Koenang Tiga*, *Menting*, *Slemba*, *Mataraman*, *Tanarenda*, *Balie*, *Djawa*, *Mungrun*, *Meester*, *Peeloe*, *Malaijoe* en *Bidara Tjina*.

Wij hebben gezien, dat naar mate wij ons verder van de zee verwijderden, ook de bodem zich allengs verhief, vaster en minder moerassig werd, en dat deze verandering in naauw verband stond met de locale gezondheid. Welke echter is de geaardheid des bodems? A priori laat dezelve zich reeds gissen, wanneer wij slechts de geologische gesteldheid van *Java* in het oog houden. Want dan zullen wij beseffen, dat juist de geaardheid van *Java's* bergen de voorwaarden bezit, waaruit eene bijzondere vruchtbaarheid des bodems moet voortvloeijen. Door den invloed der atmosphaerilien ontleed, losgescheurd en langs der bergen helling in de valleijen en laagten afgevoerd, bekleedt de vroegere oppervlakte der bergen, thans derzelver voet tot daar waar vroeger de zee stond. Ook de alluvie-bodem is dus van vulkanischen oorsprong, en door de tijden in deszelfs bestanddeelen ontleed en gewijzigd, door de tijden ook meerder of minder bezwangerd met de overblijfselen van planten en dieren, om er eene aarde uit te vormen, die, door toenemenden rijkdom aan humus, eene toenemende vruchtbaarheid verkreeg. Al naar mate de plantenwereld tijd heeft gehad zich te ontwikkelen, en in hare evolutie begunstigd werd door genoegzamen rijkdom aan water, bood zij, door het klimaat bovendien nog ondersteund, duizendvoudig en weelderig hare rijke vormen aan, om, na elken ondergang eener generatie, den grond met nieuwen humus te bedeelen, en deszelfs productieve kracht te doen toenemen.

Batavia's grondgebied, als van eene nog zoo nieuwe

vorming zijnde, kan daarom niet gelijk gesteld worden met de valleijen van *Java*, waar sedert eeuwen die onafgebrokene ontbindingen en verbindingen der natuur hebben plaats gehad. Evenwel deszelfs rijkdom aan water, de dikwijls plaatshebbende inundaties in den regentijd, en voorts der menschen scheppende hand, hebben *Batavia's* vlakte spoedig in vruchtbaarheid doen toenemen en beloven dezelve eene nog gunstiger toekomst. Reeds nu strekt de laag humus, houdende grond daar, waar de *Frederik's Citadel* ligt, zich ongeveer 15 voeten diep uit, en het is hoogst vermoedelijk dat in de oudere kampongs deze laag nog dikker is, omdat de aanplantingen dezelve daar steeds hebben moeten doen toenemen. De inbevatte humus is zoo innig met den grond vermengd, dat men ze er met het oog noch in kan herkennen, noch door uitwasschen uit kan verkrijgen (1). Behalve de humus bevat de grond hier veel kleiaarde, weinig koolzuren kalk, veel ijzeroxijde enz.

Deze aarde rust op eene uit kleiaarde en zand zamengestelde laag, welke zich tot 9,18 Ned. El. diep uitstrekt. Op deze volgen nog eenige dergelijke lagen, die tot op 20,73 Ned. El. niet wezenlijk van elkander verschillen, daar het onderscheid, in derzelver uitwendig aanzien zich voordoende, slechts wordt te weeg gebragt door de meerdere of mindere inquilinatie der kleiaarde met ijzeroxijde, en door de

(1) *Reinwardt.* Over de Natuurl. vruchtbaarheid etc. pag. 18.

meerdere of mindere vermenging der kleiaarde met fijn- of grof-korrelig, ligter of meer donker gekleurd zand. Op laatstgemelde diepte echter treft men eene laag aan van ongeveer 2 Ned. El. hoogte, die enkel bestaat uit zwartachtig zand, rijkelijk doormengd met kleine trachijtische rolsteenen van 0,002—0,020 Ned. El. diameter, die blijkbaar door aanhoudenden attritus en contritus tot een' zoo geringen omvang, ja zelfs tot zand zijn verdeeld. Onder deze laag ontmoet men sporen van plantaardige overblijfselen in eene grijze kleiaarde bevat, en voorts op 27,34 Ned. El. de eerste blijken van mergel. Nog eenige ellen dieper (33—35 El.) vertoonen zich kleine massa's koolzuren kalk, welke in eene grijze, veel klei houdende, mergel zijn verspreid en tot het vermoeden leiden, dat dezelve van verweerde conchijlien afkomstig zijn, daar zij nog hier en daar de textuur van tweeschalige schelpen verraden. De dieper liggende lagen, tot zooverre ik derzelver geaardheid heb kunnen onderzoeken, dat is, tot op ruim 83 Ned. Ellen diepte (1), varieren in derzelver zamenstelling tusschen de bovengenoemde, nu eens meer uit kleiaarde en zand, dan weder meer uit mergelaarde met rolsteentjes en conchijlien bestaande. Op 44,90 tot 46,60 Ned. El. diepte, treft men grootere rolsteentjes aan van 0,03—0,06 Ned. El. diameter.—

(1) Ik ben tot dit onderzoek goedgunstig in de gelegenheid gesteld geworden, door gebruik te hebben kunnen maken van de specimina der aardsoorten, welke bij de putboring in de *Frederik's Citadel* zijn verzameld.

De dikste en merkwaardigste der doorboorde lagen is die, welke zich van 61,85 tot 81,68 Ned. El. diepte uitstrekt. — Hare bovenste vlakte bestaat uit graauwe kleiaarde; dan volgt eene graauwachtig-bruine mergelaarde; hierop verharde mergel, met inbevatte fraaije lamellen van Placuna Placenta en eenige andere conchijlien, en dan eene zwartachtige klei, met verschillende een- en tweeschalige schelpen (deels nog kenbaar, deels onder de gedaante van kleine massa's koolzuren kalk er in verspreid) en vegetabilische overblijfselen vermengd. Onder deze conchijlien bevinden zich meerdere soorten van *Mitra*, *Cerithium*, *Strombus*, van *Venus*, *Pecten*, *Cardium* en *Arca*, waarvan eenige nog met *Multivalven* (*Balanus radiatus*) bedekt zijn. Alle deze schelpen vindt men nog heden aan *Batavia's* zeestrand terug. Talrijk komen zij voor, nabij de uitwatering van de rivier *Antjol*, terwijl men de *Cerithia* bij duizenden en levende aantreft in de moerassen die *Antjol* omringen. — Op 82,26 Ned. El. diepte, bevindt zich eene laag fijn, korrelig zand, welke geel-grijs van kleur is, en met weinig kleiaarde los verbonden. Zij is bedekt met eene laag harde, zwarte, ondoordringbare klei, strekt zich uit tot 83,72 Ned. El. diepte, en rust wederom op eene laag donkergraauwe, harde, zandhoudende kleiaarde. Van uit dit zand welt een zuiver, zoet, smakelijk water op, hetwelk, na analyse in het Scheikundig Labortorium te *Weltevrede*, gebleken is te bevatten, eenige koolzure soda en Chloor-Sodium, benevens sporen van ijzeroxijde en kiezelaarde, terwijl er kalk noch alluinaarde in is aangetroffen. —

Men is niet dieper doorgedrongen, dan tot in de kleilaag, waarop gezegd welzand rust. Het doel, waarmede men de boring des bodems heeft bewerkstelligd, was op deze diepte bereikt. Voor den geognost ware het wenschelijk geweest, dat men eerst eenige honderden voeten dieper tot een gewenscht resultaat ware gekomen. De wetenschap zou er door hebben gewonnen. Wij voor ons vermoeden dat nog vele alluvie-lagen op de gemelde volgen, en dat dezelve zich nog veel dieper uitstrekken beneden de laagst bekende laag, dan deze zich onder de oppervlakte des bodems bevindt, en wij zijn tot dit vermoeden geleid door de uitgebreidheid van het hellend terrein, dat zich hier tusschen de zee en de bergen bevindt, een terrein, dat niet dan na eeuwen tijds kan zijn gevormd. — Tot gemakkelijker overzigt van de doorboorde lagen, voegen wij hier de volgende tafel bij. De grondsoorten volgen op elkander, in de orde waarin zij zijn genoemd.

Lagen.	Diepte in Ned. Ellen.	Zamenstelling der Lagen.
	van — tot	
1	0 — 5,30	Plantenaarde.
2	5,30 — 9,18	Kleiaarde. Zand.
3	9,18 — 13,67	Kleiaarde. Zand.
4	13,67 — 16,59	Kleiaarde. Zand.
5	16,59 — 17,60	Kleiaarde. Zand.
6	17,60 — 22,70	Kleiaarde, zand, kleine vulkanische rolsteenen. Zwart zand.
7	22,70 — 27,34	Kleiaarde met vegetabilische overblijfselen; zand.
8	27,34 — 35,44	Mergelaarde; kleiaarde; mergelaarde met inverspreide massa's

Lagen.	Diepte in Ned. Ellen.	Zamenstelling der Lagen.
		koolzuren kalk.
9	35,44 — 39,15	Kleiaarde. Zand.
10	39,15 — 47,44	Kleiaarde. Zand. Trachietische rolsteenen, zand.
11	47,44 — 61,85	Kleiaarde; kleiaarde met inverspreide hoeveelheden koolzuren kalk; zand en kleine rolsteenen in mergelaarde bevat.
12	61,85 — 81,68	Kleiaarde; mergelaarde; verharde mergel met inbevatte Molluskenschalen. Kleiaarde met herkenbare en verweerde conchijlien en met vegetabilische overblijfselen.
13	81'68 — 83,72	Grijze, bruine en zwarte ondoordringbare klei; zand.

Wij laten het den geognost over, in diepere beschouwingen over deze gesteldheid des bodems uitteweiden. Wij hebben slechts eenige data opgevat en teekenen daarbij nog slechts aan, dat de genoemde lagen noodwendig bij, op verschillende tijden plants gehad hebbende, alluvien moeten zijn gevormd geworden, dat derzelver bestanddeelen grootendeels kunnen worden teruggebragt tot die waaruit de bergen bestaan, terwijl het voorkomen van plantaardige en dierlijke overblijfselen bewijst, dat de organische wereld eenmaal op die diepten heeft geleefd of althans, dat derzelver sceleta er door de alluviën zijn gedeponeerd.

In het begin dezer bijdrage hebben wij met een woord gesproken over het voortdurend ontstaan van moerassen in de nabijheid der kust en wij zagen daar,

dat zij het noodwendig gevolg waren, van de wijze waarop het nieuw kustland wordt gevormd. — Na ons overzigt van de geognostische gesteldheid des bodems, zal het dan nu ook begrijpelijk zijn, dat in een zoo vruchtbaren grond de vegetatie snel moet toenemen, dat dus ook de moerassen spoedig met de hun eigene planten zijn bedekt, dat de laatste bij derzelver afsterven spoedig worden ontbonden en deels als gassen in den dampkring opstijgen, deels in het moeraswater worden opgelost en deels als humus zich op den moerasbodem afzetten, om deszelfs productieve kracht nog te verhoogen en, bij afsterving der volgende generatien, tot de nog rijkelijker ontwikkeling van effluvien aanleiding te geven.

Wij komen dus als van zelf op de miasmen, die gezegd worden, als effluvien der moerassen, zoo eigenaardig en verderfelijk op het menschelijk organisme te werken. — Het is niet te betwijfelen, dat de zoogenaamde moeraskoortsen wezenlijk door derzelver invloed worden ontwikkeld; maar wat het eigenlijk is, hetwelk de moeraslucht zoo schadelijk maakt, dat is nog een probleem. Men heeft van vroegere tijden af aan gegist, proeven genomen en getheoretiseerd, maar de zaak is er nog weinig door opgehelderd en zucht nog naar eene voldoende verklaring.

Men heeft geloofd, dat de noodlottige uitwerkselen der moeras-uitwasemingen waren toeteschrijven aan derzelver gehalte aan zwavel- en zoutachige deelen (1);

(1) *Sylvius*: Tractat. de affectu epidem. A. 1699. — Lugd.-Bat. 1672. — Ook *Lancisius* gedeeltelijk. De noxiis paludum effluviis etc. Lib. I. P. I. Cap. XII.

aan mijriaden onzigtbare insecten (1); aan de door Moscati ontdekte organische vlokken (vlokstof -- Baregine -- Pyrrhine? Eisenmann) (2); aan een Aroma foetidum (3); aan een uit azotum oxygenatum bestaand Septon (4); aan eene zeer verdeelde vlugtige dierlijke stof, welke met de door ontbinding zich ontwikkelende gassen zou worden opgeheven (5); aan eene vlugtige organische zelfstandigheid, die zich gelijktijdig met zwavelwaterstofgas zou verspreiden (6). Men heeft voorts de verschillende gassoorten, die men boven de moerassen aantrof, te baat genomen, ter oplossing van het vraagstuk, en afwisselend speelde in deze theorien dit of geen gas de hoofdrol, nu eens koolstofoxijde -gas in verbinding met waterstofgas (7), dan

(1) *Varro.* De re rustica Lib. I. Cap. 12. — Voorts *Columella, Palladius, Mouflet, A. Hauptmann, Athan. Kircher.* — Ook enkele nieuwere schrijvers.

(2) Door *Moscati, Rigaud, Boussingault* e. a. daargesteld. — Dezelve wordt door zwavelzuur zwart gekleurd en is stikstofhoudend.

(3) *I. B. Baumes,* vide *I. B. Montfalcon.* Histoire medicale des Marais. Paris, 1226. p. 54.

(4) *Cl. Balmes.* Observ. et réflexions sur les causes, les symptomes et le traitement de la contagion. Lion 1822.

(5) *Devergie.* — *Schönlein.*

(6) *Bischof. G.* — Ueber die Natur der Miasmen etc. *Schmidt's* Jahrb. 1842 Bd. XXXIV. p. 100. en in: Organ für d. ges. Heilk. 1841. Bd. I. p. 479—493.

(7) *Eisenmann,* hoezeer hij het *wezen* der Miasmen in iets anders stelt.

weder koolzuurgas, in verbinding met waterdamp (1), of wel gekoold waterstofgas, (hydrogenium protoet deuto-carbonatum) (2); terwijl zelfs het zwavelwaterstofgas niet ongemoeid bleef (3). Anderen meenden in andere oorzaken genoegzame verklaring voor het ontstaan der moerasziekten te vinden en hun kwamen hiertoe de vochtige warmte (4), of eene negatieve verhouding der electriciteit in de moeraslucht (5), of slechts eene bijzondere verhouding der electriciteit in dezelve (6) als voldoende voor. (7)

---

(1) *Pool*, in zijne overbekende polemiek met *van Geuns*.

(2) *L. Buzorini*. Luftelectricität. Erdmagnetismus und Krankheits-constitution. 1841. p. 64.

(3) *Daniell* maakte hierop vooral opmerkzaam. Door de inwerking van zwavelzure zouten op organische stoffen, zou veel zwavelwaterstof worden geproduceerd. Vergel. *Froriep's* Neue Notiz. No. 363. p. 167.—Ook *Savi* beschouwt dit gas, als veel tot de ongezondheid der moerasluchten bijdragende. Vide Nuovo Giornale dei Litteratii No. 106 en 107. —

(4) *D. Ramel. Gianini. Lafont Gouzi.*

(5) *Thouvenel.*

(6) *Eisenmann*. Die Krankheitsfamilie Tijposis; in welke Monographie hij het wezen der Miasmen in die bijzondere verhouding stelt. — Zie ook ej. Vegetative Krankh. p. 182.

(7) Men heeft later ook nog het miasma gesteld te zijn, de uitwasemingen eener bijzondere moeras-flora; van *Rhizophoren*, *Algen*, enz. (*Characeën — Savi*)— Zie *C. M. Boudin* Traité des fièvres intermitt. remittent. et contin. des paijs chauds et des contrées marécageuses etc. — Paris 1842.

Wat hiervan aanteaemen zij, wij weten het niet, maar wij weten wel, zoo als de geestige Eisenmann zegt: »dass das Sumpf–Miasma sich nicht durch Che»mische Reagentien zur Rede stellen lässt"; wij weten verder, dat de moeraslucht gewoonlijk die gassoorten bevatten, welke bij de rotting van plantaardige en dierlijke organismen geboren worden; dat koolzuurgas, kooloxijdegas en gekoold waterstofgas, hieronder de voornaamste plaats bekleeden; dat voorts de putrescentie niet eenvoudig is eene ontleding der organische stof, in derzelver enkelvoudige bestanddeelen, maar zoo als *Henle* zich uitdrukt; »eine Um»wandlung organischer Substanz durch Pilze (1)". Eindelijk is het ons bekend, dat de atmospheer der begraafplaatsen gewoonlijk eenige het ademhalings proces nadeelige gassoorten inhoudt, zoo als koolzuur-, waterstof-, koolwaterstof-, ammoniacaal-, zwavel- en phosphor-waterstofgas, die alle bij de ontbinding der lijken worden uitgestooten, terwijl hijdrothionzuur ammonium, zwavelwaterstof- en ammoniakgas veelal de lucht van onzuivere kloaken en riolen verontreinigen.

Maar deze kennis is niet genoegzaam, om daaruit de ziekten te verklaren, die juist diegenen, welke er de ongenoegzaamheid van beseften, geleid hebben tot het aannemen van een eigenaardig miasma.

Want het is bekend, dat de zwaardere gassoorten, zooals koolzuur, wanneer zij zich even boven de op-

---

(1) Pathologische Untersuchungen. pag. 21.

pervlakte des bodems condenseren (1), vernietigend op het leven inwerken, doch geenszins die ziekten voortbrengen, welke men als moerasziekten beschouwt. Wordt het koolzuur door den luchtstroom verspreid, dan laat het zich denken, dat de inademing eener daarmede bezwangerde lucht (2) de decarbonisatie van het in deze streken toch reeds zoo koolstofhoudend bloed geenszins begunstigt, maar daaruit is nog niet te verklaren, dat sommige menschen, na slechts eenige weinige oogenblikken de moeraslucht te hebben ingeademd, door perniciеuse koortsen worden aangetast. Bovendien is die bezwangering met koolzuur van weinig belang, en proeven hebben het geleerd, dat de zuurstofgehalte der moeraslucht weinig of niets van die der gewone dampkringslucht verschilt (3). De ligtere gassoorten, waterstof-phoshor- en zwavelwaterstof-gas worden onmiddelijk te veel in den dampkring verdund en opgeheven, en indien zij al, op de plaats waar zij opstijgen, de moerasziekten konden produce-

---

(1) *Java* levert er meerdere voorbeelden van op. — Zie *Junghuhn*, in Tijdschr. van Neêrl. Ind. Jaarg. IV. deel II. 1842. pag. 109 — 112.

(2) Hier behoeft niet herinnerd te worden, dat eene zeer geringe hoeveelheid koolzuur een constant bestanddeel van de dampkringslucht vormt.

(3) *Configliachi* vond 0,21 oxygenium in de lucht boven de oppervlakte der bevochtigde Italiaansche rijstvelden. *Gmelin* Handb. der theoret. chemie Bd. I. p. 293. Vide et *Kämtz* Lehrbuch der Meteorologie Bd. I. 1831. pag. 28.

ten, dan zouden zij toch op eenigen afstand der moerassen reeds schadeloos zijn, en het zou b. v. onverklaarbaar wezen, hoe de schepelingen op *Batavia's* reede, nog zooveel door de moerasuitwasemingen hebben te lijden, zonder dat zij aan wal zijn geweest.

Wij gelooven daarom, dat men tot nog toe te eenzijdige denkbeelden over de moeraslucht heeft gekoesterd. De gegevens zamenvattende en derzelver werking ons gecombineerd denkende, zullen wij de waarheid meer nabijkomen, en wij meenen, dat alsdan de aanname van eene smetstof, die middelijk of onmiddelijk de intoxicatie der bloedmassa zou bewerken, niet noodzakelijk is.

Nemen wij *Batavia's* omstreken tot voorbeeld, dan komt het ons althans voor, dat men juist aan geen bijzonder miasma behoeft te denken. — Eene temperatuur, die midden op den dag tusschen den 80° en 90° graad Fahr. varieert en des nachts niet onder den 70° daalt; eene vochtbezwangering des dampkrings, die veel sterker op den hygrometer reageert dan in het zoo nevelachtig *Holland;* eene sterk negatieve verhouding der lucht-electriciteit; eene rijke gehalte der lucht aan microscopische organismen en organische deeltjes; eene steeds voortdurende bezwangering der lucht met de bovengenoemde zich uit de moerassen ontwikkelende gassoorten; dit alles zamengenomen, schijnt ons toe, bij gegevene prædispositie van het ligchaam, welke zich trouwens hier uit den aard der zaak spoedig ontwikkelt, deleteer genoeg te kunnen werken, om de bloedmenging en het bloedleven

verderfelijk te wijzigen en hierna dien noodlottigen invloed op het buikzenuwknoopen - stelsel uitteoefenen; waardoor die rei van ziekten wordt voortgebragt; welke men met den naam van tusschenpoozende-, galachtige zenuw-, rotkoortsen, enz., bestempelt; ziekten die onderling in eene naauwe verwantschap staan en ook met vele andere ziekten, waarbij de veneuse bloedcrasis sterk is geprononceerd (1), eene naauwere affiniteit bezitten, dan men wel algemeen pleegt aantenemen.

Wat wij hier van *Batavia's* omstreken zeggen, is ook waar, ten opzigte van de meeste moerassige streken, zoo wel binnen als buiten de keerkringen. Alleen, de gesteldheid des bodems kan de productie der effluvien merkbaar wijzigen, derzelver schadelijkheid verminderen of doen toenemen, derzelver quantitatieve evolutie gunstiger zijn of meer beperken; de temperatuur der lucht kan dezelfde qualitatieve en quantitatieve verhoudingen bepalen; de meerdere of mindere hoogte des terreins en deszelfs meerdere of mindere nabijheid bij de zee kan op den aard der effluvien invloed hebben.

Daarom bare het geene verwondering, dat de moeraslucht in de keerkings-gewesten in het algemeen hoogere ziektevormen voortbrengt, dan in koudere lan-

---

(1) Geele koorts, Cholera Asiatica, Pest, sommige Dysenterien. Zie hierover *M. Geigel.* Unthersuchungen über Entstehung des Krankheitsgenius etc. Würtzb. 1840. 8o. p. 322 — 430. — Des schrijvers eenzijdige theoriën maken wij echter niet tot de onze.

den, waar gedurende een groot gedeelte des jaars het organisch leven wordt aan banden gelegd, waar zelfs de oppervlakte der wateren kristalliseert en de lucht sterk positief electrisch wordt. Die gunstige tusschentijden komen hier nimmer voor, en de dagelijksche temperatuur-vermindering, hier door de wenteling der aarde om haren as te weeg gebragt, zij vermag niet, het moerasleven te onderdrukken, maar condenseert slechts deszelfs exhalaties en schenkt derzelver werking slechts eene hoogere intensiteit.

Wij moeten hier tevens opmerkzaam maken, op het verschil in de schadelijkheid der effluvien van zout- en van zoutwater houdende moerassen en velden. De moerassen die, noordwaarts-noordwest- en noordoostwaarts van *Batavia*, zich langs het strand uitstrekken, zijn veelal zoutwater houdende. Het zeewater is hier met het regenwater en rivierwater vermengd. De inbevatte zouten, voor al de sulphaten, op de organische stoffen inwerkende, zouden de ontwikkeling van gassen bevorderen en ook qualitatief nadeeliger maken. Wat van de werking dier zouten nu zij, zoo veel is zeker, dat de exhalaties der zoutwater-moerassen nadeeliger zijn dan van die, welke meer nabij *Nieuw Batavia* liggen en welker water deels smakeloos en flaauw, deels eenigzins brak is (1). De ef-

(1) Behalve een' rijkdom van andere moerasplanten, bedekken hier duizenden Nelumboneën de oppervlakte van het drabbig water en herscheppen dezelve schijnbaar in een met sierlijke, groote, hart- en schildvormige,

fluvien der eersten verspreiden zich in een' meer digten toestand over de oude stad of over de reede, en de ondervinding bewijst het, dat de koortsen, die zich in de oude stad en op de kort onder den wal geankerde schepen vertoonen, een veel ernstiger karakter dragen en eene sterkere neiging tot tijpheuse verschijnselen bezitten, dan die, welke in en om de nieuwe stad zich voordoen. In het groot Hospitaal te *Weltevrede* zien wij er dagelijks verder de bewijzen van.

Er zijn altijd vele lijders onder behandeling, die door de hier endemische koortsen zijn aangetast. Het garnizoen te *Weltevrede* gekazerneerd, levert er de meesten van, doch het is opmerkelijk, dat slechts zelden van deze patienten bezwijken. Veel al beperken deze koortsen zich tot de symptomen eener intermittens tertiana of quotidiana; zeldzamer ontwikkelen zij zich tot eene nervosa, bilioso-nervosa of tot volkomen' typhus. Hetzelfde Hospitaal levert de treurigste voorbeelden op, van de schepelingen, die nog altijd in groot aantal de slagtoffers worden van de ongezondheid der reede en der oude stad, en hoezeer

---

levendig groene bladeren bedekt land. En wanneer de bloeitijd daar is, in de maanden April tot Augustus, dan schieten er prachtige bloemen uit op, vooral de tulpvormige reusachtige bloemen van de Tarattie (Nelumbium speciosum) die de poelen als het ware in een' rijken bloementuin herscheppen, en eene niet onliefelijke geur verspreiden, die in sterke tegenstelling staat met de gewone moeraslucht.

wij overtuigd zijn, dat nog andere gewigtige oorzaken daartoe bijdragen, zijn wij van meening, dat de zoutwater-moerassen hierbij eene vermogende rol spelen.

Uit hetgeen wij geognostisch van *Batavia* hebben gezegd, zal voorts blijken, wat men van gasuitstooting uit den *niet* moerassigen grond hebbe te denken. De laag plantenaarde alleen, kan eenige dampen en gassen ontwikkelen, wanneer zij na regens door der warmte invloed wordt uitgedroogd. Maar deze brengen wel geene hoogere schadelijkheid der lucht te weeg, dan door hare vochtgehalte te doen toenemen. Aan den anderen kant absorbeert de plantenaarde veel dampkringslucht, maar zulks kan slechts de luchtstrooming bevorderen en althans der gezondheid niet nadeelig zijn. De onder de plantenaarde liggende lagen van klei en zand, kunnen evenmin op de gesteldheid des atmospheers nocief influeren, en wij moeten dus positief optreden, tegen het wel eens geüit gevoelen, dat *Batavia's* dampkring met vulkanische uitwasemingen zou zijn besmet en vooral daardoor zoo ongezond zou zijn. De bodem ontwikkelt ze niet, en indien zij al op onmetelijke diepte onder denzelven worden gevormd, de bodem laat ze niet door. De dampen der vuurbergen (1) kunnen hier volstrekt niet in aanmerking komen, want derzelver afstand van de kust is hier te groot en de bergbewoners leven er niet minder gezond om.

(1) Zwavelzure dampen en zwavelwaterstofgas zouden voornamelijk de Javasche vulkanen kenschetsen. De *Gedeh* ontwikkelt voortdurend zwaveldampen uit deszelfs krater.

Evenwel, wij gevoelen ons gedrongen, hier speciaal opmerkzaam te maken op den invloed der aardbevingen op de gezondheid. Het gevoelen, dat deze binnenaardsche werkingen steeds meerdere ziekten ten gevolge hebben, is vrij algemeen bij de volken doorgedrongen. De ondervinding zal ze waarschijnlijk daartoe hebben geleid (1); het bijgeloof zal ze in hunne meening hebben versterkt. De Javaan of Maleijer, die dikwerf getuige is van deze crisen van het aardleven, schrijft ze toe aan de verbolgenheid van den *Magtige*, van den *Orang Koewâsa*, die menschen-offers eischt ter bevrediging. De inboorlingen bevestigen dan ook algemeen, dat de sterfte na aardschuddingen grooter wordt. Wij zijn in de gelegenheid geweest, in de maanden Mei en Junij 1842, twee aardbevingen met de dezelve voorafgegane en opgevolgd zijnde verschijnselen waartenemen. De resultaten, die wij er uit hebben getrokken, zijn pleitende voor derzelver aangenomen invloed. Vóór derzelver openbaring waren talrijke intermittentes zeer gewoon, maar dadelijk na de eerste aardbeving ontwikkelde zich een meer catarrhale genius (2); de intermittentes verdwe-

(1) Wij vinden althans gemeld, dat na vele aardbevingen in deze gewesten grootere sterfte is gevolgd.

(2) Na vroegere aardbevingen zijn meermalen de *tijphen* op eene schrikwekkende wijze toegenomen. In die gevallen echter, waren de aardbevingen heviger en veroorzaakten grootere revoluties in den bodem, door overstroomingen, geweldige aanslibbingen enz.

nen voor een groot gedeelte en maakten plaats voor catarrhen, rheumen en diarrhoeën, die het aantal lijders in het Hospitaal tot op de helft meer deed stijgen. Deze ziektegenius vormde zich tot een nog hooger karakter, toen eene maand daarna eene tweede aardbeving plaats had. De Bronchio- en Laryngo-catarrhen namen nog meer toe en deden zich voor, onder den vorm eener Influenza, die gedurende drie weken in een groot gedeelte der residentie *Batavia* werd geobserveerd, en daarna weder verdween. Het getal lijders in het groot Hospitaal steeg nog hooger. Talrijke entero-catarrhen, zich voordoende onder den vorm van diarrhaeën ontwikkelden zich en toonden zich geneigd tot overgang in Dysenterie. In een' tijd dus, waarop gewoonlijk hier reeds de gastrisch-biliesuse ziektegenius eenigzins stationnair geworden is, praedomineerde nog de catarrhale en wel met eene sterk gekenschetste gedaante. Overigens stond het weder er blijkbaar mede in verband. Beide aardbevingen zijn buijige dagen voorafgegaan. De regentijd hield tot in de laatste helft van Junij aan, terwijl zij in andere jaren reeds in Mei voor de droogte heeft plaats gemaakt. De onweders waren menigvuldig en hevig, van geweldige stortregens, windvlagen en sterke temperatuur-wisselingen vergezeld. De ziektegenius was dus zeer wel verklaarbarr, maar moeijelijker is de juiste verklaring, *hoe* de aardbevingen den atmospheer in een' zoo disharmonischen toestand brengen. Volgens *F. Hoffmann* en *von Buch*, ondergaat de barometerstand bij aardbevingen geene noemenswaardige

wijzigingen. Trouwens deze zijn te *Batavia* altijd zeer gering (1). De invloed der aardbevingen op de magneetnaald wordt niet altijd waargenomen. *A. von Humboldt* nam dien invloed het eerst waar, bij de aardbeving in *Cumana* op den 4den November 1799, maar latere observatiën hebben denzelven niet altijd gestaafd (2).

Wij zijn geneigd, de werking der aardbevingen voornamelijk toeteschrijven aan de veranderde electricitetsverhouding, waarin de aarde met hare luchtzee wordt gebragt, terwijl daar, waar tevens vulkanische erupties plaats hebben, ook deze op den toestand van het weder inwerken. De dampkrings-toestanden schijnen overigens tot het ontstaan dezer ontzettende natuurverschijnselen weinig of niets bijtedragen; althans heeft een vergelijkend overzigt derzelve doen zien dat zij zich aan geene jaargetijden of maanden binden (3), terwijl *Molina* van *Chili* getuigt, dat hij de aldaar veelvuldige aardbevingen bij alle weêrstoestanden heeft geobserveerd.

Als ter loops is in het begin dezer bijdrage reeds gesproken over het verband, waarin de land- en zeewinden met de plaatselijke gezondheid staan. Wij moeten er nog het een en ander aan toevoegen.

---

(1) In gewone tijden varieert die stand slechts tusschen 28,3 en 29,5.

(2) Vide Kämtz. Lehrbuch der Meteorologie. Bd. III, pag. 518.

(3) Kämtz. l. c. Bd. III, pag. 537. Evenwel komen de aardbevingen te *Batavia* het meest in de regenmoessons voor.

Het is algemeen bekend, hoe deze dagelijksche windwisseling ontstaat. Teweeg gebragt door de verschillende capaciteit van land en zee, om bij de inwerking der zon warmtestof te ontwikkelen; veroorzaakt tevens, door de verschillende geleidbaarheid der warmtestof door land en zee, zijn deze winden afhankelijk van de dagelijksche wenteling der aarde om haren as. Dit aanhoudend streven naar evenwigt tusschen land- en zee-lucht is zeer eigenaardig vergeleken geworden met eene ademhaling des aardrijks, en inderdaad bezit het veel analoogs met het respiratieproces in de planten- en dieren-wereld. Schadelijke stoffen worden er door verwijderd of aangebragt, al naar dat deze winden over deze of gene plaatsen zijn gestreken.

Te *Batavia*, werden de zeewinden gewoonlijk omstreeks 10 uur 's morgens merkbaar, hangende deze tijd echter min of meer af van de bewolktheid of onbewolktheid des atmospheers. Het is reeds vroeger duidelijk gemaakt, dat de zeewinden hier voor de gezondheid de nadeeligste zijn; zij zijn echter minder warm en benaauwend dan meer binnen lands, natuurlijk, omdat zij nog slechts over eene smalle vlakte door de zon verhit land zijn gestreken. Het is voorts eene noodwendigheid, onvoorwaardelijk aan den aard van het ontstaan dezer winden verbonden, dat zij een' bepaalden tijpus bezitten, volgens welken zij zich uiten. Het evenwigt wordt niet plotselijk verbroken en daarom ook niet plotselijk hersteld. De zee- zoowel als de landwind begint zachtkens, bijkans onmerkbaar, allengskens tot een' zekeren graad in sterkte toenemende,

om dan weder langzamerhand te verminderen, tot er weder gelijkheid bestaat in de luchtlagen boven land en zee. Zoo heeft de zeewind gewoonlijk omstreeks 2—3 uur in den namiddag zijn maximum bereikt en houdt tegen 6 uren geheel op. Dan volgt stilte, de tijd des evenwigts, maar lang houdt zij niet aan, want na den ondergang der zon staat het land deszelfs meerdere warmte veel spoediger aan den dampkring af, dan de zee, en weldra stroomt de koudere berglucht toe, dat is: breekt de landwind door, denzelfden gang houdende als de zeewind, om 's morgens tegen 8—9 uren weder voor stilte plaats te maken.

De wijzigingen, die in dezen gewonen cijclus worden teweeg gebragt, hebben het veelvuldigst plaats gedurende de regenmousson, waarin de veelvuldige onweders en talrijke regenbuijen op de temperatuur van vermogenden invloed zijn. De moussons zelve wijzigen eenigzins de rigting derzelve, vooral die der zeewinden. Uit de ligging van *Java* en *Batavia* is het optemaken, dat de zeewinden noorden-, de landwinden zuiden-winden moeten zijn. Door de nabijheid der zee, deelt *Batavia* echter nog in de moussons en daarom zijn, gedurende den regentijd, de zeewinden Noordwestelijke, gedurende het drooge jaargetijde Noordoostelijke. Bij de landwinden is deze invloed minder merkbaar.

De moussons zijn twee getijden van het jaar, op *Java*, gelijk winter en zomer de saizoens zijn in de buiten-keerkrings-gewesten. Voor deze zijn lente en herfst, wat voor gene de kenteringstijden zijn. — De regenmousson begint gewoonlijk in het laatst van Oc-

tober of in het begin van November, de droege mousson in de maand Mei. Naar de in deze tijden heerschende winden noemt men ze ook de West- en de Oost-mousson. De Indianen der *Orenoceo* noemen ze, zeer poëtisch, den tijd der wolken en den tijd der zon. (1) In alle deze benamingen ligt het karakter der moussons opgesloten. — De regenmousson is voor de gezondheid de gunstigste; de droogo mousson minder gunstig, de kenteringstijd nadeelig.

Wij zullen over ieder dezer tijden afzonderlijk spreken. De dagelijksche regens in de westmousson, die hare hoogste ontwikkeling in de maanden Januarij en Februarij heeft bereikt, zijn hevig, en dikwijls zoo sterk: „ut insolitis merito secundum Deucalionis diluvium metuatur." (2) Onophoudelijk de lucht zuiverende, zetten zij tevens de lagere landen en moerassen geheel onder water. De rivieren van alle zijden gevoed, hebben een' snelleren stroom, en voeren alle onzuivere bestanddeelen zeewaarts, of, zoo ze een te sterken toevoer van water erlangen, treden ze buiten hare oevers en overstroomen de omliggende streken. — Men zou vermoeden, dat de regens en de daardoor teweeggebragte inundatien, nadeelig werken op de gezondheid, daar zij de voorwaarden schijnen aantebieden, voor de ontbinding der organische stoffen en de daaraan verbondene luchts-verontreinigende ontwikkeling van gassoorten. Dit is echter midden in den regentijd niet

(1) *Von Humboldt*. Voyages etc. T. VI, pag. 135.

(2) *Bontius*, l. c.

het geval. De moerassen, eenmaal onder water gezet, ontvangen dagelijks nieuwen toevoer door nieuwe regens en beginnen eerst langzamerhand, in den kenteringstijd, dit water weder aftestaan. De ontwikkeling van effluvien wordt daardoor dus tegengegaan in plaats van bevorderd, en de ondervinding bewijst het verder, dat de tijpheuse ziekten juist midden in den regentijd het minst voorkomen, en, wanneer zij zich al openbaren, een goedaardiger karakter dragen. De electrische toestanden des dampkrings, dagelijks in spanning, worden ook bijkans dagelijks door meer of min hevige bliksems geneutraliseerd, en matigen de temperatuur, behalve door de verfrisschende regens, ook nog door verkoelende en veerkrachtgevende winden. Door dit alles wordt de lucht veel zuiverder gehouden dan in de andere tijden van het jaar, en wanneer al de regentijd zich kenmerkt door vele ziekten, men zal bevinden, dat zij grootendeels bestaan in catarrhale ongesteldheden (vooral catarrhen van de respiratie- en spijswegen, zich voordoende als verkoudheden, ligte diarrhaëen, gastrische ongesteldheden) en rheumatismen, de natuurlijke gevolgen van gesupprimeerde huidfunctie, door sterke vochtgehalte en snelle temperatuurwisseling des dampkrings.

Geheel anders is het in den kenteringstijd. De regens vallen alsdan niet meer in zoo groote hoeveelheid en niet dagelijks. Er komen reeds dagen, waarin de hemel onbewolkt is en de zon hare volle magt op den bodem oefent. De rivieren treden niet meer of slechts zelden buiten de oevers. Het water, dat zij in de omliggende landen, rijstvelden en moeras-

gen hadden afgezet, stagneert, wordt door den meer verwarmden bodem verdampt en stijgt, verbonden met de effluvien, wier vorming door den stilstand van het drabbig water zoo zeer begunstigd wordt, in den dampkring op, om al naar dat de wind het voert, het leven der menschen te infesteren en des te verderfelijker op het organisme te werken, hoemeer de effluvien in geconcentreerden toestand met hetzelve in aanraking komen en hoe vatbaarder het organisme voor derzelver inwerking is.

Even als lente en herfst in vele buitenkeerkringsgewesten zoo gevaarlijk zijn, door de zoogenaamde voor- en najaars-koortsen, even zoo zijn de kenteringstijden der moussons te *Batavia* de gevaarlijkste en kenmerken zich voornamelijk door hardnekkige tusschenpoozende en remitterende koortsen, die, al naar de vatbaarheid des ligchaams en naar de intensiteit van de gecombineerde schadelijke magten, de tallooze schakeringen opleveren, die er tusschen eene eenvoudige tertiana en den veelal doodelijken tijphus bestaan.

De boven opgesomde, voor de gezondheid zoo nadeelige verhoudingen vallen voor een groot gedeelte weg, wanneer de drooge mousson volledig is doorgekomen. Vele velden en moerassen houden alsdan op, schadelijke dampen uittestooten, omdat zij door de hoogst spaarzame regens geen genoegzamen toevoer van water erlangen en door de brandende hitte des dags zijn opgedroogd. De temperatuur, hoezeer des daags hooger dan gewoonlijk in den regentijd, blijft meer regelmatig en wordt zelden door buijen plotse-

ling tot daling gebragt. De land- en zeewinden komen op geregelde tijden door en vooral de landwind verkoelt des avonds en des nachts den heeten dampkring, doet de kwikkolom des thermometers tot soms een tiental graden onder den 80no Fhr. dalen en herstelt de veérkracht van het door de hitte van den dag ontspannen ligchaam.

Evenwel heeft deze tijd ook zijne schadelijke zijde en bezit nimmer die gunstige voorwaarden voor de instandblijving der gezondheid als de regenmoesson. Immers sommige moerassen, die in den kenteringstijd nog waterrijk genoeg bleven om meertjes genoemd te kunnen worden, verdampen nu derzelver water in zoo verre dat zij hunne schadelijke uitwerkingen volledig kunnen openbaren. Immers, vele met de rivieren in verband staande kanalen, door den lagen stand derzelve van water beroofd, bieden hunne beddingen den dampkring aan en laten niet na, door dit contact nieuwe schadelijke dampen te doen ontwikkelen. De hooge warmte-graad houdt verder de huid in eene voortdurende transpiratie, die niet dan verzwakkende kan werken en het ligchaam vatbaarder maakt om gedurende de koele nachten, vooral, wanneer de huizen open zijn en men de voorzorg verzuimt zich gedurende den slaap behoorlijk bedekt te houden, door catarrhale, rheumatische, ontstekingachtige, en wanneer de omringende lucht vele moeras-effluvien bevat, door zoogenaamde miasmatische ziekten te worden aangedaan. Gedurende den regentijd zijn de nachten wel evenzeer koel, maar het lig-

chaam reageert minder op deze koelte, omdat de dagen als dan niet zoo warm zijn; omdat de tegenstelling van dag en nacht niet zoo groot is, ten zij nachtelijke onweders dezelve te weeg brengen.—Door den tusschen stand tusschen de beide gezegde saizoenen begint dan ook in den kenteringstijd de wijziging in den ziekte-genius. Zoo is, in den overgangstijd van de westmoesson de neiging naar het bilieuse, die in het drooge jaargetijde praedominerend wordt; zoo, in dien van de oostmoessen de catarrhale, die het hoofd-karakter van het regensaizoen daarstelt.

Wij kunnen hier niet in bijzonderheden treden betreffende de algemeene nosogenetische agentien, die elk laag liggend tropenland eigen zijn. Wij onderstellen ze algemeen bekend te zijn en bovendien gedoogt eene schets, als deze, derzelver uiteenzetting niet.

Gebrek aan de noodzakelijke meteorognostische instrumenten verhindert ons, naauwkeuriger omtrent het leven der luchtzee te handelen. Wij moeten zulks daarom overlaten, aan wie tot die observaties in gunstiger verhoudingen zijn geplaatst of zullen zijn geplaatst. Van volgende tijden zijn wij nog veel hopende en verwachtende.

In eene volgende bijdrage hopen wij eene andere afdeeling onzer topographisch-medische schets te behandelen.

Bleeker.

Oppervlakte der voornaamste eilanden, gelegen in den Nederl. Oost-Indischen Archipel.

Aan de Redactie van het **Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië.**

Mijne Heeren!

Eenige dagen geleden, door een vreemd reiziger verzocht zijnde, hem eene opgave te willen geven, van de grootte of oppervlakte der voornaamste eilanden in den Oost-Indischen archipel, en der Nederlandsche bezittingen, dacht ik niet beter te kunnen doen, dan het verlangde over te nemen uit het werk: »*Aardrijksbeschrijving van Nederlandsch Indië, door P. P. Roorda van Eijsinga, ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, Phil. Theor. Mag. et Lit. Hum. Doctor, hoogleeraar in de taal-land- en volkenkunde der Oost-Indische bezittingen aan de Koninklijke Militaire Akademie, lid van binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen, 1838.*" Bij een oppervlakkig doorbladeren van genoemd werk, zoude men de daarin vervatte opgaven voor zeer naauwkeurig houden, immers, worden daar verscheidene eilanden in onderdeelen van mijlen opgegeven, zoo als voor Sumatra 6046½ géogr.

mijlen enz. Gelukkig echter dat ik mij vooraf van de juistheid dezer gegevens wilden overtuigen, want door het afpassen op de kaart bemerkte ik al dadelijk, dat dezelve zeer verkeerd waren ter neder gesteld. Zoo bevond ik b. v. voor de oppervlakte der eilanden Sumatra, Borneo, Celebes en Timor, verschillen van 1979, 3449, 1020 en 205 vierkante géogr. mijlen: — en de ogaven voor de kleinere eilanden waren naar evenredigheid nog uiteenloopender, want Banka en Billiton waren ½ en ½ maal te klein en Madura zelfs meer dan 17 malen te klein opgegeven. Ik besteedde dus een paar dagen tot het berekenen van den vlakken inhoud der voornaamste eilanden en der bezittingen in Nederlandsch Oost-Indië, en gebruikte daartoe de beste land- en zeekaarten. Hoewel door den aard der zaak (daar de kusten van sommige eilanden nog niet juist bepaald, en de grenzen der bezittingen niet overal even volkomen aangegeven zijn), de nevens gaande opgaven gewis niet *geheel* juist zijn zullen zij echter zoo ik vertrouw veel beter wezen, dan zij in eenig werk worden opgegeven. Zoo UEd. veronderstelt dat zij tot eenig niet voor het publiek kunnen strekken, verzoek ik UEd. dezelve in UEd. geacht tijdschrift op te nemen.

UEd. Dienstwillige Dienaar,

P. Melvill van Carnbee,

Luit. ter zee.

Batavia, *20 September 1843.*

Oppervlakte der voornaamste eilanden, gelegen in den Nederlandsch Oost-Indischen archipel.

	Vierkante geogr. mijlen van 15 op een' graad.	Vierkante myriameters.
Sumatra . .	8,025	4,403
Java . .	2,313	1,269
Madura . .	97	53
Banka . .	223	122
Billiton . .	119	65
Linga . .	18	10
Bintang . .	21	11
Bali . .	105	58
Lombeck . .	103	57
Sumbawa . .	278	153
Flores . .	252	138
Timor . .	613	336
Borneo . .	13,342	7,321
Celebes . .	3,568	1,963
Bouton . .	86	47
Boero . .	164	90
Ceram . .	309	170
Gilolo . .	313	172
Batchiae . .	50	27
Sandelbosch . .	236	130

Oppervlakte der Nederlandsch Oost-Indische bezittingen.

				Vierkante géogr. mijlen (15 in 1 gr.)	Vierkante myriameters.
	Op en bij Sumatra.				
Gouvernement ter Westkust.	Residentie	Aijer-Bangies	525		
	»	Padang	250		
	Ads. Res.	Benkoelen	740		
	Eilanden		270		
				1785	979,4
Adsistent-Residentie Lampongs				535	293,5
Residentie Palembang				1340	735,3
	Op en bij Java.				
Residentien op Java			2313		
Eiland Madura			97		
Soemanapsche en andere eilanden			84		
				2444	1341,0
	Banka eilanden.				
Residentie Banka.	Eiland Banka		223		
	Eiland Billiton.		119		
	Andere eilauden		7		
				349	191,5
	Riouw en Linga eilanden.				
Residentie Riouw.	Eiland Bintang		21,0		
	Eiland Linga		17,9		
	Andere eilanden		53,5		
				92	50,5
	Op en bij Borneo				
Ter Westkust.	Hieronder gerekend de rijken Sambas, Mompauwa, Landak, Pontianak, Sangouw, Kapoea, Simpang, Matan, Kottaringen, enz.		2200		
Ter Zuid- en Oost-kust.	Banjermassing en omliggende landstreken, benevens Poelo Laut, enz.		2550		
				4750	2606,2
			Transporteeren	11295	6197,4

				Vierkante géogr. mijlen (15 in 1 gr.)	Vierkante myriameters.
		Per Transport		11296	6197,4

Op en bij Celebes en de Molukkos.

	Gouvernement Makasser.	Op Celebes . .	1674		
		Eiland Sumbawa .	278		
		Andere eilanden .	178		
			——	2130	168,7
Gouvernement der Molukkos.	Res. Menado.	Op Celebes .	1433		
		Eilanden . .	10		
			——	1443	791,8
	Amboina.	Eiland Amboina .	13,3		
		Op Ceram .	254		
		Bouro . .	164		
		Andere eilanden .	5		
			——	436	239,2
	Res. Ternate.	Op Celebes .	471		
		Xulla en Bangaij eil.	113		
		Gilolo . .	313,5		
		Andere eilanden .	166,5		
			——	1064	583,8
	Res. Banda.	Banda eilanden .	4		
		Z. O. ged: Ceram .	55		
		Z. W. eiln. Wetter enz.	110		
		Tenimber eilanden	150		
		Z. O. eiln. en Keij eiln.	74		
		Aroe eilanden .	65		
			——	458	251.3

Timor enz.

Residentie Timor.	Op Timor .	361		
	Gedeelte der omliggende eilanden .	188		
		——	549	301,2
Totaal . .			7375	9533,4

MENGELINGEN.

KATHA SARIT SAGARA.

(Vervolg van bladz. 235.)

TWEEDE BOEK.

Geschiedenis van Sridatta en Mrigankavati.

TIENDE HOOFDSTUK.

Op deze wijze, o Koning, steken allen, die met vastheid hun doel vervolgen, over de rampen aanbrengende zee, welke hen zoo lang van elkander scheidt, en verkrijgen eindelijk geluk.

Aldus eindigde *Sangataka* zijn verhaal: de Koning *Sahasranika* echter, ofschoon hij zeer begeerig was om de lang gescheidene echtgenoot weder te zien, moest dezen nacht nog van haar verwijderd, op den weg naar haar toe, doorbrengen; maar den anderen morgen brak hij vroeg op, door ongeduld en verlangen gedreven, en na verloop van weinige dagen kwam hij bij de heilige kluizenaarshut *Jamadagni*, waar zelfs de ree en het hert hunne schuwheid en vlugheid verloren hadden. *Jamadagni* ontving den Koning als een gastvriend, die in vromen ootmoed het reinigende beeld der boetedoening in den heiligen zag:

eindelijk voerde de vrome kluizenaar zijne gemalin *Mrigavati* met haren zoon tot den Koning. Toen nu de beide echtgenooten, wier vloek geeindigd was, elkander beschouwden, vulde zich hun oog met vreugde-tranen, die, even als de verkwikkende *Amrita*, langs hunne wangen stroomden. De Koning omarmde vervolgens zijn' zoon *Udaÿana*, die hem het afbeeldsel van zijne eigene jeugd scheen te zijn, en slechts met moeite liet hij hem uit zijne armen los. Kort daarna nam de Koning van den vromen *Jamadagni* afscheid, en verliet de heilige kluizenaars-hut met *Mrigavati* en zijnen zoon *Udaÿana*, om weder naar zijne hoofdstad te keeren: de reeën volgden hen weenend tot aan het einde van het heilige bosch. De Koning verhaalde onder weg alles, wat sedert hunne scheiding was voorgevallen, en vernam daarentegen weder de lotgevallen en het lijden zijner echtgenoot: zoo kwamen zij eindelijk te *Kausâmbi*, waar de poorten even als bij een feest met kransen versierd waren en bonte vlaggen van alle huizen wapperden: nu trok de Koning met zijne gemalin en zoon in de stad, terwijl de inwoners zich verdrongen, om hen naauwkeurig te zien. De voortreffelijke eigenschappen zijns zoons deden den Koning besluiten, om hem terstond na zijne aankomst tot opvolger te wijden, en hem de zonen van zijne Ministers, *IJangandharaÿana*, *Rumanvan* en *Vasántaka* als raadgevers toe te voegen. »Met deze voortreffelijke raadgevers zal *Udaÿana* eens de geheele aarde beheerschen!" aldus klonk er een stem uit den Hemel, en een bloemenregen daalde op hen neder. De Koning *Sahasranika* droeg daarop den geheelen last der regering aan zijnen zoon op, en genoot eindelijk de zoo lang ontbeerde en dikwijls gewenschte vreugde des levens met zijne gade *Mrigavati*. Eindelijk naderde evenwel de ou-

derdom, de bode der rust en deze fluisterde den Koning iets in het oor van de vergankelijkheid van al het aardsche, en het verlangen naar wereldsch genot werd, ofschoon tegen zijn' zin, allengskens minder; toen gaf de Koning het Rijk aan zijnen door het geluk beschermden zoon *Udayana* over, die door zijne onderdanen zeer bemind werd, en vermaande hem de wereld met wijsheid te besturen; vervolgens brak hij, op door zijne vrienden en geliefde gemalin begeleid, naar het sneeuwgebergte voor de laatste groote reis.

ELFDE HOOFDSTUK.

Udayana heerschte nu in het rijk *Vatsa*, dat hem zijn vader tot erfdeel had nagelaten, terwijl hij in de hoofdstad *Kausambi* woonde, en regeerde met liefde en overeenkomstig de wetten over zijne onderdanen. Kort daarop liet hij den geheelen last der bezigheden aan *IJaugandharayana* en de overige ministers over en leefde slechts voor zijne genoegens. Altijd was hij op de jagt, en terwijl hij de toonen der luit, die hem eens de slangenvorst *Vasuki* geschonken had, zoo wel des daags als des nachts deed hooren, lokte hij de wildste bosch-olifanten digt bij zich, die, even als of zij door eene zekere toovermagt waren aangegrepen, de liefelijke toonen der snaren volgden, en zich gemakkelijk lieten vangen. Dan eens weder rustte hij en dronk den duizeligmakenden wijn van de lippen van schoone aan de maan gelijkende vrouwen, hetwelk alles op het voorhoofd zijner ministers donkere wolken teweeggebragt. Doch éene zorg maakte zich van hem meester, wanneer hij dacht: » er is nergens eene gemalin, die mij in geboorte en schoonheid evenaart, met uitzondering al-

leen van de schoone *Vasavadatta* die ik zoo gaarne wensch te bezitten; maar op welke wijze kan ik deze verkrijgen?" De Koning *Chandamahasena* in *Ujjayini* dacht daarentegen: »ik ken geenen, meer waardigen echtgenoot voor mijne dochter van *Udayana*: maar deze is altijd mijn vijand geweest. Op welke wijze zoude ik mijn doel kunnen bereiken, dat hij mijn schoonzoon en tevens mijn bondgenoot wierd? Ik ken slechts één middel, namelijk dat hij, daar hij zich hartstogtelijk aan de jagt overgeeft, dikwijls geheel alleen in het woud rondzwerft, om wilde olifanten te vangen. Deze hartstogt zal het mij mogelijk maken, hem door list te vangen en hier heen te brengen; vervolgens zal ik hem, dewijl hij zeer ervaren is, de muzijk is mijne dochter tot leerling geven, en ik twijfel er niet aan of zijn oog zal met welgevallen op haar rusten: aldus zal hij mijn schoonzoon en bondgenoot worden." Hier nog over nadenkende, ging hij in den tempel van *Chandi*, om haar om de vervulling van zijn plan te smeeken: hij verheugde de Godin door zijne aandacht en bragt haar aangename offerhanden toe: toen weergalmde er eene onzigtbare stem »Weldra, o Koning, zal uw wensch vervuld worden!" *Chandamahasana* keerde vrolijk naar zijn paleis terug en riep zijnen minister *Buddhadatta*, om met hem over deze zaak te raadplegen. Deze zeide tot hem: » dewijl *Udayana* eene edele trotschheid bezit, geene gierigheid kent, trouwe dienaars en een magtig leger bezit, zoo zullen bloote woorden niets bij hem uitwerken, doch gij kunt het eerst beproeven." Hierop riep de koning eenen bode en zeide tot hem: Ga naar den koning van *Vatsa* en spreek op mijnen last de volgende woorden tot hem: Mijne dochter wenscht uw leerling in de muzijk te worden;

wanneer gij ons genegen zijt, kom dan naar *Ujjaijini* en deel haar daar het onderwijs mede." De bode werd afgezonden en ging naar *Kausambi*, waar hij de boodschap aan den koning overbragt, evenzoo als hij den zelven vernomen had. Toen *Udaijana* deze onbetamelijke rede van den bode gehoord had, riep hij zijnen minister *IJangandharaijana* ter zijde en sprak: »Wat beteekent toch deze trotsche boodschap van den koning van *Ujjaijini*? Welk oogmerk heeft de ellendige hierbij, om mij zoo iets te laten zeggen?" Op deze vraag antwoordde *IJangandharaijana*, uit liefde tot zijnen heer harde woorden gebruikende: »Overal heeft zich de tijding van uwe onbeteugelde zucht tot vermaak verbreid, die u omslingerd en omvat houdt even als het klimop eenen boom: dit mijn koning is een der bitterste vruchten van dezelve: want *Chandamahasena*, die weet, hoe hartstogtelijk gij zijt, wil u door zijne schoone dochter daarheen lokken, en wanneer hij u naar *Ujjaijini* gebragt heeft, zal hij u aldaar ketenen en tot zijn voordeel van u gebruik maken. Daarom laat uw lust tot de jagt varen, want die koningen, welke hunne pligten verzuimen, worden gemakkelijk door hunne vijanden in het verderf gelokt en in de voor hen uitgezette strikken gevangen." Deze rede van zijnen minister deed den edelen *Udaijana* besluiten, om van zijnen kant eenen bode aan den koning *Chandamahasena* te zenden, die den last kreeg om te zeggen: »Wanneer uwe dochter zoo begeerig is om mijne leerling te worden, zoo zend dezelve slechts aan mij." Toen dit geschied was, sprak *Udaijana* verder tot zijne vrienden: »Ik zal ten strijde gaan en den koning *Chandamahasena* gebonden hierheen brengen." Doch de verstandige minister *IJangandharaijana* sprak daarentegen: »Gij bezit, o Koning!

geenzins de magt dit te volbrengen, en het zoude u niet betamen, want deze koning bezit goddelijke kracht en zal nooit door u op eene gewelddadige wijze kunnen bedwongen worden. Ik zal u alles verhalen, hetgeen ik over hem vernomen heb, hoor slechts:"

Geschiedenis van den Koning *Chandamahasena*.

Er is eene heerlijke stad, *Ujjayini* genaamd, een sieraad der aarde, welke door hare schitterende paleizen met het verblijf der onsterfelijke Goden spot: in dezelve woont *Siva*, de beheerscher der wereld, onder de gedaante van *Mahakala*, wanneer hij geen lust meer heeft, om zijn verblijf op de hoogten van den *Kalasa* te houden. Hier heerschte eens de Koning *Mahendravarma*, een' uitmuntend Vorst; zijn in alles hem gelijkende zoon *Jaijasena* volgde hem op: deze laatste kreeg een' zoon, *Mahasena* genaamd, wiens arm eene onvergelijkbare kracht bezat, daarenboven was hij een dapper held. *Mahasena* bestuurde en beschutte zijn koningrijk, somtijds echter dacht hij: »Mij ontbreekt een geschikt zwaard en eene gemalin uit eene edele familie." Met deze gedachten betrad hij den tempel van *Chandika*, en stond daar langen tijd, zonder spijs of drank tot zich te nemen, over welke vroomheid de Godin zeer verheugd was. Eindelijk sneed hij zijn eigen vleesch af en maakte daarvan een bloedig offer: toen werd de Godin hem zeer genegen, verscheen hem in eene zigtbare gedaante en zeide tot hem: »Ik ben met uw offer te vreden, neem daarom dit voortreffelijke zwaard van mij, door welks tooverkracht gij door geenen vijand kunt overwonnen worden, en verneem verder, dat gij weldra *Angaravati* de dochter van den *Asuravorst Angaraka*, bij wier schoonheid geen meisje in de drie we-

relddeelen kan vergeleken worden, als uwe echtgenoot hierheen zult voeren. Omdat gij in gloeijende aandacht (Chanda) mij uw offer hebt gebragt, zoo zult gij voortaan den naam van *Chandamahasena* voeren." Na deze woorden gesproken te hebben gaf de Godin hem het zwaard over en verdween: de Koning was zeer verheugd, dat zijne wenschen alsnu bevredigd waren. Even als de Vorst der Goden den bliksem en den olifant *Airavana* bezit, zoo bezat nu ook *Chandamahasena* twee kostbaarheden, het zwaard der Godin en eenen onverwinnelijken olifant, *Nadagiri* genaamd. Zich op de kracht van deze beide verlatende, ging de Koning eens vrolijk op de jagt in een groot bosch; daar zag hij een verschrikkelijk wild zwijn van buitengewone grootte, hetwelk in elkander gerold op den grond lag, even als de nachtelijke duisternis, die plotselijk in het daglicht valt. De Koning schoot vele scherpe pijlen op hetzelve af, zonder het nogthans te wonden: het zwijn echter wierp den wagen des Konings om, vlugtte en liep in een hol. Toen sprong de Koning schielijk uit den wagen, ijlde gloeijende van toorn het zwijn achterna, en betrad, terwijl hij zijnen boog als het eenig wapen hield, eveneens het hol. Toen hij verder was voort gegaan, zag hij eene groote en heerlijke stad: verbaasd zette hij zich aan den oever van een daar digt bij gelegen meer neder. Terwijl hij daar zat, bemerkte hij een meisje, hetwelk aldaar door honderd vrouwelijke bedienden omringd, wandelde: zij was gelijk aan den pijl van den liefdegod, die ook de standvastigheid van den barschten man doorboord zoude hebben. Zij naderde den Koning langzaam, en met ieder schrede die zij deed, vloeide er een stroom van liefde uit haar oog op hem neder: vervolgens vroeg zij

hem: »Wie zijt gij, edele man? en waarom zijt gij nu hier gekomen?" Toen vertelde haar de Koning alles overeenkomstig de waarheid. Toen het meisje dit gehoord had, stroomde er een vloed van heete tranen uit haar oog, en terstond met deze verdween de vastheid uit haar hart: de Koning vroeg haar bezorgd: »Wie zijt gij en waarom weent gij?" Hierop antwoordde het schoone onschuldige meisje: »Het wilde zwijn, hetwelk in dit hol vloog, is een *Asura* en heet *Angaraka:* ik, o Koning, ben zijne dochter, *Angaravati* genaamd. Zijn lijf is van diamant gemaakt: deze honderd Konings-dochters, welke gij hier ziet, heeft hij met geweld uit de paleizen der Koningen geroofd en mij tot gezelschap gegeven. Mijn vader was oorspronkelijk een *Asuravorst*, maar wierd door eene vervloeking in eenen *Rakshasa* veranderd. Toen hij u heden in het woud aantrof, was hij afgemat en werd door dorst gekweld, om die reden liet hij u gaan. Nu op dit oogenblik rust hij uit, nadat hij zijne gedaante van een wild zwijn afgelegd heeft; wanneer hij echter ontwakende u aantreft, zal hij u zeker eenig leed berokkenen, omdat ik in het geheel niet inzie hoe ik u redden kan: hier om vloeijen deze tranen, die mij branden, even als of mijne ziel verwoest wierd. »De Koning antwoordde op deze woorden van *Angaravati:* »wanneer gij mij bemint, doe dan zoo als ik u zal zeggen. Ga, wanneer uw vader ontwaakt, naar hem hoe en begin hevig te weenen; zekerlijk zal hij u dan naar de oorzaak van uwe smart vragen, en dan moet gij hem aldus antwoorden: wanneer iemand u eens mogt dooden, wat zal er dan van mij worden? Deze gedachte is het, die mij smart veroorzaakt. Wanneer gij aldus handelt, zult gij mij en u het hoogste geluk bereiden." Het meisje bewilligde er in dusda-

nig te handelen, zoo als de Koning haar gezegd had; verborg hem, daar zij wat kwaads vreesde, zeer zorgvuldig en ging vervolgens naar haren nog slapenden vader. Toen hij ontwaakte, begon zij hevig te weenen. »Waarom weent gij, mijn kind?" vroeg de vader. Diep bedroefd antwoordde zij: »wanneer iemand u eens doodde, wat zal er dan van mij worden?" *Asura* lachte luide en sprak: »Wie, mijne dochter, zou daartoe in staat zijn? Ik ben geheel van diamant gemaakt, alleen heb ik aan de linkerhand eene kwetsbare plaats, en deze wordt door den boog gedekt." Op deze wijze troostte *Asura* zijne dochter, doch de Koning had alle deze woorden in zijne verblijfplaats gehoord. *Asura* stond vervolgens op, nam een bad en begon daarop stilzwijgend den God *Sîva* te vereeren: op hetzelfde oogenblik vertoonde zich de Koning aan hem met eenen gespannen boog, ging op *Asura* los en daagde hem met onstuimigheid tot eenen strijd uit: *Asura*, in zijn stilzwijgen blijvende volharden, stak alleen de linkerhand uit en maakte een teeken, even als of hij wilde zeggen, wacht nog een oogenblik.

De Koning echter drukte met eene zekere hand den pijl af en trof *Asura* aan de linkerhand juist in het vleesch: *Angaraka* stortte met een vreesselijk geweld neder en, terwijl het leven langzamerhand verdween, riep hij uit: »Wanneer die gene, die mij, toen ik dorstig naar de bron ging, doodde niet jaarlijks mijn gebeente met heilig water besproeit, dan zullen zijne vijf raadgevers omkomen en hij zelve zal sterven." Na deze woorden gaf *Asura* den geest. De Koning *Chandamahasena* keerde daarop naar *Ujjayini* terug en nam de dochter van *Asura*, *Angaravati*, met zich mede: later trouwde hij daar met haar. De Koning verwekte bij zijne gemalin twee

zonen, de een *Gopalaka*, de andere *Talaka* genaamd. Bij hunne geboorte maakte hij een groot feest ter eere van den Vorst der Goden, *Vasava*, gereed, en de God, hierover zeer verheugd, verscheen hem in een droom en zeide: » Door mijne genade zult gij ook eene dochter verkrijgen, die in schoonheid door geene sterfelijke zal overtroffen worden." Na eenigen tijd werd den Koning werkelijk een teeder meisje geboren, hetwelk even zoo lief was, als of *Brahma* nog eenmaal de maan had geschapen. » De zoon van uwe dochter, een *Avatar* van den God der liefde, zal eens over alle *Vidyadharas* heerschen!" aldus klonk er in hetzelfde uur eene stem uit den hemel. Dewijl de God *Vasava*, over de vroomheid van den Koning verheugd, hem deze dochter geschonken had, zoo noemde hij haar *Vasavadatta*.

Hiermede eindigde *IJangandharayana* zijn verhaal en vervolgde: » Dit schoone meisje leeft thans nog ongetrouwd in het huis haars vaders, terwijl men haar kan vergelijken bij de Godin der schoonheid, voordat zij uit de zee opsteeg. De Koning *Chandamahasena* bezit, zoo als gij weet, o Vorst, zulk eene magt en aanzien, dat het voor u onmogelijk zal zijn, hem te overwinnen: ook ligt zijn rijk in eene moeijelijk te genaken streek. Ik weet echter, dat hij sedert lang wenscht, u zijne dochter tot echtgenoot te geven, maar tevens ook, door zijne trotschheid, zijn aanzien bij alle naburige vorsten te vermeerderen. Naar mijne meening moet gij u volstrekt met de schoone *Vasavadatta* vereenigen." De Koning *Udayana* voelde ook terstond dat zijn hart in liefde tot *Vasavadatta* ontgloeid was.

VAARWEL AAN JAVA. (*)

DOOR

H. A. MEYER.

(*Autheur van de* Boekaniers).

I.

De dag breekt aan. 't Gebergte treedt
Te voorschijn uit den nacht;
De strandpalm breekt door 't nevelkleed;
De blonde Thetis lacht.
De mist rijst uit de dalen op,
Die schittren van den dauw,
En hult den blaauwen heuveltop
In donzen mantelvouw.

Daar dreunt het dagschot langs den plas,
En groet den morgenstond!
Reeds wentelt, knarsende op haar as,

(*) Dit stuk is grootendeels geschreven bij het uitzeilen van straat Sunda, op de thuisreize uit Oost-Indië, en overgenomen uit de *Aurora* Jaarboekje voor 1843.

De logge gangspil rond,
Wier magt uit d' afgrond van den vloed
Het wigtige anker scheurt;
Terwijl de smeltende ochtendgloed
De blanke zeilen kleurt.

Daar knalt, uit menig' ijzeren mond,
In donderend akkoord,
Het blij vaarwel des scheeplings rond
Aan Javaas galmend boord!
En statig rijst op de effen kolk
Het schip, in rook gehuld;
Terwijl de blaauwe zwavelwolk
Om raas en stengen krult!

Hoezee! de frissche landwind ruischt
Van Javaas bergen neêr;
Het zeildoek zwelt, de golfslag bruist,
En lagchend wenkt het meir!
Het koeltje strijkt den wimpel glad,
Die heenwijst naar het Noord,
En zweept, van 't blanke schuim omspat,
Den vluggen bodem voort.

Ja, welkom! welkom, Oceaan,
Die 't wereldrond omspant!
Gij voert mij, langs uw vrije baan,
Naar 't dierbaar Vaderland!
Veel liever is me, aan eigen haard,
De ruwe winternacht,
Dan hier, in 't lieflijkst oord van de aard,
Een eeuwge zomerpracht!—

II.

Ja! heerlijk schoon is de aanblik van die dreven,
Waar eeuwge jeugd de rijke schepping siert;
De grond geen arbeid eischt om vrucht te geven,
En 't golvend graan tot in de wolken tiert!
Ziet hier de ruige klippen met hun holen,
Als zwarte reuzen, badende in den vloed;
Ginds, onder 't wuivend kokosbosch verscholen,
De witte kampong, die van 't strand u groet!
Die grijze rookspiralen, langzaam kronkelend
Door 't loofgewelf der groene boschvallei;
De watervallen, in het zonlicht vonkelend
Als zilver, op der bergen donkre zij';

Het berggevaarte, in neevlige afstand wijkend,
Door 't licht gekleurd met blaauw en violet;
Met donzen wolkjes op zijn toppen prijkend,
Als witte veêren op 't gebronsd helmet!
Een Eden rijst, waarheen men 't oog laat dwalen,
Een paradijs, voor dichtlier of penseel,
Gelijk de zon, te glansrijk om te malen;
De mensch alléén ontsiert er 't grootsch geheel!
De mensch, in andre, mingezegende oorden,
Der Schepping Heer, door kunstvlijt en genie,
Is hier een wanklank in de reine akkoorden
Der, zouder hem, volmaakte Harmonie!

Er is geen land, dat nooit de roode wielen
Van 's overheerschers kar hoorde op zijn grond,
Waar, als de stortvloed, juichende in 't vernielen,
De krijg geen tempels sloopte of graven schond!

Maar 't was geen blijvend kwaad. 't Geweld der stroomen
Liet vruchtbre slib terug op 't rookend land,
En de oogsten rijpten weêr langs de oude zoomen!
En uit den strijd der meeningen, den brand
Der teugellooze togten en de woede
Des kamps ontsproot een heldre vonk, waaraan
Beschaving 't gouden licht ontstak. Het goede
Rijpte onbemerkt in 't midden van d' orkaan!
Ook aan dit strand verdrongen zich de volken
En daagden nieuwe meesters over t' meir!
Zij volgden zich, gelijk aan 't zwerk de wolken!
De telg des gronds alléén was nooit zijn Heer! —
Brahminen van de Ganges, Arabieren
Van Adens land, met Mekkaas halve maan,
Het kroost des Taags, met Romes kruisbanieren,
Der Britten bloedkleur en de leeuwenvaan
Van Hollands onverwonnen handelaren,
Verheerden beurtelings dit bloeijend land
In wilde volgorde, als de donkre baren
Der branding, die zich wentelt op zijn strand!

Maar zelfs geen scheemring daagde in 't hart der Zonen.
Van 't land, waar 't Oost en 't Westen zamenvloot.
Beschaving weigerde op een grond te wonen,
Welks kroost voor 't licht vrijwillig de oogen sloot.
Zelfs de Overlevering, wier lieflijk stralen
In 't ruwe Noord elk mistig dal vervult,
Woont nergens in dit paradijs, welks dalen
De zon alléén, maar niet de roem verguldt!

III.

Vaarwel, gij land van berg en vloed,

En eeuwig groenend woud!
Uw palmbosch wuift zijn afscheidsgroet
Van verre ons na op 't zout!
Het rimplend zeevlak bloost en lacht,
Door 't rijzend licht getooid
Met menig eiland van smaragd,
Op 't gouden kleed gestrooid!

Het koeltje speelt, met blij gegons,
Zijn windharptoon op 't want.
In 't wijkend Oosten, achter ons,
Verslindt de zee het land!
De zilvren vlammen-voor alleen,
Die 't vaartuig achterliet,
Wijst in de graauwe verte heen
Waar 't wegzonk in het niet.

En alles lacht waar 't oog zich wendt:
De blaauwende ethertrans,
Het blinkend meir, het wijkend land,
De witte zeilenglans!
Reeds vlood in 't Zuiden Bantams reê
En Pontanghs land voorbij,
En blaauwt in 't Westen, ver op zee,
Sumatraas bergenrij.

En elke stond zinkt voor ons oog
Een eiland weg in 't meir,
En geeft, aan d' avondkimmenboog,
Een nieuwe spits ons weêr.
De zeewind krult den donkren vloed,
Met kabblend golfgeraas,

En jaagt de kiel om d' ijzren voet
Van Kaap Sint-Nicolaas!

Reeds volgde een avond, koel en mild,
Den fellen middagbrand,
En staat de zon - een gouden schild -
Op gindschen heuvelrand.
Zij weidt nog eens haar blikken rond
Door 't glorierijk verschiet,
Als of zij Sundaas rijken grond
Met tegenzin verliet.

Reeds spreidt de heldre keerkringsnacht
Zijn mantel op ons spoor.
't Gestarnte licht, in zilvren pracht,
Den vluggen steven voor.
Daar bliksemt in onbluschbren glans,
Hoog boven 't zeegetij,
De trotsche Orion aan den trans
Aan Aldebarans zij'!

Ginds prijkt de beer van 't kille Noord,
Wiens licht, met bleeker straal,
Op Zutphens (*) pyramiden gloort,
In koele winterpaal.
Nu straalt ge, o grootsche lichtenstoet!
Op 't donker Oosterstrand;
Nog weinig stonden en uw gloed
Verheldert Nederland!

(*) De Zutphen Eilanden, zeer hoog, onder den wal van Sumatra.

Straks daalt uw vuurblik van omhoog,
Op 't dierbaarst land van de aard,
En ach! ik volg met treurig oog
Uw luisterrijken vaart.
Mij wacht nog menig' duistre stond
En eindloos lange dag,
Eer Hollands aangebeden grond
Mijn blik ontmoeten mag!

IV.

Gelijk in 't gure herfstgetij'
De najaarswolken 't zwerk doorjagen,
Zoo gaan, in bontgekleurde rij,
De beelden van vervlogen dagen
Mijn mijmerenden geest voorbij!
'k Zie, op verbeeldings wiek verheven,
Uw boschwaranden, Haarlem! weêr,
Uw blinkend duin en blaauwend meir,
Waarlangs, in d' opgang van mijn leven,
Mijn vrije voetstap rond mogt zweven,
Gelijk, op schitterende vlerk,
De vlinder in uw bloemenperk.
Daar groeide ik, in 't verkwikkend lommer
Van d' overwelvend' eikentop,
Een vreemdeling aan zorg en kommer,
Van wilden knaap ten jongling op.
Daar zat ik vaak bij 't graf der vaadren
Met de overlevering alléén,
En kromp, bij 't lezen van haar bladeren,
De dag ten oogenblik in een;
Daar vormden zich mijn hart en zinnen
En lei ik 't kleed der kindscheid af,

En op der vaadren roemrijk graf
Leerde ik het Vaderland beminnen!
En o! daar klonk, verruklijk schoon,
In overgeetbren hemeltoon,
Mij Hollands bardenlied in de ooren,
En deed, met onweêrstaanbren klank,
De sluimerende dichtvuursprank
In 't jeugdig hart ten vlam ontgloren!
En waar stroomde ooit in grootscher vloed
o Poëzij! uw tooverglоed,
Dan in de borst van Hollands zonen?
Waar sloeg met hooger hemelval
De Muze onsterfelijker toonen
Dan in haar donker beukendal?
Waar schitterde ooit met heller pracht
Het licht des roems door d' eeuwennacht
Op bardenlier en zwaard?
En o! waar leefde een Voorgeslacht,
Des Naneefs lied meer waard?
Welk vorstelijk blazoen mogt ooit
Op 't slagveld hooger eer behalen,
Of werd in 't magisch licht ontplooid
Van glorierijker zegepralen,
Dan Hollands fiere wapenleeuw,
Bij 't morgenlicht der achttiende eeuw?
Maar, ach! daal neder uit de wolken,
Verbeelding, keer tot de aarde weêr:
De zon des roems daalde in de kolken,
De nacht zonk over Holland neêr,
En de avonster, wier lichtgewemel
Die zon verving aan onzen hemel,
Flaauw spieglende in den plas,

Blinkt eenzaam tusschen de onweêrsvlagen;
Het beeld van 't Neêrland onzer dagen,
Bij 't geen het eenmaal was!

Ook hier klonk, over de effen baren
Van Sundaas lagchend eilandmeir,
De slagkreet van uw heldenscharen,
En wapperde, in vervlogen jaren,
De kleur der Vrijheid van uw speer;
Ook hier verbraakt ge een schalm der keten,
Die Spanje om 't Oost en 't Westen sloeg.
Maar waarom hebt gij zelf zoo vroeg
Die vreesselijke les vergeten,
Die ge eenmaal hier met Spanjes bloed,
Bij 't daavren van uw zegekreeten,
Geschreven hebt op berg en vloed?
Verdrukking is het staal, dat vuur
Aan ruwe keijen kan ontwringen;
De duistre mijn, die wal en muur
Door 't vallen van één vonk doet springen.
Het land, waarop zij 't vloekmerk zet,
Is als de stroom, in 't dorre bed
Verdroogd door 't blaakrend zomergloeijen,
Die nu, met morrend vloedgeruisch,
Door wilde ruigte en klipsteengruis,
Zijn eertijds vrijen loop ziet boeijen.
De jonge maagd, op 't vlugge ros
Zet lagchend er doorheen;
De knaap veracht zijn flaauw geklots,
En huppelt, in vermeetlen trots,
Er door, van steen op steen,
Terwijl het magtelooze nat

Hem naauwlijks boven d' enkel spat.

Maar menige oude landman weet, -
Wanneer het donkre wolkenkleed
Zich op den bergtop spreidt -
Hoe onberekenbaar de kamp is,
Hoe onherstelbaar vaak de ramp is,
Die hem die stroom bereidt.

Hoort gij dien toon vol schribre klem,
Die 't angstig dal vervult?
Het is des stortvloeds wilde stem,
Die in de bergkloof brult.
De wolk, die zij een rustplaats bood,
Ontlastte er zich den zwangren schoot
En voelde 't stoomgeweld;
En, onweêrstaanbaar in zijn vaart,
Komt het, gelijk een hollend paard,
De klippen afgesneld!
Hij komt, de zwarte waterval!
Wiens magt de rotsen slaat te mortel,
En boomen afrukt van hun wortel,
En met ver klinkend krijgsgeschal
Een meir vormt in het siddrend dal!

Wee hem! wien in 't baldadig spel
De wilde stroom verrast,
Den vreemde, die niet weet hoe snel
De vloed in 't bergland wast!
Snel -- als de vuurvonk uit de kei,
En vreeslijk -- als de breuk der wolken
In de onbekende bergvallei -

Wekt onberaden dwinglandij
Den vrijheidsgeest in 't hart der volken.
Gij, Nederland! heb zelf weleer
Aan de ongeloovige aard
De diepe waarheid van die leer
Bewezen met uw zwaard.
Waarom ligt thans uw looden hand
Met centnaarzwaarte op 't argloos land,
Dat eens u als verlosser groette,
En 't ligt gelooven aan uw trouw
Met eeuwen van te laat berouw
En zwaarder last van ketens boette?

V.

Gelijk het moedig oorlogspaard
Bij 't klinken der trompet,
Zoo klieft, met onweêrhouden vaart,
De kiel het bruizend wed;
En 't schuim, dat afspat van haar zij'
In vonkelenden glans,
Verlicht op 't vurend zeegetij'
Der golven wilden dans.

Zie ginds, op Sundaas donker land,
Die lichtstip in de lucht,
Die, als een vuurvlieg langs het strand,
Naar 't dagende Oosten vlugt;
Nooit blonk het heldre schuim der zee
Zoo dof en bloedig rood:—
't Is 't vuur van Anjers wijde reê,
Dat ons tot keeren noodt.

Maar 't koeltje, met versnelden spoed,
Daalt neêr van Sundaas top;
Daar stijgt reeds uit den donkren vloed
De laatste bergspits op:
Een graauwe pyramide, op 't oog,
Gehuld in 't mistgewaad,
Een reuzentoren, waar de boog
Van 't wolkgewelf op staat.

Voort, voort! de tweede morgen bloost
Door 't ligte wolkfloers heen;
Reeds blaauwt de piek in 't wijkend Oost
Die straks in 't West verscheen;
En hooger zwelt het golvenheir,
En voor ons zoekend oog
Spreidt reeds het Indisch Wereldmeir
Zijn onafzienbren boog.

't Ontkleurd gestarnt verbleekt en zwicht
En dooft zijn vlammenblik,
En sluijert zich, bij 't ochtendlicht,
Het vonklend hoofd van schrik;
Slechts Venus blinkt aan d' oostertrans,
En schittert op den vloed,
En kampt in onverbleekten glans
Met d' eersten morgengloed.

Maar, Venus, hoe ge ook lonkt en lacht
En noopt tot wederkeer,
Al schittert ge ook met minder pracht
Aan Noordsche hemelsfeer,
Al heerscht gij hier als Koningin,

Gevierd door jong en oud,
Almagtig als de Mingodin
In Paphos tempelwoud;

Al biedt gij hier, bij 't zacht gekoos
Der geurige avondlucht,
In vollen gloed uw purpre roos —
Geen magt weêrhoudt mijn vlugt!
Uw roos, hoe weeldrig ook van groei,
Tiert niet in slavernij;
In 't Noord ontluikt zè in rijker bloei —
Een Noordsche maagd voor mij!

Vaarwel, vaarwel! gij vreugdloos oord,
Dat blaauwt op d' oceaan,
Uw pracht, die 't oog alléén bekoort,
Verdient geen afscheidstraan.
Mijn blik, die slechts op 't zeevlak staart,
In 't Westen uitgespreid,
Meet d' afstand, op de ontrolde kaart,
Die mij van Holland scheidt.

Dra stijgt — gelijk nu Javaas land —
Aan d' oosterkimmenboog
Mijn Hollands blinkend duinenstrand
Op 't blaauwe meir omhoog;
Daar knoopte elk menig' dierbren band
In d' opgang van zijn jeugd;
Daar wenken liefde en vaderland,
Daar beidt ons hemelvreugd!

1842.

BOEK-AANKONDIGING.

GEZIGTEN UIT NEÊRLAND'S INDIË.

Onder het afdrukken dezes ontvangen wij een prospectus van de uitgave bij *Frans Buffa & Zonen* te Amsterdam, van *Gezigten uit Neêrland's Indië*, naar de natuur geteekend en beschreven door C. W. M. van de Velde, Luitenant ter zee, opgedragen aan Z. K. H. Prins *Hendrik der Nederlanden*, enz., enz. — Wij hebben nog even den tijd uit dat Prospectus het volgende overtenemen:

» Welk land is, na den grond onzer geboorte, belangrijker voor den Nederlander dan Oost-Indië, de rijke, de schoone Kolonie, de hartader van het volksbestaan? Sedert eeuwen de bron van Neerlands welvaart, is het een tweede Vaderland geworden. Hoe vele ouders hebben dáár niet hunne kinderen, in gouvernements- of andere betrekkingen, hoe vele niet hunne naaste bloedverwanten en vrienden, anderen hunne tijdelijke belangen in handel of kultuur gevestigd? En evenwel, hoe weinigen vormen zich nog een goed denkbeeld van die dierbare gewesten: hoe weinigen kunnen zich nog met hunne gedachten in die oorden verplaatsen, die hun zoo na ter harte liggen?

» Het heeft nimmer aan Schrijvers ontbroken, die Indië tot een onderwerp hunner onderzoekingen kozen, en vele belangrijke berigten dienaangaande mededeelden. Francois Valentyn's *Oud- en Nieuw Oost-Indië* blijft een onvergankelijk gedenkteeken van hooge kennis, van onbegrijpelijken ijver en volharding. Beroemde mannen als Marsden, Crawfurd, Raffles en zoo vele anderen, gaven in lateren tijd uitvoerige werken over Indië in het licht, doch al deze boekdeelen hadden hoofdzakelijk ten doel nieuwe bronnen voor de wetenschap te openen, en lieten het verlangen van den mingeoefende onbevredigd.

» Alleen een werk in den geest der hedendaagsche *Voyages Pittoresques* — voor zoo verre namelijk hunne *parties historiques* aangaat—waaraan tegenwoordig in Engeland en Frankrijk de grootste zorg wordt besteed, een werk als de » *Voyage à Surinam etc.*, par J. P. Benoit,"

onlangs in Brussel verschenen, met platen, die eene getrouwe voorstelling geven van dat verrukkelijk land, van de zonderlinge zeden en gewoonten van deszelfs bewoners, alleen zulk een werk kan ons Oost-Indië doen kennen, met de vereischte duidelijkheid, die voor een ieder bevattelijk is.

»Het hoogst verdienstelijke werk over de natuurlijke historie van de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen, bevat wel is waar enkele fraaije afbeeldingen, zoo als men die wenscht, doch de hooge kosten van dit werk verhinderen velen om het zich aan te schaffen, en de behoefte aan het verlangde werk bleef nog altijd onvervuld.

»Met innig genoegen deelen wij hier dus mede dat de Heer C. W. M. van de Velde de taak op zich heeft genomen om in die behoefte te voorzien.

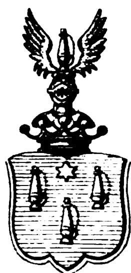
»Een vierjarig verblijf in de Kolonie, waar hij bijna alle plaatsen van den Oost-Indischen Archipel bezocht, stelden hem in de gelegenheid eene verzameling van teekeningen en schetsen der meest belangrijke plaatsen te vergaren; de pittoreske gezigten der kusten zoowel als de betooverende panorama's der bergstreken, voorstellingen van de verschrikkelijkste rotsgevaarten en van de weelderigste valleijen verrijken zijne portefeuille.

»Die portefeuille, waarbij de ijverige zee-officier eene pittoreske beschrijving van het onderwerp voegde, waaraan hij zijne talenten heeft gewijd, zal de inhoud uitmaken van het boven aangekondigde werk, terwijl wij ons vleijen dat een gunstig succes de moeijelijke doch nationale onderneming zal bekroonen, waardoor ook Nederland met eene prachtvoorstelling van hare belangrijke Kolonie zal kunnen prijken.

»De groote onkosten van het werk heeft ons als nog verhinderd, daarbij eene naauwkeurige kaart van den Oost-Indischen Archipel, door den luitenant ter Zee C. W. M. van de Velde, uit te geven, doch wij stellen ons voor, bij eenen gunstigen afloop van het geheel, een nieuwe inteekening voor deze kaart te openen, die dan met het werk zelve een zamenhangend geheel zal vormen."

Wij zullen wel niets ter aanbeveling van dit belangrijk werk behoeven te zeggen, doch bieden de bewoners dezer gewesten alleen onze tusschenkomst aan, tot de verkrijging van hetzelve uit Nederland, waartoe een bewijs van inteekening hiernevens gaat.

GERRIT REYNST

TAAL- EN LETTERKUNDE.

BEOORDEELING
van het Javaansch-Nederduitsch Woordenboek
van P. P. ROORDA VAN EIJSINGA.
(*Kampen 1835.*)

Het Javaansch-Nederduitsch Woordenboek van P. P. ROORDA VAN EIJSINGA is, met uitzondering van het kleine woordenlijstje, dat achter het Javaansche Leer- en Leesboek van GERICKE geplaatst is, het eenigste wat er voor de beoefenaars der Javaansche taal tot nog toe zamengesteld is; en daaraan heeft dit werk waarschijnlijk ook zijne reputatie te danken. Doch men behoeft geen groot kenner der Javaansche taal te zijn, om reeds bij het eerste gebruik van dit woordenboek zich te verwonderen over zulk eene massa van grove gebreken, dat het voor den beoordeelaar eene lange en vervelende taak zou wezen dezelve alle te ontzifteren en aantetoonen. Daarom zal ik mij tot het maken van eenige algemeene aanmerkingen bepalen; want slechts een betrekkelijk klein gedeelte der in dit boek voorkomende misslagen is genoeg om hetzelve onder de onbruikbare te stellen. Mijn doel is dus niet te vitten op de meer of minder juiste explicatie van eene menigte woorden, welke de Javaansche taal in zich bevat. Daarin begane dwalingen

zijn wel te vergeven aan eenen Lexicograaf, die zijne moeite aan eene zoo moeijelijke en tot zijnen tijd nog zoo weinig bewerkte taal besteedt. Maar ieder, die zich een weinigje met het Javaansch bemoeit, zal dadelijk inzien, dat dit boek ook mank gaat aan fouten, die niet te verschoonen zijn, en dat het het werk is van eenen man, wien men eenige verdienste zou mogen toekennen, indien hij aan hetzelve wat meer zorg had willen besteden, en er, blijkens zijn eigen voorberigt, niet al te veel mede ingenomen scheen te zijn.

Op het verklaringslijstje der verschillende tot de Javaansche taal behoorende woordsoorten, welke de schrijver op zijn voorberigt volgen laat, en waarop hij eenige minder belangrijke en onbepaalde woordsoorten niet vergeet, is echter een der voornaamste, het *Kromo hinggil* namelijk, weggelaten. De tot deze soort behoorende woorden heeft de schrijver in den loop van zijn lexion onder die van het gewone *Kromo* verspreid, maar alhoewel de woorden van het *Kromo hinggil* niet talrijk zijn, onderscheiden zich dezelve van het *Kromo* toch op eene zeer kenmerkende wijze daarin, dat het *Kromo* gebezigd wordt, wanneer men *tot* of *met* aanzienlijkeren spreekt, terwijl de woorden van het *Kromo hinggil* den aanzienlijke betreffen *over* wien gesproken wordt. Om dit met een voorbeeld op te helderen: *Saré* 't welk *slapen* beteekent, is het *Kromo hinggil* van *Tilem* Kr. en van *Toeroe* Ng. en wordt alleen gezegd, wanneer het een Vorst of ander groot personaadje is die slaapt. Dit woord kan zich dus zoo wel te midden

van het Kr. als van het Ng. bevinden, en onderscheidt zich van deze beide idiomen. Wanneer de meester tot zijnen knecht in 't algemeen van *eten* spreekt, dan zegt hij *mangan* Ng. en de knecht gebruikt het woord van *nedo* Kr. Doch wanneer de rede is over eenen etenden Koning of Vorst, dan zeggen beide *dahar*. Dit geprononceerde onderscheid had op een lijstje, waarop vele nietigheden staan aangeteekend, niet onopgelet mogen blijven.

Voorts geeft de schrijver door letter A. de *Algemeene* woorden te kennen. Deze naam van *algemeen* is te onbepaald en geeft geen denkbeeld van hetgeen de schrijver er mede bedoelt. Indien hij er niet die termen door verstaat, welke te gelijker tijd Kr. en Ng. zijn, dan is ook deze soort op zijn lijstje vergeten; doch indien hij het wel aldus begrijpt, hetgeen ik bij de inzage van zijn woordenboek vermoeden moet, dan is het weder eene dwaling deze woorden met de *Madhijo*-termen gelijk te stellen. Want deze laatsten, alhoewel ook niet talrijk, zijn woorden, welke noch *Kromo* noch *Ngoko* zijn, terwijl de zoogenaamd *Algemeene*, gelijk wij opmerkten, zoowel *Kromo* als *Ngoko* zijn. *Pitoe*, dat in de beide idiomen *zeven* beteekent, is dus een woord ongelijksoortig aan het woord *dharbé*, *bezitten*, waarvoor in het *Kromo*, *gadah* en in het *Ngoko*, *dhoewé* bestaat, en 't welk dus *Madhijo* is. Tot overmaat van inconsequentie wijkt de schrijver in den loop van zijn woordenboek vaak van de eenmaal door hem in deze lijst vastgestelde verdeeling af, en noteert sommige

woorden met eene M. waarvan de verklaring op deze lijst niet voorkomt; en andere woorden noemt hij ronduit *Madhijo*, ofschoon hij begonnen was deze termen niet van de Algemeene te willen afzonderen.

Het is moeijelijk, of liever gezegd onmogelijk, den schrijver op een verkeerd systeem te betrappen: zoo laat hij ieder oogenblik zijne eigene bepalingen varen, en werpt hij alles door elkander, en dat wel in eene woord-onderscheiding, die zooveel aandacht en naauwkeurigheid vereischt. Dit is ook zigtbaar in de drieledige verdeeling, welke de schrijver maakt tusschen §. *verbasterde*, Ar. *Arabische*, en Port. *Portugeesche* woorden, als of de twee laatste soorten geene onderdeelen waren der eerste. Maar indien deze verdeeling volgens eene zekere wijze van beschouwing nog te verdedigen is, dan verzoek ik den lezer het boek eens te doorbladeren, en vraag hem, waarom de woorden *ngempoe*, *ngemmas* en *ngiro*, die tot geen dezer drie soorten behooren en echt Javaansch zijn, te gelijkertijd met de woorden *Residen* en *laadji*, en met de Portug. woorden *minggo* en *medjo*, en met de Arab. woorden *kakbah* en *kapier*, alle zonder onderscheid en met hetzelfde teeken § onder één rubriek, die der *verbasterde*, gebragt moeten worden. Ten aanzien van bastaard-woorden, zoo als *Goepernoer*, *Seketaris*, *Polisi* en *Pork*, die door het Grieksch, Latijn, Fransch en Hollandsch, eindelijk slechts in den mond en niet in de taal der Javanen zijn beland, — deze hadden in een woordenboek, waarvan het nut (om er eens

het beste van te zeggen) slechts praktisch is, geheel weggelaten kunnen worden.

Wat de schrijver door *Soerabajasche* woorden verstaat, weet ik niet; maar het zou mij toch bevreemden, indien deze hetzelfde als *Sundasche* woorden waren. En indien er onderscheid van soort tusschen deze woorden bestaat, dan is het zonderling, dat de schrijver voor beide hetzelfde teeken, de S. gebruikt, en zoodoende het den leerling te raden overlaat of het woord, waarachter eene S. staat, een woord van *Soerabaija* of van *Sunda* is.

Het is een bewijs van groote slordigheid in de zamenstelling van een woordenboek, wanneer men hetzelfde woord, om reden alleen eener kleine verandering in de spelling, meer dan eens terug laat komen, om het telkens op nieuw te vertalen. Indien de schrijver, b. v. niet wist dat *melboe* en *maleboe* volmaakt hetzelfde woord is, dat *maleboewo* er de gebiedende wijs van uitmaakt, dan is deze onkunde zeer opvallend in eenen man, die voor de Javaansche taal eene spraakkunst heeft geschreven. Deze woorden hadden dus niet onafhankelijk van elkander geplaatst moeten worden, en het woord *loemeboe*, hetwelk niet eene veranderde spelling maar eene veranderde vorm van *maleboe* is, had niet geheel vergeten moeten worden. Even onverstandig behandelt de schrijver het *Kromo* van dit woord, *Malebet* en *Melbet;* en ook is het woord *nglebettaken* op pag. 414, slechts eene herhaling van *hangnglebettaken* op pag. 144.

Wanneer de schrijver het voorzetzel *hing* op de H. geplaatst en geëxpliceerd heeft, dan is het voldoende den lezer te waarschuwen en door een paar voorbeelden op te helderen, dat deze *h*. in het woordje *hing*, even als in alle woorden, die met eene *h*. beginnen, slechts eene looze aspiratie is, en zoo wel in het schrijven als in de uitspraak gelijk gemaakt wordt met den onmiddellijk voorafgaanden medeklinker. Zoo wordt *wonten hing* veranderd in *wontenning*, *sekar hing* in *sekarring*, *kembang hing* in *kembangnging*, enz. Het is eene groote lompheid om de lettergreep *ning* nog eens op de N. te brengen, en het aldaar als een bastaard-woord aan te merken. Op de R. vinden wij dat zelfde partikel tweemaal weder, alwaar hetzelve eens voor *Kawi* en eens voor *Algemeen* wordt uitgegeven. *Nging*, *ting* komen telkens op de letter weder voor.

De syllabe *ki* wordt door den schrijver uitgegeven voor het teeken der lijdende vorm in de woorden die met eene *k*. beginnen. Dat is even min waar, als dat in de syllabe *ca* de lijdende vorm van het Latijnsche woord *capior* gelegen was. De lijdende vorm van *hongkon* is *kinongkon*, en is dus in de syllabe *in* gelegen, gelijk het lijdend van *dhamel dh* in *amel*, van *gawe g* in *awé* en van *temoe t* in *emoe* is.

Ook is het in een goed geordende Dictionnaire, tenzij dezelve onder de kladboeken of *pontes asinorum* wil gerangschikt worden, ongeoorloofd, haar wel voor de helft met een *farrago* van verbogene en vervoegde woorden op te vullen, en met andere dingen

die in de Grammaire te huis behooren. Dit doet de schrijver evenwel: want b. v. de woorden *sinerat* en *kaserat*, waarvan het eerste op de S. en het andere op de K. gesteld is, behooren beide, zoo wel als het werkwoord *njerat* of *hannjerat*, tot de familie van het zelfstandig naamwoord *serat*, een *geschrift*. Doch, ofschoon eene etymologische inrigting voor elk woordenboek de verkieslijkste is, zou het evenwel onbillijk zijn den schrijver tot het gebruik daarvan te willen verpligten; en ik beken dat de door hem gevolgde manier eenige verontschuldiging vinden kan in zijne bedoeling, indien hij namelijk dit boek tot een louter praktisch gebruik vervaardigde voor menschen, die van de Jav. taal niet het minste idée hebben; maar ook dan zelfs had hij in deze inrigting meer orde en netheid moeten brengen, dan hij gedaan heeft. Wat zouden wij wel van een woordenboek voor de Fransche taal zeggen, wanneer wij de uitdrukking *m'en aperçusse* niet op de A. onder *apercevoir*, maar onder de M. aantroffen; en als de woorden *tiendrai*, *faudra*, en *donnasse* er zoo maar ingeworpen waren. Ik herinner mij niet in een Grieksch lexicon de termen *erxato* en *éléphthè* ooit onder de E., en niet onder de woorden *archomai* en *lambano* gezocht te hebben. Doch de schrijver heeft daar geen denkbeeld van, en gaat met zoo dwaas te werk, als een Hollandsch lexicograaf doen zou, wanneer hij *vader* op de V. en daarna *'s vaders* nog eens op de S. ging schrijven.

Eene andere aanmerking, op dit woordenboek te

maken, is dat de schrijver zich eene groote en overtollige moeite had kunnen besparen, indien hij voor de beteekenis van de *Ngoko*-woorden den lezer verwezen had naar het daarmede gelijk staand *Kromo*-woord. Dit zou meteen ook zeer doelmatig zijn geweest om den leerling de woorden, die in deze beide idiomen (om het zoo eens te noemen) paralel naast elkander gaan, des te gemakkelijker paar aan paar in het geheugen te prenten. Het *Kromo*-woord *Tijang* en het *Ngoko*-woord *wong*, beteekenen beide *een' mensch*, en verschillen in beteekenis even min als de woorden *fils* en *zoon*. *Grijo* is gelijk *Homah*, *Segoro* - *seganten*, *Negoro* - *negari*, *Lakoe* - *lampah*, *Sadhoeloer* - *saderek*; en van nog eenige duizend andere woorden kan hetzelfde gezegd worden. Ik zie dus niet in, waarom de reeds eenmaal gegevene verklaring van een dezer woorden weder bij het andere moet herhaald worden.

Men behoeft niet veel Javaansch te hebben geleerd om te weten, dat alle werkwoorden dezer taal met eene *h*. en ook zonder dezelve in het begin kunnen geschreven worden; vermits deze *h*. maar eene soort van voorslag of weinig hoorbare aspiratie is. Nu zou het te wenschen zijn geweest, dat de schrijver hierin eenige regelmatigheid had gevolgd, en dat hij al de werkwoorden geplaatst had of op de letter H. of dezelve verdeeld had onder die letters, die in de spelling van elk werkwoord op de H. volgen. Het laatste ware wel het beste geweest. Doch de schrijver heeft daarin geenen regel hoegenaamd in acht

genomen, en zet zoowel *Hanjelathoe* op de H. als *Ngarsakhaken* op de Ng.; maar eene alles te bovengaande dwaasheid is het, dat de schrijver ons de meeste werkwoorden tweemaal presenteert en expliceert. Zoo lezen wij *Hanjidhro* op de H. en *njidhro* op de Nj. *Hangandhiko* op de H. en *ngandhiko* op de Ng. *Hambekto* op de H. en *bekto* op de B. *Hannimballi* op de H. en *nimballi* op de N. enz. enz. Dat is de ware methode om het zich zelven en den leerling lastig te maken.

Ook is het bekend, dat in het Javaansche letterschrift de *ng*. niet verdubbeld behoeft te worden; en de schrijver zou beter hebben gedaan van dit bij het gebruik der Italiaansche letters maar na te laten, vermits de herhaling van *ngng* in het zoeken op eene alphabetische lijst voor het oog zeer vermoeijend is, en nog vermoeijender wordt, wanneer de schrijver zich daarbij aan geen' regel houdt, en zelfs het zelfde woord op deze wijze tweemaal laat te voorschijn komen: op pag. 145. lezen wij *Hangngoeningngaanni*, en op pag. 147. staat *Hang' oeningngani*, terwijl het eerste door *doen* bekend maken en het andere door *weten* vertaald wordt. Van de spellingen dezer woorden kan hetzelfde als van de vertalingen gezegd worden: dat dezelve strijdig met elkander en niettemin even verkeerd zijn, want de eenvoudigste spelling van het woord is *hangoeninganni*, en de ware beteekenis *narigt* of *kennis nemen*.

Voorts heeft de schrijver de zonderlinge moeite genomen van 26 woorden (meestal Arabische) te plaat-

sen op de A. een letter die in 't Javaansche alphabet niet bestaat, en daarna de meeste dezer woorden op de H. weder te herhalen en nog eens uitteleggen.

Dit woordenboek draagt de duidelijkste kenteekenen van overhaastig en slordig te zijn zamengesteld. Niet alleen zijn de woorden zelden goed gespeld, maar onder de gedaante van allerlei spellingen, komen zij telkens weder te voorschijn, worden op nieuws uitgelegd en dikwijls met verandering van beteekenis. Daarvoor had een man, die eene Javaansche spraakkunst geschreven heeft, zich toch wel kunnen wachten. Zoo treffen wij:

Haannem, *hannem* en *ném* aan.

Serrat, *serat* en *soerat*.

Baressih, *barsih* en *bersih*.

Redhi en *hardi* (voor *hardhi*)

Hargo en *rego* en *reggo*.

Lewih en *loewih*.

Karo en *karro*.

Kaharso, *karso*, *kerso*, *karsan* en *karsanné*.

Karti en *kerti*.

Makaten, *mekaten* en *mengkaten*.

Mangkenne, *mangkono*, *menghene* en *mengkono*.

Mergi, *margo* en *margi*.

Maripat en *mripat*.

Dhanowo en *dhennowo*.

Dharbé, *dherbé* en *nadarbé*.

Hamangkoe, *mangkae*, *mengkoe* en *ngamengkoe*.

Hamiharso, *miharso* en *mirso*.

Hamoeng, *moeng* en *namoeng*.

Nomo, *nam mi*, *namanne* en *namanniro*.

Marang, *maring* en *mring*.
Hoewis, *hoewoes*, *wis* en *woes*.
Lami en *laammi*.
Banjak en *baannjak*.
Bangsat en *babangsat*.
Enz., enz., enz.

Deze herhaling van zoo dikwijls hetzelfde woord brengt mij op het vermoeden, dat de schrijver dit woordenboek zamengeflanst of aan een' ander ter zamenflansing heeft gegeven uit diverse woorden-lijsten, zoo als die welke in de werken van Raffles en van Crawfurd voorkomen, en waarvan de meeste woorden op het gehoor en dus zeer onjuist geschreven zijn. Om dit werk van al de grove gebreken te zuiveren, zou men het gelijk den stal van Augias moeten behandelen: want de aangehaalde voorbeelden zijn geene op de rest van het woordenboek uitzondering makende fouten, maar het zijn slechts monstertjes van eene onoordeelkundigheid die van de eerste tot de laatste pagina blijft voortheerschen, en zich op iedere bladzijde door vele voorbeelden toonbaar maakt.

Tot nog toe heb ik de lompe en eenen ieder in het oog vallende gebreken van dit boek slechts hoopsgewijze behandeld: doch wanneer een man, wiens grondige kennis van de Javaansche taal wat dieper dan het oppervlakkige kan doordringen, *al* de woorden van dit boek eens *wilde* passeren, dan geloof ik, dat er zelden een woord geheel gaaf van af zou komen. Om dit te bewijzen, zou ik het geheele *opus* moeten recenseren; doch zooveel laat

mijn bestek niet toe; en vermits een paar honderd misvattingen in den loop van een woordenboek, dat 660 pagina's telt, tegen de deugdelijkheid van hetzelve niet veel zou bewijzen, zoo wil ik mij, met behulp en geheel onder de leiding van den Heer WINTER, Translateur voor de Javaansche taal op *Soerakarta*, eens bepalen tot een tiental pagina's, te beginnen met de L. op pag. 287.

et crimine ab uno.

disce omnes.

Laadji, een *laadje*. Dit is een uit de menigte van parasite-woorden, hoedanige er in dit woordenboek niet te pas komen.

Lami. Dit woord komt in dit woordenboek in duplo voor, en de aan dit woord eigene beteekenis van *oud*, *gewezen*, *voormalige*, is door den schrijver veronachtzaamd.

Lamoer, is niet alleen Ng. (Ngoko), maar ook Kr. (Kromo) en bet: niet *dauw* maar *bijziende*. En de schrijver heeft zich ten opzigte van dit woord waarschijnlijk vergist met het woord *Lamoek*, bet: een' *nevel vóór dat de zon geheel boven den horizon is*.

Tan nadharbe poetro lannang: geen' zoon hebben. Bij dit voorbeeld, dat de schrijver ter opheldering van *lannang* aanhaalt, moet ik iets opmerken, hetwelk ik, indien zulks doenlijk was, bijna bij alle door den schrijver aangehaalde voorbeelden zou kunnen opmerken. 1°. Dat iemand, die met het Javaansche letterschrift niet bekend is, om-

trent den vorm der Javaansche woorden een verkeerd denkbeeld krijgen zal, wanneer hem met Italiaansche letters deze woorden voorgespeld worden in eene gedaante, die niet door Javaansche Grammaire, maar alleen door letterzetting en uitspraak gewettigd is. Dit is bijna even zoo, (om het door een voorbeeld in de Fransche taal eenigzins duidelijk te maken), als of men schreef: *si vou zavé zu naffaire*. 2°. Indien de schrijver zijn woordenboek met een praktisch doelwit geschreven heeft, dan doet hij verkeerd zijne voorbeelden van stijl en fraséologie uit de dichters te nemen, vermits de taal dezer dichters volstrekt niet dagelijksch noch naauwkeurig is, en altijd uit een mengeling van hoog en laag Javaansch bestaat. Deze kleine aangehaalde zinsnede van vier woorden is er reeds het bewijs van, want *dharbé* is Madhijo, *Poetro* is Kromo, en *lannang* is Ngoko: en dus had de schrijver of in het Kromo *boten gadah poetro djaler*, of in het Ngoko *hora dhoewé annak lannang* moeten schrijven.

Labek. Dat woord is onbekend, en slechts de verkeerde spelling van het volgende woord:

Labet, dat echter niet *Lebet* geschreven moet worden. En wanneer de schrijver het aangehaalde voorbeeld, *labetté reboet gesang*, vertaalt door *teeken van het berooven van het leven*, dan dwaalt hij tweemaal: 1°. *labetté*, alhier in poëzij voorkomende, heeft den zin van *omdat*, *vermits;*

en 2°. *reboet gesang* bet. *zijn leven bergen* of *redden*. Verder is *Labet* niet Ng. maar het is Kr. en Ng. in den zin van *teeken*: en als het *wond* beteekent, dan is het Kr. hingg.

Laboe is niet Kr. Ng. maar een Maleisch woord.

Laboeh, dat Kr. Ng. is, bet. niet bijzonderlijk *het anker werpen*, maar in het algemeen *iets in het water laten vallen*. *Moro*, *reede*, moet zijn *moehoro*.

Ladhak. De schrijver kan dit vertalen, zoo hij wil, door; *zich boven anderen verheffen*: maar eenvoudiger is het er *trotsch*, *hoogmoedig* voor te zeggen.

Ladhing baloeng is voor de Javanen geen verstaanbaar woord.

Ladenni; -- het woord is *ngladhenni*, en bet. *bedienen*; en de daarbij aangehaalde frase is onzin.

Ladjeng, -- hiervoor werdt nooit *ladjang* gezegd; en *pawarti* behoort *wawarti* te zijn.

Ladjer, Kr. Ng. bet. noch *oorsprong*, noch *opkomst*, noch *afkomst*; het beteekent alleen den *voornaamsten en stevigsten wortel*, *die een' boom aan den grond verbindt*; van daar heeft het de overdragtelijke beteekenis van *steun*. *Hiki ladjerre negoro kije*, bet. dus niet: *dit is de oorsprong van deze stad*; maar *deze is de steun van dit land*.

Ladjoe is niet Ngoko, maar is een Kawi-woord.

Ladoe is Kr. Ng. en bet. *lava*.

Sinebo is onjuist vertaald door *omringd*, want *Sebo* bet. eigenlijk *iemand een plegtstatig bezoek brengen*, *hem zijne opwachting maken*.

Lagoe en *Sadjak* zijn twee onvereenigbare woorden. *Sadjak* alleen bet: *eene dansmode*.

Lagoendi is Kr. Ng.

Lahan; -- het woord is *welahan* en bet: *pap vermengd met palmwijn*.

Lahé is een uitroep van verdriet: *och heer!* en dit heeft den schrijver zeker verleid, om het door *Heer* en *Broeder* te vertalen.

Lahi en *Lahing* worden nooit voor *Lahé* geschreven.

Lahir bet. in de eerste plaats *geboren worden*, en de andere beteekenissen, welke de schrijver vooraanzet, moesten achteraangeplaatst worden. Zoo niet, dan loopt de lezer gevaar van den regten zin van dit woord averregts optenemen. Doch de in een woordenboek zoo noodzakelijke gewoonte om de grondbeteekenis van een woord op den voorgrond te stellen, en daarna in eene logische orde de andere beteekenissen te laten volgen, -- deze gewoonte is door den schrijver bijna altijd verwaarloosd.

Lahoet is geen Ngoko maar Maleisch; het bet. niet eene *breede rivier*; en *Lahoettan* bet. *over zee gaan*, *per zee*.

Lajak, -- de woorden *kunnen* en *betamen* zijn niet geschikt, om iemand een regt begrip van *Lajak* te geven. *Lajak* drukt het waarschijnlijke en natuurlijke gevolg van iets uit: b. v. *jen katiban watoe*, *lajak mati*: *als hem een steen op het hoofd valt*, *dan kan hij wel eens dood zijn*.

Lajang bet. niet *papier*; en de zamenstellingen, welke

de schrijver bijbrengt van dit *lajang* met andere woorden, zijn meest alle van zijne eigene vinding, en bij den Javaan niet in zwang. *Lajang sawoelan* is weder eene koppeling van Kr. en Ng. *maandbrief* zou in het Javaansch beter *Lajang Sasen* of *Serrat woelannan* genoemd worden.

Lajang koewoso moet zijn *Lajang pangoewoso*.

Lajang katrangan heet in het algemeen een *brief ter opheldering*; en eene *bijlage* is *lajang panoenggallan*, en een *rapport* is *lajang pratelo*.

De woorden *Lajang nomo*, *Lajang bengkar* en *Lajang wakil* zijn misschien door den schrijver uitgevonden, maar door den Javaan nog niet aangenomen.

Lajang tjatjah is eene niets bepalende uitdrukking en wil slechts *lijst van quantiteiten* zeggen.

Lajang asal heeft geen' zin, en een *geslachtregister* heet *lajang sadjarah*.

Lajang pegat is geen *scheidbrief*, maar een *boek waaruit eenige pagina's gescheurd zijn*.

Lajang salinnan zou beteekenen een *boek*, *waarin een of meer pagina's vernieuwd zijn*.

Copij van een' brief bet. *serrat tedakkan*, en *die van een boek* is *serrat annakkan*.

Niet *Laijangngan*, maar *wajangngan* bet. *schaduw*.

Niet *Lagip* maar *Langip* is de Javaan gewoon te schrijven voor het Arabische woord *La-if*.

Lajoene moet gespeld zijn *lajonné*.

Lajon. Kr. Ng. bet. *verwelkte bloem*; en in het Kr. kingg. het *lijk van een vorstelijk personnadje*.

Lak, -- al de soorten van *lak* en *ouwels*, welke de

schrijver hier opnoemt, zijn maar kaf van woorden.

Lakar bet. niet *voorraad*, maar *aard*, *bodem*, *eigenlijkheid*, en het daarbij aangehaalde voorbeeld is niet regt Javaansch.

Laki rabi bet. niet het *huwelijk*, maar *man* en *vrouw*.

Lak-lakkan bet. den *omtrek der heup*, en *sentil* de *heup* zelve.

Lakoe bet. *gang* en de beteekenissen van *wijze*, *aard manier*, *kuur*, welke de schrijver er bijvoegt, zijn onwaar. *Aftrek*, *vertier*, *mode* is de zin van *Lakoe* wel in het Maleisch maar niet in het Javaansch. *Gedrag* in het Javaansch bet. niet *lakoe* maar *kalakoehan*. En in plaats van *lakonni* had de schrijver *nglakonni* moeten schrijven.

Lakon bet. niet *gang*; maar is een *tooneelstuk*, *drama* of *bedrijf in de wajang*.

Lalab is niet *salade*, maar *onrijpe vruchten en bladeren door de Javanen bij het eten gebruikt*.

Lalabet, -- de zin van dit woord wordt door het *geleverde en ingebragte* in het geheel niet uitgedrukt. Door *Lelabet* verstaat men de *facta et gesta*, waardoor een mensch zich in zijne betrekking en gedurende zijn leven nuttig of schadelijk heeft gemaakt.

Lalajoe is eene *piek met een vlaggetje*, zoo als die welke de lanciers dragen.

Lalajon is de repetitie van het reedsgenoemde woord *Lajon*. De schrijver zou niet kwalijk hebben gedaan den lezer op te merken, dat in vele woorden, even als in dit woord *Lalajon*, de verdub-

heling der eerste syllabe den zin van dat woord tot een soort van meervoud maakt.

Lalakon bet. *wedervaringen* en *ontmoetingen*.

Lalampahhan is het Kromo van *Lalakon* en beteekent dus juist hetzelfde.

Lelenggegek bet: eenvoudiglijk eene *vrouwelijke bediende*.

Langitlan, en niet *lalanggit* bet: een *verhemelte*.

Lalangwan,--van dit woord is de echtheid zeer suspect.

Lalap is eene verkeerde spelling van *lalab*.

Lalar moet gespeld zijn *Laler*. En eene *paardevlieg* heet in 't Jav. niet *Laler petthak* maar *Tjathak*.

Lalarik is eene slechte spelling van *lalaren*.

Lalaron moet gespeld wezen *laron* en bet: eene *vliegende witte mier*. *Rajap* is een *witte mier*.

Nglawanni en niet *Lalawannan* bet: *zich verdedigen*.

Lenggah bet: *zitten*, en *Lelenggah* zijn de *in landen bestaande inkomsten van een' ambtenaar*.

Lali bet: niet *ontwennen* noch *nalaten*, en *Laler* (niet *lali*) bet: *onachtzaam*.

Bojo bet: *welligt* en niet *eilieve*.

Kaponnakkan bet: *neef* (neveu) en niet *bloedverwanten*; en *Sikep* is de benaming van eenen *koeli* in de *dhesa*.

Lalis is niet Kromo maar Kawi.

Laloehoer is eene slechte spelling van *Loeloehoer*.

Lamang is ook eene verkeerde spelling van *Lamong*.

Lamar bestaat niet, maar *Nglamar* bet: *geschenken geven aan het meisje, dat men ten huwelijk wil vragen*.

Lamat moet geschreven worden *Ngalamat*. Een *Spinneweb* bet: *Kemlandingan*, en het woord *Lamat* behoort er niet bij.

Lambang bet: *verruilen*, en van daar bij de dichters in den overdragtelijken zin *gehuwd*.

Lambat bet: niet *zachtjes*, maar is het synonym van *Lami*, en slechts in de *dhewa* gebruikelijk.

Indien *Lambé* een *lip* beteekent, dan is het vreemd, dat *Lambé lajar* het *lijk van een zeil* beteekenen kan.

Gadjo is eene slechte spelling van *Gadjah*.

Lambing moet wezen *Lembing* en is Kawi.

Dhoehoeng moet gespeld worden *Doewoeng* en het gezegde: *hij heeft de kris nog op zijde*, is bij de Javanen volstrekt geen spreekwoord, beteekenende *hij heeft nog niet van leer getrokken*.

Jicht beteekent in het Javaansch *Kentjok*.

Lami,--dit woord kan *oud* beteekenen, zoo als boven reeds gezegd is; doch dat het slechts van levenlooze voorwerpen zou gebezigd worden, is onwaar.

Lamis bet: *veinzen*, en kan niet wel door *liegen* of *jokken* vertaald worden.

Lammoek moet gespeld worden *Lemoet*, indien het *mug* beteekenen wil.

Lamoen dhadhi hikoe, bet: *als het klaar is*; en *als het geschiedt* bet: *Lamoen hikoe kalakon*.

Lamoer bet: niet *blind*.

Van *Lampah* en *Lampahhan* moet hetzelfde als van het Ngoko *Lakoe* en *Lakon* gezegd worden.

Wit goerdo bet: een' *Wringin - boom*.

Lannang bet: niet *echtgenoot.*

Landejan in het Kr. Ng. hetgeen beteekent de *schacht* of *stok eener lans*, en in het Kr. alleen beteekent het: *'t gevest eener kris.*

Wetjak moet gespeld zijn *Petjah*, en bet: dan *knappen als een stuk glas.*

Landjam is geen woord, maar een *keuter* bet: in het Javaansch *Waloekoe.*

Landep heeft niet de overdragtelijke beteekenis van *bits.*

Landeppaken moet zijn *Nglandeppaken.*

Langgaanan moet zijn *Lengganan.*

Langgar hageng, -- dit woord is weder een Hollandisme, en heeft voor een' Javaan in het geheel niet de beteekenis van hetgeen wij eene *Hoogeschool* noemen.

Langgeng bet: meer dan *duurzaam*, het is *onvergankelijk*, en *Langgengi* is een niet bestaande vorm.

Langi moet zijn *Nglangi.*

Langkah bet: niet *treden* of *schrijden*, maar *overtreden* en *overschrijden. Treden* is *Loemangkah.*

Langkep is hetzelfde als *Djangkep* en bet: *voltallig.*

Langlang moet zijn *Nganglang.*

Mider - mider nganglang is eene tautologie.

Langngen moet zijn *Lengngen*, en bet: *elleboog.*

Tandanning langit is geen Javaansche uitdrukking om *hemelsteeken* (zoo als de schrijver het noemt) te zeggen. —

Maar opdat de lezer niet denke, dat al de fouten van dit boek zich in de L. hebben opgehoopt, zullen

wij eenige andere letters nagaan, om te zien of het daarmede beter gesteld is.

Onder de B. wordt het partikel *Bab* ten onregte eene verkorting van *Sabab* genoemd.

Bab bet: niet alleen *hoofdstuk*, maar in de eerste plaats beteekent het *over*, *aangaande*.

Baba bet: niet *spreiden*. Misschien heeft de schrijver het woordje *beber* of *bibar* voor oogen gehad.

Babad moet gespeld worden *Babadh* en beteekent niet *geslachtlijst*. Bij deze gelegenheid kan ik aanmerken, dat de schrijver van het begin tot aan het einde van dit woordenboek de eerste en de tweede D. van het alphabet der Javanen, in het spellen zijner woorden, jammerlijk door elkander verwart.

Babadh bet: slechts *omhakken*, en niets meer.

Babadang bet: niet een' *buikgordel*, maar een *soort van borstharnas* of *malienkolder*.

Babah moet wezen *Hambabah*.

Babahhan bet: niet eene *deur*, maar eene *opening* of *gat door inbraak gemaakt;* en de beteekenis van *negen* heeft *babahhan* slechts in de *Tjondhro Sengkolo*.

Bahoe is geen *schouder* maar de *bovenarm*, en deze naam dient ook tot *landmaat*, om het vierde gedeelte van een *djong* te zeggen.

Babakhan is geen *ruin*.

Baji is *een pas geboren kind*.

Babakhé is een overtollig woord en is door *wond* slecht vertaald.

Bakoel of *Bakoel* bet: een' *koopman die kleine nering doet;* en ik begrijp niet waarom de schrijver dit woord door de *middelaar der gehuwde vrouwen* vertaalt.

Bahsaloe is een *duizendpoot van de grootste soort:* en een *gewone duizendpoot* heet *kalabang.*

Babandjirran bet. *zich in een bandjir vermaken.*

Babahgaw is weder een suspect woord.

pinangboom in het Javaansch heet *Poetjang.*

Baingsat of *babangsat* bet. een' *schelm*, een' *dobbelaar* en *valschen speler;* maar geen *vagebond*, zoo als de schrijver dat woord op eene andere plaats weder vertaalt.

Babanten en *babantenning* heeft geen der vijf beteekenissen, welke de schrijver er aan geeft. *Babanten* bet. een *slagtoffer* of *menschenoffer*, zoo als b. v. dat van Iphigenia in Aulis, om den zegen der Goden af te smeeken op de eene of andere groote onderneming. De wonderlijke en onoordeelkundige wijze, waarop de schrijver de Javaansche woorden van dit boek verklaart, brengt mij op het vermoeden dat hij deze verafgelegene en zijdelings toegepaste beteekenissen maar genomen heeft uit vrije en oppervlakkige vertalingen van Javaansche manuscripten; en dat hij deze beteekenissen met die woorden van den Javaanschen tekst, waarop dezelve betrekking hadden, in zijn lexicon zonder verder onderzoek maar vereenigd heeft. Zoo is het ligt mogelijk, dat een dergelijk menschenoffer in eene ruwe vertaling

of paraphrase beschreven wordt als de *grondslag*, waarop het welgelukken dier onderneming gevestigd is; als de *kern* aller jongelingen die tot zulk een offer kunnen verkoren worden; als het *voornaamste*, waar de goede uitslag dier onderneming van afhangt; als het *aas* of *lokaas* om den zegen der Goden uittelokken; of als de *oorzaak* waaraan de goede afloop moet toegeschreven worden.

Babarran is een kunstterm in het bathikken; en *verstrooid* is *Bibarran*.

Babaro is weder een suspect woord; doch *Babono* is Kawi, en bet: een *boek*.

Babas is niet bekend, doch *Bablas* Kr. Ng. bet: *door een gedrang heendringen*.

Niet *Babastro* maar *Warastro* bet: een *pijl*.

Batoen bet: de *boven den grond liggende fundamenten van een huis*.

Babedillan is Ng. en bet. *met geweren op elkander schieten*.

Babengkoeng is de naam van dien *langen witten band*, welken de kraamvrouwen op Java, gedurende eenigen tijd na hare bevalling, om hare heupen winden en sterk bevestigen.

Babennik, in dit woord is geen denkbeeld van *versiering* gelegen.

Babi, een *zwijn*; en om ons dat op te helderen, voegt de schrijver er bij: *hakoe hatep ngingoe babi: ik wil er varkens op nahouden*. Deze citatie heeft het gebrek van de meeste door den schrijver bijgebragte citatien, namelijk dat dezelve

zeer slecht te pas worden gebragt. Mij dunkt dat deze Javaansche frase beter bij het woord *ngingoe* zou geplaatst zijn, en dat zij aan het vrij duidelijke woord *babi* geene nadere opheldering geeft. Om hier nog meer voorbeelden van te zien, zoeke men slechts op de woorden *Hobor*, *Sedhojo*, *Pandito*, *Respati*, *Residen*, *Nabi*, *Ngiso*, *Masdjid*, *Sekar*, *Lajar*, *Hakee*, *Halas*, *Hallah* enz.

Bablik moet gespeld worden *Bebelik* en bet: een' *waterput aan den oever eener rivier*.

Baboe bet: niet *eene bejaarde vrouw*.

Baboeh is een verdacht woord.

Baboentellan bet: eene *rol*, *pak*, *bundel*.

Baboet wordt nooit *Babet* gespeld. —

Op de D.

Dadag bet: slechts *onverschrokken*, en

Dadah bet: eene *hegge*.

Dadaharan is Kr. hingg.

Dadajoh bet: een' *gast*.

Dadali is geen woord; maar *Kedali* bet: een *zwaluw*; en *Dedali* is eene *soort van pijl*.

Dadap bet: niet *toovenaar* (sic) maar een *popje* of *hansworstje* ten halven lijve, op eenen steel, hetwelk in een' zekeren Javaanschen dans de dansers in de hand houden.

Dadoe, *karmozijnrood* bestaat niet, maar

Dhadhoe bet. *rozenrood*.

Dahar is Kr. hingg. In de zinsnede *dahar woh sirih* zijn vier fouten; 1o. *dahar* wordt niet gezegd van iets, dat niet ingeslikt wordt. 2o. *woh* behoeft niet aan het woord *sirih* toegevoegd te worden; 3o. *sirih* is geen Javaansch; men zegt *soeroeh* of *sedah*; 4o *sirih eten* het: in één woord *nginang*.

Dahem is geen woord uit de *Tjondhro Sengkolo*, is niet goed gespeld en het: niet *hoesten*. Het door den schrijver bedoelde woord is zeker *Dehem*, Kr. Ng. en het: *iemand roepen of waarschuwen met eene kuch*.

Dak het. niet *dreigen*, maar *Dhak* het. *ik* of *door mij*.

Dakon. Dit spel wordt door den schrijver onjuist met een dambord vergeleken, het is niet vierkant maar langwerpig ovaal.

Daksino moet wezen *Dhoeksino*.

Dalang is geen *dansmeester* maar een *wajangspeler*.

Daloedag is een *soort van Javaansche vlag*, maar die met onze banieren en standaarden niet de minste overeenkomst heeft.

Dampit het: *tweelingen*, waarvan de eene een jongen en de andere een meisje is.

En *Dempet* het. *aan elkander kleven*; zoodat *prahoenne wong hoewé dempet* (niet *dampit*) *karo prahoe hoe*, beteekenen kan: *De praauw van die menschen heeft mijne praauw aangeklampt*.

Dandan het. den *stok van een' paijong*.

Dangkal het. niet *druilig* of *dom*.

Dangkel is alleen *een eetbare wortel*, en kan dus niet van *boom-wortels* gezegd worden.

Danggngak bet. met *het hoofd omhoog gaan.*

Dangngir bet. *de aarde rond den wortel van een' boom los maken.*

Daplang bet. *wijd uit elkander staan*, zoo als b. v. de horens van sommige karabouwen.

Daroepo moet gespeld worden *Dharoepo.*

Dasar bet. niet *immer*, *altoos*, *van ouds*, *oorzaak*, *lot*, *plaats.* De eerste en eigenlijke beteekenis van *Dasar* is *grondverw*, *bodem. Bhasarré linggih* heeft geen' zin, en *dasarraken* bet. *iets tot grondlaag maken.*

De G. pag. 89.

Galoer: dit woord en *Galer* heeft de schrijver met *Galar* en *Galer* verward.

Galoer is Kr. en Ng. en beteekent een *striem*, *streep*, en ook eene *goede volgorde* of *verband in een verhaal.*

Galar bet. de *dunne balkjes in 't zolderwerk.*

Galer zijn de *strepen en lijnen op den huid en in de palm der hand.*

Galoeroe; dit woord heeft de schrijver zeker met *Galoedoeg* verward: het bedoelde woord is waarschijnlijk *Galoeroeh* en bet. *het gekerm van eenen zieke.*

Galoeh is Kawi en bet. *vrouw.*

Gambang behoort niet tot de Tj. S.

Gambar is Kr. Ng. en wordt alleen van *prent-* en *plantwerk* gezegd. *Schilderen* is *Hanggambar*: en een *steenen afbeeldsel* is *Retjo.*

Gambijak moet gespeld zijn *Gapijak* en is Kr. Ng.

Gambiro bet. niet een *golf*.

Gamboeh behoort niet tot de Tj. S. zulk een danser voert niet alleen een schild, maar ook wel eens een' boog of dadap. Hij draagt geen Samaar maar eene *Sarong* en lange sjerp *Sondé* genaamd. In de aangehaalde frase *Gamboeh dhalem patih*, is het woord *patih* te veel.

Gamel. In het daarbij aangehaalde voorbeeld schrijft de schrijver *Sadoso* voor *Sadhoso*, *Koedo* voor *koedho*; en *Sedojo* voor *Sedhojo*. *Padjeggen* is te veel en brengt in deze woorden maar onzin te weeg, terwijl de woorden *Hanggamel* en *pagamelan* weder uitvindingen zijn van den schrijver.

Gamelan. De termen *Salendhro* en *Pelog* wijzen niet de soort van instrumenten aan waaruit het orchest is zamengesteld, maar zij drukken den toon uit, waarop de instrumenten gestemd zijn. De *wajang* wordt meestal vergezeld van den *Gamelan Pelog*; en de *Sekaten* wordt niet gedurende acht, maar gedurende zes dagen gespeeld in de maand *Moeloedh* (niet *Moelood*).

Op de R. pag. 517.

Rahoewandani; is een suspect woord, en de letters o. s. welke de schrijver er achter zet, geven daaromtrent geene opheldering.

Rahos bet. *gevoel*, *smaak*; en al wat de schrijver er nog meer van zegt, is onwaar.

Ngrahos en *Roemahos* bet. *gevoelen.*

Rarahossan is *conversatie*, *redenering.*

Niet *Dhi* maar *Dhipoen rahossahen* bet. *overdacht* worden.

Rahossi bet. niet *kwaadspreken*, maar *Ngrahossi* bet: *spreken over iets. Kenging poenopo tijang dhiko rahossi*, bet: *waarom spreekt gij van die menschen?*

Rahossing ngati bet: *gevoel des harten.*

Rajah moet zijn *Ngrajah.*

Rajat bet: een *echtgenoot* en niets meer.

Raji bet. slechts in de tweede plaats eene *huisvrouw.*

Sang Poetri hadi is onzin: de *jongere dochter of prinses* zou beteekenen *Sang poetri timoer* of *hennem*, en de *schoone of voortreffelijke prinses* is *Sang poetri hadhi.*

Rak zou beter gespeld zijn *Herrak.*]

Raket bet: eigenlijk *aan iemand verkleefd, gehecht zijn.*

Rakit bet: noch *paren* noch *tweelingen*, maar een *span. Span die buffels in* bet: *Pasangngen kebo hikoe.*

Rakittan bet: de *weêrga*, de *pendant*, *een van de twee uit een paar;* en *een buffeljuk* is *Pasangngan.*

Rakoes is een Maleisch woord.

Rakoet bestaat niet.

Rakoso bet: te *zwaar* en te *moeijelijk* zijn voor de daartoe verstrekte hulpmiddelen.

Raksoko is Kawi en bet: niet *klaauw*, maar is gelijk

aan het gewone Javaansche woord *pangrekso* en bet: *oppassing*, *bewaring*.

Rakto bet: eenvoudiglijk *rood*; terwijl de Javaansche zinsnede *Dapoer rakto mawi tjari toelis* weder niet regt verstaanbaar is.

Ik geloof nu voorbeelden genoeg te hebben aangehaald om te bewijzen, dat deze Dictionnaire zeer slecht is.

Soerakarta, *28 Aug. 1843*.

D. L. MOUNIER.
Litt. Hum. Doctor.

LANDBOUW EN NIJVERHEID.

Beschrijving van de bewerking der Tin-mijnen op het Eiland Banka, en van de gebruiken der Mijnwerken.

Het bewerken der Tin-gronden op *Banka* geschiedt over het algemeen door Chinezen, in het geheel niet door andere vreemde Indische natien, en zeer weinig door de inboorlingen van dat eiland. Onder de laatsten bestaat deze tak van Nijverheid in eenen zeer geringen graad; slechts diegenen, welke de jaarlijksche belastingen aan hunne Hoofden, (waartoe zij volgens de oude Bankasche *adats* (gewoonten) verpligt zijn), niet in comptanten, of op eene andere wijze kunnen voldoen, trachten 's jaars een *schuitje* tin, zijnde een halve picol of p. m. 62½ ponden Amsterdams, volgens de instellingen ten tijde van den Sultan van *Palembang*, te winnen, dat zij in voldoening dier belasting afstaan.

Het graven en verzamelen van erts geschiedt bij hen op eene zeer eenvoudige wijze; zij zoeken meestal die gronden, waar zij vermeenen, dat de tin-erts oppervlakkig of ten minste niet zeer diep bedolven

ligt; graven dan ronde gaten of putten van 4 tot 5 voet in diameter, en ter diepte van des gravers lengte, of ook wel van 1 à 2 voeten meer; nemen vervolgens de met tin-erts bezwangerde aarde, zoo zij die vinden, op, voor zoo verre de ruimte van het gat zulks toelaat; graven dan nog een weinig onder de aarde in de rigting der aders, doch zelden meer dan 2 of 3 voeten, uit vrees voor het instorten der aarde; en gaan dan tot het graven van een' tweeden put over. Op die wijze gaan zij voort, tot dat zij vermeenen dat de opgedalven aarde genoegzaam tin bevat, om daaruit een *schuitje* te kunnen smelten. Zeer dikwijls gebeurt het echter dat zij verscheiden putten graven, zonder eenige erts te vinden, hetzij doordien de aarde daarmede niet bezwangerd is, of dat de erts te laag te diep ligt.

Het zuiveren van de erts geschiedt op eene even eenvoudige wijze. De aarde, waarmede de erts gemengd is, wordt eerst, door middel van kleine gevlochten manden of zeven, van steenen gezuiverd, en daarna in eenen houten bak gedaan. Dezen bak houden zij zoodanig in den stroom dat het water den rand even bespoelt; door eene gedurige beweging of door het draaijen van den bak speelt de aarde daar uit, terwijl de zware erts blijft liggen.

Het smelten wordt verrigt door middel van kleine ovens of fornuizen en blaasbalgen, welke laatste door een' man worden geregeerd, en op dezelfde wijze doch op eene veel geringere schaal zijn ingerigt dan die van de Chinezen, gelijk nader zal worden vermeld. Dit

alles geschiedt kosteloos, dewijl de eigenaar van de erts alles zelf verrigt en bewerkt.

Bij de Chinezen worden de mijnen op drieërlei wijzen bewerkt, t. w. *koeliet* (oppervlakkig), *koeliet kollong* (oppervlakkig en daarna diep) en *kollong* (diep); de laatste is de kostbaarste doch ook de meest winstgevende en wordt derhalve het liefst bewerkt. Het ontginnen en bewerken van een *kollong* is als volgt:

Tot het openen eener *kollong* verstaan zich eenige Chinezen onderling, en overeengekomen zijnde, zoeken zij een stuk gronds, dat laag en zoo veel mogelijk tusschen twee afhellingen gelegen is, en op eene gemakkelijke wijze van genoegzaam water kan worden voorzien; dezen grond nu laten zij door eenen ervaren mijnwerker onderzoeken, of hij ertsrijk genoeg is, om het der moeite waardig te achten, hem te bearbeiden; dit onderzoek geschiedt door een ijzeren boor, bij hen *Tjiam* genaamd, die bestaat uit een staaf ijzer ter lengte van 18 à 20 voeten, met een kegelvormig en spits toeloopend schopje of buisje aan het einde; aan het boven-einde is een wijdte of buis, waarin een lange stok wordt gestoken, wanneer de boor niet lang genoeg is om de diepte van de erts-laag te bereiken; deze stok wordt met een' spijker aan het ijzer bevestigd.

Wanneer zij tot het onderzoek overgaan, wordt er eerst een put gegraven, welke van boven van 15 tot 20 voeten wijd is, en waarvan de wallen schuins naar beneden loopen, om het instorten der aarde te voor-

komen; deze put bevat somtijds eene diepte van 20 en meer voeten. Dit volbragt zijnde, wordt de boor op den bodem van den put, -- nadat het schopje of buisje met linnen is digtgestopt, om het invallen van aarde te beletten, -- in den grond gedreven totdat zij op de erts-laag gekomen is; dit weten ze door eene verandering van gevoel, of eene krassing die ze bij het omdrijven van de boor gewaar worden, daar de erts-lagen gewoonlijk met kiesel- of andere steenen vermengd zijn. Bij den met erts bezwangerden grond gekomen, wordt de boor eenige malen gedraaid om het lapje linnen uit het schopje te werken; vervolgens wordt zij opgehaald, en de in gezegd schopje verzamelde met erts vermengde aarde er uit genomen; dit wordt eenige malen herhaald, en bij die gelegenheid tevens onderzocht, hoe veel lagen er zijn en hoe diep ze van de oppervlakte der aarde en onderling van elkander liggen.

Naar de hoeveelheid erts, waarmede de opgezamelde hoeveelheid aarde vermengd is, wordt nu geoordeeld, of de grond rijk genoeg zij om met vrucht tot den arbeid te kunnen overgaan.

Wanneer daartoe besloten is, begeven zich de ondernemers, met een monster van de vergaderde aarde met erts, en een monster gespoelde of gezuiverde erts, naar den Administrateur, tot wiens distrikt de grond behoort, en verzoeken verlof om de Mijn te openen, onder beding dat zij geldelijke voorschotten tot de ontginning, het aanleggen van waterwerken, en aankoopen van het hoogst benoodigd huisraad en Mijn-

behoeften, zullen ontvangen. Deze ambtenaar onderzoekt, als hij het noodig oordeelt, andermaal de aangewezen plaats, -- zoo met betrekking tot den grond, en ligging daarvan ten opzigte der naburige Mijnen of *kampongs*, als anderzins, -- met de door het Gouvernement bezoldigde Mijn-mandoors, het Chinesche Hoofd van zijn distrikt, en andere deskundigen; draagt vervolgens de bewerking der Mijn voor aan den Resident, door wien het consent, met betrekking tot de *kolleng*-mijnen, moet worden verleend. Wordt dit voorstel ingewilligd, dan gaat men tot de ontginning over.

Eerst en vooraf worden de Mijnwerkers bij den Administrateur gesignaleerd, hunne namen, benevens die welken zij aan de Mijn wenschen te geven, en het nummer van de laatstgemelde op de contrôle van het distrikt geschreven; daarna ontvangen zij hunne verstrekkingen van rijst, zout, olie, staal, ijzer enz., ter nadere verrekening op het door hen te leveren tin, benevens de benoodigde voorschotten in comptanten, hetzij geheel of gedeeltelijk naarmate der behoefte. Uit de laatste bouwen zij hun *kongsie* (algemeen Mijn-huis) en leggen eenen moestuin aan; vervolgens koopen zij eenen voorraad van pluimvee, varkens, benevens offerpapier, thee, en het hoogst benoodigd huisraad, bestaande in: tinnen water- of kookketels, ijzeren pannen en ketels tot het stoken van *tjoe* (Chinesche arak), en Mijnbehoeften, bestaande in ijzeren schoppen (*patjols*, bij de Chinezen genaamd *kiok-tje*), koevoeten (*tjiong*), kleine draagmanden (*poenkie*), draag-houten (*tam-koon*), spoelmanden (*saktjiap*), eenige timmer-

mans-gereedschappen en waterrad (*tjia-tiaauw*), een waterketen of pomp van hout (*kioo-koet*) en een' watertrog (*tjia theng*); daarna gaan zij over tot het benoemen van een Hoofd (*kongsie*), een' schrijver, twee *tjentings*, een' kok en een' tuinier, benevens een' houtdrager en varkenswachter, welke allen uit hun midden gekozen worden. De benoemden blijven de hun opgedragen betrekkingen vervullen, wanneer op hun gedrag of handelingen geene aanmerkingen vallen; wanneer zij zich echter aan het een of ander verzuim schuldig maken, of hunne bevoegdheid overschrijden, worden zij dadelijk ontslagen, en anderen in hunne plaatsen benoemd. Wanneer er zich ook een geschikte timmerman onder hen bevindt, wordt deze mede gekozen: anders wordt het timmerwerk bij dagloon of aanneming uitbesteed. Al de voornoemde personen deelen in gelijke winsten en verliezen met de overige Mijnwerkers of deelhebbers; en zijn, met uitzondering van den kok en tuinier, verpligt om het Mijnwerk te verrigten, wanneer zij niet door andere aan hunne betrekkingen verbonden werkzaamheden of bezigheden daarvan afgeroepen worden. -- Hunne werkzaamheden, waarvoor zij evenwel extra worden beloond, zullen nader worden vermeld. -- De aandeelen (*koens*) in eene Mijn worden gemeenlijk in evenredigheid onder de Mijnwerkers verdeeld; echter zijn er ook wel particuliere Chinezen, als handelaren of andere *kampong*-bewoners, die een aandeel of twee in eene Mijn nemen of koopen en die door *koelies* tegen een bepaald loon laten bewerken.

Na alle deze schikkingen onder de arbeiders gemaakt te hebben, wordt een *tebat* (water-verzamelplaats) aangelegd, en vervolgens de *bandars* (waterleidingen) die het water uit de eerstgenoemde naar den te ontginnen grond voeren.

De *tebat* wordt daargesteld door het afdammen of bedijken van een digtbij gelegen riviertje of anderen stroom, en wordt, gelijk ook de *bandars*, bewerkt door de Mijnwerkers met behulp van daglooners, ten einde ze spoedig tot stand te brengen. Het getal der vereischte hoofd-*bandars* bestaat uit drie: de eerste, genaamd *Laai tjoei Kiauw*, dient om het water uit de *tebat* naar den bewerkt wordenden grond te voeren; deze wordt wat hoog aangelegd en stort haar water, over een waterrad dat daardoor in werking wordt gebragt, uit in een lager gelegen *bandar*, genaamd *Chan Kiauw*, welke *dat* water en *dat*, hetwelk door het waterrad en de keten-pomp uit de Mijn wordt opgehaald, wegvoert naar een lager gelegen riviertje of laag land. De derde, genaamd *Pio Tjelé*, wordt geleid van het *tebat* naar evengemeld riviertje of laag water, en dient om het water uit de *tebat* bij hoogen stand, ter voorkoming van dijkbreuken welke veel nadeel aan de Mijn veroorzaken, aftevoeren. De breedte dezer waterleidingen is van 1½ tot 2½ à 3 voeten, de diepte van 1½ tot 8 à 10 voeten, naarmate van de gesteldheid des gronds, waarover ze worden geleid, en de lengte is zeer verschillend, naar gelang van den afstand van den bewerkt wordenden grond naar de *tebat*, welke

zoms van 3 tot 4 voet afstands wordt aangelegd. Uit de *bandar* worden nu kleine leidingen afgeleid, wanneer men op de werkplaats water behoeft, en hoofdzakelijk die waarin de erts gespoeld en gezuiverd wordt. Deze laatste storten het water mede in de *bandar* uit, en het afkeeren van het water uit de hoofd-*bandar* geschiedt door sluisjes.

In het aanleggen der waterleidingen bestaat de grootste en moeijelijkste arbeid der Mijnwerkers. Veelal gebeurt het dat de tinlagen dwars over eene beek of over lagen grond loopen; in dergelijk geval moet de waterleiding worden verlegd of dijken daargesteld, om voor te komen dat het water niet in de Mijn stroome: wanneer evenwel het water over een tusschen hellingen gelegen stuk grond moet worden geleid, dan geschiedt dit door middel van goed zamengevoegde houten bakken of houten goten, welke op stellingen worden geplaatst.

Na de voltooijing dezer hoofdvereischten, wordt de Mijn ontgonnen; men delft aan den benedenkant meestal een langwerpig vierkant stuk grond uit; de lengte en breedte dezer excavatie bepaalt zich naar de diepte waar de erts-ader ligt, en naar het getal arbeiders; velen worden er gevonden van 400 tot 500 voeten lengte, 150 à 200 voeten breedte, en 30 à 40 voeten diepte, bewerkt wordende door 40, 50 à 60 man arbeiders. Het graven wordt door een derde gedeelte der Mijnwerkers verrigt, terwijl de overigen zich onledig houden met het wegdragen der gedolven aarde. Met het delven gaan zij voort totdat

de ertsgrond bereikt is; de aarde, welke niet met erts vermengd is, wordt door middel van kleine draagmanden, waarvan elk man er twee aan een' stok draagt, uit de Mijn gevoerd en op eenigen afstand van het hol of de werkplaats op eenen hoop geworpen; de personen, die deze manden dragen, stijgen uit de Mijn op tegen eenen trapsgewijze uitgehakten klapperboom of ander stuk hout, waarvan er twee in eene schuinsche rigting aan den kant van de Mijn zijn geplaatst, zijnde één voor het opstijgen met de dragt, en één voor het dalen van hen, welke hunne dragt weggeworpen hebben, en naar de werkplaats terug keeren om eene andere te halen, zoodat zij elkander nimmer in den weg loopen; de draagmanden bevatten eene lengte van p. m. 1½, en eene breedte van p. m. 1 voet; zij zijn van voren plat en vierkant, en van achteren rond en van eenen rand voorzien; in elk dezer manden worden 20 à 25 ponden gedragen. —

Wanneer de grond tot zekere diepte gedolven is, ondervinden de arbeiders eenige hinderpalen door het water dat uit den grond welt, of zich door regen als anderzins in de holte verzamelt. Zoodra deze hinderpalen zich voordoen, wordt het waterrad ter grootte van 6 tot 8 voet diameter, met de ketenpomp in werking gebragt, om dit water door een' trog uit de Mijn te werken. Het waterrad is gelijk dat van een' gewonen watermolen, en wordt aan den lagen kant van de Mijn gesteld, en door het water, dat zich uit de *bandar* daarop stort, gedreven. Aan de as van dit rad zijn kleine vierkanten plankjes of radtanden

gehecht, in lengte en breedte overeenkomende met de schakels van de ketenpomp (bij de Chinezen *Ktoe koet* en bij de Inlanders *Talie aijer* genaamd). Deze *Talie aijer* of ketenpomp is van hout gemaakt, bestaande uit schakels, waarvan de einden door houten pennen aan elkander zijn verbonden, doch zoodanig, dat zij zich buigen kunnen; de schakels bestaan uit langwerpig vierkanten plankjes, waardoor een stuk hout van p. m. 1 voet lengte en 1 duim vierkant loopt. De trog of houten bak, welke bij wijze van een watergoot gemaakt is, wordt in eene hellende rigting aan den kant van de Mijn gesteld, zoodat het eene einde den kant van de oppervlakte, en het andere den bodem van de Mijn bereikt. Aan het benedeneinde van dezen trog wordt een kuil gegraven, waarin het water, dat zich op verschillende plaatsen in de Mijn bevindt, door middel van kleine kanalen zamenloopt. Nog is, aan het benedeneinde van den trog, een spil gehecht, waarvan de plankjes of tanden met die van de as van het waterrad in verband staan, en wel zóódanig ingerigt, dat elke schakel van de ketenpomp zich daar om kan buigen of draaijen: de lengte van den trog is geëvenredigd aan den afstand van den kant der oppervlakte van de Mijn, tot aan de plaats waar het water op den bodem in de Mijn zich verzamelt; de breedte is p. m. 14 duimen en de hoogte p. m. 2 voeten. — De lengte van de *Talie aijer* of waterketen, of het getal der schakels, is gelijk aan den afstand van de as van het waterrad, tot aan het benedeneinde van den trog over de spil en terug; de

breedte der plankjes van den schakel aan deze keten is zoodanig gemaakt, dat zij juist in de ruimte tusschen de wanden van den trog of watergoot sluiten.

Terwijl nu de val van het water uit de *bandar* het rad in beweging brengt, draaijen ook de tanden van de as van hetzelve elke schakel van de ketenpomp, welke daar over en, door de holte van den trog of watergoot heen, over die van de spil aan het benedeneinde is gespannen, achtervolgens en wel zoodanig dat, wanneer de eene helft der schakels daalt, de andere rijst. Bij het rijzen neemt elke schakel eene hoeveelheid water uit de Mijn door de holte of groeve van den trog mede, en werpt het aan het boveneinde uit in eene *bandar*, welke het van daar naar een' lager gelegen stroom of laag land voert. Een der voormelde raderen houdt twee waterketens in beweging, hetwelk ook als voldoende wordt beschouwd; wanneer het water in de Mijn echter toeneemt of niet spoedig genoeg kan worden opgenomen, worden er twee en soms ook drie raderen in werking gebragt.

Wanneer de aarde tot op de eerste erts-laag opgedolven is, wordt het werk voor eenen dag gestaakt, en aan de arbeiders op kosten van de Mijn een feestmaal gegeven; bij die gelegenheid wordt een varken, of meer naar behoeften, en eenig pluimvee geslagt, en Chineesch gebak met de noodige thee en *tjoe* (Chinesche drank) voorgediend; tevens houden zij zich op dien dag onledig met *Sombaijangs* (offeren) en het branden van offerhout en papier ter eere van hunne

Godheid, van wie zij den zegen over hunnen arbeid afsmeeken.

Den volgenden dag wordt met het opnemen der ertslaag een aanvang gemaakt, hetwelk geschiedt op dezelfde wijze, als hiervoren bij het delven der met erts bezwangerde aarde is vermeld. Doch deze laag wordt niet op zulk eenen afstand van de Mijn als evengemelde aarde verzameld, maar zoo nabij mogelijk de spoel-*bandars*, welke, zoo als te voren is gezegd, uit de hoofd-*bandar* worden geleid, en haar water in de afvoer-*bandar* storten.

Deze ertslaag geheel opgenomen zijnde en de tijd tot het smelten, waarvan nader melding zal worden gemaakt, nog ver af zijnde, of wel wanneer zij ten naastenbij kunnen berekenen dat de hoeveelheid opgenomen en ongespoelde of ongezuiverde erts niet genoeg tin zal opleveren, om daarmede hunne openstaande rekening met den lande te vereffenen, gaan zij tot het opnemen eener tweede ertslaag over. Zelden wordt er, gerekend van de eene smelting tot de andere, meer gegraven. De aarde, welke zich tusschen de reeds opgenomene en nog optenemen ertsader bevindt, benevens de laatstgemelde zelve, wordt als de bovenste aarde op dezelfde wijze opgedragen en verzameld: en op die wijze gaan zij voort totdat al de lagen, welke zich in de excavatie bevinden, opgenomen zijn. Zelden worden er meer dan drie ertslagen in eene *kollong*-mijn gevonden, welke meestal ter dikte van ½ tot 3 voeten Rhijnlandsch, op eene diepte van ongeveer 40 voeten, onder de oppervlakte bedolven

liggen; en zoo er dieper al meer te vinden waren, zouden zij die niet kunnen bewerken, daar hunne watermachines niet geschikt zijn, om het water uit eene grootere diepte optehalen.

De tin-erts wordt gemeenlijk gevonden in een mengsel van wit zand en kleiachtig stof in korrels, van eene donker-grijsachtige kleur; wanneer de Mijnwerkers echter na eene of meer lagen te hebben opgenomen, een' fijnen witten of roodachtigen, dan wel witten en roodachtigen grond, welke zich niet bindt, ontdekken, graven zij niet dieper, daar dit volgens hunne meening aanduidt dat daaronder geen erts meer verborgen ligt. Alsdan, en ook wanneer de holte welke zij bewerken te diep wordt, of al de daarin bedolven lagen opgenomen zijn, wordt tot het graven van eene tweede *kollong* overgegaan. Het gedeeltelijk wegnemen der bovenste aarde van deze en de volgende excavatie wordt nu minder moeijelijk, daar zij die niet geheel behoeven optedragen, wanneer zij niet op eenen geheel anderen grond gaan werken.

Het volgende stuk grond, dat bewerkt wordt, is juist nevens den uitgewerkten kuil alwaar de ertsader loopt. Om de bovenste aarde weg te nemen, worden nu kleine *bandars* of kanaaltjes gemaakt, parallel dwars over den grond die bewerkt zal worden, en in de rigting van den uitgewerkten grond naar de tegenovergestelde zijde; aan de bovenzijde wordt, dwars van deze kanaaltjes, een waterloop gegraven, waardoor het water uit de *bandar*, door middel van eene sluis, met kracht door de kleine kanalen stroomt,

naarmate hetzelve door eene doorkapping daarin wordt gelaten, om zich vervolgens in den vroeger bewerkten kuil uittestorten. Den grond beginnen zij nu aan de eene zijde te delven, en de afgehakte aarde wordt, door middel van de vroeger gemelde draagmanden, zelfs uit eene diepte van 6 à 7 voeten, omhoog geworpen, zoodat ze in het kanaal valt en door het water naar den ouden kuil medegevoerd wordt. Deze wijze van werken gaat veel spoediger, daar de aarde nu niet weggedragen wordt, en dus alle handen aan het kappen of delven bezig zijn, terwijl 2 à 3 man zich onledig houden met het heen en weder werken met schoppen in de waterloopen, ten einde de daarin geworpen wordende kluiten te breken en de doorspoeling te bevorderen. Naarmate met het weghakken van den grond wordt voortgegaan, wordt ook het water, door het doorkappen van het boveneinde van een' volgenden waterloop, uit dien welke dwars daarboven loopt, daarin gelaten, en zoo gaat men voort tot aan het einde.

Wanneer de oude *kollong* half digt, of bijkans waterpas met den nieuw bewerkt wordenden grond gespoeld is, wordt de afvoer-*bandar* over het digtgespoelde tot aan dezen toe gegraven, om het water uit eerstgemelde, en dat hetwelk door het waterrad, dat mede derwaarts wordt verplaatst, uit laatstgemelde wordt opgehaald, afteleiden; alsdan begint het werk weder op den vorigen voet, wat het opdragen betreft, doch wordt de laag aarde niet zoo ver van de Mijn maar onmiddellijk op den digtgespoelden grond, en de tingrond bij de spoel-*bandar* geworpen; op deze wijze worden alle de vol-

gende *kollongs* bewerkt, welke nevens elkander worden aangelegd. Indien de ertsaderen zich verliezen, worden ze dadelijk in de nabijheid, door middel van de vroeger gezegde boor, weder opgezocht; wordt er geene weder gevonden, dan wordt de Mijn als uitgewerkt beschouwd, en kunnen de bewerkers, des verkiezende, een ander stuk grond zoeken, wanneer zij geene schulden aan den lande hebben; in het tegenovergestelde geval zijn zij tot eene nieuwe ontginning verpligt, of worden zij bij andere Mijnen ingedeeld, tenzij zij de op hen rustende schuld voldoen of die door eene andere Mijn wordt overgenomen.

De smelting geschiedt gewoonlijk in het laatste kwartaal van elk jaar, of naar verkiezing der Mijnwerkers liefst tegen het invallen van hun nieuwjaar.

Wanneer dat tijdstip nadert, wordt de vergaderde met erts vermengde aarde in eene met planken of boomschors bekleede *bandar*, waardoor eene stroom water met alle kracht vloeit, geworpen. Naarmate deze *bandar* lang is, begeven zich eenige Mijnwerkers op verschillende afstanden daarin, en werken de voorhanden zijnde aarde met hunne *patjols* (schoppen) tegen den stroom op; door deze bewerking wordt de aarde los, en door de kracht van het water weggespoeld, zoodat alleen de zuivere erts door hare zwaarte blijft liggen: en dit duurt zoolang totdat de erts geheel van aarde, of andere daarmede vermengde deelen gezuiverd is. Wanneer de aarde met steenen vermengd is, wordt ze eerst in manden gedaan, in de *bandar* gezift, en de steenen weggeworpen. De

erts, geheel gezuiverd zijnde, wordt opgenomen, gedroogd, en vervolgens naar het smelthuis of den smeltoven gebragt.

Deze ovens of liever fornuizen zijn zamengesteld uit harde, duurzame met zand vermengde klei, en kunnen eenen zeer sterken graad van hitte verdragen. Zij bevatten gewoonlijk eene hoogte van p. m. 5 voeten, eene lengte van 8 à 9, en eene breedte van 3 à 3½ voet; op de achterzijde van het fornuis is een muurtje van 1 voet dikte en p. m. 3 voeten hoogte, en ter lengte van het fornuis opgehaald. In het midden van het fornuis, en wel tegen den muur, is een halfrond gat, hetwelk in eenen conischen vorm daardoor loopt. Uit dit gat loopt eene pijp naar beneden, welke aan de voorzijde van het fornuis uitkomt, en onder deze pijp bevindt zich eene holte in den grond; — aan de achterzijde is een blaasbalg (*poepoet*) cylindersgewijze uit den stam van eenen boom gehold, horizontaal geplaatst ter lengte van het fornuis; in de holte van den blaasbalg is eene ronde plank of zuiger met windkleppen of schutdeurtjes en aan de kanten van kippenvederen voorzien, en aan dezen zuiger is een lange stok gehecht, waarmede de zuiger in de holte heen en weder gewerkt wordt, door het instooten en weder uittrekken van den stok. Tusschen den blaasbalg en het fornuis is eene van aarde vervaardigde pijp (Smeltpijp genaamd) geplaatst, welke de lucht uit den eenen in het andere leidt.

De smelting wordt, uithoofde van de sterke hitte, welke het daartoe gebezigd wordende vuur van zich

geeft, des nachts verrigt; deze werkzaamheid begint des avonds om 6 uren en eindigt des morgens ten 6, 7 of wel 8 uren. In het gat boven in het fornuis wordt eene hoeveelheid expresselijk daartoe gebrande houtskolen vergaderd, in brand gestoken, en door den wind, welke uit den blaasbalg wordt gedreven, gedurende den ganschen nacht brandende gehouden; naarmate de kolen vergaan of uitbranden, worden er van tijd tot tijd nieuwe bijgedaan; de kolen in vollen gloed zijnde en de vereischte hitte van zich gevende, worden er van tijd tot tijd eenige schopjes erts op geworpen; het tin daaruit gesmolten zijnde, loopt straalsgewijze, met kolen vermengd, door de pijp, welke uit gezegd gat aan de voorzijde van het fornuis uitkomt, en verzamelt zich in de holte, welke onder de pijp is gemaakt. Gedurende de smelting worden ter zijde van het fornuis, in een in den grond gemaakt vierkant gat, eenige vormen in voehtige fijne aarde gedrukt, met een daartoe expresselijk vervaardigd blok van hout, met twee ooren, aan den benedenkant waarvan twee initialen zijn gesneden, zijnde de een de letter B. beteekenende *Banka*, en de andere die van het distrikt waartoe de Mijn behoort. Het gat onder evengemelde pijp met gesmolten tin aangevuld zijnde, worden de daarop drijvende kolen of andere onzuiverheden zorgvuldig met eenen ijzeren schop afgeschraapt, het tin met eene groote ijzeren lepel uitgeschept en in de vormen gegoten, waarin het tot blokken stolt. Wanneer het tin een tijdlang in de vormen gelegen heeft, wordt weder het vuilnis van boven zorgvuldig afge-

schraapt, en de naam van de Mijn in Chineesche karakters met een stukje hout daarop geteekend, hetgeen, wanneer het tin er uitgenomen wordt, zigtbaar is; de blokken worden, koud zijnde, uit de vormen genomen en bij het smelthuis opeengestapeld; deze blokken worden schuitjes genaamd en wegen p. m. ½ picol of 62½ ponden Amsterdamsch; een nacht smelting levert van 45 tot 60 à 62, en soms, doch zelden, meer van die schuitjes op; dit hangt meestal af van de hoedanigheid van de erts, en hoofdzakelijk van de kolen, daar het niet onverschillig is van welke houtsoorten ze zijn, dan wel of zij goed of slecht zijn gebrand. De smelting van de erts duurt, met eene tusschenpoozing van één' nacht om de drie, voort, totdat de geheele voorraad versmolten is; dit afgeloopen zijnde, wordt de draft of het schuim (het gedeelte dat van het gesmolten erts overblijft en bij de Chinezen *Tra* genaamd wordt) door zware ijzeren dorschvlegels, tot behandeling waarvan veel kracht wordt vereischt, in gruis of liever fijn geslagen, gezift en overgesmolten; met de *tra*, die dáárvan overblijft, wordt eveneens gehandeld, doch voor de derde maal wordt dit voor een' geringen prijs verkocht aan particulieren, die dit voor eigen rekening laten smelten, en daaruit nog eene geringe hoeveelheid tin trekken, hetwelk zij even als de Mijnwerkers tegen betaling aan 's Lands pakhuizen leveren. De smelting van de eerste *tra* levert 25 tot 30 en meer schuitjes tin op, doch de tweede smelting zelden meer dan 12 á 14 schuitjes; evenwel bedragen de kosten even zooveel, als wanneer de erts zelve ge-

smolten wordt, met uitzondering van de kolen, welke men dan wat goedkooper bekomt.

Groote Mijnen, welke jaarlijks veel erts winnen, hebben hare eigene smelthuizen, en ook zijn er eenigen, die digt bij elkander gelegen zijn, welke een gezamenlijk smelthuis hebben; kleine Mijnen echter hebben gemeenlijk een algemeen smelthuis, of smelten haar tin in fornuizen, welke in eene naburige *kampong* (dorp) gebouwd zijn, aan particulieren behooren, en waarvoor zij van *f* 4 tot *f* 6 zilver per nacht aan huur betalen. Deze smelthuizen hebben gewoonlijk dubbelde fornuizen, zoodat er twee mijnen te gelijk smelten kunnen.

De Mijnwerkers, welke een' goeden voorraad erts verzameld hebben en goede winsten te gemoet zien, geven op den eersten smeltdag een feestmaal (*Makan bezaar*) en bij die gelegenheid wordt er eene menigte andere Mijnwerkers als ook particuliere Chinezen genoodigd; er worden alsdan pluimvee en varkens naar behoeften geslagt, rijst, groenten, gebak, thee en *tjoe* in overvloed voorgediend: dit feestmaal wordt uit de winsten bekostigd.

De werkzaamheden bij de smelting worden niet door de Mijnwerkers zelven, doch door daartoe expresselijk gehuurde Chinezen verrigt; het personeel daartoe benoodigd bestaat uit een' smelter, zes blaasbalgtrekkers, en een' handlanger; de eerste wordt beloond met drie Spaansche Matten per nacht; hij is met de smelting belast, zit gedurig voor het verschrikkelijk heet vuur, om de pijp, waardoor het gesmolten tin

loopt, met een daartoe vervaardigd stuk lang hout, hetwelk van voren gebogen is, open te houden, ter voorkoming van verstopping door de invallende kolen. Zijn de kolen te hard of te groot, zoo dat zij niet door de pijp kunnen, dan gebruikt hij, in plaats van het hout, een op dezelfde wijze gebogen stuk ijzer, waaraan een stok gehecht is om ze in stukken te breken; (daartoe moet hij geschiktheid bezitten, want die daarmede niet weet omtegaan, stoot, in stede van de kolen, de pijp aan stukken, en doet daardoor de smelting voor dien nacht staken); hij geeft tevens aan, wanneer er kolen of erts op het fornuis moeten worden geworpen, en giet het gesmolten tin in de vormen. De blaasbalg-trekkers zijn belast met het inschuiven en uittrekken van den zuiger in den blaasbalg, hetwelk door eenen langen stok geschiedt; zij loopen daarmede, in eene snelle beweging, heen en weder op eene achter het fornuis verheven plaats, ten einde den oven van gestadige lucht te voorzien, doch verwisselen elkander, drie voor drie man, om de 10 à 15 minuten. Die van tijd tot tijd rusten, zijn tevens belast met het werpen van kolen of erts op het fornuis, wanneer de smelter dit gelast, en met het maken der vormen: voor dezen hunnen arbeid worden zij met *f* 1 : 80 ieder per nacht beloond. De handlanger krijgt *f* 1 : -- per nacht, en is belast met het aandragen van kolen, water of andere benoodigdheden en het aangeven der smeltgereedschappen. Behalve de gemelde belooningen wordt dit personeel ook den geheelen nacht van voedsel, thee en *tjoe* voorzien, daar

zij elk oogenblik iets nuttigen om hunne krachten te behouden.

De kosten, welke tot de smelting benoodigd zijn, ontvangen de Mijnwerkers bij den Administrateur in voorschot op het te leveren tin; dit is berekend op *f* 30 per nacht. Doch groote en welgestelde Mijnen, die vooraf berekend worden goede uitkeeringen te zullen ontvangen, bekomen die voorschotten wat ruimer of wel naar behoefte.

De kolen tot de smelting benoodigd worden meestal door de Chinezen zelven vervaardigd, en het hout, waarvan de kolen gebrand worden, ter lengte van 18 à 20 voeten, ter breedte van 10 á 12 voeten en ter hoogte van 10 á 12 voeten, opgestapeld. Deze stapel wordt rondom met klei, en van boven met losse aarde overdekt; aan de bovenzijde wordt een gat gemaakt en de brand in den staped gestoken; aan de zijden worden gaten in de klei gemaakt om er lucht in te brengen; naarmate het vuur naar beneden brandt, valt ook de aarde van den bovenkant in, en dooft de kolen uit; dit wordt gedurig bewaakt, en de aarde opgehoogd naarmate ze invalt of vermindert.

De kolenbranders zijn of partikuliere leveranciers of deelhebbers in de Mijn; wanneer zij leveranciers zijn, krijgen zij voor elke hoeveelheid kolen, die gedurende een' nacht tot de smelting gebezigd *wordt*, 12 á 13 spaansche matten en levensbehoeften; staal en ijzer voor hunne gereedschappen ontvangen zij gewoonlijk van de Mijn, ter nadere verrekening bij hunne levering; deze verrekening geschiedt, bij de

ontvangst der uitkeering van de Mijn, op het tin, en krijgt de Mijn geene genoegzame uitkeering om de kolen te betalen, dan wordt zulks door den Administrateur uit 's lands kas voldaan en op de nieuwe rekening van de Mijn gesteld. Wanneer de kolenbranders deelhebbers in de Mijn zijn, deelen zij in de algemeene winsten of verliezen, doch krijgen maandelijks ten laste der Mijnrekening eene extra-belooning van f 2 à f 3. In vele groote en welgestelde Mijnen krijgen de particuliere kolenbranders f ½ voor elk schuitje tin, dat boven het getal van 45 gesmolten wordt, bij wijze van belooning voor de deugdzaamheid der kolen welke zij gebrand hebben.

De smelting nu geheel afgeloopen zijnde, wordt het gewonnen tin naar 's Gouvernements pakhuis gevoerd door middel van kruiwagens, en door den Administrateur gewogen en in ontvangst genomen; daarna geschiedt de afrekening.

Elke Mijn heeft bij het Gouvernement eene openstaande rekening, in een daartoe aangelegd register; daarin worden behoorlijk aangeteekend de voorschotten die de Mijn gedurende de bewerking heeft ontvangen, benevens de verstrekkingen in rijst, zout, olie, staal, ijzer en smeltpijpen; deze aanteekening geschiedt ook in Chineesch geschrift, in een door den Administrateur geparapheerd boek, dat bij de Mijn berust. De verstrekking der gemelde artikelen geschiedt aan groote en welgestelde Mijnen naar behoefte, doch bij min gegoede Mijnen wordt de rijst op 1 picol (125 ponden Amsterdamsch) per man in een

maand berekend, het zout op 5 *katties* (6¼ ponden), en de olie op een halve kan. Bedraagt de waarde van het geleverde tin van eene Mijn meer dan de som, waarvoor zij gedebiteerd staat, dan wordt haar het verschil uitgekeerd; in het tegenovergestelde geval wordt zij daarvoor op nieuwe rekening tot de volgende smelting gedebiteerd; gedurende dat tijdvak ontvangt zij evenwel weder nieuwe verstrekkingen en voorschotten in comptanten. Na de generale afrekening van de Mijnwerkers onderling, en de verdeeling der uitkeering, houden zij eenige dagen, soms wel eene halve maand rust, en vervolgens wordt de arbeid op nieuw begonnen; diegenen echter, welke dadelijk weder aan het werk wenschen te gaan, kunnen zulks doen, en deze werk-dagen worden hun in compensatie gebragt.

Behalve de uitstaande rekening met den lande, hebben de Mijnwerkers ook nog rekening met partikulieren, meestal met de Chinesche Hoofden van het distrikt, en ook onderling; voor de levensbehoeften, welke hun van 's Gouvernementswege niet worden verstrekt, hebben zij partikuliere leveranciers, en elk arbeider, die andere behoefte heeft, als: kleeding en dergelijken, — koopt zulks met voorkennis van het Mijnhoofd bij Chinesche of andere partikulieren; bij dezen wordt de Mijn, en bij de Mijn de kooper gedebiteerd. De Mijnwerkers, die vrouwen en kinderen hebben, krijgen het voor hen benoodigd voedsel uit den algemeenen voorraad, en hetgeen hun wordt verstrekt, wordt dadelijk op hunne rekening genoteerd; ook van

diegenen, welke arbeiden, wordt dagelijks in de Mijn aanteekening gehouden, zoo wel als van die welke niet werken; deze laatste betalen voor elken dag, waarop zij niet arbeiden, eene boete van 70 centen, en voor een' halven dag de helft; wanneer zij een uur, nadat de tijd tot den arbeid daar is, in de Mijn komen, wordt dit voor een' halven dag gerekend; de boete wordt op rekening van den overtreder gesteld, en ten voordeele van die, welke op dien dag werken, gebragt; dit alles noemen zij de binnen-rekening. Bij de verdeeling der winsten welke de Mijn heeft behaald, worden eerst de kolenbranders, en vervolgens de partikuliere leveranciers van de generale som betaald, daarna krijgen het Mijn-hoofd, de *tjintings*, kok, enz., hunne extra-belooningen, en het restant wordt evenredig verdeeld, na aftrek van datgene waarvoor de een of ander bij de Mijn genoteerd staat.

Behalve het getal deelhebbers in eene Mijn, wordt ook nog door een zeker getal *koelies* gewerkt, welke ten koste van de Mijn worden gevoed en met *f* 14 à *f* 15 's maands elk worden betaald: deze noemen zij *koelie kongsie* (Mijn-koelies).

De Mijnwerkers eten bij den vermoeijenden arbeid, dien zij verrigten, vijf maal 's daags en hun voedsel bestaat in rijst, zout, groenten, gedroogde visch, herten- of wilde zwijnen-vleesch, wanneer dit verkrijgbaar is, en daarbij drinken zij *tjoe* of thee, -- deze laatste wel gedurende den ganschen dag; varkens worden bij hen niet dan bij buitengewone gelegenheden geslagt.

Wanneer de spijzen bereid zijn en de tijd der schafting daar is, worden zij uit de Mijn geroepen door het slaan op een uitgehold blok, dat bij het Mijnhuis hangt; wanneer de arbeid begint of eindigt, of wanneer er iets anders in de Mijn gebeuren moet, worden de Mijnwerkers eveneens gewaarschuwd door het slaan op dat blok; daartoe hebben zij verschillende bij hen bekende teekens.

Het Hoofd eener Mijn is uitsluitend belast met de regeling en het bestuur der werkzaamheden, is steeds de eerste bij het begin van den arbeid, en de laatste bij het eindigen; er mag niets dat der Mijn aangaat, zonder zijne voorkennis gebeuren, en van alle voorvallen in de Mijn moet hem rapport worden gedaan; de geschillen onder de Mijnwerkers worden door hem beslist, of hij roept de uitspraak van den Administrateur van het distrikt in. Voor deze betrekking krijgt hij naar gelang der winsten een benefice van *f* 30 tot *f* 50 extra bij elke smelting, en een geschenk, bestaande gewoonlijk in een paar Chinesche muilen of ander kleedingstuk. Wanneer hij ziek is, of door andere redenen in de waarneming zijner betrekking verhinderd wordt, wordt hij door een' ander' daartoe benoemden opgevolgd. —

De Schrijver is belast met het administrative in de Mijn; hij houdt van alles naauwkeurig aanteekening, houdt de rekening met de onderscheidene Mijnwerkers, en boekt zorgvuldig alle ontvangsten en uitgaven, waarvoor hij, bij de smelting, met *f* 15 à *f* 30 extra wordt beloond.

De eerste *tjinting* is belast met de kas, het toezigt over het provisie-pakhuis en Mijn-eigendommen, het doen van rapporten enz.; hij doet geene uitgaven of verstrekkingen en ontvangt niets, zonder voorkennis van het Hoofd, en vóór dat alles behoorlijk bij den schrijver geboekt is; de tweede *tjinting* is belast met alle zaken buiten de Mijn; hij doet de boodschappen, ontvangt de voorschotten en verstrekkingen bij den Administrateur en koopt alle overige behoeften in; deze beide krijgen eene extra-beloening gelijk de schrijver. De kok is uitsluitend belast met de bereiding der spijzen, en bekomt eene extra-beloning van *f* 3 à *f* 4 's maands.

Het Hoofd, de schrijvers en *tjintings* zijn, even als de overige Mijnwerkers, aan de bepalingen of gebruiken in de Mijn onderworpen. Bij de aanvaarding hunner betrekkingen krijgen zij een geschenk (*ampauw*), zijnde twee spaansche matten in een wit, en daarna in een rood stukje papier gewikkeld; door dit aantenemen verbinden zij zich hunne betrekkingen naar behooren, en ten minste tot na de eerstkomende smelting, te zullen waarnemen. Wanneer zij vóór dat tijdstip daarvan afzien, of hunne aandeelen (*koens*) aan anderen overdoen of de Mijn verlaten, moeten zij de *ampauw* aan hun' opvolger overgeven.

Het is aan niemand, wie hij ook zij, geoorloofd met schoenen of laarzen of een zonnescherm in de Mijn, of op de bewerkt wordende plaats te gaan, daar anders, volgens hun bijgeloof, de ertslagen dieper zouden zinken of zich verplaatsen, of wel de erts

bij de spoeling zou wegdrijven (*djadie siamang*).

Op Chinesche feestdagen wordt er niet gearbeid, doch houden zij zich met het dobbelspel onledig; daartoe krijgt elk Mijnwerker, bij het Chinesche nieuwjaar van den Administrateur van het distrikt, een voorschot van twee spaansche matten op rekening der Mijn.

Ook bij het vertrek der *Wankangs*, (Chinesche vaartuigen) naar China, krijgt elk Mijnwerker een dergelijk voorschot, hetwelk hij gewoonlijk met eenen brief aan zijne familie derwaarts zendt; daarmede wordt meestal een der Mijnwerkers, die naar zijn geboorteland wenscht terugtekeeren, belast, die dit gewoonlijk getrouw bezorgt.

Een Chinees, repatrierende, hetzij om herwaarts terugtekeeren of in China te verblijven, vereffent eerst zijne rekening in de Mijn, of stelt een' ander in zijne plaats, door wien hij zijn deel laat bewerken, of aan wien hij dat verkoopt; heeft hij geene uitstaande rekening in de Mijn, dan kan hij met zijn aandeel eveneens handelen.

De *Koeliet*-mijnen zijn die welke oppervlakkig, of niet dieper dan zes voeten, bewerkt, en waar de erts-lagen niet dieper gevonden worden. De bewerking dezer Mijnen is minder kostbaar, daar de arbeiders de aarde niet wegdragen en geene water-machines behoeven, doch wel dezelfde waterleidingen; ze worden tegen afhellingen van beneden naar boven, of op vlakken grond bewerkt; de *bandars* worden altijd over de plaatsen geleid waar gearbeid wordt; de af-

gestooten of afgehakte aarde valt dadelijk daarin en wordt van de grofste aarddeelen, waarmede de erts vermengd is, gezuiverd; de erts blijft evenwel in de *bandars* liggen, totdat er een goede voorraad vergaderd is, en daarna wordt ze geheel gezuiverd. Zij zijn somtijds zeer voordeelig, vooral in de drooge mousson, wanneer de *kollang*-mijnen geen genoegzaam water voor den arbeid hebben. —

Koeliet-kollang-mijnen zijn die, waar de erts-lagen oppervlakkig en diep gevonden worden; zij worden eerst even als de *koeliet*- en daarna als de *kollang*-mijnen bearbeid.

(Bovenstaand belangrijk stuk hebben wij te danken aan de bekwame hand van den Heer S, Fraenkel, 1sten kommies te *Banka*, en aan de vriendelijkheid van den Heer Helwig, Assistent Resident van *Anjer*, die het ons ter plaatsing in het Tijdschrift welwillend heeft afgestaan).

De Redactie.

NATUURKUNDE.

HOOGTE-METING MET DEN BAROMETER.

Voor alle takken van wetenschap in bergkennis, kultures, wegen en waterbouw is de hoogte-meting met den Barometer van het uitgebreidst nut; gevende daarbij het belangrijk voordeel dat alle waarnemingen en resultaten, welke men er door verkrijgt, weinig kosten en spoedig gevonden zijn. —

Tot bewandeling en bearbeiding van het op *Java* nog zoo onbebouwd veld der Geognosie, Oryctognosie, Patrafactologie en Geologie is de Barometer een onmisbaar instrument. —

Hoe nuttig is het niet dat men, in een bergachtig land, eene preliminaire of globale berekening ten opzigte der hoogte van sommige punten weet te bepalen; daardoor de lengte van twee of meer te vereenigen punten te vinden; eenen bergrug volgens gegeven hellingen te doorgraven; bij opneming van *Patrafactische* situatiën, de hoogten der dalen en bergketenen boven de oppervlakte der zee, en evenzoo de hoogte en ouderdom van *Plutonische* en *Neptunische* schichten natesporen en te bepalen. —

De hoogte van den oorsprong eener rivier boven haren mond is insgelijks met den Barometer spoedig gevonden. —

Het hoogte-meten met den Barometer behoort tot de aangenaamste bezigheden der toegepaste meetkunst. Men verkrijgt er door een klaar overzigt van de rigting der bergen en dalen, en den loop der rivieren; terwijl de oorzaken van rijke of arme vegetatie alleen door den Barometer gekend worden; want de betrekkelijk hooge situatie van een land boven de oppervlakte der zee heeft op het klimaat eenen ongelijk grooteren invloed, dan de Geographische breedte. — Overigens vordert de hoogte-meting slechts een' kleinen voorraad van werktuigen, terwijl eenige minuten voldoende zijn tot berekening der waarnemingen. — Eindelijk is er geene wijdloopige geleerdheid nodig tot oplossing der gevonden hoogten; de daadzaken zijn te eenvoudig om derzelver zamenhang niet gemakkelijk te kunnen overzien. Hij, die het in de gewone rekenkunde tot de vergelijkingen der 1ste magt heeft gebragt, bezit genoegzame arithmetische kennis, om alle gevallen te kunnen berekenen. —

De Barometer is eene schaal, waarmede de drukking der lucht tegen die van kwikzilver wordt gewogen. — In *Duitschland* wordt dezelve daarom door de bergwerkers zeer gepast kwikzilver-schaal genoemd, welke benaming doelmatiger is dan de Grieksche. —

De theorie der leer van de hoogte-meting met den Barometer behoort tot de *Physica*, en wel bij de behandeling der eigenschappen van elastieke ligchamen

in vergelijk met *niet* elastieke. — Wanneer de specifieke zwaarte van twee ligchamen bekend is, kan men op vaste gronden eene schaal van vergelijking over het gelijk gewigt des eenen boven dat van het andere bepalen. Op dit axioma rust de *data* der hoogtemeting; en de berekening is een eenvoudige regel van drieën. —

Het eerste wat men tot kennis van zaken beschouwen moet, is de specifieke zwaarte der beide ligchamen, die bij de hoogte-meting tegen elkander gewogen worden; en deze zijn *dampkringslucht* en *gezuiverde kwik*. —

De Fransche geleerden, Biot en Arago, hebben door zorgvuldig genomen proeven gevonden, dat de kwik 10,494 malen zwaarder is dan de lucht, in eene temperature gelijk aan het vriespunt, aan den oever der zee op 45 graden geographische breedte. —

De verhouding tusschen de specifieke zwaarte van twee ligchamen geldt echter slechts voor eene zekere temperature, — en, dewijl alle ligchamen zich op verschillende wijzen uitzetten, worden zij evenzoo door andere natuur-wetten specifiek ligter. —

Gay Lussac heeft gevonden dat de lucht zich bij iederen graad des *Reaumurschen* thermometers $\frac{1}{213}$ uitzet, en voor het kwikzilver hebben Dulong en Petit gevonden, dat hetzelve zich voor iederen graad van evengenoemden thermometer $\frac{1}{4440}$ uitzet. —

Ingeval zich beide ligchamen evenzeer uitzetteden, bleef de verhouding van derzelver specifiek gewigt dezelfde.--Doch daar dit het geval niet is, zijn er berekende

tafels gevormd, waarin men deze verhouding voor iederen graad vinden kan. —

De wetten van de elasticiteit der lucht in de kringen of grenzen waarin men waarnemingen doet, — dat is van 29 tot 13 Fransche duimen Barometer-stand, — moeten gekend of in beschouwing opgenomen worden, zoo ook de *Mariotsche* stelling, dat de digtheid in reden staat tot de drukking. —

De lucht, die op 29 duimen kwikzilver drukt, is even digt alsof ze door eene kolom van 29 duimen kwikzilver wierd te zamen gedrukt; die, welke op 28 duimen kwikzilver drukt, even als of ze met 28 duimen kwik wierd ingedrukt, enz.

Bij bekende digtheid, laat zich gemakkelijk eene tafel van 29 luchtschichten berekenen, waarvan ieder met een' duim kwikzilver evenwigt maakt, en waarvan de eerste met 29, de tweede met 28 duimen enz. zaamgedrukt is. — Dewijl de lucht 10,494 malen ligter is dan het kwikzilver, zoo moet eene luchtzuil van gelijkvormige digtheid, die met een kwikzilver-zuil van 1 duim gelijk of evenwigt maakt, 10,494 duimen lang zijn, gelijk aan 874½ Fransche voeten. —

De ondervolgende tafel bevat de hoogten van 28 luchtschichten of lagen, die allen evenwigt maken met een' opvolgenden duim kwik. —

In de 1ste kolom is de drukking, waarmede de lucht-lagen worden zaamgedrukt, aangegeven: de 1ste met 28, de 2e met 27 duimen enz. —

In de 2e kolom is de ruimte aangegeven, welke

iedere lucht-laag inneemt, die door een' duim kwikzilver wordt tezamen gedrukt; — de ruimte natuurlijkerwijze als eenheid aangenomen. —

In de 3e kolom is die ruimte in voeten berekend; — eene luchtlaag, die slechts door een' duim kwik tezamen gedrukt wordt, is 24,486 voeten hoog of lang; — wordt ze met twee duimen gedrukt, dan is dezelve dubbeld ligter en zal daarom slechts 12,243 voeten hoog zijn. —

In de 4e kolom is de som, welke men door op- of zamentelling van alle luchtlagen verkrijgt, uitgetrokken. —

Begane grond aan den oever der zee op 45° G.B.

Nummers der Schichten.	Druk en digtheid.	Ruimte.	Lengte in voeten. (*)	Som der schichten in hoogte.
1	28	1/28		
2	27	1/27	907	875
3	26	1/26	942	1782
4	25	1/25	979	2723
5	24	1/24	1020	3703
6	23	1/23	1065	4723
7	22	1/22	1113	5787
8	21	1/21	1116	6900
9	20	1/20	1224	8066
10	19	1/19	1289	9291
11	18	1/18	1360	10597
12	17	1/17	1440	11940
13	16	1/16	1530	13380
14	15	1/15	1632	14911

(*) De in deze kolom aangegeven getallen duiden aan de hoogte in voeten van iedere luchtschicht, zoodat de voorgaande en volgende getallen, de noodige correctien daarbij in acht genomen, de totale klimming aangeven. —

Begane grond aan den oever der zee op 450 G.B.

Nummers der Schichten.	Druk en digtheid.	Ruimte.	Lengte in voeten.	Som der schichten in hoogte.
15	14	1/14	1749	16543
16	13	1/13	1884	18292
17	12	1/12	2041	20176
18	11	1/11	2226	22216
19	10	1/10	2449	24442
20	9	1/9	2721	26891
21	8	1/8	3061	29611
22	7	1/7	3498	32672
23	6	1/6	4081	36170
24	5	1/5	4897	40251
25	4	1/4	6622	45148
26	3	1/3	8162	51270
27	2	1/2	12243	59432
28	1	1/1	24486	71675
29				

Men kan zich zeer natuurlijk voorstellen, dat onze atmospheer in 28 of 29 zulke luchtlagen, of schichten (zoo als de Duitscher zegt), verdeeld is, waarvan iedere laag met één' duim kwikzilver gelijk of evenwigt maakt. — Hoe hooger de schichten zijn, zoo minder zij door de hoogere worden gedrukt, en daardoor zal de onderste Barometer tot op 28 of 29 duimen stijgen, omdat de kwik in denzelve door even zoo vele lagen gedrukt wordt. —

Men kan aannemen, dat elke laag zoo zwaar is dat ze met een' duim kwikzilver balanceert of evenwigt maakt. — Hieruit volgt dat, wanneer men met één' en denzelfden goeden Barometer tot

875 (*) Duitsche of, Rijnlandsche voeten opklimt, het kwik in denzelve eén' duim lager zal vallen en daarop staan blijven, dewijl dezelve door de drukking der onderste schicht heen gegaan is, en alzoo niet meer te dragen heeft. —

Wanneer men b. v. tot 907 à 910 voeten hooger klimt, zal de kwik van het instrument, weder minder gedrukt wordende, één' duim lager vallen. — Op deze wijze valt de Barometer, naar gelang men hooger klimt, en daaruit is gemakkelijk genoeg de wijze te begrijpen, waarop uit de daling van het kwik in den Barometer de hoogte van ieder standpunt waartenemen is. —

Dit alles echter, hoe gemakkelijk ook, rust op getrouwe waarnemingen, waartoe ieder niet geschikt is; en zonder in theoretische beschouwingen deswege verder uitteweiden, gaan wij in deze alleen over tot uitlegging en aanbeveling der ondervolgende tafels, om daardoor berghoogten volgens Barometrische waarnemingen te kunnen berekenen en praktisch behandelen. --

Deze tafels zijn van Oltmanns, en door den voornamen Sterre- en Natuurkundigen Arago als de gemakkelijkste van alle tot heden bekende aanbevolen. —

Hoewel dit belangrijk onderwerp door onderscheiden geleerden, zoo als door den Duitschen Professor Benzenberg en later door Puissant, Biot, Pronij,

---

(*) Het getal 875 moet hier echter niet als *exact*, maar veronderstellend worden opgenomen, aangezien daarbij geene correctie in rekening gebragt is. ---

Maijer, Libes enz. behandeld is geworden en in de werken dezer verdienstelijke mannen deswege veel meer te vinden is dan daarvan hier is vermeld; hebben wij het echter, op gezag van bovengemelden Arago, voor de praktijk doelmatig geacht alleen het gebruik dier tafels uitteleggen, en in het Tijdschrift van Nederlandsch Indië algemeen bekend te maken; *eerstens* omdat daarbij geene Logarithmische berekeningen noodig zijn, en *tweedens* omdat in genoemd Tijdschrift onlangs over deze zaak geschreven is. —

Wij moeten echter bevorens opmerken, dat de tafels alle op de metrieke maat en op den honderd-gradigen thermometer berekend zijn, en hopen dat ieder waarnemer, hoewel met een ander dan honderd-gradig ingedeeld instrument werkende, de oude maten tot tiendeelige zal weten te herleiden. —

Uitlegging.

Zij h de Barometer-hoogte van het lage standpunt, in strepen (mille-meters) uitgedrukt.—
h' die van het hooge standpunt.—
T en T' de temperatures van de honderd-gradige Thermometers der Barometers, en t en t' die der vrije Thermometers; zoek dan in de eerste tafel het met h overeenkomend getal en noem dat a. —

Zoek vervolgens het in die tafel aangegeven getal voor h', hetwelk door de letter b wordt uitgedrukt, -- en breng daarbij in berekening het gewoonlijk zeer klein en des noods te verwaarloozen verschil, dat in de 2e tafel voor $T-T'$ aangegeven is, en noem dat c, dan zal de benaderde hoogte gelijk zijn aan $a-b-c$.

Wanneer T--T' negatief is, schrijve men a--b+c. ---

Tot correctie dezer benaderde hoogte, uit de temperatuur der luchtlagen voortvloeijende, is voldoende om het $\frac{1}{1000}$ derzelve door het dubbeld van $2(t+t')$ of het verschil der vrije Thermometers te vermenigvuldigen. —

Deze correctie zal positief of negatief zijn naar gelang $t+t'$ zelve positief of negatief is. ---

De tweede correctie, namelijk die der geographische breedte, en vermindering van zijdelingsche drukking, is in de derde tafel aangegeven, door de getallen die vertikaal met de breedte, en horizontaal met de benaderde hoogte overeenkomen. ---

Deze correctie die op de hoogste punten geene 28 ellen kan te boven gaan, is altijd bijtellend; -- Ingeval het lager standpunt zeer boven de oppervlakte der zee verheven is, ondergaat het resultaat die correctie welke in de vierde of laatste tafel aangegeven is. ---

EERSTE TAFEL.

Argument h' en h.

Strepen.	Ellen.	Verschil.	Strepen.	Ellen.	Verschil.
370	418,5	21,5	378	588,9	21,0
371	440,0	21,5	379	609,9	21,0
372	461,5	21,4	380	630,9	20,9
373	482,9	21,3	381	651,8	20,9
374	504,2	21,2	382	672,7	20,8
375	525,4	21,2	383	693,5	20,8
376	546,6	21,2	384	714,3	20,7
377	567,8	21,1	385	735,0	20,6

EERSTE TAFEL.

Argument h' en h.

Strepen.	Ellen.	Verschil.	Strepen.	Ellen.	Verschil.
386	755, 6	20.6	421	1446,8	18,9
387	776,2	20,6	422	1465,7	18,9
388	796,8	20,5	423	1484,6	18,8
389	817,3	20,5	424	1503,4	18,8
390	837,8	20,4	425	1522,2	18,6
391	858,2	20,3	426	1540,8	18,7
392	878,5	20,3	427	1559,5	18,7
393	898,8	20,2	428	1578,2	18,6
394	919,0	20,2	429	1596,8	18,5
395	939,2	20,1	430	1615,3	18,5
396	959,3	20,1	431	1633,8	18,4
397	979,4	20,1	432	1652,2	18,4
398	999,5	20,0	433	1670,6	18,4
399	1019,5	19,9	434	1689,0	18,3
400	1039,4	19,9	435	1707,3	18,3
401	1059,3	19,8	436	1725,6	18,2
402	1079,1	19,8	437	1743,8	18,3
403	1098,9	19,7	438	1762,1	18,2
404	1118,6	19,7	439	1780,3	
405	1138,3	19,6	440	1798,4	18,1
406	1157,9	19,6	441	1816,5	18,0
407	1177,5	19,6	442	1834,5	18,0
408	1197,1	19,5	443	1852,5	17,9
409	1216,6	19,4	444	1870,4	17,9
410	1236,0	19,4	445	1888,3	17,9
411	1255,4	19,4	446	1906,2	17,8
412	1274,8	19,3	447	1924,0	17,8
413	1294,1	19,2	448	1941,8	17,8
414	1313,3	19,2	449	1959,6	17,7
415	1332,5	19,2	450	1977,3	17,6
416	1351,7	19,1	451	1994,9	17,7
417	1370,8	19,1	452	2012,6	17,6
418	1389,9	19,0	453	2030,2	17,6
419	1408,9	19,0	454	2047,8	17,5
420	1427,9	18,9	455	2065,3	17,5

EERSTE TAFEL.

Argument h' en h.

Strepen.	Ellen.	Verschil.	Strepen.	Ellen.	Verschil.
456	2082,8	17,4	491	2671,6	16,3
457	2100,2	17,4	492	2687,9	16,2
458	2117,6	17,4	493	2704,1	16,1
459	2135,0	17,3	494	2720,2	16,1
460	2152,3	17,3	495	2736,3	16,0
461	2169,6	17,3	496	2752,3	16,0
462	2186,9	17,2	497	2768,3	16,1
463	2204,1	17,2	498	2784,4	16,0
464	2221,3	17,1	499	2800,4	15,9
465	2238,4	17,1	500	2816,3	15,9
466	2255,5	17,1	501	2832,2	15,9
467	2272,6	17,0	502	2848,1	15,9
468	2289,6	17,0	503	2864,0	15,8
469	2306,6	17,0	504	2879,8	15,8
470	2323,6	16,9	505	2895,6	15,7
471	2340,5	16,9	506	2911,3	15,7
472	2357,4	16,8	507	2927,0	15,7
473	2374,2	16,9	508	2942,7	15,7
474	2391,1		509	2958,4	15,6
475	2407,9	16,7	510	2974,0	15,6
476	2424,6	16,7	511	2989,6	15,5
477	2441,3	16,7	512	3005,2	15,5
478	2458,0	16,6	513	3020,7	15,5
479	2474,6	16,7	514	3036,2	15,5
480	2491,3	16,6	515	3051,7	15,4
481	2507,9	16,4	516	3067,2	15,3
482	2524,3	16,5	517	3082,6	15,4
483	2540,8	16,5	518	3097,9	15,3
484	2557,3	16,4	519	3113,3	15,3
485	2573,7	16,5	520	3128,6	15,3
486	2590,2	16,4	521	3143,9	15,2
487	2606,6	16,3	522	3159,2	15,3
488	2622,9	16,3	523	3174,4	15,2
489	2639,2	16,2	524	3189,7	15,1
490	2655,4		525	3204,9	

EERSTE TAFEL.

Argument h' en h.

Strepen.	Ellen.	Verschil.	Strepen.	Ellen.	Verschil.
526	3220,0	15,1	561	3733,0	14,2
527	3235,1	15,1	362	3747,2	14,1
528	3250,2	15,1	563	3761,3	14,1
529	3265,3	15,0	564	3775,4	14,1
530	3280,3	15,0	565	3789,5	14,1
531	3295,3	15,0	566	3803,6	14,1
532	3310,3	15,0	567	3817,7	14,0
533	3325,3	14,9	568	3831,7	14,0
534	3340,2	14,9	569	3845,7	14,0
535	3355,1	14,9	570	3859,7	14,0
536	3370,0	14,8	571	3873,7	13,9
537	3384,8	14,8	572	3887,6	13,9
538	3399,6	14,8	573	3901,5	13,9
539	3414,4		574	3915,4	13,9
540	3429,2	14,7	575	3929,3	13,8
541	3443,9	14,7	576	3943,1	13,8
542	3458,6	14,7	577	3956,9	13,8
543	3473,3	14,6	578	3970,7	13,8
544	3487,9		579	3984,5	
545	3502,5	14,7	580	3998,2	13,7
546	3517,2	14,6	581	4011,9	13,7
547	3531,8	14,5	582	4025,6	13,7
548	3546,3	14,5	583	4039,3	13,6
549	3560,8	14,5	584	4052,9	13,7
550	3575,3	14,5	585	4066,6	13,6
551	3589,8	14,4	586	4080,2	13,6
552	3604,2	14,4	587	4093,8	13,5
553	3618,6	14,4	588	4107,3	13,5
554	3633,0	14,4	589	4120,8	13,5
555	3647,4	14,3	590	4134,3	13,5
556	3661,7	14,3	591	4147,8	
557	3676,0	14,3	592	4161,3	13,4
558	3690,3	14,3	593	4174,7	13,4
559	3704,6	14,2	594	4188,1	13,4
560	3718,8	14,2	595	4201,5	13,4

EERSTE TAFEL.

Argument h′ en h.

Strepen	Ellen.	Verschil.	Strepen.	Ellen.	Verschil.
596	4214,9	13,3	631	4669,3	12,7
597	4228,2	13,4	632	4682,0	12,5
598	4241,6	13,3	633	4694,5	12,6
599	4254,9	13,3	634	4707,1	12,6
600	4268,2	13,2	635	4719,7	12,5
601	4281,4	13,3	636	4732,2	12,5
602	4294,7	13,2	637	4744,7	12,5
603	4307,9	13,2	638	4757,2	12,5
604	4321,1	13,2	639	4769,7	
605	4334,3	13,1	640	4782.1	12,5
606	4347,4	13,1	641	4794,6	12,4
607	4360,5	13,2	642	4807,0	12,4
608	4373,7	13,0	643	4819,4	12,3
609	4386,7	13,1	644	4831,7	12,4
610	4399,8	13,0	645	4844,1	12,3
611	4412,8	13,1	646	4856,4	12,3
612	4425,9	13,0	647	4868,7	12,3
613	4438,9	13,0	648	4881,0	12,3
614	4451,9		649	4893,3	
615	4464,8	12,9	650	4905,6	12,2
616	4477,7	13,0	651	4917,8	12,2
617	4490,7	12·9	652	4930,0	12,2
618	4503,6	13,0	653	4942,2	12,2
619	4516,4	12,9	654	4954,4	12,2
620	4529,3	12,8	655	4966.6	12,1
621	4542,1	12,9	656	4978,7	12,2
622	4554,9	12,8	657	4990,9	12,1
623	4567,7	12,8	658	5003,0	12,1
624	4580,5	12,8	659	5015,1	12,1
625	4593,2	12,8	660	5027,2	12,0
626	4606,0	12,7	661	5039,2	12,0
627	4618,7	12,8	662	5051,2	12,1
628	4631,4	12,7	663	5063,3	12,0
629	4644,0	12,7	664	5075,3	11,9
630	4656,7	12,6	665	5087,2	12,0

EERSTE TAFEL.

Argument h′ en h.

Strepen.	Ellen.	Verschil.	Strepen.	Ellen.	Verschil.
666	5099,2	12,0	701	5507,1	11,3
667	5111,2	11,9	702	5518,4	11,4
668	5123,1	11,9	703	5529,8	11,3
669	5135,0	11,9	704	5541,1	11,3
670	5146,9	11,9	705	5552,4	11,3
671	5158,8	11,8	706	5563,7	11,3
672	5170,6	11,9	707	5575,0	11,2
673	5182,5	11,8	708	5586,2	11,3
674	5194,3	11,8	709	5597,5	11,2
675	5206,1	11,8	710	5608,7	11 2
676	5217,9	11,8	711	5619,9	11,2
677	5229,7	11,7	712	5631,1	11,1
678	5241,4	11,8	713	5642,2	11,2
679	5253,2	11,7	714	5653,4	11,2
680	5264,9	11,7	715	5664,6	11,1
681	5276,6	11,7	716	5675,7	11,1
682	5288,3	11,7	717	5686,8	11,1
683	5300,0	11,6	718	5697,9	11,1
684	5311,6		719	5709,0	
685	5323,2	11,6	720	5720,1	11,0
686	5334,8		721	5731,1	11,0
687	5346,4	11,6	722	5742,1	11,0
688	5358,0	11,6	723	5753,1	11,1
689	5369,6	11,6	724	5764,2	11,9
690	5381,1	11,6	725	5775,1	11,0
691	5392,7	11,5	726	5786,1	10,0
692	5404,2	11,5	727	5797,1	10,9
693	5415,7	11,5	728	5808,0	10,0
694	5327,2	11,5	729	5819,0	10,9
695	5438,7	11,4	730	5829,9	10,9
696	5450,1	11,4	731	5840,8	10,9
697	5461,5	11,4	732	5851,7	10,8
698	5472,9	11,4	733	5862,5	
699	5484,3	11,4	734	5873,4	10,8
700	5495,7	11,4	735	5884,2	10,9

EERSTE TAFEL.

Argument h' en h.

Strepen.	Ellen.	Verschil.	Strepen.	Ellen.	Verschil.
736	5895,1	10,8	764	6192,4	10,4
737	5905,9	10,8	765	6202,8	10,4
738	5916,7	10,8	766	6213,2	10,4
739	5927,5	10,7	767	6223,6	10,4
740	5938,2	10,8	768	6234,0	10,4
741	5949,0	10,7	769	6244,4	10,3
742	5959,7	10,7	770	6254,7	10,3
743	5970,4	10,8	771	6265,0	10,4
744	5981,2	10,7	772	6275,4	10,3
745	5991,9	10,6	773	6285,7	10,3
746	6002,5	10,7	774	6296,0	10,2
747	6013,2	10,6	775	6306,2	10,3
748	6023,8	10,6	776	6316,5	10,2
749	6034,4	10,7	777	6326,7	10,3
750	6045,1	10,6	778	6337,0	10,2
751	6055,7	10,6	779	6347,2	10,2
752	6066,3	10,6	780	6347,4	10,2
753	6076,9	10,6	781	6367,6	10,2
754	6087,5		782	6377,8	10,2
755	6098,0	10,6	783	6388,0	10,2
756	6108,6	10,5	784	6398,2	10,1
757	6119,1	10,5	785	6408,3	10,2
758	6129,6	10,5	786	6418,5	10,1
759	6140,1	10,5	787	6428,6	10,1
760	6150,6	10,5	788	6438,7	10,1
761	6161,1	10,4	789	6448,8	10,1
762	6171,5		790	6458,9	
763	6182,0	10,4			

TWEEDE TAFEL.

Argument T--T' Honderd-gradige Thermometer van den Barometer.

Graden.	Ellen.	Graden.	Ellen.	Graden.	Ellen.	Graden.	Ellen.
0,2	0,3	5,2	7,6	10,2	15,0	15,2	22,4
0,4	0,6	5,4	7,9	10,4	15,3	15,4	22,7
0,6	0,9	5,6	8,2	10,6	15,6	15,6	22,9
0,8	1,2	5,8	8,5	10,8	15,9	15,8	23,2
1,0	1,5	6,0	8,8	11,0	16,2	16,0	23,5
1,2	1,8	6,2	9,1	11,2	16,5	16,2	23,8
1,4	2,1	6,4	9,4	11,4	16,8	16,4	24,1
1,6	2,3	6,6	9,7	11,6	17,1	16,6	24,4
1,8	2,6	6,8	10,0	11,8	17,4	16,8	24,7
2,0	2,9	7,0	10,3	12,0	17,6	17,0	25,0
2,2	3,2	7,2	10,6	12,2	17,9	17,2	25,3
2,4	3,5	7.4	10,9	12,4	18,2	17,4	25,6
2,6	3,8	7,6	11,2	12,6	18,5	17,6	25,9
2,8	4,1	7,8	11,5	12,8	18,8	17,8	26,2
3,0	4,4	8,0	11,8	13,0	19,1	18,0	26,5
3,2	4,7	8,2	12,1	13,2	19,4	18,2	26,8
3,4	5,0	8,4	12,4	13,4	19,7	18,4	27,1
3,6	5,3	8,6	12,6	13,6	20,0	18,6	27,4
3,8	5,6	8,8	12,9	13,8	20,3	18,8	27,7
4,0	5,9	9,0	13,2	14,0	20,6	19,0	28,0
4,2	6,2	9,2	13,5	14,2	20,9	19,2	28,2
4,4	6,5	9,4	13,8	14,4	21,2	19,4	28,5
4,6	6,8	9,6	14,1	14,6	21,5	19,6	28,8
4,8	7,1	9,8	14,4	14,8	21,8	19,8	29,1
5,0	7,4	10,0	14,7	15,0	22,1		

Om de correctie, welke bij de temperature der lucht in berekening moet worden gebragt, te verkrijgen, vermenigvuldige men het $\frac{1}{1000}$ van het verschil der voor *h'* en *h* aangewezene getallen (vide tafel No. 1,) met het dubbeld der vrije honderd-gradige thermometers.

Men neme de som of het verschil der voor *h'* en *T--T'* aangewezene getallen, naar gelang *T--T'* bijtellend of aftrekkend (positief of negatief) is. --

DERDE TAFEL.

Argument Geographische breedte der waarnemingsplaats -- (sexagesimaal. --)

(De correctie van dit Argument is altijd bijtellend.—)

Beenderde hoogte.	0° of onder de linie.	5°	10°	15°	20°	25°	30°	35°	40°	45°	50°	55°
200	1,2	1,2	1,2	1,0	1,0	1,0	0,8	0 , 8	0,6	0,6	0,6	0,4
400	2,4	2,4	2,4	2,2	2,0	2,0	1,8	1,7	1,4	1,2	1,0	0,8
600	3,4	3,4	3,4	3,2	3,0	2,8	2,6	2,4	2,0	1,8	1,6	1,2
800	4,5	4,5	4,5	4,3	4,1	3,8	3,5	3,1	2,8	2,4	2,0	1,7
1000	5,7	5,7	5,7	5,3	5,1	4,8	4,3	3,8	3,4	3,1	2,6	2,2
1200	7,0	7,0	6,8	6,4	6,0	5,8	5,1	4,6	4,2	3,6	3,1	2,6
1400	8,2	8,2	8,0	7,6	7,1	6,7	6,1	5,4	4,8	4,2	3,6	3,0
1600	9,2	9,2	9,0	8,8	8,2	7,6	7,0	6,2	5,6	4.8	4,1	3,4
1800	10,4	10,4	10,2	9,8	9,4	8,6	8,0	7,0	6.3	5,4	4,6	3,8
2000	11,6	11,5	11,3	11,0	10,4	9,6	8,8	7,8	7,0	6,0	5,1	4,2
2200	12,8	12,6	12,6	12,1	11,4	10,6	9,7	8,6	7,6	6,6	5,6	4,6
2400	14,0	14,0	13,8	13,3	12,5	11,6	10,6	9,4	8,4	7,2	6,1	5,1
2600	15,2	15,2	15,0	14,4	13,6	12,6	11,6	10,5	9,2	8,0	6,8	5,6
2800	16,6	16,5	16,4	15,6	14,8	13,6	12,6	11,4	10,0	8,8	7,4	6,2
3000	17,9	17,7	17,6	16,8	15,8	14,6	13,6	12,2	10,8	9,4	8,0	6,6
3200	19,1	18,9	18,7	18,0	17,0	15,7	14,6	13,1	11,5	10,1	8,6	7,0
3400	20,5	20,3	20,1	19,3	18,4	16,9	15,7	14,1	12,4	10,9	9.2	7,7
3600	21,8	21,7	21,4	20,4	19,6	18,0	16,7	15,0	13,4	11,6	9,8	8,2
3800	23,1	22,9	22,6	21,6	20,6	19,1	17,7	15,9	14,3	12,4	10,5	8,7
4000	24,6	24,4	24,0	22,9	21,9	20,3	18,7	17,0	15,1	13,1	11,2	9,4
4200	25,9	25,7	25,3	24,3	23,0	21,6	19,9	18,0	15,9	14,0	12,0	10,1
4400	27,5	27,3	26,8	25,8	24,3	23,0	21,1	19,1	16,9	15,0	12,9	10,8
4600	28,9	28,7	28,2	27,1	25,6	24,3	22,3	20,3	18,0	15,9	13,6	11,5
4800	30,4	30,2	29,6	28,4	27,0	25,5	23,4	21,3	19,0	16,7	14,3	12,1
5000	31,8	31,6	30,9	29,8	28,4	26,7	24,6	22,3	19,9	17,4	15,0	12,7
5200	33,0	32,8	32,1	31,0	29,7	28,0	25,7	23,3	20,8	18,2	15,7	13,3
5400	34,3	34,1	33,5	32,4	30,8	29,2	26,7	24,3	21,7	19,1	16,4	13,9
5600	35,7	35,5	34,8	33,7	32,1	30,2	27,8	25,3	22,6	19,9	17,2	14,5
5800	37,1	36,9	36,1	35,0	33,2	31,3	28,9	26,3	23,6	20,7	17,8	15,1
6000	38,5	38,3	37,5	36,3	34,3	32,3	30,0	27,3	24,6	21,5	18,5	15,7

VIERDE TAFEL.

Correctie voor 1000 *Ellen hoogte.*

Wanneer *h* of het lage standpunt meer dan 350 Ellen boven de zee gelegen is.

h.	*Ellen.*	*h.*	*Ellen.*
400	1,71	600	0,63
450	1,39	650	0,42
500	1,11	700	0,22
550	0,86	750	0,03

Wanneer b. v. *h* of de stand van den Barometer op het lage standpunt van waarneming 600 strepen teekent en het verschil van hoogte met de oppervlakte der zee 1500 Ellen is, dan staat 1000 : 0,43 = 1500 : 0,95 = x. De gecorrigeerde hoogte bedraagt alzoo in plaats van 1500, 1501 Ellen. -- Deze correctie is altijd bijtellend. --

Voorbeeld der wijze van berekening.

Hoogte van *Guanaxuato*, waargenomen door den Heer A. von Humboldt.

Geographische breedte . . . . 21°

Hoogte van den Barometer op het hooge standpunt . . . . 600,95 Strepen. $= h'$

Thermometer van den Barometer aldaar + 21°,3 Celsius $= T'$

Vrije Thermometer . . . . 21°,3 Celsius $= t'$

Op het lage standpunt aan den oever der Zee.

Hoogte van den Barometer . . . . 763,15 Strepen. $= h$

Thermometer van den Barometer . + 25°,3 Celsius $= T$

Vrije Thermometer . . . . . . + 25°,3 Celsius $= t$

De formule (vroeger beschreven) is $a - b - c$.

		Strepen.	Ellen.	
In de 1e tafel is aangegeven voor	(*)	763,15	6183,5	. a
		600,95	4280,7	. b
		$T - T' = 4^0$	5,9	. c

$$\begin{array}{lr} & 6183,5 = a \\ \text{of } b = & 4280,7 \\ \hline & 1902,8 \\ \text{of } c & 5,9 \\ \hline & 1896,9 = a\text{-}b\text{-}c \end{array}$$

Alzoo $a - b - c$ of de benaderde hoogte . = 1896,9

1e Correctie. Zie Tafel No. 2.

1896,9 of $\frac{1897}{1000} = (2 : 1,897 = 3,794$.

$(25,3 \overset{t}{} + 21,3 \overset{t'}{})$ gevende . . . 176,8

Deze correctie is hier bijtellend:

Alzoo 1896,9 + 176,8 = ... 2073,7

2e Correctie. Zie Tafel No. 3. 10,6

En dewijl deze correctie altijd bijtellend is, bedraagt de totale hoogte van *Guanaxuato* . 2084,3 Ell.

W. Rodbard.

(*) Om het ware getal voor 763,15 te bekomen, moet men het verschil tusschen 763 en 764, waar tusschen 763,15 inligt, zoeken, en ga daarmede op de volgende wijze te werk:

763 = 6182,0 } Vide Tafel No. 1.
764 = 6192,4 }

Verschil = 10,4

1 . 10,4 = 0,15 : x

0,15

1,5600 gevende 6182 + 1,5 = 6183,5 = a

Even zoo berekene men het verschil tusschen 600,95 en 601.

601 = 4281,4

600 = 4268,2

Verschil 13,2

1 : 13,2 = 0,95 : x

0,95

12,5400 gevende 4268,2 + 12,5 = 4280,7 = b.

LAURENS REAAL

BIOGRAPHIE.

DE GOUVERNEURS-GENERAAL

VAN NEDERLANDSCH INDIË.

III.

LAURENS REAAL.

1616—1618

De schrijver der *Nederlandsche beroerten* onder Filips den IIe met geestdrift gewagende van het geluk en den voorspoed onzer landgenooten in dit werelddeel, na de oprigting der O. I. Maatschappij, heeft dezelve teregt aangemerkt als het middellijk gewrocht van die zeldzame vereeniging van groote en uitstekende karakters, welke destijds onder onze natie schitterden. »Eene menigte van groote mannen (zegt hij), geboren uit de heffe des volks, zonder naam en zonder voorouders, *rupto robore nati*, zoo als de Dichter zich uitdrukt, kwam toen eensklaps te voorschijn. Wat heeft men niet een aantal Veldheeren en Vlootvoogden, onversaagde Zeevaarders, bekwame Staatsmannen en Wetgevers gezien, uit niet voortgekomen en voorheen in de laagste bedieningen gebruikt! —

Men kan zeggen, dat er eene zamenwerking geweest is van helden van allerlei aard, die, sommigen door hun vernuft en schranderheid, anderen door hunnen moed, een' nieuwen Staat aan het einde der wereld hebben gesticht" (*). Hoe moet bij deze, op geschiedkundige daadzaken berustende, lofspraak als in het niet wegzinken die kwaadaardige en lasterlijke beschuldiging van CRAWFURD, den overigens zoo scherpzinnigen als bevalligen schrijver van den »Indischen archipel": »dat wij weinig groote en beroemde mannen in Indië gehad hebben." Neen, de hooghartige Brit heeft de geschiedenis van onze vestiging in Indië niet geraadpleegd, toen hij een zoo beleedigend verwijt onbeschaamd op onze natie wierp. Hij had blijkbaar alleen het oog gevestigd op de dagen harer vernedering (1780 - 1814), toen hij zijne onwaarachtige stelling ter neder schreef, en hij vergat eeuwen van roem en grootheid voor eenige jaren van ramp en ongeluk.

Onze voorouders in Indië mogen al, naar de zoo zeer veranderde en verbasterde begrippen van onzen tijd, ongeroemde, eenvoudige koop- en zeelieden geweest zijn, — niemand, die hunne daden en verrigtingen in deze gewesten onbevooroordeeld gadeslaat, zal durven betwisten, dat het mannen met »*hoofden en armen*" geweest zijn, zoo als men dezelve niet in alle tijden en slechts zelden aantreft; en hoe groot ook het deel van eenig ander volk aan de wereld-geschiedenis moge wezen,

---

(*) L. I. I. VAN DER VIJNCKT, *Nederlandsche beroerten* Dl. III. Bladz. 446.

VAN ALPHEN heeft op goede gronden beweerd (*), »dat geene geschiedenis van eenig tijdvak van eenig volk zoo vele voorbeelden van groote mannen heeft opgeleverd, als het tijdvak van de vestiging van ons gebied in de Indiën." De verdienstelijke REAAL, de boezemvriend van HOOFT, de in de geschiedenis onzer poëzij zoo bekende en geliefde minne-dichter, de derde Opperlandvoogd van Neêrlandsch Indië, zal het ons op nieuw bewijzen.

REAAL is, volgens eene geloofwaardige bron, in den jare 1583, te *Amsterdam* geboren. Hij was de jongste zoon van een geacht en bemiddeld koopman, daar ter plaatse woonachtig, en werd uithoofde van den gelukkigen aanleg, dien hij zeer vroegtijdig ontwikkelde, bestemd om opgeleid te worden voor een wetenschappelijk vak, en wel dat der Regtsgeleerdheid, aan welke zich destijds veelal de beoefening der oude of classieke letterkunde verbond. Geboren dichter en ijverig beoefenaar der fraaije letteren, geraakte hij, na den afloop zijner roemrijk volbragte akademische studiën, al zeer spoedig in gemeenzame kennis met de kundigste personen van zijne eeuw, ARMINIUS, zijn zwager en leeraar, OLDENBARNEVELD, de Nederlandsche SAPPHO — ANNA VISSCHER, HUIJGENS, VONDEL en HOOFT; een talentvolle kring, in welken veel uitmuntends werd tot stand gebragt, en waarin eene beschaafdheid heerschte, die toen in vele landen van Europa te ver-

(*) Redevoering over het ontwerp van wet der geldleening, Bladz. 21.

geefs gezocht werd. Dan het was de bestemming van Reaal niet, om in een' besloten kring van wetenschappelijke vrienden zijn leven te slijten. De Voorzienigheid ontsloot hem eene nieuwe en grootscher loopbaan, op welke wij hem nu meer van nabij zullen volgen.

De gelukkige uitslag van de eerste ondernemingen der O. I. Maatschappij had de openbare meening in ons Vaderland bijzonder voor den handel op de Indiën gestemd. Na het sluiten van het bestand van 1609, was aller oog op dat gedeelte der wereld gevestigd en in menigte stroomde men uit het Vaderland naar O. I. heen.—Reaal, eerzuchtig en met geestdrift bezield voor de loffelijke oogmerken, die zijne landgenooten naar O. I. hadden gevoerd, besloot persoonlijk mede te werken tot uitbreiding van den roem van zijn volk in deze gewesten, overtuigd, dat een schoone toekomst hem daar verbeidde en dat hij er nuttiger zou kunnen zijn dan in zijn Vaderland, hetwelk toen nog geteisterd werd door binnenlandsche onlusten en godsdienstige tweedragt. Hij trad mitsdien in Zeedienst, legde zich op de kennis van al de bijzonderheden van dezelve ijverig toe, en maakte zich middelerwijl tevens bekend met de aangelegenheden dier verwijderde landen en zeeën, waarheen nu weldra zijne bestemming hem voerde. Na daarin voldoende geslaagd te zijn, bood hij zijne diensten het bewind der O. I. C. aan, hetwelk dezelve erkentelijk ontving, met dat gevolg, dat Reaal in de maand Mei 1611 als Opperbevelhebber over vier schepen, aan die Maatschappij behoorende, naar Indië werd gezonden, en meer bepaaldelijk naar

de *Molukkos*, alwaar hij dadelijk na zijne aankomst in eervolle betrekkingen schijnt geplaatst te zijn. — Vier jaren daarna, in 1615, werd hij benoemd tot Gouverneur der *Molukko's*, destijds het eerste ambt na de Opperlandvoogdij, hetwelk hij echter zeer kort heeft bekleed, daar hij, nadat aldaar het berigt van het overlijden van den Gouverneur Generaal Reijnst was ontvangen, volgens bevel van Heeren Meesters, op den 19 Julij 1616, door al de te *Ternate* aanwezige leden van den Raad van Indië als Gouverneur Generaal werd uitgeroepen.

In deze waardigheid was Reaal geheel op zijn plaats. Bevoorregt met een, den oorspronkelijken dichter eigen, fijn en edel gevoel; door eene wetenschappelijke opvoeding tot een beschaafd en voor den omgang nuttig en gezellig mensch gevormd, en door eene veeljarige ondervinding in de dienst der O. I. Compagnie ten volle bekend met hare aangelegenheden en belangen, kon er destijds wel geen gelukkiger keuze van een' persoon, geschikt voor het ambt van Gouverneur Generaal, gedaan worden, dan in den persoon van Laurens Reaal. Hij aanvaardde dan ook de hem op eene zóo vleijende en vereerende wijze opgedragen waardigheid met vertrouwen en moed, en had het geluk zijn bewind met den zegen des Allerhoogsten begunstigd te zien. Dit voorregt was niet alleen gelegen in den ongestoorden voortduur van rust en vrede op al de bezittingen der Compagnie, tijdens zijne Regering, maar ook in de gelukkige afwending en geheele verijdeling van een' vijandigen aanslag, door de Spanjaarden tegen de *Mo-*

luksche eilanden reeds lang voorgenomen en toen, doch vruchteloos beproefd.

De Spanjaarden namelijk hadden al lang bespeurd, dat het vermogen der vereenigde Nederlandsche gewesten dagelijks sigtbaar toenam door den voorspoed van den Hollandschen handel in O. I. en begrepen mitsdien, dat aan die gewesten geen grooter ramp zou kunnen overkomen, dan wanneer men deze voorname bron van derzelver welvaart stopte. Te dien einde hadden zij zich reeds in het jaar 1613 op de *Philippijnsche* eilanden beginnen te wapenen en eene vloot, met 5,000 man aan boord, doen uitrusten, welke bestemd was om de Hollanders op eens en voor altijd uit de *Molukkos*, van *Java* en *Malakka* te verdrijven.

De hoofdaanlegger dezer onderneming was *Don* Juan de Sijlva; doch door de onverschilligheid van hen, aan welke hij de uitvoering van dit vijandig ontwerp had opgedragen, kwam de vloot eerst in het jaar 1615 in gereedheid, gedurende welk tijdsverloop de onzen, die van het plan onderrigt waren, genoegzame gelegenheid hadden, om een' geduchten onderstand uit *Europa* te bekomen, alwaar men, door het twaalfjarig bestand, hetwelk de Oost-Indische Spanjaards der *Philippijnsche* eilanden niet hadden willen aannemen, thans de handen ruim had. Gebruik makende van de vadsigheid der Spanjaarden, wapenden de onzen zich dus allengskens en in stilte zoodanig, dat zij den bedreigden aanslag met gerustheid konden afwachten, dewijl zij een aantal wel bemande en zwaar gewapende schepen, met overvloed van levensbehoeften uit *Eu-*

ropa ontvingen, welke alle bestemd waren voor de *Molukkoe*, tot nog toe de hoofdzetel van 's Compagnies gezag, waar hare rijkste magazijnen waren opgeslagen en voor welke men dus het meest bekommerd was. Gedurende de werkeloosheid der *Spanjaarden*, wist REAAL dezen bijstand zeer voordeelig aan te wenden, zoo door hun het eene fort na het andere te ontnemen, als door zich op eenige belangrijke en nog niet bezette punten te vestigen.

Behalve deze hulptroepen voor de *Molukken*, rustte men in *Holland* nog eene vloot uit, om den Spanjaard aan te tasten in zijne bezittingen aan den oostkant van *Amerika* bij de zuidzee. Te dien einde vertrokken, den 8sten Augustus 1614, zeven schepen, onder het bevel van den wakkeren Admiraal JORIS VAN SPILBERGEN, denzelfden, die in 1608 den handel met *Ceijlon* voor *Nederland* had geopend, derwaarts, welke door de straat van *Magellaan* gevaren, langen tijd angst en schrik inboezemden aan de Spanjaarden van *Chili* en *Peru*, waar de vloot dikwerf landde en meermalen gewelddadigheden tegen de kustbewoners pleegde. SPILBERGEN ontmoette hier en daar veel tegenstand, vooral van zekere vloot, die onder *Don* RODRIGO DE MENDOZA tegen hem was uitgezonden en uit 8 groote galjoenen bestond, ieder bemand met 3 á 4000 man; maar hij had het geluk, op den 18 Julij 1615 deze vloot te verslaan, met het gering verlies van 40 dooden en 60 gekwetsten aan zijne zijde, terwijl drie van 's vijands schepen en daaronder dat van den Spaanschen Opperbevelhebber,

in den grond werden geschoten. Na deze beslissende overwinning vervolgde SPILBERGEN zijn' togt naar de *Philippijnsche* eilanden, waar hij hoorde, dat *Don* JUAN DE SILVA, na hem eenigen tijd vergeefs te hebben gewacht, met vier galjoenen van ongemeene grootte, bemand met 2000 man Spaansche infanterie, geschikt om eene landing te doen, en een groot getal Chinezen, Japanezen en Indianen van allerlei landaard, van daar naar de *Molukkos* was gestevend, om dezelve te heroveren. Op dit berigt besloot SPILBERGEN derwaarts te stevenen, en reeds op den 29 Maart 1616 kwam hij, zonder den gevreesden Spanjaard ontmoet te hebben, met zijne vloot, na een reize van 16 maanden sedert zijn vertrek uit Holland, voor de vesting *Malaijo* op het eiland *Ternate* gelegen, ten anker. Hier werd SPILBERGEN door LAURENS REAAL en de gansche Hollandsche bezetting minzaam ontvangen en gul onthaald, en aan hem, tijdens zijn verblijf aldaar, zitting verleend in den Raad van Indië, die, zoo als wij hierboven zeiden, destijds in de *Molukkos* vergaderde.

Indien de Spaansche Vloot werkelijk naar de *Molukkos* ware gekomen, zou zij welligt meer tegenstand ontmoet hebben, dan zij verwachtte, want REAAL had er reeds de meest bedreigde punten versterkt, en de Admiraal JAN DIRKSZ LAM lag bij *Banda* met 12 oorlogschepen, en zou zich spoedig met een aantal andere, die bij de *Molukkos* ankerden, hebben kunnen vereenigen. Deze had inmiddels, om geen' tijd te verliezen, op den 10 April *Poulo Aij* heroverd, bij welke gelegenheid zijne troepen, onder

het bevel van denzelfden VAN DER DUSSEN, die in het vorige jaar die plaats had ingenomen doch wederom verloren, eene ongemeene dapperheid aan den dag legden, zoodat de stoutmoedige inboorlingen zich nu wederom geheel aan de onzen onderwierpen. Nadat SPILBERGEN met REAAL de noodige maatregelen had beraamd om de *Moluksche* eilanden in een' geduchten staat van tegenweer te stellen, vertrok hij met 7 schepen over *Jaccatra* naar *Bantam*, ten einde ook daar berigten intewinnen omtrent de gevreesde Spaansche vloot en die kantoren tegen dezelve in veiligheid te stellen. Aldaar gekomen vernam hij, dat de Spaansche Vlootvoogd zich naar *Malakka* had begeven, met het voornemen, om vooraf de Hollanders te *Bantam* en *Jaccatra* te verdelgen, en daarna de *Moluksche* bezittingen aantevallen. Doch het geheele ontwerp verdween weldra in rook, toen kort daarop *Don* JUAN DE SIJLVA op zee kwam te sterven; want onder de mindere bevelhebbers was er niet een, die hetzelve wilde doorzetten, zoodat weldra te *Bantam* de mare werd vernomen, dat de vloot, verstrooid, de terugreize naar *Manilla* had aangenomen, zonder iets te hebben uitgerigt. Deze omstandigheid boezemde aan de onzen geene geringe gerustelling in, daar het na den ongelukkigen uitslag der pogingen van *Don* JUAN wel niet was te verwachten, dat de Spanjaarden hen spoedig weder zouden komen verontrusten.

Tijdens het aanwezen van SPILBERGEN ter reede van *Jaccatra*, kwam aldaar het schip de *Eendragt* van *Hoorn*, onder bevel van WILLEM CORNELISZ SCHOU-

VEN en JACOB LE MAIRE. Deze wakkere ondernemers waren met twee schepen, een groot, met name *de Eendragt*, en een jagt, *Hoorn* genaamd, met 65 personen bemand en door eenige gegoede burgers uit *Hoorn* uitgerust, den 14 Junij 1615, uit *Texel* gevaren, met het doel om een' *zuid-westelijken* doortogt te zoeken aan gene zijde der *Magellaansche* straat naar Indië, doch hadden, aan het *Konings*-eiland van VAN NOORDT gekomen, het jagt verloren, dat in vlam geraakt en geheel afgebrand was, zoodat zij van daar alleen met het schip *de Eendragt* hunne merkwaardige reise hadden vervolgd. Hiermede waren zij zuidwaarts het *Vuurland* langs gevaren, en hadden tusschen hoog en begroeid gebergte aan weêrszijden eenen doortogt ontdekt, die naar het zuiden liep. Zij gaven aan den doortogt, tusschen het land *Del Fuego* en een eiland, door hen *Staten-eiland* genoemd, den naam naar den koopman LE MAIRE, en aan den zuidelijksten uithoek van *Amerika* den naam van *kaap Hoorn*. Zoo ontweken zij den gevaarlijken en lastigen doortogt der straat *Magellaan*, en vervolgden door de zuid-zee, en van daar om de noord van *Nieuw-Guinea* heen, de reize naar de *Molukkes*. Den 1 September 1616 wierpen zij het anker ter reede van *Ternate*, waar zij door den Gouverneur Generaal REAAL en ook door den Admiraal STEVEN VAN DER HAGEN vriendelijk werden ontvangen. Den 26 vertrokken zij van *Ternate* naar *Jaccatra*, waar zij den 28 October aankwamen.

JAN PIETERSZ. KOEN, destijds Opperhoofd der *Bantamsche* loge en daags te voren aldaar van *Bantam*

aangeland, van hunne komst onderrigt, ontbood hen dadelijk bij zich en kondigde hun aan, dat hij hun vaartuig in beslag nam (1 Nov. 1616), omdat zij het octrooi der O. I. Maatschappij hadden geschonden en zonder deelneming in dezelve in Indië gekomen waren. SCHOUTEN beweerde wel, dat het octrooi slechts luidde voor de komst in Indië *langs* de *Kaap de goede Hoop* of *door* de straat van *Magellaan*, terwijl zij door een' geheel nieuwen zee-weg, die in het octrooi niet was vermeld, in Indië waren gekomen; doch het baatte niets, — de bevolen inbeslagneming werd onverwijld ten uitvoer gelegd, de lading opgeschreven en overgenomen, het scheepsvolk in dienst der Maatschappij aangenomen, en LE MAIRE en SCHOUTEN, van hun' eigendom onmeedoogend beroofd, moesten met SPILBERGEN's schip naar het Vaderland terug gaan. LE MAIRE stierf onder weg, en SCHOUTEN, door ONNO ZWIER VAN HAREN als de *kundigste stuurman zijner eeuw* geroemd, kon in het Vaderland geen vergoeding erlangen voor het aan hem gepleegd onregt. De O. I. C. gaf in het jaar 1617 voor reden, dat de ontdekking van LE MAIRE en SCHOUTEN *verdicht* was! — Het verdient wel opmerking, dat KOEN eene daad bestrafte, welke zijn meester REAAL niet alleen straffeloos had geduld, maar zelfs met blijken van goedkeuring had bekrachtigd. Doch hoe men ook hierover moge oordeelen, dit is zeker, dat zoo KOEN de verdienstelijke reizigers LE MAIRE en SCHOUTEN verschoonend had willen bejegenen, hij zulks onbeschroomd en ongestraft zou hebben kunnen doen, door zich te regelen naar de wijze, waarop REAAL hen

had behandeld, waardoor hij het regtmatig verwijt, van twee magtelooze en brave Vaderlandsche zeelieden eigendunkelijk te hebben verongelijkt, zoude hebben ontgaan.

Verder is er, tijdens de regering van LAURENS REAAL, niets merkwaardigs in Indië onder het gebied der O. I. C. voorgevallen. De rust bleef allerwege ongestoord en de magt der Maatschappij was er steeds toenemende. Zij onderhield in het tijdvak van 1616—1618 38 groote schepen en 37 brikken, welke alle van manschap en oorlogs-amunitie ruim waren voorzien. Daarenboven had zij tot bezetting harer sterkten en forten, zoo in de *Molukkos*, als op *Java* en andere plaatsen, 3000 soldaten in dienst met eenige honderden stukken geschut. Al deze middelen wist REAAL voor de Compagnie oordeelkundig te bezigen; en al mogt hij dan ook geene lauw'ren op het bloedig veld van eer plukken, hij heeft niettemin zijne meer gelukkige vreedzame bestemming allezins dienstbaar weten te maken aan de bevestiging van het gebouw, dat door zijne voorgangers in de *Molukkos* is gegrondvest.

REAAL heeft tijdens zijne regering zijn vast verblijf gehouden te *Ternate*, en niet zoo als BOTH en REIJNST met de vloot rondgezworven. Of hij zulks op hoog bevel of uit eigen vrije keuze heeft gedaan, dan wel om de *Molukkos*, die onder zijn bewind het voorwerp van eenen vijandigen aanslag waren, te bedwingen en te beschermen, durven wij niet beslissen; dit echter is gebleken, dat zijn bestendig aanwezen op ééne plaats meer vastheid aan het gezag der Comp. in die gewesten

heeft gegeven, en tevens zeer bevorderlijk is geweest aan de ontwikkeling van dien zamenloop van gelukkige omstandigheden, welke onder het bestuur van zijnen grooten opvolger zijn voorgevallen.

Na eene voorspoedige driejarige regering verzocht de Gouverneur Generaal LAURENS REAAL zijn ontslag uit deze waardigheid, hetwelk hem, echter niet zonder veel moeite, door het Bewind der Comp. op den 31 October 1617 werd verleend. De tijding daarvan ontving hij eerst in het midden van het volgende jaar met de mededeeling, dat JAN PIETERSZ. KOEN hem als Gouverneur Generaal zou opvolgen. — KOEN, die zich destijds in de *Molukkos* bevond, ontmoette REAAL bij het eiland *Bachian*, en nam daarop het Opperbewind van hem over. De toestand der Hollanders te *Jaccatra* en *Bantam* was in die dagen allezins bedenkelijk. REAAL oordeelende, dat hij onder deze omstandigheden zijn' opvolger met zijnen raad van veel nut zoude kunnen zijn, besloot den loop der gebeurtenissen aftewachten en dus nog een tijdlang in Indië te blijven. Hij vergezelde KOEN op zijne reize over *Amboina* naar *Jaccatra*, had een groot deel aan het beleid der maatregelen, welke de verovering dier plaats hebben voorafgegaan en bevorderd, en keerde eerst daarna, op den 5 Augustus 1619, met het jagt *de Eenhoorn*, naar het Vaderland terug, waar hij op den 20 Januarij van het daaropvolgende jaar behouden aankwam. Zijne in Indië bewezene diensten werden daar billijk gewaardeerd en erkentelijk beloond. Doch kortstondig was de rust, welke hem hier werd gegund.

Het Vaderland eischte wederom zijne diensten, welke hij hetzelve niet onthield. In 1626 werd hem als Vice-Admiraal het Opperbevel van eene Vloot van 10 schepen opgedragen, welke door de Staten-Generaal den Koning van *Engeland* ter hulp werden gezonden. REAAL behaagde aan dien Vorst zoo zeer, dat deze hem tot den Ridderstand verhief. Ook in *Denemarken* bewees hij, als Nederlandsch gezant, zijn Vaderland de gewigtigste diensten; en de onderscheidene aanzienlijke stedelijke ambten, welke hij op lateren leeftijd in zijn geboortestad bekleedde, zooals die van Raad in de Vroedschap, Schepen, Commissaris in de Bank en bij de Weeskamer enz., strekken ten bewijs dat men ook dáár veel vertrouwen in hem stelde.

LAURENS REAAL stierf op den 21 October 1637, en zijne stadgenooten, met regt trotsch op een' medeburger, die als mensch, staatsman en dichter zoozeer uitmuntte, vereeuwigden zijn' naam, door een kwartier der stad Amsterdam, aan het Y, naar hem, het *Reaalen-eiland* te noemen.

MENGELINGEN.

SOERAKARTA

in eenige bijzonderheden geschetst.

I.

Soerakarta is een lief stadje! Waarlijk, het verrast u, wanneer ge in langen tijd niets dan *dessa's* en *dessa's* met hare bamboezen hutten en klapperboomen hebt gezien, eens weder aan een hollandsch stadje herinnerd te worden, — dat doet het harte goed. — Ja, de bouworde is verschillende, hoewel ik toch menigmaal voor een huisje bleef staan en dacht: ziet, met eenige verandering zou ik van hetzelve eene oud-vaderlandsche woning maken, met de zij- en binnenkamers, en, timmerde ik er nog eene verdieping op, dan zou ik mij daar zeer goed de voorkamer kunnen verbeelden, waar ik als kind op speelde en van waar ik vaak met begeerige oogen op de woelige straten nederzag. Misschien zag en timmerde mijne verbeelding in zulke oogenblikken meer, dan die van eenen koelen beschouwer, maar wie zal het der zoete herinneringen eener gelukkige kindsheid niet vergeven?

Ook de aanleg van het stadje laat wel wat te wenschen over en velen zouden, met mij tot bouwheeren geroepen, al-

thans geen minder goed plan hebben ontworpen; maar op welke stad is die aanmerking niet te maken. Zij dachten voorzeker niet, de eerste stichters van *Soerakarta*, dat hun stadje nog eens zoo welvarend zoude worden. Grootendeels gepensioneerde officieren en soldaten hadden de plaats van hun langdurig verblijf zoo lief gekregen, dat zij liever daar hunne laatste dagen wilden eindigen; immers er waren reeds zoo vele jaren voorbij gegaan, sedert zij het vaderland hadden verlaten; vrienden en betrekkingen waren dood of vreemd geworden; alles zou zoo veranderd zijn; daarbij die strenge winterdagen, — zij huiverden op dit denkbeeld. Hadden zij geen gelijk, al ware het ook ten koste van menigen stillen wensch en zucht, om maar te blijven in het land, waar de natuur zoo schoon is en zoo rijk, en de helder blaauwe hemel steeds zoo vriendelijk op hen had nedergezien? Maar zij dachten nu niet aan het bouwen van prachtige huizen of eene schoone stad; zij wilden zich slechts verzekeren tegen het bezoek van eenen nachtelijken zwerver, die niet te eerlijk dacht; tegen de zware regenbuijen der weste-winden, en eene plaats bezitten, om met hun gezin, onder het genot van een verkwikkend middagslaapje, de hitte der middagzon te laten voorbijgaan. Immers in *Indië* moet men de vrije natuur genieten; daar weet men van geene binnen- en woonkamers; men *huist* en eet in de binnen-gaanderijen, en begint de dag te neigen, dan vereenigt zich het gansche gezin in de buitengaanderij of *pondoppo*, en wandelt of rijdt, om den schoonen en koelen avond te genieten. Hier en daar verrees nu een huis over en naast een ander; ieder bouwde op zijne wijze naar zijne middelen, en zoo stonden weldra groote en kleine huizen onder elkander.

De kinderen en kindskinderen zijn rijker geworden dan

hunne vaderen, en zoo telt men thans menig huis te *Soerakarta*, dat met de besten van *Java* kan wedijveren. Men behoeft nu niet meer voor zijne veiligheid beducht te zijn; hier en daar worden dus de muren weggebroken, welke vroeger het huis voor het oog van den voorbijganger verborgen; de oude worden verfraaid, terwijl ieder nieuw gebouw van den goeden smaak des bouwheers getuigt. Één gebrek kan echter niet verholpen worden: de straten zijn te naauw, en dewijl alle muren wit zijn aangestreken, zoo hebben de overburen gedurende den dag door de felle kaatsingen der zonnestralen op de muren veel van elkander te lijden, en moeten de luiken gesloten houden, om zich eenigzins tegen de ondragelijke hitte te beveiligen. In die straten vindt men nog verscheidene onaanzienlijke huisjes, welke, achter den hoogen muur met een voor- en achterplaats verborgen, slechts bestaan uit een afdak met twee of meer kleine kamertjes binnenshuis. Houten stijlen vervangen de plaats van vensterramen. Treft het u, onlangs uit het vaderland aangekomen, onaangenaam, nergens, ook in de aanzienlijkste huizen niet, behangen kamers, noch tapijten, maar overal slechts witte muren en matten te zien, -- alleronaangenaamst is de indruk, welken die vervallen huisjes, ruw en onregelmatig gebouwd, op u maken, waar ge over eenen rooden steenen vloer gaat, en waar zolder en stijlen, nimmer geverwd, door ouderdom een graauwe kleur hebben aangenomen. Een tafel, eenige stoelen en kasten zijn de eenige meubelen, terwijl de zindelijkheid der mindere klassen, gelijk overal, veel te wenschen overlaat. Vervreemd van de taal, kleeding en gewoonten hunner Europesche voorvaderen, spreken zij slechts de Maleische of Javaansche taal, terwijl de vrouwen nimmer, -- en de mannen slechts alleen wanneer zij op reis

gaan, -- op de Europesche wijze, maar den ganschen dag in *sarong* en *kabaai* gekleed zijn. Meermalen verkiezen zij ook, op de Javaansche wijze, het op den grond gespreide matje boven den stoel tot hunne zitplaats. Rijst en kippen, op verschillende wijzen toebereid, zijn hun dagelijksch voedsel. Treedt gij hunne woning binnen, (die goede menschen zijn slechts gewoon onder elkander of met Javanen te verkeeren), dan kan het u dikwerf gebeuren, dat man, vrouw en kinderen vlugten en u alleen laten staan. Zij gevoelen hunne minderheid bij den Europeaan, kunnen zich niet verbeelden dat deze tot hen wil naderen, hebben daarom eene strenge lijn, meer dan de Javaan, tusschen zich en den Europeaan getrokken, welke zij niet gemakkelijk overschrijden. -- De bevolking van *Solo* neemt jaarlijks toe, door de landhuurders, welke òf ambtenaren, die hun ontslag hebben genomen, òf pas uit *Europa* aangekomen, zich dáár met der woon nederzetten; ook door velen, die daar als ambtelooze burgers verblijven, hetgeen tegelijk met de veel verbeterde school-inrigtingen, benevens andere oorzaken van aanraking, voorzeker zal zamenwerken om die klasse uit den staat, waarin zij is gezonken en die den Javaan, zoo niet in alles, althans in vele opzigten gelijk is geworden, op te heffen. Men kan zich niet dan door omgang een juist denkbeeld vormen van den grooten invloed, welken de godsdienst-begrippen, de bijgeloovigheden, zeden en gewoonten van den Javaan op hun karakter en wijze van denken uitoefenen. Denkt men zich daarbij het volslagen gebrek aan gelegenheid om eenige godsdienstige en wetenschappelijke opleiding te ontvangen, dat vroeger op *Solo* bestond, dan zal men zich gemakkelijk kunnen voorstellen hoe oneindig veel hun zedelijke en verstandelijke toestand te wenschen overlaat, en hoezeer hunne kinderen de onaf-

gebroken zorg van goede onderwijzers en leeraars behoeven. Zoo is de toestand der mindere klasse op *Solo*. Hoewel het ook aan den anderen kant verdient gezegd te worden, dat zij voor hunne kinderen van iedere gelegenheid ten goede gaarne gebruik maken, en men onder de midden- en meer gegoede klassen op *Java* misschien nergens zoo vele waardige burgers en burgeressen telt als op *Soerakarta*. Lektuur en beoefening van schoone kunsten zijn onder hen gemeen. Ruim hebben zij ten allen tijde bijgedragen om iedere wenschelijke onderneming te bevorderen, om behoeftigen en ongelukkigen te helpen. Te *Solo* verrees het eerste kerkgebouw, welker kosten vier-en-twintig duizend gulden waren, terwijl men nergens in het binnenland van *Java*, zelfs niet in de strand-Residentiën, daaraan dacht, en er nog geen vast Predikant voor *Solo* was toegestaan.

De bevolking, gelijk ik zeide, neemt daar jaarlijks toe; daardoor is de prijs der dagelijksche benoodigdheden niet alleen zeer gestegen, maar is het ook zeer moeijelijk om in het verkrijgen van eene goede woning te slagen, en de huurwaarde der huizen in de laatste jaren meer dan verdubbeld; zoodat voor de voornamere huizen maandelijks meer dan honderd gulden, ja zelf voor die onaanzienlijke huisjes, van welke ik reeds sprak, van dertig tot veertig gulden moet betaald worden.

Menigeen, die in *Holland* van de pracht en rijkdommen droomde, waarin hij op *Java* zoude deelen, vindt zich, dáár gekomen, in zijne groote verwachtingen bedrogen, (hetgeen nu dikwerf gebeurt) en moet zich met zulk een huisje vergenoegen. Vroeger zou hij er zijn gedroomd vierspan en fraaije equipage, waaraan hij nu voor altijd, ten minste voor jaren, niet meer durft denken, niet ge-

plaatst hebben, waar hij nu blijde is zelf te mogen wonen en zich behelpen. Lag er een brug tusschen *Java* en *Nederland*, gij zoudt eens zien hoevelen er terug liepen, al moesten zij ook dagen en nachten werken, om den tol te kunnen betalen.

Wilt ge u een denkbeeld vormen van de stad, niets is gemakkelijker. Denk u slechts een blok huizen door drie straten doorsneden, langs de eene zijde en achter hetzelve stroomt eene rivier, de *Pépé*, alleen echter in de westmousson, want in de oostmousson is ze onbevaarbaar en kan een kind ze doorwaden; vóór hetzelve ligt het fort, door een ruim exercitie-plein en eene schaduwrijke tamarinde-laan langs de huizen gescheiden, welke verder het geheele fort omringt, en ook dáár breede en koele wandelwegen vormt; vooral is de laan schoon, welke langs de oostzijde van het fort loopt, links naar de *Aloennaloen* leidende, en regts zich een eind voorbij hetzelve langs de rivier uitstrekkende; daar vindt ge ook de voornaamste huizen, waaronder de ruime en schoone Residentie-woning, alsmede het doelmatig ingerigte Komedie-gebouw. -- Doch wij moeten vooraf spreken van het Vorstelijk verblijf te *Solo*.

Het paleis van *Batoro Hendro*, in den *Soerolojo*, is tot voorbeeld gekozen in de daarstelling van den *Kadaton* of *Dalem* (het paleis) van den Vorst, zoowel ten aanzien van hetgeen denzelven omgeeft als van de inwendige inrigting er van.

De buitenste poort om de noord, bij den ingang tot de *Aloennaloen*, wordt *Kori Gladak* genoemd, omdat zich benoorden deze poort eene kraal bevond, waarin tamme hertenbeesten werden onderhouden tot vermaak van *Batoro Hendro* en de *Djawotos*, die van tijd tot tijd daarin jagt op dezelve maakten.

Zuidelijk van de *Kori Gladak* bevindt zich de *Kori Pamoerakkan*, die onmiddelijk tot de *Aloennaloen*, of het groote vierkante plein voor den *Dalem* van den Vorst, leidt.

Ten westen en oosten van de *Kori-Pamoerakkan* staan, digt aan den ingang tot de *Aloennaloen*, twee *waringin*-boomen, waarvan de westelijke *Waring-Wok* en de oostelijke *Waringin-Djenggod* genoemd wordt. Deze beide boomen zijn voor het paleis van *Batoro Hendro* geheel van goud.

Regt in het midden van de *Aloennaloen* staan twee omheinde *waringin*-boomen, waarvan de westelijke *Dewo-daroe* en de oostelijke *Djojo-daroe* genoemd wordt. Ook deze beide boomen zijn voor het paleis van *Batoro Hendro* geheel van goud.

Ten noorden van de *Pagellarran* (eene overdekte plaats voor den opgang tot de *Sittinggil* of *Lewahdoewoer*) staan om de west en de oost nog twee *waringin*-boomen, naast de twee kanonnen *Koembo-Koembo* en *Haswazi-Koembo*, waarvan de eerste *Waringin-binnatoer* en de laatste *Waringin-goeng* heet. Ook deze twee boomen zijn voor het paleis van *Batoro Hendro* geheel van goud.

Er bevinden zich dus op de *Aloennaloen* van *Hendro's* paleis in den *Soerolojo* in het geheel *zes gouden waringin-boomen*. Op de *Aloennaloen* van eenen aardschen Vorst zijn dezelve de gewone *ficus religiosæ*, zoo als de natuur ze heeft voortgebragt.

Behalve de zes genoemde *waringin*-boomen, bevinden er zich op de *Aloennaloen* nog verscheidene, die geene namen hebben, omdat zij op de *Aloennaloen* voor *Hendro's* paleis niet gevonden worden.

Onder de *Pagellarran* staat in het zuiden een huisje, *Bangsal-pangrawit* genaamd, dat voor *Batoro Hendro's* paleis insgelijks van goud is.

De twee poorten om de oost en west van de *Pagelaran* heeten "*Kori-pamengkang*", en de twee, welke aan weêrskanten van dezelve den eersten ingang tot den *Kardaton* openen, werden *Kori-Soepit toerang* genoemd. Zuidelijk van dezen bevinden zich de *Kori-patjikeran* en de *Kori-Toemboko*. Van de laatste zijn nog alleen de duimen aanwezig, terwijl de poorten voorlang zijn weggenomen.

Achter de *Bangsal-pangrawit* bevindt zich aan den voet van den trap, langs welken men op de *Sitinggil* gaat, de *Kori-widjil-pisan*, en boven den trap, bij den ingang van de *Sitinggil*, de *Kori-widjil-kalih*.

In het midden der *Sitinggil* staat de *Bangsal-witono*. Noordelijk van dit gebouw bevindt zich de *Bangsal mangoentar-tangkil*, de plaats, waar de Vorst bij feestelijke gelegenheden zit.

Ten oosten en westen van de *Bangsal-witono* staan twee steenen gebouwen, waarvan het oostelijke *Bangsal-kangoennangoen* en het westelijke *Bangsal-balebang* genoemd wordt.

Voor het paleis van *Batoro Kendro* bevinden zich bij den afgang van de *Sitinggil*, om de zuid, tevens twee poorten, waarvan de bovenste den naam van *Kori-renteng* en de benedenste dien van *Kori-mangoe* heeft.

De eerste poort, die men, na het afkomen van de *Sitinggil*, ingaat, heet *Kori-brodjonolo*. Daarop volgt de *Kori-kamandoengan*. Tusschen deze twee poorten staan oostelijk en westelijk gebouwen, *Balé-maroketo* genaamd. Het oostelijke dient tot verblijf van bezoldigde ambtenaren en het westelijke tot verblijf van binnen-hoofden.

Op de *Kori-kamandoengan* volgt de *Kori-sri-manganti*. Hier ontvangt de Vorst den Gouverneur Generaal of andere

hooge gasten, die bij Z. H. een bezoek komen afleggen. De Residenten worden, wanneer zij zich in den *Kedaton* begeven, in deze poort door hoofden van vrouwen ontvangen en door haar verder naar binnen geleid.

Van de *Kori-tri-manganti* komt men eerst op een plein, en vervolgens in de *Prabojoso* of het eigenlijk verblijf van den Vorst.

Ten zuiden en noorden van de *Prabojoso* gaat men door de *Kori-kidjen* en de *Kori-mangoenkoeng* in de *Kapoetren* (het verblijf der vrouwen), in het paleis van *Batoro Hendro*: *Karang-widodaren* genaamd.

De zuidelijke uitgang uit den *Kedaton* is blijkens gelijk met den noordelijken ingang in denzelven. Door de *Kori-sri-manganti-kidoel*, de *Kori-gadoeng-melatti*, de *Kori-maleko* en de *Kori-brodjo-nolo-kidoel* komt men naar de zuidelijke *Sittinggil* of *Sittinggil-kidoel*.

De gebouwen, welke op de *Aloenaloen*, noordelijk van den *Kedaton*, staan, worden in *Hendro's* hemel *Balé-paméstangan* (wapenkamers) genoemd. Op aarde dienen dezelve tot *Pasebans*, of plaatsen, waar het volk voor zijne Hoofden verschijnt.

Om de oost en west van de *Aloenaloen* zijn nog twee groote poorten, die *Kori-galadeggan* genoemd worden.

Wanneer ge den grooten weg van *Samarang* afkomt, verrast u het schoone en nette Kerkgebouw juist aan den hoek, waar ge omslaat om naar de Residentie te rijden.

Waarlijk een sieraad van *Soerakarta*, waar deszelfs burgers op mogen roemen, daar het bijna geheel op eigen kosten werd gebouwd, en tevens een blijvend gedenkteeken van broederlijke gezindheid tusschen Christenen en Mahomedanen. Dragen toch *Solo's* ingezetenen, een ieder naar

zijn vermogen, bij; niet minder hebben de Javaansche Grooten op het voorbeeld van hunnen Keizer bijgedragen om hetzelve te bouwen; kosteloos stonden zij den grond af en leverden alle benoodigde houtwerken. Opgetrokken in den jare 1832, staat het nu tien jaren. Waarlijk toen was het geen tijd om tempelen des vredes te bouwen, want de betreurenswaardige *Java*-oorlog had reeds jaren gewoed en woedde nog. Een gedeelte der hoofdmagt des legers was te *Soerakarta* gevestigd, en dagelijks vervingen elkander de berigten van het tooneel des oorlogs; de oorlog liep echter ten einde, ja zelf was het berigt der onderwerping van den Hoofd-opstandeling gekomen, — juist zou de eerste steen des gebouws gelegd worden; alle civiele en militaire beambten, benevens de burgers, waren op de plaats vergaderd; ook had men de Javaansche Grooten verzocht de plegtigheid bij te wonen; en (inderdaad een gelukkig denkbeeld!) men maakte tevens van die plegtigheid gebruik, om het heugelijke berigt den volke aan te kondigen, en met luider stemme werd het onder het daveren des geschuts afgelezen. Gij kunt denken, hoe zeer zich allen verheugden. *Solo* vierde eenen dubbelen feestdag. Men had den oorlog van te nabij aanschouwd, om zich niet innig in den vrede te verblijden. Velen echter, bij de plegtigheid tegenwoordig, die er mij later het verhaal van deden, meenden op het gelaat van vele Prinsen niet dezelfde ondubbelzinnige vreugdetrekken opgemerkt te hebben.

In den vorm van een langwerpig vierkant, heeft het kerkgebouw, naar het oosten en westen, twee deuren, naar welke men met eenige trappen opklimt; de hoofdingang is onder eene breede façade in het midden, waartegenover zich de consistoriekamer bevindt. Gelijk nergens op *Java*, wordt ook niet te *Solo* in de kerk begraven. Van de beide kerkhoven

wordt het oude, nabij de stad, niet meer gebruikt: naar het nieuwe, eenigzins verder gelegen, volgden wij in den loop des jaars reeds menige doode. Daar liggen er velen begraven, die nimmer dachten er hun graf te vinden; alle natiën tellen daar hare burgers. Het trof mij, toen ik den avond voor Kersdag, allen, van wie er vrienden of betrekkingen op de kerkhoven rustten, derwaarts zag gaan, mannen, vrouwen en kinderen. Zwijgend en ernstig doolden zij door het lange gras, tusschen de grafteekens; ieder zocht het graf, welks assche hem dierbaar was; bestrooide en bekranste het met bloemen; menigeen stond in weemoedig gepeins verzonken en wijdde eenen traan aan den afgestorvene.

Indrukwekkend is een begrafenis te *Soerakarta*; geen gewoel der straten verstoort de ernstige stemming; langzaam begeeft zich de menigte door de statige lanen naar het kerkhof, eerbiedig scharen zich de Javanen langs den weg; geene huurlingen volgen het lijk; reeds vroeg hebben zich alle burgers aan het sterfhuis vereenigd, en nu volgen slechts zij, die uit ware belangstelling komen.

Aan de overzijde der rivier ligt het grootste gedeelte der Chinesche kamp, met de groote *passar* in het midden, waar dagelijks Javanen en Chinezen hunne koopwaren brengen.

De bevolking, welke tot de hoofdplaats behoort, woont in verschillende *dessa's*, verdeeld rondom de stad, waartusschen de *kratons* van den Keizer en verdere Prinsen zijn gelegen. Breede lanen, met hoog geboomte bezet, doorsnijden den ganschen omtrek, en bieden aangename wandel- en toer-wegen. Aan beide zijden van den weg ziet men talleoze *waronge*, hier en daar een amfioen-huisje, waar reeds

menigeen gezondheid en krachten liet, om in het voor den Javaan zoo verleidelijk genot der opium-bedwelming te zwelgen. Gegraven sloten, die het overtollig vallende water ontlasten, omgeven de *dessa's*, welke langs den weg, achter digt groen of hoog opgetrokken *paggers* bijna geheel verborgen liggen, zoodat ge slechts zelden een huisje kunt ontdekken. Over eene menigte bruggetjes, slechts uit eene plank of ruwen boomstam bestaande, beweegt zich oud en jong naar buiten of naar binnen en wemelt door de lanen. Gij moet echter niet denken aan die snelle beweging of dat verdovend geraas der Amsterdamsche hoofdstraten, neen, alles wat de Javaan doet, doet hij langzaam, zwijgend en statig. Waarlijk er behoort wat toe om hem zijn phlegma te doen verlaten! Gij moest eens weten hoe zeer zij onze dansen veroordeelen, vooral de *galopade*. Verschrikkelijk in hun oog! hoe kan de eerbaarheid der vrouw, de achtbaarheid van den man dien dans gedoogen, — het is hun onverklaarbaar! Hij weet niet van die uitersten in vreugd en smart; kalm, ik zoude bijna zeggen, onverschillig gaan zijne dagen voorbij. Dat gewoel, die drift in woorden, gebaren en handelingen van *Europa's* hoofdsteden, moet gij op de hoofdplaats van *Java* niet verwachten. Ziet, de middaghitte is voorbij; thans komen allen uit; die elders geene bezigheden hadden, bleven zoo lang te huis; slechts weinigen, eenige *koelies*, en anderen, wier tegenwoordigheid noodzakelijk werd vereischt, hebt gij sedert den morgen gezien; allen zaten te huis, verrigtten harkende hunnen arbeid of kouwelden met elkander, althans niemand liet zich het werk zwaar worden. *Java* immers is eene te goede moeder voor hare kinderen, dan dat zij zouden behoeven te sloven en te zwoegen! Maar ziet, thans vullen zich de lanen; hier gaat er een, de armen over de borst geslagen,

de oogen naar boven gevestigd; hij merkt niet dat er hem-derden nevens hem gaan; gij zoudt hem aanzien voor eenen diepen denker over de oorzaak der dingen of den loop der sterren! Daar stapt er een langzaam voort, de handen op den rug; zijn gelaat is zoo ernstig, zijn blik zoo strak gevestigd; gij zoudt meenen eenen ouden speculant te zien, die de wisselingen zijner kansen berekent! Daar komen de vrouwen van *Djocjo* aan, de met klapper-olie gevulde bamboezen in korven op den rug *torschende*; zij hebben eenen weg van 15 uren afgelegd en het doel der reize bereikt; ge zoudt meenen, dat zij zich zouden verheugen en hare schreden bespoedigen, maar neen, even bedaard en langzaam gaan zij voort, en zullen ook zoo aanstonds met datzelfde phlegma den stedelingen hare olie aanbieden. Maar die koelies met hunne zwepende en krakende bamboepakken, die *tando*- en vruchtdragers; — zij snellen ieder vooruit, die versnelde tred verligt hunnen last; straks wanneer zij die ter plaatse gebragt, hunne duiten ontvangen en een' oogenblik pratende, om zich te verpoozen, bij elkander hebben gehurkt, zult ge zien dat ook zij denzelfden bedaarden tred der overigen zullen aannemen. Ginder nadert eene groote menigte, een prins of aanzienlijke met zijn gevolg; aan beide zijden houden twee geleiders zijn paard aan den toom, om iedere te spoedige beweging van hetzelve te beletten; de stoet, waarvan de een zijne *pajong*, de andere zijn *sirie*-doos, zijn piek, zijn zwaard of geweer, een bankje om af te stijgen, of eenig ander teeken zijner waardigheid draagt, gaat nevens of achter hem zwijgend en langzaam; gij zoudt meenen dat zij eenen doode begeleiden. Eene andere menigte volgt, mannen, vrouwen en kinderen; zij bewonen dezelfde *dessa*, de ouderen gaan voorop, de jongeren sluiten den trein, maar een ieder schijnt slechts aan zich zelven te den-

ken, spreekt niet met zijnen nevenman, ja, daar is er één, maar, gij kunt het ook aan zijne geheele houding zien, die eene uitzondering maakt. De sierlijk geplooijde *sarong*, tusschen vinger en duim der linkerhand opgevat, met de regterhand eenen doek zwaaijende, spreekt hij nu met dezen dan met genen. De Javaan kan echter wel in hevige gemoeds-beweging geraken, en tot groote drift worden opgevoerd; laat zijne vrouw ongeschonden, eerbiedig de graven zijner vaderen, -- hij zou u overal zoeken, ook te midden van wachten tot u doordringen, en de kris in het harte stooten.

Dat phlegma, dat deftige, dat zich steeds gelijk-blijven, (ook op de Gouvernements- of Javasche feesten, welke jaarlijks te *Soerakarta* gevierd worden, waar de Europeaan wel eens vrolijk wordt, zorgen en lasten vergeet, lacht en schertst, of zich met den dans verlustigt, terwijl zij, als bedaarde aanschouwers hun sigaar rooken of *siri* eten, en zelden hunne zitplaatsen verlaten) -- geeft den Javaan al het voorkomen van eenen diepen denker; men ziet zich echter bij nadere kennismaking in die meening bedrogen; neen, de Javaan denkt niet diep, ook niet veel: zijne beschaving heeft nog niet die hoogte bereikt, zijne kennis van zaken *is* te zeer beperkt, en daarbij zijn de tropische gewesten niet zeer geschikt om denkers te vormen; aan den anderen kant echter kan men hem geenszins veel vatbaarheid en geschiktheid ontzeggen, tot het aanleeren van hand- en kunstwerken. De Keizerlijke hoofdstad bezit vele hand- en kunstwerkers. Het hof, deszelfs luxe en meerdere behoeften zijn daarvan de voornaamste oorzaak, want waar geen sterke prikkel bestaat, daar is de Javaan noch nijverig, noch werkman; hij behoeft het niet te zijn, kan te gemakkelijk in zijnen nooddruft voorzien; konden echter op *Java* gelijk

elders alle krachten daartoe zamenwerken, — de Javaan zou weldra eene aanmerkelijke hoogte bereiken, en in voortbrengselen van kunst en nijverheid voor weinig volken behoeven achter te staan; zijn geduld is proefhoudend en eene oorspronkelijke fijnheid van geest kan hem niet ontzegd worden. Onlangs nog kwam mij een gouden dames-garnituur in handen, te *Solo* naar een Parijsch model vervaardigd, niet minder fijn en zuiver bewerkt dan het origineel. De bewerker was echter een feniks onder zijne broederen, hoewel zeer velen hem na op zijde komen. Geeft den goudsmid slechts het benoodigde goud, een model, en hij zal u, hoewel het ook vroeger nimmer gezien hebbende, hetzelve tot in de minste kleinigheden namaken. En welke zijn zijne instrumenten? Naauwelijks kunt gij het gelooven, slechts eene oude schaar, een mes, en nog eenige zeer gebrekkige werktuigen. Zoo ook zal de laars- en de zadelmaker u een Engelsch fatsoen bezorgen, indien ge er hem slechts een geeft om naar te werken. Trouwens de *Solosche* zadel- en lederwerkers zijn over geheel *Java* gezocht en beroemd, dewijl er ook het beste leder wordt bereid. Kuipers, timmerlieden, kasten- en meubelmakers, draaijers, koper- en blikslagers, smeden, geelgieters en verschillende andere handwerkers zullen u steeds naar wensch bedienen. Het moge ook niet altijd met dien spoed en zoo volkomen zijn, als door den Europeschen handwerksman, — maar men bedenke dat hunne werktuigen slechts weinige zijn en niet zeer volkomen. Hoewel eenvoudig, zijn hunne middelen dikwerf voldoende en doelmatig. De draaijer slaat zijne werkplaats overal op, en nu staat hij met den bijtel gereed, om ieder naar zijne verkiezing te bedienen. De *Solosche* kleedjes, *sarongs*, die uit de hand gebatikt (geteekend) worden, zijn vooral beroemd en verdienen, wegens de fijne en uitvoe-

rige teekeningen en de schoone en vaste kleur, aller bewondering, evenzeer als de gouden en zilveren borduursels. Deze verschillende kunst- en handwerkers wonen in de dessa onder de overigen verspreid, en ten volle beloont het de moeite hen daar op te zoeken, en ze in hunne werkzaamheden en dagelijksch bedrijf gade te slaan. Neem echter eenen geleider mede, want anders zoudt gij gemakkelijk verdwalen. Op eene vreemde wijze staan de huizen kruis en kweer, scheef en dwars door-een, waar tusschen breede of smallere paden loopen met *paggers* of levende heggen afgezet. De huizen zijn bamboezen hutten met *atap* gedekt, enkele zijn van hout. Treedt men er een binnen, dan is men genoodzaakt eene beleefde buiging te maken, of men moet verkiezen zijn voorhoofd op eene onzachte manier met den deurbalk in aanraking te brengen. Aan weerskanten staan lage *balee-balees*, en op den achtergrond ontdekt men tusschen twee kleine kamertjes, eene soort van verheven alcove, achter een wit gordijn, waarover roode draperien hangen, — het bruidsbed der beide echtelingen en later ook dat hunner kinderen. In de kleinere kamertjes slapen de respective leden der familie. Die echter zulk een huis bezit, behoort tot de aanzienlijken of gegoeden; de meeste huizen bevatten slechts een ruim vierkant. Een klein afgepaggerd erf omheint de woning, waarop eenige klapper- en pisangboomen of bamboes groeijen, en men ook gewoonlijk eenen hoogen mastboom ziet, in welks top de kooi van eenen lokvogel is geheschen; kippen en eenden kakelen en snateren er rond, althans indien de eigenaar zoo vermogend is. Iedereen bezit echter een' of meer hanen, die onder hooge korven besloten en nabij den ingang des huizes geplaatst, der aandacht van niemand der binnentredenden kunnen ontgaan; de bezoekers zullen hen ook gaarne

eenigen tijd bewonderen en het verhaal hunner reeds overbekende wapenfeiten nog eens met veel genoegen aanhooren. De hanen-gevechten toch behooren onder de grootste vermakelijkheden van den Javaan; hij zoude eenige uren ver loopen om er een bij te wonen, vooral indien de haan eenige vermaardheid heeft. Een kring van aanschouwers sluit zich om de strijdende, wier sporen met stalen punten zijn voorzien, en wier strijdlust door alle mogelijke middelen is opgewekt; men wedt, applaudiseert, siffleert, in één woord, de Javaan wordt levendig; jammer echter, dat de hanengevechten dikwerf met menschen-gevechten eindigen, en de eigenaar van den overwonnenen zich op dien van den overwinnaar wreekt, door met eenen houw van zijn kap- of moordmes revenge te nemen voor zijnen lieveling. Zoo ver gaat de liefde van den Javaan voor den Koning der kippen! Ja met ware wellust kan hij uren achtereen op de *balee-balee* uitgestrekt op hem nederzien, zijn roem en trots door de gansche buurt, die nu zijner vroegere verdiensten en schitterende overwinningen onbewust, onder den hoogen korf besloten vreedzaam zijn voedsel pikt.

Ge hebt voorzeker reeds menigmaal den Javaan zoo niet *in natura*, althans in copij voor oogen gehad. Ik zal u daarom zijne kleeding niet schetsen; de *sarong* soms in sierlijke plooijen opgevat, doch slechts alleen bij feestelijke gelegenheden gebruikelijk, en gewoonlijk ten voet uit nederhangende, — den breeden linnen gordel, waarin de *kris* op zijde of van achteren steekt, — het buisje met eene digte rij knoopen, tot aan den hals reikende, — juweelen, gouden en minder edele metalen, — de net om het hoofd gevouwen doek, — waarlijk men moet een Javaan zijn, om hun costuum goed te kunnen beschrijven; het vereischt eene lange studie, want iedere plooi en vouw heeft naar de wetten eener

strenge etiquette zijne beteekenis, — iedere plaatsing der *kris* duidt de meerdere of mindere waardigheid van den persoon aan. Maar niet iederen Javaan moet ge u zoo uitgedacht voorstellen. Gij kunt u door vergelijking daarvan het beste denkbeeld vormen; immers niet ieder onzer kleedt zich naar de Fransche en Engelsche modeplaten; denk u slechts den nijveren werkman, dien gij des morgens met het pijpje in den mond uwe deur ziet voorbij stappen, indien ge niet te lang hebt geslapen, en plaats hem naast den *Lion* der Parijzer salons.

Onder de bevolking van *Solo* heerscht veel armoede, ja de Keizer zal nimmer verzuimen den Rijksbestierder, zoo dikwerf deze zich bij hem vervoegt, naar den staat en toestand zijner onderdanen te vragen; zijne voorgangers vroegen het ook, maar bekreunden zich daarom evenmin om hunne onderdanen; in beide opzigten volgt hij getrouw hun voorbeeld, — hij doet wat zijne vaderen deden, volgt de *adat*, en meent genoeg te hebben gedaan. —

Maar ik wilde zeggen, dat onder de bevolking van *Solo* veel armoede heerscht, en dat die armoede zich vooral in hun uiterlijk vertoont: zoo ontmoet ge onder de welgekleeden er zeer velen, wier gewaad ellendig is en geenszins overeenkomstig met het Javaansche costuum, — ja bij niet weinigen slechts uit een' broek of lap bestaat welke even tot de knieën reikt. Des middags, en wanneer ze aan hunne bezigheden zijn, loopen allen halverlijf naakt, de vrouwen trekken hare *sarongs* hoog onder de armen op, Hollandsche zindelijkheid moet ge niet bij hen zoeken; zij loopen wel genoeg in de rivier en kunnen langen tijd in den stroom blijven hurken, meer echter om zich te verfrisschen, want aan wasschen wordt zelden gedacht. Somtijds ont-

doen zij zich van hunne kleederen, slaan ze op eenen steen of plank, wringen ze uit, en trekken ze half nat weder aan, want van eene garderobe weten weinige Javanen. Het kan dus niet anders, of vele besmettelijke ziekten moeten onder hen heerschen: van deze is de *lazarus*-ziekte eene der verschrikkelijkste; de ongelukkigen werden wel in een daartoe bestemd verblijf bijeengebragt, maar zoo slecht verzorgd, dat zij er spoedig wegvlugten, dwalen dan weder onder de bevolking rond, of liggen aan den weg, vooral in de nabijheid der posten, om den reiziger eene aalmoes af te bidden. Welk reiziger herinnert zich niet *Kalitan* en de ijselijke tooneelen, welke hij daar dikwerf moest aanschouwen!

Goederen kan de Javaan evenmin bewaren als geld; zij koopen en koopen, maar spoedig is alles weder verdwenen onder de handen hunner mindere nabestaanden en volgelingen; hooge waarde echter stellen zij op het bezit van juweelen, en indien ge eens in de lombard van *Solo* kondet zien, ge zoudt u verbazen over den schat van preciosa's daar verzameld. Vele Prinsen en aanzienlijken konden groote kapitalisten zijn door de verhuring hunner uitgestrekte landerijen, maar slechts enkelen maken eene uitzondering, de meesten zijn steeds in schulden en leven voor het oogenblik goed, maar blijven niet lang bezitters. De maandelijksche traktementen, welke hun van het Gouvernement geworden, benevens de opbrengsten hunner onderdanen, moeten dan in hunne behoeften voorzien. Die in de mindere klasse zich eenig geld hebben verworven, moeten hunne welvaart zorgvuldig verbergen, want spoedig zoude een magtiger er in trachten te slagen, om met hen te deelen. De Gouvernements-landen staan hun open, waar zij, door het bestuur gevrijwaard van alle onwettige heffingen, geld en

goed in veiligheid konden bezitten. Maar de Javaan verlaat niet gemakkelijk de *dessa*, waarin hij en zijne vaderen zijn geboren, waaruit hij zich eene vrouw heeft genomen en alle zijne betrekkingen bezit; *dulce natale solum*, staat hun diep in het harte geschreven; verwijderd van zijnen geboortegrond, van huis, betrekkingen en de vaderlijke *sawa's* te zwerven, is hem een ondragelijk denkbeeld. Daarbij hebben onregtvaardigheden, gelijk ze ieder willekeurig bestuur kenmerken, ook steeds het Javaansche bestuur gekenmerkt. Een ieder neemt en eischt van zijnen minderen; zoo daalt het af tot in de minste betrekking; de Javaan is het gewoon, het is hem een *adat* geworden, — een liberaal zoude hem wartaal spreken. Hij geeft gewillig aan zijne meerderen, ja brengt hun nog ongevraagd geschenken, en zal zich nimmer onttrekken aan buitengewone heffingen, wanneer trouw- of andere feestelijke gelegenheden van zijnen hoofd die vereischen. Het verschil tusschen zijne denkwijze en die van den Jacobijn is zeer groot; veeleer zal hij het in zijnen meerdere afkeuren, dat deze afwijkt van de zeden zijner vaderen, dan dat hij hem uitplundert, en met vrouw en kinderen gebrek doet lijden.

De Keizerlijke familie is groot. *Pakoe Boewono de VII* heeft vele ooms, broeders en eene groote menigte neven. Velen zijn wel niet van het echte bloed; slechts kinderen van bijwijven en dus van minderen rang; allen echter worden gelijkelijk geacht tot de vorstelijke familie te behooren en deelen in de voorregten aan die geboorte verbonden. Naar hunnen rang zijn zij groote of kleinere bezitters van landen, welke zij gedeeltelijk verpachten, of waarvan zij de opbrengsten zelden genieten en steeds een genoegzaam aantal volgelingen, overeenkomstig hunner waardigheid, naar de hoofdplaats doen komen.

De zonen van den Keizer en Kroonprins worden in hunne kindsheid genoemd, *Raden Maas*. Den gevorderden leeftijd bereikt hebbende, ontvangen zij den titel van *Kandjeng Pangherang*, terwijl de oudste der echte zonen wordt genoemd *Pangherang Adipatie*, gelijk die der onechten *Pangherang Ngabehei*. De *Pangherang Adipatie*, tot Kroonprins doorgaans op zijn derde jaar verheven, neemt alsdan nog den titel aan van *Hanom*. De titel van *Pangherang* is slechts erfelijk tot in het derde geslacht, en is weder in zoo verre onderscheiden, dat des Keizers zonen worden bijgenaamd *Poetro*, en zijne kleinzonen *Sentono*. Achterkleinzonen en zoo vervolgens mogen slechts den titel voeren van *Raden Maas Rio*, *Raden Maas*, *Raden Bagoes*. De echte dochters van den Keizer worden, ongehuwd zijnde, *Raden Ajoe* genaamd, gehuwd *Ratoe*, de onechte ongehuwd *Raden Adjeng* en gehuwd *Raden Ajoe*. *Raden Ajoe* is erfelijk tot de achterkleindochters, verandert alsdan in *Raden Roro*, of der gehuwden in *Raden Nganten*. Trouwt echter de *Raden Ajoe* beneden haren rang, dan is haar oudste zoon slechts een *Raden Maas Rio*, en zijn de anderen *Raden Rio's*, hare dochters ongehuwd *Raden Adjeng*, gehuwd *Raden Ajoe*. Haar man wordt slechts tot *Raden* verheven, of wordt van *Raden Bagoes* tot *Raden Maas Rio*, blijft haar echter als van lagere geboorte steeds onderworpen, en staat tot haar omtrent in dezelfde betrekking als Prins *Albert* tot Koningin *Victoria*.

Onechte zonen van *Pangherangs*, welke ook hunne moeder zij, worden niettemin geacht van Vorstelijken bloede te zijn, en de oudste treedt, zoo er geene echten zijn, in den rang en de bezittingen des vaders, gelijk des Keizers zonen, als ook die van den Kroonprins, benevens nog de twee oudste echte kleinzonen van beiden, alle *Pangherangs*

worden; de oudste zonen, doch alleen der *Pangherangs* en der Vorstelijke dochters, wanneer zij met Prinsen zijn gehuwd, kunnen tot den rang van *Pangherangs* verheven worden.

Alle *Pangherangs Poetro's* wordt een bepaald gedeelte land met de bevolking, benevens eene maandelijksche geldelijke toelaag voor hun geheele leven, door den Keizer in leen en volle vruchtgebruik afgestaan, hetwelk na den doed des vaders op den oudsten zoon *Pangherang Sentono* vervalt. Deze moet echter in de behoeften ten zijner broeders voorzien, waarom, indien er velen zijn, aan hen de helft of een derde wordt afgestaan. De zoon van den *Pangherang Sentono, Raden Maas Rio* geworden, erft slechts een gedeelte van zijns vaders bezittingen, geevenredigd naar zijn' minderen rang. Alles vervalt weder aan den Keizer, als aller Leenheer, hetzij bij overlijden zonder kinderen, hetzij de zoon, steeds minder in rang dan zijn vader, daardoor slechts op een gedeelte der vaderlijke bezittingen kan aanspraak maken. Geheel op zich zelve staat de onafhankelijke Prins, *Pangherang Prang Wedono*; zijne bezittingen zijn hem aangewezen, te midden van die des Keizers gelegen, wien hij slechts als zijnen meerdere erkent, maar wien hij overigens niet onderworpen is. Ook zijne familie is zeer uitgebreid. Het Gouvernement onderhoudt voor hem een legioen Infanterie, Artillerie en Kavallerie, 1000 man sterk, waarover hij als Kolonel het kommando heeft, en dat onder zijn onmiddellijk bevel in de nabijheid des *kratons* is gekazerneerd.

Daar, na den *Java*-oorlog, het Gouvernement de onderworpen landen, verre weg het grootste gedeelte van het Rijk des Keizers en dat des Sultans van *Djocjocarta*, tot schadeloosstelling der oorlogskosten en verzekering der

rust, voor den vervolge aan zich heeft getrokken, komt het daarvoor den Keizer en anderen Prinsen door maandelijksche toelagen in geld te gemoet; iedere maand ontvangt de *Soesoehoenan* *f* 47,000, terwijl aan de Prinsen gezamenlijk eene som van *f* 25,000 wordt uitgekeerd. De *Soesoehoenan* bemoeit zich niet met de regering: de Rijksbestierder, welke uit het volk is gekozen, vertegenwoordigt in alles zijn' persoon. Hij wordt door het Gouvernement in overeenstemming met den Keizer gekozen, en zijne betrekking gaat op den oudsten zoon over. Somtijds wordt hiervan afgeweken; de overige betrekkingen echter, gelijk ook handwerken, gaan *altijd* van den vader op den zoon over. Daar de Prinsen van het bestuur zijn uitgesloten, worden den Rijksbestierder, die den titel voert van *Raden Adipatie*, acht *Raden Tommenggonge* onder den naam van Regenten, *Wadonos*, toegevoegd, van welke er vier worden bijgenaamd *djawi* (buiten) omdat zij belast zijn met de werkzaamheden buiten den *kraton*, en vier *lebet* (binnen) als zijnde belast met de werkzaamheden binnen en in den omtrek des *kratons*, en vormen met hem het kollegie der hooge regering; handhaving der wetten, politie en verder bestuur berust in hunne handen, terwijl nog eene menigte van mindere beambten, als: *Kliwon's*, *Panewoen's*, *Mantri's*, *Djekso's* enz. hun zijn toegevoegd. Hunne regtbank wordt *Bolemangoe* genaamd, en houdt des woensdags en zaturdags zitting van 's morgens negen tot twaalf uur. Buiten deze zijn er nog twee Geregtshoven, de *Soerambi* welker Voorzitter de Hoogepriester is, en de *Pradoto*, bij welke de Hoofd-*djekso* van den Keizer voorzit. Ieder heeft zijn eigen wetboek. De *Soerambi* heeft de hoogste magt; een vonnis door haar geslagen kan niet vernietigd worden door de andere, terwijl zij die der andere kan vernietigen,

Het Keizerlijk gebied is in twee Provinciën *Taskamalia* en *Padjang*, en deze weder in grootere of kleinere distrikten, verdeeld. Hoewel de Regenten der grootere distrikten meer magt en invloed op de bevolking kunnen uitoefenen, en bij de gebrekkige handhaving der Javaansche wetten als magthebbende kunnen handelen, zijn zij echter van minderen rang dan die te *Solo*. De *Goenangs* hebben onmiddelijk onder de Regenten het beheer over de grootere distrikten, welke verder in kleinere, uit eenige *dessa's* bestaande, zijn verdeeld, waarover *Demangs* zijn gesteld, terwijl eindelijk de *Buckels*, als Hoofden der verschillende *dessa's* volgen. De Rijksbestierder en Regenten ontvangen maandelijksche traktementen van den Keizer; de overigen echter niet, en hierdoor wordt nu eene opene deur gesteld voor verschillende onregtvaardigheden en knevelarijen. De *Goenong* kan zich, hoewel ook onder den Regent met het civiele beheer belast, als onmiddellijken pachter van den Keizer beschouwen. Dezen moet hij jaarlijks na een geraamden aanslag over zijn distrikt van alle opbrengsten de helft leveren, *padie*, *olie*, klappers, *sirie*, *pinang*, tabak etc. Hij slaat zijne *Demangs*, de *Demang* slaat zijne *Buckels*, een ieder voor zijn gedeelte, aan. De bevolking moet zorgen, dat alles geleverd wordt. Deze heffing, zij moge ook soms drukkend zijn, kan men echter niet onregtvaardig noemen; geen Javaan toch is er die een stuk lands in eigendom bezit, alles behoort den Keizer, en nu staat hij het den verlangenden af, onder beding de zuivere helft der produkten op te brengen. — Maar hoevéél moet hij nu niet aan den *Buckel*, den *Demang* en *Goenong* afstaan, te meer, daar deze weder door den Regent op contributie worden gesteld! — Alle lasten komen dus op den minderen Javaan neder. Zal hij nu meer land bebouwen dan even genoeg is om hem

en zijn huisgezin te onderhouden? Moet daardoor nu niet armoede heerschen, en wordt zoo niet alle lust en ijver uitgedoofd? Kunt gij het den Javaan ten kwade duiden, dat hij zich aan luiheid en ledigheid overgeeft?

De wetten worden gebrekkig gehandhaafd, en de aanzienlijken gaan het kwaad niet tegen, want zij zouden te groote voordeelen moeten missen. Teregt zoude men echter kunnen vragen, hoe het dan te verklaren is dat onafgebroken onlusten op *Java*, van de vroegste tijden af, gewoed hebben, wanneer den Javaan eene zoo groote zucht tot rust en gemak kenmerkt, en hij zoo geheel afkeerig is van alle twist en strijd? Weinig behoevende en tevreden in zijnen stand, zal hij zich met gelatenheid alle knevelarijen en wederregtelijke handelingen van zijne meerderen getroosten, en er niet aan denken, om de spade met het zwaard te verwisselen tot verdediging en handhaving zijner regten. Niet uit den boezem van het volk ontstond immer een oorlog, -- het waren de Grooten, die uit zucht naar gewin of aanzien, uit jaloezij, wegens vermeende of wezenlijke grieven, het volk tot opstand aanzetten, en die, blindelings gehoorzaamd door de menigte, welker eerbied voor de Prinsen, vooral indien zij van hoogen rang zijn, onbepaald is, zich spoedig eenen grooten aanhang wisten te verzekeren; en zulke Prinsen waren er steeds velen; de *intrigue's* aan het hof *Mataram*, later *Soerakarta* en *Djocjocarta*, hebben sedert de vroegste tijden onafgebroken voortgeduurd; een noodwendig gevolg der menigte echte en onechte zonen, welke door den Keizer of een' voornaam Prins, bij zijne vrouwen en bijwijven verwekt, alle aan het Hof bleven. Die zich daar niet konde staande houden, vlugtte naar het binnen-land, en zoo ontstond weldra de oorlog. Indien ontzag voor het Nederlandsch Bestuur de rust niet

wist te bewaren, dezelfde tooneelen zouden zich spoedig en niet minder ernstig herhalen; buiten de partij van den thans regerenden Keizer toch, bestaan er nog twee, die gaarne eenen anderen op den troon zouden zien. —

De *Soesoehoenan* van *Soerakarta*, *Pakoe Boewono* de VII, bezit slechts eene schaduw van de magt zijner vaderen, een klein gedeelte van hun gebied. Bijna geheel *Java* was aan de Vorsten van *Mataram*, waarvan die van *Soerakarta* in eene regte lijn afstammen, onderworpen. Zij waren oppermagtige heerschers. De Keizer van *Soerakarta* is slechts leenman van het Gouvernement, en zijn Rijksgebied strekt zich niet verder uit, dan tot ééne Residentie van *Java*. Onder *Pakoe Boewono* de II leed het Rijk van *Soerakarta* een gevoelig verlies, waarvan het nimmer is opgekomen, en dat deszelfs verderen achteruitgang ten gevolge had. Wij willen de geschiedenis kortelijk doorloopen.

De Chinesche opstand te *Batavia* was gedempt; de opstandelingen verspreidden zich over *Java*, haalden spoedig hunne landgenooten en Javanen over, om met hen gemeene zaak te maken, en zochten ook *Pakoe Boewono* den II daartoe te bewegen. Deze, hoewel zich openbaar den vriend der Kompagnie betoonende, was hunner zaak in het geheim van ganscher harte toegedaan. Weldra kwam hij er openlijk voor uit, door de bezetting van *Karta soera*, waar hij toen resideerde, verraderlijk aantevallen, aftemaken, en hen die, het bloedbad ontkomen, in zijne handen vielen, te dwingen om het Mahomedaansche geloof te omhelzen. De Kompagnie had nu eenen vereenigden en magtigen vijand te bestrijden. Het oorlogs-geluk was haar echter gunstig, hetgeen den Keizer beangstigde; hij haastte zich om nog bij tijds van partij te veranderen en zich weder met de kompagnie te vereenigen, te meer, daar hij reeds had ingezien,

hoe de Chinesche heerschappij, indien de Kompagnie de nederlaag mogt verkrijgen, voor zijne oppermagt alles deed vreezen. De Kompagnie nam hem weder aan, hoewel ook wetende welk eenen onzekeren bondgenoot zij in hem bezat. Die afval kostte hem een groot deel zijner landen,--hij moest echter nog zwaarder boeten. De Chinezen, en de hun getrouw geblevene Javaansche grooten met hunne aanhangers, verwoed over den verraderlijken afval des Keizers, besloten zich te wreken. Van *Pattie* waar hun grootste magt was vereenigd, trokken zij op naar *Karta soera*. De Keizer was te onvermogend hun te weerstaan en durfde hen niet afwachten, ook de Kompagnie konde hem zoo spoedig niet te hulp komen; hij vlugtte, en bereikte eindelijk na eene gevaarvolle en moeijelijke reis *Ponogoro*, waar hij zich tot een gunstiger gelegenheid moest schuil houden. *Karta soera* viel in de magt der opstandelingen, werd geplunderd, verwoest en verbrand, en de opstandelingen plaatsten eenen anderen Keizer op den troon. Spoedig echter had ook deze eene groote tegenpartij; verdeeldheden openbaarden zich, en velen boden den gevluchten Keizer op nieuw zijne waardigheid en hunne gehoorzaamheid aan.

Intusschen was de Sultan van *Madura* met een leger tegen den nieuwen Keizer opgerukt, niet zoo zeer ten behoeve van den verjaagde, als wel om zich wegens vroegere wezenlijke of vermeende grieven aan het Hof van *Karta soera* te wreken, en deszelfs reeds zoo wankelende magt den laatsten slag toetebrengen. Leenman van het Rijk van *Karta soera,* wilde hij zich ook van den laatsten zweem van afhankelijkheid vrij maken, en zijn gebied ten koste van hetzelve uitbreiden. De nieuw verkozen Keizer werd verslagen, en *Karta soera* viel ten tweeden male den vijand n handen. De Kompagnie trad tusschen beide, bewerkte

den terugtogt van den Madurees met zijn leger, en de herstelling van den onttroonden Vorst, maar ten koste van vele landen en voorregten, deels het gevolg zijner trouwloosheid, — daar de Gouverneur Generaal *van Imhoff* als streng regter uitspraak deed, — deels ten gevolge zijner ongelukkig geweerde oorlogen. Bij traktaat moest hij aan de Kompagnie in vollen eigendom afstaan het eiland *Madura*, de strand-Residentien *Sourabaija* en al wat daar beoosten ligt tot *Belambangan* benevens *Rembang*, *Japara* en *Samarang* met derzelver onderhoorige landen.

Wij kunnen niet in eene uitvoerige vermelding treden der binnenlandsche onlusten, — welke tot zijnen dood het Rijk onophoudelijk ontrustten, menigmaal met geheelen ondergang bedreigden, en deszelfs bestaan op waggelende schragen zetteden, — als liggende buiten ons plan. De voornaamste rebellerende Prinsen waren *Mankoe Boemi* en *Mankoe Negoro*; zij konden zich met minder moeite staande houden en gevreesd doen worden, omdat de Keizer, onder wiens rampspoedige regering het Rijk zoo oneindig in aanzien en magt had verloren, hetgeen aan zijn noodlot en ongelukkig gesternte wordt toegeschreven, weinig vertrouwen en gehechtheid bij zijne Regenten en het volk bezat. Alleen de wapenen der Kompagnie hielden hem staande. — *Pakoe Boewono*, de ongelukkige Vorst, werd krank, zeer krank; zat van dagen en onrust leide hij zich tot sterven. De Heer *van Hogendorp*, Gouverneur van *Java's* noord-oosthoek, spoedde zich dadelijk naar *Soerakarta*, om nog met hem, vóór zijnen dood, bij den zoo hagchelijken staat van zaken, de beste schikkingen te maken, en den Kroonprins, die in ongenade was vervallen, met hem te verzoenen.

Pakoe Boewono verklaarde geenen moed meer te bezitten om het Regeringsjuk te dragen, en te moeten vaststellen

dat hij vergeven was; verzocht den Gouverneur in naam der Kompagnie het gebied van het *Mataramsche* Rijk over te nemen, en het dengenen optedragen, wien hij in het belang van *Java* en de Compagnie daarvoor het geschiktst mogt oordeelen, tevens zijne kinderen, en in het bijzonder den Kroonprins harer bescherming aanbevelende. Den 11den December 1749 deed hij bij traktaat plegtigen afstand voor zich en de zijnen van het *Mataramsche* Rijk aan de Compagnie, welke den 18den daaraanvolgende den Kroonprins onder den naam van *Boewono III* tot Keizer huldigde, en hem als zoodanig het Rijk van *Mataram* in leen afstond. Den 30sten overleed *Pakoe Boewono* en met hem was de luister van *Mataram's* Vorsten verdwenen, -- *Java's* oppermagtige heerschers waren leenmannen geworden. Nog steeds duurde de strijd met *Mankoe Boemi* en *Mankoe Negoro*, en kostte der Compagnie veel volk en groote sommen. *Mankoe Boemie* zag echter in, dat hij met oorlogen zijn doel niet zoude bereiken, -- de Compagnie, dat zij zich nog lang zoude kunnen staande houden; beiden gaven toe; *Mankoe Boemie*, het zwervende en rustelooze leven van *Java* moede, deed afstand van zijnen eisch om alleenheerschende Vorst van *Java's* bovenlanden te worden, en wilde zich met de helft der landen te vrede stellen. De Compagnie willigde het in, en in den beginne des jaars 1755 werd hij te *Gamping*, onder den titel van Sultan *Mangkoe Boewono Senopatie Ingalago Ngabdier Rachman Sajidin Panoto-Gomo Kalifatoolah*, tot Vorst van de helft van *Java's* bovenlanden verheven, waarna hij zich spoedig te *Djocjocarta* vestigde; alzoo werd het Rijk van *Mataram* gesplitst en ontstonden de Rijken van *Soerakarta* en *Djocjokarta*. De Keizer moest de helft zijner landen, bevolking en inkomsten missen -- eene gevoelige slag! -- *Mankoe Negoro* bleef ech-

ter nog altijd een gevaarlijke vijand, voor de Compagnie en de beide Vorsten. Vergeefs poogden zij met vereenigde krachten hem ten onder te brengen, hoewel ook menigmaal verslagen en tot het uiterste gebragt, wist hij zijn verlies gedurig te herstellen en vertoonde zich nu hier dan daar; zijne onmatige eischen konden onmogelijk worden aangenomen. Eindelijk kwam men ook met hem in een vergelijk; men stond hem een gedeelte zijner eischen toe, waarop hij zich aan den *Soesoehoenan* onderwierp, wederom echter ten koste zijner landen, want de Compagnie schonk hem uit dezelve 4000 *tjatjas* of huisgezinnen land. Onder het bestuur van den Maarschalk *Daendels* moest hij andermaal, benevens den Sultan van *Djocjokarta*, afstand doen van vele landen, welke zij in de *Kadoe* en omstreken van *Salatiga*, *Grobogan* en *Blora* bezaten; terwijl hij gedurende het Engelsche tusschenbestuur, onder den Gouverneur *Raffles*, hetgeen hij nog bezat in de *Kadoe* en *Patjitan*, benevens de districten *Blora* en *Wonosobo* moest missen. En welke gevolgen, zoowel voor den *Soesoehoenan* als den Sultan, de laatst gevoerde oorlogen gehad hebben, is genoeg ter kennisse van een ieder gekomen. Hun gebied werd tot op meer dan een derde verminderd!

KATHA SARIT SAGARA.

(Vervolg van bladz. 347).

TWEEDE BOEK.

Geschiedenis van Sridatta en Mrigankavati.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Intusschen was de bode van *Udaÿana* bij den Koning *Chan̈damahâsena* aangekomen en had hem het antwoord zijns meesters overgebragt. Toen *Chan̈damahâsena* dit vernam, dacht hij bij zich zelven: »de trotsche Koning zal dus niet hier komen, en ik kan mijne dochter niet tot hem naar *Kaus̈ambi* zenden; dit zou groote ligtzinnigheid wezen; ik moet hem dus gebonden tot ons laten voeren.” Hij riep daarop zijn' minister, en na met dezen alles rijpelijk overdacht te hebben, beval hij een' grooten olifant, die den zijnen volkomen geleek, kunstiglijk uit hout te vervaardigen, plaatste dien toen in het *Vindhÿa*-gebergte, en liet in deszelfs ligchaam eenige moedige soldaten verbergen. De Koning van *Vatsa*, die er een groot genoegen in vond om olifanten te vangen, hield er eene menigte kondschappers of bespieders op na, die in het woud naar olifanten uitkeken: dezen zagen den nagemaakten olifant van verre, keerden ijlings naar *Udaÿana* terug en zeiden tot hem:

»Wij hebben, o Koning! in het *Vindhya*-woud een' olifant zien omzwerven, wiens wederga men zeker niet op aarde zal aantreffen, met zijnen rug reikte hij bijkans ten hemel, en het scheen ons toe alsof het *Vindhya*-gebergte in het woud wandelde." Over deze boodschap zijner boschwachters was *Udayana* zoo verheugd, dat hij hun als blijk zijner tevredenheid honderd-duizend goudstukken gaf. »Wanneer ik dezen heerlijken olifant, die een duchtige partij voor *Nadâgiri* is, bezit, dan zal ik zeker den Koning *Chandamahâsena* kunnen bedwingen, en dan zal hij mij gaarne zijne dochter *Vâsavadattâ* ten huwelijk geven." Met deze gedachten bragt hij den nacht door. Den volgenden morgen toog hij naar het *Vindhya*-woud, zonder naar de waarschuwing zijner raadslieden te hooren, daar hij brandde van begeerte om dien olifant te bezitten: de boden gingen vooruit om hem den weg te wijzen. Ofschoon de sterre-wigchelaars hem zeiden, dat de horoskoop, dien zij bij zijnen togt naar het woud getrokken hadden, aanduidde dat hij bezwaarlijk een meisje bekomen zou zonder tevens gevangen genomen te worden, — zij konden hem toch niet van zijn voornemen afbrengen. Toen nu *Udayana* het woud bereikt had, beval hij zijn gevolg achter te blijven, opdat ze den olifant niet mogten opjagen. Alleen van de boodschappers vergezeld, en de melodische luit bij zich, betrad hij het onmetelijk woud: aan de zuidelijke helling van het *Vindhya*-gebergte wezen de boden hem den kunst-olifant die er als levende uitzag. *Udayana* ging nu alleen, spelende op de luit en zoete melodijen zingende, langzaam op den olifant toe, om hem door zang en spel te lokken en zoo te vangen; daar echter de avondschemering reeds viel, bemerkte hij, in zijne melodijen verdiept, volstrekt niet dat deze woud-olifant een gewrocht

der kunst was. Het dier kwam met gespitste ooren, alsof het schoone des gezangs hem aantrok, al nader en nader, sloeg dan zijwaarts af en lokte zoo den Koning ver af: plotseling sprongen nu de soldaten uit den olifant te voorschijn en omsingelden hem van alle zijden. Naauwelijks bemerkte *Udayana* dit, of woedend trok hij zijn zwaard; maar, terwijl hij met hen, die vóór hem stonden, worstelde, werd hij van achteren door anderen aangevallen; nieuwe manschappen snelden toe, die op diezelfde plek in hinderlaag gelegen hadden, en zoo werd de Koning van *Vatsa* gegrepen en naar *Chandamahâsena* gevoerd. Deze ging hem te gemoet, begroette hem met achting en trok dadelijk met hem de stad *Ujjayinî* binnen. Daar zagen de inwoners *Udayana*, hoe hij, gekrenkt over dit honend weêrvaren, binnentrok, een vreugde voor het oog, gelijk de pas opgekomen sikkel der nieuwe maan. De burgers, die hem wegens zijne schoonheid lief kregen, vreesden dat *Chandamahâsena* hem mogt ombrengen; zij verzamelden zich daarom voor het paleis met het vaste besluit, daar te sterven. *Chandamahâsena* sprak toen tot hen: »ik zal den Koning van *Vatsa* zeker niet ombrengen; integendeel ik wil hem tot mijn' bondgenoot aannemen." Over deze woorden verheugden zich de burgers. De Koning gaf daarop aan *Udayana* zijn dochter *Vâsavadattâ*, om bij hem de toonkunst te leeren, terwijl hij zeide: »leer dit meisje de toonkunst, dan zult ge geluk en vrijheid erlangen; geef u daarom niet aan de droefheid over." Naauwelijks had *Udayana* het schoone meisje gezien, of hij werd zoozeer in liefde ontgloeid, dat hij geen smart meer gevoelde; en evenzoo trok 's meisjes oog en hart tot hem, het oog nog van schaamte neêrgeslagen, maar het hart zonder weêrhouding. *Udayana* bragt al zijn' tijd in de concertzaal

door, terwijl hij, het oog op haar gerigt, haar onderwijs in het zingen gaf. Op zijn' schoot lag de hemelsche luit, uit zijn' mond stroomden de heerlijkste melodijen, en vóór hem stond in hartveroverende schoonheid *Vâsavadattâ*, die alles trachtte te doen, wat den gevangene tot genoegen kon strekken.

(*Het vervolg hierna*).

Aan de Redactie van het Tijdschrift voor
Neêrlandsch Indië.

Mijne Heeren!

Afgaande op de vriendelijke uitnoodiging van den Heer H. van Blommestein, schrijver van het onlangs uitgekomen werkje: *over het verbeterde Suiker-fabrikaat op Java,* ben ik zoo vrij, UEd. het bijgaande ter plaatsing in UEd's. *Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië* aan te bieden. —

Bantam 28 Oct. 1843.

Ik ben

Mijne Heeren!

UEds. Dienstv. Dienaar,

H. Bernard.

Door de directie der kultures is aan de suiker-fabrikanten in *Bantam* het werkje van den Heer H. VAN BLOMMESTEIN in handen gegeven. Onder dezen bevindt zich ook de schrijver dezes. — Met veel genoegen opende hij hetzelve, want het onderling bekend maken van waarnemingen, ook in dit vak, kan niet anders dan voordeelig op de fabrikatie der suiker werken; immers veronderstellende dat men *aan-* en *voor* menschen schrijft, welke ambitie voor hun vak hebben. Ook hij had reeds lang het plan gevormd, om zijne sedert verscheidene jaren gemaakte opmerkingen in het vak van riet-suiker-bereiding bescheidenlijk zijnen mede-ambtgenooten (bij wijze van mededeeling) aan te bieden; doch *vooreerst* en wel voornamelijk, is hij dadelijk bij zijne aankomst in deze gewesten hiervan zeer afgeschrikt, door het vooringenomene met het oude, (altijd in dit vak), en ten *tweede* heeft hij beter geoordeeld eerst zijne ondervinding ook in *Oost Indië* te raadplegen, daar waarschijnlijk klimaat en grondgesteldheid etc. afwijkingen zullen daarstellen. — Het was dus met groot genoegen, dat hij zag, dat een zijner medebroeders dit voetspoor voor hem geopend had, te meer daar het misschien den vreemdeling of *Baar* niet zoo ligt zou vergeven worden op de groote gehechtheid aan het oude te zinspelen. — Alleen neemt hij (op vriendelijke uitnoodiging van den schrijver) de vrijheid nederig aan te merken, dat het hem voorkomt, dat aan het werkje voor min geverseerden in het

theoretische van het vak *duidelijkheid* ontbreekt. — Het is algemeen bekend, dat de Heer van Blommestein eene schoone soort van suiker maakt; kon ZEd. het nu van zich verkrijgen, ons *eenvoudig* (voor den minkundige verstaanbaar) ZEds. bewerking mede te deelen, welligt en zeer waarschijnlijk zoude èn het Gouvernement -- èn de zijn belang kennende fabrikant hieruit voordeel trekken. —

Bantam. -- Peteir, 28 Oct 1843.

H. Bernard.
Suiker - fabrikant.

ERRATA.

Jaarg. 5. No. 7.

Pag. 38 regel 12 v. boven staat: VON SCHMID lees: VAN SCHMID.

Jaarg. 5. No. 9.

»	334	»	6	»	beneden staat:		*niet*	»	*nut.*
»	335	»	7	»	»	»	3568	»	3578.
»	»	»	2	»	»	»	*Batchiae*	»	*Batchian.*
»	336	»	17	»	boven	»	84	»	34.
»	337	»	10	»	»	»	168,7	»	1168,7.
»	»	»	1	»	beneden	»	7375,	»	17376.

(NB. Deze getal-fouten zijn buiten schuld van den schrijver ingeslopen.)

LAND- EN VOLKENKUNDE.

AANTEEKENINGEN

nopens de zeden, gewoonten en gebruiken, benevens de vooroordeelen en bijgeloovigheden der bevolking van de eilanden Saparoea, Haroekoe, Noessa Laut, *en van een gedeelte van de zuid-kust van* Ceram, *in vroegeren en lateren tijd.*

EERSTE AFDEELING.

SAPAROEA, HAROEKOE EN NOESSA LAUT.

BIJGELOOF.

§ 1. De bewoners dezer eilanden, van verschillende Godsdienst, als Christenen, Mahomedanen en Heidenen, zijn behebt met vele vooroordeelen en bijgeloovigheden; zij gelooven aan, en vreezen voor duivels, kwade geesten, spoken, waarzeggers, toovenaars, bezweerders en teeken-uitleggers; voorts geven zij eene heil- of onheilspellende beteekenis aan het geschreeuw van sommige vogels en kruipend gedierte; zij houden het er voor, dat hunne eerste voorouders (*nitoe-nitoe*) niet als gewone menschen zijn gestorven, maar van de aarde zijn verdwenen, en dat dezelve

van tijd tot tijd in verschillende gedaanten, hoewel niet voor ieder zigtbaar, zich op aarde vertoonen, om kwaad of goed te doen; waarom zij ze zeer eerbiedigen, vreezen en aanbidden.

§ 2. *Afgoderij.* In vroegere tijden maakten zij van deze hunne verdwenen voorouders afgodsbeelden van goud, zilver, koper, ijzer, hout, steen, aarde enz., en bewaarden dezelve op de vlieringen hunner woningen.

In elke negorij werden afgods-priesters of duivelprofeten aangesteld, welke *Mauwen* of *Nabie Setan* genaamd werden en in het bosch hun verblijf hielden. Zij hadden alleen het regt om met den duivel te spreken, die hun dan ook te woord stond.

Ieder, die eene zaak had, begaf zich tot deze priesters, voorzien van geschenken, als: gevulde beteldoozen, allerlei fraai lijnwaad, ringen enz., welke voorwerpen aan de priesters werden ter hand gesteld, opdat dezen hen zouden helpen en voorspellen wat hun gebeuren zou. Alles kwam door hunne tusschenkomst van den duivel.

Zij die gaarne kinderen wenschten te bekomen of die ziek waren en herstellen wilden, kregen van deze priesters een weinig olie of water, door den duivel met de heilzame kracht voorzien, tot verkrijging hunner bekendgestelde verlangens. Dat water of die olie werd altijd door de priesters op eene geheimzinnige wijze befluisterd.

§ 3. *Duivels.* Elke negorij had haren duivel, die opperduivel genoemd werd en zijnen eigendommelijken

naam had. Aan zijne dienst was een opperpriester benevens mindere priesters toegewijd. Het beeld van dezen duivel, dat naar evenredigheid van den rijkdom der negorij van goud, ijzer of steen was vervaardigd, werd in het bosch in eene spelonk of grot bewaard, waarbij een groot gebouw stond. Het volk voorzag in het onderhoud van denzelven, en de spijzen, welke deze afgod gebruikte, bestonden in harten, longen en nieren van varkens, honden-tongen, garnalen, *pisang*, benevens gekookte spijzen, alles door de vrouwen aan de priesters gebragt.

De gedaante van den duivel was die van eenen mensch, beest of monster. Aan zijne dienst was de afgodspriester of *mauwen* gewijd. Behalve dezen opperduivel had elke *soa* of wijk van de negorij nog zijnen eigenen duivel, welke ook door mindere priesters gediend werd, en die allen in het bosch hunne woningen hadden.

§ 4. Elke opperduivel had eene vrouw gekozen uit de schoonste meisjes van de negorij. Dit was echter slechts in naam; zij moest in afzondering wonen en slapen, en mogt nimmer met een ander trouwen. In het voor den opperduivel gebouwd huis werden door de priesters de geschenken bewaard, welke zij voor hem ontvingen.

§. 5. Had het hoofd van een huisgezin eenige zorg of verdriet, hetzij wegens ziekten, teleurstellingen, druk, om zijn huisgezin te onderhouden, of wegens oorlog als anderzins, dan ging hij des avonds met een brandende lamp naar de zolder of vliering van

zijne woning, nam zijn afgodsbeeld uit de kist, waarin hij hetzelve bewaarde, en begaf zich daarmede naar het bosch of naar de plaats, waar gewoonlijk de offers of gebeden gedaan werden, ten einde aldaar in stilte en eenzaamheid aan hetzelve zijn gebed te doen.

§ 6. *Bid- of offerplaatsen.* (*Tampat pamalie ataw batoe bakar dammer*). — Deze waren veelal nabij het strand der zee of bij de rivieren, of wel aan den hoek eener rots, of ook op de bergen waar vroeger negorijen stonden; sommigen bij de graven hunner voorouders.

Deze plaatsen werden niet alleen zeer geëerbiedigd maar ook gevreesd: men durfde ze niet altijd naderen, tenzij zulks met een godsdienstig oogmerk geschiedde. -- Het was dààr dat men de hulp en bijstand zijner verdwenen voorouders inriep. --

Er waren buitendien nog zekere geheiligde plaatsen, waar niemand dan de priester alleen mogt komen.

Personen, welke voornemens waren naar elders te vertrekken, begaven zich steeds vooraf naar de bovenbedoelde offerplaatsen, om te offeren. Dit offeren bestond in het branden van *bezoïn*, onder het aanroepen van den duivel, voor welken zij op een matje, eenige *pinang* of iets dergelijks ter neder leiden. Het gebeurde alsdan dikwijls, dat de duivel zich door de stem van den priester liet hooren en hen met een gunstig antwoord liet vertrekken. —

§ 7. *Geheiligde overblijfsels* (*Reliquen*). Ook was bij hen in grooten eerbied, alles wat van hunne afgestorvene voorouders was achtergelaten, of door

dezen gebruikt was, als: het haar van het hoofd, uitgevallen tanden, *pinang*-stampertjes en dergelijken.

§ 8. De priesters behoorden steeds uit hetzelfde geslacht te wezen; derzelver waardigheid ging niet in een ander geslacht over. Deze waardigheid was erfelijk van vader op zoon; zij hadden meer gezag en invloed in de negorijen, dan de Hoofden, en wierden in alles geraadpleegd. —

Elke negorij en elke *soa* (wijk) had zijnen afgodspriester.

§ 9. Moest er eene *hongij* plaats hebben, -- dat was eene door de gezamenlijke negorijen, op last van het Gouvernement of vroeger van de Sultans van *Ternate* en *Tidore*, te doene zeetogt, tot tegengang van de smokkelarijen of zeerooverijen, ook wel om ten oorlog te gaan, -- dan vergaderden de priesters in de *bailleo* of het raadhuis, (een gebouw, waar het volk met deszelfs hoofden vergadering hield). Zij bleven aldaar dan, tot dat de *hongij* afgeloopen was, den duivel bidden, dat de uitslag goed mogt wezen. Het volk voorzag hen intusschen van alle levensbenoodigdheden.

De opperpriester, die, door zijnen bijzonderen omgang met den negorij-duivel, alles konde weten en daarom ook het onbepaaldste vertrouwen bezat bij het volk, ontving gewoonlijk van de betrekkingen der genen, welke met de *hongij* afwezend waren, eene flesch of pot, gevuld met water, waarin eene tak van de *gadihoew*, zekere boom, waarvan de bladeren verschillend van kleuren zijn, en die om zijne schoonheid langs

die wegen gezet wordt. Deze flesch, met de daarin op water gezette tak der *gadikoew*, werd door den opperpriester bewaard, en gebeurde het nu dat deze tak begon te verwelken, dan wierd er gezegd, dat er een van hunne betrekkingen bij de *kongij* ziek was; hetwelk eene groote bezorgdheid teweeg bragt. Onmiddelijk ontving de priester dan eenige geschenken, om voor den zieke te bidden. Werd de tak weder frisch, dan was het gebed verhoord en de zieke hersteld.

§ 10. Wanneer bij de eene of andere plegtigheid het volk des avonds bij den opperpriester vergaderd was, dan zat hij op den grond in hun midden, met een' der andere priesters bij zich, die hem met *bezoïn* berookte. Zoodra nu daardoor het gelaat van den opperpriester begon te veranderen en hij aan het beven geraakte, gelijk iemand welke de koorts heeft, en daarbij eene taal sprak, welke niemand konde verstaan; dan zeide het volk, dat de duivel in hem gevaren, en nu het juiste oogenblik daar was, om hetgeen zij te verzoeken hadden, aan den priester kennelijk te maken.

§ 11. Alle jaren gingen de priesters met de *kewans* (boschbewakers) naar het bosch, elk voorzien van eenen haan benevens spijzen van allerlei aard. De haan werd op de gewone offerplaats geslagt en de spijzen werden gekookt, een en ander om voor de duivels en verdwenen voorouders te dienen. Er werd *bezoïn* gebrand en gebeden. Niemand mogt dan in het bosch komen, dewijl hij anders door de duivels zoude aangeraakt en daarop gek worden. Eerst des nachts keerden zij

huiswaarts, en niemand mogt zich op dien tijd buiten zijne woning vertoonen op verbeurte zijner gezondheid. De priesters hadden alsdan uit het bosch medegebragt met water gevulde bamboezen, waarmede zij alle woningen van de negorij besprengden; hetwelk de beteekenis had, dat de verdwenen voorouders hunnen zegen over de negorij hadden uitgestort en zij dientengevolge zoo wel ter zee als op het land veel geluk zouden hebben, in het verkrijgen van levensonderhoud.

§ 12. Hoewel nu deze priesters zeer geëerbiedigd werden, vooral dewijl men hen vreesde om het kwaad dat zij doen konden, gebeurde het echter dikwijls, dat het volk, in zijne goede verwachtingen teleurgesteld wordende (bij voorbeeld als de priester beloofd of voorspeld had, dat de negorij aan alles overvloed zoude hebben) hem aanviel en met den dood dreigde. Dit had vooral plaats als er hongersnood was. De opperpriester begaf zich dan naar de *bailleo* of naar de plaats waar men gewoon was te offeren, en vernam van den duivel, dat er weldra van alles zoo grooten overvloed zoude komen, dat men niet zoude weten wat er mede te doen. Indien dit nu gelogenstraft wierd, dan hield het volk raad en eindigde met den duivel-profeet aantevallen, optenemen en voor de woning van den regent eenige malen in zee te dompelen, hetwelk niet zeer zacht in zijn werk ging, wordende hij daarna bedreigd in zee verdronken te zullen worden, als het niet spoedig beter mogt gaan.

§ 13. *Toovenaars* of *Wigchelaars*. (*Orang Soewangie*). Dit zijn door den duivel bezetenen, met welken zij eenen naauwen omgang hebben. Deze kunst kan niet door elk een verkregen worden, maar is erfelijk in hetzelfde, en gaat niet over in een vreemd geslacht. Men kent ze aan hunne dansen in het maanlicht (*menaril*). Al wat zij te eten of te drinken geven of ook aanraken, veroorzaakt ziekten, wonden of wel den dood.

Hij die door een' toovenaar is ziek geworden, moet deszelfs uitwerpsel trachten te verkrijgen en het in het watervat of de pot, waarin de toovenaar zijn drinkwater bewaard, werpen, hetwelk ten gevolge heeft, dat zijne ziekte beter wordt en daarentegen de toovenaar, met al degene welke uit dat water drinken, ziek worden. Dit wordt genoemd *paleur*. -- Ook is het goed in gelijk geval het *sirie*-speeksel van den toovenaar te bekomen, wanneer het reeds op de aarde gedroogd is, het in water oplossen en te drinken, waardoor de zieke beter wordt.

Men kan zich ook door een deskundig persoon laten genezen, mits deze de kwaal kent en weet vanwaar dezelve komt, die alsdan het kwaad op den toovenaar doet overgaan, zoodat deze ziek en de zieke beter wordt. Geeft hij aan den toovenaar de klapper-*pinang* te eten, dan wordt deze zeer zwak en moet voortdurend kwijlen. --

§ 14. *Over bezweringen* of *toovermiddelen*. (*Matakauw*). Er zijn daarvan onderscheidene soorten, 13 in getal, welke verschillende benamingen en kracht

hebben. Hij die daartoe de kunst verstaat, heeft die van zijne voorouders geërfd, en kan er ook maar eene van kracht doen zijn, gelijk zulks eveneens met de waarzeggers (*mawé*), waarvan hier nader zal gesproken worden, het geval is. Deze kunst kan ook niet geleerd worden, maar is den eigenaar aangeboren en bepaalt zich altijd tot ééne soort.

Er wordt voor het toovermiddel of voorwerp, waar over de bezwering heeft plaats gehad, altijd een klein huisje gemaakt, hetwelk van binnen met allerlei vlaggetjes versierd wordt en in het midden waarvan men de *Matakauw* ophangt. Eene *Matakauw* dient, om een diefstal te straffen of voor het begaan daarvan bevreesd te maken, en wordt bevorens door den bezweerder met een zacht gemompel befluisterd. De daartoe eigene taal of woorden kunnen door niemand verstaan worden. Eene *Matakauw* wordt veelal in vruchtboomen opgehangen, om, wanneer er vruchten mogten gestolen worden, te weten te komen, wie de dader is, hetgeen ontdekt wordt door ziekte of iets dergelijks, dat hem aantast.

§ 15. De bovenbedoelde *Matakauw's* zijn de volgende:

1. De *Matakauw Potor* of *Lazarus:* dezelve is zamengesteld uit doornhout en een' sponsachtigen rooden steen, opdat degeen die steelt de leprozenziekte zal krijgen, zoodanig dat hij in den beginne eene pijn lijdt, even alsof hij met doornen gestoken wordt, en daarna zijn geheele ligchaam rood wordt vol kleine gaatjes, waarna de *lazarus*-ziekte volgt.
2. De *Matakauw apie* of *Vuur-matakauw:* dezelve

dient om brand te veroorzaken. In het hierboven omschreven huisje wordt het overblijfsel van eene afgebrande fakkel (*ober*) opgehangen. Hij, die gestolen heeft, ontwaart op het onverwachts dat zijn huis in den brand staat, zonder de oorzaak daarvan te kunnen vernemen. Indien het stuk der afgebrande fakkel niet juist regt, maar dwars in het bedoelde huisje opgehangen is, dan verbranden ook de nevenstaande huizen.

3. De *Matakauw proet bangka* of *Pennjakit dalem proetnja:* deze *Matakauw* strekt, om buikziekten te veroorzaken, zoodat de buik opzwelt en men kort van adem wordt. Hiertoe neemt de eigenaar van dit toovermiddel het lid of gewricht van eenen bamboes, 't welk hij zoo lang slaat, totdat hetzelve geheel gespleten of gebarsten is; alsdan sluit hij er een ring om en hangt een en ander in het meergemelde huisje op. --

4. De *Matakauw boewangie* of *Krokodil:* er wordt een kleine krokodil nagemaakt en in het huisje gehangen, opdat hij die steelt door dat gedierte verslonden zal worden.

5. De *Matakauw kaloeijoe* of *Haai:* dezelve is even als die van de krokodil.

6. De *Matakauw totroege* of *Schildpad:* dezelve is als hiervoren onder 4 en 5, -- opdat degeen die steelt eene ziekte zal krijgen, welke hem groote ontsteltenis in de buik veroorzaakt, even alsof er zich een schildpad in bevond. --

7. De *Matakauw gorieta:* de *gorieta* is zeker schaaldier

nautilus: dezelve is gelijk aan die van de schildpad, gevende tevens vlekken over het geheele ligchaam.

8. De *Matakauw mienikam:* dezelve wordt zamengesteld uit twee aan de einden puntig gemaakte *gabba's*, zijnde de stengen van sago-boomtakken, van $1\frac{1}{2}$ à 2 voeten lengte, welke kruiselings over elkander in het huisje worden opgehangen, waardoor aan den dief eene ziekte wordt veroorzaakt, alsof hij met pennen in de buik gestoken wierd, zoodat hij geen adem kan halen.

9. De *Matakauw oelar* of *Slang*: dezelve wordt op gelijke wijze zamengesteld als hierboven in 4 en 5: het is een nagemaakte slang, die ten gevolge heeft, dat de dief een pijn in de darmen gevoelt, even alsof hem een slang daarin beet, waarna hij bloed ontlast en uitteert.

10. De *Matakauw kattang* of *Krabbe*: dezelve staat gelijk met,

11. De *Matakauw lawa-lawa*, of wel *boerong sawal*, *Zwaluw* of *Zeeduif*: dezelve wordt vervaardigd door nabootsing van dezen vogel, gelijk die van de krokodil; ten gevolge waarvan de dief een zoodanige pijn aan de oogen gevoelt, alsof zij door eene zwaluw of zeeduif werden uitgepikt.

12. De *Matakauw jang Orang Islam tingalam sagoepitra di lautang*: dat is de *Matakauw*, welke door eenen Islam of Mahomedaan wordt gesteld, die een groot sago-brood in de zee heeft gebragt. Zulks geschiedt op de volgende wijze. Hij bakt een sago-brood ter lengte van omstreeks 7 à 8 en

ter breedte van 6 duim, hetwelk door hem gewogen wordt, opdat hetzelve de zwaarte heeft, die, volgens berekening der tooverkunst, benoodigd is. Daarna leest hij in den *koran*, en brengt het sago-brood vervolgens naar zee, waarin hij zich begeeft, om hetzelve op eene genoegzame diepte te doen zinken. Komt dat brood daarna opgezwollen en aan stukken boven water, dan krijgt de dief eene ziekte, die van top tot teen het geheele ligchaam doet opzwellen, ten gevolge waarvan hij moet sterven. --

13. De *Matakauw kaskadoe* of *Huidziekte*: dezelve wordt bewerkstelligd, door het trekken van lijnen of strepen met natte kalk op een scherf of stuk van een gebroken pot, welke in het boven omschreven huisje wordt opgehangen, ten gevolge waarvan de dief deze ziekte krijgt.

§ 16. De kunst van het daarstellen eener *Matakauw*, hierboven onder No. 2 bedoeld, om een huis in brand te doen geraken, wordt op het eiland *Haroekoe* niet verstaan, maar alleen te *Saparoea* en *Noessa laut*, en dat nog wel niet zeer algemeen.

Er zijn ook nog eenige andere *Matakauw's*, waarvan sommigen, zooals die om buikziekten te verwekken door de steng van een klappertak, nog de buitengewone kracht hebben, dat, wanneer de wind uit het noorden waait, zelfs dan degenen, welke onder de gestelde *Matakauw* mogten loopen of in de schaduw derzelve geraken, met deze ziekte worden aangetast. Dit heeft vooral plaats met zwangere vrouwen. --

§ 17. Er zijn nog andere bezwering- of toovermiddelen, welke alleen bewerkstelligd worden door een geheimzinnig fluisteren of ook wel gemompel in de taal der tooverkunst of van den duivel, welke alleen door erfenis (van vader op zoon) kan verkregen worden.

§ 18. Is iemand, ten gevolge eener *Matakauw*, door eenige ziekte aangetast geworden, dan kan hij daarvan alleen door dengeen, die ze gesteld heeft, hersteld worden, dewijl deze alleen het geneesmiddel bezit; -- doch daartoe wordt eene openhartige belijdenis of erkenning van schuld vereischt. -- De vrees alleen voor de *Matakauw*, weêrhoudt het stelen, of de angst voor de gevolgen doet veeltijds de misdaad ontdekken, en veroorzaakt aan den misdadiger ongesteldheid. -- Vele dezer kunstenarijen, zoomede nog vele anderen hieronder nader te beschrijven, zijn nog in gebruik. --

§ 19. *Over Waarzeggers of waarzeggen.* (*Mawé*). Er zijn vier soorten van waarzeggen, welke kunst niet van den een op den ander kan overgaan, maar erfelijk is in een geslacht van vader op zoon, en van eenen zoodanigen aard, dat slechts de kunst van eene soort tegelijk door een persoon kan bezeten worden.

a. De eerste manier om waartezeggen geschiedt door het lezen in den *koran*. De daarin bedreven persoon leest eerst en overdenkt daarna, ten gevolge waarvan hij de uitlegging geeft. --

b. *Waarzeggen met of door de span van de hand.* (*Djinkal*). Hij die deze kunst verstaat wrijft eerst in zijne beide handen, sluit dezelve daarna tezamen, even alsof hij bidt, vervolgens befluistert hij de

toppen der beide middenste vingers en kust dezelve, waarna hij met de span zijner regterhand, van af den top van den middensten vinger zijner linkerhand begint te meten tot aan den oksel, gevende telkens een kus op den top van zijnen linkerduim, en dalende op dezelfde manier, metende van af den oksel tot aan den top van zijnen middensten vinger, weder af, hetwelk herhaaldelijk tot drie malen toe door hem gedaan wordt; nu is de kunst hiervan, om zoo precies te meten, dat men ook telkens op dezelfde plaats terug komt, dat is, dat de maat de eene keer niet langer of korter is dan de andere, -- kunnende men daar na zien hoedanig de zaak staat, en dientengevolge zeggen, wat er gebeurd is of nog gebeuren zal aan den persoon, welke daaromtrent inlichting heeft gevraagd. --

c. Het waarzeggen door de *Parlessie* geschiedt door middel van eene pop, waarmede men de noodige ontdekking doet. Dezelve wordt door twee personen gedragen. De kunstenaar, welke alleen het geheim verstaat om met de pop te spreken, berookt dezelve vooraf met *bezoïn* en waarschuwt haar, om alles wat van haar verlangd zal worden naar waarheid te openbaren. Hierop gaan de twee mannen met de pop rond, en doen het voorkomen alsof zij door aar voortgetrokken worden. Veelal gebeurt het, dat de zaak, hetzij diefstal of andersins, aan het licht komt, alleen door de vrees waardoor het volk zich verklapt. -- Denkt de kunstenaar, dat hij de dader ontdekt heeft, dan staat

de pop eensklaps stil, en de bekentenis is spoedig het gevolg.

d. Het waarzeggen door middel van het gebruik van *rijst-meel.* Indien er iets gestolen of vermist is, dan doet de waarzegger b. v. al degenen welke tot het huis behooren waar de daad gepleegd is, drooge rijst-meel eten, na hun vooraf den eed te hebben afgenomen van zuivering. Gewoonlijk is de persoon, welke de genomene mondvol drooge rijstmeel niet naar binnen kan krijgen of inslikken, de dief. —

§ 20. Er zijn nog eenige andere wijzen om deze kunst uitteoefenen, b. v. met de *pinang* en droogé kalk, welke befluisterd wordt, waarna dezelve moet gegeten worden. Blijkt het nu dat beiden, na met elkander gekaauwd en uit den mond genomen te zijn, aan de eene zijde rood en aan de andere zijde wit te voorschijn komen, dan heeft een zoodanig persoon geluk te verwachten. — De Alfoeren op *Ceram* zijn in deze kunst van waarzeggen zeer bedreven. —

§ 21. *Over de kunst, om zich onkwetsbaar of onraakbaar te maken* (*Kabal dan Salah*): daarvoor zijn verscheidene middelen, als:

1. Men neemt een stukje dondersteen, naait hetzelve, met de daarbij behoorende aan de kunst eigenaardige woorden op papier of doek geschreven, in een stuk lijnwaad en bindt dit op zijnen buik, of hangt hetzelve om den hals, ten einde daardoor aan het vel eene hardheid gelijk aan die van steen te geven.
2. Anderen nemen vuursteenen en staal te zamen, en

gebruiken zulks op gelijke wijze als hiervoren is vermeld, opdat hun vel zoo hard als deze voorwerpen worde.

3. Ook maken zij tot gelijk einde gebruik van de zwarte kiezel-steenen (*batoe itam*), waarop men goud of zilver toetst.

4. Sommigen eten gember (*halieja*), om het vel hard te doen worden.

5. Anderen weder gebruiken de pit of steen (*kalang-bakh*), welke in het hart van den *kalangsoeson*-boom gevonden en gewoonlijk op de graven geplant wordt, alles op dezelfde wijze geappliceerd als hiervoren vermeld is, ten einde hen geen wapen kwetsen kan.

§ 22. Voorts zijn er nog de volgende middelen, om *onkwetsbaar* te blijven, die genaamd worden:

a. Onkwetsbaar als water (*kabal aijer*). Het water wordt met de aan de kunst eigene woorden geheimzinnig befluisterd, waarna hetzelve gedronken of gebruikt wordt, om zich te wasschen. De kogel mag al door het lijf geschoten worden, dezelve zal echter geene wonden veroorzaken, en veel minder den dood; men gevoelt zelfs geen pijn. Het gebeurt somtijds, dat de kogel, welke den onkwetsbaar gemaakten persoon treft, plat neder valt of door den onkwetsbaren persoon wordt opgevangen en neergeworpen. —

b. Onkwetsbaar als ijzer en staal. Het vorenstaande is ook het geval met scherpe of snijdende wapenen, welke alsdan geene wonden teweeg brengen. Intusschen is het, wanneer men in die omstandigheid verkeert, verboden, drooge visch te eten,

of die week gekookt is, of ook andere visschen, die giftig of venijnig zijn, gelijk de *soeka*, een langwerpige visch met een' zeer langen puntigen bek, waarmede hij wel eens, uit zee opspringende, iemand die in de praauw bezig is met visschen doodt. In geval deze visch gegeten wordt, helpt het genomen middel om onkwetsbaar te zijn niet, terwijl zoo iemand dan, mogt hij in een gevecht komen, onmiddelijk met den dood getroffen wordt.

c. Sommigen weten zich zoodanig onraakbaar te maken, dat zij als schaduwen verdwijnen.

d. Er zijn er, die een snoer met koralen (*manie-manie*) om den hals hangen, opdat zij onkwetsbaar zullen zijn.

§ 23. Omtrent het gebruik der onkwetsbare middelen zijn eenige verbodregels in acht te nemen, betrekkelijk zaken, die gelijk zijn aan tegenwerkende of zonder uitwerking blijvende middelen, namelijk: wanneer de hierboven opgenoemde middelen om onkwetsbaar te blijven zijn aangewend, mag men:

1. in oorlog zijnde niet bij zijne vrouw slapen,
2. noch vloeken of schelden;
3. bij het doen zijner behoeften, de middelen, gebezigd om onkwetsbaar te blijven, niet aan het lijf houden, maar afleggen;
4. geene meloenen (*laboe*) noch *ganemoe* eten, noch ook het touw van de *ganemoe* gemaakt gebruiken, om zijne broek om het lijf te binden;
5. het licht niet laten uitgaan, als men des avonds

zijnen maaltijd gebruikt, en indien zulks gebeurt, hetzelve onmiddelijk weder aansteken, en staande eten; en

6. geen varkensvleesch eten, indien het middel om onkwetsbaar te blijven van een Mahomedaan geleerd of gekocht is.

§ 24. Werden de bovenvermelde waarschuwingen of verbodregels niet in acht genomen, dan baten de aangewende middelen om onkwetsbaar te blijven niet, maar zal men integendeel door dezelve schade lijden.

§ 25. *Tegenmiddelen.* Om nu degenen, die middelen hebben aangewend om onkwetsbaar te blijven, evenwel te kunnen raken, moet men schieten met een gouden kogel of met een schelp kuikker (*meetel bija garoe*) of wel met een looden kogel, welke met vergif van visschen of slangen vermengd is, ook wel met dat van doornen of bladeren, opdat die kogel wanneer hij treft het effect doet van vergif.

Zijn het snij- of stekende wapenen, zooals eene parang, sabel of piek, dan moet men dezelve, onder beffluistering met de daartoe behoorende woorden, met goudstof en zwavel inwrijven en daarna zijnen adem over het scherpe laten gaan, in alle welke gevallen de middelen voor de onkwetsbaarheid geen baat hebben.

§ 26. *Over de kunst om goed raak te schieten en kogels te gieten.*

1. Zij die juist willen raken of raak schieten, nemen daartoe eenig oogmiddel te baat, dat vervaardigd is van een aftreksel van zeker soort van bladeren. Hiermede baden zij de oogen, waarna hun gezigt

zoo versterkt wordt, dat zij de voorwerpen waarop zij raken willen, zoo groot zien als huizen.

2. Ook plaatsen zij daartoe den mond der loop van het geweer onder het schijnsel der zon, dat door het dak van de woning naar binnen dringt, zoodat dat licht of die straal juist in de loop van het geweer schijnt, als wanneer zij het geweer laden. Dit heeft ten doel, om even zoo regt of juist te schieten, als het schijnsel van de zon in de loop van het geweer heeft geschenen.

3. Sommigen, wanneer zij een kogel op het geweer willen laden, nemen dien eerst in den mond, befluisteren denzelven daarop en laten hem vervolgens uit den mond in de loop van het geweer vallen; en

4. Anderen, wanneer zij reeds met het geweer hebben aangelegd om te schieten, fluisteren vooraf en schieten daarna.

§ 27. Om kogels te gieten die raken, wordt juist de tijd waargenomen, waarop de zon regt boven het huis staat, en wordt het gesmolten lood met de afgevallen en daarna fijn gestampte stengels van boomen vermengd. Deze stengels moeten met het einde of de punt zoodanig gevallen zijn, dat dezelve in de aarde blijven steken, waarvan zij alsdan de in den grond stekende punt afsnijden, opdat zij daarmede even zoo goed raak schieten zullen, als de stengel in de aarde geraakt of gestoken heeft. Ook mengen zij in het gesmolten lood van het leven beroofde vliegen, gaande de bewerking steeds van het fluisteren vergezeld.

Er zijn ook onder deze kogelgieters, die den wortel

van de *koesoe koesoe bedoerie* (eene soort van doornachtig, hoogopstaand gras) hetwelk afgebrand is, met een' klapperdop (*tampoeran*) bedekken, in welken klapperdop zich gaatjes bevinden, zonder dat die echter daarin gemaakt mogen zijn. Wanneer nu de *koesoe koesoe* weder opschiet en door die gaatjes heendringt, trekken zij dezelve uit en koken ze met het lood waarvan de kogels moeten gegoten worden; zulks heeft ten doel om met die kogels evenzoo raak te schieten, als de *koesoe koesoe* juist heeft weten te raken, om door de gaatjes van den klapperdop heen te komen.

§ 28. *Over ziekten en het terugbrengen van de door den duivel medegenomen* Schim *van den zieke.*

De personen, welke de geneeskunst verstaan, zeggen, nadat zij de pols gevoeld of gember gesneden hebben, of ook wel na vooraf eerst in water te hebben gekeken, met welke ziekte de lijder aangetast is, en welke geneesmiddelen aan denzelven tot herstelling zullen behooren te worden toegediend.

Is iemand ziek geworden, door dat hij van den duivel is aangetast, dat wil zeggen, dat hij ergens geloopen heeft alwaar hij door de damp of uitwaseming van den duivel is geraakt, dan bespuwen zij hem (*soemboer*) met gekaauwde gember van het hoofd tot de voeten, of bestrooijen hem met peper of Javaasch zout, dan wel besproeijen hem met laauw water, welke artikelen vooraf door hen beßuisterd zijn, met de daartoe bij den geneesmeester bekende woorden, en nadat zij den lijder vooraf in zijne ooren

en over den schedel van zijn hoofd hebben geblazen. Mogt het eene vrouw zijn, dan zeggen zij wel, dat zij met den duivel eene ongeoorloofde aanraking heeft gehad, gelijk als met den wind die haar voorbij gaat en dien zij niet voelt, en dat zij door den duivel bezwangerd is zonder zulks te weten, tot dat haar buik opzwelt, waarin zich een steen of duivelskind bevindt, welke ziekte haar den dood veroorzaakt.

Sommigen kaauwen den wortel van zeker hout, en wrijven het hoofd van den zieke met *pinang* tot aan de voeten, opdat de damp van den duivel uit hem zal gaan. Anderen nemen dien wortel en koken denzelven in water, waarna zij dezen drank aan den zieke te drinken geven: zij gebruiken daartoe ook een stuk bamboes, hetwelk echter niet met eene parang mag gehakt of gesneden worden, maar met de handen moet gebroken zijn, dewijl anders de medicijn niet baten zoude.

Eenigen verstaan de kunst, om de schim van den zieke, welke zij zeggen door den duivel weggenomen te zijn, zoodat hij ziek is geworden, wederom te halen, hetwelk *ambel soemangan* genoemd wordt.

§ 29. Die schim, zoo zeggen zij, bevindt zich alsdan tusschen de steenen, in holen of in de toppen der boomen en op de bergen. Ten einde dezelve terug te bekomen, roept iemand van de huisgenooten den waarzegger, die om middernacht zich naar eenen waterput of naar den oever der rivier begeeft, omhangen met eene *sarong* of kleed en een stuk *dammer*, een hoenderei, benevens een half volwassen kip in de

handen houdende, om den zieke van zijne ongesteldheid te verlossen; zoomede heeft hij nog bij zich, eenen tros met jonge *pinang*, versche *sirie* en drooge kalk. Op de bestemde plaats gekomen, legt hij al deze artikelen bij elkander, en brandt de *dammer*, die hij in het ronde draait. Daarmede roept hij de schim van den zieke, en verzoekt haar met hem mede te gaan. Drie malen zegt hij overluid, de naam van den zieke met de woorden: »kom mede, kom mede", waarop hij terug keert, makende met het kleed, waarmede hij omhangen is, eene beweging even alsof hij daarin de schim heeft opgenomen. Alsnu huiswaarts keerende is het hem verboden om regts of links te zien, of met iemand die hem op weg tegen komt te spreken, maar moet hij zonder een woord te zeggen regt door naar het huis van den zieke terugkeeren. Aldaar gekomen blijft hij aan de deur staan, en vraagt, onder het uitroepen van den naam van den zieke, of dezelve al terug is of niet, waarop degenen die binnen zijn antwoorden, dat hij al terug is: dan treedt de waarzegger binnen, en legt het kleed, waarin zich genoemde schim moet bevinden, op de keel van den zieke, of deze trekt dat kleed aan, zeggende daarbij: »nu zijt gij weder in huis teruggekeerd."

§ 30. Er bestaat echter nog een tweede wijze om de weggenomen schim van eenen zieke terug te bekomen, namelijk: men maakt zijn afbeeldsel van *gabba-gabba*, en behangt hetzelve met fraaije kleederen en klatergoud, waarop het naar de plaats gebragt

wordt, alwaar de zieke door den duivel zoude zijn aangeraakt (*katagoran*). . Nu wordt aan den duivel gezegd: »geef ons den leelijken man terug, dien gij weggenomen hebt, en neem daarentegen dezen mooijen in de plaats": als wanneer de bedoelde pop of het versierde afbeeldsel van den zieke daar ter plaatse wordt gelaten, met eenig *sirie* en *pinang*, van welk laatste een weinig wordt teruggebragt ten gebruike voor den zieke. — De hier omschreven manier wordt genoemd: uitlossing van de schim van den zieke van den duivel: zijnde eigenlijk eene ruiling of verwisseling. —

§. 31. *Over eenige middelen, om iemand, door kracht van woorden, ziekten te verwekken of wel het leven te benemen, hetwelk door hen »*Dottij*" genoemd wordt.* — Deze kunst bestaat tegenwoordig niet meer zoo algemeen: men schijnt het geheim er van verloren te hebben. —

De verschillende soorten derzelve zijn:

1. *Dottij gadam*; veroorzakende eene kramp, waardoor het geheele ligchaam als een boog zamen getrokken wordt.
2. *Dottij apie*, waardoor het hart in eenen hevigen gloed geraakt en bloed wordt gebraakt.
3. *Dottij aijer*: men ontwaart daarbij eene koude in de voeten, waardoor buikpijn ontstaat.
4. *Dottij sirie* doet de ruggestreng breken en is ongeneeslijk.
5. *Dottij kantjing* belet het spreken en hindert de ademhaling.

De bewerkstelling dezer ongelukkige middelen geschiedt

op onderscheidene wijzen. Sommigen zeggen luid of uiten met bijzondere kracht den naam van dengenen op wien zij doelen, doende daarbij eenige woorden vergezeld gaan, die zij door de digtgemaakte hand of een bamboes heen blazen; anderen werpen met gember of met steenen, of wel met beiden, over de woning of *pagger* in het erf van den persoon, waarop het gemunt is, waartoe zij boven den wind moeten staan. -- Alles gaat daarbij vergezeld van een geheimzinnig fluisteren of zacht gemompel, voor elk ander onverstaanbaar. --

Eenigen verstaan de kunst, om, wanneer zij voor den regter komen, hunne tegenpartij door het wijzen met den vinger of door het uitspuwen van kruidnagelen of gember, zoodanig uit het veld te slaan, dat deze geheel bedremmeld wordt en niet weet wat te antwoorden.

Een en ander zoo ook het werpen met gember enz. wordt in den tegenwoordigen tijd nog wel gebezigd: ik zelf heb er wel voorbeelden van gezien. Verwenschingen en vervloekingen zijn gewoonlijk daarmede vergezeld, en de gebaarden en aangewende middelen zijn de uiterlijke kenteekenen daarvan, om ze van uitwerking en kracht te doen zijn.

§ 32. Degenen, welke getroffen worden, moeten onmiddelijk een' deskundige, die hen helpen kan, roepen. Deze, de kunst verstaande, is daarin zoo handig, dat hij het aangedane kwaad op den bewerker van hetzelve weet overtebrengen.

§ 33. *Om aan iemand leed of onheil te veroorza-*

ken, ook wel om hem eenen spoedigen dood te berokkenen, bestaan, (tegenwoordig nog in gebruik), de volgende middelen: Zij nemen het hoofdhaar, of een lomp van de kleederen, of de aarde, waarop het voetspoor ingedrukt is van hunnen vijand, of ook wel deszelfs naam, geschreven op een stuk papier, en stoppen, na befluistering dezer voorwerpen, dezelve in de naden of voegen van een pas gebouwd wordend huis, vaartuig of ander gebouw, vooral in kerken, waarvan ik zelf een belangrijk voorbeeld heb bijgewoond en heb moeten onderzoeken. Somtijds metselen zij het voorwerp, dat zij tot de uitvoering van hun kwaad voornemen te baat nemen, tusschen eenen pas opgetrokken muur, of leggen hetzelve in de kist van een pas gestorvene, ook wel in het graf, tengevolge waarvan zij zeggen, en ook onbepaald gelooven, dat de persoon, op wien het bedoeld is, sterft, na vooraf ongesteld te zijn geweest. En dit gebeurt werkelijk dikwijls door angst en vrees die hen bezielt, wanneer zij weten eenen vijand te hebben, dien zij herkennen aan zijne geheimzinnige wijze van doen, of andere kenteekenen.

Anderen binden het haar van hunnen vijand aan den staart van een visch, welken zij weder in vrijheid laten, of doen hetzelve in eene schelp, of plaatsen deszelfs naam op eene verboden plaats, waar zij in vroegere jaren gewoon waren den duivel aan te roepen, hetwelk steeds noodlottige gevolgen heeft; of ook wel begraven zij gember voor de deur der woning van hunnen vijand, welke zij vooraf befluisterd hebben,

zoodat hij, daar over gaande of met den voet de plek rakende, wonden aan dezelve krijgt. Zij doen dit ook met drooge kalk, en strooijen die op den grond, waardoor huidziekte wordt veroorzaakt. Alles geschiedt zoo veel mogelijk in stilte en zeer geheim, en wordt daarom meest des nachts uitgevoerd.

§ 34. *Over aantrekkende of tot zich trekkende middelen* (*goena*). Deze dienen om een geliefd voorwerp tot zich te trekken of aan zich te hechten.

1. Ze worden in het eten, drinken, de tabak of in de *sirie-pinang* gedaan, onder befluistering en het uitspreken der namen van degenen waarvoor ze dienen moeten, wier hart daardoor tot den persoon getrokken wordt die het verrigt.
2. Indien een man bespeurt, dat eene vrouw waarvoor hij liefde heeft opgevat hem niet genegen is, neemt hij, tot verkrijging harer genegenheid, een dergelijk middel te baat, of neemt ook wel een kippenveer, welke hij, onder het uitspreken van haren naam, befluistert, hetwelk dikwijls ten gevolge heeft, dat de vrouw zoodanig in liefde voor hem ontvlamt, dat zij hem overal zoekt en naloopt, om hem te kunnen ontmoeten en aan zijne verlangens gehoor geven.
3. Sommigen doen zulks door middel van bloemen en welriekende oliën, of gaan des nachts bij de woning van de geliefde met een mond-harmonica (*djengon besij*), welke zij zoodanig weten te bespelen, dat het meisje, op het gehoor daarvan, geene rust meer heeft, maar de deur ontsluit en haren enbe-

kenden minnaar tracht te spreken. — Gewoonlijk zijn echter de huwelijken, welke van eene zoodanige kennismaking somwijlen het gevolg zijn, niet gelukkig. —

§ 35. *Manier, om zijnen vijand aan den duivel overtegeven, zoodat hij geen geluk meer te wachten heeft.* Er wordt van *gaba-gaba*, zijnde de steng van den sago-boomtak, bijna gelijk aan den klapper-boomtak, een afbeeldsel gemaakt van den persoon, aan wien men het kwaad toegedacht heeft, hetwelk met *bezoïn* wordt berookt; onder welke verrigting de duivel wordt aangeroepen en verzocht, om den persoon, waarvan hier de rede is, aantenemen. Daarvoor wordt hem reeds bij voorraad het *gaba-gaba*-mannetje overgegeven, hetwelk dan in eenen boom gehangen of ter plaatse, waar men vroeger gewoon was den duivel of zijne verdwenen voorouders te offeren, wordt nedergelegd, zoodanig, dat het niet gemakkelijk door anderen te zien is. — Ook een dergelijk geval heb ik op het eiland *Noessa laut* gehad en een zoodanig mannetje van daar medegebragt. —

§ 36. *Over het vervloeken of verdoemen.* Zulks gaat niet altijd alleen van woorden en dreigementen vergezeld, maar daartoe worden ook dikwijls middelen in het werk gesteld.

Hij, die zijnen naaste aan de verdoemenis wijdt, geeft aan de armen eene liefdegift en vervloekt denzelven daarbij. Een ander neemt een geldstuk, doet het in eene kom of kopje, begeeft zich daarmede

in de open lucht, wendt zich naar den hemel en beklaagt zich aan het Opperwezen over zijnen vijand, welken hij alsdan vervloekt, terwijl hij het geld daarna naar de kerk brengt. Een derde breekt de bamboezen tang of knijper, waarmede zij het vuur aanvatten, in stukken, en werpt het eene gedeelte, met eenen met asch gevulden klapperdop, ver van zich, onder het uitspreken van vervloekingen jegens zijnen naaste, b. v. »Vervloekt zijt gij om ooit het zonne-schijnsel te genieten; deze asch houdt u van mij op eenen afstand!"

Sommigen, wanneer zij met elkander in twist zijn, spreken in het eerst eenige vervloekingen uit. Wanneer de twist grooter wordt, nemen zij een paar koperen geldstukken en vervloeken elkander, onder het uitspreken van Gods naam, waarna zij het geld naar de kerk brengen voor de armen; of ook wel roepen zij arme kinderen bij zich aan huis, en geven hun, na van hunne twist mededeeling te hebben gedaan, eene aalmoes. De wraakzucht en onverzoenbaarheid gaan zeer verre, zoodanig zelfs, dat ze van den vader op den zoon overgaat, of, anders gesproken, overerft.

§ 37. *Over het geschreeuw of geluid van sommige vogels, vliegende insecten of de verschijning van dezelven, zoomede van kruipende dieren, waaraan eene beteekenis wordt gegeven, gelijk aan eene voorspelling dat men heil of onheil te wachten heeft.*

Over het geschreeuw van:

a. De *Radja Udang* (*Oedang*), zeker soort van groene

vogel met witte borst of hals: als dezelve zich laat hooren voor de deur der woning of op eht erf van eenen Regent, beduidt zulks dat deze zeer vergramd zal worden, en tengevolge van dien zijne onderhoorigen streng zal behandelen; gebeurt het voor de deur der woning of op het erf van een' ander, dan zal de rust daar binnen spoedig gestoord worden; of wel hoort men dezen vogel ergens anders, dan heeft zoo iemand te verwachten, dat hem een ongeluk zal overkomen; doch hoort men dien vogel in de loods (*saboewa*) van de *Ozembaaij* (zeker soort van vaartuigen), waarmede men juist naar zee is om te visschen, dan is het te verwachten dat deselve met veel visch terug zal komen. Ook wordt gezegd, dat, wanneer men de *Radja Udang* des avonds of des nachts hoort, tijdens de drooge mousson, men regen te wachten heeft.

b. De *Boerong Soewangij* of *Manakoesoe* op *Saparoea*, en op *Haroekoe Manoekauw Hoesoe* genoemd. Dezelve is geheel zwart en zeer zeldzaam. Wanneer hij zich digt boven een huis laat hooren beteekent zulks, dat zich daar in den omtrek een meisje bevindt welke haren zwangeren toestand verbergt. Is zulks echter hoog boven in de lucht dan moet er een ongeluk gebeuren, hetzij: dat er een uit den boom zal vallen, of dat er een huis in brand zal geraken, of wel bloed gestort zal worden. Het geschreeuw van dien vogel des avonds is een voorteeken, dat er spoedig iemand van de negorij sterven zal.

c. De *Djabu* of *Gobeha besar* (*Valk*) beteekent, dat er een geëngeuitbefenend persoon, b. v. een Regent, spoedig zal sterven. Hoort men denzelven op zee, dan beteekent dit ook wel, dat er veel visch zal komen.

d. De *Boerong Kastor*: als hij laag in het rond of digt bij schreeuwt beteekent dit, dat er eene vrouw zal sterven; is zulks in de hoogte, dan is het een man; of wel dat men de tijding daarvan van eene andere plaats zal ontvangen.

e. De *Boerong Toij* beteekent voor hen, die deszelfs geschreeuw hooren en zich in een' boom bevinden, om zorg te dragen, dat zij er niet uitvallen, of wel dat men eene slechte tijding kan krijgen en daarom niet schrikken moet.

f. De *Boerong Muleh* (*Nachtvogel*), dat men op zijne hoede moet zijn, dewijl zich iemand in de nabijheid bevindt dien men niet zien kan.

g. De *Boerong Sahil*, dat er regen zal vallen.

h. De *Boerong Matoot*: wanneer deze gehoord wordt, even alsof hij in de landstaal een geschreeuw aanheft van *woio! woio!* »gaat maar! gaat maar!" is zulks een teeken, dat er een van aanzien of gezag of wel iemand van zijne familie zal komen te sterven, — gelijk hierboven onder Lt. c. — Sommigen, die dezen vogel hooren, zeggen dikwijls: »Er wordt een doode naar het kerkhof gebragt," of wel »de koster gaat reeds rond, om personen voor de begrafenis te noodigen."

i. De *Boerong Manga Kekatoewa* ook wel *Boe-*

rong Tovj genaamd: wanneer hij zich *des nachts doet hooren*, dan gelooven zij, dat de duivels dooden wegdragen, en zulks door den vogel gezien wordt, dewijl deze duivels aan den boom gestoten hebben, waarin hij zich bevond, en gewoon is te slapen. Is zijn geschreeuw *des morgens vroeg*, wanneer het volk naar het bosch gaat, dan moeten de dieven zich wegmaken, anders zullen zij betrapt worden.

k. De *Pomboh Waringin* of *wilde Tortelduif*: schreeuwt hij in den morgenstond, dan is dit een voorteeken, dat er een klein kind in de negorij sterven zal; is het geschreeuw tegen den middag, dan zal er een groot en sterk mensch komen te overlijden; doch is zulks tegen den avond, dan moet het een oud mensch zijn.

§ 38. Van de vliegende insecten en kruipende dieren zijn de navolgenden, waaromtrent hetzelfde bijgeloof bestaat als omtrent de vogels hierboven genoemd, te weten:

a. De *Sprinkhaan* (*Bilalang*) binnen het huis schreeuwende, is dit een teeken dat men in het een of ander gelukkig zal zijn; doch buiten het huis dezelve hoorende, geeft zulks te kennen dat men een bezoek zal krijgen van naastbestaanden of vrienden.

b. De *Andjing Tanah* binnen 's huis schreeuwende, zal er iemand daarin een ongeluk overkomen.

c. De *Rian Rian*, zijnde een vliegend insect dat een zeer schel geluid geeft. Wanneer men hetzelve des avonds hoort, is dit een voorteeken, dat er

meisjes ten huwelijk zullen gevraagd worden; of wel dat het de regte tijd is, om op de jagt of vischvangst te gaan; schreeuwt dit insekt des nachts, dan zal men slechte tijding bekomen.

d. De *Witte Kapellen* (*Kopo Kopo Poetie*): wanneer dezelve in eene kamer verschijnen, krijgt men goede tijding of het bezoek van een' goeden vriend van eene andere plaats. Indien zij in de keuken vliegen, dan beteekent zulks dat men gelukkig op de jagt of vischvangst zijn zal.

e. De *Zwarte Kapellen* of met zwarte strepen: wanneer dezen binnen het huis vliegen, beteekent zulks, dat men tijding zal ontvangen, dat er iemand van zijne naastbestaanden of vrienden gestorven is, ook wel dat men verdriet zal krijgen.

f. De *Panikij* of *kleine Vledermuis* ook *Martigoe* genaamd: wanneer deze des nachts in de *Ozembaijem*-loods schreeuwt, beteekent zulks, even als met de *Radja Oedang* het geval is, namelijk dat de *Ozembaai* met eene goede vangst terug zal komen. Ook geeft dit te kennen, dat men in twist zal komen of slechte tijding ontvangen, of wel dat men kwaad spreekt van den persoon, die de vleermuis heeft hooren schreeuwen en hem, bij anderen, hatelijk maakt, zoodat hij in kwaden naam geraakt.

g. De *Boschkatten* (*Koesoe Koesoe*): wanneer iemand des morgens naar het bosch gaat en eene boschkat den boom ziet opklauteren, is zulks een slecht voorteeken (*masoroh*), dewijl er iemand van zijne naaste aanverwanten zal sterven.

h. De *Slangen met vier pooten en eene roode streep om den hals* (*Oelar Panana*): wanneer dezelve door iemand, die naar het bosch gaat, dwars in den weg met het gezigt naar hem gewend, wordt aangetroffen, is zulks een voorteeken gelijk met de *koesoe koesoe*. Wordt de slang echter van achteren gezien, namelijk achter den persoon, dan geeft dit te kennen, dat iemand zijner verre bloedverwanten zal overlijden. Omtrent deze dieren hebben de negorij-volken groote verbodsregels of voorzorgen, om ze niet te ontmoeten, als zij des morgens vroeg uitgaan.

i. De *Olie-Slangen* (*Oelar Minjakh*): dezelve zien er uit als wormen, doch zijn zwart en glinsterend. Wanneer ze in een huis komen, is zulks een slecht voorteeken, dewijl er iemand in hetzelve sterven zal.

Geboorten.

§ 39. *Over de geboorte van een kind, en de nageboorte van hetzelve* (*Dadomin*). Wanneer een kind ter wereld gekomen en door de vroedvrouw gewasschen is, kunnen de nabestaanden en vrienden der ouders van de pas geborene in de kraamkamer komen, om het kindje te zien, en een geschenk in geld in de waschkom leggen. Nadat het kindje met azijn en kurkema over het ligchaam gewreven is en men hetzelve asch op het hoofdje en den navel heeft gelegd, wordt de nageboorte (*dadomin*) door de vroedvrouw begraven, welke daarover bloemen strooit. Sommigen

werpen de nageboorte in zee, nadat zij vooraf in eenen pot is gelegd en met een stuk wit katoen digt gemaakt. Zij begeven zich daartoe met eene praauw in zee, en slaan in den pot een gat, zoodat dezelve kan zinken. Zij, die zulks ten uitvoer brengt, mag regts noch links van zich zien, maar moet steeds vooruit kijken, opdat het kindje niet scheel worde, dewijl zulks daarvan het gevolg zoude wezen. De stuurman of roeijer van de praauw, moet ook met dezelve regt vooruit gaan, opdat het kindje later niet overal rond loope en zich gaarne van huis begeve. De vroedvrouw brengt daarna het stuk katoen, dat over den pot vastgemaakt, doch bij het in zee werpen er door haar weder afgenomen is, regtstreeks naar huis terug. Te huis gekomen bedekt zij het kindje daarmede. In het geval dat de nageboorte begraven is, wordt er gedurende zeven dagen *dammer* boven de begraafplaats gebrand, ten einde dezelve voor bederf te bewaren; dewijl degenen die zulks bewerkstelligen gelooven, dat, wanneer de nageboorte reeds stinkend of bedorven is, de moeder veel ongedierte zal krijgen.

De nageboorte wordt ook wel in eenen *klapperdop* (*ouw-ouw*, zijnde gelijk aan de *gajong* waarmede men water schept, echter zonder den steel) gelegd en met een *pisang*-blad omwikkeld, en des avonds door de vroedvrouw in de kraamkamer begraven, en met een' dunnen steen bedekt, waarover de aarde gelegd wordt. Gedurende drie nachten brandt er eene lamp op deze begraafplaats, waarop zeven melatie-bloemen (*boenga*

manor) gestrooid worden, ter voorkoming dat aan het kindje eenig leed geschiede.

§ 40. *Over de Navelstreng.* Voor dat deselve door de vroedvrouw afgebonden wordt, moet zij daaraan vooraf negen malen trekken (*Oeroe*); waarna zij deselve met haren vinger of duim afmeet, en met eenen draad van *ananas*-garen afbindt, door ze drie malen te omwinden en daarna vast te knoopen. Vervolgens neemt zij een scherp gemaakt bamboesje (*Koetietana*), en snijdt de navelstreng daarmede af. Op den navel wordt azijn met asch gemengd gelegd, en na drie dagen, binnen welken tijd de wond gedroogd is, valt de afgebonden streng af, waarna op den navel gedroogde of gebrande *pinang* gestrooid wordt.

Het is een verbod, dat het kind niet eer het huis mag verlaten, voor dat het overblijvende van de navelstreng is afgevallen.

§ 41. De vroedvrouw ontvangt, nadat de navelstreng is afgezet, van elk der bijstanders, tot de familie behoorende, eenig geschenk. Als het kindje 3 of 4 maanden oud is, besmeert zij de oogen van hetzelve met een weinig geraspte klapper, welke eerst op een *pisang*-blad boven het vuur is warm gemaakt en daarna koud geworden: dit geschiedt, zoo als zij het noemen, om het kindje de oogen te openen (*Tanatila*), ten einde hetzelve in vervolg van tijd zal kunnen zien, hoedanig het in de wereld leven moet.

§ 42. Tot het afsnijden van de navelstreng mag geen mes gebezigd worden, ter voorkoming dat er eene verettering op volgt; daartoe wordt steeds het

bovengezegde bamboesje gebezigd, hetwelk vooraf door de vroedvrouw beflnisterd is.

§ 43. *Over kinderen die met eenen helm geboren worden* (*Sarong* of *Karpoes*). Men zegt, dat dezelve, naarmate zij in jaren toenemen, helder ziende worden., of met andere woorden, dat zij dingen zien, welke voor het gezigt van anderen verborgen zijn, gelijk duivels, kwade geesten enz. Indien men wenscht, dat zulks voorgekomen wordt, moet eene, daarin kundige, vroedvrouw dezen helm in de zon droogen en daarna in het water weeken, door namelijk het kind daarin drie herhaalde malen te wasschen of te baden, en zoodra hetzelve reeds zoo ver in ouderdom gevorderd is, om pap te eten, moet die helm in de pap fijn gemaakt en gekookt, daarmede aan het kind te eten gegeven worden.

Sommigen bewaren dezen helm, nadat hij gedroogd is, en weeken dien, wanneer het kind ziek mogt worden, in water; waarmede zij hetzelve alsdan baden, en daarvan te drinken geven.

§ 44. *Over zwangere vrouwen.* Zij, welke in dien staat verkeeren, hebben vele zaken en regels in acht te nemen om zich voor schade te hoeden.

De daaromtrent bestaande verbodregels zijn:

1. Dat zij niet in, noch tegen de deur van het huis mogen zitten, dewijl zij anders met moeite zullen baren.
2. Dat zij geene vruchten moeten eten, waaraan de vogels reeds gepikt hebben, omdat anders het kind, waarvan zij zwanger zijn, na de geboorte als een vogel zal schreeuwen.

3. Dat zij geen aangebrand eten mogen gebruiken; dewijl anders bij de bevalling de nageboorte met moeite zoude gepaard gaan.
4. Dat zij niet gaande moeten eten, maar daarbij behooren te zitten, daar anders het kind, dat geboren zal worden, naar gelang hetzelve in jaren toeneemt, gulzig zal zijn (*galodja*), en alles wat het ziet zal willen hebben.
5. Dat zij des avonds niet buiten het huis mogen gaan, zonder een mes in de hand en een kleedingstuk van haren man aan te hebben, opdat de duivel, die zwangere vrouwen lief heeft, haar niet aanrake.
6. Dat zij geen garen of band om den hals mogen dragen, opdat de navelstreng zich niet om den hals van het pas geboren kind bevinde.
7. Dat zij niets voor het lijf dragen, om het even of zulks zwaar of ligt zij, opdat het kindje met geen breuk of gezwollen schaamdeelen ter wereld kome.
8. Dat zij door geen kijker of bamboes, en in geene flesch mogen zien, opdat het kind niet scheel zij.
9. Dat zij moeten zorg dragen, dat niemand achter haar heen gaat, opdat het kind niet op dien persoon gelijke.

§ 45. Ook is het aan mannen van zwangere vrouwen verboden, om voorwerpen, gelijk tafels, stoelen, deuren, vengsters en dergelijken van welken aard ook, in derzelver verband te brengen of in een te voegen; noch ook ergens eene pen of spijker in te slaan, ter

voorkoming dat de vrouw met moeite baart. Ook mogen zij geenen haak, gelijk die waarmede de vruchten van de boomen worden gehaald, splijten, opdat de lippen van het kind niet gespleten zijn. Noch zij noch de zwangere vrouwen mogen klappers splijten (openen), opdat de schedel van het kind niet gespleten zij.

§ 46. *Over kraamvrouwen.* Ook voor dezen zijn verscheidene regels in acht te nemen.

1. Zij mag hare zwagerin (*konjado*), namelijk haar mans zuster, niet in het vertrek toelaten, als zij denkt te zullen baren, opdat het kind niet beschaamd zij om ter wereld te komen.
2. Zij moet geen vet eten, opdat het kind de spruw niet krijge op de tong (*penjakit syriawan*).
3. Zij moet in het ledikant of de wieg (kooi) van het kind, boven deszelfs gelaat, een gevlochten net of rooster van bamboes hangen, om hetzelve te beveiligen tegen de stuipen, dewijl anders de moeder der stuipen kan komen, om het kindje de borst te geven, zijnde voor niemand zigtbaar en eene kwade geest, aan het bestaan waarvan nog ten huidigen dage het geloof bestaat.

§ 47. *Over vrouwen, die in het kraambed sterven en in eenen Pontianak veranderen.*

1. Reeds van vroegere tijden bestaat het bijgeloof, dat eene, in het kraambed gestorven, vrouw denzelfden avond van hare begrafenis als een *pontianak* terug komt, en niet te verjagen is. Men ziet haar somtijds in de gedaante van een' witten gans, met lange

nagels, en het geluid van dien vogel namakende, haar kind vastklemmende op den top van eenen boom, hetwelk zij liefkoost en tot bedaren brengt, met de woorden: »wees stil, schrei niet, straks komt uw vader." Zij is de vijandin van haren man, en tracht te beproeven of zij zijne testiculi niet kan uitkrabben en die aan het kind geven om daarmede te spelen. Vandaar dat alle mannen, wier vrouwen in het kraambed sterven, voor dezelve zeer bevreesd zijn. Wanneer dezen ergens heen willen gaan, doen zij zulks steeds in het gezelschap van eene vrouw, die, wanneer de *pontianak* hen vervolgt, hen bedekt of onder haar kleed verbergt. De *pontianak* wordt alsdan door deze vrouw met scheldwoorden beschaamd gemaakt, zoo zegt zij b. v. tegen hem: »zijt gij niet beschaamd, om mijnen man te volgen?" waarop de *pontianak* zich dan verwijdert. Intusschen tracht de *pontianak* haren man steeds te betrappen, als wanneer deze haar hoort zeggen: »kom hier, neem uw kind, het kan niet rusten."

2. Om nu de verschijning van den *pontianak* zooveel mogelijk voor te komen, worden de gewrichten van handen en voeten van de overledene in de doodkist met lange spelden vastgehecht of daarmede aan de kist vastgeprikt, en wordt er onder de kin en beide oksels van het lijk een ei gelegd, dewijl de *pontianak* daarmede niet kan vliegen, uit vrees van die eijeren te zullen verliezen.

Ook winden zij het hoofdhaar van het lijk om eenen spijker en bedekken hetzelve met een stuk van een vischnet, waarna zij de kist sluiten. Men zegt, dat na de bewerkstelliging dezer middelen, de *pontianak* hier bedoeld niet meer verschijnt.

Passoeroean 17 Oct. 1843.

VAN SCHIMDT.

(*Het vervolg hierna*).

ZEDEN EN GEWOONTEN OP HET EILAND *ROTTIE.*

I.

HET HUWELIJK VAN EEN' *ROTTINEES.*

Wanneer een jongeling wenscht te huwen, dan verzoekt hij zijnen ouders of anderen van zijne maagschap, om voor hem bij de ouders van het meisje, waarop hij het oog liet vallen, te gaan vrijen. Bevalt zijne keuze den ouderen, dan zenden deze iemand, om in hunnen naam dat werk te ondernemen. De plaatsbekleeder komt alsdan bij de ouders van het beoogde meisje, met den beleefden groet en het vriendelijk verzoek, of hare ouders de goedheid wel willen betoonen, van hunne lieve en met name genoemde dochter te zenden, om de ouders van den verliefden jongeling op te passen. Daaronder wordt voornamelijk verstaan: waterhalen, brandhout sprokkelen en hunne rijst te koken.

Dan reeds begrijpen de ouders de bedoeling van die bescheidene boodschap, op welke zij beloven na verloop van eenige dagen tijding te zullen zenden aan de ouders des jongelings; doch gevoelen zij zich ongenegen tot dat huwelijk, dan verontschuldigen zij zich beleef-

delijk in het belang hunner dochter, voorgevende, dat deze nog te jong of wel te onkundig is om te werken.

Na verloop van drie dagen, laten de ouders des jongelings dezelfde boodschap herhalen, en, wanneer er dan het jawoord op volgt, dan vereeren zijne ouders daarvoor aan de familie der jonge dochter een houwer, eene lans en een paard; soms ook wel nog een weinig goud of zilver.

Wanneer de brengers van die *belies* (losprijs) (1) vertrokken zijn, of wel tegelijktijdig met hen, zenden de ouders van het meisje ook iets, als tegengeschenk aan de ouders des jongelings (2). Gewoonlijk bekomt de oudste oom van het meisje of iemand anders van hare naaste betrekkingen, het goud of het paard.

Na den afloop dier ceremoniën, heeft de jongeling den vrijen toegang tot zijne aanstaande vrouw, en verkeert met haar in de tegenwoordigheid van eenige leden uit de wederzijdsche familie, ten einde hij zich meer van naderbij met zijne beminde bekend make, en zij onderling zich aan elkander gewennen.

Op den dag, wanneer het huwelijk voltrokken wordt,

---

(1) Het woord *belies* is, mijns bedunkens, niet wel beter te vertalen; het is eigenlijk de prijs, voor welken de dochter, als het ware, verkocht wordt, aan de ouders van haren aanstaanden man; waarom de Inlanders dan ook zoo zeer gesteld zijn om dochters te verwekken.

(2) Deze tegengeschenken staan doorgaans in verhouding tot de waarde der *belies*. In het hierop volgend stukje zal daarvan meer ontwikkeld gesproken worden.

kunnen de naaste bloedverwanten van den bruidegom en zijne voornaamste vrienden, die iets tot het kleine bruiloftsfeest kunnen bijdragen, allen bijeen, in de schamele woning der behoeftige ouders van de bruid. Sommigen van hen nemen alsdan eene oude kokosnoot, welker eetbaar gedeelte geraspt en in water uitgewrongen wordt; met welk raspsel, nadat hetzelve, door allerlei geurige bladeren en bloemen er onder te mengen, welriekend gemaakt is, de vriendinnen der bruid haren bruidegom en zijne vrienden bestrijken; ten einde zij daardoor des te aangenamer en te welgevalliger worden voor de bruid en hare speelgenooten. Daarmede nu wordt het huwelijk als voltrokken beschouwd; want zelden gaat bij den gemeenen man de *tandenslijping*, van welke in het volgend stukje zal gehandeld worden, vooraf. Trouwens, meest alle meisjes uit de geringe volksklasse worden de tanden reeds geslepen, zoodra zij huwbaar zijn; immers indien de oudste oom, die dat werk doorgaans aan zijn nichtje verrigt, als daarbij het bepaalde loon te verkrijgen is, het uit baatzuchtigheid niet uitstelt, tot den dag van haar huwelijk.

Na den afloop van den bruiloftsmaaltijd, wordt de bruid vergezeld door eene of meer harer gehuwde vriendinnen tot in hare slaapkamer, met oogmerk om de jonggetrouwden aan elkander te doen gewennen, of eigenlijk om der bruid hare bloohartigheid te benemen.

Wanneer de jongman eenigen tijd met zijne gade in haar ouderhuis vertoefd heeft, verhuist het nu aan elkander gewoon geworden paar naar de woning van zijne ouders, waar hij met zijne vrouw blijft inwonen,

zoo lang zulks de onderlinge omstandigheden gebieden, en den vrede van het ouderlijk huis niet stoort; doch grijpt zulks plaats, dan bouwt de jongman een huis voor ziehzelven, en begint eene eigene huishouding.

II.

HET HUWELIJK VAN EENE *ROTTINESCHE RADJA'S* DOCHTER. (1)

Wanneer een *Radja* zich in het huwelijk wenscht te begeven, met de dochter van een' anderen *Radja*, dan zendt hij een' zijner *Tamoekons* (dorpshoofden), *die in* zijne plaats de hand der jonge schoone voor hem gaat verzoeken. Daar komende begeeft de zendeling zich echter niet onmiddelijk naar het huis harer ouders maar naar een' of ander' vriend van hem, die tevens bevriend is met dien Regent en den vrijen toegang tot hem heeft.

Nadat deze vriend het oogmerk der zending heeft vernomen, begeeft hij zich alleen, met die boodschap naar zijnen vorst, terwijl de *Tamoekon* in de nabijheid zijner woning blijft wachten, tot dat hij binnen geroepen wordt, om zelf het antwoord van den *Radja* te vernemen. Alsdan herhaalt hij het bescheiden verzoek van zijnen heer en meester. Ontbreekt het den vader van

---

(1) De lezer neme in aanmerking, dat hier gesproken wordt van de dochter van een' der grootste Regenten van het eiland; en dat de omstandigheden, hier voorkomende, bij allen niet volstrekt op dezelfde wijze plaats hebben.

het meisje aan genegenheid, om dit verzoek in te willigen, dan maakt hij er zich op eene beleefde wijze van af, met de uitvlugt, dat zijne dochter nog te jong en te ongeschikt is, om eene vorstelijke huishouding te bestieren, en verzoekt dienvolgens vriendelijk, dat men hem de tegenwoordige weigering niet ten kwade zal duiden. Gevoelt hij daarentegen voor dat huwelijk genegenheid, dan verzoekt hij den *Tamoekon* nog een paar dagen bij zijnen vriend te willen vertoeven, in welken tijd de *Radja* zijne familie zal raadplegen en hooren of deze er ook genoegen in neemt; zullende hij hem zoo spoedig mogelijk den uitslag daarvan doen weten. Stemmen de gezamenlijke leden der familie voor het huwelijk, dan overlegt men onderling, welke *belies* men zal vorderen van den vorstelijken vrijer, ofschoon die doorgaans naar ouder gewoonte bepaald worden; als:

1. De *Ama* (vader) bekomt daarvan voor zijn aandeel 1 houwer, 1 lans, 1 tail goud of, bij gebreke daarvan, een slaaf of schietgeweer; verder nog een goed bereden paard en 10 buffels. Begeert de *Radja* die *belies* voor zichzelven niet, hetwelk echter zelden voorvalt, dan kan hij een' zijner broeders in zijne plaats als vader zijner dochter doen optreden, en dien de *belies* zich laten toeëigenen.
2. *Boeka-bafa* (mond opener) (1) kan naar verkiezing

(1) Deze verzoekt de bruid, zijne nicht, hare mond te willen openen voor *fola-nisie*, als hij hare tanden zal afslijpen; waarvan later nog zal gesproken worden.

vorderen, 1 schietgeweer of 1 slaaf en 1 tail goud of wel 10 buffels.

3. *Fola-nisie* (tandenslijper) kan hetzelfde vorderen als *boeka-bafa*, met uitzondering dat hij voor zijne wreede verrigting nog een geschenk daarenboven bekomt. (1)

4. *Boeka-sosoei* (kamer opener, namelijk voor den bruidegom, nadat hij met de dochter van den huize gehuwd is), (2) ontvangt voor zijne verpligtende moeite, naar verkiezing, als boven gezegd is, aangaande *boeka-bafa* en *fola-nisie*.

5. *See-oei* (moedermelk), de moeder der bruid, of wel hare moei van moederszijde, ontvangt voor haar aandeel 1 slavin, of naar goeddunken 1 tail goud, als het loon van zoogmoederschap; waarvan nader nog iets gezegd zal worden.

Nadat nu alle deze zaken geregeld zijn, geeft men den gezondenen *Tamoekon* berigt van een en ander, daarbij niet vergetende op te sommen, welke stukken als *belies* gevorderd worden. Dadelijk spoedt hij zich weg, om het goede nieuws zijnen vorstelijken zender mede te deelen, waarop te zijnent met vurig verlangen gewacht wordt.

Onmiddelijk na het ontvangen van dat verblijdend

---

(1) Men herinnere zich, wat daarvan reeds in het stukje no. 1 gezegd is, later zal blijken, welk loon *fola-nisie* bekomt.

(2) *Boeka-sosoei* is de bruids-oom van moederszijde.

berigt, roept de verliefde jonge Regent, (1) of wel zijn vader, zijne familie bijeen, om haar bekend te maken met den goeden uitslag niet alleen, maar ook wat er voor hem nu te betalen valt; waartoe hij hare edelmoedige hulp beleefdelijk inroept. Weldra heeft men de *belies* bijeengebragt, en nu gaat de minnende jongman met zijne familie (2) en de brengers der *belies* op reis naar zijnen aanstaanden schoonvader. Daar komende is het hem echter nog niet veroorloofd bij hem onmiddelijk zijn intrek te nemen, maar moet hij zijn eerste verblijf aldaar voor alsnog bij den vriend van zijnen getrouwen *Tamoeken* houden, aan wien hij zijn aanstaand huwelijksgeluk zal mogen dank weten; want het is hem gebleken, dat deze zijn ongemeen vertrouwen, in hem als afgezant gesteld, zich heeft weten waardig te maken.

Zoodra de *belies* zijn uitgereikt en elk, die daarop aanspraak had, zich nu te vreden betoond heeft, maakt de familie der aanstaande bruid voorbereidselen tot het uitreiken van hare tegengeschenken (3). Met uitzonde-

(1) Want somtijds is de verliefde *Radja* reeds in het bestuur, en dus onafhankelijk; doch hier wordt hij ondersteld diens ongehuwde zoon te zijn.

(2) Uitgezonderd zijne ouders, die alsnog te huis blijven, om orde te stellen op de zaken ten hunnent, voor de aanstaande maaltijden, welke ook daar later gehouden worden; waarvan nader het noodige zal gezegd worden.

(3) Van het slagtvee, dat daaronder mede begrepen is, gebruikt men reeds eenige stuks voor den eersten bruiloftsmaaltijd, ten huize van de ouders der bruid.

ring van de bruidsmoeder, welke, omdat zij of wel hare zuster ondersteld wordt, op eenige onderscheiding als zoogmoeder der bruid, aanspraak te mogen maken (1), is elk der overige ontvangers van de *belies* verpligt het zijne van de tegengeschenken bij te dragen; bestaande voor ieder hunner in 1 buffel, 1 vet varken en 1 groote ram; voorts nog 1 *rottinesche laffa* (mantel), of *pŏoe* (soort van vrouwenrok) aan elk der *belies*-dragers, die vijf, zeven of negen, maar nimmer zes, acht of tien in getal mogen zijn (2). Hij, welke van de *belies* het zwaard, lans, paard en het tail goud heeft ontvangen, is verpligt zijne tegengeschenken het eerste van allen aan te bieden; hij was trouwens straks ook de eerste geweest, die *belies* ontving; de overige drie volgen hem naar rang in orde op.

Zoodra nu dit alles in de gezegde orde is afgeloopen, waarmede bijna de geheele dag voorbijgaat, maakt *fola-nisie* aanstalte om zijne der bruid onaangename betrekking te vervullen; namelijk zijne tandenslijperij, die somtijds niet al te zacht toegaat. Dit werk en het feest daartoe ingerigt, geschiedt des anderen daags morgens ten zijnen huize.

---

(1) Al zij ook eene harer slavinnen de zoogmoeder geweest.

(2) Zulks zoude niet alleen tegen de gewoonten strijden, maar zelfs mogelijk ook wel nadeelige gevolgen kunnen hebben voor een of ander der feestvierende menigte. Wie herinnert zich hierbij niet soortgelijke bijgeloovigheden in *Holland*.

Daar komen dan de bruidegom en bruid met eenige van hunne naastbestaanden, vrienden en vriendinnen bijeen, met uitzondering van beide ouders, welke te hunnent het drok genoeg hebben met een en ander voor het bruiloftsfeest gereed te maken, en orde te stellen op de zaken, die noodig zijn om den aanstaanden optogt naar des bruidegoms woonplaats te regelen. Des avonds voor de gezegde tandenslijperij, neemt *folanisie* zelf of zijn zoogenoemde priester een *haik* (bladeren-emmer, in den vorm eener groote zeeschelp), gevuld met Rottinesche siroop, aangemengd met schoon water. Van dit mengsel, hetwelk hij eerst goed door elkander schudt, giet hij een gedeelte op den vloer, in het huis van den *Radja*, drinkt er iets van en, na den *Manado-dai* (1) der bruid gansch niet zacht te hebben toegeroepen, dat ook hij morgen zijn aandeel van het slijpersmaal zal kunnen erlangen, mits hij zorge, dat het tandenslijpen goed afloopt, neemt hij het overige mede naar zijne woning. (2)

---

(1) *Beschermgeest*, die iets daarstelt of medewerkt tot zeker doel. Men veronderstelt dat ieder *Rottinees* er *twee* heeft; en dat *Manado-dai* op aarde en daarentegen *Manado-lai* in de bovenlucht zijn verblijf houdt. Later zal van de beteekenis dezer namen als van anderen het noodige gezegd worden, namelijk in het 4de stukje.

(2) Vooraf echter heeft hij zijnen wetsteen den bruidegom overgereikt, die denzelven nevens eenen gouden ketting, waarvan straks iets nader, in het siroop-water werpt, om, gelijk het heet, harder steen te worden en meer waarde te verkrijgen.

Wanneer nu des anderen daags 's morgens de bijwoners der te verrigtene tandslijping ten genoegzame getale bij *fola-nisie* vergaderd zijn, begint hij zijne kunstbewerking. Nadat hij het nu verzuurde siroopwater, heeft uitgegoten, vult hij de *kaik* met zuiver water, en werpt hij in hetzelve andermaal de *habas* (1), welke hem ten loon zal strekken, voor zijne gedane dienst.

Inmiddels heeft men den maaltijd gereed gezet, waarvan de gasten zullen eten, zoodra de operatie volbragt zal zijn; en rondom welken zij zitten, om een goed oog daarop te houden of *Manado-dai* werkelijk komt om het zijne er van te nuttigen. Zulks wordt ondersteld geschied te zijn zoodra *fola-nisie* verklaart, dat hij zijn werk ten einde heeft gebragt. Alsdan trouwens neemt hij of zijn *Mane-songo-nitoe* (Priester) eenige korrels rijst en eenige vezels vleesch uit zijn aandeel, en verspreidt dezelve over den vloer, in het denkbeeld, dat de beschermgeest zich met dat weinige wel zal kunnen verzadigen. Het spreekt van zelf, dat, daar de slijperij meer dan een uur heeft aangehouden, de gasten nu niet bevreesd zijn, hunnen mond aan den maaltijd te zullen branden. Vóór dezelve echter eenen aanvang neemt, spoelt

---

(1) De *habas*, die mede tot de *belies* behoort, is een hals-sieraad der *Rottineesche* vrouwen van rang, gevlochten van gouddraad, in eene ronde gedaante, ter dikte van den top eens mans pink, loopende aan beide einden spits toe. —

de bruid zich den mond met azijnwater, om het bloeden van het tandvleesch te doen ophouden; vervolgens reikt men haar een geroost stukje van het vleezige eener kokosnoot toe, op hetwelk zij een tijdlang moet bijten; zijnde dit, volgens hunne denkwijze, het beste middel om de tanden levenslang tegen uitvallen te beveiligen.

Zoodra de maaltijd geeindigd is, vertrekken de gezamenlijke gasten naar het huis der bruid; als wanneer *fola-nisie* hen derwaarts begeleidt, met den wensch, dat de gezwollen mond van de bruid, welke nu eenige dagen lang geen' trek tot lagchen heeft, weldra möge hersteld zijn.

Op den dag daaraanvolgende, worden de bruidegom en bruid gewoonlijk ter maaltijd genoodigd bij haren anderen oom, *boeka-bafa*, die haar daarna met een geschenk (1) terug zendt naar haar oudershuis; alwaar een of twee dagen later de huwelijks-verbindtenis en het bruiloftsfeest zal plaats hebben, welks beschrijving onmiddelijk hieronder volgt.

Is de dag nu eindelijk bepaald, op welken de plegtigheid van het huwelijk zal geschieden, dan geeft men daarvan kennis aan de ouders des bruidegoms, die verzocht worden dezelve met hunne tegenwoordigheid wel te willen vereeren.

Des avonds vóór dien grooten en vrolijken feestdag neemt de familie-priester, in navolging van *fola-nisie*,

---

(1) Als vergelding, omdat zij haren mond zoo goed geopend heeft voor den *fola-nisie*.

een *haik* met siroop en water, van welk mengsel, na hetzelve, als naar gewoonte, goed te hebben doorgeschud, bij een gedeelte op den vloer stort, opdat *Manado - dai* zich wat van zijnen dorst lessche (1), hem tevens toeroepende, dat hij morgen een vet varken tot zijn aandeel zal hebben, mits hij den wensch en de beden vervulle, die hem alsdan zullen worden opgedragen, en waarvan hij nu voorloopig berigt kreeg: zij althans zullen woord houden. Des anderen daags 's morgens wordt trouwens het vette varken reeds geslagt. Alsdan wordt niet het *geheele* zwijn maar slechts het regteroor (2) er van aan *Manado - dai* op een schotel voorgezet. Naast den schotel met het zwijnoor staat een andere met gekookte rijst, nog een met vleesch en daarnevens eene *njiroe* (bladeren wan), in welke geplaatst is: een *laffa*, een hoofddoek en een *tjindie* (soort van statie mantel) en ongeveer een tail goud aan kleinodiën van dat metaal (3). Zonder *sirie* en *pinang*, de geliefkoosde versnapering

(1) Dit mengsel is, bij gebrek van palmwijn waarvan die siroop gekookt wordt, de gewone drank, en, in den tijd dat de palmboom niet getapt kan worden, schier het eenige en dagelijksche voedsel der *Rottinezen*; en hoe ligt denkt de heiden dat zijne gewaande Goden, met hetzelfde voedsel als hij gebruikt, ook zoo gaarne gediend zijn.

(2) Mogelijk de zinnelijke voorstelling van de gewenschte verhooring hunner bede, die nu weldra aan *Manado - dai* zal worden opgedragen.

(3) Blijkbaar het feestgewaad voor *Manado - dai*.

van den Inlander, zou die beschermgeest zich niet laten tevreden stellen; daarom bekomt hij ook daarvan eene geheele doos vol voor zich alleen. Naast deze staat eene kokosnoot-schaal gevuld met versche olie, om zich daarmede te kunnen insmeren (1.) Deze verkwikkelijke voorraad staat wel gerangschikt voor de bruid, die op eene mat, in het midden van het huis, met de beenen onder het lijf gekruist, in eene eerbiedige houding, er bij neder zit. Aan de tegenoverzijde van haar, en dus ook van de zoo even opgenoemde spijzen, enz. heeft de familie-priester nu plaats genomen, om zijn werk te verrigten; leggende alzoo de laatste hand aan de voltooijing van het huwelijk, op de navolgende wijze. Tot driemaal toe verspreidt hij, even als de vorige keer, eenige korrels rijst en vleeschvezels van den maaltijd van *Manado-dai* op den vloer; teneinde dien gelei-geest der bruid eens te laten proeven; want hij zelf schijnt er niets van te willen nemen, en kan toch al dien voorraad niet opeten; waarom de huisgenooten denzelven dan ook dadelijk daarna zullen kunnen nuttigen.

---

(1) Wanneer de *Rottinezen* zich willen baden. smeren zij zich alvorens de huid in met het geraspte vleesch der kokosnoot, aangemengd met eenige voorhanden zijnde geurige bloemen en bladeren; ten einde de opperhuid te verzachten, en de onaangename reuk van derzelver uitdamping te verdrijven. Bij ongewone en plegtige gelegenheden, nemen zij daartoe versche olie enz. Ook *Manado-dai* wil zich mogelijk eerst nog baden, en heeft dus olie noodig.

Onmiddelijk, na de gezegde zinnelijke *handeling*, roept de priester tot *Manado-dai*: « dit alles wat hier voor de jonge dame staat, biedt zij u ten geschenke aan. Schenk gij haar daarentegen nu ook steeds alle geluk en heil; vele kinderen, zonen en dochteren, opdat deze voor ons mogen worden als zoo vele stevige boomen of groote rotsklompen, tot onzen steun in den ouderdom. Schenk haar daarbij ook nog een zoo lang, zonder ziekte en rampspoed gerekt leven, dat zij eindelijk van ouderdom niet meer gaan kan (1.)"

Na het uitspreken van bovengenoemd *formulier*, staat de bruid op, en gaat op eenen *stoel* bij hare vriendinnen plaats nemen, om *sirie* met haar te kaauwen, waarvan het eerste kaauwsel der bruid somtijds aan den bruidegom wordt overgereikt: en daarmede is het huwelijk voltrokken. Nu begint men met het slagten van eenig vee, uit de te voren genoemde tegengeschenken; bestaande vooreerst in een' zwaren buffel, een vet varken en eenen grooten ram. Het vleesch der twee laatstgenoemde dieren wordt gekookt, doch dat van den buffel blijft ongekookt, en mag niet gegeten worden ter plaatse waar de bruid woont (2).

---

(1) *Tot zoo lang*, dat is: geheel dit tegenwoordig leven door, tot dat de mensch eindelijk dit aardsch tooneel verlaat en naar eene andere wereld verhuist, komt de bescherming en hulp bijzonder van *Manado-dai* in aanmerking, terwijl die van *Manado-lai* bij en na den dood eerst regt te stade schijnt te komen.

(2) Daar het vleesch van den buffel, nevens eenige ge-

Na dat de familie, vrienden en vriendinnen der bruid te harent, met die van den bruidegom, aan het gekookte vleesch, de rijst en andere toespijzen zich met vrolijkheid te goed gedaan hebben en verzadigd zijn, vertrekken zij gezamenlijk met het jonge paar naar de negorij des bruidegoms (1), waar men bereids druk bezig is met het koken van spijzen, en met slagtvee in de nabijheid te brengen, in het kort, met *alles* wat aldaar dien avond en volgende dagen, tot het ophanden zijnde vergeldings-feest zal noodig zijn.

Vóór gezegde optogt echter kan plaats grijpen, moet de bruidegom zich nog trachten te verstaan met de dragers van den hierna te noemen voorraad van leeftogt van de bruid. Deze dragers staan alsdan, met dien last op hunne schouders, voor de deur binnenshuis, en willen er niet mede naar buiten, voor en aleer de bruidegom aan hen eenige gouden kleinodiën of koralen van waarde, als hun draagloon, om den hals heeft doen hangen.

---

kookte spijzen enz. later wordt overgebragt naar de woonplaats des bruidegoms, om aldaar gemeenschappelijk gegeten te worden, zoo schijnt zulks niets anders aanteduiden, dan om daardoor een bewijs te geven van algemeene vereeniging tusschen de beide negorijen.

(1) Somtijds blijft de bruidegom nog eenigen tijd bij zijne schoonouders en in dit geval geschiedt de optogt later, en eenigzins gewijzigd naar gelang van omstandigheden, die daaruit alsdan voortvloeijen kunnen.

Deze optogt (1) geschiedt in de volgende orde. Na dat de bruid te paard gestegen is, waarop zij achter een' van hare ooms (die de betrekking van haren *Foean-dala* bekleedt) (2) op eenige nieuwe *Rottinesche* mantels en *Pôoes* zit, die mede door den bruidegom verstrekt, en het loon worden, voor *Foean-dala*; en nadat allen te paard en te voet nu gereed zijn, gaat zij vooraf met den bruidegom, gevolgd door diens schoonouders (3) en overige leden der Vorstelijke familiën, waar achter de andere negorijhoofden naar rang volgen. Achter deze volgen nu de dragers der bovengezegde tegen-geschenken, en de dragers van het slagtvee, dat daaronder begrepen was. Daarbij is onder anderen ook het beddegoed der bruid, en haar aandeel in den medegevoerden leeftogt, het overschot van den maaltijd van den vorigen dag. Voor haar aandeel, (hetwelk zij zelve echter niet nuttigt, maar dat den naam slechts heeft van spijzen harer ouders, waaraan zij nog zoo zeer gewoon is,)

(1) Het grootste gedeelte van de bevolking der negorij neemt hieraan deel, zoodat deze optogt, wijl ook die der andere negorij tot de feestvreugde genoodigd, of althans wordt toegelaten, eenige honderden van grage magen bijeenbrengt, welke het slagtvee aldaar dan duchtig aanspreken.

(2) *Foean-dala* beteekent: die iemand op zijn paard medeneemt.

(3) Zijne eigene ouders zijn dan reeds vertrokken, om ten hunnent de noodige schikkingen te maken, voor eene behoorlijke ontvangst.

bestemt men een vierde gedeelte van de rijst en het vleesch. Het gezegde overschot bestaat, in zijn geheel, uit 10 daarmede gevulde *lippeneeuws* (mandjes welke omtrent een vierde pikol padie houden); waaronder 4 met gekookte rijst, en 4 andere met gekookt vleesch, terwijl de 2 overige *lippeneeuws* sirie en pinang inhouden. Alle deze mandjes zijn gedekt met mantels en andere kleedingstukken, die doorgaans allen het loon der dragers worden. Achter hen volgen nu de dragers met het raauwe vleesch van den gevierendeelden buffel; van hetwelk ieder deel door 2 of 4 mannen aan een' stok op de schouderen gedragen wordt.

Nu volgen er van tijd tot tijd eenige groepen van mannen, vrouwen en kinderen te voet en te paard. Deze zijn uit de heffe des volks, hetwelk, zoowel als dat van den bruidegom of van diens vader, in de groote kosten van vee, rijst enz. moet deelen, naarmate van ieders rang en vermogen (1).

Ten huize des bruidegoms gekomen, begint men nu het vergeldingsfeest te vieren, onder dezelfde vrolijke bedrijven als den vorigen dag aan het huis der bruid; namelijk, door het slaan op de *gongs* en de tamboerijn; terwijl van tijd tot tijd eenige groepen van jonge

(1) Of ook wel *onvermogen*; want hij die geen vee bezit, tracht of *moet* immers zooveel mogelijk trachten zijne eer op te houden door hetzelve van elders aan te koopen, waardoor hij zich in schulden steekt, die hij naderhand dikwerf moeite genoeg heeft te voldoen.

mannen en vrouwen zich vermaken met *tjakalelle* (1) en *lendo* (2), voor het huis des bruidegoms; waar binnen de vader, moeder en verdere familie der bruid zich bij afwisseling onledig houden, met haar te vertroosten over het verlies der ouderlijke tegenwoordigheid, hetwelk nu ophanden is. Naar mate de omstandigheden en het belang der bruid zulks vorderen, duurt dat feest van 2 tot 5 en meer dagen, zonder bijgeloovige of afgodische gebruiken. — Zoolang er nog veel vee geslagt wordt, vertrekt schier niemand van de grage gasten, die zich anders zelden aan vleesch zoo te goed kunnen doen.

De terugtogt der ouders en van het verder gevolg der bruid, naar eigen woon- en haardsteden, geschiedt niet in dezelfde orde als hun optogt; maar elk der bruiloftsgasten, die niet verkiest te wachten naar eene eindelijke scheiding der beide vorstelijke familiën, vertrekt naar eigen verkiezing, wanneer hij meent, dat zulks niet tegen de welvoegelijkheid aanloopt; met uitzondering van een' en ander' der *Tamoekons*, wiens belang en genegenheid

(1) Eene soort van krijgsdans, die door de mannen alleen verrigt wordt, met zwaard en schild in de handen.

(2) Een luchtige dans, bij welke zeer vele ligchamelijke bewegingen, vooral met handen en voeten, gemaakt worden, en die somtijds met de grappigste gebaren gepaard gaat.

hem nog dáár houden, tot dat de familie der bruid haar nu verder overlaat aan haar gemaal; die welligt nog eenige dagen deernis kan hebben met zijne gade, tengevolge der aan haar verrigte tandenslijping, welke hij duur genoeg betaald heeft. Hoe wreed toch is de godin der mode! Hoe dwaas de mensch, die haar zonder afwijking dient!

G. Heijmering.

(*Het vervolg hierna*).

MENGELINGEN.

HOLLANDSCHE SPREEKWOORDEN.

№. 2. (*)

WEE DEN WOLF, WELKE IN EEN KWAAD GERUCHTE STAAT.

Benkoelen *zoo als het is*, *en de* **Benkoelezen** *zoo als zij zijn*, in 1843.

Wanneer eenmaal de faam hare vleugelen heeft uitgestrekt, om de deugd of ondeugd, de goede of kwade hoedanigheden eener persoon, zaak of plaats bekend te gaan maken, en zij met hare bazuine lof of afkeuring heeft rondgeschald, is het zeker, dat de goede dunk, alom waar dezelve door haar werd verwekt, van mond tot mond verhoogd ja in waarde vervijfvoudigd wordt, terwijl de kwade dunk vertienvoudigd in de meening der menigte zich indringt, vestigt, en eindelijk als een vast punt van wetenschap, als eene evangelische waarheid gegrond blijft. Even zoo waar als het is, dat er

(*) No. 1. Zie 4den Jaargang No. 8. Bladz. 177.

eene algemeene neiging bestaat, om het kwade liever dan het goede aantehooren en te gelooven, om het goede slechts tijdelijk in herinnering te nemen, maar het kwade onuitwischbaar in het geheugen te prenten; even zoozeer is het eene door ondervinding gestaafde waarheid, dat de zucht van enkele zeer nijdigen van harte, om het goede geheel en al met den sluijer der vergetelheid te bedekken, niet bestand is tegen de ligtgeloovigheid der menigte, welke het publiek genoemd wordt, en deze het aannemen en gelooven voor korten tijd van een goed gerucht niet beletten kan; hoezeer ook diezelfde booze zucht magtig is, het voortdurend bestaan van eenen kwaden dunk te bewerken en te doen stand houden.

Waar eenmaal eene Universiteit wordt opgerigt, voorzien van eenen leerstoel voor menschen- en harten-kennis, zal welligt voorgaande of dergelijke aanmerking stof kunnen opleveren voor eenen lijvigen bundel dictaten. Hier worde het vooraf gezegde eenvoudig toegepast op de plek, wier naam aan het hoofd dezes staat, en alsdan geraakt men van zelve tot de gevolgtrekking, dat er van *Benkoelen* meermalen iets goeds, iets fraais, iets aardigs verhaald werd, dat wel eens vergroot of vervijfvoudigd werd, doch ongelukkig schier overal weder in het vergetelboek geraakte; terwijl al het nadeelige, wat immer over het zoo even genoemd gedeelte van *Sumatra* gezegd en uitgestrooid is geworden, vertienvoudigd weerklinkt uit de monden van velen, en alzoo een voortdurend kwade dunk omtrent *Benkoelen* gevestigd is geworden, welke de toepassing van het spreekwoord: » wee den wolf, welke in een kwaad geruchte staat," verre van hetgeen men *nonsens* noemt doet verschillen. —

Eene poging, om dien kwaden dunk weg te nemen, zal,

hoop ik, niemand zoo geheel dwaas toeschijnen. En moge ook die onderneming wellligt vermetel genoemd worden, aangezien reeds in het Tijdschrift van Neêrlandsch Indië, (vierde Jaargang No. 5.), door den Heer *E. A. Francis*, eene bijdrage over *Benkoelen* is geleverd geworden, welke, volgens mijne eigene overtuiging, mijn werk geheel in de schaduw moet stellen en schier overbodig maakt; dan strekke tot opheldering mijner, anders oppervlakkig beschouwd, welligt onverklaarbare vermetelheid in dezen, om op hetzelfde spoor eenen voet te willen zetten, waarop iemand van zoo veel kunde en Indische kennis is voorgegaan, deze opmerking: dat de Heer *E. A. Francis* schreef: » *Benkoelen* in 1833," en derhalve een, sedert verloopen, tijdvak van tien jaren noodwendig veranderingen in de beschouwing en gesteldheid van *Benkoelen* heeft moeten voortbrengen, die de taak, welke ik mij in dezen voorstelde, hare schijnbare ongerijmheid ontneemt. Ook zal uit het volgende genoegzaam blijken, dat het geenszins mijn doel is, om hier te treden in eene topographische, statistieke of geographische beschrijving van de afdeeling *Benkoelen*, aangezien ik daarbij noodwendig in vele herhalingen zoude moeten vervallen van hetgeen reeds vroeger is medegedeeld, en hetgeen met eenige weinige veranderingen grootendeels zoo gebleven is: terwijl ik daarenboven, om dusdanige beschrijving te kunnen geven, uit bronnen zoude moeten putten, welke of voor mij gesloten zijn, of waarvan het gebruik mij verboden wordt door de bescheidenheid, welke mijn laag maatschappelijk standpunt mij tot pligt maakt.

Het zijn alleen mijne eigene denkbeelden over *Benkoelen* zoo als het is, en de *Benkoelezen* zoo als zij zijn, welke ik wensch op het papier te brengen, hopende dat dezelve dezen of genen belangrijk genoeg mogen voorkomen, om

gelezen te worden, terwijl ik mij overigens nederig beroep op de spreuk eens ouden schrijvers:

Ut desint vires, tamen laudanda voluntas.

Het volgende derhalve als het ware als een supplement beschouwende van het hetgeen vroeger, in den vierden Jaargang van dit Tijdschrift, omtrent *Benkoelen* medegedeeld werd, is deze bijdrage getiteld: *Benkoelen* zoo als het *is*, hetgeen mij vergunt, hetgeen *was* in den beginne en hetgeen het *was* in later dagen met stilzwijgen voorbij te gaan. De lezer, die begeerig mogt zijn zulks te weten, wordt naar meergenoemden vierden Jaargang No. 5 verwezen of wel, indien hij meer uitvoerigheid mogt verlangen, dan in eene bijdrage voor een Tijdschrift bestemd mogelijk is, naar het belangrijk werk van den voormaligen Resident van *Laijs*, *Marsden*, getiteld: »*History of Sumatra*."

De hoofdplaats *Benkoelen* verdient geenszins afgeschilderd te worden als een verblijf, zoo geheel van alle bekoorlijkheden ontdaan, als zulks veelal gedacht wordt.

Wel is waar heeft de voormalige fraaije aanleg bijna al deszelfs schoon verloren, door dien de nijdige tand des tijds schier alles verwoest heeft, wat vroeger door nijvere handen, rijkelijk betaald met Engelsch geld, werd daargesteld; wel is er bijna geen spoor te vinden van de regelmatige straten, welke vroeger eene stad schijnen gevormd te hebben, doordien muren, poorten en barrières grootendeels verwoest, of wat erger is, in bouwvallen verkeerd zijn, welke het heden treurig bij het verledene doen afsteken; wel zijn hier en daar huizen verdwenen, welke het goed geheel verbroken hebben; wel verkeeren andere, vroeger zeer fraaije, woningen in een' vervallen toestand, en zijn de specerij-tuinen in eenen staat, welke veel verschilt van de vroeger daaraan toegeschrevene netheid en

welvarend uiterlijk; maar niettemin is *Benkoelen* nog op dit oogenblik, eene plaats, waar de Europeaan tegen matigen prijs zich eene ruime en goede woning kan aanschaffen; waar een getal Europeanen verzameld is, hetwelk, in aanmerking van de geringheid en weinige beteekenis der plaats, groot genoemd mag worden; waar uitgestrekte wandel- en rij-wegen gelegenheid bieden tot eene aangename verpozing, en waar, hetgeen vooral in aanmerking verdient te komen, eene luchtsgesteldheid heerscht, welke niets te wenschen over laat. De voortdurende goede gezondheids-toestand van alle Europesche inwoners getuige zulks.

Het onaangenaamste of liever het eenige belangrijk onaangename van een verblijf te *Benkoelen* is de weinige communicatie met *Java*, welke veroorzaakt, dat men vaak maanden lang verstoken is van alle tijdingen, en den inwoner verstoken doet zijn van de regelmatige verkrijging van de voor den Europeaan onontbeerlijke levensbehoeften, welker consumtie alhier te gering is, om door den koopman te worden aangehouden, en die dus door ieder voor zijn bijzonder gebruik van *Java* moeten ontboden worden. Het onaangename hiervan wordt verhoogd door het denkbeeld, dat de afstand tusschen *Batavia* en *Benkoelen* zoo gering is, en derhalve andere oorzaken voor die isolatie bestaan moeten, welke welligt gemakkelijk te verhelpen zouden zijn, en welker verhelping zoo veel aangenaamheid en voordeel zoude aanbrengen.

Benkoelen, dat is de hoofdplaats, welke thans dien naam draagt, is gelegen op 3° 48′ zuider breedte en 102° 28′ ooster lengte van *Greenwich*, op eenen kleinen uitstekenden hoek, *Oedjoeng Karang* genoemd. De schepen, welke deze plaats aandoen, hebben de keuze tusschen drie

reeden; eene buitenreede, omtrent 6 Engelsche of 1½ Holl. mijlen van den wal, benoorden het geheel vervallen *Poeloe Tikoes* of Rat-eiland; eene tusschenreede, nog meer noordelijk, doch digter aan den wal, op 3 Eng. of ¾ Holl. mijl afstand gelegen; en eene binnenreede, ¼ Holl. mijl ongeveer in zee. Algemeen is de klagt over het gevaarlijke van *Benkoelen's* reeden, en inderdaad is de kust buitengewoon vuil en omringd van klippen en brekers, zoodat er immer eene hooge branding staat. Het gevaarlijke van te *Benkoelen* ter reede te liggen, acht ik echter zeer overdreven, en nimmer nog heb ik gezien of gehoord dat er eenig vaartuig een ongeluk is overgekomen, hoezeer het nog onlangs gebeurde, dat een schip van vrij groot kaliber, *de Benaras*, gedurende ettelijke dagen, op de binnenreede ten anker lag noord-westelijk van het Haven-departement, nog geene ¼ mijl uit den wal; terwijl de bark *Java*, niet lang geleden, noord-west ten noorden van het Haven-departement, op vijf vadem water, ankerde, en in weerwil der dagelijksche noord-westen buijen, daar stand hield, zonder eenig ander ongeval, dan eene hevige slingering.

Mogt *Benkoelen* eens zoo gelukkig zijn, zich in eenen bloeijenden handel te verblijden, welke der scheepvaart goede winsten konde verzekeren, dan acht ik het buiten twijfel, dat weldra een groot aantal schepen de reede alhier zoude bedekken, en in weinige jaren geene sprake meer zijn zoude van de gevaarlijke nadering dezer plaats. De zekerheid van geene genoegzame winsten te kunnen behalen; de ondervinding van aan vele moeijelijkheden blootgesteld te worden door het gemis van een praauwenveer, ja zelfs van partikuliere praauwen, om te lossen en te laden; het gebrek van een' behoorlijken koopmansgeest

onder de kooplieden, en de daaruit ontstaande moeijelijkheid om goederen van de hand te zetten, of voor verkochte goederen betaling te erlangen, -- ziedaar, mijns erachtens de ware redenen, met eenige andere, welke het hier de plaats niet is te noemen, waardoor de komst van vaartuigen op deze reede wordt tegenhouden: terwijl omgekeerd het gemis aan scheepsgelegenheid den koopman schroomvallig doet zijn, om goederen intelaan, welke hij ten handel zoude moeten uitvoeren, aangezien vele dier goederen of aan bederf onderhevig zijn, of te veel onkosten van berg- of pakhuisloon veroorzaken, gedurende den langen tijd, dat geen schip hun gelegenheid tot afscheping komt bieden. — *En zelfs thans*, onder de gegevene omstandigheden, zoude een weinig aanmoediging voldoende zijn, om althans een of twee kleine vaartuigen in gedurige vaart tusschen *Batavia* en deze plaats te houden. —

Het eerste wat, alhier geland zijnde, in het oog valt, is het fort *Marlborough*, gelegen aan het zeestrand voor de landingsplaats.

Hoezeer dit fort, hetwelk eene vierkante gedaante met eenige bastions heeft, van metselsteen is opgebouwd en met 72 stukken geschut verdedigd kan worden, reeds in verval is geraakt, geeft het nog altijd een majestueus voorkomen aan *Benkoelen*, vooral voor den nieuw aankomende, uit zee gezien. De toren is nog in wezen, doch de klok, welke vroeger aan *Benkoelen's* ingezetenen het *hora ruit* herinnerde, is voor eenige jaren weggenomen en naar *Batavia* gevoerd.

Dit fort, hetwelk tegenover de Chinesche kamp, waarachter de Maleische *passar Marlborough* zich uitstrekt, gelegen is, wordt bezet door eene Garnizoens compagnie, waarover een kapitein, die tevens militaire kommandant

van *Benkoelen* is, het bevel voert, onder zijne bevelen hebbende een' 1sten, en een of twee 2de luitenants.

Voorbij het fort, of liever tusschen hetzelve en de Chinesche kamp doorgaande, tusschen eenen goed aangelegden, doch niet altijd even goed onderhouden weg, waarop men veeltijds meer koeijen en karbouwen dan menschen ontmoet, ziet men weldra ter regterzijde het hospitaal, en daarachter het gevangenhuis, beide van weinig beteekenis, en ter linkerzijde, een weinig verder, het Raadhuis (*Roemah pandjang* of *Roemah bitjara* genoemd, doch eigenlijk *Roemah bitjara pandjang*), een gebouw van twee verdiepingen, waarvan de onderste verdieping de bureau's der ambtenaren, en de bovenste eene zaal bevat, waar de *Pangherang*'s-raad deszelfs zittingen houdt.

Tegenover het Raadhuis, ligt de fraaije en uitgetsrekte Gouvernementstuin, met een zeer schoon en ruim gebouw, de woning van den Assistent Resident.

Meer in het midden der plaats staat een klein, maar net en wel ingerigt gebouw, tot kerk en school dienende. Die eene helft, tot kerk dienende, is tot dat einde zeer voldoende, terwijl het achtergedeelte een vrij ruim en doelmatig scheollocaal oplevert.

In alle rigtingen vindt men vrij goede wegen, welke naar meer afgelegene *passars* of *kampongs* leiden, behalve den grooten weg, welke naar de ommelanden brengt, doch, ter plaatse waar de hoofdplaats eindigt, met een steenen poort is afgebakend. Langs alle deze wegen, zelfs tot zeer verre buiten de hoofdplaats, vindt men woningen verspreid, welke van de vroegere weelde alhier getuigen en schijnen aanteduiden, hoeveel belang de Engelschen aan *Benkoelen* gehecht hebben, zijnde de nog bestaande of reeds vervallene huizen en plantagies even veelvuldig als grootsch ingerigt.

De bevolking der Hoofdplaats, welker getal reeds in 1833 van 10,000 tot 5,392 zielen verminderd was, bestaat thans, behalve de Europeanen, uit 4,616 zielen, waarvan 544 Chinezen, en voor het overige Bengalezen, Kaffers, Niassers, Perzianen, Arabieren en Maleijers van verschillende plaatsen uit den Indischen Archipel afkomstig; doch allen, hetzij zelve hier van elders aangekomen, hetzij hier uit vreemde ouders geboren, zijn, door gewoonte of geboorte, tot *Benkoolezen* van den echten stempel gevormd, dat is, verslaafd aan hanengevechten en allerlei andere dobbelspelen, maar afkeerig van allen arbeid.

Ten einde echter over deze bevolking een eenigzins juist oordeel te kunnen uitbrengen, zal het doelmatig zijn, dezelve te verdeelen in klassen en elke klasse afzonderlijk te beschouwen.

De Europeanen, of daarmede gelijk staande personen te *Benkoolen*, zijn in de eerste plaats de ambtenaren en officieren. Onder de eerstgenoemden zijn ter hoofdplaats zelve, alleen de Assistent Resident, de eerste kommies (tevens Notaris en Vendumeester), de Ontvanger der Inkomende en Uitgaande Regten (tevens Haven- en Pakhuismeester), één ambtenaar ter dispositie, en de eerste klerk benevens den onderwijzer, en op de buitenposten een Controleur 3de klasse te *Moco Moco*, en een Gezaghebber te *Croe*, *inderdaad* Europeanen, welker getal nog vermeerderd wordt door vijf officieren, terwijl de overige beambten in de geheele afdeeling, voor zooverre zij geene Maleijers zijn, afstammen van Engelsche vaders of voorvaders en Inlandsche moeders.

In de tweede plaats bestaan de Europeanen alhier, met uitzondering van eene nieuw aangekomene Engelsche familie, uit afstammelingen van Engelschen.

Onder genoemde Europeanen zijn slechts twee gehuwd met Europesche dames, terwijl al de overigen, een paar *quasi* Engelschen uitgezonderd, zoowel Europeanen als de daarmede gelijk staande personen, een ongehuwd leven leiden. Niets is te *Benkoelen* zoo zuiver blank, als het jaarlijksch register van den Burgerlijken stand, bestemd voor huwelijks-aangiften.

Dit bedroevend verschijnsel is gewis, voor zooveel de echte Europeanen betreft, grootendeels toeteschrijven aan de afgelegenheid der plaats zelve, welke een volslagen gebrek heeft aan ongehuwde dames; terwijl de reden daarvan voor zooveel de Europeanen aangaat, kan gezocht worden in den allerneteligsten finantieelen toestand, waarin deze zich bevinden, en gedeeltelijk is toeteschrijven aan een langdurig gebruik, hetwelk alhier schier dezelfde kracht heeft verkregen als eene Inlandsche *adat*.

Moge dit algemeen in zwang zijnde *celibataire* leven uit dien hoofde dan ook verschoonend een *noodzakelijk kwaad* genoemd worden, niet te min is het een kwaad, hetwelk wel verdient opgemerkt en zoo mogelijk verholpen te worden. Om niet te spreken van het onzedelijke, uit dat algemeen ongehuwd leven voortspruitende en van den kwaden indruk daarvan op het geheele maatschappelijke leven; ja zwijgende van de misdadige middelen welke dikwijls worden aangewend om eene reeds ontstane maar onwelkome nakomelingschap te doen verdwijnen, voor en aleer dezelve het levenslicht aanschouwt, behoeft men slechts een blik te vestigen op het groot aantal menschen, jongelingen en kinderen, die hun aanzijn te danken, of liever te verwijten hebben aan die *celibatairen*, welke door de noodzakelijkheid gedrongen, of wel door een mensch onteerend egoïsmus gedreven, den huwelijken staat verfoeijen.

Zij of althans velen dier ongelukkigen doolen rond op deze plaats (om mij alleen tot *Benkoelen* te bepalen, waarvan thans de sprake is) in armoede en ontwetendheid; zij kunnen den naam van hunnen vader naauwelijks uitspreken, indien zij dien al ooit gehoord hebben; geen vonk van kinderliefde gloeit in hunne borst voor eene moeder, die niet bij magte is hun levensonderhoud te geven, zelfs veelal hen aan hun lot overlaat, wanneer hare zamenleving met den vader door den dood of door walging verbroken is, en zij weder bij eenen anderen fraaije kleederen en gouden sieraden gaat zoeken, welke de eerste iets kariger begon uittedeelen of niet meer geven kon.

Schier de geheele zoogenaamde Europesche *bevolking* te *Benkoelen* is uit zulke wezens zamengesteld, wier gelaatskleur eene zedelijke satijre is op hunnen Engelschen naam; zij zijn ongelukkig voor zichzelven als vereenigende het kwade van den Europeaan met het kwade van den Inlander; ongeschikt om in hun onderhoud als Europeaan te voorzien, en te hooghartig om geheel als Inlander te leven en te werken.

Wel is waar, is het hierboven gezegde bijna uitsluitend toepasselijk op de afstammelingen van die Engelschen, welke vroeger *Benkoelen* bewoonden; edoch is het gedurende het verblijf der Hollanders alhier beter gegaan? of gaat het op het tegenwoordige oogenblik beter? Zulks is eene vraag, waarvan ik de oplossing overlaat aan een ieder, die met *Benkoelen* bekend is, er alleen bij aanmerkende, dat in het algemeen in de maatschappij niets zoo nuttig op de minder hoog geplaatsten werkt, als het voorbeeld der hoogen en rijken der aarde, en dat kwade voorbeelden niet stichten kunnen.

Om echter te doen gevoelen, in welken bedroevenden

staat dat ongehuwde leven en de daaruit voortvloeijende leefwijze de maatschappij brengt, is het genoegzaam, de veronderstelling aantenemen, dat alle die menschen, jongelingen en kinderen, welke nu met eenen Europeschen naam, maar Inlandsche gelaatskleur en zeden hier ronddoolen, wettige, ordentlijke en wel opgevoede personen waren -- gelijk toch in het algemeen de kinderen van ouders, die zich hunner niet behoeven te schamen, gevormd werden, -- hoe geheel anders zoude dan de maatschappij van *Benkoelen* zich op dit oogenblik voordoen! Ledigganq zoude vervangen zijn, door nijverheid, welke de bestaande armoede tot eenen matigen welvaart keeren deed; eerlijke handel zoude de plaats innemen van knevelarij, en die handel zoude scheepvaart ten gevolge hebben; handel en scheepvaart vereenigd zouden den landbouw aanmoedigen, en voordeel voor Gouvernement en volk zoude weldra het gevolg wezen. De overvloed der welvaart genietenden zoude spoedig eene veilige schuilplaats daarstellen voor *enkele* ongelukkige weezen en verlatenen, terwijl nu de *menigte* bestaat uit weezen en verlatenen, (hier synoniem aan ledigloopers) welke den enkelen werkzamen en weldenkende in den weg staan. Zoo zoude de Maatschappij der Europeanen kunnen wezen, -- en welken heerlijken invloed zoude zulk eene maatschappij uitoefenen op den Inlander, die zich nu vaak overtroffen ziet in nietigheid door den Europeaan, welke de ster behoorde te zijn, die hem geleidde tot nuttige kennis en meerdere verlichting.

Zoo zijn 1843 jaren verloopen sedert de komst van Christus op aarde, en ziet! de wijzen komen niet meer uit het oosten!

Men zegge niet, dat zulks slechts theoriën zijn, waarvan de verwezenlijking onmogelijk is; zulk een gezegde zoude even gemakkelijk te wederleggen zijn, als de redenen ont-

zenuwd kunnen worden, welke men gewoonlijk aanvoert om te beweren, dat het onmogelijk is ter Westkust van *Sumatra* te huwen.

Voor den man, die begaafd is met eene tamelijke kennis, een gezond verstand en een' vasten wil is niets onmogelijk, wat niet strijdt met de wetten der natuur. — Juist daarom is het onmogelijk iets tot stand te brengen, zonder *eenen* bepaalden en vasten wil, omdat natuurlijker wijze de daad een gevolg is van den wil, en de wil niet het gevolg van de daad is of althans behoort te wezen.

Edoch ik herinner mij eene bijdrage voor een Tijdschrift daartestellen; derhalve, hoezeer de stoffe nog bij lange na niet zij uitgeput, genoeg gezegd over de Europeanen, als de eerste klasse der bevolking van *Benkoelen*.

De Chinezen, 544 in getal, mogen onder de tweede klasse gerangschikt worden. In het algemeen zijn de Chinezen alhier de eenige werkzame, handel drijvende en eenige welvaart rondom zich verspreidende personen ter dezer plaatse, terwijl ik meen te mogen vaststellen, dat hunne woekerzucht niet zoo groot is, als men wel bij die natie op andere plaatsen aantreft. — In ieder geval verdienen zij eenige meer dan gewone bescherming; zij zijn het, die door hunne nijverheid zich in staat stellen Gouvernements pachten te aanvaarden en den pachtschat te betalen; zij zijn het, die 's Gouvernements producten opkoopen en uitvoeren; *zij zijn* het, die het best, ja bijna eeniglijk de ten verkoop aangebodene plantagies opkoopen, onderhouden, herstellen en doen bloeijen.

Perzianen en Arabieren zijn te weinig in getal, om hen als eene klasse afzonderlijk te behandelen; intusschen is hun aanwezen voor den handel niet onwenschelijk, mits er slechts een wakend oog op hunne knevelzucht gehouden worde.

De Kaffers, hier aanwezig, maken eene soort van wezens uit, welke bijna niet den naam van leden der maatschappij verdienen; gelukkig zijn zij weinig in getal; Engelsch pensioen voedt hen, of liever drenkt hen, want al de zilveren guldens, welke zij als pensioen ontvangen, worden opgelost in sterken drank.

De Bengalezen alhier zijn iets meerder in getal dan de Chinezen; de vormen hunner Godsdienstige en andere feestvieringen zijn eenigzins verschillend van die der Maleijers. Hun aard is achterdochtig, twistziek, doch minder traag dan van den Maleijer, vooral voor zoo verre het er op aankomt voor zich zelven winsten te behalen; doch als dienstbaar aan anderen acht ik den Maleijer meer geschikt en beter te leiden. Zij dragen hier veelal den naam van Sipaijers, uithoofde van den vroegeren stand, welken velen bekleed hebben, die als soldaten herwaarts zijn gekomen.

De Niassers, ten getale van drie à vier honderd, hier aanwezig, zijn gedeeltelijk van *Nias* als pandelingen herwaarts gekomen, en gedeeltelijk uit Niassers alhier geboren. Velen zijn nog immer in schuld en dienstbaar aan Chinezen en anderen als pandelingen; die, welke reeds vrij zijn, bewonen eene eigene kampong, *kampong Nias* genoemd. Het karakter dezer diensbaren is even als dat van alle slaven; zij eerbiedigen weinig de wetten eener maatschappij, waarvan zij als het ware geene leden mogen uitmaken; zij, die schier als geene menschen beschouwd worden door hunne meesters, en aan een ieder onverschillig zijn, zijn ook onverschillig omtrent alles; zij vreezen weinig eenige straf, welke toch hun lot niet dan tijdelijk iets harder kan maken, en de schraapzucht hunner meesters, die hen vaak ook nog het weinige loon onthouden, dat hun wettig toekomst, maakt hen oneerlijk en lust- of liever moedeloos.

De Maleijers eindelijk; die het grootste deel der bevolking uitmaken, zijn van verschillende oorden herwaarts gekomen. Als menschen van bijzondere nijverheid en ondernemingzucht onderscheiden zich eenigen. Die van de *Tigablas* en andere bovenlanden van *Padang* afkomstig, arm hier gekomen zijnde, hebben velen hunner zich zelve door den handel tot eenen tamelijken welvaart weten te verheffen. Ongelukkig echter blijft bij de meesten die verkregene welvaart zonder vruchten voor anderen of de maatschappij in het algemeen. Zij zijn te veel omringd van eene arme trage en dus oneerlijke menigte, om hunne bezittingen te durven blootstellen. Ze liggen verborgen, tot dat zij kans zien, naar hunnen geboortegrond terug te keeren en het verkregene in veiligheid te brengen.

Over het algemeen is het karakter van den Maleijer alhier weinig te prijzen. Eene dwaze en zeer hooge inbeelding is in walgelijken strijd met hunne werkelijke nietsbeduidendheid. Hun algemeene zucht tot dobbelspel en hanen vechten, in verband gebragt met hunne traagheid en afkeer van allen nuttigen arbeid, kan niet nalaten verderfelijke gevolgen na zich te slepen. Zij zijn even spoedig bereid, om door misdadige middelen hunne eigene plannen van hebzucht als anderszins te bereiken, als om zich te wreken op dengene, die hun daartoe in den weg staat, of wel hunnen dwazen eigenwaan beleedigd heeft. Een laf en achterdochtig karakter doet hen steeds verzwijgen wat zij denken, nooit openlijk voor hunne meening uitkomen, maar het goede zoo wel als het kwade in het duistere ongezien verrigten. Luiheid vooral is de sterkst geteekende trek van hun karakter: in weerwil hunner zucht om te pronken en zich boven anderen te verheffen, erneren zij zich met zeer weinig, wanneer het eenige moeite moet kosten meer te verkrijgen.

Niettegenstaande dit alles is het mij echter voorgekomen, dat de Maleijer te *Benkoelen* (alleen van de hoofdplaats is hier sprake), alle die kwade hoedanigheden niet zoo zeer *van nature* bezit, als wel ten gevolge van eenen ongelukkigen loop van omstandigheden heeft aangenomen, en dezelve alzoo door gewoonte tot eene tweede natuur zijn geworden. De Maleijer te *Benkoelen* is te verlicht of liever bezit te veel slimheid, om zijn voordeel niet in te zien: hij hecht te veel genot aan allerlei wijzen van geld verkwisting, om de middelen ter voldoening aan die zucht niet aan te grijpen, wanneer dezelve niet al te verre buiten zijn bereik liggen. Het is, mijns inziens, alleen de vroeger, onder het Engelsche Gouvernement, dat jaarlijks ruim een millioen guldens aan deze afdeeling ten koste legde, verkregene hebbelijkheid, om zonder veel moeite geld te verkrijgen, welke hem nu nog van eene dergelijke onnatuurlijke welvaart doet droomen, zonder dat de naakte wezentlijkheid hem heeft doen ontwaken: hij behoeft dus slechts uit dien droom gewekt te worden. Het is het sedert dien gulden tijd ontstane verval en onveilig worden der wegen, waardoor de handel, die vroeger gedreven werd en zoo veel welvaart aanbragt, is opgehouden; zoodat nu met den besten wil geene of weinige winsten kunnen behaald worden, hetwelk den Maleijer alhier moedeloos deed worden en ledig ter nederzitten. En uit die ledigheid, welke te regt des duivels oorkussen genoemd wordt, spruit voort, dat hij meer en meer zijne aan alle oosterlingen eigene neiging tot gemak en zijnen lust tot spel als anderszins bot vierde. Men herstelle derhalve slechts de wegen, en zorge voor derzelver veiligheid; men ondersteune slechts den handelaar in zijne pogingen, en weldra zal het, geloof ik, blijken, dat de

Maleijer te *Benkoelen* niet zoo kwaad is als hij schijnt.— Deze kleine proeve op het karakter van den Maleijer is door mij genomen geworden met de weinige menschen, welke ik gedurende mijn verblijf alhier (nu 1½ jaar ongeveer) in mijne dienst had.

In den aanvang merkte ik hunne geneigdheid tot luijeren, hunne onverschilligheid omtrent het goed of kwaad gelukken van hunnen eigenen arbeid op; ik vormde het plan, om hen tot andere inzigten te brengen, en te vormen tot menschen, zoo als ik hen gaarne zie; ik behandelde hen met gestrengheid, (niet synoniem aan *hardheid*). In den beginne verdroot hun zulks, doch weldra *ziende, dat* mijne behandeling jegens hen zachter werd, *naarmate zij* beter mijnen wil volbragten, eindigden zij met gehoorzaam, vlijtig en welwillend te zijn, en thans reeds verrigten zij vaak vrijwillig en ongeroepen meer dan de hun ongelegde taak.

Voorzeker is deze kleine welgelukte proeve geen bewijs, dat dezelfde behandeling, op allen toegepast wordende, op allen dezelfde uitwerking zoude hebben; doch zoude het te veel gezegd zijn, wanneer men aanneemt, dat eene gepaste gestrengheid, zonder hardheid, maar waaruit in tegendeel blijkt, dat men welwillend gezind en der menschen eigenbelang en voordeel beoogend is, althans *op* zeer velen eene gewenschte uitwerking zoude hebben; *zoodat* weldra lediggang, met al wat daaraan verbonden is, welke nu den regel uitmaakt, eene uitzondering zonde worden! Mijne eigene overtuiging, gegrond op dagelijksche waarnemingen van 's volks karakter, zegt mij, dat zulks aantenemen, geene te hoog gespannen verwachting kan genoemd worden.

Welke zijn de tegenwoordige middelen van bestaan der

bevolking van *Benkoelen*? — Ziedaar eene vraag, welke ik duizend malen mij zelven heb, en anderen welligt even dikwijls zich zelven hebben gedaan, doch welker beantwoording even moeijelijk is, als die van het ingewikkeldste raadsel. Het is waar, de Europeanen, voor zooverre zij niet in Gouvernements dienst zijn, hebben allen specerij-tuinen of plantagies, doch zij zelve zeggen, dat de opbrengst derzelve niet genoegzaam is, om de kosten van onderhoud te dekken. Even zoo is het gelegen met den Inlander van den hoogeren stand; de helaas! te talrijke *Radja's* en *Radiens*, welker adel of grootsche titel meestal geenen anderen oorsprong of stamboek heeft, dan hunne eigene inbeelding of die hunner vaders, en die zich aan totalen lediggang overgeven, hebben niets anders om zich van te erneren, dan een klein plekje gronds, met eenige klapper- en noten-boomen beplant, slecht of niet onderhouden, en gevolgelijk weinig opbrengende; terwijl anderen slechts azen op het pensioen aan een' vader, oom of neef toegelegd.

Inderdaad is het eene waarheid, dat de noten-tuinen, door drie verschillende redenen, namelijk verwaarloozing, lage prijs der noten, en verminderend produkt, schier geene winsten opleveren, en echter maken dezelve de eenige bezitting uit van velen der Europeanen, van alle de bedoelde *Radjas* en *Radiens* en van andere eenigszins boven den gemeenen stand verhevene Inlanders. De kortste en helaas! maar al te ware oplossing dezer zaak, is deze, dat de hier bedoelden een aanzijn voortslepen, hetwelk geen leven genoemd mag worden.—De meesten hebben in hunne woningen, welke ware bouwvallen zijn, gebrek aan alle benoodigheden, om niet te spreken van geriefelijkheden des levens; rijst en niet anders dan rijst, welke veelal nog

geborgd en dikwijls niet betaald wordt, strekt hun tot voedsel. Een pandeling, wien zelfs het weinige hem toegelegde loon van *f* 1 's maands niet of ongeregeld wordt uitbetaald, strekt vaak nog tot speurhond van eenige weinige penningen, door het verkoopen van bladeren, *kwé-kwé* als anderzins. De kleeding, welke hen dekt, (want de meesten der gezegde *Radjas* en *Radiens* gaan bijna op Europesche wijze, of althans met schoenen en kouzen gekleed) en de gouden sieraden (overblijfselen van de vervlogene weelde hunner voorouders) worden verpand, en weder gelost of liever geleend voor den enkelen dag, dat dezelve gebruikt moeten worden.

Van de Chinezen, Perzianen en Arabieren alleen, kan men in waarheid zeggen, dat zij leven van den handel en specerij - teelt.

De Inlanders van minderen rang erneren zich wel is waar mede van den handel, maar die handel verdient eigenlijk dien naam niet, op weinige uitzonderingen na. Het is ruilen en verpanden, leenen en wederom leenen, het is eene verwikkeling van schulden en schuldvorderingen, eene opeenstapeling van beloften, welke niet nagekomen worden, in één woord, het is eene actie, waarbij allen armer worden, doch echter op eene ellendige wijze zooveel verkregen wordt, als noodig is, om in de behoefte van den dag te voorzien.

Zoo is *Benkoelen* (de hoofdplaats) en zoo zijn de *Benkoelezen*. En echter is *Benkoelen* niet zoo zeer te versmaden, als het schijnen moet uit deze korte en welligt gebrekkige, maar niet onware schildering.

De Heer *Francis* heeft het reeds gezegd, sprekende van 1833. *Benkoelen* heeft vele hulpbronnen in zichzelve, maar groote hinderpalen beletten die dienstbaar te maken

aan het algemeen welzijn. Hieruit volgt, dat *Benkoelen* konde bloeijen, indien die hinderpalen wierden weggenomen: en waarom zoude het voor eenen vasten wil, een verlicht verstand en eene gestreng maar strikt regtvaardig besturende hand, onmogelijk zijn, die hinderpalen weg te ruimen? Immers heeft reeds in den laatsten tijd een sterk vermeerderd zout-debiet de inkomsten dezer afdeeling vrij wat vermeerderd. Wel is waar bewijst zulks niet veel voor eenen meerderen bloei of voor vooruitgang des volks in het goede; — want elke poging, om het zoutaanmaken te beletten, en tot het koopen van dit zilt overtehalen, vindt eenen natuurlijken bondgenoot in de luiheid der Inlanders zelve, welke liever ten koste van eene kleine uitgave zout koopen, dan hetzelve aanmaken, indien zij het slechts niet al te verre behoeven te halen; zoo dat het te verwonderen is, men niet reeds vroeger alom zoutpakhuisjes onder hun bereik heeft gebragt. Doch het bewijst toch, dat eene wijze keuze der middelen, welke de bevolking, zoo als zij is en met alle de hoedanigheden welke zij ook bezitten moge, tot het goede kunnen brengen, gevolgen kan hebben, heilzaam voor Gouvernement en volk: want het meerder vervoer van zout brengt ook weder meerdere verdiensten voor het laatstgenoemde aan. Moet echter het toeval alleen die middelen aan de hand doen, dan zal het gewis lang, zeer lang duren, alvorens meerdere welvaart verspreid wordt. Daarentegen, wanneer een doordringende en verstandige blik op de algemeene gesteldheid van menschen en zaken die goede middelen zoekt, zal welligt spoedig een blijder dageraad voor *Benkoelen* aanbreken. Ondervinding en naauwgezette opmerkzaamheid op 's volks karakter hebben het mij geleerd, dat de Benkoelees volgzaam genoeg is, wanneer hij

slechts de overtuiging erlangt, regtvaardig behandeld te worden.

Pia vota! zal men welligt zeggen, welke nimmer vervuld zullen worden. Zulks is iets dat tot de toekomst behoort en derhalve door den tijd zal geleerd worden; doch ook het pogen zelfs, is roemrijk. —

Tot dus verre alleen en bepaaldelijk over de hoofdplaats *Benkoelen* gesproken hebbende, zoude ik moeten overgaan tot het verdere grondgebied van *Benkoelen*. Edoch ik vrees reeds meer geschreven te hebben, dan noodig is om het plaatsje te vullen, hetwelk de geachte Redactie van dit Tijdschrift mij voor dit geschrijf zal willen inruimen. Moge deze bijdrage eene gunstige opname ontvangen! dan behoude ik mij liever voor, dezelve ter gelegener tijd te vervolgen.

Benkoelen 23 *Sept.* 1843.

L. van der Vinne.

KATHA SARIT SAGARA.

(Vervolg van bladz. 486).

TWEEDE BOEK.

Geschiedenis van Sridatta en Mrigankavati.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

De volgelingen des Konings van *Vatsa* waren ondertusschen naar *Kausambi* teruggekeerd, en toen men van hen vernam dat de Koning gevangen was genomen, brak er in het geheele land een oproer uit, en alle onderdanen verlangden vol woede, dewijl zij *Udayana* zeer beminden, terstond tegen *Ujjayini* optetrekken en de stad te veroveren. Toen sprak de veldheer *Rumanvan:* » De Koning *Chandamahasena* is door geen leger te overwinnen, want hij wordt door de Goden bemind, ook zoude bij eenen aanval het leven van onzen Koning niet zeker zijn: het is daarom niet raadzaam eenen strijd te beginnen: slechts door list kunnen wij ons doel bereiken.'' Door deze woorden gelukte het hem, de onderdanen van hun voornemen aftebrengen, maar daar de wijze *Yaugandharayana* hieruit zag, hoezeer het geheele volk den Koning beminde, en met welk eene trouw het hem aanhing,

zoo zeide hij tot *Rumanvan* en de overige Ministers: » Gij moet hier blijven en met onafgebrokene opmerkzaamheid u op de staatszaken toeleggen, want wij moeten het rijk beschermen en, wanneer de tijd het vordert, moed en dapperheid toonen. Ik echter zal mij, slechts door *Vasantaka* vergezeld, naar *Ujjajini* begeven, en wanneer ik onzen Koning door mijne sluwheid bevrijd heb, hem hier terug brengen; ik twijfel niet aan den goeden uitslag: want hij slechts is zeker van zijne zaak, wiens verstand bij rampen helder uitblinkt, even als de glans des bliksems zich het prachtigst in donkere wolken vertoont. Ik ken de juiste toovermiddelen om muren te breken, rotsen van een te scheuren en mij benevens anderen onzigtbaar te maken." Na deze woorden gesproken te hebben gaf *Yaugandharayana* de zorgen voor het welzijn der onderdanen aan *Rumanvan* over, en verliet, door *Vasantaka* vergezeld, de stad *Kausambi*. Een eind wegs voortgegaan zijnde, bereikte hij met hem het groote *Vindhÿa*-woud; hetwelk wegens de vele wilde dieren, moeijelijk door te trekken is. Hij ging daar in het huis van den *Pulinda*-hoofdman *Pulindaka*, die een vriend van den Koning van *Vatsa* was en op den hoogsten top van den berg woonde. *Yaugandharaÿana* sprak met dezen hoofdman af, dat hij zich met een talrijk leger gereed zoude houden om den Koning te beschermen, wanneer deze langs dezen weg zou terugkeeren, en kwam eindelijk bij de begraafplaats in de nabijheid van den tempel van *Mahakala* voor de poorten van *Ujjaÿini*, waar de *Vetala's* begeerig naar raauw vleesch naar alle kanten rondliepen, even als de dikke rookwolken der brandstapels, die de wind nu hier dan weder daar heen jaagt.

Een Brahman-*Rakshasa*, *Yogesvara* genaamd, wiens

gezigt niet vreesselijk was, kwam terstond naar *Yaugandharaÿana* toe om hem zijne vriendschapsdiensten aantebieden. Door eene tooverspreuk, die de *Rakshasa* hem leerde, veranderde *Yaugandharaÿana* terstond van gedaante, zoodat hij leelijk, gebogcheld en oud wierd, en geheel en al het aanzien van eenen zinnelooze had, om de menschen aan het lagchen te brengen: door dezelfde tooverspreuk werd ook *Vasantaka* veranderd en deze zag er uit als een zieke met een dik lijf, en de mond vol vooruitstekende vreesselijke tanden. *Yaugandharaÿana* zond *Vasantaka* bij de poort van het Koninklijk paleis vooruit en trad toen zelf de stad binnen. Dansende en zingende, door de straatjongens vervolgd en door allen met nieuwsgierigheid gadegeslagen, kwam hij bij het paleis des Konings. Hij wekte hier zoodanig de nieuwsgierigheid der Koninklijke dienaars op, dat ook *Vasavadatta* van deze zonderlinge verschijning hoorde. Zij zond terstond eene bediende uit en liet hem in de feestzaal brengen. Toen *Yaugandharaÿana* daar was gekomen zag hij den Koning *Udaÿana* geketend, en ofschoon hij er even als een zinnelooze uitzag, konde hij zijne tranen niet bedwingen: hij gaf den Koning een teeken, die ook terstond *Yaugandharaÿana* herkende, en begreep dat hij aldus verkleed tot hem was gekomen. *Yaugandharaÿana* maakte zich door zijne tooverspreuken voor *Vasavadatta* en hare bedienden onzigtbaar, de Koning alleen konde hem zien; de meisjes echter riepen alle verwonderd uit: » Waar is deze zinnelooze zoo plotseling heen gegaan?" Toen *Udaÿana* deze vraag hoorde en evenwel zijnen vriend voor zich zag staan, herkende hij de betoovering en zeide, om een voorwendsel te vinden om de meisjes te verwijderen, tegen *Vasavadatta*: » Ga, mijn lief meisje en haal

een bloemoffer voor de Godin *Sarasvati*, en kom daarna terug." *Vasavadatta* voldeed aan zijn verzoek en ging met hare bedienden uit de kamer. *Yaugandharaijana* naderde alsnu den Koning en gaf hem terstond de toovermiddelen benevens eene aanwijzing van het gebruik derzalve, om zijne ketenen los te maken, ook schonk hij hem nog andere bekoorlijkheden, die hij aan de snaren der luit vast maakte en waardoor het den Koning zoude gelukken zich van *Vasavadatta* meester te maken. Daarop zeide hij tot hem: » Mijn Koning, *Vasantaka* is ook hier gekomen en staat onder eene andere gedaante aan de deur, roep dezen als een Brahman tot u: doe alles wat ik u zal zeggen opdat *Vasavadatta* haar geheel vertrouwen in u stelle. Blijf nu hier." Na deze woorden verwijderde *Yaugandharaijana* zich schielijk en kort daarop keerde *Vasavadatta* met het offer terug: toen zeide *Udaijana*: » Buiten voor de deur staat een Brahman, laat dezen binnentreden om het offer voor de Godin *Sarasvati* te verrigten, en geef hem vervolgens een geschenk." *Vasavadatta* liet *Vasantaka* terstond van den ingang van het paleis halen; hij verscheen ook in zijne mismaakte hatelijke gestalte, maar naauwelijks had hij den Koning bemerkt of hij begon uit smart luide te weenen: *Udaijana*, wendde zich, ter vermijding eener ontdekking, tot hem en zeide: » Brahman, ik zal u weldra van de vreesselijke mismaaktheid van uw lijf, welke door eene ziekte ontstaan is, geheel genezen; ween niet meer, maar blijf hier gerust aan mijne zijde." » De Koning is zeer genadig," hernam *Vasantaka*. Toen *Udaijana* hem echter oplettend beschouwde, moest hij over zijne mismaaktheid lagchen, en *Vasantaka*, die de gedachten des Konings raaddde, lachte eveneens, waardoor de groote hatelijkheid van zijn gezigt

slechts nog vermeerderd werd: ook *Vasavadatta* werd, toen zij hem zoo zag lagchen dat hij geheel en al er even als een' duivel uitzag, opgeruimd en lachte mede. *Vasavadatta* vroeg hem al schertsende: » he! Brahman, zeg mij toch eens, welke kunst verstaat gij?" Hij antwoordde: » Vorstin, ik kan mooije geschiedenissen verhalen.' Toen beval zij: » nu vertel mij dan eene geschiedenis!" en *Vasantaka*, verhaalde, om het schoone meisje genoegen te doen, de volgende kluchtige en wonderbare vertelling.

Geschiedenis van Rupinika.

Er is eene stad, *Mathura* genaamd, welke beroemd is als geboorteplaats van *Krishna*; hier leefde eens eene vermaarde Baïjadère, *Rupinika* genaamd. Hare moeder *Makaradanshtra* was eene oude koppelaarster, die voor alle jongelingen, welke de bekoorlijkheden van hare dochter hier naar toe lokten, een vat met vergift scheen te zijn. *Rupinika* ging eens, uit eigen beweging, toen het juist de tijd van de groote offerhanden was, in den tempel van den God, en zag bij haren terugkeer in de verte een' man, wiens schoonheid op haar hart eenen zoo grooten indruk maakte, dat zij alle vermaningen, die de moeder haar gegeven had, vergat. Zij sprak daarop tot hare bediende: » Ga heen en zeg op mijnen last tot dien man: «« kom heden bij mij in mijn huis."'' De bediende deed, zoo als haar bevolen was, ging naar den man en zeide hem de boodschap van hare meesteres. De man bedacht zich een oogenblik en zeide toen tot haar: » Ik ben een Brahman, *Lohajangha* genaamd, doch bezit volstrekt geen vermogen: wat zal ik daarom in het huis van *Rupinika* doen; hetwelk slechts door rijke menschen kan bezocht worden.' Toen de bediende daarop antwoordde: » Mijne meesteres

verlangt geen geld van u!" voldeed *Lohajangha* aan haar verlangen. De bediende bragt zijne toestemming aan *Rupinika* over, die terstond zich naar huis begaf en vol verlangen wachtte, terwijl zij onafgebroken het oog op dien weg rigtte, langs welken hij moest komen. Eenige oogenblikken daarna kwam ook *Lohajangha* bij het huis, door de oude koppelaarster bemerkt, die bij zich zelve dacht: »Wat zou deze hier toch willen doen?" Naauwelijks had *Rupinika* hem echter gezien, of zij stond op, groette hem vol eerbied, en leidde hem, terwijl zij hem vrolijk en teeder omarmde, in het binnenste gedeelte van het huis: daar geloofde zij, door de schoonheid van *Lohajangha* getroffen, dat zij in hem de ware vrucht des levens had gevonden; zij vermeed van toen af den omgang met andere mannen, en *Lohajangha* leefde geheel naar zijn genoegen in haar huis. Toen hare moeder *Makaradanshtra* die haar alle kunsten der boeleersters geleerd had, dit zag, riep zij *Rupinika* ter zijde, en zeide bedroefd tot haar: »Maar mijne dochter, hoe kunt gij zulk een' armen man zoodanige gunst toestaan? Eene boeleerster raakt wel een lijk, maar nooit een' armen man aan. Wat is liefde en wat is eene boeleerster gelijk gij zijt? Hebt gij deze vermaningen vergeten? Eene boeleerster, die waarachtig bemint, is gelijk aan het avondrood: beide, mijn kind, schitteren niet lang. Eene boeleerster moet, even als eene tooneelspeelster, eene door kunst voortgebragte liefde toonen, om geld te verdienen. Laat daarom dezen armen man loopen en stort u zelf niet in het verderf." Op deze vermaning van hare moeder antwoordde *Rupinika*, gloeijende van toorn: »Spreek niet aldus, mijne moeder! want deze is mijn geliefde, die mij dierbaarder dan mijn leven is. Ik bezit immers vele en groote schatten, waarom heb

ik er nog meer noodig? Ik verlang daarom van u, moeder, dat gij nooit weder op dusdanige wijze tot mij spreekt!" De moeder zweeg, doch zon vol wraakzucht op een middel, waardoor zij *Lohajangha* uit het huis konde verwijderen. Eenige dagen daarna zag zij eenen voornamen *Rajput* op den weg aankomen, die zijn geheel vermogen verspild had: hij was door verscheidene mannen die zwaarden in hunne handen droegen vergezeld. Zij ging schielijk naar hem toe, trok hem ter zijde, en zeide tot hem: »Mijn huis wordt geheel geregeerd door een arm verliefd mensch, kom daarom heden nog bij mij en zorg er voor dat deze mijn huis verlaat: daarvoor zal ook mijne dochter u toebehooren." De *Rajput* nam dit voorstel gretig aan en ging terstond met de oude in huis, terwijl *Rupinika* juist op dit oogenblik buiten hetzelve in eenen tempel was: ook *Lohajangha* was niet in huis te vinden, doch keerde kort daarop zorgeloos in hetzelve terug. Naauwelijks was hij binnen getreden of de dienaars van den *Rajput* stortten op hem los, wierpen hem op den grond, trapten hem en sloegen hem zonder erbarming: vervolgens vatten zij hem aan en wierpen hem in eenen met allerlei vuilnis gevulden sloot, waaruit het *Lohajangha* slechts met moeite gelukte om er uittekomen en zich door de vlugt te redden. *Rupinika* kwam nu in huis terug en toen zij vernam hetgeen er voorgevallen was, viel zij door kommer en smart geheel van zichzelve, zoodat ook de *Rajput*, toen hij dit bemerkte, zich zonder iets meer te doen, verwijderde.

Lohajangha, door de koppelaarster zoo wreed behandeld en beschimpt, rigtte zijne schreden naar eenen heiligen dijk, met het voornemen, om zich van het leven te berooven. Terwijl hij daar naar toe ging, woedend over de beschimping, hem door de koppelaarster aangedaan en te-

vens bijna verbrand door de gloeijende zon, verlangde hij naar een schaduwrijk bosch. Toen hij echter geenen enkelen boom bemerkte, vlugtte hij in het lijk van eenen olifant, hetwelk hij toevallig vond en waarvan de Schakals reeds al het vleesch afgeknaagd hadden, zoo dat er slechts beenderen en huid over waren. *Lohajangha* leidde zich in dit geraamte neder, en sliep dewijl hij zeer vermoeid was in, terwijl er te gelijker tijd eene aangename koelte om hem waaide. Plotselijk echter werden er van alle kanten wolken zigtbaar, die eenen hevigen regen aanbragten. De olifantshuid trok zich, dewijl ze nergens gescheurd was, vast te zamen; kort daarop steeg het water geweldig en kwam tot bij de plaats waar het geraamte lag, nam den olifant op en voerde denzelven naar den *Ganges*, die denzelven in zijnen stroom verder met zich voerde en naar zee bragt. Een vogel uit het reusachtig *Garoeda*-geslacht zag daar deze olifantshuid drijven, en, meenende dat het vleesch was, stortte hij neder, pakte ze aan en droeg ze aan den tegenovergestelden oever van de zee. Hier scheurde hij met zijne klaauwen de huid uit elkander, doch toen hij daar een' mensch in vond, vloog hij schielijk weg. *Lohajangha* ontwaakte door het gedruisch en leven, dat de vogel maakte en kroop door de opening, die de vogel met zijne klaauwen gemaakt had, uit de huid van den olifant. Toen hij echter van verwondering bemerkte, dat hij zich aan den anderen oever der zee bevond, geloofde hij dat alles een droom was, ofschoon hij gevoelde dat hij niet sliep. Hij zag om en aanschouwde tot zijnen schrik twee vreeselijke Rakshasa's, die hem echter ook sidderende uit de verte aanstaarden. Daar zij zich hunne door *Rama* geledene nederlaag herinnerden, en zagen dat ook deze mensch de zee overgestoken was om tot hen te komen, zoo steeg hun angst. Zij spraken af dat

een van hen naar den Koning *Vibhishana* zoude gaan om hem medetedeelen, wat hij gezien had. De Koning *Vibhishana*, die zelf de magt van *Rama* aanschouwd had, zeide door de onverwachte aankomst van een' mensch verschrikt tot den Rakshasa: »Ga, mijn lieve, en spreek uit mijnen naam vriendelijk tot dezen mensch: «« Wees zoo genadig en kom in ons paleis.'''' De Rakshasa keerde daarop terug en herhaalde sidderend voor *Lohajangha* de boodschap en uitnoodiging van zijnen heer. *Lohajangha* nam als een Brahman, die met gerustheid den loop der dingen afwacht, dit verzoek aan en ging met de beide Rakshasa's naar de stad *Lanka*. Waarheen hij ook zijne oogen wendde, overal zag hij met verbazing dat alle paleizen van goud waren: vervolgens betrad hij de Koninklijke woning, waar hij naar *Vibhishana* geleid werd.

De Koning bewees hem de eerbewijzen der gastvrijheid, terwijl *Lohajangha* vrome zegenwenschen over hem uitsprak: daarna vroeg *Vibhishana*: »Spreek Brahman, waarom zijt gij hier gekomen?" Listig antwoordde *Lohajangha*: »Ik ben een Brahman en *Lohajangha* genaamd: mijne verblijfplaats is in de stad *Mathura*: door bittere armoede gekweld, ging ik in den tempel van *Vishnu*, en stond daar, zonder spijs of drank tot mij te nemen, in strenge boetedoening voor het beeld van den God. Toen beval mij de zeer heilige God in den droom: »Ga naar den Koning *Vibhishana*, want hij zal u, daar hij een getrouwe aanhanger van mij is, schatten geven." Toen ik echter hierop antwoordde: »Ik ben hier, en *Vibhishana* leeft op eene plaats welke zoo ver van hier gelegen is," hernam de God: »Ga heen, nog heden zult gij *Vibhishana* zien." Aldus sprak de God; toen ontwaakte ik, en bevond mij hier aan den oever der zee: anders weet ik niets." Toen

Vibhishana deze woorden vernomen en er nog eens over nagedacht had, hoe moeijelijk het was *Lanka* te naderen, geloofde hij dat dit inderdaad een man was, wien de God eene bijzondere genade bewezen had. »Blijf hier, ik zal u rijkdommen schenken," aldus ging *Vibhishana* voort, en beval hem als eenen onschendbaren Brahman aan de *Rakshasa's* aan, die anders gewoonlijk alle menschen plagten te dooden: vervolgens zond hij eenige zijner dienaars uit, om van den aldaar liggenden berg *Svarnamula* eenen jongen vogel, van het *Garoeda*-geslacht te halen, dien hij *Lohajangha* ten geschenke gaf om denzelven te berijden, wanneer hij naar *Mathura* wilde terugkeeren: maar de gastvrije opname van *Vibhishana* deed *Lohajangha* besluiten, om daar eenigen tijd uitterusten, en terwijl hij zich op zijnen vogel nederzette, doorzweefde hij geheel *Lanka*.

(*Het vervolg hierna*).

IETS

Over de totale zonsverduistering, die op den 21sten December 1843 zal plaats hebben,

Het zal den lezer bekend zijn, dat in den Almanak voor Nederlandsch Indië voor het jaar 1843, de elementen zijn opgegeven van eene zeer belangrijke zonsverduistering, die op den 21sten December dezes jaars moet voorvallen. Toen mij deze elementen onder het oog kwamen wekten zij mijne nieuwsgierigheid en het verlangen op, om ook mijne krachten aan derzelver berekening te beproeven, volgens welke men in staat is om de schijngestalte dezer verduistering te ontwerpen en figuurlijk voortestellen. Ik slaagde hierin vrij gelukkig en daar men zelden in de gelegenheid is zulk eene aanzienlijke verduistering waartenemen, meende ik dat het niet ondoelmatig zoude zijn, dezelve algemeen bekend te maken. Ik neem dus de vrijheid om hierbij de teekening aan het publiek aan te bieden en tevens de volgende korte

Aanwijzing der groote zonsverduistering op den 21sten December 1843.

Figuur 1 stelt de zuidelijke helft van het door de zon verlichte halfrond der aarde voor, en AB de middellijn van den evenaar.

De lijn VI....VI is de groote as, en de uurpunten der lijnen, die deze as regthoekig snijden, liggen in den omtrek der eclips, die de parallel van Batavia, voor eenen waarnemer, in de zon schijnt te beschrijven. De overige aanwijzingen zijn in de figuur zelve geplaatst.

Figuur 2 stelt de schijngestalte of phase der verduistering voor, en is uit fig. 1 getrokken en overgebragt in het gewest der maan, ten einde men de verduistering op het papier zoodanig zoude kunnen waarnemen als zij aan den hemel voorvalt. De beide donkere schijven stellen de maan voor, wier middelpunt bestendig over de kromme lijn schuift. Wanneer de randen van zon en maan elkander schijnen te raken begint en eindigt de verduistering en deze tijdstippen zijn in beide figuren aangeteekend. Wanneer men nu uit hoorn, vernist papier, verniste taf of eene andere doorschijnende stof, eene schijf snijdt, welke juist de maan kan bedekken en men dan het middelpunt dier schijf bestendig over de kromme lijn of den maansweg laat voortschuiven, dan kan men zeer naauwkeurig van tijd tot tijd de schijngestalte der verduistering waarnemen. Hoe donkerder deze stof is, terwijl dezelve echter doorschijnend blijft, hoe fraaijer de vertooning zal zijn.

C. Pieck.

LAND- EN VOLKENKUNDE.

AANTEEKENINGEN

nopens de zeden, gewoonten en gebruiken, benevens de vooroordeelen en bijgeloovigheden der bevolking van de eilanden Saparoea, Haroekoe, Noessa Laut, *en van een gedeelte van de zuid-kust van* Ceram, *in vroegeren en lateren tijd.*

EERSTE AFDEELING.

SAPAROEA, HAROEKOE EN NOESSA LAUT.

(Vervolg van bladz. 530.)

HUWELIJKEN.

§. 48. Wanneer de ouders daartoe genegen zijn, wordt vooraf onderling over het voorgenomen huwelijk gesproken. De ouders van den jongeling begeven zich dan tot dat einde bij die van het meisje. Veeltijds is het de keuze der ouders welke beslist, doch somtijds doet de jongeling ook wel zijne eigene keus. —

1. Om een meisje tot vrouw te verzoeken, worden vooraf een dag en goed tijdstip bepaald, zoomede om het antwoord daarop te geven, hetwelk door

de ouders van den jongeling aan de naaste familie wordt medegedeeld.

2. Is de toestemming bekomen, dan begeven zich, op dag en tijdstip als voren, de ouders van den jongeling, met hunne bloedverwanten en vrienden, naar het huis van het meisje, om aldaar de zaak te sluiten, alwaar zich insgelijks de betrekkingen en vrienden van hare ouders bevinden.

3. De betrekkingen van den jongeling brengen bij eene zoodanige gelegenheid de gevorderd wordende geschenken (*artas*) voor de ouders van het meisje mede, bestaande in: een gouden ketting met slangenkoppen (*amas oelar*); twee stukken wit lijnwaad elk van twee vademen lengte; een groote en een kleine *gong*; een schotel (*pingan batoe*); een stuk gekleurd katoen, dat om het lijf geslagen wordt (*patola*); twee gevulde *sirie*-dozen; een flesch arak en twee flesschen koolwater; gedragen door degenen welke het woord zullen doen.

4. Aldaar ten huize gekomen, de zaak afgedaan en de geschenken overgegeven hebbende, wordt er onder veel vrolijkheid gegeten en gedronken; waarna aan de ouders van het meisje verzocht wordt, om haar met zich te mogen nemen. Dezen geven een tegengeschenk van twee of vier stukken *oetei* (zeker kleedingstuk), waarmede de familie van den jongman huiswaarts wordt geleid. —

5. De bruid mag, wanneer zij haar ouders huis verlaat, niet vooruit gaan, maar een der haar vergezellende vrouwen moet haar voorgaan, opdat zij door

geen vijand of slecht wezen worde aangerand of betooverd. Is zij aan het huis van den bruidegom gekomen, dan moet zij door een der vrouwelijke nabestaanden van dezen, aan de deur ontvangen worden, die haar moet omhelzen, en vervolgens binnen de daartoe bereide kamer voor de pas gehuwden leiden. Zij moet zich alsdan op eene op de slaapplaats of het ledikant geplaatste *gong* nederzetten; waarmede bedoeld wordt, dat zij in rust en vreedzaamheid gelukkig zullen behooren te leven.

6. Daarna gaan bruid en bruidegom gezamelijk naar de keuken, kussen hunne regterhand, en leggen dezelve op het fornuis, opdat zij nimmer aan iets gebrek mogen hebben, en de keuken steeds goed voorzien mag zijn; — waarna de verdere tijd, door de tegenwoordig zijnden, vrolijk wordt doorgebragt.

§ 49. Hij die zich in staat gevoelt, om aan de ouders van het meisje de volle huwelijksschatting te geven, zooals hierboven bij §. 48 art. 3 gezegd is, waarbij nog gevoegd wordt, een schenkbord (*mamelo*) en een stuk *sarong*-chits (*kajin serasa*), kan dezelve gerust bij den helderen dag derwaarts brengen, opdat zulks door een iegelijk gezien worde; doch is hij daartoe onvermogend, dan is een stuk lijnwaad, al was het slechts 2 vademen lang, met eene flesch arak daartoe ook voldoende, mits dat hij zulks dan des avonds in stilte ten huize van de ouders van het meisje brenge, zoodanig, dat dit door niemand gezien worde. —

§ 50. Indien de ouders van het meisje niet verkiezen hare dochter te geven aan den jongeling, welke daartoe aanzoek heeft gedaan, en het meisje evenwel hare genegenheid tot bewilliging heeft te kennen gegeven, gebeurt het veeltijds, dat hij met haar wegloopt (*larie*); in welk geval hij verpligt is, om de gebruikelijke geschenken voor de ouders van het meisje, te geven, door dezelve namelijk in stilte op het bed van hare moeder te leggen, waartoe hem een der personen uit het huis moet helpen, en hetwelk tevens voor de ouders, wanneer zij die geschenken vinden, een bewijs is, dat hare dochter geschaakt of weggeloopen is.

De schaker brengt dan gewoonlijk zijne geliefde naar het huis van zijne ouders, alwaar zich weldra de betrekkingen van het meisje ook laten vinden en de zaak veeltijds bijgelegd wordt, tot bewijs waarvan de minnaar een stuk wit lijnwaad geeft, waardoor ze bevredigd en in hunne eer hersteld zijn.

§ 51. Het is aan de jonge of pas getrouwde vrouw verboden, om, in het huis van haren man gekomen, eenige spijze te gebruiken, dan nadat hare familie de verschillende geregten heeft bijeengebragt welke deze volken gewoon zijn bij dusdanige gelegenheden te bezigen. Daartoe wordt in het midden van het huis eene mat uitgespreid, waarop de verschillende geregten, welke op een groot houten bord (*doelang*) zijn gerangschikt, worden nedergezet. Al de bloedverwanten van den man zitten, in tegenwoordigheid van de vrouw, in het rond te eten; en indien

de zaak in vrede of in overeenstemming is geregeld, kunnen de bloedverwanten van de vrouw mede eten. Van elk geregt wordt een weinig genomen en op eenen schotel gezet, welke door 's mans zuster of ook wel door zijne moei, vaders zuster, aan de jonge vrouw wordt toegediend. Even als aan een klein kind, wordt haar het eten door deze met de vingers in den mond gestoken (*soewap*) of toegevoerd, hetwelk door hen *pameij* genaamd wordt, en beteekent dat zij niet meer beschaamd behoeft te zijn in het huis van haren man, maar hetzelve kan gebruiken als het hare. —

Op het oogenblik dat men zich zal nederzetten om te eten, wordt door des mans moeder een met verschillende kleuren gestreept kleed (*kajin oetei*) over de schouders van het meisje gehangen.

Als de jonge vrouw gegeten heeft geeft zij aan hare zwagerin of tante, welke haar het eten heeft toegediend, eenen ring: daarna wordt door de vrouwen van hare familie een gezang aangeheven, *toetoehatoe* genaamd, waarin de vrouw den man en deszelfs familie wordt aanbevolen en toevertrouwd.

§ 52. De geschenken, bij § 48 beschreven, die aan de ouders van het meisje worden gegeven, hebben elk eene beteekenis, en geven allen te zamen een mensch te kennen, als:

de *gong*	het hoofd;
het stuk lijnwaad	de hand;
de arak	het bloed;
het schenkbord (*mamelo*) . . .	de buik;
de gouden slangen-ketting . .	de darmen;

de porseleinen schotel (*pingan batoe*) de kuiten;
de porseleinen pot (*boeijong*) . . de voeten;
het stuk gestreept en gekleurd goed
(*kajin patola*) . . . . de kleederen.

§ 53. In geval eene vrouw door eenen man uit eene andere negorij dan die waar zij te huis behoort ten huwelijk wordt genomen, zonder dat door hem de gewone geschenken aan hare ouders worden gegeven, is hij verpligt een stuk wit lijnwaad in de *builleo*, (zijnde een open gebouw, waarin zij hunne bijeenkomsten houden, en dat hoog van den grond staat) te hangen, als een bewijs, dat hij de negorij eert en haar zegen toewenscht; welk stuk lijnwaad daarom *kaijin berkat* genoemd wordt. Zoo moet hij mede aan den Regent van die negorij een stuk wit lijnwaad, benevens een flesch arak, ten geschenke geven, als eene hulde en bewijs van dankbaarheid, dat deze heeft toegestaan, dat de vrouw de negorij verlaat, om zijne echtgenoot te worden.

§ 54. De nieuw getrouwden, na de voltrekking van het huwelijk te huis komende, worden door een der vrouwelijke naastbestaanden van de jonggetrouwde vrouw aan de deur van het huis met *padie* en fijn gemaakte *kelor*-wortel bestrooid. Daarna komen de overige familie-betrekkingen gelukwenschen en heffen een gezang aan *lego* genaamd, inhoudende een verhaal hoe de man aan de vrouw gekomen is, en in hoeverre zij met elkander in familie-betrekking staan.

§ 55. Bij den eersten maaltijd der pas gehuwden moet zorg gedragen worden, dat er niets gebroken

wordt, of geen der gegeven ringen verloren raakt, dewijl zulks een slecht voorteeken zoude zijn, ten aanzien van hun geluk.

Er zijn nog meer dergelijke vooroordeelen of bijgeloovigheden, die echter te bespottelijk zijn, om hier ter neder te worden gesteld.

STERFGEVALLEN.

§ 56. Is er iemand gestorven, dan komen zijne bloedverwanten en vrienden het lijk zien. Een der bewakers van hetzelve houdt zich des avonds bezig met kanarie-pitten uit den bolster te slaan of te stooten, hetwelk met twee steenen geschiedt, en wanneer alles stil is, zeer ver kan gehoord worden. Het geschiedt, om aan de buren en voorbijgangers te kennen te geven, dat er een doode in dat huis is.

Deze kanarie moet altijd met een slag of stoot aan stukken zijn, zoo niet voorspelt zulks, dat er spoedig weder een doode in dat huis zal wezen of wel onder de naastbestaanden van den overledene. Zij die het lijk bewaken, worden *mata wana* genaamd, hetwelk wil zeggen, dat zij hunne oogen weten open te houden, om het lijk te kunnen oppassen. Is hetzelve van eenen man, dan wordt het door mannen, of van eene vrouw, door vrouwen gewasschen. Die wassching geschiedt met digt gesloten deuren, om het binnenkomen van anderen te beletten; niemand van de aanwezenden mag terwijl de wassching plaats heeft, spreken, omdat anders het lijk spoedig tot bederf zou overgaan.

Is zulks afgeloopen, dan wordt het lijk, zoo als zij

het noemen, gesloten (*kontjikan bangki*); dat is: degeen, welke daartoe de manier kent, befluistert eerst den top van zijnen duim en steekt dien daarna in den navel van het lijk, daarmede ronddraaijende even als of hij een sleutel in het sleutelgat draait, ter voorkoming dat de buik opzwelle, hetwelk in de landstaal *pameng* genoemd wordt. Vervolgens ontsluit men de deur weder.

Tegen den avond, wanneer het lijk begraven zal worden en voor dat het in de kist wordt gelegd, omhelst eene der vrouwen hetzelve, waarop zij allerluidruchtigst begint te weenen, opdat allen zulks kunnen hooren, hetwelk *mannapij* genoemd wordt. Zij waarschuwt vervolgens den overledene, om toch bij zijne aankomst in de andere wereld onmiddelijk hunne aldaar aanwezige bloedverwanten op te zoeken en niet met anderen, die geene betrekking op hen hebben, daar rond te zwerven.

§ 57. Zoodra het lijk in de kist is gelegd, mag een elk van de familie, die zulks begeert, bij hetzelve komen, om den afgestorvenen eenige woorden toe te fluisteren, waarbij meestal aan denzelven deze of gene boodschap wordt opgedragen voor diegenen hunner overledene nabestaanden, welke door hen verondersteld worden, dat door den pas gestorvene in de andere wereld zullen worden aangetroffen. Deze boodschappen bestaan meest in het overbrengen hunner wenschen en begeerten of het mededeelen hoe zij het op deze wereld hebben. Sommigen leggen zelfs eenig geld in de kist, hetzij om door den overledene te worden medegenomen voor hunne reeds afgestorvene bloed-

verwanten, ten einde voor derzelver uitgaven in de andere wereld te kunnen dienen, dan wel om door den overledene zelf te worden gebezigd op zijnen weg derwaarts. Indien het nog zuigende kinderen zijn geweest, welke overleden zijn, wordt door de moeder van hetzelve een weinig zog uit hare borst of ook wel een stukje suikerriet in de kist mede gegeven, opdat hetzelve onderweg geen honger en dorst zoude lijden.

§ 58. Het is ook gebruikelijk, dat door de vrouwen, die bloedverwanten en vrienden van den overledene zijn allerlei spijzen van aard- en boomvruchten naar zijn huis gebragt worden, waartoe zij op eene daartoe bepaalde plaats bijeenkomen, en dan gezamelijk achter elkander, elk een *doelang* met eten in de handen, zich derwaarts begeven. Aldaar gekomen, zetten zij zich neder, terwijl een van hen blijft staan en op eene luid schreijende wijze, *maratap* genaamd, verhaalt, wie de afgestorvene en zijne familie is.

Daarna wordt door drie mannen, welke elkander afwisselen, een droevig gezang aangeheven, dat *ahkelij* genoemd wordt, en een verhaal inhoudt van den levensloop van den afgestorvene.

Alle vrienden brengen aan het sterfhuis geld en eten mede voor de bloedverwanten van den overledene welke voor het lijk moeten zorg dragen. —

§ 59. Nadat de begrafenis heeft plaats gehad, wordt de avond in het sterfhuis met eten, drinken en kaartspelen doorgebragt. Behalve de gewone spijzen, zijn er, bij eene zoodanige gelegenheid, nog vele soorten van geregten op eene mat op den grond gezet, waar-

van een schotel als schatting of geschenk aan de negorij ten deel valt. Elk die het lijk is komen zien krijgt voorts van die geregten zijn aandeel, hetwelk bij hem aan huis gebragt wordt; zulks wordt in 's lands taal *alaoe amannoe* genaamd, bedoelende daarmede dat dit het laatste eten van den overledene is. Bij die gelegenheid worden alsdan door den huisheer of iemand van zijnentwege vele dankbetuigingen gedaan, aan degenen welke tegenwoordig zijn en het lijk ter begrafenis gebragt hebben; hetgeen door een van hen, voor alle de aanwezigen, beantwoord wordt, die tevens den huisheer en familie alle geluk en zegen toewenscht.

§ 60. Den volgenden avond wordt er aan degenen die het lijk gewasschen hebben op nieuw een maaltijd gegeven, als wanneer zij de kleedingstukken onder elkander verdeelen, welke de overledene dagelijks gebruikt heeft, zoo mede alles wat bij het wasschen van het lijk is benoodigd geweest.

Begrafenissen.

§ 61. Zij die het graf graven moeten met alle juistheid vooraf de doodkist meten, opdat de kuil niet te lang of te breed gemaakt worde, daar dezelve juist van pas moet wezen, dewijl zulks anders een voorteeken zoude zijn, dat men in hetzelfde huis spoedig weder een sterfgeval zoude hebben, of, indien de kuil te klein was, daardoor een bewijs zoude zijn gegeven, dat de overledene in zijn leven veel slechtheden heeft bedreven en de aarde dientengevolge zijn lijk niet wil ontvangen.

Het kleed dat de lijkbaar bedekt, wordt door degenen die de kuil gegraven hebben zoo lang aangehouden, tot dat hetzelve door de betrekkingen van den overledene is uitgelost, hetwelk met eene kleinigheid, naar goedvinden 25 of 50 duiten, kan geschieden en ten voordeele van deze personen strekt.

Op de lijkkist worden, zoodra dezelve in het graf is nedergelaten, eenige *atappen* gelegd, welke men daarna met aarde overdekt. Bij het graven van eenen grafkuil moet een daarin bedreven persoon vooraf de eerste aarde, welke hij met zijne schop opsteekt, met de handen aan stukken breken, opdat de gravers geene hinderpalen, b. v. van op steenen te zullen stooten, zullen ondervinden.

Zij gelooven dat wanneer een graf niet gemetseld of met een' grooten steen overdekt is, de ziel van den daarin begravene geene woning in de andere wereld zal hebben., maar dat dezelve onder het afdak of de gevel van de woning van eenen andere eene schuilplaats zal moeten zoeken; dat voorts de achtergeblevenen zijner familie daardoor ziek zullen worden, omdat de overledene zich dienaangaande op dezen moet wreken; terwijl daarentegen het tegenovergestelde zal plaats hebben, indien voor het graf van den overledene goed is en voortdurend wordt gezorgd, als wanneer ook de ziel eene goede woning in de andere wereld zal hebben.

§ 62. Eens in het jaar moeten de bloedverwanten van den overledene het graf schoonmaken, van onkruid zuiveren en voorts een nieuw dak daarover maken.

Degenen welke hieraan de hand houden, gelooven, dat de overledene ze anders hierna rekenschap zoude afvragen. Sommigen, die hierin gefaald hebben, gaan, als zij daarover hunne nalatigheid gevoelen, naar het graf, bekennen schuld aan den afgestorvene, verzoeken vergiffenis, en beloven in den vervolge beter voor zijne woonplaats hier op aarde te zullen zorg dragen.

OVER ZEKERE GRADEN VAN BLOEDVERWANTSCHAP EN HETGEEN DAARBIJ IN ACHT TE NEMEN IS.

§ 63. 1. De man, zijne kinderen en kindskinderen, benevens zijne ouders, broeders en zusters en hunne kindskinderen, noemen diezelfde betrekkingen van zijne vrouw *taulie*; terwijl de vrouw, benevens hare ouders, broeders en zusters, tot en met de kindskinderen ingesloten, daarentegen dezelfde betrekkingen van den man *malameit* noemen.

2. Het is den man verboden om met zijne zwagerin of de vrouw van zijn echtgenoots broeder op eenen gemeenzamen voet omtegaan, b. v. door met haar den gek te scheren of te lagchen; hij moet zich steeds op eenen eerdiedigen afstand van haar houden en haar *oepoe*, dat gelijk aan het Maleische *toewan* staat, noemen. De zwagerin mag in het huis van haren zwager niet eten, noch ook in dat van een' ander, indien deze daarbij tegenwoordig is, aan dezelfde tafel zitten. Is zij daartoe verpligt, b. v. als er eene familie-bijeenkomst plaats heeft, dan mag zij geene spijzen, aan de tafel gezeten, gebruiken, hetwelk echter aan den zwa-

ger is toegelaten. Zij is ook van hare zijde verpligt haren zwager steeds op zekeren afstand van zich te houden en mag zich niet in gesprekken of anderzins, waarin hij deel neemt, mengen. Komt zij hem op straat tegen, dan moet zij, zoodra zij hem van verre ontwaart, eenen zijweg inslaan, en zoo deze er niet is, en zij hem in het voorbijgaan niet kan ontwijken, moet zulks op eenen zoo ver mogelijken afstand geschieden, regt voor zich uit ziende zonder de oogen naar hem opteslaan.

3. Wanneer er een feest of plegtige bijeenkomst plaats heeft ten huize van de betrekkingen der vrouw, *taulie*, dan is het gebruikelijk dat die van de zijde van den man, *malameit*, een *gong* benevens een stuk wit lijnwaad ten geschenke medebrengen, of ook wel een *pingan batoe* (zie § 48), een *kajin patola* benevens arak en *sirie-pinang*; welke geschenken onder het slaan op de *gong* met veel luidruchtigheid worden binnen gebragt. Daarmede brengt de *malameit* zijne hulde aan de *taulie*. De *malameit* daarna huiswaarts keerende, wordt door de *taulie* uitgeleide gedaan met een groot en een klein stuk *kajin oetei*, het eerste om als eene vlag in de hoogte te dragen en het andere om aantetrekken.

4. Is er daarentegen een feest aan het huis van de betrekkingen van den man, dan moeten die van de zijde der vrouw allerlei eetwaren, dranken benevens *sirie-pinang* en twee *kajin oetei oetei's* medebrengen. De *malameit* beantwoordt de aangedane eer der *tauli* door haar, huiswaarts kee-

rende, vergezeld te doen gaan van een *gong*, een stuk wit katoen of porseleinen schotel en *kajin patola*.

5. Het is aan hem, die in de betrekking van *malameit* staat, verboden, om eene vrouw te nemen uit de *tawlie*. (Zie §. 64 *anakk makaien*). Indien de bovenvermelde gebruiken, door de familie-betrekkingen van *tawlie* en *malameit* in acht te nemen, niet mogten zijn opgevolgd en de een den ander ongelijk mogt hebben aangedaan, veroorzaakt zulks eene verwijdering en vijandschap, welke niet uit den weg kan geruimd noch verzoend worden, dan door schuldbekentenis te doen en vergiffenis te vragen, met betaling eener boete, waarna de vrede weder wordt hersteld. Doch geschiedt zulks niet, dan gaat die vijandschap van den vader op de kinderen en verdere nakomelingen over, belovende de een den ander nimmer vergiffenis te zullen schenken; tengevolge waarvan de beide familien in altijddurende verwijdering met elkander leven.

§. 64. *Neven en nichten*, dat is, de zonen van broeders zuster en de dochters van zusters broeder, worden *anakk makaien* genoemd en mogen met elkander huwen: zulks gaat van het eene geslacht op het andere over, altijd deze verwantschap volgende. Doch de zonen van zusters broeder, en de dochters van des broeders zuster, insgelijks neven en nichten, staan in naauwer verwantschap, even als broeders en zusters, en kunnen zich niet in den echt met elkander verbinden.

Deze *anakh makaien* mogen met elkander allerlei vrijheiden gebruiken, zij mogen stoeijen, lagchen, gekscheren enz., zonder dat hun zulks door derzelver ouders verboden wordt. De neef noemt zijne nicht gewoonlijk »zijne vrouw." Wanneer het mogt gebeuren dat hij eene andere vrouw, dan zijne nicht *makaien*, tot echtgenoot had genomen, blijft niettemin dezelfde vrijheid tusschen hen bestaan, en mag zijne vrouw hem zulks niet ten kwade duiden, integendeel moedigt zij zelfs hem daartoe aan.

De *anakh makaien* noemen elkander gewoonlijk *kauw*, dat neef en nicht wil zeggen.

Over de plegtige ontvangst van een' nieuw benoemd Regent in zijne Negorij.

§ 65. Het is gebruikelijk, dat elk nieuw benoemd Regent zich van de omliggende eilanden naar *Amboina* begeeft, om aldaar beëedigd te worden en zijnen rottingknop, als teeken van gezag, te ontvangen.

Wanneer een zoodanig Regent daarna in zijne negorij terug komt, wordt hij door zijne onderhoorigen met alle staatsie aan het strand afgewacht. Daar alle negorijen op de eilanden aan zee liggen, zoo komt hij ook met zijnen *Ozembaai* voor dezelve, en schept drie malen heen en weder voor de negorij, terwijl al het volk met veel gejuich aan den oever der zee het oogenblik afwacht, dat het anker geworpen is, of wel dat de Regent aan wal zal stappen. De *Ozembaai* is alsdan met vele vlaggen en wimpels versierd en er worden van boord en aan wal, uit kleine stukken ge-

schut, vele schoten gedaan. Aan wal gekomen, wordt hij door zijne betrekkingen en de hoofden van de negorij ontvangen, en door de ongehuwde meisjes (*djoedjarees*) met *menarie* (eene soort van *tandakk*), en door de jongens met *tjekalélé* (woeste krijgsdans) verwelkomt. Alvorens verder te gaan, wordt hem door eene zijner vrouwelijke nabestaanden een gekleurd kleed (*kajin oetei*) omgehangen, die zich daarna van zijnen rotting meester maakt. Aan zijne woning gekomen, begeleid door zijne bloedverwanten, de hoofden, de meisjes en jongens, ontvangt hem eene zijner vrouwelijke naastbestaanden, (*anakh makaien*),en besprengt zijn voorhoofd met water, waarna zij hem omhelst, kust en vervolgens binnen leidt.

Binnen gekomen moet zijn eerste werk zijn zich een oogenblik aftezonderen, om aan de Voorzienigheid zijn gebed te doen; waarna hij eerst de gelukwenschen ontvangt en verder den dag en avond in vrolijkheid doorbrengt.

De afgenomen rotting wordt, alvorens die aan hem terug te geven, in een ledikant gelegd, hetwelk fraai versierd is, gelijk dit voor een nieuwelings aangekomen persoon van waardigheid betaamt. Zij gelooven dat, indien deze gewoonte niet wordt opgevolgd, de betrekking van Regent in een ander geslacht dan het zijne zal overgaan.

Over Groenten en Vruchttuinen.

§ 66. Tot het aanleggen van groenten en vruchttuinen wordt een gunstig tijdstip afgewacht, waarop

de grond, daarvoor bestemd, wordt schoon gemaakt: om met den aanleg een aanvang te maken, wordt insgelijks een goede dag gekozen.

De grond wordt berookt met *bezoin*, terwijl de aanlegger, onder dat bedrijf, de namen van verschillende groenten, welke hij wenscht, dat daarop zullen groeijen, luide afroept, *somie somie* genaamd. Voor het maken van de *pagger* of omheining van den tuin kiest hij almede een goed tijdstip, vooral wanneer de waterstand der zee laag is, opdat geen ongedierte de *pagger* zal beschadigen en in den tuin komen. Sommigen, alvorens met het aanleggen van eenen tuin te beginnen, brengen eerst eenig geld naar den daarvoor bestemden grond, bidden daarmede den zegen van den Allerhoogste af, waarna zij den naam van *Kaïn*, *Adams* zoon, die een landbouwer was, uitroepen, even alsof zij diens bescherming noodig hebben, terwijl het geld vervolgens door hen naar de kerk wordt gebragt voor de armen. Het gebeurt ook wel, dat de hulp der verdwenen voorouders in dezen wordt ingeroepen.

§ 67. Bij het aanleggen van tuinen is het verboden:

a. Om zijnen *parang* in dezelve te leggen of daarmede een stuk hout te kappen, op straffe dat de sprinkhanen de jonge spruitjes in de tuinen zullen verslinden;

b. om in dezelve te eten, opdat de insecten er geene schade in zullen aanbrengen;

c. dat zij die in overspel leven daarin komen, opdat de varkens er geene schade zullen aanrigten.

d. dat de mannen langs dezelve gaan, als het gezaaide aan het opschieten is of vruchten begint te geven, opdat het eerste niet verdorre en de laatsten niet onrijp zullen afvallen of bederven;

e. dat er in het huis heet water worde gestort, opdat de voortbrengselen niet verwelken, droog worden en sterven;

f. om in dezelve te spuwen; mogt zulks echter onnadenkend of uit onkunde geschieden, dan moet men zijn speeksel met een blad bedekken, opdat de sprinkhanen geen schade aanrigten. Dit is ook het geval wanneer er klapperdoppen in huis gebrand worden.

g. Om in dezelve te gaan als men dien dag iemand heeft helpen begraven, of de zeeworm des avonds te voren is gaan scheppen, waarna men eerst acht dagen moet wachten; en

h. om het een of ander des avonds of des nachts aftewasschen, noch ook het vuur in het fornuis met water te blusschen, opdat niet gebeure gelijk bij Lt. *f.* is bekend gesteld, of het gewas niet bederve.

§ 68. Gewoonlijk geeft de eigenaar van de eerste voortbrengselen van zijnen tuin een deel aan de armen, een ander deel aan de kerk en een derde deel aan den schoolmeester van de negorij, wordende dat voor de kerk verkocht en de daaruit voortspruitende penningen ten behoeve van dezelve gebezigd.

§ 69. Om goede *sagoweer* (*Tisar Sageroe*) te verkrijgen, wordt, voor en aleer men met het mes de insnede in den stengel van den *goemoetie*-boom, waaruit deze drank getrokken wordt, doet, het

scherpe van het mes op eene geheimzinnige wijze befluisterd. Het bijgeloof zegt, dat zoo dit niet in acht genomen wordt, de *sagoweer* smakeloos en zonder geur zal wezen, en degeen welke er van drinkt, een opgezwollen buik zal krijgen. Ook moet dat mes niet gebezigd worden, om daarmede het vleesch van hartenbeesten en varkens, of wel traanachtig riekende visschen te snijden.

Hij die met de bereiding van *sagoweer* bezig is, mag des avonds niet, zonder licht te branden, zich spijzigen, opdat hij geen hindernis bekome van de bijen, die zich in de trossen van de *goemoetie* ophouden.

Over het Visschen.

§ 70. De verschillende visscherijen of wijzen om visch te vangen met sero's schep-, trek- of werpnetten, vischlijnen, klapperbladeren en fuiken, en de daarbij in acht genomen wordende bijgeloovige gebruiken zijn:

a. Voor dat de visscher (*tanasch*) zijne *sero* (zijnde eene afsluiting waar de visch in zijnde moeijelijk weder uit kan geraken; dezelve is gewoonlijk van bamboes zamengesteld) in zee plaatst, zoekt hij eenen rijk vruchtgevende boom, aan welken hij zien kan, dat de vogels zich gewreven hebben. Indien dit het geval is, dan kapt hij van dien boom eenen stevigen tak, om van denzelven de hoofd- of eerste paal zijner *sero* te maken, *belo jang pertama* genaamd; dewijl hij gelooft dat, even gelijk de boom waarvan deze tak gekapt is, vele

vogelen tot zich trekt, ook de tak, nu hoofdpaal zijner *sero*, vele visschen tot zich zal trekken. De eerste visch, welke in deze *sero* gevangen wordt, verkoopt hij ten voordeele van de kerk, terwijl hij een ander gedeelte met zijne vrienden gebruikt, waarbij vele zegenwenschen geschieden.

b. Trek- of werpnetten langs het strand (*redij*), trek- en werpnetten in de zee (*djaring*) en schepnetten (*djala*) worden, nog nieuw, door den visscher voor de eerste maal altijd met volle maan, dan wel wanneer de maan niet meer zigtbaar is en het water begint te rijzen, gebezigd, omdat hij gelooft, dat zijne vangst daardoor zal stijgen. Sommigen bewierooken eerst hunne netten, en handelen met de eerste visch die zij vangen, als hierboven bij *a* vermeld is.

c. Hij die een vischlijn (*njimoe njimoe*) wil maken, wacht daartoe denzelfden tijd af als hiervoren bij *b* beschreven is, waarna hij daarmede gaat visschen (*mengajil*), en van zijne eerste vangst een gedeelte voor de kerk of armen en een ander gedeelte voor zijne vrienden afzondert. De Mahomedaansche bevolking heeft vooral de gewoonte, om eene nieuwe vischlijn te bewierooken, doch zij, die zulks niet doen, zeggen, dat deze manier niet goed is, dewijl de visch daardoor zoo goed niet smaakt, als de met niet bewierookte lijnen gevangene, en spoedig tot bederf over gaat.

d. Eene soort van vischvangst met de bladeren of takken van den klapperboom bewerkstelligd en *sa-*

sakij genaamd is minder algemeen. De visscher klimt zelf in den klapperboom en kapt daaruit juist zes takken, waarvan het getal niet meer en ook niet minder mag zijn, voor het hoofd zijner *sasakij*, terwijl zijne hulpgenooten mede andere klapperboomen beklimmen, en daaruit zooveel takken kappen, als zij voor de *sasakij* vermeenen noodig te hebben. Van deze beklommen boomen mogen zij geene vruchten nemen, en de touwen, om de takken als een soort van net aan elkander te binden, mogen niet kruiseling over elkander gebonden worden, ter voorkoming dat de visch daarvoor wegvlugt, als dezelve de *sasakij* boven het water ziet.

6. Het is als een regel aangenomen, dat hij die een bamboes splijt om eene *fuik* te maken, zorgen moet, dat daarover geene zwangere vrouw heenstapt, dewijl hij anders gevaar loopt van steeds oneetbare visch te zullen vangen. Ook mag hij, bezig zijnde met eene fuik te maken, des avonds geene kanarie aan stukken stooten noch klappers splijten, dewijl de fuik anders door groote visschen zal worden aan stukken gebeten. Ook moet hij niet tegen de deur van zijne woning zitten, daar zij gelooven, dat de visch dan bang zal worden om in de fuik te komen; gelijk iemand die niet durft binnen komen omdat de heer des huizes in of tegen de deur zit.

Over de Jagt.

§ 71. Om een strik te spannen wordt een stuk taai

of buigzaam hout genomen van 5 of 6 voet lang, waarvan aan het eene einde een touw wordt vastgemaakt terwijl het andere in den grond wordt gestoken. Het touw hangt zoodanig over den grond, dat de strik daaraan gemaakt over een bedekt gat ligt, en opspringt of liever door eenen houten haak zich digt sluit, zoodra het beest er zijnen poot op gezet heeft. Voor het gat wordt een stuk hout of een tak gelegd, welke het dier verpligt om daarover heen te stappen, zoodat zijn poot juist op het met bladeren bedekte gat waarover de strik ligt, neerkomt, welke natuurlijk naar beneden gaat en zoo in den strik gevangen raakt. Hij die voor het maken van een strik zijn *parang* gebruikt heeft, moet denzelve des nachts niet bij of in het schijnsel van eenig licht of vuur brengen, opdat het wild niet schrikken zal voor het hout van den strik, dat met de *parang* gekapt is. Ook moet hij geene paddenstoelen in zijne woning eten, opdat de strikken in het bosch des nachts geen licht van zich geven gelijk dit nachtgewas, en de dieren, waarvoor die strikken bestemd zijn, daardoor afgeschrikt worden.

Niemand mag, wanneer hij te huis komt, in de deur blijven staan, maar moet regt door naar binnen gaan, opdat het wild ook niet voor de strikken blijft staan en terugkeert. Hij mag in zijn huis geen geraas maken, opdat de hertebeesten digt bij den strik gekomen niet schrikken en terugkeeren. In *het huis*, waar de strikken gemaakt zijn, mag des avonds geen klapper gespleten of geopend worden, opdat, wanneer het hert den strik reeds geraakt heeft, het touw niet

breekt of het hout daarvan aan stukken maakt. Voorts moet hij, die gaarne met zijne strikken iets wil vangen, zich wachten, om, alvorens met eenen nieuwen strik iets gevangen te hebben, zich te baden, en zorgen dat niemand achter hem heen gaat, terwijl hij eet; dat hij geene versche bladeren op de *parra-parra* boven het vuur legge; dat hij geen gloeijende kool op het fornuis doorbreekt. Sommigen bidden den zegen van hunne verdwenen voorouders af.

Over den Oogst der Kruidnagelen.

§ 72. *a.* Wanneer de boomen reeds beginnen bloesem te schieten, mag er bij dezelven geen geraas gemaakt, noch des avends voorbij dezelven met licht of vuur gegaan worden. Ook mag men met geen deksel, b. v. een hoed, op het hoofd de boomen naderen maar moet zich ontdekken, ter voorkoming dat de boom schrikt en daardoor geen vrucht voortbrengt, of wel dat de vrucht ontijdig afvalt. Even gelijk zulks met eene zwangere vrouw het geval is, welke ten gevolge van eenen schrik somtijds een miskraam heeft, stellende zij de kruidnagelen daarmede gelijk.

b. Komen de kruidnagelen echter voor den dag, dan is dit alles niet meer noodig. Zoodra dezelven volwassen zijn, mag de grond onder de boomen eerst schoon gemaakt worden; geschiedt zulks eerder, namelijk indien de nagelen den vollen wasdom nog niet hebben bereikt, dan loopt men gevaar (zoo gelooven zij) dat dezelven zullen afvallen.

c. Zijn de kruidnagelen rijp, dan gaat een ieder, op een daartoe gekozen dag en tijdstip, aan het plukken. De jongens klimmen in de toppen der boomen en vullen kleine mandjes met dezelven, welke onder een aangenaam gezang naar beneden worden gelaten, en door de vrouwen geledigd, die zich ook onledig houden, met de nagelen welke afvallen op te rapen. Zij hebben de gewoonte om het eerste pluksel in de zelfde manden te bergen, waarin de nagelen van het voorgaande jaar geweest zijn, dewijl zij gelooven, dat daardoor de nagelen op de schaal gebragt zwaarder zullen wegen. Bij de betaling van dit product geeft een elk, het zij hij veel of weinig heeft ontvangen, iets daarvan aan de armen.

Over het Bouwen.

§ 73. De *bailleo* is het raad- of vergaderhuis, dat hoog uit den grond gebouwd aan alle kanten open is, en waar niet alleen de bijeenkomsten van het volk met deszelfs hoofden plaats hebben, maar waar zij ook bijeenkomen, als zij tot het een of ander einde geroepen worden of aan hen een bevel moet worden bekend gemaakt. Wanneer tot het bouwen daarvan plan is gemaakt, dan worden door den Regent of het hoofd der negorij de *kapala's soa* en het volk bijeengeroepen en wordt er beraadslaagd op welken dag bepaald zal zijn, dat men voor de te bouwen *baillEo* den eersten balk of liever hoofdpaal zal kappen, om daarna al de andere materialen te verzamelen.

Is die eerste paal gereed, dan kiezen zij op gelijke wijze een goed tijdstip uit, waarop dezelve in den grond zal worden gezet, even gelijk bij ons de eerste steen van een belangrijk werk wordt gelegd. Zulks geeft een vrolijk feest aan het volk: onder veel gezang en vreugde, dragen zij den balk naar de bestemde plaats. Alvorens denzelven in den grond te stellen, wordt er een stuk goud- of zilvergeld in het gat gelegd, waarop de hoofdpaal alsdan gezet wordt. De vrouwen beijveren zich bij eene zoodanige gelegenheid, om aan hunne mannen en bloedverwanten allerlei spijzen te brengen.

§ 74. Is de *baïlleo* in zoo ver gebouwd, dat men de nok van het dak kan dekken of digtmaken, dan wordt er voor het leggen van de eerste *atap* mede een dag bepaald. Al het volk van de negorij is daarbij tegenwoordig, hetwelk gezamelijk de dekking bewerkstelligt. Zulks geschiedt onder het gedruisch van de *tifa* en *gongs*, benevens *tjékalélé* opgeschikt en gekleed, zoo als gebruikelijk is om eenig persoon van aanzien in de negorij te ontvangen (*djumpot*).

De nok van het dak prijkt dan met een vlag van wit katoen, door den Regent en de *kapala's soa* verstrekt; er wordt gegeten en gedronken en *sagoweer* en arak in ruime mate gebruikt. Het stuk katoen of de vlag valt ten voordeele van de negorij.

In vroegere tijden, toen zij nog tot het heidendom behoorden, speelden de priesters in dezen eenen grooten rol. — Sommige negorijen hebben in dit opzigt

nog vele der gebruiken van dien tijd behouden. —

§ 75. Het volk gelooft dat de steen, welke gewoonlijk op eene kleine verhevenheid vóór de *baileo* geplaatst is (*batoe attana* geheten), en die in vroegeren tijd tot offerhanden diende, een gezegende steen voor de negorij is. Wanneer een van hen de negorij wil verlaten, om naar een ander land te gaan, hetzij om handel te drijven, of om als soldaat te dienen, begeeft hij zich vooraf naar dezen steen, en neemt een weinig zand of aarde van onder denzelven, waarvoor hij, even alsof dat zand door hem gekocht was, een stuk geld op den steen legt. Daarna slikt hij een weinig van die aarde binnen en bewaart het overige in een zakje, hetwelk hij steeds bij zich houdt, als een behoedmiddel voor ongelukken en ziekten. Is hij in een vreemd land, en mogt het gebeuren dat hij ziek wordt, dan gebruikt hij een weinig van deze aarde met water gedronken, als een geneesmiddel voor zijne herstelling. —

§ 76. Als er een *nieuw huis* zal gebouwd worden en daartoe al de materialen bijeen verzameld zijn, bepaalt de eigenaar een zekeren dag en tijdstip, om den eersten of hoofdpaal van het huis te stellen, waartoe hij alsdan al zijne vrienden en kennissen noodigt, om hem tot de oprigting van denzelven te helpen, hetwelk een feestdag voor hen is. Op gelijke wijze wordt door hem, tot het leggen van de eerste *atap* op het dak, een zekere dag bepaald, als wanneer door al de genoodigden gezamelijk het geheele dak wordt gedekt, waarbij veel vreugde en vrolijkheid plaats heeft. Zijne

nabestaanden brengen alsdan vele lekkernijen en allerlei spijzen en dranken benevens *sirie-pinang*. Een stuk wit lijnwaad, bij wijze van vlag gedragen, gaat vooraf, en wordt op het dak uitgestoken, komende ten voordeele van den eigenaar van het huis.

Wanneer de beschotten van het huis gereed zijn, die over het algemeen van *gabba-gabba* en zelden van *bamboes* worden zamengesteld, en wanneer het huisraad binnen gebragt is, trekt de eigenaar of bewoner er in: al het bovenstaande heeft ten doel, om alle ziekten en rampen uit het huis te weren.

Gewoonlijk wordt er onder den eersten paal een stuk geld of metaal van waarde gelegd, en bestaat het bijgeloof daarin, dat er vooral opgepast moet worden, dat de eerste *atap*, welke op het dak zal gelegd worden, niet ter aarde valt, ter voorkoming, dat de eigenaar van het huis ziek worde en ongeluk in zijn leven hebbe.

Over het bouwen van eenen Ovembaai.

§ 77. Als al de planken voor de *ovembaai* gereed zijn, wordt er een dag bepaald, om de kiel van het vaartuig in elkander te voegen, en de gebruikelijke plegtigheden daarbij in acht te nemen. De bouwmeester met zijne knechts of helpers mogen alleen dit werk verrigten, ter voorkoming, dat er kwaad gepleegd worde, gelijk hierboven bij § 33 beschreven is. De baas timmerman neemt een' half volwassen haan, welken hij een van zijne veeren uittrekt, die hij, na beffuistering, in de spleet of voeg van de kiel steekt, opdat het vaartuig op het water even ligt en snel zal wezen

als eene veer, welke door de wind wordt voortgedreven. Het is verboden om bij het passen van de voegen der kiel (*noenas*) te spreken, of om zijne schaduw daarin te laten komen, dewijl anders eene ziekte daarvan het gevolg zoude zijn, tot dat de dood er op volgt, ten ware dat daartegen een goed geneesmiddel gevonden wierd.

§ 78. Is de *ovembaai* voltooid, zoo bepaalt men een goed tijdstip, om dezelve van stapel te doen loopen, opdat daarmede geene ongelukken gebeuren. Door den eigenaar wordt alsdan een stuk wit lijnwaad aan de werklieden ten geschenke gegeven, hetwelk de beteekenis heeft, dat de *ovembaai* van alle onheilen mag bevrijd blijven (*boewan itam*). Daarna wordt dezelve met olie besmeerd, zoo ook de werklieden, om ze voor ziekten te beveiligen. Hierna wordt er door den eigenaar een stuk wit lijnwaad over de *ovembaai* gehangen, welke tevens met klappertakken wordt versierd, en, nadat aan allen arak benevens *sirie-pinang* is gegeven, neemt men de eerste proef met dezelve. Vele vlaggen en wimpels, aan de masten en het tuig, geven aan de *ovembaai* alsdan een sierlijk voorkomen.

§ 79. Onder luid gezang, het slaan op *gongs* en *tifa's*, steekt de *ovembaai* van wal en nu wordt er met dezelve heen en weder geschept (*pengajoe baijlele*). Komt de *ovembaai* voor eene andere negorij, zoo wordt dezelve met eereschoten begroet, hetwelk op gelijke wijze beantwoord wordt. Het gebeurt dan, dat de Regent van eene zoodanige negorij, waar langs de *ovembaai* komt, wanneer deze zijne genegenheid daartoe

betoont, een paar *kapala's soa* met een gedeelte van het volk afzendt, om aan de opvarenden dranken en *sirie-pinang* te brengen, onder geleide van eene vlag. Ingeval er zich, in de hier bedoelde negorij, eene gehuwde vrouw bevindt, welke tot de negorij behoort, van waar de *ovembaai* komt, is zij verpligt om aan dezelve de eer te bewijzen, bij zoodanige gelegenheden in acht te nemen, door het toezenden van ververschingen. Daarmede toont zij hare liefde, welke zij voor hare geboorteplaats steeds blijft koesteren.

Over Hemel-teekens en Verschijnselen.

§ 80. Het volk gelooft, dat wanneer er een *maaneklips* plaats heeft, zulks een teeken is, om daarvan gebruik te maken tot het stellen van den eersten paal eener nieuw te bouwen woning, of wel om de nieuwe woning te betrekken; zoomede om een begin te maken met het vervaardigen van nieuwe vischnetten, dewijl zij een zoodanig tijdstip als zeer gelukkig beschouwen. Men hoort ook bij zulk eene gelegenheid veel geweld en geraas in al de negorijen, door het slaan op de *gong*, *tataboewan*, *rabana* en *tifas*, enz. en tegen de beschotten of wanden der woningen, om daar door de maan te doen schrikken en weder zigtbaar te doen worden.

§ 81. Als zij zien, dat er *een ster verschiet*, en in zee valt, is zulks een teeken, dat er veel *salmanetij*-visch te vangen zal zijn; valt de ster op eenen boom, dat er veel witte boschkatten zullen komen; raakt zij het opschietend gewas, klimop genaamd,

dan bewijst het, dat daardoor de *patala*-slang zal ontstaan.

OVER DE KINDERPOKKEN.

§ 82. Aan het ontstaan van deze ziekte wordt ook veel bijgeloof gehecht; zoo gelooven zij, dat dezelve door eene onzigtbare vrouw, de moeder der pokken genoemd, even als zaad wordt rond gestrooid, hetwelk des middernachts plaats heeft. Zij gaat dan met een mandje, waarin het pokkenzaad zich bevindt, rond en strooit hetzelve over de huizen, door haar daartoe bestemd, en waarin de kinderen dientengevolge door de pokken worden aangetast.

§ 82. Vroeger gingen de ouders van de kinderen, welke de pokken hadden gekregen, zoo spoedig mogelijk naar den afgodspriester, om van denzelven een heilzaam water te bekomen tot herstel hunner kinderen; zoomede erkenden of biechtten zij aan hunne verdwenen voorouders alle hunne begane zonden. Immers zeiden zij, dat het zieke kind alles wist, wat zij al gedaan hadden en zijne pokken zoude openkrabben, als zij niet spoedig belijdenis van hunne begane misslagen deden.

OVER BONDGENOOTSCHAP (PELA).

§ 84. Voor dat de Europeanen zich op deze eilanden vertoond hadden, woonde derzelver bevolking op de bergen en waren zij in gedurigen oorlog en vijandschap met elkander, hetwelk te weeg bragt, dat de eene negorij de hulp van de andere inriep, waartoe een verbond van broederschap gesloten werd. Ook

had zulks plaats met de negorij, van welke in tijd van gebrek hulp was verleend, of wel bijstand op zee was gegeven; zoo dat zij daaraan dank verschuldigd waren. De *pela* werd ook gesloten, als een Regent uit eene negorij de dochter van eenen Regent uit eene andere negorij tot vrouw had gekozen, en daartoe bereids de gevorderde geschenken had gedaan, doch voor dat het huwelijk nog voltrokken was, het meisje kwam te overlijden, en hare ouders dientengevolge die geschenken terugzonden. Dan werden ze niet teruggenomen, waardoor de familie van het overleden meisje beschaamd werd, en, na raadpleging en overeenkomst met het volk, een verbond met dien Regent en zijne negorij sloot.

§ 85. De *pela* heeft tegenwoordig alleen ten doel, om elkander steeds, in welke omstandigheden ook, wederzijds van dienst te zijn. Is men op zee en heeft men gebrek gekregen, de negorij *pela* staat open en men voorziet zich van hetgeen noodig is, zonder daartoe eerst verzoek te doen. Gerust klimt men in de boomen, om klappers of andere vruchten te plukken, of wel komt men voor de negorij liggen, om visch te vangen of daaruit water te halen, enz.

§ 86. Wanneer de eene negorij met de andere een verbond sloot, vergaderde het volk van beiden te zamen op de *bailleo*. Daar stond eene groote pot (*sompie*), gevuld met geestrijke dranken, gemengd met zoet en zout water, steenen en zand, waarin zij hunne wapenen staken en waarop zij den eed (*sumpah*) van vrede, vriend- en bondgenootschap deden. De opper-

priester (*mauwen besar*) deed daarna eene waarschuwing, om dien eed niet te verbreken, zoomede de belofte dat de wederzijdsche negorijen denzelven altijd zouden indachtig zijn. Vervolgens werd van den bovengemelden drank, tot bevestiging, door allen gedronken, en had er een vrolijke maaltijd plaats. Deze plegtigheid geschiedde in de beide negorijen. Was dezelve in de eene afgeloopen, dan geschiedde zij in de andere, en dan was ook eerst de *pela* voor goed gesloten.

§ 87. De negorijen, die met elkander een verbond gesloten hebben, geven daarvan een bewijs of *tanda* (teeken) b. v. eene *gong*, met een stuk wit lijnwaad of wel eenen porseleinen schotel en een *kajin patola*, waarmede zij te kennen geven, dat zulks het oog van de *pela* is.

Over de Kleederdragt.

§ 88. De *Djoedjaros* of ongehuwde meisjes hebben, bij gelegenheid *eener receptie of van plegtige gebeurtenissen*, tweederlei kleeding; als:

De *eerste* afkomstig van *Ternate* en *Tidore* bestaat in een *kajin oetei oetei*, hiervoren reeds vermeld, met een blaauw baadje en eene doek (*linso*) in de regterhand. Vier zilveren *glangs* (ringen) om den hals en twee om de armen, zoo mede een ketting die aan den hals hangt, twee oorsierzels, een gouden ketting om het hoofdtooisel of de haarknoop (*kondé*) benevens eene groote haarspeld in het midden gestoken.

De *tweede* is eene roode *sarong*, een wit baadje, een stuk gestreept goed om het lijf, waarvan de ein-

den kruiselings over de borst op de schouders worden gelegd en daarvan afhangen; een doek in de regterhand, een dergelijke om het hoofd. Deze laatste kleederdragt meenen sommigen, dat van de Portugezen afkomstig is.

§ 89. De *Tjekalélés* of woeste voordansers of vechters zijn in het bont gekleed, met een' vervaarlijk grooten hoed of helm op het hoofd, met bossen van kippen-veeren voorzien, benevens een zwaard in de regter- en een schild in de linkerhand: voorts hebben zij verscheiden bonte doeken aan de armen en handen vastgemaakt.

§ 90. De *kapiteins-* en *luitenants - dril* hebben gewoonlijk zwarte rokken met satijnen, witte of gele korte broeken aan, epauletten op de schouders en driekante hoeden met veeren, en zijn gewapend met degens of lange sleepsabels; sommigen dragen ook sjerpen; zij moeten het voorkomen hebben van militairen. Er is altijd een vaandeldrager bij.

Over de beteekenis van sommige benamingen en woorden.

§ 91. Vroeger, toen alles nog op de bergen woonde, en er nog geen negorijen bestonden, had eene verzameling van huizen den naam van *Soa;* doch toen de bevolking verpligt werd, om aan het strand zich te vestigen, zijn die wijken vereenigd tot eene negorij, waarover een *Radja* of *Patteh*, *Orang kaija* of wel gezaghebber is aangesteld. Intusschen hielden de wijken derzelver namen en hoofden; van daar *Kapala Soa*.

§ 92. *Dattij* wil zeggen: » *erfenis van eene does-*

son of stuk grond, hetwelk bereids in vroegeren tijd door den Admiraal *A. de Vlaming* aan de bewoners geschonken is." Hij, die eene *dattij* houdt of onder zijn gezag heeft, wordt *kapala dattij* genoemd en is gelijk aan den gemagtigde van een ander over deszelfs erfenis, terwijl de *toelong dattij* of degenen, welke van die *dattij* geheel of gedeeltelijk hun bestaan hebben, gelijk zijn aan de erfgenamen van dien gemagtigde.

§ 93. *Olie siewa* beteekent *negen*, en *olie liema vijf*: waarmede bedoeld worden de negen *soa's* van de negorij van *Ternate* en de vijf *soa's* van de negorij van *Tidore*, elk onder derzelver afzonderlijke vorsten (sultans). De reden waarom eerst *negen* en daarna *vijf* gezegd wordt, is daarin gelegen, dat die van *Ternate* grooter, dat is magtiger was dan die van *Tidore*. Gewoonlijk kan men zien tot welke *olie* eene negorij behoort, door de plaatsing van de *bailleo* en het plein of de steen (*astana*) voor dezelve. De *bailleo* van de *siewa* is steeds aan de landzijde en de steen aan den zeekant, terwijl omgekeerd de *bailleo* van de *liema* aan den zeekant en de steen aan de landzijde geplaatst is.

De negorijen tot dezelfde *olie* helpen elkander steeds in vrede en oorlog, met alles wat zij wederzijds mogten noodig hebben, hetzij met menschen, wapenen, levensbehoeften als anderzins, ook in de voldoening van opgelegde boeten, indien zij daartoe niet in staat mogten zijn.

Hieromtrent is veel gelijkenis met de *pela*, hiervoren beschreven onder § 84.

§ 94. *Sasij* beteekent: *een verbod stellen tegen het plukken van vruchten, en de daarop gestelde straffen.* Wanneer het hoofd eener negorij het raadzaam acht, om het plukken van vruchten te verbieden, wordt des avonds op zijnen last door de *kewans* (boschwachters) op den schelphoorn geblazen, eerst voor de *bailleo* en daarna door de geheele negorij. Hij maakt daarbij bekend op welke vruchten de *sasij*, het verbod tot plukken, gesteld is, onder bedreiging aan de overtreders van de daarop gestelde straffen te zullen ondergaan. Voorts wordt er langs de wegen, een teeken, zijnde gewoonlijk een bamboes of klappertak, in den vorm van een boog geplaatst, waarbij of waarvan een of twee der vruchten welke verboden zijn te plukken worden gehangen, en zoo elk daarop indachtig gemaakt. De eigenaar of bezitter van vruchtboomen, mag alsdan, zonder verlof van den regent, zijne eigene vruchten niet plukken, en zoude, betrapt wordende, als een dief beschouwd worden. Uitgezonderd van de andere vruchten, moeten de klappers en pinangs aan de boomen blijven, tot de *kewangs* aan den regent kennis geven, dat de eersten reeds droog en de laatsten geel geworden zijn, als wanneer de regent verlof tot het plukken geeft. De *marinjoe's* geven dan met luider stemme aan het volk daarvan kennis, uitroepende, dat voor eenen dag de *sasij* is open gesteld voor de klappers en pinangs, doch dat dezelve den volgenden dag weder gesloten zal worden.

§ 95. De boete wegens overtreding van de *sasij*

bestaat in het voldoen van een *gong* en een stuk rood katoen van een vadem groot, ten voordeele van de negorij, en voorts van een ducaton ten voordeele van de *kewans*.

Als de straffen op den dader worden toegepast, geschiedt zulks, na vooraf zijn *parang* of kap-mes, ten voordeele van den *kewan*, te hebben verbeurd verklaard, waarna hij door het volk met klapper- en andere bladeren wordt bedekt. Om zijnen hals wordt eene *tifa* gehangen en hem een klapper in de hand gegeven, waarmede hij verpligt is voortdurend op de *tifa* te slaan. Aldus uitgedost wordt hij door de negorij gevoerd, en is gedwongen elk een te waarschuwen, niet te doen zooals hij gedaan heeft, ten einde niet hetzelfde lot te ondervinden. *Marienjoe's*, met rottings gewapend, beletten hem het stilstaan, tot dat het voor voldoende wordt geacht.

§ 96. Het graven van de aarde voor, en het vervaardigen van de potten en pannen, welke, uit de negorij *Ouw*, overal in het rond zoomede op *Amboina* en *Banda* gebezigd worden, geschiedt door de vrouwen *alleen*. De vrouwen en meisjes van het Regentengeslacht zijn daarvan *echter alleen* uitgezonderd. De mannen nemen daaraan geen het minste deel.

Alvorens zich in het gebergte aan het graven der aarde te begeven, bidden de vrouwen gezamelijk om Gods bescherming en zegen over hunnen arbeid, waarna eene vrouw eerst eene massa aarde uitsteekt, welke bewaard wordt en door geen man mag gezien worden, ter voorkoming van ziekten. Alsnu beginnen al

de overige vrouwen de benoodigde aarde te graven.

In de maanden Januarij en Februarij is het de beste tijd om te graven, als wanneer het zeer droog weder is. Het is aan de mannen verboden daarbij tegenwoordig te zijn. Ook is het aan eene vrouw uit de negorij *Ouw*, die zich met er woon naar eene andere negorij heeft begeven, verboden, om aldaar van de aarde van *Ouw* potten te maken, dewijl anders hare handen zullen bederven en verrotten, waarvan, zooals zij zeggen, verscheiden voorbeelden zijn. Alleen op *Ouw* is deze aarde te verkrijgen; dezelve bestaat uit drie verschillende kleuren, als: zwarte, roode en witte of zand. Alle gegeven modellen van potten enz., worden daarvan door haar gemaakt.

De Draak van Saparoea.

§ 97. Volgens overlevering is de voorvader van het Regenten-geslacht van *Saparoea*, genaamd *Rian Santuwa Titaleij*, van *Nieuw-Guinea* te *Siwij Sowij* gekomen. Van hier is hij naar *Saparoea* gegaan waar toen echter niemand woonde. Vandaar begaf hij zich naar het gebergte *Rila*, alwaar hij zekeren *Nakuwerij Simatauw* met deszelfs zuster *Njaisakele* aantrof. Hij vroeg deze ten huwelijk en kreeg haar tot vrouw, waarna zij beiden van het gebergte nederkwamen, en zich vestigden op de rots, waar thans het fort van *Saparoea* staat, welke door hem beplant werd.

Toen ter tijd bestond er nog geen fort te *Saparoea*, maar wel te *Siwij Sowij*, hetwelk echter door den Admiraal *Arnoldus de Vlaming* werd afgebroken.

omdat aldaar geene goede ankerplaats voor de schepen der Compagnie was. Hij beproefde een nieuw fort te *Paperoe* te bouwen, doch aldaar werd op de eene plaats geen en op de andere brak of zout water aangetroffen. Gemelde Admiraal verzocht daarna *Rian Santuwa Titaley* om aan hem den grond af te staan, hetwelk hij deed, en waarvoor hij ten geschenke kreeg 9 stukken wit linnen, 9 stukken rood linnen, 9 vaten rijst en 9 schotels. Intusschen had zijne vrouw hem twee zonen gebaard, die genaamd werden *Franciscus Latupauw* en *Franciscus Usen*. De Admiraal *de Vlaming* beval hem, toen het fort gebouwd was, om het volk van het gebergte te doen afkomen, hetwelk ook gebeurde. Daarop wilde hij hem tot *Radja* over hetzelve aanstellen; maar hij bedankte daarvoor, omdat hij reeds den titel van kapitein voerde, welken hij hooger schatte, doch verzocht dat zijn vrouws broeder *Simatauw* zulks mogt worden. Hiermede werd genoegen genomen, doch onder voorwaarde, dat de waardigheid van *Radja* slechts drie geslachten aan *Simatauw* zoude verblijven en daarna dezelve in dat van *Titaley* zoude overgaan.

Rian begaf zich nu met zijne vrouw in de spelonk, welke zich ten westen van het fort bevindt en verdween met haar, de beide bovengemelde kinderen nalatende.

Dit uiteinde, door bijgeloof ontstaan, bragt te weeg dat men de verdwenen personen daar ter plaatse offerde. Men begaf zich des vrijdags met een witte kip, een hoender-ei, een witte *pinang* en jonge *sirie*,

benevens een stuk zilvergeld, naar de spelonk, om tot voedsel voor dezelve te strekken, en brandde daarbij dammer. Zij die daarna terug kwamen vertelden, dat hun vader en moeder, op eenen gouden stoel gezeten, zich aan hen hadden vertoond; dat zij in *eenen draak* waren veranderd, en van tijd tot tijd de gedaanten aannamen van een groot mensch, eene koe, hond, varken, hartenbeest, boschkat of gans; en dat wanneer er iemand sterven zou, de draak loeide als een os. —

Omtrent den hierboven gemelden berg *Rila*, welke zich achter de negorij *Saparoea* bevindt, moet nog gezegd worden, dat zich voor dezen daarop 9 negorijen bevonden, die echter verwoest zijn geworden door de voorvaders van *Titaleij*, benevens die van *Ana Kotta* en *Simatauw*, omdat zij eenigen van het geslacht van *Simatauw*, *Ana Kotta* en *Ririnama* hadden vermoord. Het volk der bedoelde negorijen is gedeeltelijk daarbij omgekomen of naar *Amboina* en *Ceram* gevlugt, alwaar hetzelve of het nageslacht nog te vinden is, onder den naam van *Hukurila* en *Hatuwij Nokanno*. —

BESNIJDENIS.

§ 98. Nu en dan gebeurt het nog, dat in alle stilte, de jonge Christen-meisjes van 14 en meer jaren, daartoe door hare ouders en bloedverwanten aangezet en bewogen, zich laten besnijden, hetwelk door oude vrouwen, uit de Mahomedaansche negorijen, *doekons* genaamd, bewerkstelligd wordt. Zulks ge-

schiedt niet uit een godsdienstig beginsel, maar heeft alleenlijk zijnen oorsprong gedeeltelijk daaruit, dat zij vroeger Mahomedaansch zijn geweest en gedeeltelijk uit het van ouds bestaande bijgeloof, dat de besnijdenis hen tegen alle ongelukken en rampen zal behoeden. —

Passoeroewan 17 Oct. 1843.

VAN SCHMID.

(*Het vervolg hierna*).

ZEDEN EN GEWOONTEN OP HET EILAND *ROTTIE.*

(Vervolg van bladz. 549).

III.

EENE *ROTTINEESCHE* VROUW IN GEZEGENDE OMSTANDIGHEID.

Hare Zwangerschap.

Wanneer eene vrouw voor de eerste maal zwanger is (1), en zij omtrent de helft van den door de natuur bestemden tijd harer zwangerschap bereikt heeft, wordt de volgende gewoonte daarbij in acht genomen.

Op zekeren dag noodigt men de geheele familie ten harent op eenen maaltijd, en ter bijwoning van de alsdan te verrigtene offerplegtigheid, die aldaar des volgenden daags zal plaats grijpen. Hij die de kosten kan dragen van een varken te slagten, doet zulks gewoonlijk, doch kan anders ook volstaan met zijne familie te onthalen op rijst en andere minder kostbare toespijzen. De zwangere vrouw mag echter van dien

(1) Bij eene *latere* zwangerschap wordt het hier te melden offer niet noodig geacht, omdat men den toestand der vrouw alsdan minder gevaarlijk beschouwt.

maaltijd niet mede eten, tenzij ze haar aandeel ook tevens van het zoogenoemde offermaal bevorens heeft genuttigd. Des avonds te voren wordt daartoe dan ook haar *Mane-soelak-lai* (1) genoodigd. Zulks geschiedt door een' of ander' oud man, die daarbij den rol van priester speelt. Deze neemt alsdan eene met siroop en water gevulde *kaik* (bladeren emmer) en na dit mengsel, bij hem bekend onder den naam van *hoppe* (2), goed doorgeschud te hebben, en een gedeelte er van op den vloer uitgegoten te hebben voor den *Mane-soelak-lai*, merkt hij dezen op, dat hij morgen kan komen, om zijn voedsel en kleeding, op de billijke voorwaarde nogtans, dat hij dan ook de aanstaande verlossing der zwangere huisvrouw niet vermoeijelijke; zoo als zoude kunnen gebeuren, wanneer bij voorbeeld hij (*Mane-soelak-lai*) bij zulk eene gelegenheid werd vergeten; doch daar tegen wordt natuurlijk wel zorg gedragen.

Daar hij vooral steeds nog zoo zeer gezet schijnt op de roode kleur, zoo zoekt men nu ook een' rooden

---

(1) *Hemelsche briefschrijver*; in het volgend stukje zal ons blijken dat deze geest verondersteld wordt veel invloed te hebben op *Menado-dai*; zoo wel ten voor- als ten nadeele van den naneef.

(2) *Hoppe* zegt zoo veel als *door elkander schudden*, om dat mengsel tot gisten te brengen. Van deze geliefkoosde drank der *Rottinezen* gelooven zij, dat hunne afgestorven vrienden en zoogenaamde goden ook nog gaarne wenschen te drinken.

offerhaan (1). Deze wordt door den priester zelf geslagt, gekookt en opgedischt. Vóór hij daartoe kan overgaan, moet hij eerst nog de rijst, die er bij genuttigd moet worden, koken, en daarvan eenige korrels op de mat (het tafelkleed voor den offermaaltijd) strooijen, op welke *Mane-soelak-lai* zich intusschen aanstonds zal kunnen plaatsen naast de zwangere vrouw en eenen van hare broeders of naastbestaanden van het mannelijk geslacht, uitgezonderd haren man, die met de overige familie elders in 't vertrek zit, en zijne huisvrouw thans niet mag naderen.

Na het genoemde lokäas voor den *nitoe* (geest der afgestorvenen) op gezegde wijze, tot drie keeren toe uitgestrooid te hebben, plaatsen de broeder en zuster zich naast elkander op de mat, welke, regt tegenover de slaapplaats van de huisvrouw, op den grond uitgespreid is, en op welke, benevens een bord met gekookte rijst, nog eene kom met versche olie en een jonge kokosnoot (2) geplaatst zijn, naast eene

---

(1) In gevaarlijke ziekten begeert hij wel eens een rood varken; en wijl hij van het mannelijk geslacht is, zoo mag men hem niet op een *hoen* onthalen.

(2) *Mane-soelak-lai* wil zich mogelijk voor den maaltijd nog baden, en heeft dan, naar oud gebruik, olie noodig om zich de huid intesmeeren; en daar hij zijnen dorst denkelijk ook nog wel eens weder met het koele kokosnoot-water wil lesschen, zoo giet de priester, na den maaltijd, dat water op de mat uit; en geeft hem de noot naderhand ook nog mede op reis.

wan met de kleedingstukken voor *Mane-soelak-lai*, en eene doos met *sieri* en kleine tros *pinang*-vruchten, die straks goed zullen te stade komen.

Zoodra de haan in schoon water met zout is gekookt, en opgedischt geworden, begint nu de eenvoudige offermaaltijd. Deze moet geheel genuttigd worden. Mogt het soms gebeuren, dat de offeraars dien niet opeten, dan is de priester verpligt de schotels te ledigen in zijn eigen maag.

Middelerwijl kaauwt de zwangere vrouw en haar broeder reeds lustig op van de *sirie* van *Mane-soelak-lai*, waaraan de priester, zulks verkiezende, dadelijk mede deel kan nemen, en, in navolging der offeraars, zijn roode speeksel nevens de uitgekaauwde *sirie* en *pinang* in dezelfde kokosnootschaal moet verzamelen. In deze schaal doet hij ook de *pinang*-schillen, de beenderen van den haan en de korrels rijst, die verstrooid op de mat liggen; want niets mag van die geheiligde zaken verloren gaan. Daarop neemt hij dan nu ook dat geheele smakelijke overschot in zijne bescherming voor *Mane-soelak-lai*. Voor dezen vlecht hij, van een gesneden *lontar*-blad, eene soort van hangmatje, in hetwelk hij vervolgens de kokosnootschaal plaatst, en dat hij met de spits toeloopende einden van het blad vastbindt aan de daksparren van het huis, juist boven de deur der slaapplaats van de zwangere vrouw; terwijl hij daarnevens ook het *pinang*-trosje plaatst, waaraan eenige van die vruchten worden gelaten, voor den bewusten *nitoe*, voor wien ook de jonge kokosnoot en een takje met bladeren

van zekeren boom, *soök* geheeten, daarbij worden opgehangen (1). Hij, die dat *soök*-takje gaat halen, moet zich in acht nemen, bij het op en afklimmen van den boom, zoowel als in zijn derwaarts gaan, links noch regts om te zien; en moet dus vooraf reeds weten op welke plaats, in zijne nabijheid, hij zulk een' boom kan vinden (2). De kleedingstukken, die de vrouw haren *Mane-soelak-lai* heeft aangeboden, komen aan haar terug; doch hij die het *soök*-takje gehaald heeft, bekomt daarvoor iets tot belooning, b. v. een' mantel of iets anders, naarmate de offeraar kan missen; de priester krijgt echter ditmaal nog niets

(1) De boom *soök* is niet geheiligd; het schijnt dus dat deszelfs groot en fraai blad alleen de voorkeur in dit geval heeft bepaald, om den, straks welligt herlevenden, haan tot rustplaats en schaduw te verstrekken. Deze toestel mag nimmer van zijne plaats genomen worden; al werd ook het huis herbouwd.

(2) De reden van die geheimzinnige handeling, heb ik nergens kunnen opsporen; doch mogelijk behoort zij oorspronkelijk wel tot die soort van heidensche geloften, welke eene groote mate van boetdoening en zelfverloochening onderstellen; het verbod van onderweg alsdan tevens tot niemand te mogen spreken, hetwelk ons nog een en andermaal elders in dit verhaal zal voorkomen, schijnt dit vermoeden eenigzins te begunstigen. —

Is er hier misschien ook eenig verband met een dergelijk bijgeloovig verbod op de eilanden *Saparoea*, *Haroekoe* en *Noessa laut*, waarvan de Heer VAN SCHMID spreekt in dit Tijdschrift, 5e Jaarg. 2de deel bladz. 521?

Redactie.

voor zijne geruststellende dienstbetooning voor de zwangere vrouw, maar hij hoopt nu al vast op iets beters ten dage van de

Verlossing

der vrouw, met welker verhaal wij dit stukje nu verder zullen voortzetten.

Genaakt eindelijk het gewenschte tijdstip, dat de vrouw eene blijde moeder staat te worden, waartoe de natuur hier gewoonlijk zeer voordeelig medewerkt, dan roept men eene of twee in de kunst vermaarde *Atakolie - Malelaks* (vroedvrouwen) (1), en deze komen, bij zoo groote drukte als er nu op handen is, inderdaad wel degelijk te pas. Gaat de verlossing alsdan door, dan wordt er onmiddelijk daarna een pot medicijnen te vuur gezet; bestaande voornamelijk uit het *lugoendie*-blad en eenige andere dergelijke geneesmiddelen, die het ontspannen en verzwakte ligchaam versterken. Zoodra dezelve genoegzaam zijn afgekookt, giet men het aftreksel in eene bijzondere soort van pot, bij hen genaamd *oele-toetoenie* (2).

Met dezen pot, waaronder een, van het *lontar*-blad gevlochten, rondachtig matje gelegd wordt, om de te

---

(1) Letterlijk vertaald: *menschen die weten te helpen.*

(2) *Pot*, waarmede men al hobbelender wijze voortgaande drukt. Zij houdt ruim 4 wijn-bottels in, en heeft een' kleinen mond, om de te sterke uitdamping te beletten, en eene bijna eivormige naar onderen uitloopende gedaante; waardoor hij dus regt geschikt is voor het gebruik, dat er uitsluitend bij zulk eene gelegenheid van gemaakt wordt.

groote hitte van deszelfs bodem, voor de kraamvrouw te matigen, drukt nu eene der vroedvrouwen zoolang al hobbelende rondom op het meest beleedigd gedeelte des ligchaams van de kraamvrouw, tot dat het inhoudend vocht te veel verkoeld is, om langer aan het doel te beantwoorden. Alsdan wordt hetzelve uitgegoten, en een versch afkooksel vervangt dadelijk de plaats daarvan in de *oele-toetoenie*, waarmede men weder op bovengezegde wijze te werk gaat.

Het boven beschreven zonderling bedrijf wordt doorgaans negenmaal daags herhaald, met uitzondering nogtans dat men de laatste keer met het koel geworden vocht het bovenlijf der kraamvrouw bet; terwijl haar hoofd en aangezigt daarentegen alsdan met koud water gebet worden.

Deze wijze van mediçineren wordt negen dagen achtereenvolgend voortgezet; terwijl de kraamvrouw inmiddels al dien tijd boven een steeds wel onderhouden kolenvuur, als het ware te roosteren ligt; om, zoo men meent, de sluiting te bevorderen.

Middelerwijl de gezegde geneeswijze wordt aangewend, moeten daarbij nog de hier na te noemen bedrijven worden in acht genomen. Te weten: dadelijk na de verlossing, wordt het ligchaam der kraamvrouw omzwachteld; niet met linnen, zoo als elders plaats heeft, maar met 9 reepen, gesneden van een nog niet ontwikkeld *gawangr*-blad (1), welke naast elkander ge-

(1) Dit uitspruitsel, hetwelk eerlang het naar eenen grooten waaijer gelijkend blad staat te ontwikkelen, is zeer zacht, en men snijdt deszelfs op elkander gelegen

legen, van voren worden vastgestrikt, doch op den vijfden dag weder los gemaakt, om er alsdan door zamenvlechting éénen gordel van te maken, die vervolgens dadelijk weder om het lijf gebonden wordt, met de noodige Inlandsche mediçijnen, van dezelfde bladeren, met welker afkooksel de kraamvrouw gebet wordt, doch fijn gestampt en met haardasch en azijn gemengd. Deze gordel met geneesmiddelen blijft aldus om het ligchaam tot de negende dag vervuld is, als wanneer dezelve voor altijd wordt weggenomen, doch niet *weggeworpen*, want alsdan wikkelt men dien, benevens de uitgekookte mediçijnen in eene mat, en deze mat brengt iemand der nabestaanden of goede vrienden naar dezelfde plaats waar hij, negen dagen geleden, den moederkoek bragt; namelijk hoog in den top eens booms *kanoenak* geheeten, wiens tak, aan welke hij deze zaken ophangt, duchtig geschud wordt, om redenen die later zullen worden opgegeven; onder deze bedrijven was hem nu ook weder het zwijgen opgelegd.

Wat de kraamvrouw zelve betreft, deze heeft de volgende bijzonderheden in acht te nemen: van af den

---

platte vouwen van één, om daarmede te handelen, als boven verklaard zal worden. Intusschen zal het den lezer wel in het oog vallen, dat ook hier wederom van 9 stuks gesproken wordt. De reden daarvan is, dat men negenmaal daags, en negen dagen achtereen met de *oele-toetoenie* werkt: dit kan echter ook met een vijf- en zevental, doch nimmer met een *evental* geschieden.

dag harer verlossing tot den avond van den naastvolgenden, mag zij niets nuttigen dan alleen, bij volstrekte behoefte daaraan, een weinig warm water. Na zonsondergang van den tweeden dag, is het haar geoorloofd een weinig siroop met water (de gewone drank der Rottinezen) te drinken, en een stukje gedroogd buffelvleesch, ter lengte van een' mansvinger, te eten; terwijl op den derden dag, en vervolgens tot op den negenden dag toe, haar eene pap wordt voorgezet, die van rijst, gierst en kleine ronde boontjes is zamengesteld; bij deze laffe waterachtige pap, mag zij echter telkens weder een stukje gedroogd buffelvleesch nuttigen, vooral niet grooter, dan gelijk zoo even gezegd is (1), en een weinig *hoppe* (siroop-water) drinken; doch nimmer dan nadat men met de kunstbewerking van den *oele-toetoenie* gedaan, en dus, nadat de zon dit halfrond verlaten heeft.

Onder alle die bedrijven wordt er op den derden dag een varken geslacht, voor een' vrienden-maaltijd, waarvan de goede vrouw niets geniet, dan de aangename reuk, en mogelijk, tot hare nog grootere kwelling, een vrij gezigt. Hierbij komt de priester weder in aanraking met de grage gasten, welker maaltijd hij in-

(1) Dit gestrenge diëet te overschrijden zou, naar hunne wijze van denken, nadeelige gevolgen kunnen hebben voor kraamvrouw en kind; het is uithoofde daarvan, dat iemand van hare betrekkingen al dien tijd de wacht houdt, en alzoo belet, dat zij door den honger overga tot dieverij.

wijdt, door, naar ouder gewoonte, wat sirop-water en eenige korrels rijst op den vloer te spreiden.

Bij die gelegenheid zegt hij tot *Maze-soelak-lai*: «Dezen dag begint de kraamvrouw pap te eten; zorg wel dat zij voortaan goed zog moge hebben voor haar' zuigeling." De belooning, welke de priester voor deze zijne voorspraak erlangt, is, dat hij met de familie mede eten mag; en is hij gelukkig genoeg bij eene gegoede familie te zijn, dan ontvangt hij welligt nog een of ander klein geschenk er bij; doch hij kan daarop geene aanspraak maken.

Anders is 't, in dit opzigt, met de *atahelie-malelaks* gelegen, althans zeker met de *mankèj-oesè* (navelstreng-snijdster). Aan haar en mogelijk ook wel aan hare medehelpster, wordt de eene helft van 't zwijnshoofd, eene goede hoeveelheid gekookte rijst en andere toespijzen *stilzwijgend* (1) geschonken. De kraamheer zelf, of iemand zijner bloedverwanten, pakt nu een, twee, drie dien gezegenden voorraad (2) in eenen *sok-*

---

(1) Dit zij met bijzonderen nadruk gezegd; want hij, die dit haar aandeel te huis brengt, moet dit werk, nu ook wederom zonder tot iemand te spreken verrigten. Nu heet het: anders zou de kleine welligt beginnen te schreijen, en een huilebalg worden.

(2) Hierbij is ook het *rieten mes*, met hetwelk de navelstreng is afgesneden; want eene andere soort mag daartoe niet gebruikt worden. Waarom hetzelve van riet moet zijn en waarom hetzelve ook mede naar de vroedvrouw gebragt wordt, is mij onbekend gebleven.

kol (bladeren zak), en vertrekt zonder spreken naar de woning der vroedvrouw; daar komende treedt hij er niet binnen, en mag ook niemand naar buiten roepen; maar bindt den zak, zoo spoedig mogelijk aan een der daksparren, boven den ingang der schamele hut; werwaarts de bewoonster zich nu henen spoedt, om dien schat te bergen, of dadelijk, met hare huisgenooten er lustig zich aan te goed te doen.

Nu moeten wij, met onze verbeelding, andermaal nog een bezoek gaan afleggen, bij de kraamvrouw en haar kindje, waar wij den *Mane-songo-nitoe* (1) weder zullen aantreffen.

Nadat op den negenden dag, de bovengezegde gordel is losgemaakt, en de gebondene alzoo weder ruimer adem mag halen, gaat zij zich baden in eene nabijzijnde rivier of waterput (2); en nu eerst, des avonds, is het haar vergund *onvermengde* rijstpap te eten, met een stukje gedroogd buffelvleesch, als boven beschreven is; doch de eerte zes of acht volgende maanden is het eten van versche visch en ongedroogd buffelvleesch haar strengelijk verboden (3).

(1) Die de afgestorvene geesten getrouwheid weet inteboezemen, (namelijk door een offer).

(2) Zij, die slaven hebben, laten doorgaans zich het badwater te huis brengen.

(3) De versche visch wordt gezegd in den maag goor of bedorven te worden, en zou alzoo ligtelijk het zog der moeder bederven; en door het eten van versch *buffelvleesch* (want van ander vleesch wordt het niet ondersteld) zou de zuigeling een traag en vadzig ligchaam kunnen bekomen.

„Wanneer het kind eene maand of daaromtrent oud is, wordt deszelfs hoofdhaar afgeschoren, ten einde hetzelve niet in zijnen verderen voorspoedigen groei belet worde, want zijn haar, dat hij mede ter wereld bragt, behoort, volgens hunne denkwijs, hem niet eigenlijk toe, en in geval men hetzelve nu niet afschoor, zoude zulks hem kunnen ziek en zwak maken. Des avonds, vóór de hoofdschering plaats heeft, komt de priester, indien hij niet een der huisgenooten zelf is, weder ten huize der kraamvrouw. Zoodra hij, naar oud gebruik, iets van het mengsel van siroop en water, enz. op den vloer heeft uitgestort, zegt hij tot den *Manado-dai* van het kind (1): « Morgen kunt gij hier eens aankomen, om uw eten en kleederen te erlangen, mits gij dan ook zorgen wilt, dat het kind 't welk wij scheren zullen, niet bevreesd zij voor het scheermes, waardoor het anders welligt eene hoofdwonde zou bekomen, hetwelk nadeelige gevolgen na zich slepen kan."

Zij, die het eenigzins doen kunnen, slachten alsdan weder een varken; doch minder gegoeden kunnen ook volstaan met een bokje, om met hetzelve nevens rijst, enz. zijnen vrienden en familie een feest te bereiden.

Elk der genoodigden wendt, zoodra hij binnen komt, zich tot den kleinen, die niets bégrijpt van al die drukte, welke evenwel nu alleen om zijn hoofdhaar

---

(1) Men herinnere zich hierbij de te voren medegedeelde aanmerking, dat ieder *Röttinees* ondersteld wordt voornamelijk twee beschermgeesten te hebben.

plaats heeft; neemt alsdan het scherpe mes, dat naast de vrouw ligt, die met het kind in 't midden van het huis op eene mat zit (1); snijdt hem een vlokje haar van het hoofd, hetwelk hij in eene met water gevulde kokosnootschaal werpt (2), en neemt dan vervolgens zijne plaats bij de familie. Indien deze niet al te behoeftig is, biedt zij den *Manado-dai* andermaal eenige kleederen aan (3), bestaande in een' mantel, een' hoofddoek en een *habas* (gouden halssieraad) (4).

Zoodra de priester zijne gewone offerande verrigt heeft, bergt men die zaken weder op hare plaats, en nu, nadat de hoofdschering afgeloopen is, eten de gasten wat hun wordt opgedischt, en daarmede loopt die zaak voor het tegenwoordige af. Want er moet naderhand, of mogelijk denzelfden dag nog iets ge-

---

(1) Waarop mede het natenoemen offer staat.

(2) De *Rottinezen* die op *Timor* wonen, alwaar men gemeenlijk nog al eenige koperen duiten kan bekomen, werpen, met het afgesneden vlokje, ook wel eenige van die muntstukken in de schaal. Deze duiten blijven voor het kind bespaard, tot dat zijn maag *Timor's*-gebak kan verdragen; hetwelk men alsdan voor hem koopt.

(3) Zij waren hem den vorigen avond ook toegereikt, doch hij nam ze natuurlijk niet mede; en zijn priester kreeg die ook niet.

(4) Als het kind een *jongetje* is; doch een meisje zijnde, geeft men in plaats van den mantel een of twee vrouwenrokken; het overige dier geschenken blijft in beide gevallen hetzelfde.

heuren met dat hoofdhaar. Eerst echter verdient nog, als eene gunstige omstandigheid voor de kraamvrouw, gemeld te worden, dat zij nu voortaan ééne groente soort, bij het andere voor haar geoorloofd en bovengemeld voedsel mag gebruiken, namelijk *sajor kellor*, welke hier, boven andere groenten-soorten, voor bijzonder gezond en aangenaam gehouden wordt.

Nu moet er dan nog, gelijk gezegd is, ééne bijzonderheid plaats hebben met het hoofdhaar des kinds, en later nog ééne, met zijne nu reeds afgevallene navelstreng. Het haar mag (vooral wanneer het van een jongetje is) niet in het water of elders weggeworpen, maar moet op de volgende wijze behandeld worden. De vader van het kind, of iemand anders van zijne bloedverwanten, neemt hetzelve uit de kokosnoot-schaal, en pakt het vervolgens in een, daartoe van bladeren gevlochten zakje (*fifiloek*); dit nu zorgvuldig toegemaakte zakje brengt hij op den top van eenen *lontar*-boom, waar hij hetzelve goed vasthecht, en nadat hij de bladeren van dien boom duchtig geschud heeft (1),

(1) Men herinnere zich, wat dienaangaande te voren, over dergelijke handeling is aangemerkt; alleen verdient hier nog gemeld te worden, dat het schudden dier boombladeren geschiedt, in de vooronderstelling, dat het kind, groot geworden zijnde, daarom alsdan te minder bevreesd zal zijn, zijnen palmwijn op dien hoogen boom te gaan tappen; en, wordt er op dezelfde wijze met het haar van een *meisje* gehandeld, dan zal zulks ook haar de vrees benemen, van in eenen vruchtboom te klauteren; zoodat zij alzoo zonder letsel vruchten zal plukken.

klimt hij er af, en gaat, zoo als hij gekomen was, zonder tot iemand te spreken, naar huis terug.

Nu zouden wij hier met dit verhaal kunnen eindigen, indien de bijzonderheid, die na den afloop van al het bovenmedegedeelde nu nog voorvalt met de afgevallene navelstreng des kinds, niet ook eenigzins onze aandacht verdiende, en wel, omdat zij op nieuw aantoont, hoezeer de *Rottinees* daardoor ook nog een ander bewijs geeft, dat het aardsch geluk zijner kinderen hem ter harte gaat.

Zoodra de navelstreng het kind niet langer verzellen wil, en dus afvalt, wanneer de natuur zulks gebiedt; bergt men dezen, nu kleinen en ingekrompen draad, in eene zeer kleine *fifiloek*, om, bij nadere gelegenheid, naar oud gebruik er mede te handelen. Bemoeit de vader des kinds zich uitsluitend met dat kleinood, dan geeft hij, zoo hij zelf niet naar elders over zee steekt, het zakje mede aan iemand zijner uitvarende vrienden, om hetzelve, in open zee zijnde, weg te werpen; zulks doet hij dan met den uitgedrukten wensch, dat het kind, aan hetwelk die navelstreng weleer behoorde, altijd gelukkig aan de zee ontkomen moge, wanneer het eenmaal dezelve zal moeten oversteken naar een nabuurig eiland (1).

Maar daar de meisjes vooral, met de moeders of wel alleen, dagelijks visch gaan zoeken, op de droog vallende koraal-banken, die deze eilanden omgeven,

(1) Als de vader, of iemand in zijnen naam, zich bijzonder daarmede belast, dan is zijn kind gewoonlijk een zoontje.

zoo neemt de moeder, na hare herstelling, het zakje mede naar de koraal-bank, op welke zij voornemens is visch te gaan zoeken. Daar komende, neemt zij zelve de betrekking van priesteres waar, door eenvoudig een of twee *fifiloeks* gekookte rijst te eten, op de plaats waar zij zich voornam het verdroogde stukje navelstreng te laten; en door vervolgens het zakje, met hare geledigde *fifiloeks* (in welke zij eenige korrels rijst liet overblijven) aan een stokje te binden, dat zij heeft vastgestoken tusschen de steenen der rif, en wel op den buitenrand derzelve. Bij dat bedrijf ontboezemt zij den wensch, dat deze handeling hare dochter steeds moge beveiligen tegen alle ongelukken, die haar aldaar anders dikwerf kunnen treffen (1).

Hiermede nu is dan toch eindelijk alles volbragt, wat door den *Rottinees* behoort verrigt te worden, wanneer zijne huisvrouw zwanger is, en hem een kind heeft gebaard.

Wie gevoelt er geen medelijden mede, dat hij die zaak zich zoo zeer vermoeijelijkt, door zoo vele bijgeloovige bedrijven. En, ofschoon wij hem zijne daardoor verschafte gewaande geruststelling geenszins benijden, noch er mede spotten willen, zullen wij het toch ook, ten zijnen aanzien immers, als eene wenschelijke zaak beschouwen, dat het Christendom, hetwelk

(1) Bijvoorbeeld door de voeten te wonden op de scherpe zeedoorns of afgebroken schulpen; of (hetgeen nog erger is, en nu en dan toch ook gebeurt) door eenen kaaiman overvallen en verslonden te worden.

onder zijne volksgenooten hoe langs zoo meer veld begint te winnen, hem eindelijk eenmaal ontsla, van zoo vele omslagtige en meestal nutteloozе gewoonten, welke slechts het treurig bewijs opleveren, voor de waarheid: dat de heidenen meenen, om de veelheid hunner woorden en slaafsche handelingen, verhooring te erlangen.

Timor Koepang 8 Aug. 1843.

G. Heijmering.

(*Het vervolg hierna*).

BIJDRAGE

TOT DE MEDISCHE TOPOGRAPHIE VAN

BATAVIA.

II.

VEGETATIE EN DERZELVER PRODUCTEN.

A. *Algemeene Beschouwingen.*

In onze vorige bijdrage (1) hebben wij beschouwd, de verhoudingen, waarin *Batavia* door deszelfs gesteldheid van grond en lucht wordt gebragt, en wij hebben daaruit kunnen opmerken, dat *Batavia* in dit opzigt voor de gezondheid der ingezetenen op verre na niet zoo noodlottig is, als nog wel vrij algemeen wordt geloofd.

Thans echter moeten wij eene schrede verder gaan en onzen blik werpen, op de organismen, die aan deze stad derzelver tropische eigenaardigheid schenken, en den invloed uitvorschen, die *Batavia's Flora* en *Fauna*

(1) — Tijdschrift voor Neêrl. Indië, — Jaarg. 5 Deel II. Bladz. 281.

op de levensverhoudingen van deszelfs inwoners oefenen.

Wij bepalen ons eerst tot de vegetatie, wier prachtige vormen hier het oog zoo zeer boeijen. Maar om zoo veel mogelijk het doel onzer beschouwingen te bereiken, zullen wij eerst trachten, een beeld te ontwerpen, van de planten-schepping, zoo als ze zich hier voordoet, om daarna in het bijzonder, en in eene wetenschappelijke orde, de rei der planten-verwantschappen te doorloopen en vlugtig aantestippen, welke planten van eenig bepaald œconomisch of geneeskundig nut zijn.

Hoe rijk *Batavia's Flora* zijn moge, men stelle zich niet voor, dat zij een beeld geeft van *Java's* vegetatie.— Afhankelijk van bodem en klimaat, van lucht en licht, en van der menschen vernuft, moet ook de vegetatie verschillen, al naar mate deze of gene invloeden minder intensief zijn of prevaleren. De moerassen voeden andere reijen van planten dan de kalkgronden; deze andere, dan de *humus* van trachieten of basalten. De vochtige *humus*-bodems brengen andere planten tot ontwikkeling, dan de brandende heidevlakten, waar slechts de nu en dan vallende regens de kwijnende vegetatie voor afsterven behoeden. De *tropen*-temperatuur der lagere kuststreken, heeft een' anderen invloed op het plantenleven, dan de koelere temperatuur der berghellingen, der hoogliggende *plateau's*, der zich in de wolken badende bergtoppen. En waar de mensch woont, en met schendige hand de natuur in het hart heeft gegrepen en haar tot zijnen wil gevormd, daar heeft de vegetatie een ander aanzien, dan in de

ontoegankelijke bergwouden, waar hare wilde pracht nog door geen bijlslag is ontsierd.

Het kan dan niet bevreemden, dat *Java's* vegetatie een verschillend hoofdkarakter draagt, al naar de zamenstelling en *elevatie* des bodems; eene waarheid, die niet alleen voor *Java* is bewezen, maar door de geographisch-phytognostische studiën dezer eeuw van onbevangen navorsching, ook voor de meeste gewesten der bekende aarde is aangetoond. Van daar, dat wij hier in *Batavia's* vlakten planten-familien aantreffen, die op de bergen niet of slechts schaars zullen worden teruggevonden, terwijl in het koeler berg-klimaat duizenden planten tieren, die niet tot het strand dalen, die hier zelfs niet zouden kunnen leven.

Zoo prijken in de lagere kustlanden vooral de trotsche Palmen en Musaceën, de Arons-kelken, de sierlijke Amaranthaceën, de giftige Euphorbiaceën en de vlinderbloemige Leguminosæ. Maar naauwelijks bevinden wij ons een duizendtal voeten boven de zeevlakte, daar stuit ons oog reeds op de talrijkheid der Filices, die reeds hier beginnen der overige planten-wereld het meesterschap te betwisten; daar verrukken ons reeds de sierlijke bosschen van het schichtig bamboes, door de natuur daar vrijwillig voortgebragt. Iets hooger, verandert het aanzien der vegetatie al meer en meer. Schaars zijn er de Palmen en Leguminosæ, en het bamboes is er minder overvloedig; maar de plantenwereld neemt er eene majesteit aan, die haar in de strandvlakten zelfs de palmen niet vermogten te schenken, eene majesteit, vooral voortgebragt door de

trotsche vijgenbosschen, die hoogstamming en breed getakt, met hun rijk gebladerte het lager geboomte en en de daarop en daartusschen groeijende nederiger planten, in digte schaduw hullen. De Filices nemen er toe in menigvuldigheid en omvang, zich zelfs nu en dan met ellen hooge stammen verheffende; en even als deze, bloeijen er reeds talrijke Orchideën, die autositisch, doch vooral parasitisch leven, en als zoodanig, met tallooze andere planten, eene nieuwe en rijke vegetatie daarstellen op de oudere boomen, die daardoor bij den eersten oogopslag dikwijls zelfs onkenbaar worden. Bij nog meerdere elevatie, vermindert dat indrukwekkende niet. De vijgenbosschen verbroederen er zich met de reusachtige, witstammige Rasamala's (*Liquidambar Altingiana*); de Orchideën verzusteren er zich met de bekerbloemige nepenthes (*Nepenthes gymnamphora*), en de veelsoortige varens zijn er vergezeld van de sierlijke Lorantheën en Melastomaceën. En wanneer de vijgenbosschen ophouden en de Rasamala's zeldzamer worden, dan komen wij in de bosschen der Eiken en Laurieren, dan nemen de Melastomen en Orchideën nog meer in aantal toe, en de vegetatie erlangt een nieuw sieraad in de menigvuldigheid der Pandaneën, vooral der Freijcinetia's die er parasitisch, en in de talrijkheid der Rubiaceën, die er autositisch in het lommer leven. Maar begeven wij ons nog hooger dan de Eiken en Laurieren, dan vermindert die trotschheid van 't geboomte. — De natuur, na haar meesterwerk volbragt te hebben, schijnt hier, op eene elevatie van meer dan 5000 - 6000 voeten, onmagtig, het tropen-

land zijn tropen-karakter te doen behouden. De Rubiaceeën en Ericeeën vertegenwoordigen er ons, gezamelijk met eenige Coniferen en eenige andere buiten-tropische plantengroepen, de *Flora* van eene de polen meer naderende breedte. Bovenal echter neemt er de Kryptogamen-wereld de overhand. De Fungi zijn er menigvuldig, de Mossen bedekken er den bodem en bekleeden der boomen stammen en takken; en de Filices, die wij ook op geringer hoogte eene zoo gewigtige rol zien spelen, maken hier, verre weg het grootste gedeelte der planten uit, en bieden er ons, meer dan ergens anders, hare oneindig variërende vormen aan.

Zoo althans heeft zich ons de vegetatie voorgedaan, toen wij de trotsche vulkanen van westelijk *Java* hebben bestegen, en hoezeer de verschillende gesteldheid dier bergen, op den bijzonderen aard der gewassen van stelligen invloed is, bewaart zich toch het aangegeven algemeen karakter overal.

Maar wij moeten terugkeeren naar de omstreken der hoofdplaats, om daar der planten rijkdom van meer nabij te beschouwen. — Vele gewassen, die oorspronkelijk de bergen bewoonden, zijn derwaarts overgeplant, en zelfs verafgelegene gewesten hebben, met een gedeelte hunner *Flora*, *Batavia* verrijkt. — Daardoor is ook *Batavia's Flora* niet geheel karakteristiek voor *Java's* noordelijke strandvlakten, en wanneer wij in onze latere beschouwingen, zoo vele, hier niet te huis behoorende planten vermelden, roepe men zich in het geheugen terug, wat de kultuur in alle vruchtbare landen heeft vermoogd.

Batavia, — wij hebben het reeds in onze eerste bijdrage ontvouwd, — is niet meer wat het was voor nog geen halve eeuw. — Vroeger eene vesting, is het thans een systeem van buitenverblijven, die met een ander systeem van kampongs tot een uitgestrekt geheel zijn vereenigd. De overblijfselen toch der oude stad, die door steeds voortgezette afbraak al meer en meer tot ledige vlakten verandert, en haar kwijnend aanzijn slechts aan de nabijheid der reede heeft te danken, die resten der grootheid van vroeger dagen, zijn ons voor onze beschouwingen van slechts ondergeschikt belang. — De plaats, waar weleer de Landvoogden zetelden, gij ziet er nu slechts eene ruïne, met gras en struikgewas begroeid; velen der blokken huizen, vroeger door de talrijke bevolking bewoond, gij ziet ze niet meer, of gij ziet ze als wildernissen, waaruit zich nog hier en daar een bouwvallig dak verheft; — de vroegere lusttuinen der gegoede inwoners, ze zijn thans tot kreupelbosschen en moerassen veranderd; en slechts hier en daar, waar een Kreöol of Chinees zich er van heeft meester gemaakt, zijn ze nog eenigzins in stand gebleven.

Wij zullen daarom geen bijzonder gedeelte van *Batavia*, zoo als het thans is, tot grondslag van ons schetsen nemen, maar onze blikken laten weiden op het geheel van stad en omstreken, om dáár, waar het goed zal zijn, ook meer in bijzonderheden te treden.

En schoon voorwaar en belangwekkend is hier de aanblik der planten-wereld. Wie kent niet de prachtige palmen, die hier de kroon zijn der weelderige

vegetatie en de weldoeners der inlandsche bevolking! Trotsch verheffen zij zich allerwege boven de omringende natuur, als hadden zij bewustzijn van hunnen gewigtigen rang in de planten-schepping, en eerst wanneer hunne geringde stammen onverdeeld de kruinen van het nabijzijnd geboomte hebben bereikt, breiden zij zich uit, in hunne sierlijke loofsterren, die alom het land verraden, waar brood en melk en wijn zoo aan de boomen groeijen. Schoon zijn daarom de namen *Phoenix* en *Corijpha*, door twee van derzelver geslachten gedragen; treffend is daarom de benaming van *Principes*, die de palmen als de vorsten der planten-wereld begroet. En wie kent niet de Kalappa en den Gebang, den Areeng en den Pinang? *Batavia* bevat naauwelijks een morgen gronds, waar niet deze heerlijke scheppings-producten worden aangetroffen. Er is niemand onzer Europeanen, die zich niet den levendigen indruk herinnert, die eens in hem werd te weeg gebragt, toen hij voor de eerste maal de tropenpracht in *Batavia's* omstreken aanschouwde, toen voor het eerst der Palmen indrukwekkend aanzien hem terstond gehecht deed zijn aan het land, waar de natuur nimmer ophoudt te bloeijen,

Niet minder algemeen dan de Palmen, *zijn hier in* kampongs en tuinen de Musaceën, de sierlijke bananen of pisang-planten met hare geweldige bladen en zware vruchten-trossen. Nederiger dan de Palmen, vergenoegen zij zich naast en onder deze, alsof der Palmen roem ook de hare is, en alsof zij slechts daar zijn, om der Palmen ranke en ongetakte stammen door

een zoo sierlijk als reusachtig gebladerte aan het oog te onttrekken.

Palmen en Pisangs, zij zijn voor *Batavia* de meest kenschetsende planten. Maar zij zijn op verre na niet de eenige. Ginds en her ziet gij bevallige groepjes van het schichtig bamboes, altijd met de afzonderlijke halmen tot bundels vereenigd, die, aan den grond digt in een staande, zich allengs in een' lommerrijken kruin ontvouwen. Allerwege stuit het oog op den Soelatrie (*Apoterium Sulatri*), en Tamarinde, op den Kanarie (*Canarium Commune*) en Wariengien, op den Waroe (*Hibiscus Tiliaceus*), Djattie Wolanda en den Pohon Mara (*Casuärina Equisetifolia*). — De wegen en grachten, zoowel in de oude als nieuwe stad, zijn er mede beplant, vooral met de Djattie Wolanda (*Guazuma Tomentosa Kth*) en Pohon Assem (*Tamarindus Indica*), terwijl de groote pleinen (*Waterloo-* en *Konings-plein*) (1), met eene twee- of driedubbele rei van deze boomen worden omgeven (2). Wariengien's, Kanarie- en Tamarinde-boomen zijn ook menigvuldig op der Europeanen erven en in hunne tuinen; en in de kampongs beschaduwen zij de nederige woningen der Inboorlingen, gelijktijdig met

(1) De opgave der uitgestrektheid van het *Koningsplein* op pag. 302 van dit deel, verbetere men door *roeden* te lezen in plaats van *voeten*.

(2) Het *Konings-plein* met Tamarinde-boomen en Guazuma's; het *Waterloo-plein* met Wariengien's (*Ficus Benjamina*) en Guazuma's enz. —

nog vele andere boomen, wier nut oorzaak is van hun dáár zijn. Overal vormen die het oog boeijen. De Waringien (*Ficus Benjamina*) bekoort door de sierlijkheid van takverdeeling en bladvorming; de tamarinde door haren breeden kruin en fijn vindeelig gebladerte; de Kanarie (*Canarium commune*) door zijnen reusachtigen stam en donkergroenen kroon; de Kapok (*Eriodendron anfractuosum*) door zijne regthoekig van den stam zich horizontaal uitbreidende weinig lommerrijke takken; de Doerian (*Durio zibethinus*) door zijne indrukwekkende hoogte en reusachtige vruchten; de Karet (*Ficus elastica*) door zijnen lagen stam en breed uitgespreide nederhangende takken. — Maar ook het lager geboomte is niet van bekoorlijkheid ontbloot. De Oranje- en Citroenboomen, de Djerokhs der Inlanders; de Mangoustan (*Garcinia Mangostana*) en de Boewah nonna (*Anona Squamosa*), zij trekken het oog, zoo al niet door fraaije vormen, dan toch door hunne vruchten. In de kampongs zijn ze talloos, zoo wel deze, als veelsoortige andere nuttige en sierlijke boomen en struiken, te veel om hier te noemen. Want weinig zegt het, wanneer wij hier herinneren, behalve aan de reeds genoemde boomen, aan den Nangka (*Artocarpus integrifolia*), aan de Melatti (*Jasminum Sambac L.*), aan den Bintara (*Cerbera Manghas L.*), aan den Waddori (*Calotropis gigantea R. Br.*), aan de Djattie (*Tectona grandis L. fil.*), aan de Palla of Muskaatnoot (*Myristica Moschata*), aan de Tjampakka-soorten (*Michelia Tjampaca, al.*), aan den Kambang spatoe (*Hibiscus Rosa Sinen-*

sis), aan de Ganitri (*Elaeocarpus lanceolatus*), aan de Tjiremej (*Cicca nodiflora*), aan de Mangi (*Mangifera Indica L.*), aan de Bilimbieng (*Averrhoa carambola*), aan de Djamboe-soorten, aan de Dalimah (*Punica granatum*), aan den Zuurzakboom (*Anona muricata*), aan de Papaya (*Carica Papaya*). Zij vormen nog slechts een klein gedeelte van het groot geheel, maar zij zijn ons genoeg, om een denkbeeld te verkrijgen, van wat wij in en om *Batavia* in het trotscher en nederiger geboomte zullen aantreffen. Hier sommen wij ze niet verder op, omdat wij later in meer speciale beschouwingen *Batavia's Flora* systematisch zullen doorloopen, om die planten vooral aantewijzen, die in de huishoud- en geneeskunde zijn ingevoerd of zouden behooren te zijn ingevoerd. En toch, wij mogen hier niet nalaten, vlugtig te spreken over dat talloos plantenheer, wat zich nimmer tot boomen verheft, dat in de schaduw van 't omringend geboomte onopgemerkt in stilte bloeit en groeit en de velden vrijwillig versiert. Dat zijn vooral Aroideae, Amaranthaceae en Compositae, Labiatae en Convolvulaceae, Solanaceae en Acanthaceae, Euphorbiaceae en Papilionaceae. Zij ontwikkelen een' rijkdom van vormen, die zelfs den niet plantenkundige treft; een' schat van voedsel, kruiden en artsenijen, welks waarde tot nog toe, welligt door den inlander alleen, genoeg wordt op prijs gesteld. — Overal waar heggen zijn, ziet gij ze zamengesteld, hetzij uit de zonderlinge Cactus, hetzij uit Euphorbia-soorten, vooral uit de Janipha Manihot (*Hoei-dandar*) en Jatropha Curcas (*Djarakh Kosta*), die rijkelijk

zijn doorvlochten met de Gandaroessa (*Justicia Gandaroessa*), Galinggang (*Bixa Orellana*) en andere niet minder elegante planten.

Wanneer gij het geheel van *Batavia*, zoo als het thans is, van eene hoogte overziet, zult gij, des onbewust, weinig vermoeden, dat de hoofdstad van *Nederlandsch Indië* dáár aan uwe voeten ligt. Niet die ineengedrongenheid van hooge huizen, niet die uit tallooze schoorsteen-spitsen opwalmende kolenrook van gonzende fabrijken, niet die menigte van trotsche domkruinen en torenspitsen, niet dat verdoovend, nimmer zwijgend geraas van uit de holten der straten, niets van wat gij van eene hoofdstad verwacht. Stel u voor, een' uitgestrekten tuin van eenige uren omvang. Verbeeld u dien bedekt met een net van hooger en lager geboomte; verbeeld u dat net, met ruime mazen en stel u die mazen voor, als ruime pleinen, als begraafplaatsen, als moestuinen en sawahs, en gij kunt in uwe voorstelling van het tegenwoordig *Batavia* niet falen. — Maar de gebouwen? — Zij bevinden zich dáár, midden in 't geboomte; zij verheffen er zich niet boven, maar verbergen zich tusschen deszelfs lommer. Slechts enkele publieke gebouwen maken daarop eene zeldzame uitzondering. Het was ook het plan niet van *Batavia's* nieuwere bewoners, hunne huizen steedsch te bouwen, zamengedrongen, met hooge, trotsche gevels. De oostersche smaak was er tegen en de zoo dikwerf door binnenaardsche werkingen beroerde bodem, verbood het bovendien ook, verdiepingen op verdiepingen te plaatsen, wilde men zich niet roekeloos het gevaar der

aardbevingen verhoogen. Daarom ziet gij, — wij spreken nu vooral van de nieuwe stad, — *Batavia* thans wel nederig, maar daarom toch niet minder schoon en bevallig dan in vroegere dagen; daarom ziet gij het thans als een' onafzienbaren lusthof voor u, niet als een dor stelsel van graauwe daken.

In onze vorige bijdrage gaven wij reeds een schema van de verschillende wijken der stad. Wij mogen dat hier niet herhalen, maar wij kunnen toch niet laten, opmerkzaam te maken op die bevallige afwisselingen van tooneelen, die ons in en om de hoofdplaats wachten. Het heeft iets bijzonder eigenaardigs, dat zaâmgevlochten zijn van de wijken der Europeanen met die der Chinezen en Inlanders. Het heeft iets uitnemend bekoorlijks, die eenvoudige bamboezen woningen der inlanders zoo beschaduwd en beschermd te zien door Vijgen- en Tamarinde-boomen; boomen die den Maleijers heilig zijn als hunne karbouwen, en bemind als de sterkruinige Kalappa's. Het heeft iets onuitsprekelijk bevalligs, het tooneel, dat zich u voordoet, wanneer ge even buiten de grenzen der stad het oog laat blikken over die groenende rijstvelden, die u overal omringen, die eene onafzienbare zee voor u vormen, waaruit gij *hier* de ontelbare grafheuvels der Chinezen, *ginds* een kampong en *elders* een landhuis zich als zoo vele eilandjes ziet verheffen, altijd bedekt en omringd met wat de vegetatie weelderigst en prachtigst aanbiedt, altijd aantrekkelijk door de veelsoortigheid van vormen, door rijk geschakeerd groen. Zoo is het vooral westelijk en oostelijk van *Batavia*.

Maar midwaarts weven zich de kampongs digt in een en met derzelver toename is ook de planten-wereld des te rijker, terwijl noordwaarts, langs de reede, de sporen van menschelijken arbeid allengs verdwijnen, en in en om de moerassen, waar de natuur in hare zamenstellingen en ontbindingen het werkzaamst is, nieuwe reijen van planten-vormen zich vertoonen, die, wel is waar, minder aanzienlijk zijn, maar toch niet nalaten een' gewigtigen invloed te bezitten op bodem en atmospheer. De moerassen laten zich onder geen der drie zoogenaamde Naturae regna rangschikken, maar behooren aan alle te gelijk, en zijn het effect van derzelver onderlinge actie en reactie. Twijfelachtig of zij meer te brengen zijn tot de inorganische dan tot de organische schepping, zijn zij, door de ineensmelting van beider vormen, door rustelooze ontbinding en zamenstelling van organismen en tot organismen, de weeligste werkplaatsen der natuur. Millioenen maal millioenen Microphyten en Microzoën (1) zijn daar rusteloos werkzaam, de opgave van hun kortstondig leven te vervullen in het metamorphoseren der stof, in het metamorphoseren van zich zelve, om na schijnbare oplossing in het chaötisch geheel, in eene hooger magt te herleven in meer zamengestelde organismen, of wel om, prijs gegeven aan de wetten der zoogenaamde doode

(1) De Infusoriën-wereld is hier bijzonder rijk aan vormen. In later tijd hopen wij het wetenschappelijk publiek onze, reeds daaromtrent aangevangen, waarnemingen mede te deelen. —

natuur, deze te volgen en eene rustplaats te zoeken op den bodem der moerassen of onzigtbaar, den dampkring in te zweven en daar deel te nemen aan het leven des luchtoceaans. Duizend maal duizend hoogere planten en dieren zijn daar bemoeid, hunnen levenscyclus te doorloopen en in het groot te reproduceren, wat de microorganismen doen, zonder dat het oog het ziet. Wilt gij een denkbeeld van den rijkdom der vegetatie, welke in die zoo zeer gevreesde plaatsen in onbedwingbare weelderigheid tiert? Roep u dan weder voor den geest terug, die ontelbare Conferven en Ulvaceën, die gij vroeger ook in het Moederland der moerassen water zaagt drabbig en slijmig maken; herinner u dan de Pistia Stratiotes L. en Damasonium indicum Willd., die even als het *Kroost* (*Lemna vulgaris L.*) in *Europa* en *Amerika*, hier de moerassen en slooten bedekken. Van de Amaryllideae ziet gij er het *Pancratium Zeylanicum L.* en *Crinum Asiaticum L.*; van de Nelumboneae, de millioenen reeds vroeger gemelde prachtige bloemen van *Nelumbium speciosum L.* De Rhizophoren zijn er weinig minder overvloedig en bestaan uit verschillende soorten van Bruguiera en Rhizophora. En nog vele andere planten-orden bezitten hier hare talrijke representanten, te veelsoortig om ze hier alle te noemen.

Utricularia, *Lymnophila* en *Potamogeton*; *Triumfetta* en *Grewia*; *Arum* en *Colocasia*; *Castalia*, *Nasturtium*, *Hygrophila* en *Barlesia*; *Tium*, *Tetraotis*, *Pavetta*, *Cryptotheca*, *Ludwigia*, *Leea*, *Burmannia*, *Clypea*, *Capparis*, *Bergia*, *Feronia*, *Vil-*

larsia, *Plantago*, *Plumbago*, *Hydrocera*, *Polygonum*, *Hydrolea*, *Oxalis* en nog eene menigte andere Genera, alle hebben zij hier hunne vertegenwoordigers, die deels baden in der moerassen zoet of ziltig water, deels den vochtigen bodem van derzelver omstreken met laag gewas en kreupelhout bedekken.

Wij hopen dat bovenstaande trekken voorloopig voldoende zijn, om den slechts eenigzins ingewijde de voorstelling gemakkelijk te maken, van het karakter, waarmede zich *Batavia's* plantenwereld aan hem zal voordoen, en wij zouden dus al dadelijk kunnen overgaan tot meer speciale beschouwingen over de afzonderlijke planten en plantendeelen, indien niet de verpligting op ons rustte, vooraf het een en ander mede te deelen over den invloed in het algemeen, op de saniteits-verhouding der hoofdstad, door hare vegetatie te weeg gebragt.

Het resulteert al dadelijk uit het voorgaande, dat *Batavia* zich, ten dezen opzigte, in geheel andere verhoudingen bevindt, dan de meeste hoofdsteden.

Ruim uiteen gebouwd, met pleinen, velden en sawah's in deszelfs boezem, wordt de luchtstrooming te *Batavia* niet belemmerd, dan dààr, waar de kampongs te digt zijn beplant, of waar deze te digt aan de Europesche wijken sluiten. De dampkring is er minder dan in andere steden bezwangerd, met wat eene zamengedrongen bevolking tot deszelfs verontreiniging toebrengt, maar het zijn hier de te overvloediger uitwasemingen der planten die de mensch onophoudelijk inspireert. Het zal hier naauwelijks noodig zijn

te herinneren aan de verhoudingen waarin de planten tot den dampkring staan, aan de verschillende reactie der planten op denzelven 's daags en des nachts. De respiratie der planten is, wat derzelver zin betreft, geene andere dan die der dieren, maar derzelver invloed op den dampkring is een tegenovergestelde.— Het is overbekend dat de meeste planten bij inwerking van het zonlicht zuurstofgas van zich geven en des nachts koolzuurgas uitstooten (1), en het ligt dus in den aard der zaak, dat daar, waar, zooals te *Batavia*, de *Flora* bijzonder rijk is aan individu's, ook de luchtbezwangering met een plus van gemelde gassoorten, daarmede in evenredigheid moet staan.

Evenwel, zulks influeert op de gezondheid der inwoners al zeer weinig, en slechts alleen in de kampongs waar zich de planten-exhalaties en bodem-uitwaseming onder het digt geboomte concentreren, zijn zij van eene bepaald nadeelige werking op ons organisme (2). Wat de moeras-vegetatie in het bijzonder bijdraagt tot het infecteren des atmospheers, hebben

(1) In de meeste gevallen is dit koolzuurgas ook vermengd met waterstofgas en soms ook met stikstofgas.

(2) Men heeft de onschuldige Tamarinde-boomen, waarop men goedgevonden heeft een ruim deel te laden van de schuld van oud-*Batavia*'s ongezondheid, ook te laste gelegd, dat zij zoo schadelijk zouden zijn doordien hunne 's avonds zamenvallende bladertjes, 's morgens vroeg bij derzelver heropening, nadeelige dampen van zich zouden geven!!!

wij bij onze beschouwing over de zoogenaamde miasmen reeds vlugtig aangestipt, en het oog houdende op het moerasleven, dat hier geen' slaap kent, behoeft het vroeger daaromtrent gezegde hier geen verder betoog.

Maar is de plantenwereld hier *per se* van minder uitgedrukten invloed op de gezondheid, zij is het toch *secundair* door sommige algemeene en plaatselijke verhoudingen waarin zij *Batavia* brengt. —

Wanneer het onweèrzwanger-zwerk *Batavia* nadert, wordt het er boven opgehouden door den invloed van het hoog geboomte, welks attractieve kracht de buijen hier langer boven de stad zwevende houdt en langer aanhoudende regens veroorzaakt (1), waarvan eene grooter vochtigheid en sterker uitdamping des bodems het gevolg zijn. Waar het geboomte digt ineen staat, blijft, wat reeds vroeger is aangetoond, de bodem vochtiger, omdat het regenwater niet behoorlijk kan worden opgeheven, en wordt tevens de dampkring, zoo mogelijk, met nog meer vocht bezwangerd, een rijke bron openende voor het ontstaan van veelsoortige ziekten. In de Europesche wijken treft men deze verhoudingen minder aan, maar des te meer in die der

(1) De klapper-palmen vooral trekken sterk den bliksem aan, en worden hier dikwerf door denzelven neêrgeveld.— Reeds Le Dulx beschouwde ze als *natuurlijke afleiders*, vide Verhand. van het Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen Vol. V pag. 1 etc.

Inlanders, en vooral in de kampong *Baroe* (1) en die, welke zich nabij het Chineesch kamp, westelijk van het *Molenvliet* uitstrekken.

De sterke vochtgehalte van *Batavia's* atmospheer, is eene voorname oorzaak van deszelfs ongezondheid. — Zij is ook een der voornaamste redenen waarom wij hier zoo vele Tijphen waarnemen. — Want wij weten, dat, gelijk koude vochtigheid des dampkrings vooral aanleiding geeft tot Rheumen en Catarrhen en tot de ontwikkeling van Arthritiden, zoo ook de warme vochtigheid, door hare depressie van het zenuw- en

---

(1) Wij moeten hier een verzuim herstellen in onze vorige bijdrage begaan. — Wij hebben het daar doen voorkomen alsof de *Tjiliwong*, waar zij de *Frederik's Citadel* bereikt, zich splitst, 1° in het kanaal van *Rijswijk* en 2° in hare voortzetting naar *Goenong Saharie*. — Deze voortzetting is echter evenmin de primitieve rivier als het kanaal van *Rijswijk*, en slechts eene breede *gracht*, die, na eerst in eene oostelijke rigting *Weltevrede* noordelijk begrensd te hebben, zich noordwaarts langs *Goenong Saharie* uitstrekt, en bij de oude Chinesche graven, nabij de *Prinsenlaan*, in de oorspronkelijke rivier-bedding der *Tjiliwong* eindigt, welke zich daar weder als *rivier* doet kennen. — De bedding der *Tjiliwong*, van af de *Prinsenlaan* tot aan de *Frederik's Citadel*, is na de vroeger reeds gemelde aardbevingen, deels onherkenbaar geworden, deels in moerassen veranderd en tot sawah's herschapen. — Deze bedding volgt nagenoeg de diagonaal van den parallelogram, door de kanalen van *Molenvliet* en *Goenong Saharie* en door de *Prinsenlaan* gevormd.

bloedleven, bijzonder prædisponeert voor het ontstaan van Typheuse ziekten.

Batavia's atmospheer *kan* niet anders, dan zoo bijzonder vochtig zijn, deels door de nabijheid der zee, deels door de omringende moerassen, deels door de menigte nabij liggende rijstvelden, die steeds met water zijn bedekt. — Maar het is verkeerd, dat men de reeds bestaande schadelijke magten nog verhoogt, door te digte beplanting van sommige wijken, (wij bedoelen hier voornamelijk de kampongs), die tot de vochtbezwangering des atmospheers nog krachtig bijdraagt. — Wel heeft men beweerd, dat juist eene rijke beplanting van *Batavia* van essentieel nut zou zijn, door de daardoor veroorzaakte zuurstofgas-ontwikkeling en koolzuurgas-absorptie, maar dat nut moet meer verstaan worden van de nederige planten, van de Glumaceæ, Oleraceæ, Amaranthaceæ enz. — Want hoezeer de zoo evengenoemde processen, hoewel in een' evenredig minderen graad, ook bij de boomen plaats hebben, is dit nut niet optewegen, tegen het aangegeven nadeel, door derzelver digt ineenstaan voortgebragt.

Na deze algemeene beschouwingen, zullen wij in meer bijzondere treden over de voornamere planten die tot eenig bepaald oeconomisch of geneeskundig doel worden aangewend. Zulks zal het onderwerp zijn onzer eerstvolgende bijdrage.

Bleeker.

GESCHIEDENIS.

IETS
OVER DE MAHOMEDAANSCHE TIJDREKENING.

Voor een' beoefenaar der Javaansche geschiedenis, zal het zeker dikwijls voorkomen, de tijdstippen van gebeurtenissen, die volgens de Mahomedaansche jaartelling zijn opgegeven, tot de Christelijke jaartelling te moeten herleiden — en omgekeerd.

Ofschoon deze herleiding op zichzelve geenszins moeijelijk is, en alleen oplettendheid vordert, kan zij, wanneer zij dikwijls vereischt wordt, toch eene eenigzins lastige berekening genoemd worden, en voor ongeoefenden tot vergissing aanleiding geven.

De hier achtergevoegde tabel, waarin de dagteekening der Christelijke jaartelling wordt opgegeven, zoo als zij met het begin van elk Mahomedaansch jaar (van af het tijdstip der waarschijnlijke invoering van het Islamismus op *Java*) overeenstemt, vereenvoudigt deze berekening aanmerkelijk, en zal dus niet geheel onbelangrijk genoemd worden. (*)

(*) Tot de zamenstelling dezer tabel, gaf ook aanleiding, een artikel in den *derden Jaarg.* van het *Tijdschrift voor Neêrl. Indië*, 2de Dl. Bladz. 322; alwaar eene *méthode*

De wijze van zamenstelling der tabel is zeer eenvoudig. De Juliaansche jaartelling (gevolgd naar de inrig-

---

aangegeven wordt, om de vereffening van het verschil tusschen de Mahomedaansche en Christelijke jaartellingen te vinden. Het daar gegevene voorschrift berust op de daadzaak dat 33 Mahom. jaren ongeveer gelijk zijn aan 32 Jul. jaren; en is, wanneer het eene zeer ruwe benadering geldt, voldoende.

Wanneer echter eenige naauwkeurigheid vereischt wordt, kan men er geen gebruik van maken, daar men, in sommige gevallen, wel meer dan een geheel jaar fout zoude zijn. Dit blijkt onder anderen in het daar aangehaalde voorbeeld, alwaar aangetoond wordt, dat eene *gebeurtenis*, die in het jaar 990 der *Hedjira* geschied is, in het Juliaansche jaar 1581 moet plaats gehad hebben. Zulks is geenszins juist, want, het jaar 990 der *Hedjira*, op den 26 Januarij 1582 aanvangende en op den 15 Jan. 1583 eindigende, kan het gezochte tijdstip *onmogelijk* in 1581 doch *wel* in 1582 of 1583 voorkomen.

In gemeld artikel worden nog eenige misstellingen opgegeven zooals door te beweren dat 32 Jul. jaren gelijk zijn aan 33 Mahom. jaren plus *twee* dagen. Een middelbaar Jul. jaar bevat $365\frac{1}{4}$, en een middelbaar Mahom. jaar $354\frac{11}{30}$ dagen; alzoo bevatten 32 Jul. jaren $365\frac{1}{4} \times 32 = 11688$ dagen, en 33 Mahom. jaren $354\frac{11}{30} \times 33 = 11694\frac{1}{10}$ dagen, hetwelk een verschil oplevert van $6\frac{1}{10}$ dag. 33 Mahom. jaren zijn dus gelijk aan 32 Jul. jaren plus ruim *zes* (in stede van plus *twee*) dagen.

In de *Cosmographische lessen* van Prof. Jacob de Gelder wordt eene zeer goede manier opgegeven, om datums van de Mahom. tot de Christ. jaartelling te herleiden; doch daar die *methode* meer algebraisch ingerigt is, schijnt ze mij voor het algemeen niet zoo bevattelijk toe, als de door mij aangegevene.

ting welke JULIUS CAESAR voor den Romeinschen almanak daarstelde) bestaat uit vierjarige tijdkringen, elk van 3 gewone jaren (van 365 dagen) en 1 schrikkeljaar (van 366 dagen) en is gegrond op de vooronderstelling dat een tropisch zonnejaar 365 dagen en 6 uren zoude bevatten.

Naderhand is bevonden, dat de lengte van het tropische jaar door JULIUS CAESAR eenigzins te lang gesteld was, hetgeen, in stede van, zoo als het doel was, om de voorjaars-nachtevening op den 21sten of 22sten Maart van elk jaar te doen plaats hebben, stadig aan, dat tijdstip vroeger deed invallen. In het laatste der XVI eeuw was die afwijking reeds tot *tien* dagen opgeklommen en noopte zulks Paus GREGORIUS XIII, om dit verschil in eens te herstellen, en eene wijziging in den Juliaanschen Almanak in te voeren, welke in het vervolg de ontstaande verschillen regelmatig zoude vereffenen. — Er werd bepaald dat het jaar 1582 *tien* dagen korter zoude zijn en dat, om die inkorting te vinden, de dag die op den 4 October volgde niet den 5den maar den 15 October zou gedagteekend worden. — Verder: dat in de volgende eeuwen de honderdtallen van de jaren onzer jaartelling, die, naar de inrigting van JULIUS CAESAR schrikkeljaren moesten zijn, in de jaren 1600, 2000, 2400, enz. en dus om de vier-honderd jaren, als naar oude gewoonte, schrikkeljaren zouden blijven; doch dat de overige honderdtallen, als 1700, 1800, 1900; 2100, 2200, 2300, enz. gewone jaren zouden zijn. Om dus eene dagteekening, naar

den *Juliaanschen of Ouden stijl* opgegeven, te herleiden tot den *Nieuwen of Gregoriaanschen stijl*, moet men van 1582 tot 1699 *tien*, van 1700 tot 1799 *elf*, van 1800 tot 1899 *twaalf*, van 1900 tot 2099 *dertien* dagen bijtellen, enz.

De Mahomedaansche jaartelling of *Hedjira* bevat 30jarige tijdkringen, elk met 19 gewone jaren (van 354 dagen) en 11 schrikkeljaren (van 355 dagen). Deze schrikkeljaren zijn de 2e, 5e, 7e, 10e, 13e, 16e, 18e, 21e, 24e, 26e en 29e jaren van hunnen tijdkring. De twaalf maanden hebben in de gewone jaren beurtelings 30 en 29 dagen en in de schrikkeljaren wordt de schrikkeldag bij de laatste maand van het schrikkeljaar gevoegd, welke dan 30 in plaats van 29 dagen bevat. De namen der maanden zijn: *Mukharrem*, *Tsafar*, *Rabioe 'l-âwal*, *Rabioe 'l-âchir*, *Djoemâdi 'l-âwal*, *Djoemâdi 'l-âchir*, *Redjab*, *Sjabân*, *Ramadlân*, *Sjawâl*, *Dzoe'l-khaédah* en *Dzoe'l-khidjah*. De Mahomedaansche tijdrekening neemt eenen aanvang op den 16 Julij 622.

Een Juliaansche tijdkring (van 4 jaren) bevat alzoo $3 \times 365 + 1 \times 366 = 1461$ dagen.

Een Mahomedaansche tijdkring (van 30 jaren) bevat alzoo $19 \times 354 + 11 \times 355 = 10631$ dagen.

Verlangt men nu b. v. te weten op welken datum het begin van het Mahom. jaar 1237 invalt, dan deelt men het aantal verloopen Mahom. jaren 1236 door 30 en verkrijgt 41 Mahom. tijdkringen + 6 Mahom. jaren.

41 Mah. tijdkringen (van 10631 dagen) zijn 435871 dagen

6 Mah. jaren.	4	1e, 3e, 4e, en 6e.	van 354 dagen zijn	1416 »
	2	2e, en 5e.	» 355 » »	710 »

alzoo bevatten 1236 Mahom. jaren . . 437997 dagen.
Deze uitkomst door 1461 (het aantal in éénen Juliaanschen tijdkring bevatte dagen) deelende verkrijgt men 437997 dagen = 299 Jul. tijdkringen + 1158 dagen.

Begin der Mahom. tijdrekening op den		16 Julij 622
299 Jul. tijdkr. (elk van 4 jaren) of 1196 jaren		16 Julij 1818
hierbij nog 365 dagen	. . . .	16 Julij 1819
» » 366 »	. . . .	16 Julij 1820
» » 365 »	. . . .	16 Julij 1821
» » 62 »	. . . .	16 Sept. 1821

(Som 1158.)

Het Mahom. jaar 1237 begint alzoo op den 16 Sept. van het Jul. jaar 1821, of (hierbij nog 12 dagen voegende) op den 28 Sept. van het Greg. jaar 1821.

HERLEIDING *van de Mahomedaansche tot de Juliaansche en Gregoriaansche jaartelling.*

Begin van het Mahomedaansche jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.	Begin van het Mahomedaansche jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.
888	9 Febr. 1483		923	24 Jan. 1517	
889	29 Jan. 1484		924	13 » 1518	
890	18 » 1485		925	3 » 1519	
891	7 » 1486		926	23 Dec. 1519	
892	28 Dec. 1486		927	12 » 1520	
893	17 » 1487		928	1 » 1521	
894	5 » 1488		929	20 Nov. 1522	
895	25 Nov. 1489		930	10 » 1523	
896	14 » 1490		931	29 Oct. 1524	
897	4 » 1491		932	18 » 1525	
898	23 Oct. 1492		933	8 » 1526	
899	12 » 1493		934	27 Sept. 1527	
900	2 » 1494		935	15 » 1528	
901	21 Sept. 1495		936	5 » 1829	
902	9 » 1496		937	25 Aug. 1530	
903	30 Aug. 1497		938	15 » 1531	
904	19 » 1498		939	3 » 1532	
905	8 » 1499		940	23 Julij 1533	
906	28 Julij 1500		941	13 » 1534	
907	17 » 1501		942	2 » 1535	
908	7 » 1502		943	20 Junij 1536	
909	26 Junij 1503		944	10 » 1537	
910	14 » 1504		945	30 Mei 1538	
911	4 » 1505		946	19 » 1539	
912	24 Mei 1506		947	8 » 1540	
913	13 » 1507		948	27 April 1541	
914	2 » 1508		949	17 » 1542	
915	21 April 1509		950	6 » 1543	
916	10 » 1510		951	25 Maart 1544	
917	31 Maart 1511		952	15 » 1545	
918	19 » 1512		953	4 » 1546	
919	9 » 1513		954	21 Febr. 1547	
920	26 Febr. 1514		955	11 » 1548	
921	15 » 1515		956	30 Jan. 1549	
922	5 » 1516		957	20 » 1550	

Begin van het Mahomedaansche jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.	Begin van het Mahomedaansche jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.
958	9 Jan. 1551	De Gregoriaansche tijdrekening begint in het jaar 1582.	995	2 Dec. 1586	12 Dec. 1586
959	29 Dec. 1551		996	22 Nov. 1587	2 » 1587
960	18 » 1552		997	10 » 1588	20 Nov. 1588
961	7 » 1553		998	31 Oct. 1589	10 » 1589
962	26 Nov. 1554		999	20 » 1590	30 Oct. 1590
963	16 » 1555		1000	9 » 1591	19 » 1591
964	4 » 1556		1001	28 Sept. 1592	8 » 1592
965	24 Oct. 1557		1002	17 » 1593	27 Sept. 1593
966	14 » 1558		1003	6 » 1594	16 » 1594
967	3 » 1559		1004	27 Aug. 1595	6 » 1595
968	22 Sept. 1560		1005	15 » 1596	25 Aug. 1596
969	11 » 1561		1006	4 » 1597	14 » 1597
970	31 Aug. 1562		1007	25 Julij 1598	4 » 1598
971	21 » 1563		1008	14 » 1599	24 Julij 1599
972	9 » 1564		1009	3 » 1600	13 » 1600
973	29 Julij 1565		1010	22 Junij 1601	2 » 1601
974	19 » 1566		1011	11 » 1602	21 Junij 1602
975	8 » 1567		1012	1 » 1603	11 » 1603
976	26 Junij 1568		1013	20 Mei 1604	30 Mei 1604
977	16 » 1569		1114	9 » 1605	19 » 1605
978	5 » 1570		1015	29 April 1606	9 » 1606
979	26 Mei 1571		1016	18 » 1607	28 April 1607
980	14 » 1572		1017	7 » 1608	17 » 1608
981	3 » 1573		1018	27 Maart 1609	6 » 1609
982	23 April 1574		1019	16 » 1610	26 Maart 1610
983	12 » 1575		1020	6 » 1611	16 » 1611
984	31 Maart 1576		1021	23 Febr. 1612	4 » 1612
985	21 » 1577		1022	11 » 1613	21 Feb. 1613
986	10 » 1578		1023	1 » 1614	11 » 1614
987	28 Febr. 1579		1024	21 Jan. 1615	31 Jan. 1615
988	17 » 1580		1025	10 » 1616	20 » 1616
989	5 » 1581		1026	30 Dec. 1616	9 » 1617
990	26 Jan. 1582		1027	19 » 1617	29 Dec. 1617
991	15 » 1583	25 Jan. 1583	1028	9 » 1618	19 » 1618
962	4 » 1584	14 » 1584	1029	28 Nov. 1619	8 » 1619
993	24 Dec. 1584	3 » 1585	1030	16 » 1620	26 Nov. 1620
994	13 » 1585	23 Dec. 1585	1031	6 » 1621	16 » 1621

Begin van het Mahomedaansche jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.	Begin van het Mahomedaansche jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.
1032	26 Oct. 1622	5 Nov. 1622	1069	19 Sept. 1658	29 Sept. 1658
1033	15 » 1623	25 Oct. 1623	1070	8 » 1659	18 » 1659
1034	4 » 1624	14 » 1624	1071	27 Aug. 1660	6 » 1660
1035	23 Sept. 1625	3 » 1625	1072	17 » 1661	27 Aug. 1661
1036	12 » 1626	22 Sept. 1626	1073	6 » 1662	16 » 1662
1037	2 » 1627	12 » 1627	1074	26 Julij 1663	5 » 1663
1038	21 Aug. 1628	31 Aug. 1628	1075	15 » 1664	25 Julij 1664
1039	11 » 1629	21 » 1629	1076	4 » 1665	14 » 1665
1040	31 Julij 1630	10 » 1630	1077	24 Junij 1666	4 » 1666
1041	20 » 1631	30 Julij 1631	1078	13 » 1667	23 Junij 1667
1042	9 » 1632	19 » 1632	1079	1 » 1668	11 » 1668
1043	28 Junij 1633	8 » 1633	1080	22 Mei 1669	1 » 1669
1044	17 » 1634	27 Junij 1634	1081	11 » 1670	21 Mei 1670
1045	7 » 1635	17 » 1635	1082	30 April 1671	10 » 1671
1046	26 Mei 1636	5 » 1636	1083	19 » 1672	29 April 1672
1047	16 » 1637	26 Mei 1637	1084	8 » 1673	18 » 1673
1048	5 » 1638	15 » 1638	1085	28 Maart 1674	7 » 1674
1049	24 April 1639	4 » 1639	1086	18 » 1675	28 Maart 1675
1050	13 » 1640	23 April 1640	1087	6 » 1676	16 » 1676
1051	2 » 1641	12 » 1641	1088	24 Febr. 1677	6 » 1677
1052	22 Maart 1642	1 » 1642	1089	13 » 1678	23 Febr. 1678
1053	12 » 1643	22 Maart 1643	1090	2 » 1679	12 » 1679
1054	29 Febr. 1644	10 » 1644	1091	23 Jan. 1680	2 » 1680
1055	17 » 1645	27 Febr. 1645	1092	11 » 1681	21 Jan. 1681
1056	7 » 1646	17 » 1646	1093	31 Dec. 1681	10 » 1682
1057	27 Jan. 1647	6 » 1647	1094	21 » 1682	31 Dec. 1682
1058	17 » 1648	27 Jan. 1648	1095	10 » 1683	20 » 1683
1059	5 » 1649	15 » 1649	1096	28 Nov. 1684	8 » 1684
1060	25 Dec. 1649	4 » 1650	1097	18 » 1685	28 Nov. 1685
1061	15 » 1650	25 Dec. 1650	1098	7 » 1686	17 » 1686
1062	4 » 1651	14 » 1651	1099	28 Oct. 1687	7 » 1687
1063	22 Nov. 1652	2 » 1642	1100	16 » 1688	26 Oct. 1688
1064	12 » 1653	22 Nov. 1653	1101	5 » 1689	15 » 1689
1065	1 » 1654	11 » 1654	1102	25 Sept. 1690	5 » 1690
1066	21 Oct. 1655	31 Oct. 1655	1103	14 » 1691	24 Sept. 1691
1067	10 » 1656	20 » 1656	1104	2 » 1692	12 » 1692
1068	29 Sept. 1657	9 » 1657	1105	23 Aug. 1693	2 » 1693

Begin van het Mah. Jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.	Begin van het Mah. Jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening
1106	12 Aug. 1694	22 Aug. 1694	1145	13 Junij 1732	24 Junij 1732
1107	2 » 1695	12 » 1695	1146	3 » 1733	14 » 1733
1108	21 Julij 1696	31 Julij 1696	1147	23 Mei 1734	3 » 1734
1109	10 » 1697	20 » 1597	1148	13 » 1735	24 Mei 1735
1110	30 Junij 1698	10 » 1698	1149	1 » 1736	12 » 1736
1111	16 » 1699	29 Junij 1699	1150	20 April 1737	1 » 1737
1112	7 » 1700	18 » 1700	1151	10 » 1738	21 April 1738
1113	28 Mei 1701	8 » 1701	1152	30 Mbart 1739	10 » 1739
1114	17 » 1702	28 Mei 1702	1153	18 » 1740	29 Maart 1740
1115	6 » 1703	17 » 1703	1154	8 » 1741	19 » 1741
1116	25 April 1704	6 » 1704	1155	25 Febr. 1742	8 » 1742
1117	14 » 1705	25 April 1705	1156	14 » 1743	25 Febr. 1743
1118	4 » 1706	15 » 1706	1157	4 » 1744	15 » 1744
1119	24 Maart 1707	4 » 1707	1158	23 Jan. 1745	3 » 1745
1120	12 » 1708	23 Maart 1708	1159	13 » 1746	24 Jan. 1746
1121	2 » 1709	13 » 1709	1160	2 » 1747	13 » 1747
1122	19 Febr. 1710	2 » 1710	1161	22 Dec. 1747	2 » 1748
1123	8 » 1711	19 Febr. 1711	1162	11 » 1748	22 Dec. 1748
1124	29 Jan. 1712	9 » 1712	1163	30 Nov. 1749	11 » 1749
1125	17 » 1713	28 Jan. 1713	1164	19 » 1750	30 Nov. 1750
1126	6 » 1714	17 » 1714	1165	9 » 1751	20 » 1751
1127	27 Dec. 1714	7 » 1715	1166	28 Oct, 1752	8 » 1752
1128	16 » 1715	27 Dec. 1715	1167	18 » 1753	29 Oct. 1753
1129	5 » 1716	16 » 1716	1168	7 » 1754	18 » 1754
1130	24 Nov. 1717	5 » 1717	1169	26 Sept. 1755	7 » 1755
1131	13 » 1718	24 Nov. 1718	1170	15 » 1756	26 Sept. 1756
1132	3 » 1719	14 » 1719	1171	4 » 1757	15 » 1757
1133	22 Oct. 1720	2 » 1720	1172	24 Aug. 1758	4 » 1758
1134	11 » 1721	22 Oct. 1721	1173	14 » 1759	25 Aug. 1759
1135	1 » 1722	12 » 1722	1174	2 » 1760	13 » 1760
1136	20 Sept. 1723	1 » 1723	1175	22 Julij 1761	2 » 1761
1137	9 » 1724	20 Sept. 1724	1176	12 » 1762	23 Julij 1762
1138	29 Aug. 1725	9 » 1725	1177	1 » 1763	12 » 1763
1139	18 » 1726	29 Aug. 1726	1178	20 Junij 1764	1 » 1764
1140	8 » 1727	19 » 1727	1179	9 » 1765	20 Junij 1765
1141	27 Julij 1728	7 » 1728	1180	29 Mei 1766	9 » 1766
1142	16 » 1729	27 Julij 1729	1181	19 » 1767	30 Mei 1767
1143	6 » 1730	17 » 1730	1182	7 » 1768	18 » 1768
1144	25 Junij 1731	6 » 1731	1183	26 April 1769	7 » 1769

Begin van het Mah. jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.	Begin van het Mah. jaar.	Volgens de Juliaansche tijdrekening.	Volgens de Gregoriaansche tijdrekening.
1184	16 April 1770	27 April 1770	1223	16 Febr. 1808	28 Febr. 1808
1185	5 » 1771	16 » 1771	1224	4 » 1809	16 » 1809
1186	24 Maart 1772	4 » 1772	1225	25 Jan. 1810	6 » 1810
1187	14 » 1773	25 Maart 1773	1226	14 » 1811	26 Jan. 1811
1188	3 » 1774	14 » 1774	1227	4 » 1812	16 » 1812
1189	21 Feb. 1775	4 » 1775	1228	23 Dec. 1812	4 » 1813
1190	10 » 1776	21 Febr. 1776	1229	12 » 1813	24 Dec. 1813
1191	29 Jan. 1777	9 » 1777	1230	2 » 1814	14 » 1814
1192	19 » 1778	30 Jan. 1778	1231	21 Nov. 1815	3 » 1815
1193	8 » 1779	19 » 1779	1232	9 » 1816	21 Nov. 1816
1194	28 Dec. 1779	8 » 1780	1233	30 Oct. 1817	11 » 1817
1195	17 » 1780	28 Dec. 1780	1234	19 » 1818	31 Oct. 1818
1196	6 » 1781	17 » 1781	1235	8 » 1819	20 » 1819
1197	26 Nov. 1782	7 » 1782	1236	27 Sept. 1820	9 » 1820
1198	15 » 1783	26 Nov. 1783	1237	16 » 1821	28 Sept. 1821
1199	3 » 1784	14 » 1784	1238	6 » 1822	18 » 1822
1200	24 Oct. 1785	4 » 1785	1239	26 Aug. 1823	7 » 1823
1201	13 » 1786	24 Oct. 1786	1240	14 » 1824	26 Aug. 1824
1202	2 » 1787	13 » 1787	1241	4 » 1825	16 » 1825
1203	21 Sept. 1788	2 » 1788	1242	24 Julij 1826	5 » 1826
1204	10 » 1789	21 Sept. 1789	1243	13 » 1827	25 Julij 1827
1205	30 Aug. 1790	10 » 1790	1244	2 » 1828	14 » 1828
1206	20 » 1791	31 Aug. 1791	1245	21 Junij 1829	3 » 1829
1207	8 » 1792	19 » 1792	1246	10 » 1830	22 Junij 1830
1208	29 Julij 1793	9 » 1793	1247	31 Mei 1831	12 » 1831
1209	18 » 1794	29 Julij 1794	1248	19 » 1832	31 Mei 1832
1210	7 » 1795	18 » 1795	1249	9 » 1833	21 » 1833
1211	26 Junij 1796	7 » 1796	1250	28 April 1834	10 » 1834
1212	15 » 1797	26 Junij 1797	1251	17 » 1835	29 April 1835
1213	4 » 1798	15 » 1798	1252	6 » 1836	18 » 1836
1214	25 Mei 1799	5 » 1799	1253	26 Maart 1837	7 » 1837
1215	13 » 1800	25 Mei 1800	1254	15 » 1838	27 Maart 1838
1216	2 » 1801	14 » 1801	1255	5 » 1839	17 » 1839
1217	22 April 1802	4 » 1802	1256	22 Febr. 1840	5 » 1840
1218	11 » 1803	23 April 1803	1257	11 » 1841	23 Febr. 1841
1219	31 Maart 1804	12 » 1804	1258	31 Jan. 1842	12 » 1842
1220	20 » 1805	1 » 1805	1259	20 » 1843	1 » 1843
1221	9 » 1806	21 Maart 1806	1260	10 » 1844	22 Jan. 1844
1222	27 Febr. 1807	11 » 1807	1261	29 Dec. 1844	10 » 1845

GEBRUIK DER TABEL.

Men verlangt te weten: *welke datums der Juliaansche en Gregoriaansche jaartellingen overeenstemmen met het feest Mouloed in het Mahomedaansche jaar 1202?*

Het feest *Mouloed* heeft plaats op den 12den der (3e) maand *Rabioe'l-âwal*, en dus op den 71sten dag van het Mahom. jaar. Volgens de tabel begint het jaar 1202 der *Hedjira* op den 2 October 1787 volgens de Jul. jaartelling. Hierbij gevoegd de 71 dagen verkrijgt men tot antwoord: *den 12 December 1787 volgens de Juliaansche of den 23 December 1787 volgens de Gregoriaansche jaartelling.*

Welke datum der Hedjira stemt overeen met het tijdstip der groote overwinning te Palembang, op den 23 Junij van het jaar 1821?

Volgens de tabel stemt de 9 Oct. 1820 (Greg. jaart.) overeen met den 1sten van het jaar 1236 der *Hedjira*. Van den 9 Oct. 1820 tot den 23 Junij 1821 zijn verloopen 257 dagen. De 257ste dag van een Mahom. jaar is de (30 + 29 + 30 + 29 + 30 + 29 + 30 + 29 + 21), 21ste der 9de maand. *Alzoo heeft de overwinning te Palembang plaats gehad op den 21sten der maand Ramadlân van het jaar 1236 der Hedjira.*

P. Melvill van Carnbée.

Luit. ter zee.

MENGELINGEN.

KATHA SARIT SAGARA.

(Vervolg van bladz. 580).

TWEEDE BOEK.

Geschiedenis van Sridatta en Mrigankavati.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Eens vroeg hij uit nieuwsgierigheid aan den Koning der *Rakshasa's*: «Van waar komt het, dat het geheele land *Lanka* met bosschen bedekt is?" *Vibhishana* antwoordde: »Wanneer gij zoo begeerig zijt om het te weten, zoo luister, want ik zal het u verhalen:

»De moeder van eenen *Garoeda* leefde eertijds wegens eene verlorene weddingschap als slavin bij de slangen: haar zoon, die er naar haakte om haar van dit juk te bevrijden en die wist dat de drank der onsterfelijkheid de prijs van hare verlossing was, dacht slechts aan de wijze, op welke hij dezen drank den goden zoude ontnemen. Hij ging, om kracht voor deze moeijelijke onderneming te verkrijgen, naar zijnen vader *Kasijapa* en verzocht hem om spijs: deze zeide tot hem: »Mijn zoon! er liggen in de zee een groote oliphant en een schildpad, welke beide door eenen

vloek der goden in deze gedaanten veranderd zijn, ga naar dezelve toe en verteer ze." De *Garoeda* spoedde zich heen, greep de beide dieren, en zette zich, om ze te verteren, op den tak van eenen grooten *kalpa*-boom neder; de tak evenwel brak onder den buitengewonen last; de *Garoeda* echter hield denzelven in zijne klaauwen om geen leed aan de dwerggeesten te doen, die in vrome aandacht onder den boom leefden. Hij volgde, uit vrees dat hij de bewoonde aarde zoude vernielen, wanneer hij den tak losliet, het bevel zijns vaders op, en bragt den tak in deze onbewoonde streek, waar hij denzelven liet vallen. Op den rug van dezen tak is *Lanka* ontstaan, en daarom is de grond hier geheel met bosschen bedekt." *Lohajangha* hoorde met genoegen dit verhaal van *Vibhishana*. Kort daarop wenschte *Lohajangha* naar *Mathura* terug te keeren; *Vibhishana* schonk hem daarom vele en zeer kostbare edelgesteenten, en vertrouwde hem tevens als een geschenk voor den God *Vishnoe*, die in *Mathura* woont, lotussen, knodsen en schelpen toe, hetwelk alles van goud gemaakt was en die hij hem verzocht als een bewijs zijner vroomheid in den tempel neder te leggen. *Lohajangha* nam alles met dankbaarheid aan en zette zich op den vogel, dien hem *Vibhishana* geschonken had en die duizende mijlen al vliegende konde afleggen. Hij verhief zich hoog in de lucht, vloog schielijk over de zee, die *Lanka* omgeeft, en kwam zonder eenige inspanning te *Mathura* aan. Hij liet zich in eenen ledigen tempel buiten de stad uit de wolken neder, bragt zijne schatten in denzelven en bond den vogel vast; vervolgens ging hij naar de markt, verkocht zelve aldaar eenige edelgesteenten en kocht daarvoor kleederen en andere dingen, die tot opschik noodig zijn, benevens spijs in. Daarop keerde hij naar den tempel terug,

at en gaf tevens den vogel te eten, en begon toen zich met de ingekochte kleederen en bloemen te versieren. Toen nu de avond aangebroken was, zette hij zich weder op zijnen vogel en vloog naar het huis van *Rupinika*, terwijl hij de lotussen, schelpen en knodsen droeg. Hij hield met zijnen vogel boven het huis op, waarvan hij de geheele inrigting naauwkeurig kende en riep luide zijne geliefde, die geheel alleen was, bij haren naam. Naauwelijks had *Rupinika* deze stem gehoord of zij trad uit hare kamer en zag *Lohajangha*, glinsterende van edelgesteenten, en in alles op *Vishnoe* gelijkende, in de lucht zweven. Hij sprak haar aldus aan: »Ik ben de God *Vishnoe*, die om uwentwil hier ben gekomen." Bij deze woorden boog zij zich en sprak demoedig: »Moge de verhevene God mij erbarming schenken!" *Lohajangha* steeg daarop af, bond zijnen vogel vast en trad met de geliefde in huis. Nadat hij zich daar aan spijs en drank verkwikt had, ging hij weder weg, zette zich op zijnen vogel en vloog tot aan de wolken. Toen *Rupinika* den volgenden morgen ontwaakte, bleef zij een langdurig stilzwijgen in acht nemen terwijl zij dacht: »Thans ben ik eene godin, de gemalin van *Vishnoe*, en het betaamt mij daarom niet langer met de menschen te verkeeren." De moeder vroeg haar echter: »Mijn dochtertje wat deert u? Waarom gedraagt gij u zoo zonderling? spreek."

(*Het vervolg hierna*).

Aan de Redactie van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

Mijne Heeren!

De bescheiden aanmerking van den Heer H. Bernard, geplaatst in het *Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië*, 5e Jaargang 10de Aflevering, zal de ondergeteekende op eene voldoende wijze trachten te beantwoorden.

Voor min bedrevenen in het theoretische van het vak (suiker-fabrijkant) vermeent de Heer B. dat de verhandeling over het verbeterde suiker-fabrijkaat van den ondergeteekende, niet *duidelijk* genoeg is.

De schrijver dezes merkt hierop aan, dat, wijl alle fabrijkaten uit vocht, scheikundig behandeld worden, men niet kan en mag afwijken van die termen, welke de scheikundigen ons voorschrijven; want indien men zich wilde vermeten te beproeven, die in andere, schijnbaar meer verstaanbare, over te brengen, dan liep men gevaar dat dezelve onverstaanbaar voor de scheikundigen zouden worden!

Gaarne wil de ondergeteekende toestemmen dat er punten in zijne verhandeling voorkomen, die minder algemeen zullen worden verstaan, doch men late die slechts achterwege en volge alleenlijk de aanwijzingen wegens het zuiveren van het rietsap, uitpersen van het vuil, filtratie, uitdampen, afkoken enz., (want hieromtrent zal de Heer

B. ongetwijfeld toestemmen dat geene duidelijkheid ontbreekt) en men zal daarom geene mindere soort van suiker verkrijgen. Maar ook voor min bedrevenen in het theoretische van het vak, zijn die scheikundige punten met opzet geplaatst: b. v. die welke op bladz. 23 en 24 voorkomen; want indien de schrijver daar alleen gezegd had, dat het bezigen van te veel kalk nadeelig is, dan woog zijn *ja* slechts op tegen het *neen* van die fabrijkanten, welke onverzettelijk zijn in hunne meening, dat men niet te veel kalk in het rietsap kan aanwenden; en welke andere middelen om het tegendeel te bewijzen, bestaan er, dan die, welke de scheikunde ons aanwijst?

De Heer B. zal zeker kleine onduidelijkheden zoo als toevallig zijn ingeslopen op bladz. 15 regel 12, waar men 40° in stede van 140° F leest, en die welke op bladz. 19 regels 6 en 7 voorkomen, wel over het hoofd willen zien, alzoo beide aan het doel der verhandeling niet hinderlijk zijn.

De mooije suiker, waarvan de Heer B. spreekt, is verkregen op de wijze zoo als dezelve beschreven is in genoemde Verhandeling op bladz. 55, 56 en 57, en bij afbeelding II; met uitzondering dat het vocht, in stede van op 15°, op 20° Baumé gefiltreerd is, en dat alleen bij het afkoken, platte- en kentel-ketels gebezigd zijn, uithoofde van gebrek aan die, welke tot uitdamping moesten dienen, hiertoe zijn alzoo holle ketels gebruikt.——

Pekalongan 3 Jan. 1844.

H. van Blommestein.

NIEUWJAARS-WENSCH

OP

DEN 1sten JANUARIJ 1844.

«Ik wensch U al wat wensch'lijk is,
«In 't nieuw begonnen jaar!» —
Roept heden Neêrland's klapperman;
En houdt de handen klaar;
Verzeld van een' beleefden groet,
Vlak voor den buik den valen hoed,
Waardoor een ieder ras vermoedt,
Wat hem zoo vriend'lijk buigen doet:
Dat wordt de beurs gewaar.

De wensch is kort, maar drommels fraai;
Als men den woordenzin
Naauwkeurig nagaat en ontplooit,
Houdt hij wat wensch'lijks in.
En krijgt een ieder, voor zijn deel,
Een vierdepart slechts van 't geheel
Dat wensch'lijk is ('t is niet te veel),
De buren kijken zeker scheel,
En brommen niettemin.

Het wenschen — ja! — dat is goedkoop,
Het kost geen rooden duit;
En gaf het slechts krediet, dan wis
Verkocht een ieder uit.

Maar toch, — het doet den menschen goed;
Al baadt men zich in overvloed,
En plaagt ons ramp en tegenspoed,
De wensch verligt het droef gemoed,
De hoop spreekt weder luid.

Ik wensch u al wat wensch'lijk is,
Dat klinkt gelijk een klok,
En brengt voorzeker menigeen,
Het hoofd geheel op stok;
Want kreeg men wat men wenschen kan,
Een ezel werd een kundig man;
En van der wijzen krachtigst plan,
Daar spraken slechts de domoors van;
Elk droeg een gouden rok.

Ja! — zag een elk zijn wensch voldaan,
't Heelal werd omgekeerd;
En al wat regt en billijk heet,
Uit stad en land geweerd.
Ho! ho! dat gaf een fraai verschiet!
Want in de wereld vond men niet
Dan zotten, wien men straks ontvliedt
Voor and'ren, als men 't wel beziet,
Door d'eigen kwaal beheerd.

Doch — 'k wensch u al wat wensch'lijk is,
Was nooit een ledig niets,
Of ijd'le taal, ontbloot van zin,
Dat maakt men mij niet diets.
Want toch: een lieve, brave vrouw,
Die u bemint met ware trouw,
Uw troosteres in ramp en rouw,

Hoe dom ik ben, is, naar 'k beschouw,
  Toch wel een wensch'lijk iets.

En dan een vrolijk hupp'lend kroost,
  Dat ons alreê verblijdt
Door kinderdeugd, waarvan de kiem
  Ontwikkelt met den tijd;
Dat ons met molle handjes koost,
Ons op den ouden dag vertroost,
En, wordt de laatste zucht geloosd,
Onze oogen sluit; — o, zulk een kroost,
  Is waard te zijn benijd!

En dat ons nooit een haar ontvalt,
  Of jeugdig reeds vergrijst;
Dat nooit met d'ouderdom 't verstand
  Ons naar de jeugd verwijst;
Dat alles is wel wenschenswaard,
En, dunkt mij, duid'lijk opgeklaard,
Waar 't oog des klappermans op staart,
Wen hij een vloed van woorden spaart,
  Als 't nieuwejaar verrijst.

Maar ja! hij wenscht (eer ik 't vergeet)
  De vrienden nog al meer;
Want hebt gij ook een lieve vrouw,
  En kind'ren, o, zoo teêr!
Een open maag en d'oogen goed;
De beenen regt; een ligt gemoed;
Dat baat niet veel, waar nooddruft woedt.
Hij wenscht ook rijkdom, overvloed,
  En aanzien, roem en eer.

Al hebt ge ook uwe tanden al,

Geen enkel haartje wit,
Al is de wijsheid Salomons
Ook steeds in uw bezit;
Wat baat het, als gij honger lijdt,
Uw dagen kommervol verslijt,
En daarom 's buurmans lot benijdt. —
Neen, waarlijk 't best is: t'allen tijd
Een kuiken aan het spit.

En eind'lijk nog: tevredenheid
Met 's werelds loop; — ziedaar
De schoonste bloem op 't levenspad,
De grootste schat, voorwaar!
Mijn vrienden, die dit leest, beslis
Of ik mij hierin wel vergis;
De klapperman heeft niet zoo mis;
Ik wensch U dus: wat wensch'lijk is,
In 't nieuw begonnen jaar!

W. L. Ritter.

ERRATA.

Op	Bladzijde	493	staat:	*harten, longen*	lees:	*harten-longen.*
»	»	498	»	*menaril*	»	*menarie.*
»	»	»	»	*paleur*	»	*paleuw* of *palesew.*
»	»	500	»	*boewangie*	»	*boewanja.*
»	»	»	»	*totroege*	»	*totroega.*
»	»	501	»	*mienikam*	»	*manikam.*
»	»	»	»	*gabbas*	»	*gabba-gabba.*
»	»	»	»	*bloed ontlast en uitteert* lees: *bloed ontlast en urineert.*		
»	»	»	»	*gelijk met* waarbij nog moet gevoegd worden *die hier boven van de slang.*		
»	»	522	»	*martigoe*	lees:	*maroegoe.*
»	»	»	»	*ozembaijem-loods*	lees:	*orembaijen-loods.*

Overal waar *ozembaai* of *ovembaai* staat, moet *orembaai* gelezen worden.

